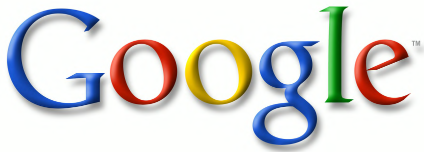

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

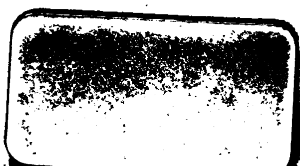
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

1284

Per. 3977 e. 184
1768(1)

LETTER-OEFENINGEN.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

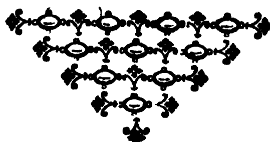
BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Eerste Deels, Eerste Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXVIII.

BIBLIOTHECA · BODLEIANA ·

VOORBERIGT

VAN DE

UITGEEVERS.

BYkans alle *Periodike* Schriften hebben dit lot met elkanderen gemeen, dat ze in den eersten aanvang traaglyk van de hand gaan; en veel al wordt 'er eenig verloop van tyd vereischt, eer ze in den algemeenen smaak vallen. Zommigen mogen, ter oorzaake van een uitgebreiden leeslust, uit hoofde hunner nieuwsgierigheid, door hunne agting of genegenheid voor de Uitgeevers van zodanig een geschrift, en meer beweegredenen van dien aart, aangezet worden, om 'er terstond deel in te neemen. Maar 't grootste getal der Leezeren is zo gesteld, dat ze, zich op hun eigen oordeel niet betrouwende, liefst eerst van anderen, op welker kundigheid zy zich verlaaten, hooren, wat 'er van zodanig een Werkje te wagten zy. Veelen wantrouwen ook de Uitgeevers, of ze wel op zodanig eene wyze, als ze 't aangevangen hebben, zullen volharden, en of 't zelve op den duur niet eer slimmer dan beter zal worden. — Gelukt het zodanig een Geschrift dien hoek te boven te komen, door kundigen te behaagen, die 't anderen met oordeel konnen en durven aanpryzen; terwyl ook de Leezers by ondervinding overtuigd worden, dat de verdere uitvoering aan 't begin beantwoordt, en dat de Uitgeevers zich bevlytigen, om hun Werkje van tyd tot tyd nutter te maaken; dan ontdekken 'er zich allengskens meer Leezers, die het zelve begunstigen, en begeerig zyn, om 'er gebruik van te hebben. Doch dan ontstaat 'er op nieuw by veelen eene andere zwaarigheid. — Het Werkje is nu al eenigen tyd aan den gang

geweest; een merkelyk gedeelte ziet reeds het licht; en dus beloopen de kosten, zo men het *compleet* wil hebben, bereids eene goede fomme gelds. Men ziet 'er in zodanig een geval niet zelden tegen aan, om een *defect* Werk te hebben; en men ziet 'er ook tevens tegen aan, om zo veel gelds uit te fchieten, als 'er vereischt wordt, om het zelve *compleet* te erlangen. Dit doet veelen in beraad ftaan, en niet zelden worden ze daar door bewoogen om 'er van af te zien, fchoon ze 'er anders wel agting voor hebben.

Dit is ook het algemeene lot onzer VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN in 't byzonder geweest: dezelven hadden met den aanvang het geluk niet van vry algemeen te behaagen; doch van tyd tot tyd oordeelden de Liefhebbers van Oefening 'er gunftiger over; men erkende eerlang de waarde van 't Gefchrift, en 't getal der Leezeren van verfchillenden fmaak nam hand over hand toe; indiervoege dat de Schryvers en de Uitgeevers, van dien tyd af tot heden, t'over redenen genoeg hadden en nog hebben, om wel vergenoegd te zyn, over het vertier van hun Werkje; zo ten opzigte van de agting waar mede deezer Schriften vereerd zyn, als ten aanzien van de voordeelen, die de Uitgaave hun toegebragt heeft. Maar nu is, met den gewenschten voortgang van dit Gefchrift, ook de gemelde zwaarigheid opgekomen: deeze LETTER-OEFENINGEN beflaan reeds zeven Deelen, of veertien Banden, en dus loopen de kosten van 't zelve, op een prys van *f* 35-10-: Dit ftuit veelen nieuwen Leezeren, te meer daar de Uitgeevers 't niet braaf vinden den prys, dien anderen van den beginne betaald hebben, ten gevalle van laatere Leezeren te verlaagen; waar toe ze ook te minder konnen over-

gaan,

gaan, om dat ze nog maar een klein getal van *compleete Exemplaaren* voor de Liefhebberen, welken tegen deezen prys niet mogten hebben, bezitten. Dit heeft zommigen aanleiding gegeeven, om den Uitgeeveren voor te ſlaan, of men niet zou konnen goedvinden, om dit Werkje eenigzins te ſluiten, en 't dus in zekeren zin, in zo verre, *compleet* te maaken, dat men het volgende eenigermaate als een nieuw Geſchrift konde aanzien. Naa herhaalde overleggingen tusſchen de *Schryvers* en de Uitgeevers deswegens, heeft men eindelyk goedgedagt denzulken hier in ten wille te zyn; en deeze is de oorzaak, waar door dit Stukje tegenwoordig het licht ziet, onder den Tytel van NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, onder welken Tytel dit Geſchrift vervolgens ſtaat uitgegeeven te worden. —— Dus kan de verdere Uitgaave hier van eenigzins beſchouwd worden als een Geſchrift, dat op zich zelven ſtaat: en zy, die 't voorgaande bezitten, konnen dezelve aanmerken als een Vervolg van 't geen ze reeds ontvangen hebben. Langs dien weg geſchiedt den eenen dienst, zonder dat de andere benadeeld worde; en zy, die de vroegere LETTER-OEFENINGEN bezitten, zullen te minder reden vinden, om zich over deeze ſchikking, ten gevalle zommiger Leezeren, te beklaagen; vermids de Uitgeevers vastlyk voorgenomen hebben, de nog weinig overgebleevene *compleete Exemplaaren*, ook in 't vervolg van tyd, tot geen laager prys dan boven gemeld is, te zullen afleveren.

Wy hebben 't niet ondienſtig geagt dit Berigt in deezen voor af te laaten gaan, om onzen Leezeren de moeite te ontneemen van na de reden deezer ſchikkinge te raaden: voor 't overige ſtaat ons, met opzigt

tot de volgende Uitgaave, niets te melden; dewyl we ons over 't algemeen houden aan 't geen we, met betrekkinge tot ons oogmerk, in voorige Berigten gemeld hebben. Alleen konnen wy den Leezer, by deeze gelegenheid, nog onderrigten, dat wy, met den aanvang reden hadden, om de Nederduitsche Tooneelstukken, die nu en dan liet licht zien, in ons Werkje niet te betrekken; doch dat, deeze reden geen plaats meer hebbende, dezelven voortaan, even als andere geschriften, in aanmerking genomen zullen worden: 't geen we vertrouwen dat veelen onzer Leezeren niet onaangenaam zal weezen.

Voorts onze Heeren *Correspondenten*, die ons met hunne Papieren gelieven te vereeren, en de verdere Begunstigers deezer LETTER-OEFENINGEN, voor hunne tot dus ver beweezene moeite en gunst bedankende, beveelen wy verder dit ons Werkje in hunne goede gedagten; in hoop en vertrouwen, dat ze ons zullen blyven ondersteunen en aanmoedigen; terwyl we van onze zyde ons alleszins zullen bevlytigen, om de Uitgaave, zo veel in ons is, en de natuur van ons Bewerp toelaat, ten hoogste gevallig en nuttig te maaken.

NIEU-

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,
WAAR IN DE
BOEKEN EN SCHRIFTEN,
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Onderzoek over de natuur en het oogmerk der Verzoekinge van Christus in de Woestyne. Door H. FARMER. *Naar den tweeden vermeerderden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel 1767. *behalven de Voorrede en den korten Inhoud* 201 *bladzyden in groot octavo.*

De verzoeking van 's Waerelds Heilland, *Matth.* IV. 1—11, *Marc.* I. 12, 13, en *Luc.* IV. 1—13, aangetekend, te verklaren, komt allen omzichtigen Uitleggeren der Bybelschriften voor als eene moeilyke taek; dewyl 'er, van welke zyde men het stuk ook beschouwe, altoos merklyke zwarigheden overblyven, die men zo gereed niet kan oplossen, als men ze wel te berde kan brengen, tegen ene uitlegging, die van de onze verschilt. Men vindt, uit hoofde hier van, zeer verschillende verklaringen dezer Geschiedenisse, en zeer onderscheidene oplossingen van de daer tegen gemaekte zwarigheden; waer door, gelyk het meermaels met enige duistere plaetzen der Schriften gaet, het onderwerp veel eer verduisterd, dan opgehelderd word. —— De Heer *Farmer* waegt het, des niet tegenstaende, in dit stukje, ene verklaring hier van in 't licht te geven, die ten meerendeele *nieuw* genaemd mag worden: volgens welke men, naer zyne gedachten, zich een redelyk begrip van dit Euangelische verhael kan vormen, en de zwarigheden, die 'er tegen op schynen te komen, op ene voldoende wyze kan oplossen. —— Het is juist niet te wachten, dat deze nieuwe uitlegging allen zo voldoende zal voorkomen, als ze dien Heer zelven wel toeschynt;

doch ze zal, vertrouwen we, by velen echter wel zo gunstig als verscheidene andere verklaringen beschouwd worden; om dat ze enigermate een redelyker denkbeeld van 't voorgevallene aan de hand geeft: en zy, die 'er geen behagen in scheppen, zullen nochtans niet konnen nalaten te erkennen, dat onze Schryver zyn onderwerp als een schrander Man ontvouwd heeft; wiens bedenkingen over dit stuk der overweginge waerdig zyn.

De Heer *Farmer* kan zich niet verenigen met hen, die het in de Euangelien voorgestelde aenmerken, als *een verhael van wezenlyk gebeurde zaken*; „ dat de duivel naamlyk in persoon „ Christus verzogt, zig aan hem in eene zigtbaare gedaante „ vertoonde, tot hem overluid en met eene hoorbaare stem- „ me sprak, en hem lighaamlyk van de eene plaats naar de „ andere overbragt ". —— Hy kan ook zyne toestemming niet geven aen 't gevoelen der zulken, die hier op een *Duivelsch Gezicht* denken, en stellen, „ dat deeze geheele ge- „ beurtenis verstaan moet worden als een verhaal van bloote „ vertooningen van een gezigte, waar van de duivel de toe- „ steller en maaker was; en dat dus de verzoekingen aan de „ onmiddelyke werkingen van den Duivel moeten toege- „ schreeven worden ".

Beide deze gevoelens, (die de twee voornaemsten zyn, welke by de Uitleggers veel al voorkomen, schoon ze in de verklaringen der byzondere omstandigheden zeer onderscheidene wegen inslaen,) ziet hy aen als onderhevig aen onoplosselyke zwarigheden, die hy in hare kracht voorstelt en aendringt, om derzelver onbestaenbaerheid te doen zien. Dit gedaen hebbende gaet hy in de derde plaetze over, om zyne eigene gedachten wegens deze geschiedenis te ontvouwen. Men heeft hier, volgens hem, te denken om een *Godlyk Prophetisch Gezicht*; en te beweren, „ dat deze verzoeking Christus „ overkwam in een Propheetisch gezigte, waar van God zelf „ de onmiddelyke en eenige oorzaak was ".

Zyn gevoelen des aengaende, komt kortlyk hier op uit. Terwyl Christus zich lichaamlyk in de woestyne bevond, (daer hy wezenlyk veertig dagen en veertig nachten, zonder voedzel te genieten, onderhouden, en tegen de gevaren der woestyne beschermd werd, door 't bestier der Godlyke Voorzienigheid; daer hy ten einde van veertig dagen daedlyk de gewaerwording van honger begon te gevoelen,) werdt hy naer den Geest, door ene Godlyke aenblazing, in een gezichte, by manier van ene levendige verbeelding der ziele, onder den krachtigen invloed ener Godlyke verrukkinge, na de

woe-

woestyn, als een toneel van een Prophetisch gezicht, gevoerd. In dien staet van verrukking, was hy veertig dagen en veertig nachten, onder den invloed van een Godlyk gezicht. Hier in werden hem, mag men denken, verscheidene verzoekingen voorgesteld, die hem mogelyk byzonder in persoon betroffen, en daerom niet gemeld zyn van de Euangelisten; welke waerschynlyk alleen gewag maken van de laetste verzoekingen, om dat ze betreklyk waren tot 's Heillands openbare bediening. Doch wat hier van ook zy, ten laetste werd de Godlyke macht, in hem zonder voedzel te onderhouden, opgeschort, en Christus begon de gewaerwording van honger te gevoelen; toen wedervoeren hem de verzoekingen, die de Euangelisten byzonder aengetekend hebben. God stelde hem, onder de levendige indrukkingen van een gezicht, dat ten kragtigste op zyne verbeelding werkte, de afbeeldzels van zodanige verzoekingen voor den geest; en wel in dien nadruk, dat het Christus moeste voorkomen, als of die dingen wezenlyk gebeurden, als of de duivel alles aen hem zeide en deede, het geen ons in 't Euangelische verhael gemeld word; zo dat het, ten aenzien van Christus, even het zelfde ware, als of de zaken zich wezenlyk alzo hadden toegedragen, de duivel hem in persoon verschenen ware, en hem, door zyne eigene werking, van de ene plaetze na de andere overgebragt hadde. In gevolge hier van word ook het voorgevallene door de Euangelisten verhaeld, als ware 't ene wezenlyke geschiedenis; gelyk zo de Heilige Schryvers gewoon zyn, de beeldtenissen die ingedrukt, en de geschiedenissen die voorgevallen zyn, in de verbeelding des Propheets, te beschryven, als of zy wezenlyke voorwerpen, en uiterlyke gebeurde zaken geweest waren.

De Heer *Farmer* dit breeder ontvouwd hebbende, om te toonen, dat de Euangelisten deze verzoeking voor ene Prophetische verrukking en openbaring verklaren, verledigt zich in de vierde afdeelinge van dit geschrift, om te onderzoeken, welke het eigenlyke oogmerk van dit Prophetische gezicht geweest zy. Ter duidelyker opholderinge hier van, laet hy vier aenmerkingen voor af gaan.

1. Christus was ongetwyfeld aen *verzoekingen* onderhevig.

2. Dit gezicht kan ene tegenwoordige *beproeving* vervatten. De Propheten waren, als God zich in een gezicht aen hen openbaerde, wel geheel lydelyk in 't ontvangen van de indrukzelen der beelden, die aen hunne verbeeldinge voorgesteld werden; doch ze hadden echter te gelyk in alle andere opzichten het volkomen vrye gebruik van hun verstand. Dus kon dan ook Christus, geduurende dit gezicht, een redelyk ant-

woord geven op de aen hem gedane voorftellen, gelyk ons de gefchiedenis verbeeld; en het afflaen derzelven toont dan zyne deugdzame gemoedsgefteldheid. En in dien zin kon dit gezicht tot ene tegenwoordige beproeving van Christus verftrekken, voor zo verre het van dienst kon zyn, om zyne deugd te oefenen, te ontdekken en te doen doorftraalen.

3. Dit gezicht had tevens een hooger oogmerk, dat 'er eigenlyk onmiddelyk mede bedoeld werd. „ Het diende, naamlyk, tot eene voorzegging, en zinnebeeldige vertooning van de byzondere zwarigheden en verzoekingen, welken hy in zyne bediening en de verrigting zyner wonderwerken als de Mesfias zou ontmoeten ". Dit tracht onze Schryver af te leiden, zo uit den aert der voorfpellende gezichten in 't algemeen, als uit de omftandigheden van dit gezicht in 't byzonder, mitsgaders uit de overeenkomst die 'er is, tusfchen deze voorftellingen, en de verzoekingen, die Christus in den loop zyner bedieninge overgekomen zyn; gelyk hy vervolgens afzonderlyk poogt te doen zien.

4. Eindelyk, daer fteekt niets ongerymds in het denkbeeld, dat God zynen Zoone zodanig een gezicht voorftelt; Gods goedheid en heiligheid word 'er niet door benadeeld; het beantwoord in tegendeel zeer wel aen de wyze handelingen van een volmaekt goed en heilig Wezen.

Ter nadere bevestiginge, inzonderheid van de derde aenmerking, benaerftigt zich de Heer *Farmer* verder, om ieder vertooning van dit gezicht afzonderlyk te overwegen, en het byzondere oogmerk daer van aen te toonen; als mede te doen opmerken, hoe gefchikt dit gezicht was, naer de omftandigheden in welke Jefus zich diestyds bevond, en van welke nuttigheid het voor hem kon wezen. Het hoofdzaeklyke zyner gedachten deswegens komt hier op uit. —— De eerfte vertooning betekende dat Christus te worftelen zou hebben met ene drukkende armoede, en andere ongemakken; doch dat hy nooit, zelfs niet in de angstvalligfte omftandigheden, zyne wonderdadige macht zou hebben te gebruiken tot zyn eigen perfoonlyk voordeel. —— De tweede vertooning gaf te kennen, dat hy meermael bloot zou ftaen voor zulke verleidelyke omftandigheden, die hem tot ontydige wonderen zouden konnen verlokken; doch dat hy zich nimmer buiten nood aen gevaren moest bloot ftellen, uit vertrouwen op de Godlyke befcherming; noch enige uitwendige vertooning van zyne wonderdadige macht maken. —— De derde vertooning eindelyk was ene voorbeduiding, dat hy door het volk, 't welk misleid was door hunne vooroordeelen nopens den Mesfias, tot het aenvaerden van den waereldlyken Scepter zou aengezocht wor-

worden, om als Koning over Israël te heerschen; doch dat hy nooit zyne wonderdadige macht had te gebruiken, om zich den weg tot tydlyke eer te banen. —— En deze vertooningen werden aen hem voorgesteld, juist op dien tyd, toen hy zyne bediening openlyk stond te aenvaerden; toen 't ten uiterste dienstig was, hem onder 't oog te brengen, aen welke verzoekingen hy in zyne bedieninge bloot gesteld zou wezen, en binnen welke bepalingen hy zyne wonderdadige macht zou hebben te gebruiken.

Om den Lezer te klarer denkbeeld te geven van de denkwyze van den Heer *Farmer*, omtrent deze voorschaduwende vertooningen, zullen we het voornaemste van zyn gezegde, wegens de tweede vertooning, nog byzonder mededeelen. — „Het toneel deezer verzoeking, *zegt hy*, was *Jerusalem*, „de hoofdstad van Judæa, en de zetel der magt: het was de „tempel te Jerusalem, alwaar de Jooden de eerste verschyning „verwagtten van den Messias, *dien Engel des Verbonds*, (a) „die *schielyk tot denzelven komen zou.* Het was de vleugel „van den tempel naar de oosterzyde deszelven, van waar men „de menigte der aanbidderen, die zig regtstreeks aan het ge„zigt vertoonden, zien kon. Van deeze zeer zigtbaare hoog„te, en voor eene groote menigte aanschouweren, niet in „de duistere schuilhoeken der woestyne, wordt Christus ver„zogt zig neder te werpen, met een vast vertrouwen op de „Godlyke bescherming, (welke niemand ooit met meer rede „verwagten kon, dan hy;) op dat zyne wonderdaadige be„houdenis dus blyken voor de Godlykheid zyner zending „uitleveren, en de ontelbaare aanbidders, die hier van oog„getuigen waren, overgehaald mogten worden, om hem on„middelyk voor den Messias te erkennen, die zigtbaarlyk, „op eene wyze overeenkomstig met de algemeene verwag„ting der Jooden, uit den hemel nederdaalde. Zodanig was „het voorstel hier aan onzen Zaligmaaker gedaan: een voor„stel, het geen zekerlyk in zyne eigen' natuur eene zeer ster„ke verzoeking medebragt. Hoe heerlyk en roemrugtig zou „het voor den Messias geschеenen hebben, indien hy zyn „gezantschap, op zo een open tooneel, en met zodanige be„wyzen van zyne Godlyke magt geopend hadt"? Laeten wy derhalven onderzoeken, uit welke beginzelen deze schoonschynende verzoeking werdt afgeweezen.

Op die plaats der H. Schrift, (b) door welke de duivel zyne verzoeking zogt aan te dringen, antwoordt onze Heer: daar is

(a) *Mal.* III. 1. (b) *Ps.* XCI. 11.

woord geven op de aen hem ge ... God niet verzoek
geschiedenis verbeeld; en he ... niet te pas k
ne deugdzame gemoedsgeste ... redelyke e
zicht tot ene tegenwoord ... ame bly
strekken, voor zo verre ... it verr
deugd te oefenen, te on ... e
3. Dit gezicht had t ... e
genlyk onmiddelyk m
„ lyk, tot eene voor
„ de byzondere zw ... yne
„ ne bedieningen ... klykheid in
„ sias zou ontm ... ikkelen, in verwa
uit den aert der ... ing, dus behoeven wy
omstandighed ... voor te schryven, welke
de overeenk ... vertuiging verrigten moete
verzoeking ... s te onderzoeken, welke betrek-
komen zy ... oge hebben tot Christus toekomen-
4. Ei ... ende den geheelen loop van dezelve
dat Go ... door verzoekingen, die aan de geenen
goedh ... voorgesteld worden, gelyk waren, en die hy
antw ... er aangenomen grondregel van de hand wees,
een ... zonder noodzaaklykheid en roekeloos het gevaar
... ond te loopen, en zig dan op de tusschenkomst der
r ... ke magt te verlaaten, (het geen eene onnodige en ein-
oze vermeerdering van wonderwerken zou veroorzaakt
hebben,) bevinden wy, dat hy de gevaaren met de uiterste
omzigtigheid ontweek, en alles, zo veel in zyn vermogen was, vermydde, wat zyne vyanden kon verbitteren, gebiedende zelfs ten aanzien zyner wonderwerken, die de zegels waren van zyne Godlyke zending, een diep stilzwygen te onderhouden (*c*); wanneer hy voorzag, dat het rugtbaar maaken van dezelven, in zommige omstandigheden, door nyd of oproer onder het volk te verwekken, naar alle waarschynlykheid, deszelfs gemoederen veel feller tegen hem zou doen ontbranden. Zo stelde hy hunne boosaartigheid te loor, door zig voorzigtiglyk buiten hun bereik te begeeven (*d*), tot dat het bepaalde tydperk zyner bediening vervuld was; zo dat schoon 'er eenige gevallen waren, waar in hy op eene wonderdaadige wyze (*e*) tegen zyne vyanden beschermd werdt, en waar in dit

(*a*) *Exod.* XVII: 2, 7. *Num.* XIV: 22. *Ps.* LXXVIII: 18. CVI: 14. 15. *Matth.* XVI: 1. *Hand.* XV: 10. (*b*) *Deut.* VI: 16. (*c*) *Matth.* VIII: 4. XII: 15—21. (*d*) *Joan.* X: 39, 40. *Matth.* XII: 15. *Marc.* III: 7. *Joan.* VIII: 59. (*e*) *Joan.* VIII: 20.

't volstrekt noodzaaklyk ... gemaakt, eene alge-
... voor dat de einde ... verwondering, en
... wanneer wy overv ... g getrokken heb-
... gezet waren, ... te overwinnen,
... e gevaller ... maatregelen, al-
... n moe ... en wel meest
... dee ... ve veragt en
... en wyzen,
... door tyd-
... den ...
... e sterkste v... ... drie
... wyken. In plaats van ... ngt,
... enen, en op eenmaal, op dat ... ter
... agt, die hem gegeeven was, te pro...
zyn eerste wonderwerk te Kana in Galilæa, en ...
onaanzienlyke plaats, voor eenen aanmerklyken tyd ...
voornaamste tooneel van zyne bediening. Uit dien ...
beschuldigden hem zyne broeders zelven, als iemand, die nie ...
overeenkomstig handelde met zyn' buitengewoonen last en
karakter, en drongen 'er sterk op aan, dat *by zig aan de waereld zou openbaar maaken* (b). Maar dewyl hy niet gedreeven werdt door eerzugtige oogmerken, en zig meer bekommerde, om aan de einden zyner bediening te beantwoorden, en derzelver bestemden tyd te vervullen op eene wyze, die naar alle waarschynlykheid het allerminste gerugt en oproer verwekken, of den minsten aanstoot geeven kon, zo hieldt hy zig zo afgezonderd, als de natuur van zyn beroep hem by mogelykheid toeliet, begeevende zig somtyds naar eenzaame plaatzen, alwaar zy, die naar zyn onderwys reikhalsden, hem zeer gaarne volgden, en de ongemakken van honger en dorst verscheiden' dagen uitstonden. In plaats van zyn hof te maaken by de ryken en magtigen, om hen tot het voorstaan en ondersteunen van zyne zaak over te haalen; in plaats van de Leeraaren des Joodschen volks de hulde, die zyn hoog karakter toekwam, af te vorderen, hadt hy zelfs geen last, die hy voornaamlyk, en in 't byzonder by hen moest afleggen, (eene eer, die sommigen der oude Propheeten genooten,) maar verkeerde gemeenzaam met allerleie slag van volk, niet alleen met de laagsten, maar ook met de ondeugendsten, op dat hy hen tot bekeering mogte brengen. Wanneer hy, overeenkomstig met den

(a) *Matth.* XII: 14. *Marc.* III: 6. *Luc.* VI: 11. *Joan.* VII: 1, 25, 31, 32. VIII: 20, 37, 39. X: 39, 40. XI: 7—16, 45—57.
(b) *Joan.* VII. 4.

den last dien hy uit den Hemel ontvangen hadt, genoegzaame middelen hadt in het werk gesteld, om die geenen tot het geloof over te haalen, die of welgesteld of genegen waren, om zig te hervormen, deedt hy nooit een' stap verder. Hy weigerde de onredelyke begeerten van hen te voldoen, die, ondanks alle bewyzen, welken hy van de Godlykheid zyner zending gegeeven hadt, egter nog meer blykbaarheid vorderden, en *tekenen van den hemel* (*a*) begeerden. Deeze omstandigheden nu van Christus bediening komen overeen met die in zyn Propheetisch gezigte, in welke hy verzogt wordt, om zyne wonderdaadige magt openlyk ten toon te stellen, en met dezelve te praalen. En zyn antwoord op deeze tweede verzoeking behelst eene nieuwe bepaaling, (*) onder welke deeze magt moest gebruikt worden. Hy moest, zelf in de menschen tot het geloof te brengen, het bevel en de bestemming van God niet te buiten gaan. En schoon de bepaaling van God in dit opzigt zekerlyk gegrond ware op de hoogste wysheid, die altyd de werkingen van zyne magt regelt. —— Schoon ze volmaaktlyk over een kwam met de andere maatregelen van zyne bestiering over zyne zedelyke schepzelen, die niet tot Godsdienst en deugd gebragt worden door den dwang van eene onweerstaanbaare magt, maar op eene wyze, die met hunne vryheid bestaanbaar is, —— en schoon het zeer kragtig strekte ter bevordering van de geloofwaardigheid, en de waare belangen des Evangeliums, het zelve op eene klaarblyklykheid te gronden, die best met deszelfs natuur over een kwam, en zodanigen tot het geloof in 't zelve over te haalen, die zig het waarschynlykste naar het heilig oogmerk daar van gedraagen zouden, —— schoon deeze bepaaling van God wys en billyk ware, egter vereischt het eene groote nederigheid, kloekmoedigheid en Godsvrugt in Hem, die de magt hadt van naar zyn welgevallen wonderen te doen, om daar in te berusten. Eerzugt en ydele glorie zouden nooit de verzoekingen wederstaan hebben, in welken Christus was, van te toonen, dat hy magt hadt om ten allen tyde en op allerleie wyze wonderwerken te doen; waar door hy zyne eigen eer be-

(*a*) *Joan.* II: 18. *Matth.* XII: 38. *Luc.* XI: 14. *Matth.* XVI: 1. *Marc.* VIII: 11.

(*) Zyn antwoord naemlyk op de eerste verzoeking bepaelde, gelyk onze Schryver heeft aengemerkt, „ dat hy onder de aller„ drukkenste zwaarigheden nooit zyne Godlyke magt zou oefe„ nen tot redding van zig zelven, of ter vervulling der behoeft„ tigheden, die hem drukten ”.

bevorderd, zyne bediening aanzienlyker gemaakt, eene algemeene toestemming zou afgeperst, en de verwondering, en toejuiching der geheele waereld zou tot zig getrokken hebben. Deeze verzoeking was des te moeilyker te overwinnen, dewyl zyne leer, ingevolge van de genomen' maatregelen, alleen omhelsd werdt van weinige welgestelden, en wel meest van menschen uit den laagsten rang, terwyl dezelve veragt en vervolgd wierdt van ryken en grooten, geleerden en wyzen, die aan de kragtigste vooroordeelen verslaafd, en door tydlyke en eerzugtige inzigten gedreeven werden.

De Heer *Farmer* besluit voorts deze Verhandeling met drie aenmerkingen, waer in hy den Lezer onder 't oog brengt, dat deze zyne verklaring alle de tegenwerpingen, die men ter bezwaringe van de gewoone verklaring inbrengt, voorkomt, en de Godlyke wysheid in deze bedeelinge rechtvaerdigt: dat dezelve het karakter van Christus verheft, en ons geloof in deszelfs Godlyke zendinge bevestigt: als mede dat ze aen de navolgeren van Christus overvloedigen troost en onderwys in zoortgelyke omstandigheden verleent.

Ten laetste is 'er nog aen gehecht een *Aenhangzel*, waer in de Autheur deze en gene byzonderheden van zyn geschrift nader opheldert, en enige tegenwerpingen, die, zedert de eerste uitgave van deze Verhandeling deswegens gemaekt zyn, beantwoord: waer door hy, gelyk hy ook hier en daer in 't geschrift zelve, met de tweede uitgave, by wyze van aentekeningen gedaen heeft, zyne gedachten in des te helderer licht poogt te stellen.

Twee Redevoeringen van G. BONNET, *Leeraar en Hoogleeraar der H. Godgeleerdheid op de Hooge Schole van Utrecht. Vertaald door* LEONARD VAN WOLDE, *Predikant te Schelluinen. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, 1767. *In groot octavo* 113 *bladzyden.*

DE eerste dezer Redenvoeringen strekt om te betoogen, *dat eene ware en behoorlyke kennis van Jesus Christus der stervelingen hoogste Wysheid zy.* De geleerde en godvruchtige *Bonnet* geeft hier met zeer veel oordeel der Geleerdheid en der Godvruchte haren welverdienden lof; zyne handelwyze strekt geenzins ter verachtinge der Geleerdheid, en men kan hem niet verdenken van den roem der Godvruchte op de puinhoopen der Geleerdheid te vestigen. Hy erkent dat de Geleerdheid den mensch versiert, hem genoegen aenbrengt, en

en van ene uitſtekende nuttigheid is; doch hy doet tevens zien, dat ene oprechte omhelzing en ernſtige betrachting der Euangelieleere, het bezit van een waer geloof, het welk door de liefde werkzaem is, den mensch nog meer verſiert, hem een beſtendiger genoegen aenbrengt, en van ene veel grooter en uitgebreider nuttigheid is. Dat dus een mensch met die zaligmakende wetenſchap voorzien, hoewel onkundig in andere zaken, veel voortreflyker genaemd moet worden, dan een geleerd man, die van deze kennis verſtoken is. Doch hy wil 'er ook tevens by in acht genomen hebben, dat, als Geleerdheid en Godvrucht zich te zamen paren, de voortreflykheid en luister van die beiden elkanderen de hand lenen; en dat 'er op aerde niets heerlyker bedacht kan worden, dan een *Geleerd Man*, die tevens een *Waer Christen* is.

De tweede Redenvoering heeft ten onderwerpe, *de Verdraagzaamheid in het ſtuk van Godsdienst, voor zoo verre die verkeerd en ſchadelyk is.* Men ziet in deze Redenvoeringe in den Hoog-Leeraer een voorſtander der Verdraegzaemheid, doch tevens zodanig een, die tegen het misbruiken van dezelve waekt; en boven al in vreeze ſchynt te zyn, dat 'er velen gevonden worden, die dezelve in onze Nederlandſche Kerke te wyd zoeken uit te breiden. Dit laetſte tegen te gaen is het hoofddoelwit zyner redeneringe in dezen. Hy onderſcheid de Verdraegzaemheid in ene *Burgerlyke*, voor zo veel ze de Overigheid betreft, ene *Onderlinge*, in zo verre ze de Burgers onder elkander aengaet, en ene *Kerklyke*, als betreklyk tot ene byzondere Maetſchappy of Kerkgemeenſchap van Christenen. Hy pryst de *Burgerlyke* Verdraegzaemheid ten ſterkſte; doch wil niet, dat ze zich zal uitbreiden tot het verdragen van menſchen, wier inwooning onder ons niet beſtaenbaer is met de rust en 't welzyn van 't Vaderland. De *Onderlinge* Verdraegzaemheid beveelt hy allen ten ernſtigſte aen; doch men zou ze, zegt hy, te ver brengen, als men, onder den dekmantel van ene pryswaerdige reklykheid, den Godsdienst, ten gevalle van eens anders gevoelen en quade zeden, verzuimde, en de gunſtige gelegenheden om 'er van te ſpreken moedwillig verwaerloosde. De *Kerklyke* Verdraegzaemheid, die alle mogelyke beſcheidenheid en toegeeflykheid vordert in zaken, die de gronden der Kerkgemeenſchap, in welke men zich bevindt, niet betreffen, is by hem ten hoogſte te roemen; doch hy wil dat men toezie, van ze niet verder uit te breiden, dan met de geloofsformulieren of leuze van eendracht dier Maetſchappye beſtaenbaer is.

Men

Men heeft, zyns oordeels, de verschillende Maetschappyen, waer in de Christenen te jammerlyk verdeeld zyn, door de Burgerlyke Verdraegzaemheid, te dulden en rechtmatig te behandelen: de leden dier Maatschappyen hebben jegens elkander hunne Onderlinge Verdraegzaemheid te oefenen: en zy, die met elkanderen tot dezelfde Maetschappy of Kerkgemeenschap behooren, hebben in zaken van minder belang alleszins toegevend te zyn. Maer men heeft hier, omtrent ieder byzondere Maetschappy, aen te merken, dat dezelve een zeker vastgesteld Geloofsformulier behoort te hebben, waer in de leden dier Kerkgemeenschap met elkanderen eenstemmig zyn: en dat het de zaek der Opzienderen van zodanig ene Maetschappy is, die aengenomene leer zuiver te bewaren en te verdedigen. Dit zoo zynde kan 't, gelyk hy aentoont, met het behoud dier Maetschappye niet bestaen, menschen tot dezelve toe te laten, of daer in te behouden, die het Geloofsformulier, dat de band dier Maetschappye is, niet meer voor rechtzinnig erkennen. Men brengt dan de Kerklyke Verdraegzaemheid, ten aenzien van het behoud dier Maetschappye te ver, als men zodanige Leden, en voor al Leeraers, in zyne Maetschappy wil dulden, die deze vastgestelde Leer of openlyk tegenspreken, of op ene bedekter wyze ondermynen. Zoodanige menschen wil hy, dat die Kerkgemeenschap, waer mede ze niet eenstemmig zyn, zullen verlaten, en zich by andere Maetschappyen, met welker geloofsformulieren zy 't eens zyn, vervoegen: en by mangel hier van, behoort men dezulken, zegt hy, na dat men hen van quade trouw overtuigd heeft, weg te zenden en uit te werpen. —— Dit zyn denkbeeld van de bepaling der Kerklyke Verdraegzaemheid, dat zommigen niet behaegt, om dat ze 't meer Staetkundig dan Godsdienstig oordeelen, en 't inzien als spruitende uit ene denkwyze, welke meer strekt, om ene byzondere Maetschappy der Christenen, dan den Godsdienst van Jesus Christus en deszelfs Apostelen te handhaven; tracht hy verder te verdeedigen tegen de klachten van zodanigen, die meerder vryheid in de Kerkgemeenschap wenschen, en zodanig ene zoort van bepalingen als ene mindere of meerdere vervolging aenzien. — Ten slot betuigt hy geen zeer gunstige gedachten te hebben van velen, die zich in onze Nederlandsche Kerke bevinden en deswegens klagen, waer omtrent hy zich aldus uitlaat.

„ Om te zeggen zoo ik het meene, hier zit de spil, waar „ op de gantsche zaak zig draait. Zeker, indien de Her-

„ vorm-

„ vormde kerk in ons Nederland van hare voordeelen ont-
„ zet was; zoo derzelver Leeraren niet uit 's lands kasse
„ ondersteund wierden; zoo de belydenis van haren gods-
„ dienst volgens staatsbesluiten niet vereischt wierd om
„ verscheidene ampten te kunnen bedienen: in tegendeel
„ zoo eene andere gezindheid die voorregten genoot; meent
„ gy, dat zy, die nu meer smaak hebben in de leerstukken van
„ zulk eene gezindheid, alle moeite dan zouden aanwenden,
„ om met ons vereenigd te blyven, en dus niet alleen eene,
„ naar hun oordeel, betere wyze van godsdienst, maar ook
„ eene goede hope op tydlyk voordeel in zoodanige kerk-
„ gemeenschap verwaarloozen? — Alle de genen, welke in
„ onze kerke eene openbare bedieninge bekleeden, zyn ver-
„ pligt het gegeven woord heilig te bewaren; en daarom
„ houde ik onbeschroomd staande, dat onder hen niemand
„ een eerlyk man zy, die niet regtzinnig is". ——— Zoo begrepen 't ook velen eertyds in de Engelsche Kerk, met opzicht tot de ondertekening der Formulieren; doch thans denkt men 'er vry algemeen anders over; en maekt dus ook minder of geen zwarigheid in dezelven aen te nemen, schoon men in 't ene of andere artykel van verschillende gedachten zy.

Observationes Philologicæ & Theologicæ in Euangelii Lucæ capita XI priora. Auctore CAROLO SEGAAR, *L. Gr. Profess. & Eccl. Traj. Trajecti ad Rhenum apud* Viduam J. J. a Poolsum *&* A. a Paddenburg 1766. *absque præfatione* 328 *pp. in octavo ch. m.*

Letterkundige en Godgeleerde Aentekeningen van den Hoogleeraer CAROLUS SEGAAR, *over de elf eerste Hoofdstukken van 't Euangelie van Lucas.*

DIt Stukje behelst enige aenmerkingen over deze en gene zaken en spreekwyzen, die in de elf eerste Hoofdstukken van 't Euangelie van Lucas voorkomen: zommige zyn betrekkelyk tot de Godgeleerdheid, doch 't meerendeel raekt de Taelkunde; overeenkomstig met het groote oogmerk dat zich de Hoogleeraer heeft voorgesteld, om de beoefening der Griekſche sprake onder de Godgeleerden aen te moedigen. Zyn Hoog-Eerwaarde heeft, gelyk men uit de Voorreden kan afnemen, deze aentekeningen by een verzameld en ter drukperze overgegeven, in een tyd, dat

overkropt was met bezigheden; waer door ze juist die eischte schifting niet ondergaen hebben, en met die nauwkeurigheid niet voor den dag gebragt zyn, welke hy zelf daer in zou begeren. Het oogmerk schynt om deze aantekeningen te vervolgen; en 't is te wenschen dat onze Hoogleeraer zich niet verhaeste, maer in 't verdere by een verzamelen en uitgeven een tyd kieze, waer in hy met meer gemak alles behoorlyk kan nagaen. Dit geschiedende konnen we niet twyfelen, of de uitgave zyner aenmerkingen zal den taelkundigen liefhebberen behagen; vermids dit stukje, schoon door bovengemelde reden niet zo uitgevoerd, als men wel zou wenschen, genoegzame blyken van zyne kunde, belezenheid en oordeel uitlevert; en ene plaets verdient by zoortgelyke Letterkundige Geschriften. — Om 'er nog iets uit mede te deelen, zullen wy het volgende tot een staeltje dezer aentekeningen te berde brengen; doch met achterlatinge der taelkundige bewyzen, om den Nederduitschen Lezer niet met te veel Grieksch lastig te vallen.

De uitdrukking Luc. I. 17, dat Joannes zou komen, *om te bekeeren de herten der vaderen tot de kinderen, ende de ongehoorsame tot de voorsichtigheyt der rechtveerdigen, om den Heere te bereyden een toegerust volck*, word hier indezervoege verklaerd. De *Vaders* zyn ongetwyfeld de Voorouders der *Kinderen*, der ongehoorzame Jooden, van dien tyd: derzelver imborst was dermate verschillend, dat die godvruchtige Voorouders met recht aengemerkt mogten worden, als vervreemd van zulk een ontaert Nakroost; zoo dat ze 'er zich over schaemden en hun aengezicht deswegens verbleekte, gelyk Jesaïa spreekt, *Jes.* XXIX. 22. Deze vervreemding nu zou Joannes met zyne predikinge trachten wech te nemen, door het Joodendom ter deugd te brengen: *hy sou de herten der vaderen bekeeren tot de kinderen.* Het *herte* duidt aen de innerlyke gemoedsaendoening, de tedere genegenheid der Ouderen tot de Kinderen. *Bekeeren* zegt zo veel als doen wederkeeren; *weder brengen*, gelyk het, *Mal.* IV. 6. uitgedrukt word; *wenden*, zo als *het herte des Koninghs van Assur tot de kinderen Israëls gewendt wert*, *Ezra* VI. 22. De prediking van Joannes zou strekken, om de Jooden tot gehoorzaemheid aen den Here te brengen; zo dat ze eigenaertig wierden aan 't geslacht waer uit ze voortgesprooten waren; 't welk, die oorzaek der vervreemdinge wechnemende, de Ouderlyke genegenheid, om zo te spreken, weder zou doen herleven. Dit word nader verklaerd door de spreekwyze van *de ongehoorsamen te bekeeren tot de voorsichtigheyt* of *de*

wysheyt der rechtveerdigen. De *rechtveerdigen* zyn hier de Godvruchtige Voorvaders, die hun gedrag voorzichtig en verstandig bestierden; de *ongehoorsamen* het Godloos nageslacht, dat afgeweken was van den weg der wysheid; deze laetsten te doen wederkeeren tot den wandel der eersten, hen te bewegen tot het najagen der Deugd, zou het doelwit der predikinge van Joannes wezen, *om* zo *den Heere een toegerust volck te bereyden.* Men kan deze woorden ook dus te zamenhechten: *om de ongehoorsamen, door de voorsichtigheyt der rechtveerdigen, den Heere tot een toegerust volk te bereyden,* of liever *te bevestigen*; op ene dergelyke wyze als David zegt, 2 *Sam.* VII. 24. *gy hebt uw volck Israël u bevestight, u tot een volck, tot in eeuwigheyt.* Een *toegerust volck* is een volk, dat bedeeld is met de noodige gaven, dat de vereischte gemoedsgestalte bezit, om den Heer te dienen. Dit zou het uiteinde der predikinge van Joannes zyn: hy zou bedoelen, het ongehoorzame Joodendom te bewegen, om hun gedrag te richten naer des Heeren wet: zo dat zy, hem hoorende, *door de voorsichtigheyt der rechtvaerdigen,* door de oplettendheid die den Godvruchtigen eigen is, die hen tot alle goede werken bekwaem zou maken, bevestigd zouden worden tot een Volk, dat recht geschikt was om den Heer te dienen. Dus zou, gelyk Maleachi spreekt, *het herte der kinderen wedergebragt worden tot hare vaders*; het ongehoorzame Joodendom zich op de prediking van Joannes bekeeren. Hier toe zou de prediking van dien Boetgezant strekken; gelyk dit ook inderdaed de eerste les was die hy den Volke voorstelde, en op welker betrachting hy gestadig aendrong.

Redenen, waarom het Gereformeerd Ministerie te Bremen, by de Uitgave van een Nieuw Psalm- en Gezangboek, niet alle hondert en vyftig Psalmen gehouden en gebruikt heeft. Ten algemeenen nutte en beoordeeling overgezet. Te Amsterdam en Leiden, by H. Vieroot *en* J. le Mair 1767. *Behalven het Voorbericht en den korten Inhoud* 64 *bladz. in groot octavo.*

HEt Gereformeerde Ministerie besllooten hebbende, het tot nog gebruikte Psalm- en Gezangboek, te verbeteren, zo kwam wel inzonderheid in overweging, *of alle Psalmen in deezen opzigt nog in onze dagen voor een gezang by den openlyken Godsdienst geschikt waren*; en *indien ze zomtyds daar toe niet zeer geschikt mochten gehouden worden, of het dan geoorloofd en raadzaam ware, onder dezelve een keuze te maken.*

Het

Het laetste denkbeeld, na herhaelde overleggingen, meest begunstigd zynde, zo heeft men raedzaemst geoordeeld, met de verbeteringe, ook de volgende verandering te maken. „ Men heeft *zulke*, onder de 150 Psalmen, welke ter alge„ meene stichtinge by den openbaren Godsdienst ook nog „ in onze dagen nuttig zyn, *uitgezocht*, ten opzigte van de „ Duitsche Dichtkunde *verbeterd*, en in het Nieuwe Lieder„ boek geplaatst, daar, waar ze wegens haren inhoud ge„ schikt zyn. Maar de *overige Psalmen*, die tot dat einde „ niet meer zoo geschikt zyn, zyn *niet* wederom gedrukt, „ en daarentegen is het nieuw Gezangboek met een *grooter* „ *aantal van zulke liederen* verrykt, waar door het nut van „ een Christen nader en meer onmiddelbaar bevorderd kan „ worden". —— Dit hun gedrag verdeedigt het Ministerie in dit geschrift; met de redenen te melden, die hunne handelwyze billyken, en de tegenwerpingen te beantwoorden, die men verwachten kon, dat 'er tegen in gebragt zouden worden. Ze behandelen dit onderwerp met alle bescheidenheid, en toonen de billykheid van hunne schikking met zodanige reden, die voor eenen ieder, welke het stichtende van den openbaren Godsdienst recht ter harte neemt, der overweginge waerdig zyn.

De tegenwerping, die den meesten schyn heeft, is afgenomen van het denkbeeld, dat God voortyds alle de Psalmen tot het openbare gezang heeft voorgeschreven; waerom we niet ondienstig achten dezelve, met de wederlegging van 't Ministerie, in dezen onder 't oog te brengen.

Zommige zullen meenen dat het niet geoorlofd is enige Psalmen uit te zonderen, en deswegens dus redeneren. „ De „ Psalmen zyn tog Lieder van God ingegeven, ze zyn ook „ tot dat einde gemaakt, dat ze ter opwekkinge der aendacht „ by den Godsdienst zouden gebruikt worden. Zouden ze „ niet deswegen een voorrecht hebben boven alle menschlyke werken? Is het dus niet vermetel, en een berisping „ van de hoogste Wysheid, dezelve tot dat einde, waar toe „ zy gegeven zyn, voor ongeschikt te verklaren? En kun„ nen ze dan ook zonder kwetzing der eerbiedigheid, die „ men hunnen Maker schuldig is, te rug gezet worden?

„ Wy zullen ons nu, om alle wydlopigheid te vermyden, „ niet inlaten in het onderzoek, of alle en een iegelyk der „ Psalmen by den opentlyken Godsdienst der Joden gebe„ zigt zyn. Zoo onwaarschynlyk dit ook anders is, zoo „ willen wy dog nu alleen ter beantwoordinge dat aanra„ ken, wat hier voornamelyk ter zake dient. Was het ge„ wis,

„ wis, dat God de Pfalmen tot dat einde geopenbaart had; „ dat ze by den openbaaren Godsdienst ter aller tyd zouden „ gebruikt worden, dan zoude het een gedrag zyn, dat „ geene verontfchuldiging verdient, indien iemand daar van „ maar een enkel Lied zoude willen van kant helpen. Maar „ dat dit Gods oogmerk geweest is, moet hy bewyzen, die „ het ftaande houd. Wy denken, dat het geen volgt, ons „ het tegendeel doet vermoeden. Wat zig God omtrent „ eene zaak voorgeftelt heeft, moeten wy voor het grootfte „ gedeelte uit de gevolgen beoordeelen. Wat God door „ middelen daadelyk maakt, dat is ook gewis zyn oogmerk „ geweest. In tegendeel, het geen, waar toe geene genoeg- „ zame middelen worden aangewend, dat kan ook zyn oog- „ merk niet zyn. Maar ftaat het nu vast, wat in 't voorgaan- „ de bewezen is, dat de Pfalmen ingericht zyn naar de by- „ zondere omftandigheden van het Joodfche Volk, die met „ de onze dikwils in geenerlei betrekking ftaan; dat ze wel „ aan een' Jood in zynen tyd de allergefchiktfte aanleidinge „ hebben gegeven tot roem van God en ter zyner ftichtin- „ ge; maar dat ze voor een Christen daar toe niet zoo ge- „ fchikt zyn als de Lieder van het Nieuw Verbond (*): zoo „ moet volgen, dat het wel Gods oogmerk geweest is, dat „ Israël zig van dezelve zoude bedienen. Maar dat dit Gods „ oogmerk niet kan geweest zyn omtrent de Christenen. „ Hy zoude anders aan de Pfalmen een gantsch andere ge- „ daante gegeven hebben. Het gebed des Heeren is van „ Christus in zulke algemeene uitdrukkingen opgeftelt, dat „ niet de Apostels, niet de Joden alleen, maar alle Christe- „ nen ten allen tyden zig daar van bedienen kunnen. Zoude „ het de Wyze God niet juist zoo ten opzicht der Pfalmen „ gefchikt hebben? Zoude Hy veele van dezelve zoo inge- „ richt hebben, dat ze maar alleen in den mond van een „ Jood voegden, indien het zyn wille geweest ware, dat ze „ algemeene formulieren van het gezang ter aller tyd en by „ alle Volken hadden moeten zyn? Maar indien nu Gods „ oogmerk by meenig Pfalm, voor zoo verre men op des- „ zelfs gebruik tot het Gezang by den openbaren Gods-

„ dienst

(*) Het Ministerie ontkent niet, dat zulke Pfalmen nog met nut gelezen en overwoogen konnen worden; maar 't toont aan dat ze van een Christen met geen ftichtelyke toepasfing op zyn eigen gemoed gezongen konnen worden; en dus geenszins gefchikt zyn tot openbare Godsdienftige Gezangen der Christenen. Men zie onder anderen Ps. XVIII. 11—13. LX. 3—6. CXXXVII. 1, 2 en 5.

„ dienst ziet, alleen tot de Joden is bepaalt geweest, waar van
„ daan zoude dan de verplichting der Christenen zyn, om
„ ze langer, dan God gewilt heeft, tot dit gebruik te hou-
„ den? Zeker niet daar van daan, dat deeze Lieder van God
„ haren oorsprong hebben. Moest dog de geheele Oude
„ huishouding Gods met de Joden voor eene betere wyken,
„ en de Mosaische Wet voor het Evangelie plaats maken,
„ na dat Gods oogmerk in beiden bereikt was, of schoon ze
„ beide ouwlings van God in de weereld waren ingevoerd",

De Geschiedenis der dagen des Menschen Zoons van de Lydens-Weeke af tot op deszelven Hemelvaart. Ten gebruike der Evangelische Broeder Gemeente. Te bekomen, by D. Weber *te Zeist*, 1767. *In groot octavo* 154 *bladzyden.*

ENe overeenstemmende zamentrekking van het verhael der vier Euangelisten, rakende 's Heillands geschiedenis, geduurende de laetste week zynes tydlykens levens, en vervolgens tot op zyne Hemelvaerd. Men heeft dezelve alomme vervuld met tusschenkomende verzuchtingen, en verzen, die den Leden der Broedergemeente stichtelyk zyn. Men neeme ten voorbeelde het volgende vers,

„ 't Lam alleen
„ Maakt grond-*ideen*,
„ Men weet het, in wien men gelooft;
„ En men ziet
„ Een' flikkring niet,
„ Die nu licht geeft, en dan verdooft.
„ Ach, de Bloed-*theologie*
„ Is voorwaar geen *Phantasie*.
„ Want Hy, die niet liegen kan,
„ Is 'er zelf de Leeraar van".

Men moet een Lid van de Broedergemeente zyn, of gewoon wezen op een zoortgelyken trant te denken, om door verzen van die natuur gesticht te worden.

Waarschouwing des Hemels, door den Wel-Eerwaarden Godzaligen Heer Mr. CHAMBERTAIN. *Leeraar in de Gemeente Jesu Christi te Lovert. Uit het Engels en Hoogduits in onze taal overgebragt. Derde Druk. Te Arnhem, by* T. J. Schmidt 1767. *In octavo 20 bladzyden.*

EEn verhael van een gezicht gezien door den Eerwaerden *Chambertain*, betreffende het heuchelyke lot der gezaligden en den jammerlyken toestand der verdoemden na dit leven; als mede van de rampen, die God de zondige waereld in onze dagen dreigt, met een uitdrukkelyken last des Heeren, om dit gezicht ter waerschouwinge aen de waereld bekend te maken. Dit gezicht had hem tevens den tyd zynes doods bepaeld; en zyn Eerwaerde riep tegen dien tyd zyne Gemeente by een, tot het aenhooren zyner Lykpredicatie. Deze volvoerde hy, na dat hy eene doodkist voor den Predikstoel had laten nederzetten, en zyn doodkleed aengetoogen. In dezelve stelde hy voor, het gezicht dat hem wedervaren was, grondde daer op ene vermaning ter Godzaligheid, en gaf, dit voorstel gedaen hebbende, den geest. —— Men ziet, zo men dit bericht van deze Leerreden, door etlyke getuigen bekrachtigd, als geloofwaerdig moet aennemen, hoe sterke uitwerkingen de Enthusiastery op 's Menschen Geest- en Lichaemsgestel kan hebben: ten minste, het geval laet zich op dien grond redelyk wel verklaren.

Kerkelyke Leerreden over Jesaïa XXIII. 8b. By gelegenheid der plegtige Inhuldiging van den Wel Edelen Gestrengen Heere THEODORUS DE SMETH, *als Ambagtsheer van Alphen. Uitgesproken op den 22 Octob.* 1766. *Door* TAKO SIBELIUS, *Predikant te Alphen. Te Leiden, by* Johannes le Mair 1766. *In quarto 40 bladzyden.*

DE Eerwaerde *Sibelius* geeft ons hier, in ene wel opgestelde Leerreden, voor af een beknopt bericht van den inhoud van 't Prophetische woord rakende de van ouds beroemde Koopstad *Tyrus* in *Phenicie;* en doormengt verder zyne byzondere ontvouwing der afgelezene textwoorden, met welgepaste aenmerkingen over den Koophandel der Ouden. Deze wyze van zich in 't breede uit te laten over onderwerpen van Letter- en Geschiedkunde, is niet wel te pryzen

in

in Leerredenen, die byzonder geschikt zyn tot Godsdienstige oogmerken; maer ze valt niet kwalyk in 't bepaelde doelwit van zyn Eerwaerden in deze omstandigheid; by gelegenheid der inhuldiginge van den Heer *de Smeth*, niet min geacht als Koopman, dan aenzienlyk als Regent. Overeenkomstig hier mede is ook het volgende toepasfende deel zyner Redenvoeringe op zodanig ene wyze ingericht, dat het eigenaertig hier aen beantwoorde.

Het behelst in de eerste plaetze enige aenmerkingen over de burgerlyke regeringen in 't algemeen; en van die van Nederland, als mede van de Ambagts-Heerlykheden en Alphen in 't byzonder. Dit lid dient, om de inwoonderen van Nederland op te leiden, tot een levend bezef van 't geluk, dat ze in ons vrye, zo wys, gematigd en rechtvaerdig bestierde, Vaderland genieten. Zyn Eerwaerde geeft hier tevens geen onbevallige beschryving van 't aengename Alphen, met meldinge hoe deze heerlykheid, in 't jaer 1745, door den Heer *Jacob van der Meer* verkocht zynde aen Mevrouwe *Katharina de Wilde*, door haer Wel Ed. kort voor haer dood, verkocht is aen den Wel Ed. Gestrengen Here *Theodorus de Smeth*. —— By die gelegenheid maekt hy ook gewag van het geslacht van de eerste en oudste Heren van Alphen, en zegt, „ men kan 'er niet veel anders van melden met vol„ komen zekerheid; dan dat Hugo van Kralingen, die in „ het jaar 1230 Bailluw van Holland was, de Stamheer ge„ weest is van dit huis; dat verscheidene Heeren van Alphen „ 's Lands Graaven gediend hebben tot het jaar 1484, en dat „ dit adelyk huis is uitgestorven ". Doch hier omtrent begaet zyn Eerwaerde een kleinen misslag van onoplettendheid, indien wy 't zo mogen noemen. Indien hy naauwkeuriger geraedpleegd had, met de berigten die ons wegens dit Adelyke Huis voorkoomen, in de beschryvinge van den *Tegenwoordigen staat der Vereenigde Nederlanden*, zou hy waerschynlyk hier voor behoed zyn geweest (*). Wy hebben dit te minder ongemerkt konnen laten voorbygaen, om dat ons van goeder hand

(*) De Schryver van den *Tegenwoordigen staat der Vereenigde Nederlanden* meld ons deswegens, in het VIIde Deel, bladz. 575, het volgende. „ De Schryvers vergissen zig, wanneer zy melden „ dat het Adelyk Huis der oude Heeren van Alphen is uitgestor„ ven; dewyl 'er nog tegenwoordig uit dit Geslagt Nazaaten in „ leven zyn, die niet alleen deezen Naam voeren, maar ook aan„ zienlyke Ampten in Leiden bekleeden. Deeze hebben, gelyk „ de Oude Heeren, het zelfde Wapen ".

hand toegekomen is, dat 'er tot op den huidigen dag nog enige weinige wettige Nazaten, direćtlyk uit dit Oude Huis gesprooten, en het zelfde wapen voerende, in leven zyn.

Op deze aenmerkingen volgt het tweede lid der Toepassinge, waer in zyn Eerwaerde tracht te bewyzen, dat de beste Regenten in ons Vaderland Kooplieden zyn, of die ten minsten kennis van den Koophandel hebben, en 't dus voor Alphen een zegen is een Koopman tot Ambachts-Heer te hebben: het welk hy voornaemlyk afleid uit den algemenen invloed, dien de Koophandel op 's Lands welzyn heeft; waer van zulke Regenten best konnen oordeelen, en dat door zodanige Regenten best ter harte genomen kan worden, die zich op den Koophandel verstaen. Eindelyk gaet hy over om aen te wyzen, wat men billyk van een Ambachts-Heer verwachten mag, en wat de Inwoonders der Ambachts-Heerlykheid van hunne zyde aen hem verschuldigd zyn: 't welk, onder toewensching van allen heil over den Ambachts-Heer en deszelfs Familie, beknoptlyk en geregeld voorgedragen word.

Ontleed en Heelkundige Verhandeling, van het Waterhoofd, het Watergezwel- en verdere bekende Gebreken der Ruggegraat. Nevens eenige Aanmerkingen over de Boghelwording en het Mankgaan. Alles alleen uit Waarneemingen opgemaakt en verklaard. Door E. P. SWAGERMAN, Chirurgyn te Amsterdam. *Met Platen. Te Amsterdam, by* E. van Harreveld, 1767. *groot Octavo* 424 *bladz. zonder de Bladwyzer.*

DE oorzaaken van veele ziekten zyn nog voor de Geneeskundigen duister of ten eenenmaale onbekend; en van geene gebreken meer dan die voor de geboorte ontstaan, en welken kinderen mede ter wereld brengen. Hoe veel onderzoek men heeft gedaan en hoe zeer men getwist heeft, hoe wanschepzels met mismaakte ledematen of een geheel wanstaltig lichaam, hoe twee aaneengegroeide kinderen voortkoomen; men heeft tot nog toe geene oorzaaken konnen aanwyzen, welken voldoende bevonden zyn. Hoe veele waarneemingen men hier van heeft gemaakt en hoe naauwkeurig beschreeven, men kan 'er alleen uit zien, wat geworden was, maar niet hoe, uit welke oorzaak of omstandigheid het zo en niet anders was geworden. En geen wonder, om dat de wording in het verborgen geschiedt, en reeds volbragt is, eerze ter onderzoek van oplettende navorschers

kan

kan blootgesteld worden. Verscheiden gedagten zyn 'er ook opgeworpen over het gebrek, waar mede kinderen somtyds ter wereld koomen, onder den naam van *Spina Bifida* bekend, zonder dat men, tot nog toe, iet anders dan gissingen over het zelve heeft konnen opgeeven. De schrandere en kundige Heer SWAGERMAN heeft konnen goedvinden, zyne gedagten hier over der wereld voor te houden, niet door eenig nieuw gevoelen aangaande de oorzaak der voortkomst van dit ongemak op te werpen, maar eene der gevoelens, 't welk hier over meermaalen is voorgesteld, als het waarschynlykste op te helderen en aan te dringen. Immers het is de *Spina Bifida*, welke als de Hoofdzaak van zyn schryven voorkoomt. Wy zullen, het Werk zelfs eens inziende, hier van tragten eenig nader begrip te geeven.

In twee Verhandelingen is het geschrift verdeeld; de eerste heeft tot opschrift, *Van het Waterhoofd.* En de tweede, *Van het Watergezwel* enz. De eerste dient maar als een Voorbereiding tot de tweede. „ Wyl dat Ongemak [*Spina* „ *Bifida*] " zegt de Schryver, „ dikmaalen met het Water„ hoofd gepaard gaat, en ook als dan daar mede gemeenschap „ heeft, en beide deeze Ziektens, in haaren aart, oorsprong „ en uitwerking, met elkanderen veel overeenkomst heb„ ben, heb Ik my als gedrongen gevonden, eene korte be„ schryving van het laatstgemelde (te weeten het Water„ hoofd) te geeven, en wel zulk eene, welke uit proeven „ is opgemaakt, om daar door den aart van het eerste beter „ te konnen naspooren ". Voor een eigenlyk Waterhoofd houdt Hy, als het water binnen in de Hersenen is gelegen en in de voorste holligheden der Hersenen is ontstaan. Een uitwendig Waterhoofd erkent Hy niet, ook geen ander inwendig dan het gemelde. Andere waarneemingen zyn zeer weinige, en zyn duister of laaten eenige twyffeling over. En uit de twee genoemde holligheden der Hersenen kan het vogt tot in de Ruggraat neerdaalen; waar uit dan de gemeenschap tusschen een Waterhoofd en *Spina Bifida* openbaar is. Vogt wordt gesteld in deeze holligheden te konnen vergaderd worden, als de uitwaassemende damp uit de slagaderen in de holligheden niet wederom door de aderen wordt opgenomen. Hier op worden eenige aanmerklyke Waarneemingen van Waterhoofden van kinderen uit verscheiden Schryvers voorgesteld, om te doen zien dat het Water binnen de Hersenen plaats hadt, en de Hersenen van sommigen zodanig ontaard en plat gedrukt waren, dat de onderzoekers, in den eersten opslag, meenden een Hoofd zonder Herse-

nen te vinden; als ook dat het Ruggemerg dikwils hier in deel hadt.

In de tweede Verhandeling gaat de Heer SWAGERMAN over tot de *Spina Bifida*; en dit gebrek noemt hy met den algemeenen naam van *Watergezwel*; welke naam zeer onvolkomen is om 'er een denkbeeld van te geeven. Het is een algemeene aanmerking van voornaame Mannen, dat men de naamen der dingen, waar door ze gekend en onderscheiden worden, niet zonder gewigtige reden moet veranderen; en wyl 'er by dit ongemak altyd een' fplyting is in een of meer Wervelen, was de *Spina Bifida*, of Splyting der Ruggraat, bekwaamer om het aan te duiden dan *Watergezwel*. Indien men het, door den naam, met het Waterhoofd wilde gelyk ftellen, zou men het *Water Ruggraat* moeten noemen, of ten minfte, gelyk Hy zelf zich naderhand uitdrukt, *Waterzucht der Ruggegraat* of *der Ledenen*. Na eenige aanmerkingen gemaakt te hebben over de vroegfte aanteekeningen van dit gebrek, toont Hy dat RUISCH, SCHREIBER en anderen die hen gevolgd hebben, het zelve met een Waterhoofd gelyk ftellen; namelyk, dat gelyk in het Hoofd der Kinderen, voor dat de beenderen door naaden vereenigd worden, de vliezen der Herfenen en de bekleedzelen des Hoofds, door het water, niet zelden, zeer verwyd worden, het zelfde ook gebeurt in de Rug en Lendenen: de Wervelen zyn maar gefpleeten in de doornagtige uitfteekzels; maar haar voornaamfte gedeelte, het lichaam, blyft geheel?

Hier op volgt een groot getal voorbeelden van dit gebrek, uit verfcheiden Schryvers aangehaald, welken in omftandigheden verfchillende, in het wezenlyke over een kwamen; en hier onder een door den Heer HOVIUS waargenomen, en het voorwerp in Moutwyn met water meer dan vier jaaren bewaard zynde, door onzen Auteur nader onderzogt, omftandig en naauwkeurig befchreeven, en in plaat, achter dit werk, verbeeld, 't welk met de voorgaanden overwaardig is geleezen, doch van ons niet opgegeeven kan worden zonder alles geheel over te fchryven. Dan laat de Heer SWAGERMAN hier op in 't byzonder volgen twee gevallen, om de gemeenfchap van *Spina Bifida* met het Waterhoofd te betoonen, beide van BRUNNER, uit de *Ephemerides Natur. Curiofor.* aangehaald. In het eerfte was by de geboorte een gezwel op de Lendenen, en zo het fcheen een gezond Hoofd. Het gezwel werdt geopend, 'er liep eenig helder water uit, en werdt wederom geneezen; hier na begon het Opperhoofd te zwellen, en, binnen de vier weeken na de geboorte, ontftondt

ſtondt een zeer groot Waterhoofd. In het ander, werdt ook het gezwel op de Lendenen geopend en weggenomen. Onder de bewerking liep meer dan een pond water weg, en hier na zag men dat het Hoofd terſtond als in zich zelf toeviel en kleiner werdt. By beiden volgde de dood.

Over den oorſprong van het water in de buis van het Ruggemerg redeneerende, zegt de Schryver: Het kan zich eerst in het Hoofd, en dan wel voornaamlyk in de holligheden der Herſenen verzamelen, en van daar in de gemelde Buis nederzakken, wyl deeze holligheden geen beſlooten ruimte maaken: en dit bewyst Hy, behalven uit de voorbeelden van BRUNNER, zo even aangehaald, met DUVERNEY, RUISCH en HALLER. Daar en tegen, zegt Hy, kan het water zich afzonderlyk in de buis van het Ruggemerg vergaderen, en aldaar een byzondere Waterzugt maaken, die een zwakker gedeelte derzelve, tot een Gezwel uitzet, en aangroeijende, tot binnen in het Hoofd opryzen, de holligheden der Herſenen bereiken, en ſomwylen een Waterhoofd maaken.

Na eenige aanmerkingen over den tyd wanneer zulk een gezwel, voor de geboorte, gemaakt wordt, welke niet bepaald kan worden; over de Kenteken van het gebrek, en het gevolg van den dood als het geopend wordt; geeft Hy van het laatſte deeze reden: „ Wanneer nu door eene opening van het Gezwel, 't water, uit het zelve, en uit de „ ganſche ſcheede van het Ruggemerg en mooglyk ook uit „ de holligheden der Herſenen, is weggèloopen, dan bezet „ de lugt deszelfs plaats: maar derzelver eigenſchappen zyn „ zeer verderflyk voor het zenuwgeſtel. De lugt treft dan „ het geheele Ruggemerg, de beginzels van alle deszelfs „ zenuwen, en miſschien het Herſengeſtel zelfs, die aan „ derzelver werking niet konnen wederſtaan, en welker „ verderf het leven noodwendig doet eindigen ". Naderhand voegt Hy 'er nog by: „ Indien het harde bekleedzel „ dus ontlast is van het vogt, dan wordt het Ruggemerg „ minder gehouden of geperst, wyl dit bekleedzel zig niet om „ het zelve kan toetrekken, en de beenige holte der Ruggegraat door geen uiterlyke drukking vernaauwd kan worden: moogelyk dat de vermindering van deeze drukking „ mede eene oorzaak is, waar door de werking van het Ruggemerg, waar van het leven afhangt, belet wordt ".

Vervolgens geeft de Heer SWAGERMAN eene *Korte beſchryving van dat gedeelte der Ruggegraat en het Ruggemerg, welker kennis nodig is, om den oorſprong en toeſtand van het Watergezwel na te ſpooren;* welke door dit opſchrift van het overige onderſcheiden wordt: doch waar in wy Hem wegens de

de bepaaldheid van ons bestek, niet zullen volgen. Hier van wederom tot het Lenden-gezwel overgaande, besluit Hy: „ In de Waterzucht der Ruggegraat, of van een gedeelte „ derzelve, is het water binnen het harde bekleedzel van „ het Ruggemerg of deszelfs einde, dat men de Paarde„ staart noemt, gelegen; wyl naa eene gemaakte opening, „ in dit vogt het Ruggemerg of de draaden der Paardestaart „ gezien worden: en dit water is de oorzaak, welke dit „ harde vlies verwyd, en wel alleen op die plaatzen, alwaar „ het zelve uiterlyk, door de beenige Buis het minst beves„ tigd wordt, dat is, daar de samenkomst der zydelyke „ deelen, van agteren het midden der boogen maaken. Dit „ geschiedt zo veel te ligter, hoe de Vrugt verder van dien „ tyd is, waar in zy natuurlyk gebooren wordt, dewyl als „ dan dit zwakste deel der Ruggegraat tederder, en maar „ Kraakbeenig zynde, door de persing van het water ge„ makkelyker kan uitgezet worden: de Waterzucht deezer „ holte is altoos, [de Schryver heeft, naamelyk, te voren, „ getoond, dat 'er in het bekleedzel van het Ruggemerg „ altyd eenige daauw of vogt is] maar de verwyding derzel„ ve dan alleen moogelyk, als een gedeelte derzelve de per„ sing van het vogt niet kan weêrstaan, dat is, lang voor „ de rypheid der Vrugt, en het is ook op dien tyd dat het „ Ongemak begint ". Na eenige tusschengevoegde aanmerkingen vraagt Hy eindelyk: „ Kan drukking van eenig deel „ der Moeder, tegen de Ruggegraat van het Kind, oorzaak „ zyn dat dezelve in het midden splyt "? en het antwoord is: „ Hoe eene Vrugt nader is aan haare eerste ontfangenis, „ en derhalve ook verder van haare rypheid om ter waereld „ te komen, hoe het vogt, waar in zy bewaard wordt, ook „ meerder is in opzigt van derzelver lichaam. —— Wanneer „ het Kind voldraagen is in een natuurlyken staat, dan is „ de hoeveelheid van vogt veel minder, en nooit zo veel, „ dat het Kind met uitgestrekte Ledematen zig in het zelve „ wenden en beweegen kan. —— Het Watergezwel wordt „ zekerlyk zeer lang, voor dat het Kind voldraagen is, ge„ booren; derhalve, op dien tyd, wanneer het zelve door „ het vogt tegens alle uiterlyke drukking beschermd is. Het „ schynt teffens niet mooglyk, het gene eenige willen, „ naamlyk, dat de dikke kant der Schaambeenderen, te ge„ lyk met de zelfstandigheid der Lyfmoeder, tegens het „ doornagtig deel der Ruggegraat gebragt, het zelve zou„ den doen splyten, en wel altoos naar de lengte verwyden, „ en in de gemaakte opening indringen ".

Dus hebben wy het begrip van den Heer SWAGERMAN, aan:

aangaande het Watergezwel, of *Spina Bifida*, onze Leezers voorgesteld; de redenen waar mede hy het zelve vervangt, de voorbeelden en waarnemingen, waar mede hy het zelve versterkt, zyn te menigvuldig dan dat wy dezelven hebben konnen bybrengen, en moeten in het Werk zelf geleezen worden. Wy zullen nu nog iet aangaande de Boghel-wording en het Mank-gaan melden.

De Boghels verschillen van het Waterhoofd en Watergezwel; dat daar de laatsten voor, de eersten altyd na de geboorte ontstaan. Gemeenlyk worden ze veroorzaakt door het gebrek van een of meer lichaamen der Wervelen; welken door Beenbederf verteerd zyn, gelyk door verscheiden waarneemingen getoond wordt; waar onder veele aanmerklyke over de Boghel in de Hals-Wervelen.
„ Thans beschouwe Ik ", zegt onze Auteur, „ een stelzel
„ Halswervelen, aan 't welk zyn zeven doornagtige uit-
„ steekzels, doch maar zes lichaamen, nadien dat der twee-
„ de vergaan is, waar na de lichaamen der eerste en derde
„ Wervel tot elkanderen genaaderd en vereenigd zyn, zo,
„ dat de linker zyde van dit vereenigd stuk smaller is als dat
„ der regter zyde. Van den boog, welke de tweede Wer-
„ vel ter zyde moest uitgeeven, om het groote gat te vol-
„ trekken is aan de linker zyde niets overig, dan die zyde
„ des doorns, welke, smaller dan natuurlyk, met de daar
„ boven gelegen zyde des doorns van de derde Wervel tot
„ één beenstuk veranderd is, en het schuins nederdaalende
„ uitsteekzel der derde Wervel ligt op het schuins opgaande
„ uitsteekzel der eerste, doch is 'er niet mede vereenigd:
„ maar aan de regter zyde is een gedeelte van deezen boog
„ overgebleven, en met een dergelyk gedeelte der eerste
„ en derde tot één beenstuk gegroeid: en de smalle wortel
„ des doorns van de tweede Wervel deezer zyde, is alhier
„ vereenigd met een dergelyk deel der eerste Wervel; zo dat
„ het overblyfzel der derde Wervel met de eerste en twee-
„ de een onbeweeglyk stuk maaken, en is dus gesteld, dat
„ het Hoofd voorwaards en naar den linker kant heeft moe-
„ ten overhangen ". Naderhand van het overige der Ruggraat spreekende, zegt Hy: „ CAMPER heeft onder het
„ groot getal van Boghels, die hy verzaameld heeft, eeni-
„ ge, daar van vyf, zes en agt Wervelen de lighaamen
„ ontbreeken. HOVIUS heeft een voorwerp, in welke het
„ lighaam der derde en vierde Lendenwervel geheel ont-
„ breekt, en het voorste deel van het lighaam der vyfde
„ Lendenwervel is nederwaards geboogen, en door *Anchy-*

„ *lofis* gehegt aan het bovenfte deel van het lighaam der
„ eerfte Wervel. En een ander der Rugge, beftaande uit
„ agt boogen, in 't welk de lighaamen der bovenfte Wer-
„ vel met de onderfte vereenigd zyn, zo dat de lighaamen
„ der zes tusfchen gelegen Wervelen ontbreeken".

Tusfchen de aanmerkingen over de Boghels en het Mankgaan, geeft de Schryver eenige waarneemingen over de Wanfchepzels of zo genaamde Monfters, en over de kracht der Inbeelding van zwangere vrouwen op haare Vrugt, en van de Bult in onderfcheiding van een Boghel. Het Mankgaan dan is ook een gebrek, 't welk na de geboorte ontftaat: immers men heeft geene voorbeelden, dat Kinderen by de geboorte, of zelfs eer zy leeren gaan, het Heuplid reeds zo gevormd hadden, als het gebreklyk gaan veroorzaakt, en men het zelve na den dood vindt by zulken die Mank gegaan hebben. Maar dit Lid eerst natuurlyk gefteld zynde, wordt daarna, en wel voornaamlyk, door het draagen van het bovenlyf, onder het ftaan en gaan, langzaam in gedaante en derhalve ook in gebruik veranderd. De verfcheiden gefteldheden van het Heupgewrigt, welken doen Mank-gaan, worden, van den Schryver, tot vyf foorten gebragt, hoewel Hy gelooft dat 'er meer foorten zyn, welken Hy nog niet heeft konnen onderzoeken; en waar uit Hy ook uitfluit, die in laateren ouderdom, wegens beenige uitzettingen, ontaartingen der banden, vereeniging van het hoofd van het Dyebeen met de pan van de Heup enz. ontftaan.

Na kortelyk iet van den aart van het Heup en Dyebeen en derzelver onderlinge Geleding in Kinderen gezegd te hebben, koomt Hy tot de eerfte foort, welke beftaat, wanneer de Heuppan, van onderen haar natuurlyke hoogte behoudende, op- en zydewaards wyder en te gelyk ondieper wordt dan natuurlyk behoort; wanneer ter zelfder tyd het hoofd van het Dyebeen, zyne rondheid verliezende, platter en breeder wordt. In de tweede foort is de Heuppan niet alleen op- en achterwaards verwyd, maar teffens als in een volkome fchotel veranderd; nadien de groef door een beenige plaat overdekt wordt, en de flymklier nevens de ronde band dus buiten de Pan gefloten, en even als onnutte deelen ontaard of verteerd worden. In de derde foort is de rand der Heuppan aan den boven- en wel aan den achter- kant, ook wel op beide deeze plaatfen, verdrukt, en een nieuwe Pan, of ondiepe holte, welke voor eene Pan dient, ftrekt zich gedeeltelyk uit over het bovengedeelte van het ontaart hol, dat wel eer de Pan geweest is, en over het Darmbeen

been en 't uiterlyke Zitbeen. De vierde soort van Mankheid wordt in Kinderen veroorzaakt, wanneer het Kraakbeen, dat tusschen het hoofd en den hals van het Dyebeen nog onveranderd is, en zwakker zynde dan de overige uitgestrektheid, verbroken wordt. Wanneer in Kinderen; zonder uiterlyke oorzaak, het Dyebeenshoofd langzamerhand uit de Heuppan op den rug van het Darmbeen ryst, en daar een nieuwe beenige holte verkrygt, waar in het naderhand geleed wordt, wordt het vyfde soort van Mankheid gebooren; hoewel deeze holte niet altoos zo groot is, dat ze de geheele bolrondheid van het Dyebeenshoofd omvat. Elk dezer soorten wordt door voorbeelden in gedroogde beenderen en andere waarneemingen getoond en bevestigd. Onder dezelven worden andere dingen ingevoegd, als van het breeken van de knieschyf, het *Olecranon* enz. omtrent hoedanige invoegingen de Schryver doorgaans niet schaars is; en hier onder ook nog eenige aanmerkingen raakende de *Exostosis* of Been-uitgroeijing, en van Hoornen, waar van voorbeelden worden bygebragt; om de verwondering te doen verminderen, zegt Hy, dat zulke veranderingen van beengroeijing in het gewrigt van den Heup gezien worden. Naderhand wordt ook nog gesproken van de ontwrigting van het Dyebeen, en de breuk van den hals van het zelve; welke dingen niet alle nieuw of onbekend zyn. Laatstelyk, of en hoe verre door waarneemingen verklaard kan worden, of de mismaaktheden der Kinderen voor gevolgen konnen gehouden worden der moederlyke gemoeds-beweegingen, dan niet; en het besluit helt naar de ontkenning.

De Heer SWAGERMAN toont in dit Werk groote naarstigheid, beleezenheid en schranderheid van oordeel. Het zelve is een verzameling van menigvuldige gevallen en waarneemingen, zo van Hem zelve als geachte Schryvers in veelerleie taalen; schoon de Auteur zegt het Latyn niet te verstaan, maar hier in door anderen geholpen te zyn, waar onder Hy aan den uitmuntenden HOVIUS, in de opdragt, groote verpligting betuigt. De toegang tot deszelfs keurige verzameling van wanstaltige beenderen, heeft Hem ongetwyfeld van groot nut konnen zyn; en men ziet in deeze Verhandelingen hoe dikwils Hy 'er gebruik van gemaakt heeft. Jammer is het, dat het Werk niet wat netter verdeeld, en in Hoofdstukken, welken hun byzonder opschrift hadden, onderscheiden is; en zich de Schryver niet wat bepaalder by elk byzonder onderwerp gehouden heeft, 't welk 'er merklyk meer klaarheid aan gegeeven zou hebben. Doch dit is

slegts

flegts een uiterlyk omftandigheid, welke de inwendige waarde van het Werk geenzins vermindert.

Gefchiedenisfen der Stad Zwolle. Uit Stads Boeken, Echte ftukken en Oude Chronyken by een vergadert en befchreeven door Mr. BURCHARD JOAN VAN HATTUM. *Eerfte Deels, Eerfte Stuk. Te Zwolle by* S. Clement *en* J. A. van Santen 1767, *behalven de Voorreden* 208 *bladzyden in groot Octavo.*

DE Heer *van Hattum* betuigt in de Voorreden van dit Werk, „ niet te verwagten, dat men zyne fchryf„ wyze uit dit *eerfte ftuk* zal beoordeelen"; en geeft te kennen, „ dat men uit het zelve geenzins kan afneemen, „ of hy wel of kwalyk in zyne onderneminge flage"; waarom wy ook gene de minfte aanmerking deswegens zullen maken; maar alleen het oogmerk van den Autheur in dit Werk melden, en 't beloop van dit eerfte ftuk, met eene opgave van 't voornaemfte dat *Zwolle* betreft, mede deelen.

Het Werk zal uit acht ftukken of vier deelen beftaan. „De „ vyf eerfte ftukken, (*zegt hy*,) zullen het ligt zien onder „ het opfchrift van de *Gefchiedenisfen van Zwolle*; dewyl myn „ mening is, daar in alles, wat van de beginzelen der Stad „ af, tot omtrent deeze tyden toe, zo in het Kerkelyke als „ Wereldlyke, voorgevallen is, volgens de order der Jaa„ ren te verhandelen. Den draad der Gefchiedenisfe afge„ loopen zynde, zal dezelve, in de twee laatfte ftukken, „ door een Befchryvinge van d'oude en hedendaagfche ftand „ der Stad, en een naauwkeurig verhaal van d'opkomst der „ Kerken en Cloosters gevolgt worden: Waar na ik deze „ bladeren zal eindigen met een agtfte Stuk, bevattende een „ verhaal van d'oude en nieuwe Regeeringsforme defer „ Stad, en een naamlyst van haar Regenten".

Dit Stuk maekt een aenvang met een bericht van den naemsoorfprong der Stad, de eerfte opkomst der dorpen van 't Carspel Zwolle, deszelfs oudfte bewooners en hunne bekeering tot den Christelyken Godsdienst, dat, gelyk het gemeenlyk met onderzoekingen van die natuur gefteld is, ten meesten deele uit gisfingen beftaet. Verder behelst het een verhael van de gefchiedenisfen der landftreeke *Salland* in 't algemeen, en 't deel dat *Zwolle* boven al daer in gehad heeft in 't byzonder, van 't jaar 1040 tot het jaar 1380, met

het aentekeningen van eenige byzonderheden van dien tyd die verder bepaaldlyk tot *Zwolle* behooren.

Men kan 'er ten aenzien van *Zwolle*, waer op wy bepaeldlyk het oog zullen vestigen, uit opmaken, dat deze plaets, volgens de gissing van onzen Autheur, dien naem ontvangen heeft van de *Bructeren* de eerste bewooneren dezer streke; die haer veel ligt dus benaemd hebben, naer zo ene genaemde plaets, die zy laetst in Duitschland bewoond hadden. 't Komt hem voor, dat het zeer wel kan zyn, dat het oude *Nabalia* gelegen heeft, ter plaetze daer nu *Zwolle* ligt, en dat een gedeelte van het *Bosch van Ongenade* eertyds dien grond beslagen heeft. Men heeft, volgens zyne gissing, reden om te denken, dat het Euangelie hier omtrent het jaar 760 gevestigd is geworden; en dat *Zwolle* het oudste dorp van 't Carspel, en de voornaemste oorsprong van de Zwolsche Parochie geweest is: doch 't eerste beginzel en de juiste strekking van dit Dorp is niet wel te bepalen. Alleen kan men uit oude berichten afnemen, dat de grond, die aen de zuidelyke en zuidoostelyke zyde van de Aa is, zo verre als ze in latere tyden door de oude Stads muren begrepen was, door dit dorp beslagen werd. Doch dit alles is vol onzekerheden.

Het eerste gegronde naricht dat men van *Zwolle* heeft is in den jare 1040: en 't blykt dat de Zwolsche Kerk, aen den Utrechtschen Stoel behoorende, dies tyds door *Bernold*, Bisschop van Utrecht, onder zekere bepaling, aen het Capittel van Deventer geschonken werd: welke gifte, schoon ze door deszelfs opvolger Bisschop *Willem* te rug getrokken wierd, echter door den volgenden Bisschop *Conrad* weder bevestigd is geworden. Onder dezen *Conrad* geraekte geheel *Salland*, toen het Graefschap *Islegouwe* genaemd, waer onder ook het Zwolsche Carspel, door ene gifte van Keizer *Hendrik den VIden*, in handen van dien Bisschop, en werd een eigen goed van 't Utrechtsche Bischdom. Tot dit Bischdom behoorende, hadden de inwoonders vervolgens niet zelden deel aen de onlusten, welke de Utrechtsche Bisschoppen berokkenden, of die hen overkwamen. De goede diensten, welke de Zwollenaers den Bisschoppen nu en dan bewezen, en wel byzonder Bisschop *Willebrand* in den Drentschen Oorlog betoonden, bewogen *Willebrand* eindelyk, in het jaar 1233, om het Dorp *Zwolle* tot ene Stad te maken, te doen versterken, en met Stads Wapen, Zegel en verdere Voorrechten te begiftigen, waer toe hy, zo onze Geschiedschryver oordeelt, te meer aengezet werd, om zich daer

door te beter tegen de overheerschende macht der Sallandsche Edelen aen te konnen kanten. Dit bragt *Zwolle*, dat reets door den voorspoedigen handel, inzonderheid van wolle en dien van vette ossen, met een goed aental van welbemiddelde inwoonderen voorzien was, tot merkelyken luister, en deed het getal der inwoonderen van tyd tot tyd vermeerderen. Men vind ook dat alhier in deze eeuwe een grooten handel op Duitschland gedreven werd, en het ryden der Hesse-wagens op deze Stad omtrent het jaer 1250 een aenvang nam: en men wil dat *Zwolle*, benevens *Deventer en Campen*, omtrent het jaer 1272, tot medeleden van het beroemde verbond der Hanse-Steden aengenomen zouden zyn. Het blykt voor 't overige allesins, dat de handel van *Zwolle*, en der andere Overyselsche Steden, in deze eeuw sterk bloeide, 't welk het aenzien dier Steden krachtig deed toenemen.

Maer in het jaer 1324 trof *Zwolle* een ongelukkig lot. De Stad was in het jaer 1233 slechts met ene gracht van middelmatige breedte, en met een aerden wal, of, zo zommige willen, alleen met een planken tuin omringd; en men had zedert geen zorg gedragen om haer beter te versterken. Dit stelde haer genoegzaem bloot voor ieder moedwillig aenvaller, gelyk men in den jare 1324 te jammerlyk ondervond. Een der nabuurige Heeren, onzeker wie, trok des nachts met zyn Volk voor de Stad, en liet 'er brandende stoffen inwerpen, waer door de geheele Stad, uitgenomen enige weinige gebouwen, in de assche gelegd werd. Doch men sloeg terstond de handen aen het werk, en de Stad was eerlang veel heerlyker opgebouwd, en met toorens en muren versterkt; 't welk haer wel ter stade kwam in de volgende onlusten, die 'er van tyd tot tyd tusschen de Edelen en Bisschoppen ontstonden; welke onze Geschiedschryver in dit stuk tot op het jaer 1380 ontvouwt, met melding van 't geen der Stad *Zwolle* in dat verloop van tyd wedervaren is. —— In stede van staen te blyven op die byzonderheden, welke niet zeer geschikt zyn voor een uittrekzel, zullen wy den Lezer nog onder 't oog brengen, 't geen de Heer *van Hattum* ons meld wegens *Jan Celé*, Oppervoogd der Stads Schole, die de Zwollenaers ter beoefeninge der Wetenschappen aenzettede.

d'Yver en liefde, (*zegt hy*,) voor de letterkunde en geleertheid, welke tot het jaer 1377 uit deze Stad gebannen scheen te wezen, wierdt ter dezer tyd (*a*) door *Jan Celé* in de

(*a*) Thomas a Kempis *in appendice ad Chron. Montagnet. Cap.* 30.

de gemoederen van Stads inwoners ontstoken. Deze vermaarde en geleerde Zwollenaar, uit de twee oude geslagten van *Sobbe* en *ten Weerde* gebooren, was alhier in zyn jongste jaren in de kennisse der Latynsche taal onderwezen. Ouder geworden zynde verliet hy Stads School, en begaf zig na Praag (*a*): alwaar hy in allerlei wetenschappen dusdanig toenam, dat, als hy in zyn vaders vest te rug gekeert was, de Magistraat hem aanstonds de bestieringe van Stads School toevertrouwde.

Men zag ras hoe veel de grote hoedanigheden van een man alleen vermogten. Toen hy Opper-Voogd wierdt, was dese Schole nergens bekent, en deselve wierdt door geen vreemdelingen betreden. (*b*) Dog de roem van syn grote geleerdheid en ervarentheid in alle wetenschappen, maakte dese School gedurende dese eeuw so beroemt, dat sig haar naam door de gehele Christenheid verspreide. Men sag dat de Schoole, welke Jan Celé, om de geringe kennisse der letteren aldaar te halen, hadt moeten verlaten, by alle Europische volkeren geagt wierdt. Men begaf 'er sig uit alle Landen na toe: even eens als of daar alleen het ligt der geleerdheid te scheppen was. „ Keulschen en Trierschen (segt een Zwol„ lenaar der Vyftiende Eeuw (*c*), waar mede de beroemste „ Religieus van S. Agnes Bergclooster overeenstemt (*d*).) „ Luikenaars en Utrechtschen, Brabanders, Vlamingen en „ Hollanders, Saxers, Cleesschen, Gelderschen en Friesen, „ en veel andre uit verscheiden oorden, Steden en Dorpen „ van Duitsland, kwamen in een groot getal nu en dan „ meer als agt hondert en tot duizend toe, den Groten Jan „ Celé hooren", om door hem in allerhande wetenschappen onderwesen te worden. Een ieder begon het sig van toen af tot eere te rekenen, tot Zwolle onder desen Oppervoogd ter Schole gelegen te hebben. De Religieusen van S. Benedictus, Bernard, en Bruno's tugt, moesten erkennen, dat hun geleerdste Hoogleeraars en Opperhoofden, Leerlingen van Jan Celé geweest waren (*e*) Selfs de vermaardste Hoge Scholen stemden toe, dat de Zwolsche Schole een menigte beroemde Mannen ten tyde van Jan Celé voortgebragt hadt. „ Het groot Parys weet" (roepen de twe voorgenoemde ou-

(*a*) Dus staat my voor ergens gelesen te hebben.

(*b*) Joann. Busschius *Chron. Windeshem. L. II. C.* 68. *pag.* 602. & 603.

(*c*) Busschius *ut supra.* (*d*) a Kempis *ut supra.*

(*e*) Busschius *Cap. eodem pag.* 606.

oude Schryvers hier op ſtaroogende uit.) „ Het heilig Ken-
„ len erkent opentlyk, Erfurt ſtemt toe, en het is aan het
„ Roomſche Hof niet onbekent welke grote Mannen de
„ Zwolſche Schole uit haar heeft weg gezonden, ten tyde
„ dat Jan Celé daar van Oppervoogd was ". (*a*) Die ſyn Leerlingen niet alleen in de kennis der Latynſche taal, de redenkonst, de zedenkunde, en de Philoſophie of Wysbegeerte onderwees: maar hen wel byſonder op Son en Feestdagen een Christelyke manier van leven tragtede in te prenten. (*b*) Dog waar heen vervoert ons den yver, om den welverdienden roem van Stads Schole van het ſchandelyk ſtilzwygen van ſeker Schryver te wreken? die nergens anders om ſo ſorgvuldig vermyt, hier van eenige meldinge te maken, dan om dat hy niet genootdrongen zoude kunnen worden t'erkennen, dat onſen Zwollenaar Jan Celé den herſteller der geleerdheid in Overysſel en naburige Landſchappen geweest was.

(*a*) a Kempis & Busſchius *ut ſupra.*
(*b*) Busſchius *ibid. pag.* 604.

BERIGT,

wegens het Prentwerk, *volgens de nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS van AMSTEL.

HEt genoegen, waar mede het Prentwerk, volgens de Uitvinding van den Heer CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, van tyd tot tyd by den Beminnaaren van Teken- en Schilderkunst werdt ontfangen, heeft hem gelegenheid verſchaft om met lust zynen arbeid verder voort te zetten, en tot meerder volkomenheid te brengen. Thans zien wy het zelve weder met drie, en dus tot elf ſtuks, vermeerderd. Van de voorige agt, hebben wy reeds by voorgaande gelegenheden berigt gegeeven. En wy oordeelen dat het den Leezer niet onaangenaam zal zyn, om ook iets van deeze drie laatst uitgekoomen Prenten te ſpreeken.

Een derzelven is gevolgd naar eene Tekening van den beroemden Fenix-Schilder

ANTHONIE VAN DYK,

en verbeeldt het Pourtret van den Kunstryken Landſchap-

Schil-

Schilder *Jan Jozephszoon van Goijen*, gebooren te Leiden, 13 January 1596, en gestorven in 's Hage, in 't jaar 1656(*). Dit afbeeldzel is, door den in kunst uitmuntenden *van Dyk*, naar het Leven getekend, op wit papier, met zwart en rood kryt door elkander geartseerd, en door den Uitvinder zo kunstig naar gebootst, als gedrukt; waarom het, met de zagtste smelting, zuiver en zonder eenige vermenging, de waare, kragtige en breede manier van dien grooten Meester, duidelyk en eigenaartig uitdrukt. 't Origineel is gekoomen uit het beroemde Cabinet van wylen den Schilders Kunstigen Heere ISAAC WALRAVEN, en thans geplaatst in de Collectie van den Auteur.

Schoon 'er veele Prenten in rood of zwart kryt, door onderscheiden Natien gemaakt, het licht zien, is de manier, waar meede dit vervaardigd is, geheel byzonder, en in allen deele daar meede verschillend, zo wel in coleur, als behandeling; behalven dat men tot heden geen blyk heeft gegeeven, van met roode en zwarte artseeringen door elkander, zonder verwarring, te kunnen drukken. Doch om hier meerder van te zeggen, zouden wy buiten ons bestek treeden; waarom wy den Leezer tot het Werk zelve wyzen.

Wat kan beter de gedagtenis van onzen Leidschen Landschap-Schilder bewaaren, en zyn beeldtenis in eere houden, dan de blyken zyner bekwaamheid. Hierom heeft het den Uitvinder goed gedagt, om twee van de fraayste Landschappen, door deezen uitmuntenden Kunstenaar

JAN JOZEPHSZOON VAN GOIJEN,

in zwart kryt en een weinig Oost-Indische Inkt gemaakt, in hunne natuurlyke losheid, dunheid van tinten en verdere behandeling door zyn kunst naauwkeurig te volgen, dezelven daar by te voegen en ze den Liefhebberen aan te bieden.

Het eene vertoont een Markt vol gewoel, men ziet, aan den opgang van een steenen brug, verscheiden persoonen, daar onder een Man en Vrouw, die van een Boerin iets koopen, en aanschouwers die 'er na kyken. Op het midden van deeze brug staat een standbeeld nevens een steenen schutsmuur, tegen welken zommige menschen geplaatst zyn. Aan de overzyde doet zig een Stad-gezigt met verscheiden gebouwen, agter dezelve eenig geboomte en een hooge toren van

(*) *Zie* HOUBRAKEN Schouwburg der Schilders. Iste deel, p. 170.

van een Kerk op, waar na toe een weg loopt, op welks hoek men een winkelhuis met een luyfel en eenige beeldjes ziet. Verder vertoont zig een groote toeloop van menschen, koopers en verkoopers, met veel gewoel en levendigheid; welke meest allen langs een water geplaatst zyn. Nog ziet men in 't verschiet een andere Steenen-brug, en daar agter Zeilen van Scheepen, Boomen, verders een Kerk enz. Een vrolyke en aangenaame zonneschyn, afgebroken door verscheide schaduwen, slagschaduwen en reflectien, geven aan alles een expresfie van vrolykheid, welke te kragtiger werkt door een donkeren voorgrond, waar op een Kruijer met zyn wagen en hond, benevens een Vrouw, alle in de schaduw gesteld, gezien wordt.

Het andere, is een Dorpgezigt, waarin een Osfemarkt met verscheiden beeldjes op den tweeden grond vertoond wordt; in het byzonder ziet men daar in, de al van ouds gebruikelyke handelwyze, by het bieden, uitlooven en koopen van beesten, natuurlyk in het midden, tusschen een Stedeling en Landman, afgebeeld; een derde persoon, die eenig deel daar in schynt te neemen, voltooit die hoofdgroep; men ziet 'er allezints veele aanschouwers, zo Vrouw- als Manspersoonen. Aan onze linkerhand ziet men een Boer zyn bepaalde keur, omtrent een beest, aan een Boerin met veel levendigheid uitdrukken: en een Jonge, aan de regter zyde, tragt een Vrouw, gekleed als oudtyds met een huyk, als 't ware tot koopen te raaden. De eenvoudigheid der Boere-wooningen, een natuurlyk Landzigt, in welk zig twee beeldjes, als Hengelaars, een helder Beekje, en een Kerktooren opdoen; het byzonder karakter der onderscheiden persoonen, gelyk ook de stand, zo tot rust, als beweeging en werking der beesten, zetten elkander een natuurlyke bevalligheid by. Dit alles vertoont zig ongemeen kragtig in een sterk zonlicht, geplaatst tegen een flauwen agtergrond van geboomte, gebouwen en een dunne en heldre lucht; onderssteund door een sterk bruin, dat nogtans door verscheide wederkaatzingen van licht, op een heldre wyze, gespreid is over een kluitagtigen grond, waar op zig een hond vertoont, welke gereed staat, om in een spiegelenden plas zyn dorst te lessen.

Deeze twee orgineele Tekeningen zyn de besten welken van deezen grooten Meester bekend zyn, gejaarmerkt 1653, en afkomstig uit het overheerlyk Kabinet van wylen den Konstlievenden Heere JERONIMUS TONNEMANS; heden berustende in de keurige verzameling van den Heere LOUIS METAIJER, PHILIPS ZOON.

Nu

Nu zyn wy nog, volgens ons laatst gegeeven berigt, verschuldigd, het narigt, dat men te *Kampen* wegens den kunstryken Schilder en Tekenaar *Hendrick Avercam* heeft bekoomen, mede te deelen. Onze wensch was, van deezen grooten Man met meerder klaarheid te spreeken. Maar veele fataale toevallen, de Stad *Kampen* in de voorige Eeuw overgekoomen, doen verscheide Doop- en andere Registers, die in zulke gevallen van dienst kunnen zyn, ontbreeken.

Nogtans zullen wy van het Berigt, dat de Heer CORN. ROLDANUS *Secret. te Kampen*, op het verzoek van onzen Autheur, heeft weeten op te spooren en goedgunstiglyk gelieven mede te deelen, den korten inhoud laaten volgen. —— Dus luidt het byna woordelyk.

„ In 't Jaar 1596, den 18 April, vinde ik gewaagd van „ eenen *Berend Avercamp*; zynde toenmaals Stads Apothe- „ car, en een Man van ongemeene bekwaamheid en yver; „ waarom hy toenmaals met eenige extraordinaire dou- „ ceurs is gebenificeerd geworden: en nogmaals, in het Jaar „ 1600. ter beloning zyner hulpe aan Armen en Ryken „ beweezen in het voorgaande Jaar 1599; wanneer deeze „ Stad met zwaare Pestelentie bezogt was.

„ Hy stierf in 't Jaar 1603, nalaatende een Wedûw, „ volgens haaren geboorte- naam genoemd *Beatrix Peters*, „ en verscheiden Kinderen, waar onder twee Zoonen. „ Als men nu uit deeze omstandigheden, zo van naam, „ leeftyd en nagelaaten Kinderen van dezen *Berend Aver-* „ *camp*, en uit de vergelyking van den naam en leeftyd van „ *Hendrik Avercamp*, eenig besluit mag opmaaken, zal het meer „ dan waarschynlyk zyn, dat de laatstgenoemde een Zoon „ is geweest van *Berend Avercamp* en *Beatrix Peters*.

Dus verre volgens Missive van den Heer CORN. ROLDANUS, aan den Autheur.

Kampen.
27 Feb. 1767.

Wat men hier omtrent besluiten moet, laaten wy aan den Leezer; 't is zekerlyk zeer waarschynlyk, dat onze vermaarde Kunstenaar, schoon volgens de by ons voorheen gemelde oude handtekening *Hendrik Avercam* genaamd, van deezen bloede geweest is: en wel om dat zyn bynaam met den naam der Stad over één koomt; hy in den Jaare 1621 reeds

zo ver in Kunst gevorderd was, dat men vryelyk mag onderstellen, dat hy toen ter tyd een Ouderdom van 25 à 30 Jaaren bereikte, en gevolglyk van deeze Luiden kan geboren zyn. Dit is al wat men daar omtrent met alle moeite heeft kunnen opspooren. En het is genoegzaam, om de Stad *Kampen* voor de geboorte-plaats te houden van den grooten Schilder *Hendrik van Avercamp*, wiens roem om zyne Kunst ontsterflyk is.

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *Mattheus Woortman*, Kunstverkooper op de Angeliers-gragt te Amsterdam, en by de Drukkers deezes *Yntema* en *Tieboel*. By wien het van de Liefhebberen kan worden gezien; doch wordt niet in Commissie gegeeven.

Zede- en Staatkundige Spreuken en Karakters. Door FREDRIK KAREL VAN MOSER; *Geheimen Raad, en onlangs buitengewoon Afgezant van zyne Doorl. Hoogh. den Heere Landgraaf van Hessen Kassel by hunne H. H. Mog. de Heeren Staten Generaal der Vereen. Nederlanden. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* J. v. Schoonhooven en G. v. d. Brink, Jansz. 1767. *behalven het Voorwerk* 341 *bladzyden in octavo.*

DE Heer *van Moser*, aen wien dit Stukje, hoewel niet met volkomen zekerheid, word toegeëigend, komt hier voor als een Man van Oordeel, die de Waereld, en inzonderheid het Hofleven, wel heeft leeren kennen, en de vrymoedigheid heeft van zyne gedachten over verscheidene handelingen onbewimpeld te uiten. Hy steltze voor by wyze van Spreuken, en onder 't afmalen van Karakters, waer nevens ook hier en daer uitgebreider aenmerkingen voorkomen, die, gelyk het veel al in zodanig soort van Schriften gaet, niet allen even snedig en wel getroffen zyn; doch over 't algemeen zyn ze van dien aert, dat ze met genoegen gelezen konnen worden, en veeltyds aenleiding geven, om de aendacht des Lezers op een nuttig onderwerp te vestigen, en hem zyne denkbeelden deswegens verder te doen uitbreiden; waer toe dergelyke Werkjes byzonder geschikt zyn. — Men bediene zich, ter proeve hier van, op zodanig ene wyze van zyne volgende *Regelen* om wel te schertzen.

„ Eene Schertzery is eene geestige of schrandere gedachte,
„ in korte woorden uitgedrukt, en bekwaam om te doen lagchen.
„ Eene Redevoering, hoe boertig ook, kan geen scherts hieten,
„ zoo min als een geestig Gezeg, welk niet dient om te doen
„ lagchen.

„ Koning *Henrik* IV. eens op 't Ys willende glyden, terwyl
„ eeni-

„ eenige Hovelingen dit deeden, werdt door den Maarfchalk *de*
„ *Basfompierre* te rug gehouden, uit hoofde van het gevaar, welk
„ de Vorst fobcheiide, om dat 'er niemand eenig hinder door
„ kreeg. Doch de Maarfchalk bleef by zyn gezegde, en ver-
„ zekerde *dat zyne Majesteit zwarer woeg, dan alle zyne Hovelin-*
„ *gen te faam.* Hoe zeer dit gezeg behagen mag, het doet niet
„ lagchen, en kan derhalven naauwlyks een fcherts hieten.

„ Even zoo is een korte Spreuk, al doet zy lagchen, geen
„ fcherts, zoo zy niet tevens eene fchrandere gedachte uitdrukt.
„ zeker Priester eens een kind zullende doopen, en het formu-
„ lier door ontfteltenis niet kunnende vinden in het Misboek,
„ zeide overluid, terwyl hy de bladen al om en wederom keerde,
„ *Och! dit kind is zeer moeilyk om gedoopt te worden.* Welk in een
„ Priester naauwlyks voor fcherts is aan te merken; doch hy
„ moest al vry deftig geweest zyn, die dit hooren konde, zon-
„ der 'er om te lagchen.

„ Tot de volmaking eener Schetzery worden voornaamlyk zes
„ dingen vereischt. (1). Dat eene enkele gedachte eene veelheid
„ van beeldtenisfen verwekken. Dit einde wordt dikwils geluk-
„ kiglyk bereikt door een welbekend Autheur aan te haalen. De
„ Romeinfche Lierdichter *Horatius* heeft dus in de XVde Ode
„ van zyn 2de Boek de zorg vertoont, als 's Menfchen onaf-
„ fcheidelyke gezellin, die noch door waakzaamheid, noch door
„ fpoed, kan ontlopen worden. Zeker Perfoon nu ziende een
„ Man te Paard, met zyn Wyf op een kusfen achter hem zitten,
„ riep, ten eerften, met des Dichters woorden uit:

Post Equitem fedet atra cura.

De zwarte en naare zorg zit achter 's Ryders rug.

„ Deze zinfpeling brengt een fchakel van denkbeelden voor
„ den Geest, en alle de eigenfchappen der zorge, door *Horatius*
„ befchreven, worden hier op de Vrouw van dezen Man toege-
„ past; gelyk het tevens zeer fraai is, eene bedekte Gelykenis
„ aan te duiden tusfchen dingen, die, op 't eerfte voorkomen,
„ ten uiterfte van elkander verfchillen.

„ Somwylen erlangt eene fcherts groote fraaiheid van eene
„ dubbele toepasfing, hoewel de gedachte zelve maar eenvoudig
„ kan geweest zyn. ——— Een Edelman met een zeer langen
„ Neus eens in een Salet zynde, daar een Hertog was, die een
„ zeer kleinen Neus hadt, werd door den laatften zeer befpot,
„ en zeide ten leste, *dat men baast zouden denken dat zyne neus*
„ *ten koste van dien des Hertogen was gemaakt.* Welk gezeg aan-
„ duidde dat 's Hertogen Neus te kort, en de lengte van die des
„ Edelmans hier van de oorzaak, en dit nu een voorwerp van
„ jalouzy geworden was; zoo dat en de kortheid van des Her-
„ togen neus befpot, en het onredelyk lagchen met eens ande-
„ rens langen neus, dus ten toon gefteld werd.

(2). „ Moet de fchertzery een gepast voorwerp hebben, en

„ wel

„ wel ingerigt zyn naar alle de omstandigheden van tyd, plaats,
„ toehoorders, en van den Schertzer zelve. ——De Godsdienst,
„ de Geleerdheid, de Deugd, en grove Ondeugden moeten nooit
„ tot voorwerpen van schertzery of boert gebezigd worden. Een
„ Preker moet nooit op den predikstoel, noch een stervend Man
„ op zyn doodbed boerten; hoewel dit beide nogthans wel
„ eens gebeurd is.

„ Een gepast onderwerp voor een Schimpschrift is ook zeer
„ voegzaam voor de schertzery, en eene boert kan eene zeer
„ billyke en nutte bestraffing insluiten, en tevens scherp en ste-
„ kende zyn; doch ze moet altoos met de Regels der goede op-
„ voeding en betamelykheid overeenkomen, en men moet nooit
„ schertzen met dingen, die van natuure eene ernstige behan-
„ deling vereisschen: want groote en gewigtige onderwerpen be-
„ lagchelyk te maken, is een veroordeelenswaardige fout.

(3). „ De waarheid is een wezenlyk vereischte in een goede
„ schertzery, en het belagchelyke 't gene men in de schertzery
„ bloot stelt, moet wezenlyk in het Voorwerp plaats hebben.
„ Voorwerpen, die als verschillende in een schertzery vertoond
„ worden, moeten ook in der daad verschillen; en de vergely-
„ kingen, die men maakt, moeten ook ten vollen met de Voor-
„ werpen overeenkomen, of 'er toe behooren.

„ Koning *Henrik* IV. van *Frankryk*, hoorende dat een voornaam
„ Doctor van de Gereformeerden tot de Roomschen was overge-
„ gaan, zeide tot den Hertog van *Sully*, die een Protestant was,
„ *myn Vriend uw Religie is in een hopeloozen staat, en reeds van*
„ *de Doctoren overgegeven*; doch deze scherts hangt af van een
„ valsch begrip, en veronderstelt dat een Doctor in de zelfde be-
„ trekking staat tot den Godsdienst als tot zyne Zieken; daar
„ toch het verzaken van den Godsdienst geen gelykheid altoos
„ heeft met het opgeven van een Patient, aan wiens herstel men
„ wanhoopt.

„ Iemand noemde eens eene kleine Vergadering voor welke ge-
„ predikt wierd; *de stem des roependen in de Woestyne*; doch dat
„ is ook geen billyke vergelyking; want *Johannes* de Dooper; in
„ de Woestyne predikende, hadt zeer veel toeloops, zoo dat
„ *de roepende stem in de woestyne* betekent iemand, die voor veel
„ volks preekt.

„ Maar 't voldoet echter als de schetzery eene waarheid be-
„ helst, die met de wetten der versiering mag ondersteld wor-
„ den over een te komen. *Lodewyk* XIV. eens twee Posten ach-
„ ter een elk om het hardst ziende ryden, waar van de eerste
„ een zeer lange kin, de ander bykans geen kin hadt, vraagde,
„ werwaarts zy in zulk een haast heen reedden? De Heer *Cle-*
„ *rambaut* zeide hier op, *dat de eerste den anderen van zyn kin be-*
„ *roofd hadt, en dat dees hierom zulk een spoed maakte, meenende*
„ *dezelve weder te krygen.* In deze scherts is eene versiering,
„ die eenigermate met de Waarheid over een komt, en

„ welke

„ welke te verdedigen, is op gelyken voet als alle andere ver-
„ sieringen.

„ In eene boertery mag men wel eens onbestaanbaare beelde-
„ nissen by een voegen, om de ongerymdheid of valschheid van
„ eenige in ernst voorgestelde zaak ten toon te stellen. De ge-
„ melde Koning *Henrik IV.* die een galant en vrolyk Vorst was,
„ hadt eens eene Dame in 't groen gekleed by zich gehad tot
„ eene gemeenzaame *Conversatie*, welke hem in den morgenstond
„ verliet, zoo als zyn Minister *Sully*, die van eene ernstige hou-
„ ding en geaartheid was, by hem intradt. De Koning, zyne
„ verdenking willende voorkomen, veinsde niet wel te zyn, en
„ een klagenden toon en langzame spraak aannemende, zeide hy,
„ *dat hy den gantschen morgen de Koorts gehad had, die hem nu juist*
„ *ze even hadt verlaaten.* Dat weet ik (zeide *Sully*) *want ik heb ze*
„ *in 't heen gaan ontmoet; zy was geheel in 't groen gekleed.* Hoe-
„ wel 'er na de grootste onbestaanbaarheid is, in de onderstelling,
„ dat eene Koorts in 't groen kan wegwandelen; geeft deze on-
„ voegzaamheid echter al de kracht en schoonheid aan de boert,
„ die geschikt was om te spotten met 's Konings voorgeven, als
„ of hy de koorts gehad hadt, daar hy zich hadt verlustigd met
„ eene Maitresse.

(4.) „ Eene schertzery moet by de geestigheid ook duidelyk-
„ heid bezitten, zo dat ze geene verdere verklaaring behoeft.
„ Zy moet meer insluiten, dan men 'er in uitdrukt, ten einde
„ den toehoorder gelegenheid te geven, om te denken, en dat
„ gene te begrypen, wat men 'er by meent: doch dit moet tevens
„ zeer gemakkelyk te doen zyn, en dies moet men zinspelen op
„ genoegzaam bekende omstandigheden of daden. Keizer *Sigis-*
„ *mund* liet eene jonge en uitnemend schoone Weduw na; een
„ van hare Vrienden raadde haar om nooit te trouwen; dewyl
„ gy, zeide hy, de Torteldtuif behoorde na te volgen: waar op
„ de Keizerin Weduw vraagde, *of het niet genoeg zoude zyn, als ze*
„ *de Duif slechts navolgde?* Deze scherts is duister, dewyl het
„ niet in 't algemeen bekend is, dat niet de Tortel- maar wel
„ de gemeene Duif een tweede Gade kiest.

5. „ Eene scherts moet niet alleen treffende zyn, ten einde
„ een sterk en schielyk gelach te verwekken; maar dit moet ook
„ zonder wansmaak toegaan; want dikwils lacht men in weerwil
„ van zich zelven, en gevoelt meer smert van den wansmaak, dan
„ vermaak van het belagchelyke, welk 'er in vervat is geweest.

(6.) „ Het laatste vereischtte van eene schertzery is een gelук-
„ kige uitdrukking, die voor de gedachte juist het zelfde is, als
„ het zetten is voor een Diamant. — Eene schertzery moet nooit
„ van te vooren bedacht, nooit traag, langzaam of stamerende
„ uitgesproken, noch met gemaaktheid van anderen ontleend zyn
„ geworden, noch met gebaarden van grappemakers, of grimassen
„ gepaard gaan, en de Schertzer zelve moet nooit eerst lagchen,
„ maar ernstig, doch niet donker of stuursch zien, en mag zich

„ ver-

„ vervolgens mede met de anderen in 't lagchen wel famenvoe-
„ gen. Het maken van allerlei fratzen, met vertrekking van oogen
„ en gelaat, of andere minen, ftaat enkel goed voor Kwakzalvers,
„ Jongens en Harlequins, en dient flegts om 't gemeenfte foort
„ van volk te doen fchateren.

„ Kleine gebreken en dwaasheden, geringe natuurlyke misfla-
„ gen, en kwade gewoonten of aanwendzels, met andere min of
„ meer gewigtige voorwerpen, die allen in zich zelven ongerymd
„ zyn, en niet beter dan al lagchende kunnen tegengegaan wor-
„ den, zyn eigenlyk gepaste onderwerpen van boerte.

„ Eens anders boertery kan men niet voor eigen fcherts doen
„ doorgaan; en even weinig kan men het eene fcherts noemen;
„ als men iets belagchelyks verhaalt, welk ook anderen doet lag-
„ chen. Van dien aart is het volgende. Een woekeraar, gewoon
„ zynde om geld op pand te leenen, nu op fterven liggende, en
„ door den Pastoor, die een zilveren *Crucifix* voor hem hieldt,
„ vermaand wordende; floeg zyn oogen onophoudelyk op het
„ *Crucifix*, en zeide met een flaauwe en bezwymende ftem, *ik kan
„ 'er niet veel op leenen.* —— Hoe belagchelyk dit ook zyn mag,
„ kan hy die het vertelt toch nooit gezegd worden eene fcherts
„ op te geven.

„ De volgende Schertzeryen kunnen, onder meer andere, die-
„ nen tot opheldering van de gegeven Regels. — Een Roomsch
„ Katholyke Juffer, die een flegt Man hadt, badt aan zekeren
„ Heiligen, om deszelfs hervorming; doch de Man ftierf kort
„ daar na; *ô hoe goed is dees Heilig* (zeide zy toen) *hy heeft my
„ meer gegeven, dan ik van hem gebeden heb.*

„ Koning *Filips* IV. van *Spanje*, den bynaam van den *Grooten*
„ juist aangenomen hebbende, toen hy van een gedeelte zyner
„ Landen ontzet was, gaf gelegenheid om te zeggen dat de naam
„ van *Groot* op hem niet anders toepasfelyk ware, dan gelyk men
„ dien gebruikt van Putten, die des te grooter worden, hoe meer
„ men 'er uit neemt.

„ Iemand, getragt hebbende te bewyzen dat deze Waereld, niet
„ tegenftaande het Zedelyk en Natuurlyk kwaad in dezelve, de
„ best mogelyke van allen ware, werd door zyne tegenparty fterk
„ wederfproken, terwyl dees zich beriep op de bevinding, zeg-
„ gende dat hy niets dan kwaad in dezelve zag, *ô, dat geloove ik
„ wel*, zeide de ander, *want gy bekykt ze flegts van buiten of van
„ de rugzyde.*

„ Zeker Afgezant, de fraaije Brug ziende, welke door *Filips II.*
„ van *Spanje*, te *Madrid* over de *Mancanares*, (die daar flegts een
„ beekje maakt,) gelegd was; zeide, te gelooven, *dat die Brug
„ over die meest al drooge floot gebouwd was, om 'er water voor te
„ koopen* ".

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Leere van Genade, gehandhaafd tegen de Beschimpingen der Ongeloovigheid, en de Misbruiken der Dweeperye: mitsgaders de rechte manier van den Godsdienst te verdedigen tegens de aanvallen van die beide Partyen. Door WILLIAM WARBURTON, *Lord Bisschop van Gloucester. Thans met sommige aan den Overzetter door zyn Lordschap toegezondene Byvoegingen en Verbeteringen, vertaald, naar de derde Engelsche uitgave, door* C. N. *Te Amsterdam by* P. Meijer 1767.

Dit Geschrift van den Eerwaerden *Warburton* is in drie Boeken verdeeld. —— Het eerste behelst, *Eene Verdediging van* de Huishoudinge der Genade, *tegens de Vitteryen van* Ongeloovigen: *Waar in de* Heilige Geest beschouwd word *in zyn Ampt van* VERLICHTER. In dit gedeelte tracht onze Autheur een onderscheiden bericht te geven van de buitengewoone gaven des Heiligen Geestes, die den Geloovigen medegedeeld werden, in den aenvang van de verkondiging der Euangelie leer. Wel byzonder legt hy 't 'er op toe, om te toonen hoedanig een begrip men, zyns oordeels, heeft te vormen van de *Schriftuur-Ingeeving*; welke hy, tegen het bygeloovige begrip, dat 'er veelen van vormen, en de tegenwerpingen van 't Ongeloof voorstaet. —— In 't tweede Boek vind men, *Eene Verdediging van de* Huishoudinge der Genade, *tegens de bedriegeryen der* Dweeperen. *Waar in de* Heilige Geest *beschouwd word in zyn Ampt van* TROOSTER. Hier stelt zyn Eerwaerde zich voor, om te doen zien, hoe zeer onderscheiden de buitengewoone uitwerkingen van *Ondersteunende Genade*, onder de eerste Christenen, geweest zyn, van die, welke de hedendaagsche Dweepers voorwenden thans plaats te hebben: mitsgaders te betoogen dat die buitengewoone begiftigingen met de eerste Eeuwen moesten ophouden; en dat dezelven, in de gewoone omstandigheden, thans niet welvoeglyk plaats kunnen hebben. Dit gedeelte is grootlyks betrekkelyk tot de voorgevens der *Methodisten* in *Engeland*; waerom ook onze Schryver, nae de algemene behandeling van dit onderwerp, zich verledigt, tot eene breedvoeriger ontvouwing van de Grondbeginselen en Praktyk van het befaamde Hoofd der *Methodisten* Mr. JOHAN WESLEY. —— Het derde

Boek eindelyk bevat, *Aanwyzingen van de rechte* Methode *van den Godsdienst, beide tegens* Ongeloovigen *en* Dweepers, *te verdedigen.* De vastgestelde Geestlykheid heeft, volgens de lessen van zyn Eerwaerden in dezen, de *Wet van Verdraagzaamheid* yverig te handhaven; en toe te zien, dat men de *Menschlyke Rede* noch ongerymdlyk vernedere, noch uitspoorig verheffe; als mede in acht te neemen, dat de Leer der *Verzoeninge* voor een wezenlyk stuk gehouden worde, het welk den Christelyken Godsdienst byzonder eigen is. Deze lessen dringt hy aen, met hun, zo door redenering, als uit de geschiedenis, aen te toonen, welke de heilloozе uitwerkselen van eene verkeerde, en de nutte gevolgen dezer rechte handelwyze zyn.

Men kan uit dit algemene bericht genoegzaem opmaken, dat zyn Eerwaerde hier voornaemlyk bedoelt, een middelweg voor te dragen, dien men tusschen het *Ongeloof* en de *Dweepery* of het *Bygeloof* heeft te houden. Dit onderwerp word door den Bisschop, volgens zyne gewoonte van schryven, op een Meesterlyken trant behandeld; doch alleszins met zo veel schranderheid ontvouwd en aengedrongen, dat onbevooroordeelde Lezers, schoon ze, in etlyke byzonderheden, hunne toestemming niet konnen geven aen 's Bisschops vaststellingen, echter een nuttig gebruik van dit zyn Werk konnen maken; om zich althans voor de uitersten te hoeden, die in ver de meeste gevallen gevaerlyk, en wel byzonder in Godgeleerde Verschillen gemeenlyk bezyden de waerheid zyn. Veel licht zullen wy etlyken onzer Lezeren geen ondienst doen, met hun mede te deelen, hoe onze Autheur zich verklaert over die buitengewoone gaven en uitwerkingen, welken in de eerste Kerk plaets hadden, waerom wy het hoofdzaeklyke hier van nog kortlyk zullen opgeven.

De gaef der *Taelen*, waer mede de Apostels, onder eene zigtbare verschyning, op den dag des Pinxter-feestes bedeeld werden, komt hier natuurlyk in de eerste plaetse in aenmerking. Deze beweert hy, (tegen Dr. *Middleton*, die staende hield, *dat deze gaef niet van duur, maer slechts voor een oogenblik was*,) geweest te zyn, „ eene aanhoudende begiftiging om de Apostelen bekwaam te maaken, tot het verrichten van hunne Bediening onder hun, welker taal zy nooit geleerd hadden: zo dat ze, (schoon zy niet op alle tyden konden spreeken in eene onbekende taal, in welke zy zouden goedgevonden hebben hunne rede met anderen te verwisselen,) echter door den Heiligen Geest eenmaal in staat gesteld zynde om eene taal te spreeken en te verstaan, ook

ver-

vervolgens het gebruik daar van bleeven behouden, met het zelfde gemak, als of zy door den gewoonen weg van onderwys die taal geleerd hadden".

Naest hier aen heeft men het oog te vestigen op de opteling der andere geestlyke gaven, 1 Cor. XII: 8, 9, 10. *Dessen wort door den Geest gegeven het* woort der wysheit, *ende eenen anderen* het woort der kennisse *door den selven Geest: ende eenen anderen het* geloove *door den selven Geest: ende eenen anderen de* gaven der gesontmaakingen *door den selven Geest: ende eenen anderen de* werckingen der krachten: *ende eenen anderen* prophetie: *ende eenen anderen* onderscheidinge der geesten: als mede 1 Cor. XIII: 2. *Al waer 't dat ick de [gave] der* prophetie *hadde, ende wist alle de* verborgenheden *ende alle de* wetenschap: *ende al waer 't dat ick alle het* geloove *hadde, soo dat ick bergen versettede, ende de liefde niet en hadde, soo en waer ick niets:* welke twee plaetsen elkanderen licht konnen verschaffen. Deze gaven ontvouwt zyn Eerwaerde aldus.

„ Het *Woord der Wysheid* duid aan *alle de groote grondbeginzelen der natuurlyke Godsdienst;* en het *Woord der Kennisse* betekent *alle de groote grondbeginzelen van den geopenbaarden Godsdienst.* Het woord γνῶσις [*kennisse,*] word even zo byzonderlyk van de Christen schryveren gebruikt, om 'er *geopenbaarden* Godsdienst mede te betekenen, als σοφία [*wysheid,*] van de Heidensche, om'er *natuurlyken* mede te kennen te geeven: en 't is ook, niet minder dan de andere, eene geslachtnaamige uitdrukking, in 't volgende hoofdstuk gemeld, met eene van haar *soorten, alle de* Verborgenheden *en alle de Wetenschap:* want *verborgenheid* is daar dat gedeelte van de *weetenschap,* het welk de uitlegging betreft van zodanige Joodsche Prophetien die het *nieuwe Verbond* raaken. Met één woord, onze Apostel, in eene andere plaats spreekende van Christus, die de *Openbaaring*, gebouwd (van haare eerste bekendmaaking en beginselen af) op *natuurlyken Godsdienst*, tot volkomenheid had gebracht; onze Apostel, zeg ik, gebruikt de beide uitdrukkingen in deezen nu aangeweeze betekenissen. —— *In den welken*, zegt hy, *alle de schatten der* Wysheid en *der* Kennisse *verborgen zyn (a).*

„ Het *Geloof*, hier onder de gaaven van den Geest gerekend, word nader verklaard door de omschryving van een *Geloof het welk bergen verzettede*, of zulk een *Geloof* 't welk gepaard ging met het vermoogen van bovennatuurlyke

(*a*) „ Col. II: 3, zie ook Col. IV: 5, 2 Cor. XI: 6, 1 Pet. III: 7.

lyke werkingen te doen; het oog hebbende op dat gebrek het welk Jesus zynen Leerlingen verwyt, daar hy zegt: *zo gy een geloof haddet als een mostaard zaad, gy zoudt tot deezen berg zeggen, gaa heen van hier derwaarts, en hy zal heen gaan* (*a*).

„ De twee naastvolgende gaaven, van *Gezondmaakingen* en *Werkingen der Krachten* [of van wonderwerken te verrichten] zyn twee soorten van het voorgaande geslachte Door *gezondmaakinge* word die heilzaame bystand gemeend die den zieken toegediend wierd in eene plechtige verrichtinge der Kerke, gelyk de H. Jacobus voorschryft (*b*); en door *werkingen der Krachten* is eene meer byzondere en op heeter daad betoonde te werkstelling betekend van het zelfde vermoogen, schoon minder bepaald in haare voorwerpen.

„ *Prophetie*, die volgt, wil duidelyk zoo veel zeggen als de toekoomende lotgevallen der Kerke te voorzeggen, tot vertroosting' en stichting (gelyk de H. Paulus het noemt) der Gemeente. *Hy die propheteert spreekt den menschen stichting, en vermaaning, en vertroosting* (*c*). En deeze uitwerkingen, gemeenlyk gepaard gaande met het bedryf van *Prophetie* te doen, kreegen in korten tyd, by overnoeming, denzelfden naam (*d*). Maar de eigentlyke zin van *Prophetie*, en die zin, in welken zy hier ter plaatse moet verstaan worden, is, het *voorzeggen van toekoomende dingen*; 't welk Jesus zelf verklaart een weezenlyk gedeelte te zyn van den dienst des Heiligen Geests: *Wanneer de Geest der waarheid zal gekoomen zyn, zal hy u in alle waarheid leiden, —— en de toekoomende dingen zal hy u verkondigen* (*e*).

„ De laatste van deeze gaaven, in de orde der dingen, zoo wel als in des Apostels optellinge derzelven, is de *onderscheiding der Geesten*. De groote naam, dien de te werkstelling van alle de wonderbaare voorheen verhaalde bekwaamheden, te weeg bracht, zou eene sterke verzoeking voor Bedriegeren zyn; om der geloovigen vermoogens naar te bootsen en laagen te leggen; gelyk wy zien dat het geval was van Simon den Tovenaar. Het behaagde den Heiligen Geest hierom genadelyk, onder zyne andere milde gaaven, 'er nog eene te schenken, welker byzondere hoedanigheid was, alle de anderen op den toets te brengen, door

(*a*) „ Matth. XVII: 20. Zie ook Jac V: 15.
(*b*) „ Jac. V: 14. (*c*) 1 Cor. XIV: 3 (*d*) Rom. XII: 7. „ 1 Cor. XIII: 9. XIV: 1 en 24. (*e*) Joan. XVI: 13.

door 't Vermoogen, welk haare bezitter had van onderscheid te kunnen maaken tusschen waaragtige en valsche Inblaazing, daar toevallige dubbelzinnigheid of voorgenomene bedriegery de zaak twyfelachtig of verdacht gemaakt had.

„ Deeze gaaven, zegt de H Paulus ons, dat verscheidenlyk onder de Geloovigen verdeeld waren. Maar de Apostels zelf, gelyk ons de Schriftuur doet besluiten, hadden die allen te samen; betoonden ze in volkomener maate; staafden ze door nog daar bykoomende openbaaringen (*a*), en (gelyk wegens eenen ten minsten van hun beweezen is (*b*)) bezaten ze by geduurzaame aanhoudendheid ".

Betreffende de *Ingeeving der Schriftuure*, waer omtrent zyn Eerwaerde zich in 't byzonder breedvoerig uitlaet, deswegens bepaelt hy ons zyn denkbeeld in dezer voege. —— „ De Heilige Geest heeft de pennen van deeze Schryveren alzoo bestierd gehad, dat geene merklyke dwaaling daar uit gevallen is: —— door hun met zynen onmidlyken invloed te verlichten in alle zoodanige stoffen die ter onderwyzinge der Kerke noodzaaklyk waren, en welken zy anders of door onkunde, o door vooroordeel, onvolkomenlyk. partydiglyk of valschelyk zouden hebben voorgedraagen; en door hun, middelende eene meer dan gewoone voorzienigheid, te behoeden voor eenige fouten van aangeleegenheid, omtrent die dingen van dewelken zy langks den gewoonen weg van onderrechting eene behoorlyke kennisse verkreegen hadden: met één woord, door onophoudelyk over hun te waaken, doch met zoo opgeschorten' hand, die hun het gebruik liet, en hun by het geleide blyven deedt van hunne eigene bekwaamheden, zoo lang zy van dwaalingen vry blee-

(*a*) „ *Nu broeders, indien ik tot u kwame, en sprake vreemde taalen, wat nuttigheid zoude ik u doen, zo ik tot u niet spreke ofte in* Openbaringe, *ofte in* Kennisse, *ofte in* Prophetie, *ofte in* Leeringe 1 Cor. XIV: 6. En deeze bygevoegde gift van *Openbaaring*, welke de nadere kennisse van Gods wille in het Euangeli byzettede, schynt eigenlyk aan de Apostelen te hebben toebehoord, met oogmerk om hunne bediening waardiger te maaken ".

(*b*) Te weeten wegens Apostel *Paulus*, van wien onze Autheur, naer uitwyzen van 1 Cor. XIV: 18, aengemerkt heeft, dat hy altnans de *gaef der tale* bezat, „ niet alleen in de overvloeijendste maate, maar ook in eene evenredige aanhoudendheid ".

bleeven; en maar alleenlyk dan tusschen beide kwam, wanneer zy, zonder deezen zynen Goddelyken bystand, in gevaar zouden zyn geweest van mis te tasten".

Wat verder aengaet de buitengewoone uitwerkingen van *Ondersteunende Genade*, onder de eerste Christenen, hier over drukt de Bischop zich op deze wyze uit. —— „ Het Goddelyk vermoogen van den Heiligen Geest, als *Trooster*, die den Wil zuivert en ondersteunt, openbaarde zig in niet min wonderdaadige werkingen. Zeer wydloopig en vol is de Christen-kerkelyke Oudheid in haare berichten van de schielyke en algeheele veranderinge die door den Heiligen Geest gemaakt is, in de geestgesteltenissen en zeden van hun welken hy verlicht had; uitvaagende als in één oogenblik alle hunne verkeerde heblykheden, en hunne betrachting aan 't bedryf van allerlye deugden gewennende. —— De deugd der eerst bekeerde Christenen had, van haaren eersten indruk af, alle de kalmte en gemaklykheid, alle de gemaatigheid en bezadigheid van eene gezette heblykheid: in de welke zy volhardden; gaande in de volmaaking der zeden voort, terwyl zy deugd by deugd voegden, hun gantse leeven door, op eene bestendige wyze, van de eerste belydenisse hunnes Geloofs af in den Doop, tot aan deszelfs laatste en ontsaghlyke bevestiging in hun bloed: —— dat nergens anders aan toegeschreeven kan worden, dan aan de almoogende werkinge van Genade".

Vraegt iemand hier op, „ of de Heilige Geest, van de eerste eeuwen af tot op deeze laatere tyden achtervolgd hebbe elk deel van deezen zynen dienst te verrichten op dezelfde buitengewoone manier, in welke hy zynen dienst begon, toen zyne nederdaaling op de Apostelen vergezelschapt ging met alle de uiterlyke tekenen van Godlykheid"? Zo antwoord zyn Eerwaerde dat die alleen geschikt waren voor de eerste Eeuwen „ De wonderdaadige vermoogens der Kerke, *zegt hy*, zoo wel die welke ontheffing gaven van lighaamlyke kwaalen, als die welken hulp verschaften tegens geestlyke ongeleegenheden, moesten ophouden by haaren volmaakten staat van gevestigheid". Dit word ook, zynes agtens door Paulus geleerd, als hy 1 Cor. XIII: 8. schryft: *De liefde en vergaet nimmermeer: maer het zy prophetien, sy sullen te niete gedaen worden: het zy talen, sy sullen ophouden: het zy kennisse, sy sal te niete gedaen worden:* waer van de zin, volgens des Bischops uitlegging, deze is. „ De deugd van *Liefde* zal der Christlyke Kerke, door alle haare standen en beurtwisselingen heen, bestendiglyk byblyven hier op aarde: terwyl de gaaven van *Prophetie*, of vreemde *Taale*, of bovenna-

tuur-

tuurlyke *Kennisse* maar alleen voorbygaande gaaven zyn, aan de Kerke medegedeeld, geduurende haaren zwakken en tederen staat, om de Godlykheid haarer geboorte aan den dag te leggen, en haar te onderschraagen tegens de beguichelingen en machten der duisternisse ".

Indien het echter mogte gebeuren dat 'er iemand in deze dagen voorgave eenige buitengewoone mate des Geestes te bezitten, „ dan word ons, (gelyk zyn Eerwaerde vervolgens leert, dat wy ten slot nog zullen mededeelen) de weg geweezen om dien *Geest* te *beproeven* door „ op denzelven deeze volgende kentekenen van weezenlyke inblaazinge toe te passen. —— *De wysheid die van boven is, die is ten eersten zuiver, daar naa vreedzaam, bescheiden, gezeglyk, vol van bermhartigheid en van goede vruchten, niet partydiglyk oordeelende, en ongeveinsd* (*).

„ Het verdient onze opmerking, dat, in deezen regel of wegwyzing ter *beproevinge van de Geesten*, de merktekenen eener weezenlyke aanblaazinge alleenlyk maar *ontkennender wyze* zyn toe te passen: dat is, veiliglyk moogen wy verklaaren, dat de mensch, in den welken zy niet gevonden worden, den Geest van God, of *de wysheid welke van boven is*, niet heeft: terwyl, van den anderen kant, wy niet te besluiten hebben, dat hy, in wien eenigen of wel allen van dezelven gevonden worden, uit deeze omstandigheid alleen beoordeeld moet worden begiftigd te zyn met eene *buitengewoone* maate van den H. Geest; naardien zy geene anderen zouden moogen zyn dan de gewoone gaaven, welke uit de rechte kennisse en uit de gehoorzaamheid van Gods wille, zo als die in de Schrifture vervat is, geblooren worden. Over zulks, al schoon zoodanig een waarachtiglyk zou konnen gezegd worden de *wysheid* te bezitten *die van boven is*, zy echter geene zulke wysheid behoeft te zyn, welke hem aankomt langks den weg van *Inblaazinge*; die hier alleen de zaak is, welke in geschil staat.

„ Dus zien wy brengt des Apostels Regel, in haaren eigen aart, de duidelykheid mede van haare Goddelyke herkomste: want het behulp dat, naa de ophouding van de buitengewoone krachten, van nooden was tot *beproeven van de Geesten*, komt alleenlyk uit op zulke gezette Merktekenen, die eerder geschikt waren om Bedriegeren te ontdekken, dan om de waarheid getand te doen van een Karakter, dat nu niet meer te verwachten stond ".

Aan-

(*) Jac. III: 17.

Aanmerkingen over eenige plaatsen uit het Oude en het Nieuwe Testament. Door W. D. VOOGT, *Lidmaat der Hervormde Gemeinte te 's Hage. Nevens eenen Brief over deszelfs inhoudt en uitgave van* L. KAAS, *Oud Ouderling der Hervormde Gemeinte te Rotterdam. Te Rotterdam by* P. Holsteyn, *en in 's Gravenhage by* P. Brouwer. 1767. *behalven het Voorbericht en den Brief, (die 52 bladzyden beslaan,)* 321 *bladzyden in groot octavo.*

DE plaetzen, welken hier overwoogen, en oefeningswyze verhandeld worden, zyn, 2 *Cor.* XII: 7, 8, 9a, 9b, 9c. *Jez* XLI: 14. *Ps.* XXX: 12. XXXVI: 10a, 10b. en *Spr.* VIII: 17. en de voorafgaande Brief zelf behelst ene Verhandeling over 1 *Joh.* II: 20; benevens het oordeel over des Autheurs Werk, en ene aenmoediging om in dien weg voort te gaen. In 't doorbladeren is 't ons voorgekomen, dat de Lidmaet en Oud Ouderling beiden zeer wel ervaren zyn in 't Zamenstel der Leere, dat zy aengenomen hebben, en dat dus, zo 't Werk als de Brief, volgens die leiding, naar welke zy hunne denkbeelden richten, op ene gevoegelyke wyze opgesteld is: weshalven wy niet twyfelen, of het zal voldoen aen den smaek van hun, die aen deze leidinge gewoon zyn. —— Het oordeel van den Heer *Kaas*, die zeker geschikt is, om over Schriften van dien smaek te oordeelen, waer uit men genoeg zal konnen afleiden, van hoedanigen aert dit Werkje zy, verstrekke hier ter voldoende proeve.

„ Ik vinde, *zegt hy*, dat uwe keuze gevallen is op zulke stoffen die U, om de voornaamste dingen te behandelen, de gepaste aanleiding gaven. Zulke dingen namelyk, waar omtrent des Heeren Nooddruftige Bondelingen, op den levensweg, byzonder verkeren, en dus in het middelyke zeer geschikt, om het vreesachtige wormke Jakobs en aanmechte Volkske Israël, onder alle elendens, moeitens, in, en uitwendige verdrukkingen, en al den jammer die de eeuwige Vader, naar zyne aanbiddelyke Wysheid, hen, op den Voetbank zyner Voeten, toeschikt, te bemoedigen, bestieren, op te wekken en te vertroosten, in die gegronde verwachting, dat hen dit alles tot Zaligheid dienen moet.

„ Ja zelfs de Vuistslagen des Satans, indien anders de genade van hunne ontfermende Leider voor hun maar genoeg is, en zy zich Zalig mogen vinden, wanneer de kracht van Christus in hunne zwakheid volbragt wordt. Naardien zy de voor-

wer-

werpen zyn, wier weeklagen in Reye zullen veranderd worden, om dat zy de uit en volwerking van hun heil, en het maken van alle hunne zaaken, geloovig hebben overgelegt, in handen van het Hoog gepreezen Drieëenig Verbonds Wezen, by wien alleen de Fontein des Levens is, en in wiens licht alleen het licht gezien wordt. Dus vinden zy in die Levensbron het Leven hunner Zielen, hebbende hem Lief om dat hy hun heeft Lief gehad.

„ Ik vinde de verklaring wel kort, doch echter overduidelyk genoeg, om 'er uwe Praktikale aanmerkingen op te gronden. En ik verblyde my, dat dezelven zo ongedwongen, uit den Aart der behandelde ſtukken, zyn afgeleid, in deze verbeelde ik my, dat zelfs de keurigſte Oordeelen, zullen voldaan zyn. Uwe wyze van zeggen is kort, en die aan dezelve minder dan ik gewoon zyn, zouden mogelyk Oordeelen, dat de Sententien een weinig uitgebreider, wel zoo duidelyk zouden zyn. Doch ik wensch dat die wyze van voorſtellen, op alle uwe Lezeren van dat voordeel zullen zyn, dat het hun met meer ingeſpannen aandacht zal doen Lezen, dat ook, wegens de uitmuntenheid der Stoffe gevordert wordt. Voorts komen my de redenen ter ontdekking van Onbekeerde zeer getrouw en overtuigende voor, de beſtieringen voorzichtig en liefderyk, de bepalingen van des Heeren Volk ontfermende, en met blyken van het licht der Zalving in U eigen weg en Hart, de Beſtraffingen Broederlyk, de Opwekkingen Ernſtig, de Middelen en Wegen van Beſtiering van de rechte ſoort, de Vertroostingen op de zekerſte gronden gevestigt, en in dit alles veele blyken van Geestelyke kundigheid, in de Verbonds Wegen, langs welken de Heere, als een ontfermende Leidsman, zyne Arme en Elendige Bondelingen leidt. Dus heb ik eene gegronde hoop, dat men in deze aanmerkingen, mogen zy gelezen worden, onder het nederdalen van de Geestlyke Zalf-Oly van den Heiligen (buiten welken de beste Middelen niets werken) Geest en Leven vinden zal, en dat de Lezers bekennen zullen dat deze Leer uit Godt is ".

Beredeneerde Vraag of een Predikant vryheid heeft buiten zyne Gemeente te gaan prediken? Door N. N. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg 1767. *In groot octavo* 54 *bladzyden.*

DE vraeg is in dezen niet, in 't algemeen, of het een Predikant vry stae, buiten zyne Gemeente te prediken? de Eerwaerde Schryver staet dit gereedlyk toe, zelfs in zodanig een geval, *als een weg van huuwlyk daar toe aanleiding geeft, het zy zulks door den leeraar aangeboden of van zyn aanstaande wederhelft, of in haar persoon zelf, of van haar ouders gevorderd word; het welk echter*, zyns oordeels, *niet te roekeloos aan te bieden, of te ligtvaerdig te vorderen is.* Dit buitenprediken stelt hy in 't algemeen geoorlofd, mits dat 'er niet inkome, dat hy met zyn prediken ten oogmerk hebbe; om, al is 'er voor het tegenwoordige, (gelyk men spreekt,) geen vacatuur, in 't vervolg van tyd daer door bevorderd te worden. Hier in vind zyn Eerwaerde zwarigheid; en de vraeg is bepaeldlyk betreklyk tot het prediken met opzicht tot verandering van standplaets. Hy vraegt, *of een Predikant, verzogt wordende, elders op de nominatie te prediken, vryheid hebbe, om dat verzoek aan te neemen, en zich, in gevolge daer van, op de nominatie te laaten hooren?* Deze vraeg beantwoord hy ontkennenderwyze; met byvoeging der redenen waer op zyne ontkenning gegrond is; en beantwoording der tegenbedenkingen, welken hem, in verscheiden' gesprekken over dit onderwerp, voorgekomen zyn.

In de Voorreden geeft onze Schryver te kennen, dat hy nog *nooit iets geschreeven heeft, dat gedrukt is, (een en ander dicht uitgezondert,) en dat 'er, zo dit geschreevene naar zyn uitsluiten enigzins wel geoordeeld wierdt, wel iets van een gantsch anderen aart het licht zou kunnen zien.* Men moet het dus als een proefstuk van iemand, die zich bekwamer zoekt te maken, niet streng beoordeelen, om zyn Eerwaerden den moed niet te benemen, en de Kerk te berooven van 's Mans verdere Schriften, wanneer hy zich meer in 't schryven geoefend zal hebben. 't Zy derhalven genoeg, te zeggen, dat het voor een proefstuk kan doorgaen, en dat zyn Eerwaerde, zich verder oefenende in een goeden styl en bepaelde redeneerwyze, veelligt bekwaem zal worden, om zyne gedachten bevalliger voor te dragen, en een onderwerp bepaelder te beredeneren. Alleen moeten wy ten slot nog melden, dat het velen Lezeren vreemd voorkomt, dat het een Predikant niet geoorlofd zou zyn het verzoek van den Eerwaerden Kerkenraed te beantwoorden, door elders op

ene

ene Nominatie te prediken, om daer door ene betere standplaets te verkrygen: en dat het hem intusschen vry zou staen, in geval van een huwelyk, ten wille van zyne aenstaende wederhelft, of derzelver Ouderen, zich op ene zekere plaets te laten horen. Die wat nauwgezet denkt over 't ene, zou 't ook, mogt men vermoeden, over 't andere doen; doch de nauwgezetheid, als ze niet wel beredeneerd is, is meermaels zich zelve niet gelyk.

Historie der Pausen, zedert de opregting van de Stoel van Romen, *tot op den tegenwoordigen tyd. Door* ARCHIBALD BOWER *voormaals openbaar Hoogleeraar in de Rhetorica, Historiën en Philosophie op de Universiteiten van Romen, Fermo en Macerata. en in de laatstgemelde plaats Raad der Inquisitie. Uit het Engelsch vertaald. Zesde Deel. Uitgegeeven door* J. P. MARTINET. *A. L. M. Phil. Dr. en Bedienaar des H. Euangeliums te Edam. Te Amsterdam, by* S. J Baalde 1767. *Behalven het Voor- en Achterwerk* 680 *bladz. in quarto.*

DE Eerwaerde Heer *Jan Brak*, de geachte Vertaler van de voorgaende Deelen van dit Werk, gelyk ook derzelver Uitgever, overleden zynde, komt thans het zesde Deel uit ene andere hand te voorschyn, die ook het zevende of laetste Deel, zo dra mogelyk is het licht zal doen zien. Men heeft niet te vreezen, dat deze verandering het Werk enigzins benadeelt; de vertaling en de uitvoering evenaert na genoeg de voorgaende, en de laetste hand is in dezen der eerste waerdig. De Eerwaerde Heer *Martinet* onderricht ons in zyne Voorreden, of *Opdragt aen die geenen, welken dit Werk met hunne inschryving vereerd hebben*, dat we de vertaling verschuldig zyn „ aan eenen Heer, die reeds veele proeven zyner bekwaamheid in dit slag van zaaken, aan onze Landgenooten gegeeven heeft, en die de edelmoedigheid bezat, om zyne vertaaling tot meer naauwkeurigheid, aan deszelfs overzieninge, over te geeven: een werk, *zegt hy*, waar van ik my niet onttrokken heb": des men, de kundigheid en oplettendheid van dien Heer kennende, reden hebbe, om ene wel ingerichte overzetting te verwachten.

Dit Deel begint met de verkiezinge van Paus *Gelasius* II. in 't jaer 1118, en eindigt met het overlyden van Paus *Innocentius* VI. in 't jaer 1362. Het behelst dus een tydbestek, dat boven al berucht is, door de menigvuldige scheuringen der opgeworpene Pausen en een aental van Kerkvergaderingen, die el-

elkander tegenspreken, en elkanders feilbaerheid aentoonen; in 't welke ook daer en boven ene menigte van byzondere voorvallen, ten aenzien der Kerklyke en der Waereldlyke Regeringe, geschied zyn, die de oplettendheid der nakomelingen nog tot zich trekken. Onder dezen mogen we ook ongetwyfeld wel tellen, de zo aenmerklyke uitroeijing van de *Orde der Tempelieren* in 't jaer 1312; 't welk ons beweegt, om het voornaemste van 't verhael des Schryvers, en zyne redenering deswegens, tot een stael van dit Deel, den Lezer onder 't oog te brengen.

De Orde der *Tempelieren* werd gesticht in 't jaer 1118, en door 't Concilie van *Troyes* in 't jaer 1128 bekrachtigd. *Boudewyn* II. Koning van Jerusalem vergunde hun ene wooning by den Tempel, waerom zy *Ridders van den Tempel* of *Tempeliers* genaemd werden. Deze Orde, ene Krygsorde zynde, was gehouden de groote wegen te bewaren, en de Pelgrims op hunnen togt na Jerusalem te beveiligen. Het getal dier Ridderen nam schielyk sterk toe, en ze behaelden grooten lof in 't bestryden der ongeloovigen. Dit bragt hen in hoogachting, waerdoor ze eerlang groote erfenissen verkregen, terwyl 'er ook in alle Christen-Ryken Huizen voor hen gesticht werden. Met den aenwas van rykdom namen insgelyks verscheiden' ondeugden onder hen toe, die men, om hunnen dienst tegen de Ongeloovigen, langen tyd door de vingeren zag. Doch onder de regering van *Philippus* IV, Koning van Frankryk, werden ze door twee uit hunne Orde, die over hunne misdaden veroordeeld waren, ten hatelykste beschuldigd; en deze Vorst, die den Tempelieren gansch niet gunstig was, maekte 'er gebruik van, om hen uit te roeijen. Men lei dien Ridderen te last, dat ze, in de Orde aengenomen wordende, Christus moesten verzaken, op het crucifix spuwen, en een zekeren Afgod aenbidden; dat hen de gemeenschap met vrouwen verbooden, maar de onnatuurlyke zonde geöorlofd was, en meer dergelyken. *Philippus* schreef 'er over aen Paus *Clemens*, erkennende dat de misdaden te grouwlyk waren, om geloof te verdienen; doch tevens zond hy een heimlyk bevel aen alle Magistraten in zyn Koningryk, uit kragt van 't welke alle Tempeliers op denzelfden dag, [den 13 October 1307,] gegrepen werden. De Koning deed voorts etlyke honderd Ridders over de hen te last gelegde wanbedryven ondervragen, en de meesten bekenden min of meer de strafschuldigheid der Orde; enige weinigen bleven standvastig in 't ontkennen, en men vond 'er zommigen, die vervolgens hunne bekentenis weder tegenspraken; zeggende dat zy 't slechts beleden hadden, om de straf te ontgaen, daer

ze mede gedreigd werden, indien ze 't ontkenden; waer op ze ten vuure veroordeeld werden; dat ze, onder de plechtigfte betuiging van de onfchuld der Orde, kloekmoedig ondergingen. De Paus en 't ganfche Collegie der Kardinalen kon in 't eerst de befchuldiging niet als geloofly k aennemen, en men verdacht den Koning van flinkfche oogmerken; doch eerlang werd de Paus door den Koning overgehaeld, om mede te ftemmen in 't vervolgen der Orde; en die vervolging werd voorts, op het bevel van den Paus, in andere Landen en Koningryken, zo wel als in Frankryk voortgezet. Men vattede hier op ook de Tempeliers in de Staten van Italie en Spanje; doch men vond zo vele bewyzen die voor de onfchuld der Orde pleiten, dat men het veiliger oordeelde de beflisfing hier van over te laten aen een algemeen Concilie, dat in 't kort gehouden ftond te worden. Het bleek wel dat vele Tempeliers een zeer ontuchtig en ongeregeld leven leidden, maer niet dat de ganfche Orde fchuldig was aen de opgemelde grouwelen.

In het daer op volgende Concilie, te Vienne in Dauphine gehouden, was de Paus m[illegible] Kardinalen en enige Bisfchoppen, na het afloopen der ee[illegible] zittinge, die den 16 October 1311 gehouden was, tot den 3 April 1312 bezig met het onderzoeken der ftukken, die den Tempelieren betroffen. In dien tusfchentyd kwam ook aldaar Koning *Philippus*, met drie zyner Zoonen, verzeld van de voornaamfte Edellieden van 't Ryk: en deze Vorst hield met den Paus verfcheiden zamenkomften, die ene Bulle, ter eeuwige vernietiginge van de Orde der Tempelieren ten gevolge hadden. Deze Bulle, gedagtekend 22 Maart, werd op de tweede zitting van dat Concilie den 3 April, by welke ook Koning *Philippus*, met zyne drie Zoonen tegenwoordig was, door het ganfche Concilie goedgekeurd.

„ By die Bulle werdt een ygelyk, op ftraffe der *Excommunicatie*, verboden, zich in de Orde der *Tempeliers* te begeeven, of derzelver Kleeding te draagen: de geenen die by het ontkennen der Misdaaden, daar zy van befchuldigd waren, bleeven volharden, moesten door de Bisfchoppen in de *Provintiaale* Kerkvergaderingen geoordeeld worden, en de ftraf, volgens den aart hunner Misdaaden, ondergaan; maar de geenen die dezelve beleeden, en waare boetvaardigheid betoonden moesten vrygefprooken, en in het Huis, daar zy aangenomen waren, hun Kleed afleggende, uit de inkomften van 't zelve onderhouden worden. Wat de onnoemlyke fchatten, door deeze Orde in de ganfche Christenheid bezeten, betreft: hunne Vaste Goederen, en Landeryen werden, door ee-

eene Bulle van den 2 May, aan de Ridders Hospitaalers gegeeven; en belast dat deezen, binnen den tyd van een Maand, over al in 't bezit van dezelven zouden geſteld worden, behalven in de Koningryken van *Castilien*, *Arragon*, *Portugal* en *Majorca*, alwaar den Vorſten vergund werdt, hunne Inkomſten te genieten, tot dat zy de Mooren uit hunne onderhoorige Koningryken zouden gedreeven hebben ".

De Grootmeester en nog drie Ridders van hooger rang, wier vonnis de Paus aen zich behouden had, werden door den Paus afgezet, tot ene gevangenis voor hun leven gevonnisd, en dus aen den Stokbewaerder van Parys overgeleverd. Maer de Koning, die ſtraf te ligt oordeelende, deed den Grootmeester en den Broeder des Dauphins van Vienne, levendig verbranden, als hardnekkige en onbekeerde Ketters, om dat ze hunne onſchuld en die der Orde hadden ſtaende gehouden, waer in ze ook tot op den laetſten adem hunnes levens volhardden. De twee andere Ridders niets ter verontſchuldiginge bygebragt hebbende, als voorziende dat het nutloos zou wezen, zo lei de Koning hun ſtilzwygen [illegible]e ſchuldbekentenis uit, en ſchonk hen het leven.

„ Dus werdt de Orde der *Tempeliers*, zegt onze Autheur, over al vernietigd, na dat zy den tyd van 184 Jaaren, in alle Oorlogen tegen de Ongelovigen in 't *Oosten*, met roem gediend hadde. Doch of zy regtmaatig of onbillyk veroordeeld zyn, is eene vraag, die de oude zo wel als de laatere Geſchiedſchryvers verdeeld heeft. Dat 'er onder hunne, zo wel als onder andere dergelyke Orden veele ongeregeldheden plaats hadden, wordt van derzelver yverigſte Voorſtanders niet ontkend: dat zy zich aan zulke grouwelyke Misdaaden zouden hebben ſchuldig gemaakt, waar door zy verdienden geheel uitgeroeid te worden, meen ik, dat by alle wel denkende Menſchen, even ongelooflyk moet voorkomen, als het in 't eerst aan den Koning en den Paus deedt: en op wat grond werden de Misdaaden, die in 't eerst alle Geloof te boven gingen, door hen beide geloofd? Zulks geſchiede eerst door den Koning op geen ander bewys, dan dat van twee Boosdoenders, die om hunne Euveldaaden veroordeeld waren, en dus geen geloof verdienden: want alleen op hunne Getuigenis werden de Ridders, op last des Konings door alle zyne Staaten gevat, en hunne roerende en onroerende Goederen verbeurd verklaard.

„ *Philippus* zelf was, zo het ſchynt, overtuigd van de onbillykheid van zulke Regtsplegingen, en om dezelve te verſchoonen, gaf hy voor, dat hy dien ſtap gedaan hadt, om de *Tempeliers*, die zeer talryk, magtig en ryk waren, en in veele verbind-

bindtenisſen ſtonden, te verhinderen eenen Oorlog in 't hart des Ryks te ontſteeken, en daar door al 't verder onderzoeken te vermyden. Wel is waar, dat in *Frankryk*, de meesten deezer ongelukkigen, de Misdaaden, waar mede zy beſchuldigd werden, erkenden, maar men moet opmerken, dat allen, die zulks deeden, op het vriendlykſte behandeld, en met eene geringe boetdoening ontſlagen, of zelfs beloond werden, terwyl men de geenen, die dezelven ontkenden, met de grootſte barbaarschheid behandelde, onmenſchelyk pynigde en leevendig verbrandde, of als zy by de ontkentenis bleeven, voor hun leeven in een onderaardsch Hol opſloot Sommigen hielden echter hunne onſchuld ſtaande, ja veelen, die zich op de pynbank ſchuldig verklaard hadden, herriepen zulks naderhand, zeggende, dat hun zulks door de pynigingen, waar meede zy gedreigd werden, of die zy ondergingen, was afgeperst, en ſtorven in de Vlammen, met betuiginge hunner Onſchuld en die van de Orde. En wie kan vermoeden, dat, indien de Beſchuldigingen waaragtig geweest waren, zo veelen dezelven tot het laatſte toe ontkend zouden hebben, en met een leugen in hunnen mond geſtorven zyn, daar zy zich, met de bekentenisſe der Waarheid, van den allerwreedſten dood konden bevryden? Wat anders, dan eene eigen Bewustheid van hunne Onſchuld, konde hen met zo veel kloekmoedigheid, ſtandvastigheid en heldhaftigheid bezielen? Nadien *Philippus* volgens het getuigenis van alle Historieſchryvers, het verderf van die Orde vast beſloten hadt; zo ſcheen het by hem een grooter Misdaad, de grouwelen, waar mede zy beſchuldigd waren, te ontkennen, dan te belyden, dezelven begaan te hebben. De Aartsbisſchop van *Ravenna* liet, op 's Pauſen bevel, alle de Ridders van die Provintie, in éénen Nagt vast houden; maar dewyl hy niet wilde dulden, dat zy door beloften verlokt, of door bedreigingen vervaard gemaakt zouden worden; zo hielden zy allen, tot één toe, de onſchuld van de Orde ſtaande, beſchuldigende te gelyk hunne Broederen in *Frankryk*, als die om den Koning, die hunnen ondergang zogt, te voldoen, bekend hadden, het geen zy wisten onwaar te zyn.

„ De onwaarſchynlykheid der beſchuldiging kan, in de tweede plaats, aangevoerd worden, als een bewys, en waarlyk als een onfeilbaar bewys van haare valsheid. Is het niet ten hoogſten onwaarſchynlyk, en geheel en al ongeloofiyk, ja byna onmogelyk, dat eene ganſche Maatſchappye van Menſchen, van zo veele Natien en Staaten, door de ganſche Christen Waereld verſpreid, allen en op alle plaatſen, hunnen

nen Godsdienst zouden hebben verzaakt, dien zy volgens hunne Belydenisse moesten verdedigen; ja daar en boven tot de allerverfoeijelykste Misdaaden vervallen, daar de Menschelyke Natuur in haare grootste Verbastering toe vervallen kan? Dat zulke ongehoorde Boosheid en Godloosheid, omtrent honderd Jaaren voor de Waereld verborgen zou gebleeven zyn, niet tegenstaande veelen de Orde verlaaten hadden, en anderen, om hun Wangedrag, daar uit gestoten waren. Dat niemand, welke die Orde verliet, tot de *Saraceenen* overgegaan, en hunnen Godsdienst omhelsd hebbende, ondernomen zou hebben dien afval te verdedigen, met de verfoeilykheden, die by de Orde geoorlofd en goedgekeurd waren, by te brengen, als zulks waarlyk zo geweest ware; en eindelyk, dat niemant, die zich uit een beginzel van Vroomheid en Godsdienstigheid aan die Orde aanboodt, gelyk wy wel vooronderstellen mogen, dat sommigen deeden, geschroomd zou hebben *Christus* te verloochenen en eenen Afgod aan te bidden, welk volgens het voorgeven, van allen, by hunne toelaating, gevorderd werdt. De plegtigheden, (als ik ze zo noemen mag) die men zegt, dat door allen verrigt werden, waren zodanig, dat niemant, die niet alle denkbeelden van Eere, schaamte en Godsdienst verlooren hadt, zich daar aan kon onderwerpen; en kunnen wy vermoeden, dat ze allen, die geduurende Honderd Jaren in die Orde werden aangenomen, zo snood waren? Is het geloofIyk dat zich in al dien tyd, niemant der Orde, door een afgryzen, over haare Godloosheid en vuilheid, zou hebben onttrokken, om dezelve aan de Waereld te ontdekken? Van de kragt deezer tegenwerpingen, was Vader *Pagi* overtuigd, en kon daarom niet nalaaten te erkennen, dat de Misdaaden, waar mede de Tempeliers beschuldigd waren, door niemant gelooft zouden worden, als uit 's Pausen *Diplomas*, en de naauwkeurigste Navorschingen niet bleek, dat de betigting niet ongegrond ware. Maar hoe deeze Navorschingen geschiedden, hebben wy gezien: zy, die deeze Misdaaden beleeden, verkreegen Straffeloosheid door hunne bekentenissen, terwyl de geenen, die dezelven ontkenden, als onboetvaardige Ketters, dood gepynigd of levendig verbrand werden, en wat 's Pausen *Diplomas* belangt, die zyn allen gegrond op de Verklaaringen en Belydenissen, door vrees of beloften hun afgeperst. Wel is waar, dat uit eenigen van 's Pausen Brieven blykt, dat hy deeze Zaak gaarne zou hebben laaten steeken, 't welk men alleen aan zyne bewustheid van de onregtvaardigheid zulk eener vervolging kan toeschryven. Doch op 's Konings belof-

leste, van de Goederen der Tempeliers, indien ze schuldig bevonden werden, aan de bestelling des *Apostolischen* Zetels over te laaten; zo vereenigde zich zyne Heiligheid, door dat aas verlokt, niet alleen met de vervolging in *Frankryk* tegen hen voortgezet, maar breidde die ook, op dezelfde Voorwaarden, over andere Ryken uit.

Doch dat hy hen inderdaad niet schuldig hieldt, aan de hun te laste gelegde Misdaaden, blykt, dunkt my, redelyk klaar uit de wyze, op welke hy tot 't volkomen Vonnis overging. Want of schoon de Beschuldigden over al zich beroepen hadden op een algemeen *Concilie*, welk binnen korten stondt te vergaderen; zo wilde hy echter niet toelaaten, dat die zaak door de Vaderen onderzogt en beslist werde; maar veroordeelde hen in een byzonder *Consistorie* der Kardinaalen, en eenige weinige Bisschoppen, die hy wist, dat in alle maatregelen, ten welgevalle des Konings, met hem zouden instemmen. In dat *Consistorie*, of in die byzondere byeenkomste, werd eene Bulle opgesteld, om die Orde uit te roeijen; maar de Paus maakte dezelve niet aan 't *Concilie* bekend, voor de aankomst des Konings met zyne drie Zoonen, en de voornaamste Edellieden van 't Ryk; niet twyffelende, of de Vaders zouden de Bulle, uit ontzag voor hunne Tegenwoordigheid, goedkeuren; en zo viel het ook uit. Het is opmerkelyk, dat de Paus zelf in zyne Bulle erkende, dat hy, volgens het te werk gestelde onderzoek, en de manier van rechtspleegingen met de *Tempeliers*, een beslissend Vonnis niet wettiglyk kon uitspreeken; *non per modum definitivæ sententiæ, cum eam super hoc secundum inquisitiones & processus super his habitos non possemus ferre de jure*; en derhalve wilde hy liever by wyze van *Provisie*, dan *Condemnatie*, *per provisionis potius quam condemnationis viam*, de Orde afschaffen, en dezelve voor altoos vernietigen; behoudende aan zich hunne Persoonen en Goederen, om of zelf over dezelven bestellinge te maaken, of 't door de Kerke te laaten doen. Indien hy niet *de Jure*, dat is; volgens de Regten, tot een beslissend Vonnis kon overgaan, en de Orde by wyze van veroordeeling vernietigen, zo kon hy klaarblyklyk dezelve, volgens het Regt, niet vernietigen by wyze van *Provisie*, of op eenige andere wyze hoe genaamd. Deeze afschaffing was dan willekeurig en onwettig; en zyne Heiligheid handelde daar in als een Regter, die verklaart, dat hy, volgens Regten, den Persoon, voor zyne Vierschaar aangeklaagd, niet kan veroordeelen; maar dat hy hem, by wyze van *Provisie*, vonnist om gedood te worden".

De nieuwe Reiziger, of beschryving van de oude en nieuwe Waereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Te Dordrecht, by* A. Blussé, *Eerste en Tweede Deel, in groot octavo, te zamen* 620 *bladzyden.*

DEeze *Nieuwe Reiziger* wordt, door den *Franschen* Voorberigt-Schryver, aangemerkt, als een byvoegzel tot het werk van den Heer *Abt* PREVOST, onder den tytel van *Historiesche Beschryving der Reizen, of nieuwe en volkomene Verzameling van de allergedenkwaardigste en zeldzaamste Zee en Land-Reizen*, hier te Lande bekend. Briefswyze vermeld de Reiziger aan eene Mevrouw 't voornaamste en weetenswaardigste 't geen hem voorkwam; zich meer toeleggende om het Land waar hy doortrok te doen kennen, dan zich bezig houdende met zyn eigen byzondere lotgevallen te verhaalen. Het eerste Deel bevat veertien Brieven, welker Iste. Het Eiland *Cyprus* ten onderwerpe heeft; de IIde beschryft *Aleppo* en deszelfs omliggende Landstreeken; de IIIde *Damascus*, den Berg *Libanon*, *Balbek*; de IVde de stad *Palmyra*; de V. VI. en VIIde leveren ons een berigt op van *Egypten*; de VIIIste en IXde handelt van de *Barbarysche Staaten*; de X, XI en XIIde vertoonen ons *Griekenland*; de XIII en XIV vermelden de hoofdbyzonderheden in *Turkyen* op te merken. —— Met het tweede Deel, 't geen desgelyks veertien Brieven behelst, vervolgt de *Nieuwe Reiziger* in den XVden en XVIden Brief, de beschryving van *Turkyen*; de XVIIde bevat *Georgiën*; de XVIIIde *Mingrelien*, voormaals *Colchos*; de XIXde *Armenien*; de XXste *Mediën*; in den XXIsten en de drie volgende Brieven wordt het *Persiesch Ryk* beschreeven: *Gelukkig Arabien*, *Steenagtig Arabien*, en *Woest Arabien* beslaan de volgende drie; en de XXVIIIste stelt ons *Palestina* voor oogen.

Schoon deeze Reisbeschryvende Brieven geen aenmerkelyk nieuws bevatten, dat ons in andere Reisbeschryvingen en dergelyke Berigten niet voorgekomen is, konnen ze egter van nuttigheid zyn, voor zo veel ze het voornaamste, 't welk men elders breedvoeriger vindt, in een kort begrip vervangen, en tevens, by ieder Ryk en Plaats met een kort woord melden, het geen betrekkelyk is tot de Fabelkunde, en den Ouden staat dier Landen en Steden betreft; waar door ze recht geschikt zyn om eene oppervlakkige kunde te doen verkrygen van veele Landen, Steden en Plaatsen. Jonge lieden zullen, dezelve leezende, hunne leerzugt eer opgewekt dan voldaan houden; en de zodanigen, die reeds, door 't lee-

leezen van deeze en geene Reisbeschryvingen, in de opgemelde Gewesten ervaaren zyn, zullen t'hunner herinneringe met vermaak dit Werk doorbladeren, dat op geen ongevallige wyze t'zamengesteld is. Men belooft het derde en vierde Deel in 't midden van dit Jaar uit te geeven. Wenschlyk is het dat de Vertaalder vervolgens naauwkeuriger op zyne taal lette.

Ter bevestiginge van 't geen wy gezegd hebben omtrent den aart van dit aangekondigde Werk, dienen de twee volgende voorbeelden. In den XIden Brief des eersten Deels geeft de Reiziger, op 't Eiland *Creta* zynde, ons de volgende beschryving van den berg *Ida* en het *Cretenzer Doolhof*.

„ Ik had nog niets op het eiland Creta gezien, dat eenige oplettendheid verdiende; ik wilde de berugte berg Ida bezigtigen, van welke de Dichters zo dikwyls gewag maaken. Wy trokken langen tyd over een moeijelyken en bergagtigen weg, dan eens over scherpe heuvelen, dan weder door holen en afgronden, alwaar wy op ieder voetstap gevaar liepen van ons leven te verliezen. Wy waren nog niet op de helft der moeijelykheden: een wyduitgestrekte valei vertoonde zig voor ons: maar hoe aangenaam het uitzigt der omleggende heuvelen was, die een natuurlyke halfronde schouwplaats formeerde, zo wilde ik egter myne onderneming staaken op het bericht dat het geen wy zagen, niet anders als de uitstekken van den Ida waren, en dat wy nog ver van denzelven verwydert waren; maar de brandende nieuwsgierigheit van den Dokter (deeze is zyn Reisgenoot) deed my weder moed scheppen, en naar dat wy de vallei doorgetrokken waren, klouterden wy tusschen de rotzen en de sneeuw den berg op, op het voorbeeld der wilde geiten, welke hier in overvloed zyn. Ik zag dezelve boven ons hoofd; en ik kon nauwlyks begrypen hoe zy hier konden staande blyven, en egter zag ik hen met eene verwonderlyke snelheid loopen. Wy rusten eenigen tyd in een klooster, welkers Gothisch bouworder vry regelmatig is. De Caloyers of Monnikken, die het zelve bewoonen, zyn vet, en voeden zig lekker. Wy togen nog een geheelen dag voort, en bevonden ons eindelyk aan den voet van den berg Ida. Alles wat wy tot nu toe van afgronden gezien hadden, was niets in vergelykinge van die genen die wy voor ons hadden. Wy moesten nog by de drie uuren voorttrekken, geduurende welke wy dikwyls tegens zandheuvelen en scherpe rotzen moesten op klouteren. Ik kan niet begrypen hoe het mogelyk geweest is zoo veel moeijelykheden te boven te komen. Ik

was zelfs verwondert my op den top van dezen berg te bevinden; en ik zou om de fraaiste zaken des weerelds een diergelyke togt niet weder ondernemen. Oordeelt, Mevrouw, of ik geen reden had om myne moeite te beklagen, toen ik, na dat ik myne oogen alom had laten weiden, nog grot, nog fontein, nog iets dat de verbeelding vermaken kan, gewaar wiert. Na welke kant ik my keerde, zoo zag ik niet anders, als sneeuw, zant, rotzen en by uitstek magere geiten. Dit is dan, zeide ik, die berugte berg op welke Jupiter zoo lang verborgen geweest is. Een diergelyke schuilplaats was den opperste der goden waardig, en ik geloof dat geen sterveling ooit ondernomen zou hebben om hem hier te zoeken. Wy vergaten wel ras het geen wy geleden hadden, wanneer wy gereet stonden om van den berg weder af te gaan; deeze verschrikkelyke weg zou ons volstrekt afgeschrikt hebben, zonder de noodzaakelykheid waar in wy waren om dezelve te bewandelen. Onze leidslieden, om ons aan te moedigen, toonde ons van verre de ruïnen van de oude Stad Gortynen, die eenige mylen van den berg Ida legt; dit was genoeg om ons de zwarigheden te doen overwinnen. Wy kwamen eindelyk in de vlakten alwaar deze oude Stad lag, de rykste en grootste van het geheel eiland. Men schryft derzelver stigting aan Taurus toe, die onder den naam van Jupiter, Europa dogter van Agenor, Koning van Phenicie, schaakte. Ik geloof veel eer dat zy door Gortynus, zoon van Rhadamantus, Koning van Creta gebouwt wiert. Hoe 't ook zyn mag zy was wel versterkt; en na dat Annibal by Antiochus door de Romeinen verslagen was, koos hy dezelve tot zyne schuilplaats. De ruïnen van deze Stad zyn de schoonste, die ik tot nog toe gezien heb; het zyn niet alleen kornissen, voetstallen, kapitelen en marmere pylaren; maar men ziet 'er zelfs nog een menigte stukken jaspis, porfier, en andere kostbaare stoffen; die met sieraden en verheven beeldwerk van een uitmuntende smaak versiert zyn. Ik merkte onder andere stukken, twee pylaaren van marmer garnit byzonder aan, ieder derzelver was meer dan achttien voeten hoog, en uit een stuk gehouwen. Niet ver van daar is het overblyfzel van een boog, uit wiens schoonheid men oordeelt, dat hy tot den ingang van eenig pragtig gebouw gediend heeft: het is niet mogelyk de menigte uit te drukken der stukken van standbeelden en pylaren met welke de geheele vlakte overdekt is. Alle deeze werken zyn volmaaktelyk wel bearbeit; het geen 'er van overig is, is genoeg om den goeden smaak en vernuft der Konstenaars te doen kennen die dezelve vervaardigt hebben.

„ Naar

„ Naar dat ik langen tyd deze doorlugte overblyfzelen met verwondering beschouwt had, ging ik den doolhof bezigtigen. Geloof niet, Mevrouw, dat ik hier van het berugte werk spreek, dat Dedalus met zo veel vernuft bouwde, dat hy 'er zelfs nauwlyks uit wist te komen, en zonder de wonderbaare uitvinding waar door hy zich een weg door de lugt baande, zoo zou hy het eerste slagtoffer van zyn kunst geweest zyn. Het meeste deel der Historieschryvers die van den doolhof van Creta gesprooken hebben, vertoonen ons dezelve als een wonderbaar gebouw, gestigt naar het voorbeelt der Egyptische doolhoven, in welke de konst van den bouwmeester de verwondering opwekte. De tyd heeft dezelve geheel verwoest, verscheide eeuwen zyn reets verloopen, volgens het getuigenis der inwoonders, dat men geen voetstap van dezelve meer ontdekken kon. De doolhof die men tans op Candia ziet is dan die niet, in welke Theseus, door middel van de leidraat van Ariadne, de wanschapen vrugt der liefdehandelingen van Pasiphae dooden. Gy zult dit zelfs dus begrypen, Mevrouw, uit het geen ik u zal verhalen.

„ Wy daalden met fakkels in de holligheid van een berg neder, die met een meenigte van duistere en nauwe holen vervult is. De opening is laag en ongelyk; dit is het werk der natuur, de konst schynt hier niets toe gedaan te hebben. Dit kan voormaals een enkele grot geweest zyn, die geschikt scheen om 'er verscheide doorgangen in uit te hollen. Wanneer men eenige schreden is voort gegaan, komt men in een soort van zaal, welkers muuren, die in de rots zyn uitgehouwen, een aangename mengeling van marmer en andere steenen van verscheide kleuren vertoont. Het gewelfzel is versiert met een groote meenigte stukjes versteent ys, die eene wonderbaare uitwerking doen. De zaal, die zeer groot is, geleid, door een zagte helling, in een meenigte gangen en straten, die de eene de andere kruissen. Zoo ik geen leidslieden by my gehad had, zoo beken ik dat ik niet zou geweten hebben, welke weg in te slaan; zy kruissen zig op zoo veelerlei wyzen met zoo veel bogten en kromtens, dat men naar een groote weg afgelegt te hebben, verwondert is zig op dezelfde plaats te bevinden, van welke men vertrokken is. Ik kon my niet verzadigen in het beschouwen der verscheide aderen of lagen der aarde die op zommige plaatzen in een ordre geschikt schenen om het gezigt te vermaken. In die gangen in welke de grond waarschynlyk zagt was, had men muuren opgetrokken van de steenen die men

uit de hardste plaatse van den berg gehouwen had. Wy kwamen eindelyk aan het uiterste van den doolhof, in twee groote zalen, alwaar wy rusten. Ik zag op de muuren, een meenigte van namen die met een mes of ander werktuig gegraveert waren Ik was egter hier van niet overtuigd, voor dat ik dezelve van naby beschouwt had: want verscheide van deze namen staken uit de rots uit, en scheenen opwaarts gewerkt te zyn: maar ik zag 'er eenige die uitgeholt waren, en dit waren die genen die het laatste gegraveert waren; de andere waren vervult, en sprongen min of meer uit naar mate van hunnen ouderdom. Ik begreep straks dat deze uitwerkzels veroorzaakt wierden door een mineraal dat wy Spath noemen, en dat op het water dryft. Deeze stoffe zyppelt af met het water, scheid zich ongevoelig van het zelve en hegt zich aan de muuren en gewelfzels, alwaar het door den tyd een korst formeert, welker aangroei door de insnydingen in de rots bevordert wordt.

„ Om, Mevrouw, tot den ouden doolhof weder te keeren, van welke de historie zoo dikwyls melding maakt; het is zeker dat hy veel verschilde van deze duistere holen, aan welke de konst byna geen deel schynt te hebben. Ik wil liever denken dat de Cretensers eenige overeenkomst in deeze onderaardsche holen gevonden hebbende, met een gedenkteken dat voormaals de eer van hun land was, de natuur een weinig geholpen hebben, om den naam en het denkbeeld van deezen berugten doolhof te bewaren ".

Op dergelyk een trant beschryft de *Abt* DE LA PORTE de hem voorgekomene overblyfzels der oudheid, die of door de schriften of door eene gedenkwaardige gebeurtenis beroemd zyn; en wie 't beloop zyner Reize nagaat, en niet volslagen onkundig is van de Landstreeken daar in vermeld, weet dat hy veele voorwerpen heeft aangetroffen aan de onsterflykheid gewyd.

Tot een voorbeeld van eenen anderen aart strekke de beschryving, die hy geeft van den tegenwoordigen staat van Jerusalem, zy komt voor in den laatsten Brief des tweeden Deels, en luidt in deezer voege.

„ Wy traden in Jerusalem na dat wy verlof van den Stadvoogt bekomen hadden, zonder welke geen Frank in het zelve komen mag. Hoe groot is het verschil tusschen deze ongelukkige Stad, en het geen de Hoofdstad van Salomon was. Zy heeft haaren ouden stand niet behouden. De berg Calvaria, op welke de kerk van het Heilige graft gebouwt is, wierd voormaals als schandelyk aangemerkt, en hierom buiten

ten de Stad gesloten. Tans beslaat zy het middelste gedeelte; en men heeft de berg Sion, op welke den Tempel gebouwt was, buiten haare muuren gesloten.

„ Schoon de kerk van het Heilige graft niet groot is, bevat zy egter twaalf Heiligdommen. Ieder derzelve vertegenswoordigt een omstandigheit van de dood en opstanding van Christus. Men heeft op verscheide van deeze plaatzen Altaaren opgerigt, als een op die in welke Christus van de krygsknegten bespot wierd, een op die alwaar hy van zyne kleederen berooft, gevangen genomen, aan de pylaar gehegt, aan het kruis gehangen, gebalzemt, in het graft gelegt, enz.

„ Om deze Kerk op een ongelyken berg te bouwen, heeft men verscheide gedeeltens van den grond moeten gelyk maaken; maar vermits men die plaatzen in haar geheel wilde laaten, welke tot het lyden gedient hebben, heeft men verscheide gedeeltens der rots in de Kerk besloten, gelyk in 't byzonder, de plaats alwaar het kruis van den Zaligmaaker stont; en na welke men langs twee en-twintig trappen opklimt. Dus is het mede met het graft gelegen dat voormaals in de rots was uitgehouwen, en tans ver boven de groud verheeven is. De steen die het zelve bedekte, is, zo men zegt, door de Armeniers weggenoomen, die dezelve in haare Kerk bewaaren.

„ Het is hier de regte plaats om u van de plegtigheden ter gedagtenis van het lyden te spreeken (*). Zy zyn een herhaaling van het geen de Joden Christus deden lyden. Om deze plegtigheit te beginnen, bluscht men al de lichten uit, en een Monnik preekt, geduurende een half uur in de duisternis. Vervolgens neemt ieder een ontstooken waskaars, en men gaat de Heiligdommen der geesseling, gevangenis, verdeeling der kleederen en der bespotting bezoeken. Hier zingt men lofzangen en men doet vermaaningen, dan eens in het Italiaansch, dan eens in het Spaansch, en dan weder in het Fransch. Men draagt voor deezen groote ommegang, een kruis aan welke het beeld van Christus leevens groote, met nagelen is vastgehegt, het hoofd met doornen gekroont, en het aangezigt met bloet beklat, een stuk van een bearbeiding dat moogelyk eenig in zyn soort is. Men klimt vervol-

(*) In 't begin van deezen brief schryft de Abt. „ Het voordeeligste jaargety, om Jeruzalem te bezigtigen, is dat van het Paaschfeest. Dit feest naby zynde bediende ik my van deeze gelegenheit ".

volgens naar den berg Calvaria, men legt het kruis ter aarde, bootst de daad des kruizigings na, en plaatst het kruis in het zelfde gat alwaar men zegt dat het voormaals stondt. Vervolgens nemen twee Monniken dat nagebootste lighaam van het kruis af, dat zoo konstig gemaakt is, dat de leden al zoo zwak zyn als die van een mensch. Men ontvangt het in een stuk lynwaat, bestrooit met welriekende kruiden; en legt het in het graft. Deeze treurige plegtigheden, maaken plaats voor vrolyker op de Paasdag, een blydschap die mogelyk, by de Monniken, zoo wel door het einde der vasten, als door de plegtigheit van het feest veroorzaakt word. Ik heb u vergeeten te zeggen dat men eenige schreden van de plaats, alwaar men zegt dat het waare kruis gestaan heeft, een scheur in de rots ziet, die men voorgeeft dat door de aardbeving die by den dood van Christus voorviel veroorzaakt is. Het is niet volstrekt bewezen dat deeze kloof door deeze gebeurtenis veroorzaakt is; maar wanneer ik dezelve van naby bezag, scheen het my toe dat men dezelve aan geen konstgreep toe kan schryven. Voorts, moet men zig over een zaak verwonderen, welke is dat de Kerk van het Heilige graft, zonder groot te zyn, byna alle de plaatzen omvangt, op welke de voornaamste gebeurtenissen die het lyden van den Zaligmaaker zyn voorgegaan of gevolgt zyn. Zou men de vryheid genomen hebben, om in deeze doorlugtige gebeurtenis, de plaats van het tooneel te verkleinen?

„ De plegtigheit van het Heilige vuur scheen my een der zeldzaamste, dezelve is alleen onder de Grieken en Armeniers, die in Palestina woonen in gebruik! Hunne Priesters overreden het volk, dat des daags voor Paasschen, een wonderbaar vuur, overeenkomstig dat 't welk op het gebed van den Propheet Elias van den Hemel daalde, de lampen en kaarzen van het Heilige Graft ontsteekt. Na dat zy driemaal een ommegang om de Kerk gedaan hebben, naderen de Griekfche Patriarch, en den eersten Bisschop der Armeniers de deur van het Heilige Graft, verbreken het slot, gaan in het zelve, en sluiten de deur agter zich. Men blust van te vooren, zelfs in tegenwoordigheid der Turken, alle de kaarzen en lampen uit. Wanneer zy omtrent een minuut in het graft geweest zyn, keeren deeze twee Priesters weder, houdende ieder een ontstoken fakkel in de hand. Het volk schiet toe, om hun deel van dit ligt te hebben, dat zy aan hunnen baart, aangezigt, en aan hunnen boezem brengen, overtuigt dat het zelve hun voor de grootste kwalen bevryd, zonder hen eenige te veroorzaaken. Wat denkt gy hier van Mevrouw?

vrouw? De Latynsche Christenen zeggen: dat dit eene bedriegery is, die de Christlyke Godsdienst onteert: zy gebruiken alle hunne welspreekenheid om dit misbruik te vernietigen. De Turken zoeken dit door middel van stokslagen uit te werken; doch ondanks de betoogingen der eenen en de wreedheid der anderen bloeit dit misbruik meer dan ooit.

„ Het word tyd dat ik u over de plaatzelyke beschryving van het geen men tans de *Heilige Stad* noemt onderhoude. Gy verwagt, ongetwyfeld niet, hier eenige soort van pragt te zullen ontmoeten. Een Stad, die zoo dikwyls verwoest is, heeft zeldzaam iets anders, als eenige droevige puinhoopen, en het geen men 'er zelfs van deeze puinhoopen nog overig ziet, is, in 't algemeen, van weinig aanbelang; maar alles moet onze aandagt tot zig trekken, in een verblyfplaats die de wieg van onzen Godsdienst was. Hier is een Bybel in de hand van geen minder aangenaam gebruik, als de Ilias op de oevers van de Scamander.

„ Het grootste gedeelte der plaatzen, die in het oude en nieuwe Testament werden aangehaald, hebben haare eerste gedaante verlooren. Het is waar dat de gevangenis uit welke de Engel Petrus verloste, tans nog, gelyk voormaals, gebruikt word om de gevangenen op te sluiten; dog het huis van Zebedeus is in een kerk veranderd, gelyk dat van Marcus. Men bewaart in het laatste een handschrift van het Nieuwe Testament, in de Syrische taal, 't welk men zegd 850 jaaren oud te zyn. Men ziet hier nog een steenen doopvat, dat de Apostelen, zoo men zegd, tot het zelfde oogmerk gebruikt hebben.

„ Het huis, in 't welk men Christus in het aangezigt spoog is mede in een kerk veranderd; dus in tegendeel, is de kerk, die op het huis van Thomas gebouwd is, een Moskeé geworden. Het klooster der Armeniers, dat een wyduitgestrekte en aangenaame grond beslaat, verdiend dat men 't zelve bezigtigd. In hunne kerk die op dezelfde plaats gebouwd is alwaar Jacobus onthoofd wierd, moet men voor al een Predikstoel beschouwen die met schilpad en parlemoer bekleed, en met veel smaak bearbeid is. Men vertoond hier verscheide steenen, die ongetwyfeld zedert lang verzameld zyn; die, op welke Mozes de tafelen der wet verbrak, die, op welke de Messias gedoopt wierd, en een van de plaats alwaar de verheerlyking geschiede.

„ Wanneer wy uit dit klooster gingen, om de kelders in den tuin aan den voet van den berg Moria te bezigtigen,

merkte wy op den weg die wy moeste afleggen, het huis dat aan Pilatus tot een paleis verstrekte, en dat tans 'er geen meer is. Wy zagen de kamer in welke de Heer Christus gegeeseld wierd; die in welke hy met de teekenen der koninglyke waardigheid bekleed, bespot en met vuisten geslagen wierd; de plaats alwaar Pilatus hem aan het volk vertoonde; en verder die, alwaar hy onder den last van het kruis bezweek, die, alwaar de Heilige Maagd in zwym viel; die, alwaar St. Veronica het aangezigt van den God-Mensch afdroogde; en eindelyk die, alwaar Simon van Cyrenen gedwongen wierd om zyn kruis te dragen. Wy hielden ook stil om eenige boogen te beschouwen die by Bedzaïda nog in weezen zyn, en de grot in welke de Heilige Maagd gebooren is, in het klooster van de Nonnen van St. Anna.

„ De kelders van de berg Moria, die gebouwd zyn om den grond des Tempels te vergrooten, hebben een diepte van honderd vyftig voeten, en bestaan twee gangen, die met groote steenen gedekt zyn, zy rusten op twee pylaren, die uit een stuk zyn, en zes voeten middellyns hebben. De Tempel is geheel verwoest; en in deszelfs plaats is een kleine Moskee gebouwd, die niets aanmerkelyks, als deszelfs gelegenheid heeft; maar deeze gelegenheid is alleen genoeg in dezelve eene pragtige gedaante te geven. Men gelooft dat zy juist op dezelfde plaats gebouwd is, alwaar voormaals het Heilige der Heiligen stond. Op eenige afstand van dezelve ziet men de pragtige poort des Tempels nog; dat is het eenigste overblyfzel dat de verwoesting van dit heerlyke gebouw ontkoomen is. De Turken hebben het zelve met een muur omringt, om dat een van hunne Profeeten voorspeld heeft; dat hunne verwoester door deze poort zal gaan. Verder, wanneer men de muur van de Stad volgt, ziet men een stuk van de schagt van een pylaar, die uit de muur steekt. De Turken zeggen dat Mahomet in den dag des oordeels op het zelve zal nederzitten, om de menschen te oordeelen, die zig in het dal bevinden zullen, dat hier tegen over ligt. Wat my betreft het scheen my toe dat de Turken een Profeet voor welke zy zoo veel agting hebben, geen gemakkelyke zitplaats aanwyzen ".

Voorts gaat onze Nieuwe Reiziger de Stad Jerusalem, dus door gewandeld, omwandelen, doch om den Leezer niet te vermoeijen zullen wy hem niet verder volgen.

HIPPOCRATIS Coi Aphorismi Notationibus Variorum illustrati. Digessit & Indices necessarios addidit JO. CHR. RIEGER, Riesenburgo-Prussus.

De Spreuken van HIPPOCRATES *door Aanteekeningen van Verscheiden opgehelderd. In orde gebragt en met nodige Bladwyzers voorzien door* JO. CHR. RIEGER van Riesenburg, *in twee stukken gr. octavo. In 's Haage by* P. van Cleef, 1767. Het eerste Stuk 687. bladz. het tweede met de Registers 568.

NIemant, die maar de geringste beginzelen der Geneeskunde heeft begonnen in te zien, is onkundig van de algemeene achting, waar in de Werken van HIPPOCRATES ten allen tyde geweest zyn, en nog zyn. Hoe veele veranderingen de weetenschap der Geneeskunde ondergaan heeft; en hoe zeer men dezelve op onderstellingen en redeneeringen, dikwils enkele hersenschimmen, heeft zoeken te vestigen; verstandiger en verder zienden zyn tot de Leere van HIPPOCRATES weergekeerd. Deeze gegrond op waarneemingen en ondervindingen is alleen bestendig, wylze de Natuur zelve en haare verschynzelen tot geleide heeft, terwyl onderstellingen en redenkavelingen zo veranderlyk zyn als de Mode in de kleederen; en de ziekten zich niet naar onderstellingen, maar naar het beloop der Natuure laaten geneezen. Het is waar dat 'er wel een tyd is geweest, dat men ingenomen met de achtbaarheid der oudheid, deezen Schryver byna als een onfeilbaaren Oudvader heeft aangezien, en alles voor waarheid aangenomen en anderen gedrongen te doen aanneemen wat Hy geschreeven hadt. Die bygeloovigheid is geweeken; en men heeft eindelyk eigene en daaglyksche ondervindingen by zyne stellingen vergeleeken, en met zulk een onderzoek 'er evenwel zo veel waarheid en naauwkeurigheid in gevonden, dat gelyk men de gemelde Werken voor de Vroegsten en Oudsten, welken wy overig hebben, ook voor de besten en uitmuntendsten houdt. Onder dezelven heeft men zyne korte Spreuken voor het allervoornaamste geacht. Dit heeft men aangemerkt als een kort Begrip van de geheele Hippocratische Leere, en door HIPPOCRATES zelve uit zyne Werken byeengezogt. Veele zeer voortreflyke Regelen worden 'er gewislyk in gevonden. En wyl in sommigen merkelyke duisterheid voorkoomt, zo

in uitdrukkingen als in zaaken, hebben zeer veele Geneeskundigen, van tyd te tyd, Verklaaringen en Aanteekeningen over deeze Spreuken geschreeven; en het getal hier van is grooter dan dat het gemaklyk zy optenoemen. Men is het ondertusschen by allen niet eens geweest of HIPPOCRATES zelf deeze Spreuken uit zyne Werken byeenzogt heeft, dan of dit door eenen anderen verrigt zy. Sommigen zyn wel voor het eerste, doch ook veele voornaame Mannen voor het laatste gevoelen. De eersten ontbreekt bewys. En de laatsten geeven voor reden: dat men van een bekwaamen Schryver niet kan denken, dat Hy eenige uitgezogte Spreuken zou by malkander gevoegd hebben, zonder orde en samenhang, en zonder iet volkomens aangaande zyne Leere te bevatten; dat veele gezegden der Spreuken volkomener en klaarer gevonden worden op zulke plaatsen der Werken van HIPPOCRATES, waar uit ze genomen zyn, in sommigen, zo als ze in de Spreuken voorkoomen, onwaarheden behelzen, welken op de echte plaatsen gegronde waarheden uitdrukken, 't zy door misverstand of verkeerde en verkorte uitdrukkingen veroorzaakt, hoedanig iet men aan den Auteur zelve niet kan toeschryven. Dit niet tegenstaande, heeft men echter deeze Spreuken, in 't algemeen, in hooge waarde gehouden, en geloofd, uit de Werken van HIPPOCRATES, 't zy dan door wien, vergaderd te wezen; en als zodanige, gelyk reeds gezegd is, met Aanteekeningen en Verklaaringen voorzien, van den tyd van GALENUS af tot onzen tyd toe. Dat niet allen hier in even gelukkig geslaagd hebben, en veelen kwaalyk geslaagd hebben, is door volgenden ten opzichte van de voorgaanden getoond of vastgesteld; terwyl telkens wederom anderen gevolgd zyn, die hunne naaste voorgangers hebben willen verbeeteren. En om dat deeze Spreuken zo veel verscheiderleie zaaken van het geheele bestek der Geneeskunde vervatten; is het niet gemaklyk, en misschien niet wel mooglyk voor eenen enkelen Uitlegger zulk een algemeene kundigheid te hebben, als wel vereischt wordt om alles volkomelyk te verklaaren wat in dezelve voorkoomt. Men mag, volgens den Heer RIEGER, denken, dat de Spreuken van HIPPOCRATES tegenwoordig wel verklaard zyn, doch niet allen door den zelfden Verklaarder of Uitlegger.

„ Dit overweegende zegt de Heer RIEGER", als Ik zag dat het onvermydelyk was verscheidene Schryvers te moeten raadpleegen, om den waaren zin der Spreuken uittevorschen,

ſchen, begreep Ik te gelyk, dat het geen vergeeſſche arbeid zou zyn, de voornaamſte Uitleggers, en andere Geleerden, die by gelegenheid eene Spreuk verklaard hebben, geraadpleegd hebbende, één Werk ſamen te ſtellen, waar in de beste verklaaringen by een gebragt zouden konnen geleezen worden; tegelyk met den Griekſchen Text volgens de Uitgaave van de Werken van HIPPOCRATES, door VAN DER LINDEN, en de Latynſche vertaaling van AN. FOESIUS doorgaans wat meer naar den Griekſchen Text geſchikt. Ik geeve U dan hier G. L. het geheele Boek der *Spreuken* van HIPPOCRATES met de *Aanteekeningen van Verſcheiden*, waar in Ik, na elken text, de plaatſe aanwyze waar uit hy genomen is; met de gelyke by CELSUS. Dan volgt de verklaaring uit de leere van HIPPOCRATES, als dit geſchieden kan; en 'er worden redenen en de gelegenheden aangeweezen van zulk een gezeg in den text; hier wordt bygevoegd de bepaaling of uitzondering, zo 'er eenige ſchynt plaats te hebben, ook wel eene wederlegging, zo hy tegen de reden of ondervinding ſtrydt. Myn voorneemen is niet geweest alle de gezegden der Uitleggers te beoordeelen, veel minder de geſchillen hier over ontſtaan te beſliſſen. Ik heb deezen arbeid ten dienſte van aankomelingen in de Geneeskunde ondernomen, op dat ze in één enkel Werk zouden konnen vinden het geen hun zou konnen dienen om de *Spreuken* van HIPPOCRATES te verſtaan".

Zie daar in weinige woorden en zeer klaar voorgeſteld, wat het oogmerk is van dit Werk, en wat men 'er in te wagten hebbe. Dit kan niet nalaaten alle Geneeskundigen, die liefhebbers zyn van de Leere van HIPPOCRATES, met genegenheid tot het zelve voorinteneemen. En hier door opgewekt om het zelve in te zien, zal niemant, denken wy, zich in zyn verwachting bedroogen vinden; maar een ryken ſchat van de beste verklaaringen, van vroeger en laater tyd, by malkanderen ontmoeten, welken gelegenheid geeven om den zin van eenige *Spreuk*, welke men voor zich heeft, uit te vorſchen. Zelden is ons het Werk, onder het doorleezen, ergens afgevallen; en om onze Leezers hier van ook nog eenigzins meer te overtuigen, zullen wy 'er eenige kleine ſtukjes hier en daar uitgenomen van opgeeven.

Over de 20 *Spreuk* van de *eerſte Afdeeling*, „dat men, als 'er Scheiding op handen is, of de dingen reeds volkoomelyk geſcheiden zyn, dezelven niet moet beweegen of ontroeren door Geneesmiddelen of andere tergingen, maar

aan

aan zich zelven overlaaten ". Vindt men veele en fraaije aanmerkingen, zo aangaande de beteekenis van het woord *Scheiding*, hoe dezelve, volgens HIPPOCRATES, moet verstaan en begreepen worden, als hoe men zich voor en onder dezelve moet gedraagen. En dit uit de Aanteekeningen en Verklaaringen, behalven van HIPPOCRATES zelve, van MARTIANUS, BAGLIVIUS, HEBENSTREIT, DU VERNEY, DE GORTER, SCHULZE, BOERHAAVE, HECQUET, HEBRS, WEDEL en MEAD.

De 2 *Spreuk* van de tweede *Afdeeling* luidt. „ Het is voordeelig als de Slaap de Raaskalling heeft gestild ". Hier over vinden we de volgende Verklaaringen.

„ Als de slaap de koorts, of pyn, of dorst of benaauwdheden heeft gestild is zulks goed. Want het geeft te kennen dat de ophoudingen van het bloed zyn weg genomen, en de omloop vryer is geworden. Hierom is het, integendeel kwaad, als de slaap de ylhoofdigheid, of de koorts, of de pyn, of dorst, of benaauwdheden verergert. VALLES. *Παραφροσύνη*, dat is, *uitzinnigheid* wordt genoemd Ontsteeking der Hersenen, welke in de koorts, toevallig, van elders naar de Hersenen is overgebragt. BOERH. Aph. 771. 776. en is niets anders dan eene verbeelding voor den geest van verscheide dingen, welken geene overeenstemming of samenhang met elkander hebben, waar by zich buitenspoorige en onregelde bewegingen des lichaams voegen, of op dezelven volgen. Dat is, die dwerrelende onregelmaatigheid van de beweging der dierlyke geesten, waar door een beeldtenis van Verscheiden voorwerpen voor den geest wordt gebragt, en naar dat beeldtenis verscheide werkingen des lichaams worden verrigt, schoon de voorwerpen niet wezenlyk voor de zinnen zyn, en die bewegingen noch op bevel van den geest, noch door eenig beleid van een redelyk vermogen schynen te geschieden. MEAD. *Oper*. p. 69. Alle uitzinnigen krygen bezwaarlyk slaap, en dezelve is hun ten hoogste noodzaaklyk, want hier onder wordenze doorgaans beeter. CELS. L. 3. c. 18. p. 152. In den slaap ontfangen de zenuwen geen zo ruimen en sterken invloed van geesten uit de Hersenen, als onder het waaken. BOERH. I. M. §. 593. De omloop der Vogten geschiedt gemaklyker als de beweegvezelen minder aangedaan en de krampagtige samentrekkingen derzelven gestild zyn. Want door gestadige opmerking en ondervinding weeten wy, dat alle werkingen, welken aan de ziele toegeeigend worden, waar toe wy de vermogens van de gezonde rede, het verstand en de verbeelding

te gelyk met de geneigdheden brengen, natuurlyk en geregeld zyn, als het bloed met een behoorlyke gematigdheid naar de Hersenen gebragt, een gemaklyken en vryen omloop door derzelver vaten heeft; zo dat ook de uitwendige zintuigen, ten zy 'er een gebrek in het werktuig zelve plaats hebbe, het kunne wel verrigten; maar alle deeze alleredelste verrigtingen veranderd en omgekeerd, verminderd of gestremd worden, wanneer het bloed en de vogten, van de natuurlyke gematigdheid en menigte afwykende, naar de Hersenen gevoerd, niet met een geregelde en gematigde, maar zeer bezwaarlyke traage en belemmerde, of al te snelle en geweldige beweging voortgaan. HOFFM. *Med. rat. T.* 4. *P.* 4. p. 193. Het gezegde bevestigt HIPPOCRATES *Lib. de flat.* n. 20. Ik verbeelde my, voor alle dingen, dat niets van de dingen, welken in het lichaam zyn, meer invloed heeft op het verstand dan het bloed. Als dit in een behoorlyke gesteldheid is, dan bestaat ook de voorzichtigheid. Maar als het bloed verandert, verzwakt ook te gelyk het vermogen des verstands. Waar van overvloedige blyken zyn. En voornaamlyk bevestigt dit de slaap, welke alle dieren gemeen is. Want als deeze het lichaam bevangen heeft, wordt het bloed verkoeld, wyl de slaap van natuure verkoeld. Het bloed verkoeld wordende, zyn deszelfs voortgangen traager enz. De slaap stilt de ylhoofdigheid als een teeken en als eene oorzaak; als een teeken, van genoegzaame of minder ontbreekende *lympha*; als oorzaak door de zagte vervanging en stilling der geesten".

Over de 12 *Spreuk* van deeze zelfde *Afdeeling* vindt men zeer veel fraaije aanmerkingen aangaande de *Recidiva* of Wederkeering, Wederinstorting van eene ziekte. En over de 24, raakende de *Dies critici* of dagen der scheidinge van eene ziekte: doch dezelven zyn te uitgebreid, dan dat wy ze hier konnen opgeeven, zy moeten in het Werk zelf geleezen worden. De 43, waar in HIPPOCRATES zegt: "dat van geworgden en gestikten, nog niet dood zynde, de zulken niet wederom bekoomen, welken schuim op den mond staat", wordt van sommigen der Uitleggeren wedersproken, om dat wel menschen, zo ver gestikt, dat hun schuim op den mond staat nog wederom bekoomen en hersteld worden. En onder de Aanteekeningen over deeze *Spreuk* vindt men ook, by wyze van uitweidinge, eenige zaaken raakende het herstellen van verdronkenen.

De 10 *Spreuk* van de derde *Afdeeling* luidt dus: 'De Herfst is kwaad voor Teeringagtigen'. Zie-hier wat 'er in de

de Aanteekeningen over gezegd wordt. „ De tegenwoordige *Spreuk* is genomen ex *Lib.* 6. *Epidem. sect.* 7. n. 77. 78." Waar dus geleezen wordt: „ De Herfst is kwaad voor Teeringagtigen. Ook is de Lente kwaad, als de bladen van den Vygeboom naar de voeten van een Kraai gelyken.

„ Teeringagtigen welken vermageren worden verteerd; en hier worden verstaan zodanigen die eene zweering in de Long hebben. ; Jonge menschen, die in de borst vergadering van etter hebben, of uit eene nederzetting van vogten, een pypzweer, of iet dergelyks, of de wederkomst van een ettergezwel, herstellen niet, ten zy 'er veel goede teekenen gekoomen zyn. Zodanige menschen sterven omtrent den Herfst, ook sterven veele aan andere ziekten omtrent deezen tyd". HIPPOCR. *L.* 2. *Prædict.* n. 13. CELSUS die de leerstukken van HIPPOCRATES doorgaans volgt, van de ziekten der Longen spreekende, *L.* 2. c. 8. p. 72. „ In de Teering is een kwaade lugt aan het spouwzel; en als 'er buikloop is bygekoomen, sterft zo iemand schielyk: voor al als het de tyd van den Herfst is, die het nog den overigen tyd van 't jaar gehouden hebben, bezwyken dan ". Reden? De Herfst ontfangt het lichaam, door de hette van den voorgegaanen Zomer gekrenkt en verzwakt; drukt en verdikt de deelen door de koude, waar door de schei-mondjes geslooten, en de stoffe der uitwaassseming, terug gehouden zynde, van de huid naar binnen wordt gebragt, en meer stilstanden van opgehoopte vogten veroorzaakt worden. HECQUET. Koude en noordelyke winden, en regenagtig, mistig en koud weder, zyn, door de veerkracht der Long-vaten te verslappen, en vuile stoffen in dezelve optehoopen, den Teeringagtigen en Long-zugtigen nadeelig. En voorwaar, zo de Lugt een groot vermogen heeft om eene ziekte te veroorzaaken, is het voornaamlyk in ongemakken van de borst, en allermeest de Teering: waarom ook TULPIUS *L.* 2. c. 10 de oorzaak waarom in Holland Etterboezems in de Long, en de Teering zo gemeen zyn, met recht, aan de moerassige plaatsen en de Lugt gestadig met rottige dampen vervuld toeschryft. HOFFM. *Med. rat. T.* 4. *P.* 4. p. 303. In teeringagtige lichaamen, het zy uit bedurve etterstoffe, of een zinkingagtig of ander gesmolten vogt, waar mede zy opgevuld waren, geduurende den Zomer het bedurve vryelyk uitwaassemende, wordt, als de koude van den Herfst koomt, waar door de uitdamping van het bedurve belet, en de levens-beweging te traag wordt, de geheele werking byna door de koude gestremd, waar door het bedurve opgehoopt

en

en de beweging des levens gesmoord wordt, zo dat de zieke bezwyke. GORTER.

„ Waarom wordt *l. c. Lib. 6. Epidem.* het Voorjaar kwaad geheeten als de bladen van den Vygeboom naar de voeten van een Kraai gelyken? Naar myn oordeel moet men zeggen, dat van den geachten Ouden Man gezien is ten eenen, op de weinigheid van de Vygebladen, daar door te kennen geevende het begin van het Voorjaar; wanneer de bladen van den Vygeboom, nog eerst voortgekoomen, niet grooter zyn dan den voet van een kraai: en ten anderen, wel meest op de hoedanigheid, welke bestaat in de zwartagtige kleur en in de langronde en te gelyk omgekromde gedaante. Want de teedere bladen van een Vygeboom worden in hunne voortkomst niet omgekromd, en neemen geen zwarte kleur aan, dan door de ontydige koude van den naasten Winter, met droogte gepaard, welke de voedende vogtigheid van de tedere uitspruitzels verschroeit, en dezelven terstond doet zwart worden en omkrullen; want ook VIRGILIUS zegt (1 *Georg.* 93.) *De doordringende koude van den Noordenwind verschroeit de* gewassen. En ARISTOTELES (4 *Meteor. c.* 6) De koude de vogtigheid uit het gemengde uitdryvende, en het overige bevriezende, trekt het gemengde lichaam te samen, en doet het een zwarte kleur krygen, wyl de natuurlyke warmte uitgebluscht en gedood is; 't welk in vleesch van leevende dieren zeer blykbaar is. Derhalve is een Voorjaar, waar in de bladen van den Vygeboom naar de voeten van een Kraai gelyken, zeer koud en droog; gevolglyk afwykende van zyne natuurlyke gematigdheid, welke warm en vogtig is, en de teedere bladen groei verschaffen; dezelven niet verschroeijende of verstensende, om dat de vogtigheid der uitbottingen verteerd of bevroozen is. Om dat ook het Voorjaar, wegens aannadering van den Zomer warmte krygt; kan het weder niet anders dan onbestendig zyn: en gelyk het Voorjaar deeze onbestendigheid altyd eigen is, als tusschen twee strydige saisoenen invallende, den Winter en den Zomer: als zich dan by deeze natuurlyke ongestadigheid een tegennatuurlyke koude en droogte van het Voorjaar voegt; zal het Voorjaar zo nadeelig wezen voor de Teeringagtigen als de Herfst; want de weinige vogtigheid welke in hun na de koude van bevriezing en uitpersing van het grootste gedeelte, nog overig is, wordt door de aankoomende warmte byna geheel verteerd en verschroeid. LICET. *de Sec. Quaes.* p. 318. *sq.* Deeze *Spreuk* strydt, gevolglyk, niet met de naastvoorgaande, waar het Voorjaar gezegd wordt zeer ge-

zond te wezen; want HIPPOCRATES zegt niet dat de geheele gesteldheid van de Lente kwaad is voor de Teeringagtigen, maar alleen het begin van dezelve, 't welk byna met den Herfst overeenkoomt, en dezelfde natuur heeft, dat is, onbestendig is, dan warm dan koud. Hy zegt ook niet blootlyk dat het Voorjaar kwaad is voor de Teeringagtigen, maar onder zekere voorwaarde, wanneer namelyk de bladen van den Vygeboom de voeten van een Kraai gelyk zyn, het welk zekerlyk in 't begin van het Voorjaar is. FUCHS *ad* HIPPOCR. *d. l.* ".

De 31 *Spreuk* van deeze zelfde Afdeeling heeft gelegenheid gegeeven tot veele aanmerkingen van verscheiden Schryvers over de ziekten van den Ouderdom. En tot slot van de derde *Afdeeling* vindt men een Aanhangzel, waar in over de ziekten van verschillenden Ouderdom en Leeftyd volgens de Aanteekeningen van verscheiden Schryvers gesproken wordt, het welk, schoon niet volstrekt tot verklaaring van de *Spreuken* behoorende, op zich zelve, veel weetenswaardige zaaken vervat.

De 79 *Spreuk* van de vierde *Afdeeling*, waar in gezegd wordt: , Dat zandige bezinkingen in de pis een teeken zyn van Steen in de blaaze' wordt van de Uitleggers verworpen, als strydig met een andere plaats van HIPPOCRATES, waar uit deeze misschien kwalyk is overgenomen; en ook met de algemeene ondervinding. De 1 van de vyfde *Afdeeling* kan ook geene proef houden, om dat 'er waarneemingen zyn welken het tegendeel bewyzen. De 6 is ook onbestaanbaar met het gene HIPPOCRATES elders gezegd heeft.

De 8 *Spreuk* van de vyfde *Afdeeling* luidt dus : , Die het Zydwee hebben, alsze niet binnen de veertien dagen naar boven ontlast worden, krygen verzweering'.

Zie hier de Uitleggingen. „ Een waar en geregeld Zydwee moet, wyl het tot de haastige ziekten behoort, binnen veertien dagen scheiding krygen. Zie 2 *Afd. Spr.* 23. Deszelfs volmaakte scheiding en redding geschiedt door fluimen. Als dan de natuur dit, door deezen weg, binnen den gemelden tyd niet volbrengt, moet een onvolkome scheiding verwagt worden door eene verzweering in de borst, welke Etterborst genoemd wordt. Dit is het gene de tegenwoordige *Spreuk* zegt. HIPPOCRATES heeft dit meermaalen geleerd. Deeze ziekte ondergaat scheiding nu op het kortste, op den zevenden dag, dan eens op zyn langst, op den veertienden. Waar op de Lyder, als de etter uit de zyde geloosd en door fluimen uitgeworpen is, gezond wordt. Maar zo 'er niets uitge-

geworpen wordt, geraakt hy veretterd, en de ziekte duurt lang. *Lib. de affect. n.* 3. En als 'er een zweer gemaakt is, geeft deeze uit zich zelve etter uit, en trekt, door de warmte, flym, uit de nabygelegene plaatfen naar zich, welke, als ze verrot is, wordt 'er etter uitgefpogen. *Lib. I. de morb.* n. 11. Die in het Zyd-wee, in 't begin, een galagtige tong hebben; krygen op den zevenden dag fcheiding, maar die op den derden of vierden dag, omtrent den negenden. En zo zich in 't begin op de tong een blaas vertoont, eenigzins paersch, hoedanig eene gemaakt wordt door een gloeijend yzer in olie geftoken, gefchiedt de redding bezwaarlyker, en de fcheiding wordt tot den veertienden dag verfchoven. Doorgaans fpouwen ze evenwel bloed op. Het fpouwzel, als het in het Zyd-wee heeft begonnen ryp en op den derden dag uitgeworpen te worden, maakt fchielyker, maar indien laater, traager fcheidingen. De galagtige en te gelyk volbloedige Zyd-wee-ziekten maaken doorgaans op den negenden of elfden dag fcheiding, en geneezen dan meerendeels enz. *Coac. Sect.* 3. n. 129 — 132. 137.

„ Als de tekenen van een Zyd-wee van ontfteeking veertien dagen ftaan, zyn wy verzekerd dat 'er etter gemaakt is. Indien dan de ftoffe van de ontfteeking, nu in etter veranderd, niet zichtbaar geloosd wordt, blyft ze zekerlyk in het lichaam, om dat geen etterftoffe onzichtbaar kan uitgaan, of evenwel op deeze plaatfe alleen eene loozing naar boven, dat is, door uitfpouwing verftaan worde, gelyk veelen willen, is niet klaar, nademaal die het Zyd-wee hebben ook wel gered worden door pis met bezinkzel. En men kan de meening van HIPPOCRATES niet bewyzen uit het woord; want het grieksch woord beteekent in 't algemeen *uitzuiveren*, *uitloozen*, en wordt ook fomtyds genomen voor *naar boven zuiveren* of *loozen*. Doch, als uit de aanhoudendheid van de Ontfteeking blykt, dat de Ontfteeking tot verettering is overgegaan, en men binnen de veertien dagen niet ontdekt heeft, dat in de pis of in het fpouwzel eenige etterige ftoffe ontlast is, kunnen wy ons verzekerd houden, dat in zulk een lichaam etter wordt onthouden, of een Etterborst is. En dewyl na eene ontfteeking van het borstvlies de gemaakte etter zeer dikwils nedergeftort wordt in de holte van de borst, kan men, met veel waarfchynlykheid, uit zulk een aanhoudend Zyd-wee, eene Etterborst voorfpellen; hoewel 'er ook eenige andere etter-zweering zou hebben konnen ontftaan ".

Het zal niet nodig zyn 'er meer by te voegen, om een denk-

beeld van dit Werk te geeven. Wy zullen alleen nog maar zeggen dat men, onder de Aanteekeningen en Verklaaringen, ook wel eens een gedeelte van een Latynsch Vers ontmoet, waar het te pas koomt, zo uit oude Digters, als ook uit hedendaagschen, als PALINGENIUS, HEBENSTREIT en anderen. Wy twyfelen niet of het Werk zal met een algemeen genoegen ontfangen worden.

Memoire présenté a Mr. le premier Sindic, par JACOB VERNET, *Pasteur & Professeur en Theologie à Geneve.* A Harlem, chez J. Bosch 1767. 8vo. pp. 95.

Verdediging-Schrift van den Hoog-Eerwaerden JACOB VERNET, *Leeraer en Hoogleeraer der H. Godgeleerdheid te Geneve.*

DE Hoog-Eerwaerde *Vernet*, die met zo veel lofs over, en ter verdedinginge van den Christelyken Godsdienst geschreven heeft, in zekeren spotagtigen brief, onder den verdichten naem van *Robert Covelle* opgesteld, afgemaeld zynde als een geveinsde, die een huichelachtig Christen is, en de zaek van 't Ongeloof wel wil begunstigen, als hy 'er zyn voordeel mede doen kan, wederlegt dezen laster in dit geschrift. Hy toont in 't zelve by de stukken, hoe hy ten opzichte van den Heer *Voltaire* en deszelfs vroegere en latere Schriften gehandeld heeft; hoe men valschlyk 't geen hy, zonder enig voordeel voor zich zelven te beoogen, heeft willen doen ten aenzien der vroegere Schriften van dien Heer, als werken van Vernuft en Geschied-kunde, die den Godsdienst niet benadeelden, op ene lasterlyke wyze overbrengt, tot deszelfs latere Schriften, die den Godsdienst ondermynen, en hem daer in onrechmatige inzichten toeschryft. Zyn Hoog-Eerwaerde doet tevens zien, hoe hatelyk een denkbeeld men zich van 't zedelyk character van den Heer *Voltaire* heeft te vormen, als men nagaet op hoedanig ene wyze hy zich omtrent den Hoogleeraar *Vernet* gedragen heeft. Deze Verdediging is zo gegrond en overtuigend opgesteld, dat de Raed, mitsgaders de V. Compagnie en 't V. Consistorie van Geneve, na 't inzien der daer toe behoorende stukken en bewyzen, geen zwarigheid gevonden heeft, om den Heer *Vernet* onschuldig te erkennen; en te betuigen, dat zy, met verfoeijinge van die lastertael, de hoogste achting voor zyn persoon hebben: als blykt uit de extracten der Registeren dezer Collegien, die aen 't slot van dit geschrift gehecht zyn.

Het

Het leven en bedryf van de Heer Rykdom en Meester Armoed, of de regte weg tot het ware vergenoegen. Uit het Engelsch vertaald. Te Schiedam by L. Schmidt 1767. *in octavo 22 bladzyden.*

ENe stichtlyke Allegorie, welke strekt om, op ene verbloemde wyze, onder ene Persoons verbeelding, waer in Armoede en Rykdom, Godzaligheid, Arbeid en Vergenoegen de hoofdpersoonaedjen zyn, te leeren, hoe 't ware Vergenoegen te vinden zy. Godzaligheid en Vergenoegen konnen hier geen verblyf houden, noch by Rykdom noch by Armoede; eindelyk komt Godzaligheid by Eerlyken Arbeid, die recht middenwegs tusschen Rykdom en Armoede woont; deze twee komen zeer wel overeen; en hun geluk word volmaekt door Vergenoegen, die eerlang hun verblyf ontdekt, en zich by hen vervoegt. Het doelwit der Allegorie, die eenvoudig en leerzaem voor 't gemeen opgesteld is, bestaet hier in, om aen te duiden, dat het ware vergenoegen gemeenlyk niet te vinden is in Rykdom of Armoede, maer in een Godzaligen wandel, onder een eerlyken Arbeid.

Practicale Observatien over de heedendaagsche Trouwbeloften, nagelaté door een voornaam Rechtsgeleerde, en volgens het eigenhandig geschrift in het licht gegeeve. Te Utrecht by S. de Waal 1767. *in groot octavo 44 bladzyden.*

ENige aenmerkingen over de Trouwbeloften, en wel byzonder over derzelver verbindende kracht; om na te gaen, in welke gevallen, en in hoe verre, zy al of niet verbindende zyn. Dit stukje kan mogelyk van dienst wezen voor een jong Rechtsgeleerden, die zyn verstand op dit onderwerp wil slypen: hy zou 't met wit papier konnen doorschieten, en op een dergelyken trant met ettelyke practicale observatien konnen vermeerderen. Het komt toch niet voor als een uitgewerkt geschrift; maer schynt eer te bestaen uit enige aentekeningen betrekkelyk tot dit onderwerp, die veelligt tot ene opzettelyke behandeling van 't zelve moesten dienen. Dit denkbeeld beantwoord, naer ons inzien, best aen den inhoud, vergeleken met het gezegde op het Tytelblad, dat deze Observatien in 't licht gegeven zyn, uit de nagelatene papieren van een voornaem Rechtsgeleerden, dat wy op credit van den Uitgever vooronderstellen.

Vyf aardige en vermakelyke Blyspeelen van wylen den Baron LODEWYK HOLBERG, *in leven, Professor der Historien enz. Vierde Deel. Te Amsterdam by* S. van Esveldt 1767. *in octavo* 358 *bladzyden.*

DE Liefhebbers van geestige Schriften, die het bespottelyke op ene vernuftige wyze hekelen, hebben de drie voorige deelen dezer Verzamelinge met zeer veel genoegen doorbladerd; en hun algemene verlangen, na de Vertaling der overige Blyspelen van den Heer *Holberg*, heeft den Uitgever aengezet om dit Werk verder te vervolgen, en dus een vierde deel in 't daglicht te brengen, 't welk vyf Blyspelen vervat, die in hunne soort niet ongevallig uitgevoerd zyn.

Het eerste draagt den naem van *Melampe*, en heeft ten onderwerpe een geliefkoosde Hond, wiens bezitting twee Zusters elkander benyden; die zich hier door zo ver vervoeren laten, dat ze hunne Minnaars deswegens in een tweegevecht inwikkelen; 't welk echter zonder bloedstorting afloopt, doordien de Broeder het geschil een einde doet nemen, met den Hond in twee stukken te houwen. Dit spel is meerendeels, hoewel met enige grappige tusschenkomsten, in een zwellenden styl opgesteld, met oogmerk om het bespottelyke dier Toneelstukken te toonen, welken niets wezenlyks behelzen, en alleen in wydloopigen en prachtigen woordenprael bestaen: terwyl de Opsteller tevens bedoelt den spot te dryven, met de malle liefkoozeryen, die zommigen met de Honden en dergelyken bedryven. Men hoore tot een staaltje hier van *Philocyne*, met een treurgewaed omhangen, hare bittere klagten uiten, van wegen het verlies van *Melampe*; die haer ontstoolen is, om hem, (doch buiten haer weten,) in de handen van hare Zuster te leveren.

„ Ach! Philocyne! uw enige troost is thans het wenen! terwyl uwe wellust en hartenvreugd verdwenen is; en gy kund geen anderen troost in deze waereld meer vinden, want wat kan my verblyden, daar *Melampe* weg is! Wat kan myn droevigst hart verkwikken? De kragtigste artseny kan myne smart niet verminderen. Alle geleerdheid en alle kunst merke ik als onnut aan, want wat kan het alles baten, nu *Melampe* weg is? Welke vreugde, welk voordeel kan my zulk een onwaardeerbaar verlies vergoeden? Welke heerlykheid is tegen *Melampe* te rekenen? Ik wapene my wel met de philosophie, maar die moet wyken, nu *Melampe* weg is.

Ik

Ik tragt myn harteleet door gezelschappen, door muziek en boeken te verdryven. Ik zing en lagch, wanneer myn hart my 't meest ontrust, maar dit alles baat niets, nu *Melampe* weg is. Ik stel my het vermaak myner ogen, en wat myn hart meest kan verheugen, den heere Polidoor, myn beminden voor; maar dit is noch niet toereikend, nu *Melampe* weg is. Ik hoor met oplettendheid, wanneer myne vrienden zeggen: *Melampe* is wel weg, maar men vind altoos zyns gelyken. Dergelyke redenen dringen slegts in myne oren, maar niet tot het hart door. Want alles is fabelwerk, nu *Melampe* weg is. De schimp en schande word my wel voorgesteld, dat ik my over zulk een gering ding zo dodelyk kwel. My word de pligt van myn geloof voorgelegt; maar ik vind gene verzagting, nu *Melampe* weg is. Ik weet dat een laag gemoed iets dergelyks ras vergeten zou, en dat zig een grootmoedig hart 'er over zou schamen. Ik verwerp zelfs myn bestaan; en nogtans draage ik myne droefheid in het hart, en zal wel haast den geest geven, nu *Melampe* weg is. My dunkt ik zie elk ogenblik *Melampe* voor my, hoe hy zynen tederen regten voet tegens my opligt, als het welk van dit edel Dier een teken was, wanneer ik hem op myn schoot nemen, en ter rust moest leggen. Ik vat hem in gedagten met vermaak, maar ik kryg slegts een enkele schaduw in de handen. Het is zyn schim alleen. Hy zelf is 'er niet. Ik zie in de verbeelding, wat ik niet zie. Ik zoek hem 's morgens in myn bed, maar dezen hartetroost vinde ik niet. Wanneer de tafel gedekt word, maake ik hem zyne plaats klaar, en kan my niet herinneren, dat hy weg is. Ach! *Melampe!* gy leeft alleen in myne verbeelding ".

Het hier aan volgende Spel heeft ten opschrift, *de Herschapen Boer*. In 't zelve word een dronken Boer, in 't Kasteel van een Baron vervoerd zynde, op zyn ontwaken als een Baron gehandeld, en verder worden 'er enige kluchten met hem gespeeld. In den waen gebragt zynde dat hy een Baron is, wil hy alles met de uiterste gestrengheid rechten; en dit schynt de hoofdbyzonderheid te zyn, op welke de Hoogleeraer hier het oog gevestigd wil hebben. Het Spel eindigt althans met die leering. „ Uit deze klugt kan men ten minsten leeren, dat het veel gevaarlyker is, geringe menschen, plotseling tot Eer en waardigheid te verheffen, dan hen te doen tuimelen, die 'er zig door hunne deugden en dapperheid in gevestigd hebben. Wanneer men den boer of een handwerksman de regeering in handen geeft, dan word de staf van regeering wel haast in een geessel veranderd; dan ziet men eerlang, in plaats van eene pryswaarde Overheid, Tyrannen heerschen ".

 Het

Het derde Spel, dat den tytel voert van *Dirk Menschenschrik*, behelst een Minnery-ſtukje, dat listig uitgevoerd word, en ten laetſte met de ontknoopinge zeer wel uitvalt. En hier op volgt een vierde, onder de benaming van *de Paltsgraaf of de verpande Boere Jongen*; in welk Spel iemand, die om geld verlegen is, onder den ſchyn van Hofmeester van een Paltzgraaf, (zo als hy een dommen Boere-jongen noemt,) op wiens kosten hy, quanswyze, enige kostlykheden koopt, ene goede ſomme gelds machtig weet te worden. Beide deze Spelen behelzen ettelyke karakters, die op ene eigenaertige wyze in een beſpottelyk licht geſteld worden. Om 'er nog een uit mede te deelen, zie hier hoe de zogenaemde Hofmeester *Leegbuidel* zich gedraegt, om de Juwelen van een Juwelier in handen te houden.

„ JUWELIER.

Uw gehoorzame Dienaar, myn Heer! Juffer Rykhart heeft my hier na toegezonden, en gezegd, dat myn Heer Juwelen begeerde.

LEEGBUIDEL.

„ Laat eens zien, wat hebt gy voor ſoorten?

Hy beziet het eene Juweel na 't andere.

„ Deze ſtaan my best aan, mogelyk dat ze de Paltzgraaf behoudt; maar hy heeft thans geen tyd, om ze te bezien; want wy verwagten eenige Heeren van den Raad, die dezen avond by myn Heer zullen ſpyzen. Wil je ze my hier laaten, dan kan ik u morgen beſcheid zeggen.

JUWELIER.

„ Ik zal anders morgen, met de Juwelen wel weerom komen.

LEEGBUIDEL.

„ Neen myn Heer, ik zal u een beteren raad geven; om dat gy zo wantrouwig zyt, zult gy best doen dat gy in 't geheel weg blyft. Hier was dadelyk een ander, die weergalooze Juwelen te koop had, en ons aanbood, 'er zo veele te laaten om te bezien, als wy begeerden; maar ik liet hem gaan, om dat men my van u gezegd had.

JUWELIER.

„ Ach! Heer Hofmeester, dat was zo niet gemeend.

LEEGBUIDEL.

„ Neen myn Heer, ik wil noch u, noch iemand anders in verzoeking brengen. Gy zoud 'er misſchien dezen nagt niet van kunnen ſlaapen, dat gy een Paltzgraaf des H. Roomſchen Ryks een paar lompe Juwelen betrouwd had.

JUWELIER.

„ Ach! word doch niet kwaad, wel Ed. Heer Hofmeester.

LEEG-

LEEGBUIDEL.

„ Neen, in 't geheel niet. Ik prys veel eer uwe voorzigtigheid.

JUWELIER.

„ Acht wel Edel heer!

LEEGBUIDEL.

„ Ach! ik ben 'er in 't geheel niet moeijelyk over, maar gy zult het my ook niet kwalyk nemen, dat ik handel, met wien het my belieft.

JUWELIER.

„ Ach! welgeboren Heer Hofmeester.

LEEGBUIDEL.

„ Daar zyn uwe juwelen; ik geloof niet, dat ze in myn handen beschadigd zyn geworden.

JUWELIER.

„ Ik neem ze waarlyk niet weer te rug. Vergun my, verzoek ik onderdanigst, dat ze hier tot morgen mogen blyven.

LEEGBUIDEL.

„ Neen, ik neem ze niet aan.

JUWELIER.

„ Ach! wees doch zo ongenadig niet.

Hy wil heen gaan.

LEEGBUIDEL.

„ Hoor dan, om dat ik merk, dat het uit geen wantrouwen geschied is, zo kunt gy de juwelen hier laten.

JUWELIER.

„ Ik ben u zeer verpligt, heer Hofmeester.

LEEGBUIDEL.

„ Morgen om negen uuren kunt gy weer komen.

JUWELIER.

„ Heel wel, 'k zal komen ".

Het vyfde Spel eindelyk wordt genaemd *Ulysses van Itbaca*, en aen 't hoofd word gezegd, dat het *naar den ouden bedorven smaak ingerigt* is. Het heeft een Voorspel, waer in 't geding van *Juno*, *Pallas* en *Venus*, door *Paris*, in 't Burlesque, beslecht word. Het Spel zelve vertoont op een soortgelyken trant de schaking van *Helena*, de daer op gevolgde belegering van *Troje*, en de te rugkomst van *Ulysses* op *Ithaca*, na 't afloopen van dien oorlog, en behelst dus ene veertigjarige geschiedenis, gelyk *Ulysses* in 't slot te kennen geeft. Ten laetste volgt 'er nog een Naspel, waer in twee Jooden komen om de verhuurde Comediekleederen weder te halen, die, op het spelen van ene veertigjarige geschiedenis, ook op ene veertigjarige rekening beginnen te denken. Dit Spel verstrekt

ſtrekt inzonderheid ter hekelinge van zodanige Tooneelſpe-len, waer in men geen regels van welvoegelykheid in acht neemt; en ene geſchiedenis, geduurende het verloopen ener menigte van jaren voorgevallen, op énen avond vertoont: waer van de ongerymdheid nu en dan door *Chilian*, den vertrouwden dienaer van *Ulysſes*, aangeduid wordt, als onder anderen in de volgende t'zamenſpraek. *Ulysſes* te kennen gegeven hebbende, in welke zwarigheid hy zich bevind, uit hoofde der verliefdheid van *Dido*, vervolgt het geſprek aldus.

„ CHILIAN.

„ Vergeef het my, zyne Excellentie, dat ik u durf vragen, hoe oud gy waard toen wy van Ithaca vertrokken.

ULYSSES.

„ Ik was een heer in 't best van zyn jaren, en omtrent veertig jaren oud.

CHILIAN.

„ Heel goed eerst veertig jaar, vervolgens tien jaar by de belegering van Troje, dat zyn vyftig jaar. Eindelyk twintig jaar op de te rug reis, dat maken al ſeventig jaar. Waarlyk die goede Dido moet dus een grote liefhebſter van antiquiteiten wezen, om dat ze zig tegens zo veel jonge heeren altoos onverſchillig gedragen heeft, en tegenwoordig plotſeling op een ſtok oud man met een gryzen baard verliefd word.

ULYSSES.

„ Hoor, Chilian! dergelyke praatjes wil ik van u niet horen. Uwe rekening is noodzakelyk valsch; want ik ben nog een man op 't best van myn leven, als ge iets met uwe ogen duidelyk ziet, dan kunt gy 'er niet meer aan twyfelen. Als gy midden in den zomer ſneeuw ziet, dan kunt ge immers niet zeggen: 't is niet mogelyk, dat dit ſneeuw zou zyn, want wy zyn immers midden in den zomer. 't Is u genoeg wanneer gy den ſneeuw voor uwe ogen ziet.

CHILIAN.

„ Ik merk al dat ik in alles, wat ons ontmoet is, myne rede moet gevangen geven. Ik wil 'er daarom niet meer aan twyfelen, maar veel eer bedagt zyn, hoe we dit net ontwyken mogen.

ULYSSES.

„ Hoe zullen we dit dan beginnen?

CHILIAN.

„ Daar is voor ons geen andere raad over, dan dat wy heimelyk onze biezen pakken.

ULYSSES.

„ Dat zal het allerbeste zyn, Chilian. Ik zal daarom aanſtonds

ftonds de zaak met myn getrouwe reisgenoten gaan overleggen. Blyft gy onderwylen hier, en wagt my.

CHILIAN *alleen.*

„ Wie van de heren geeft my een fnuifje tabak, op dat ik doch weer wat bekomen, en myn zinnen vergaren mag; want ik vrees, dat ik nog ftapel gek zal worden. Ik ben reeds verzekerd, dat als myn heer weer om komt, hy zeggen zal, dat 'er al weer tien jaren verlopen zyn, zedert hy my gefproken heeft. Wy zullen nog wel vyf a zesduizend jaar oud worden, eer dat we t'huis komen. Want ik merk, dat de tyd niet met ons, maar veel eer van ons loopt, en wy in tegendeel ftil ftaan. Ziet, dit ftuk Engelfche kaas heb ik voor dertig jaar mede van Ithaca gebragt, en het is nog versch en goed. En niet alleen dat de tyd van ons loopt, maar ook zelfs de aarde, waar op wy ftaan. Want, als ik myn pyp aanfteek, dan zyn we in 't oosten; en voor dat ik ze uitgerookt heb, zo zyn we al weer in 't westen ".

Herderszangen in Brieven, door een Genootfchap onder de Zinfpreuk Alimenta ministrat amicitia arti. *Te Enkhuizen, by* G. v. d. Velden 1767. *Behalven het Voorwerk* 120 *bladz. in groot octavo.*

HIer vertoonen zich twee paer Herders, die met een naeuwen band van Vriendfchap aen elkander verbonden zyn, en de edele Dichtkunst beminnen. Deze, in Friesland en te Enkhuizen woonagtig, fchryven elkander Brieven op een Herderlyken trant opgefteld. Het groote onderwerp dier Brieven, welke twintig in getal zyn, is hunne onderlinge Vriendfchap, doorvlochten met dat der Huwelyksliefde, by gelegenheid van het lot dier Herderen met hunne Beminden. — Het regelmatige der Dichtkunde is 'er gemeenlyk vry wel in acht genomen, de verzen zyn, in een redelyken ftyl naer 't bedoelde oogwit, veel al vloeibaer, en de denkbeelden (hoewel die van denzelfden aert wat dikwils herhaeld worden,) zyn, op ene gefchikte wyze voorgedragen: maer het treffende der Dichtkunde is 'er wat zeldzaem in te vinden: men leest verzen van die foort zonder aendoeninge, zonder dat men zich gedrongen voelt om deel te nemen in 't geen 'er gezegd word; dat eigenlyk het aengename der Dichtkunde is. Zie hier den Huwelykszang van AMICLAS aen DAMON. Na enige voorafgaende regelen, die meerendeels flaen op een voorigen brief, vervolgt hy aldus.

Maar,

Maar, 'k zou dus zingende aan het bywerk my vergaapen.
'k Had my hier nergezet om d'overblyden stond,
Die door onschendbre trouw uw edel hart verbond
Aan haar om wie gy ('t strekt uw min tot eer) veel nachten
Den dageraad verbeidde in treurige gedachten,
Te pryzen. Plukt ge thans de vruchten van die min,
ô Hartsvriend Damon met uw dierbare echtvriendin,
Gelyk uw dartel vee de jonge lentekruiden?
Ik pluk de vruchten (wil my dit niet kwalyk duiden)
Van myn genoegen in uw onbegrensd geluk.
Nooit moet eên hinweêrsbui van zorg of bangen druk
De zachte roozen van uw teedre min verpletten:
De grond waar ge ooit of ooit uw voeten op zult zetten;
Schrage uwe zolen steeds met geurig kamomil
Van blyden voorspoed: leeft zoo vredig en zoo stil
En zoo gelukkig als uw welbezorgde schapen:
De liefde zy uw schild, standvastigheid uw wapen!
Wanneer ge in 't krieken van den nuchtren dageraad
Uw vee ten stal uitdryft en zamen veldwaard gaat,
Dan moete all' 't pluimgediert u vroolyk welkoom zingen:
Wanneer de middagzon van 's hemels hooge kringen
Haar hitte stralen op uw vruchtbre weiden schiet;
Dan dekke een brede wilg, aan d'oever van een' vliet
U in zyn schaduwe; en wen de avondschemeringen
U veldwaard noodigen, dan, jeugdige echtelingen!
Dan schud geen noordenwind uw lieflyk loofpriëel;
Dan houd de nachtegaal aan 't orgel van haar keel
Uw luistrende aandacht vastgeboeid door tooverzangen;
En als op 't zachte dons de slaap u zal bevangen,
Dan zy het waakend oog van Gods voorzienigheid
Op u gevestigd, en zyn armen uitgebreidt
Om all' wat u belangt voor onheil te bewaren
Maar dat in alles, wat ons ooit moog' wedervaren,
De vriendschap niet verflaauw die thans zoo heller blinkt!
'k Hoop eer het zonlicht vierpaar avondstonden zinkt
En uitgedoofd wordt in de westerpekelstroomen,
Met Koridon u aan de klaverryke zoomen
Van 't veetyk Friesland in een' toegebeden' staat
Te ontmoeten: wat geluk! thans, van verlangen, gaat
Ons 't hart reeds open. Wil het vennoot (*) Tityr melden;
En wees gegroet, ô eer der herdren van uw velden!

(*) *Vennoot*, of *veyn-gnoot*. Onze Herders gebruiken dit woord meermaelen; 't is een goed, doch by ons verouderd woord, en zegt zo veel als *gezel*, *maet* of *makker*. 't Is mogelyk in Friesland nog in gebruik, en daerom veelligt in deze Brieven gebezigd.

NIEUWE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Oordeelkundige Bybelverklaaring. Of de eer en waarheid der Godlyke Openbaringe van het Oude en Nieuwe Verbond, tegen derzelver vyanden beweezen en gehandhaafd. Door TH. CH. LILIENTHAL, *Dr. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Loveringh 1766. *Behalven het Voorwerk 517 bladzyden in groot octavo.*

HEt oogmerk van den beroemden Hoogleeraer LILIENTHAL in dit Geschrift is, de tegenwerpingen en twyfelingen der Ongeloovigen, tegen en over de Schriften des Ouden en des Nieuwen Verbonds; te beantwoorden en op te lossen: en dus wel inzonderheid ene Oordeelkundige Verklaring te geven van alle zodanige plaetzen der Godgewyde Bladeren, daer 't Ongeloof gebruik van maekt, om de Godlykheid, Geloofwaerdigheid en 't Gezag der Heilige Schriften te ondermynen en tegen te spreken. Een oogmerk dat zeker ten uiterste nuttig is; dewyl de schryftrant van 't Ongeloof in de laetste dagen grootlyks gestrekt heeft, om de Heilige Schriften, door 't misbruiken van deze en gene plaetzen, in een verachtlyk en bespotlyk licht te stellen; dat veler gemoederen ligtlyk inneemt, en trapswyze verder voortsleept, dan men wel zou verwachten. En buiten dit tegengaen dezer listige handelwyze van 't Ongeloof, kan een Werk van die natuur ook dienen, ter bepaelder ophelderinge van ene reeks van plaetzen, die door deze en gene nevensaengaende omstandigheden min of meer duister of moeilyk te verstaen zyn, en waer uit men zomtyds aenleiding zou konnen nemen, tot het opvatten van verkeerde denkbeelden: 't geen in zodanig een Geschrift gevoeglyker verholpen en tegengegaen kan worden, dan in onze gewoone Verklaringen der Bybelboeken. ——— De Hoogleeraer LILIENTHAL heeft dit in de Hoogduitsche Tael met ene algemene goedkeuringe ter uitvoeringe gebragt; en men heeft grond om te denken, dat de Nederduitsche Lezers, wier smaek enigermate overeenkomt met dien van onzen Hoogleeraer, dit Werk, in onze Tael overgebragt, met geen minder genoegen zullen ontvangen en doorbladeren; te meer

daer 't door ene bekwame hand vertaeld, en met de aenmerkingen van doorkundige Godgeleerden onzer Kerke verrykt word.

Wat het beloop van 't Werk zelve betreft. Onze Hoogleeraer vangt het zelve aen met een Vertoog over de noodzaeklykheid der Godlyke Openbaringe, waer in hy ook de tegenwerpingen der Partyen beantwoord, en hunne uitvluchten affnyd. Hier aen volgt ene Verhandeling over de kenmerken, waer uit men opmaekt dat ene Openbaring van God heeft konnen voorkomen, en de getuigenisfen, die de zekerheid opgeven, dat zy ook met der daed haren oorfprong aen God te danken heeft. De kenmerken hier in vastgefteld zyn de vier navolgende. (1) „ Eene Godlyke Openbaaring moet enkel waarheden in zich vervatten, en wel voornaamelyk zulke, aan welker kennisfe het menschlyk geslacht zeer veel gelegen is, en die 's menfchen Rede niet ontdekken kan. (2) Zy moet noch zich zelve, noch andere onwraakbaare waarheden der Rede en der ondervindinge, tegenfpreeken: (3) Zy moet, ten aanzien van derzelver voornaamfte waarheden, zeer oud, en op eene algemeene wyze bekend gemaakt zyn: (4) Zy moet mede op eene Gode betaamelyke wyze gefteld, en in eenen duidelyken vasten en zuiveren fchryftrant voorgedraagen weezen". Aengaende de getuigenisfen, die bevestigen konnen, dat eene Openbaring van God kome, dezen zyn hier insgelyks viererlei. „ Het zyn getuigenisfen van God, die dezelve gegeeven heeft; van de menfchen, aan welke deeze Openbaaring onmiddelyk gegeeven is: van derzelver Vrienden, die deeze Openbaaring als Godlyk aanneemen: en van derzelver vyanden". Deze Verhandeling word beflooten, met enige aenmerkingen, die men in acht heeft te nemen, wegens de zwarigheden, welke men inbrengt tegen de Openbaring, die, volgens de opgemelde kenmerken en getuigenisfen, als waer en Godlyk aengenomen moet worden.

Hier op verledigt onze Autheur zich voorts, om, naer de orde der geftelde kenmerken en getuigenisfen, de Godlykheid der Schriften des Ouden en des Nieuwen Verbonds, tegen het Ongeloof, te verdeedigen: met aen te toonen, dat men de daer in vervatte Openbaring, volgens die kenmerken en getuigenisfen, voor Godlyk te houden heeft; en tevens onder 't oog te brengen, hoe nietig en ongegrond de tegenwerpingen en uitvluchten van 't Ongeloof zyn. Het eerfte Deel, dat thans het licht ziet, bepaelt zich verder tot het eerfte kenmerk; dat driekedig befchouwd word, als hebbende

de zyne betrekking, tot *de Waarheden in 't gemeen, die in de H. Schrift voorkomen;* tot *de Verborgenheden, als Waarheden der H. Schrift, die boven het begrip der Rede gaan;* en eindelyk *de Voorzeggingen der H. Schrift in 't gemeen, en de waare gebeurtenisſen daar door te vooren bepaald, eer zy geſchied zyn.* Ieder dezer hoofdzaken word hier afzonderlyk beſchouwd en betoogd, met beantwoordinge van de byzondere tegenwerpingen en uitvluchten der Ongeloovigen. Onder dit kenmerk behooren ook nog, *de in Christus vervulde Voorzeggingen, die men tot andere gevallen te huis brengt;* doch derzelver overweging is, vermits dit Deel anders te groot geworden zou zyn, tot het volgende Deel uitgeſteld. De overige kenmerken en getuigenisſen ſtaen, in de verdere Deelen, op ene dergelyke wyze behandeld te worden, gelyk reeds in de Hoogduitſche Uitgave geſchied is. Hier aen is dan nog in dit Werk gehecht ene Verhandeling, over de Godlyke Ingeving, of de wyze der Openbaringe die by de H. Schrift plaets heeft; en ten laetſten een Vertoog, rakende de onveranderlyke volledigheid der H. Schrift; met wederleggingе van 't geen het Ongeloof gewoon is tegen het ene en 't andere in te brengen. —— Om 'er den Lezer nog iets byzonders uit mede te deelen, zullen we ons in dezen bepalen tot des Autheurs verklaring van 2 Chron. XVIII: 5, 12, 18—22; welke plaets *Tindal* misbruikt, wanneer hy voorwend te bewyzen, dat de Propheten bedrogene of bedriegers geweest zyn; waer omtrent onze Hoogleeraer het volgende aentekent.

„ Op de gebeurtenisſe van de 400 Propheeten *Achabs*, die deezen Koning aanſpoorden, om in den ſtryd tegen de *Syriërs* op te trekken, ſchoon derzelver voorzegginge niet bewaarheid werdt, 2 Chron. XVIII: 5, 12, 21, 22, beroept zich niet alleen TINDAL (*), maar ook MORGAN (†), om te bewyzen, dat de Propheeten in derzelver gezegdens niet onfeilbaar geweest zyn, en ook ligtlyk hebben konnen bedroogen worden. Maar, kan men deeze wel voor waare Propheeten opgeeven? Is het geoorlofd de valſche Propheeten, met de waare, in eenen rang te plaatſen? Schoon de eerstgenoemden menigmaal leugentaal geſproken hebben, zal men deswegen van de anderen even het zelfde konnen zeggen? Dat 'er toenmaals veele valſche Propheeten geweest zyn,

(*) *Het Christendom zo oud als de Waereld, H.* XIII. p. 442.
(†) *Moral Philoſopher Vol. I. p.* 304, 315. *Vol. II. p.* 164. *Vol. III. p.* 303.

zyn, is onwraakbaar. Verscheide van dezelven konnen wel in de Schoole der waare Propheeten opgevoed zyn geweest, weshalve zy zich ook den naame der Propheeten aangematigd hebben, schoon zy op geene Godlyke Openbaaringe roemen konden. Doch het is geloofwaardiger, dat de godlooze Koningen zelve Schoolen voor de valsche Propheeten aangelegd hebben, om die aan de waare Propheeten tegen te stellen. De waare Propheeten betoonden zich in alles onzydig; maar de valsche waren den godsdienst van 't Hof toegedaan. En terwyl zy zelve ondeugend waren, zo vleidden zy ook het volk by deszelfs boosheid (*), verkondigden enkel vreede en voorspoed (†), en vervolgden de waare Propheeten (‡). Het volk was mede, om dezelfde redenen, op hunne zyde (§). En terwyl zy niets, dan hun eigen voordeel, beoogden, zo propheteerden zy, naar de gelegenheid zich opdeedt, dan eens in den naame des *Heeren*, dan wederom in den naame van *Baal* (§§). Van dit slach waren deeze 400 man', die *Micha* deswegen Propheeten van *Achab* noemt, niet om dat ze zyne onderdaanen waren, maar om hen te onderscheiden van de regte Propheeten, die door *Achab* even zo wel als *Micha* gehaat werden, terwyl hy veel meer naar de anderen hoorde. Ja, uit derzelver groot getal, kan men reeds opmaaken, van welken geest zy gedreeven werden. Hoe, zou zulk eene menigte waare dienaaren van God, die zich onder *Achabs* regeeringe zo zorgvuldiglyk verbergen moesten, zich hebben durven onderwinden op eenmaal en teffens te voorschyn te komen? En, schoon het ook geoorlofd ware geweest, hoe zoude *Achab* dezelve zo terstond hebben konnen, of ook willen, by den anderen brengen, nadien hy zich tegen *Micha*, wegens zyne onzydigheid, vyandig betoonde? Het is derhalve gemaklyk op te maaken, dat het afgodendienaars en hovelingen geweest zyn, hoedanige *Izebel* onderhieldt (§§§). Want, schoon *Elias* de Propheeten *Baals* deedt ombrengen (§§§§), zo is het evenwel waarschynlyk, dat *Izebel* dit getal terstond wederom zal vervuld hebben, te meer naardien deeze 400 Propheeten, en veelligt andere die niet te *Carmel* gekomen waren, zonder twy-

(*) *Jer.* XXIII: 11, 14—17.
(†) *Jer.* VI: 14, *Cap.* XIV: 13. *Ezech.* XIII: 10—16.
(‡) *Jer.* XX. 2, 6. XXVII: 9, 16, XXVIII. 2, 10, 11, 16. XXIX. 21, 23, 32. 1 *Kon.* XXII: 24.
(§) *Jer.* V: 31. (§§) *Jer.* II: 8, XXIII: 13.
(§§§) 1 *Kon.* XVIII. 19. (§§§§) Vers 40.

twyfel van deeze nederlaage zullen zyn vrygebleeven. Deeze Propheeten gaven aan *Achab* den raad, op te trekken naar *Ramoth*, niet uit wraakzucht, gelyk MORGAN zegt, dewyl hy veele Propheeten des Heeren had laaten ombrengen, en dat hy aldaar sterven mogt; maar op dat zy zich gedraagen mogten ten genoegen des Konings, die deezen togt tegen de *Syriers* bereids besloten hadt. Moogelyk vleidden zy zich ook, dat de stryd gelukkig uitvallen zou, naardien de *Syriers*, in twee voorafgaande aanvallen, reeds grootlyks verzwakt waren, en het volk des Konings van *Juda* zich altans, met dat van *Israël*, vereenigde. En dat deeze valsche Propheeten geweest zyn, wordt nog meerder bevestigd uit het mistrouwen van *Josaphat* jegens dezelve (*); insgelyks uit het voorstel der booden van *Achab* aan *Micha*, en uit deszelfs antwoord (†). *Micha* daarentegen vleidde den Koning niet in 't minste; maar zeide vry uit, dat hy sterven zou, schoon dit, by de omstandigheden van dien tyd, en zelfs van wegens de in 't werk gestelde voorzigtigheid des Konings om zich te verkleeden, zeer onwaarschynlyk was; en was daar van zo verzekerd, dat hy zyn leven en vryheid daar voor verpandde (§).

„ Gelyk nu de leugen deezer Propheeten Gods waarheid niet om verre werpt, zo is het ook niet te bewyzen, dat God hen zou hebben aangespoord den Koning te bedriegen. Men beroept zich wel op het gezicht van *Micha* vs. 18—22. maar, dit kan eigenlyk niet gezegd worden te zyn een voorstel van 't geene met der daad gebeurd is; want het schynt ongerymd, dat God met de goede, en zelfs met de kwaade Engelen raadpleegen zou, naardien hy alles teffens weet, en gevolglyk geene raadpleeging by hem plaats heeft. Met meerder gepastheid houdt men het voor een zinbeeldig vertoog van 't geen God voorneemens was, by deeze gelegenheid, te doen. Nu gebruikt men by eene gelykenisse of zinbeeld zulke gevallen die mogelyk, of ook wel onmogelyk zyn, om daar uit zekere leeringen te trekken; en zulk een zinbeeld was het zonder twyfel, 't geen God hier den Propheet ingaf, of ook, om het zelve dies te levendiger voor te stellen, in een gezigt vertoonde, zonder dat daar uit volgt, dat deeze zaak met der daad aldus voor God zou gebeurd zyn. Met één woord, het was een zinbeeldig vertoog van 't geen toenmaals aan 't Hof van *Achab* omging;

(*) 2 *Chron.* XVIII. 6, 7. (†) Vers 12, 13. (§) Vers 27.

ging; hoedaanige vertooningen ook anders niet ongewoon zyn (*). *Achab* hadt eene plegtelyke Raadsvergadering belegd, die hy, benevens den Koning *Josaphat*, met allen Koninglyken luister bywoonde (†). Tegen over deeze Raadsvergadering wordt, in het zinbeeld eene Raadsvergadering van God gesteld, om aan te toonen, dat, hoe *Achab* ook raadpleegen mogt, evenwel geschieden zou, 't geen God in zynen Raad beslooten hadt, naamelyk, dat hy te *Ramoth in Gilead* sterven zou. God wordt, naar de wyze der menschen, als raadpleegende vertoond, om te kennen te geeven, dat alle zyne besluiten wys en rechtvaardig zyn. *Ik zag den Heere zittende op zynen throon*, als een glansryke Koning, *en al het hemelsch heir staande tot zyne regter en slinkerhand*, vol van bereidwilligheid tot het uitvoeren zyner bevelen. Zelfs de Raaden van beide Koningen konnen gevoeglyk tot deeze Heirschaaren van God geteld worden. Die ter regterhand stonden, vertoonen in het zinbeeld *Josaphat* met zyne bedienden, die den veldtogt afkeurden; maar die ter slinkerhand, de Raaden van *Achab*. Naardien nu God beider raadslagen wist, en beslooten hadt, dat *Achab* omkomen zou; zo werdt alleenlyk vereischt, dat iemand deezer Raaden *Achab* overhaalde, 't geen God toelaaten wilde. Dit wordt aldus voorgesteld: *En de Heere zeide, wie zal Achab den Koning Israëls overreeden, dat hy optrekke en valle te Ramoth in Gilead?* Maar wie is de Geest die opkwam, en voor den Heere stondt, en zeide; *ik zal hem overreeden?* Men zou daar door konnen verstaan eenen kwaaden Engel; maar het gevoeglykste kan men dit verklaaren door eene sterke drift, die iemand by zich bespeurt, schoon de werking des Satans daar by niet geheellyk uit te sluiten zy (§). God zag dan dat de Satan zulk eene drift by de Propheeten van *Achab* verwekken, en aan hun zulke gedachten ingeeven zou, die aan *Achab* tot nadeel zouden strekken. En dit is zonder twyfel geschied op deeze wyze, dat de Propheeten van *Achab*, die zich van deezen optogt eenen gelukkigen uitslag beloofden, zich vastelyk overtuigd hielden, eene daadelyke openbaaring van God te hebben, zulks aan *Achab* aan te raaden, hoewel deeze gedachten gezegd konden worden van den Sa-

(*) *Jer.* I: 11, enz. XXIV: 1, enz. *Hand.* X: 11, 12.
(†) 1 *Kon.* XXII: 3, 10.
(§) Zie *Jes.* XIX: 14. XXIX: 10. *Hos.* IV: 12. *Zach.* XIII: 2. *Rom.* XI: 8.

Satan voort te komen; want deezen geest worden de volgende woorden in den mond gelegd: *ik zal uitgaan, en een leugengeest zyn in den mond aller zyner Propheeten.*

Kan men dan zeggen, dat God deeze 400 Propheeten, en door dezelve *Achab* bedroogen hebbe, terwyl hy enkelyk toegelaaten heeft, dat zy door des Satans bedrog verleidt werden? Zo weinig God van andere zondige bedryven de oorzaak is, die hy alleenlyk toelaat, zo weinig is hy ook de oorzaak van deeze. God hadt zekerlyk *Achabs* ondergang voorzegd, gelyk hy deezen ondergang ook te vooren wist; maar Gods voorkennis berooft niemand van zyne vryheid. De verklaaring van *Micha* zou reeds hebben konnen dienen, om *Achab* van zyn voorneemen te wêerhouden. En schoon God hier aan de valsche Propheeten toeliet, *Achab*, door eene gewaande Godlyke openbaaringe, te overreeden, zo heeft hy evenwel anders zyn ongenoegen over dergelyke handelwyzen zeer duidelyk getoond (*). Het schynt wel een bevel te zyn, wanneer God tot den geest zegt: *gaat uit, en doet alzo*; maar, wanneer iets by wyze van bevel uitgedrukt wordt, dan beteekent het veeltyds slechts een verlof daar toe (†). En even zo moet het ook by wyze van toelaatinge opgevat worden, wanneer *Micha* zegt: *Nu dan, ziet, de Heere heeft eenen leugengeest in den mond deezer uwer Propheeten gegeeven*: te meer, nadien het Hebreeuwsch woord נתן veeltyds een enkel toelaaten betekent (§). Doch by deeze toelaatinge had God zyne wyze redenen, naardien hy, door *Achabs* dood, de langs zo meer doorbreekende afgodery verhinderen, en *Achab* zelve, onder anderen, om en van wegens den moord, aan *Naboth* gepleegd, straffen, als mede den anderszins vroomen Koning *Josaphat*, die zich altans met *Achab* ingelaaten hadt, waarschouwen wilde.

(*) *Deut.* XIII: 5.
(†) 2 *Sam.* XVIII: 23. *Matth.* VIII: 32. vergeleken met *Luc.* VIII: 32.
(§) *Gen.* XX: 6. *Ps.* XVI: 10.

JACOBI ELSNER *magni nominis Theologi Commentarius Critico-Philologicus in Euangelium* MATTHÆI. *Tomus Primus. Eum edidit & notulas quasdam adjecit* FERDINANDUS STOSCH, D. & P. O. *Zwollæ apud* S. Clement & *Trajecti ad Rhenum apud* R. de Meijere, 1767. *absque Dedicatione* 332 *pp. in Quarto.*

Tael- en Oudheidkundige Verklaring van 't Euangelie van MATTHEUS, *door den beroemden Godgeleerden* J. ELSNER, *in 't licht gegeven, en met enige aentekeningen vermeerderd, door* F. STOSCH.

DE Liefhebbers van Tael- en Oudheidkundige Aenmerkingen, ter ophelderinge der Heilige Schriften, zullen ongetwyfeld de moeite van den Uitgever in dezen besteed danklyk erkennen; te meer, daer hy niet alleen de papieren van den Autheur met zeer veel oplettendheid heeft nagegaen, en getrouwlyk medegedeeld, maer dezelven ook hier en daer met zyne verdere aenmerkingen verrykt. 't Is waer, men vind reeds ene groote menigte van Schriften van die natuur, en wel zulken die de algemene goedkeuring der Geleerden wegdragen; men kan ook niet ontkennen dat in de latere verzamelingen veel al ene menigte van zaken gevonden worden, die reeds in vroegere op de ene of andere wyze behandeld zyn. Dan dit neemt niet weg, of 't heeft nog steeds zyne nuttigheid, deze manier van oefening levendig te houden, door nieuwe verzamelingen, die op nieuw de aendagt vestigen, en aenleiding geven om deze en gene byzonderheden meerder na te spooren, of kragtiger te bevestigen; ook ontmoet men, schoon niet alles nieuw zy, onder het doorbladeren van dezelven nogtans gemeenlyk hier en daer nog al enige nieuwe zaken, die ter verdere opheldering e van zommige plaetsen en spreekwyzen der Godgewyde Schryveren konnen strekken. Het eene en 't andere heeft boven al plaets, indien zodanige verzamelingen, uit waerlyk oordeelkundige handen voortkomen, 't geen van dit Werk met regt gezegd mag worden. Het tegenwoordige deel gaet over de twaelf eerste Hoofdstukken, en doet den Lezer het verdere vervolg verlangen. —— Het hoofdzaeklyke van 't geen we hier over 't Gebed onzes Heren vinden aengetekend strekke enigermate ter proeve van 's Mans denkwyze.

Ten

Ten aenzien der spreekwyzen in dit Gebed voorkomende word hier in 't algemeen aengemerkt, dat men alle deze spreekwyzen ook wel ontmoet in de Schriften der Joodsche Rabbynen; doch dat het zeer ongerymd zou zyn te denken, dat onze Hemelsche Leermeester dezelven van hun ontleend zou hebben. Men zou veel eer mogen vermoeden, dat de latere Jooden, hier van gebruik makende, deze uitdrukkingen in hunne Schriften gemengd hebben. Wat hier van ook zy, men vind dezelven altans elders niet in die orde en dat verband, noch in dien nadruk, in welken zy hier gebezigd worden.

De benaming van *Vader* in dit Gebed gebruikt is ene Godsdienstige benaming, waer mede ook de Heidens gewoon waren hunne Goden te benoemen; beschryvende, gelyk *Plato* onder anderen doet, *den uit zichzelven bestaenden of onvoortgebragten eeuwigen God* met den naem van *Vader en Schepper der Waereld, mitsgaders van alle overige voortgebragte dingen.* En 't is een groot voorregt der Christenen, dat ze weten wien zy aenbidden, en hoe ze dien God, dien ze aenroepen, zullen benoemen, waer in de Heidens veel al onkundig, en waer omtrent zy dikwerf in verlegenheid waren.

In de bede *uwen naem werde geheyligt*, komt de algemene aenmerking der Godgeleerden te stade; te weten dat Gods naem voor God zelven gebruikt wordt, gelyk zo het woord *naem*, in de betekenis van *persoon*, ook zeer gebruikelyk is, by gewyde en ongewyde Schryvers. De gebiedende wyze heeft hier, en zo ook in de volgende beden, een wenschenden zin, volgens den gewoonen styl der biddenden: des het zo veel zy, als of men zegge, *ô dat uw naem geheiligd mogte worden.*

In 't verklaren der bede, *Ons dagelicks broot geeft ons heden*, verschillen de Uitleggers zeer in 't bepalen der betekenisse van 't woord ἐπιούσιον, dat de onzen door *dagelicks* hebben overgezet. Zy schynen den aert der tale best in acht te nemen, die het afleiden van ἐπιὼν en ἐπιοῦσα, en het wel bepaeldlyk in dien zin verstaen, dat het aenduide, *het brood*, ons voedsel, *van dag tot dag*, met opzigt tot den volgenden tyd, dien God nog tot onze levensdagen zal toevoegen; het voedsel dat wy gestadig in den loop onzes levens noodig hebben. Zo is het woord ἐπιοῦσα zeer gebruikelyk in de betekenis van den volgenden dag en nagt, of met betrekking tot andere zaken, die op voorgaende volgen. In dien zin voegt 'er ook Lukas by τὸ καθ' ἡμέραν, te weten ἑκάστην, dat is *dagelyks* of *van dag tot dag*, waer mede hy, volgens ene na-

 dere

dere verklarende manier van schryven, ophelderdt, wat men door ἐπιούσιον, een voedsel dat ons in den volgenden tyd des levens moet onderhouden, heeft te verstaen; in welken zin ook Jacobus spreekt, Jac. II: 15. van ἡ ἐφήμερος τροφὴ *dagelicks voedsel.* Het bedoelde dezer bede is dus; „ Geef ons heden het brood, dat gy voor onze levensdagen, die elkander onafgebroken opvolgen, geschikt hebt; het afgemetene voedsel onzer dagen, als waer van het getal onzer dagen, en dus ook de mate van ons leven en voedsel afhangt."

Wat voorts de bede betreft, *vergeeft ons onse schulden, gelyck oock wy vergeven onse schuldenaren*, de spreekwyze is genoegzaem geschikt naer den aert der Griekiche sprake, en 't is niet noodig in derzelver ophelderinge zyne toevlugt te nemen tot de Chaldeeuwsche of Syrische tael: de natuur der zake zelve toont, dat onze *schulden* omtrent God hier niet anders konnen zyn, dan onze zonden, waer mede wy tegen hem overtreden hebben. *Olearius* neemt de bede in dezen zin; „ *vergeeft ons onse schulden, so sullen wy, na uw voorbeelt, oock onse schuldenaren vergeven*, (te weten, barmhertig zyn, gelyck onse Vader;) en deze onze bereidvaerdigheid zal de voorwaerde der vergevinge zyn, daer wy u om bidden ". Doch men vertaelt ἀφίεμεν beter in den tegenwoordigen tyd, en houd zich best aen onze gewoone overzetting. Deze bede toch behelst in zich ene ernstige en heilige betuiging voor God, dat wy daedlyk vergevende zyn, en met een gemoed, het welk vry is van haet en wraekzugt, God smeken om de vergeving onzer zonden. Overeenkomstig hier mede luid ook de bede by Lucas; *vergeeft ons onse sonden: want oock wy vergeven eenen yegelicken die ons schuldigh is.* Deze zin word daer en boven uitdrukkelyk bevestigd, als hier v. 14 en 15 volgt. *Want indien gy den menschen hare misdaden vergeeft, soo sal uwe hemelsche Vader oock u vergeven. Maer indien gy den menschen hare misdaden niet en vergeeft, soo en sal oock uwe Vader uwe misdaden niet vergeven:* en dus wil ook Apostel Paulus dat wy zullen *bidden in alle plaetsen, opheffende heylige handen sonder toorn ende twistinge.* 1 Tim. II: 8. Het woordje *gelyck* duid hier, als meermaels, zie onder anderen Matth. V: 48, XVIII: 33. geen evengelykheid, maer ene gelykvormigheid aen; zodanig ene gelyksoortigheid, als met de verscheidenheid der onderwerpen, waer van gesproken word, overeenkomt. Dit in aenmerking genomen zynde, zo vervalt terstond de zwarigheid, hoe de vergeevelykheid der menschen aen Gode voorgesteld kan worden, als ene voorwaerde waer op de men-

menschen God bidden, dat hy hun zal vergeven. Want hier word geen voorwaerde voorgedragen, maer ene gelyksoortige vergeving van den naesten, die God ons geboden heeft, voorgesteld; die inkomt gelyk onze Catechismus zeer wel zegt, *het getuigenis van Gods genade die wy in ons bevinden, dat ons gantsch voorneemen is, onsen naesten van herten te vergeven.*

Aengaende de spreekwyze *leyt ons niet in versoeckinge* staet op te merken, dat het zeer gemeen is ene daed of werkzaemheid toe te schryven aen den genen, door wiens toelating of op wiens bevel zodanig iets geschied, dat de zin der bede eigenlyk hier op uitkomt. Laet niet toe, dat wy zo ver in verzoekinge geraken, zo gevaerlyk verzogt, of dermate in verleidelyke verzoekingen ingewikkeld worden, dat wy onder de aenvegtingen tot zondigen bezwyken: dat is *εἰσελθεῖν εἰς πειρασμὸν in versoeckinge komen*, of door de verzoeking overwonnen worden. Matth. XXVI: 41. De leenspreuk schynt ontleend te wezen van het wild, dat de Jagers in netten en strikken jagen, waer in zo zich al spartelende allenskens meerder en sterker verwarren, tot dat 'er eindelyk geen ontkomen voor hun zy. Zo spreekt Paulus 1 Tim. VI: 9. van *te vallen in versoeckinge ende [in] den strick, ende in vele dwase ende schadelicke begeerlicheden, welke de menschen doen versincken in verderf ende ondergangh.*

Hier op slaet zeer wel het volgende lid dezer bede; *maer verlost ons van den boosen*, gevende het woord *ῥύεσθαι* te kennen, ene magtige verlossing uit een groot en dringend gevaer, in welken zin dit woord ook gebezigd word, Rom. XV: 31, 2 Thes. III: 2 en 2 Tim. IV: 17. *De booze* is hier *de Booze* by uitnemendheid, de Duivel, dus genaemd Matth. XIII: 19, die ook den naem draegt van den *Verzoeker* Matth. IV: 3. op wien dit gedeelte dezer bede, uit kracht van 't voorgaande, in die betrekking, eigenaertig slaet. Dezen noemende vervat men tevens onder die benaming alle soort van kwaed en verzoeking, die ons door 't gedrag van slechte menschen overkomt; voor zo verre die Booze *krachtig werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid*, Eph. II: 2, 1 Joh. III: 12, en de Godvrugtige vele rampen doet overkomen, als uit het voorbeeld van Job blykt; *de geheele werelt in het boose light*, 1 Joh. V: 19, en *die Overste deeser werelt*, Joh. XIV: 30, zich van alle gelegenheden bedient, om ons te *verzoeken*, of te verlokken tot het bedryven der Zonde.

Het slot van dit Gebed, *want uwes is het Koninckryke enz.*, dat

dat eer een redegevend besluit, dan ene lofzegging is, komt ons in de opgave van Lucas niet voor; de Latynsche vertaling heeft het ook hier ter plaetse niet, en 't word by de Latynsche Schryvers niet gevonden. Dit doet velen de echtheid van dit slot in twyfel trekken; doch *Chrysostomus* en andere Griekſche Vaders hebben het zelve, des het by Mattheus al plaets gehad moete hebben in de oude Griekſche Afschriften, uit welken het ook in de Oosterſche Vertalingen is overgenomen; en men vind het in verre de meeste Griekſche Afschriften, die thans nog voor handen zyn. Op dezen grondslag word de echtheid dezer woorden van anderen, en wel byzonder van *S. J. Baumgarten*, (*pec. diss. Halæ* 1753.) ten sterkste beweerd. Men kan ook niet wel denken, dat iemand de stoutheid gehad zou hebben, van zulk een byvoegzel te hechten aen een gebed dat Christus zelf woordlyk voorgedragen heeft. 't Is daer en boven zeker van dien aert, dat het onzen Zaligmaker wel waerdig is, en 't gebed een wezenlyk gewigt byzet, des alle Christenen 'er godsdienstig gebruik van behooren te maken. Men heeft ook reden om te denken, dat het van hier overgenomen is in de Godsdienstige Lofzeggingen der oude Christenen, by welken insgelyks het gebruiken van het woord *Amen*, in 't slot der Gebeden en Dankzeggingen, veel ligt uit navolginge van dit woord aen 't einde van dit Gebed, ontstaen zal zyn.

Zedelyke Brieven, tot verbetering van het Hart. Uit het Hoogduitsch overgezet. Eerste Deel. Te Amsterdam by P. Meijer, 1767. *behalven de Voorreden* 307 *bladzyden in groot octavo.*

De Opsteller dezer Brieven heeft zich de zo zeer beroemde Heldinne Brieven van *Ovidius* ten voorbeelde van navolginge voorgesteld; om in dien smaek Zedelyke characters te ontvouwen, en ene welgegronde Zedeleer op ene innemende wyze voor te dragen. De liefhebbers van Zedekundige geschriften zullen ongetwyfeld des Autheurs doelwit goedkeuren; en de uitvoering, vertrouwen we, zal over 't algemeen behagen. De persoonen, welken hier als Schryvers der Brieven voorkomen, zyn verdichte Persoonaedjen, het welk den Autheur vryheid geeft, om de characters, en den styl, naer zyn welgevallen te schikken. De characters zyn gemeenlyk wel uitgevoerd, en de styl beantwoord aen de omstandigheden. De zedelyke onderwerpen hier behandeld zyn veel al in een goed licht gesteld en bon-

dig beredeneerd. En over 't geheel heerscht 'er in deze Brieven ene levendigheid van gedachten, en ene uitlokkende manier van voorstellen, die natuurlyk moet behagen; zelfs in zodanige omstandigheden, daer men den Schryver niet geheel vry kan spreken, van zyn onderwerp enigermate uit te rekken.

De Brieven, in dit eerste Deel vervat, zyn ten getale van vier en twintig; ze behelzen characters van verschillenden aert, en vervatten dus onderscheiden' zedelyke leeringen; die allen naer de verscheidenheid der omstandigheden, waer in de menschen zich bevinden, hare byzondere nuttigheid hebben. —— Een voornaem gedeelte van den negenden Brief van *Cleonicus* aen *Tirius*, die ene lering behelst, welke voor ene menigte van menschen in de doorgaende omstandigheden dezes levens, ten uiterste nuttig is, strekke hier tot een stael van des Autheurs schryfwyze.

Cleonicus, met den aenvang van den Brief, *Tirius* aengemaend hebbende, om niet te onvreden te zyn met het lot dat hem de Hemel gegeven heeft, vervolgt dit onderwerp op deze wyze.

„ Kent gy de bron van alle uwe te onvredenheid niet? Ik zal ze u ontdekken, eene bedorvene eigenliefde. Bestryd deeze, demp deeze; ja, zo het mooglyk is, dood deeze in u. Zonder dit is 'er geen geluk voor u in de waereld; God zelf kan het u niet geeven. Deeze bedorven eigenliefde is wezenlyke gierigheid; en gierigheid is geheel ontbloot van vreugd. Op haaren grond wassen niet dan zorgen, gelyk op een steenachtig land niet dan distelen en onkruid. Onophoudelyk komen wenschen uit haar voort; ieder wensch wordt gevolgd van verlangen, verlangen perst traanen uit, en traanen verdrinken de rust.

„ Gy twyfelt of dit zodanig is, TIRIUS; doch ik ken uw ziel beter dan gy zelf: ik zal u iedere gedachte zeggen, die gy in ledige uuren, met de hand onder het hoofd gezeten, overpeinst: ieder beweeging van uw hart by ieder deezer gedachten zal ik u zeggen. —— Wat denkt gy als by het aankomen des eenzaamen avonds het werk uit uwe vermoeide handen glyd, en wanneer gy, vol gedachten, uw hoofd onderstut? Haakt uwe eigenliefde dan niet naar ledigheid; ryst niet de eene onrustige wensch na den anderen uit uw hart op; en komt de verbeelding uwe wenschen niet te hulpe? Zy verplaatst u ylings in haare betooverde landstreeken. Kasteelen stygen daar voor u op, onäfzienbaare velden, met goud en koornäiren bedekt, met aangenaame wouden gekroond;

kroond. Hier ligt een wellustig dal, dat van de eene zyde door groene heuvelen, van de andere met koele bosschen gedekt is, waar gy aan de hand eener Fillis gerustelyk kunt wandelen; hier ruischt een koele beek onder roozengaarden langs den lommerigen oever, waar gy op zachte mos kunt sluimeren; daar noodigen u bloeijende tuinen, koele grotten, en van loof gewelfde gaanderijen. De prachtigste kamers openen zich voor u in het paleis. Alle deeze tooneelen doorwandelt gy in gedachten. Hoe geneuglyk zoud gy hier kunnen leeven, indien dit alles u toebehoorde! ——

„ Zo denkt gy, en uw hart klopt van begeerte om heer van zulk eene heerlykheid te zyn; en, om uwen toestand u volstrekt onverdraaglyk te maaken, verandert de ontrouwe verbeelding eensklaps het tooneel. Het kasteel, de dalen, de velden, alles verdwynt, en in hunne plaats verschynt voor uwe oogen eene slechte hut; gy zinkt in alle uwe mistroostigheden te rug; uw dagelyksche arbeid, de noodige zorgen voor uw leven, de toekomende tyd des ouderdoms, uwe geringe bezitting, alles vertoont zich thans aan uw gezicht, en de pracht der eerste verschyning werpt eene naargeestige duisterheid op de laatste. Zo vergelykt gy uwen wezenlyken toestand met eenen verdichten, en maakt u denzelven geduurig onverdraaglyker. Om u in den waan, dat gy ongelukkig zyt, te versterken, stelt gy u gestadig voor, hoe gy gelukkig zyn kost; van daar deeze wenschen, deeze zuchten, deeze klagten over uw ongeluk!

„ Waarde TIRIUS, wees u zelven zo vyandig niet, dat gy u geduurig met aangenaame verbeeldingen zoud kwellen! De inbeelding is een vermogen dat de ziel gelukkig kan maaken, wanneer het wel gebruikt word. Wy vervullen in de waereld eene veel te kleine ruimte om alle de velden van het zinnelyk vergenoegen over te zien. Onze oogen hebben daar toe eenen veel te engen gezichtkreits; doch de verbeelding verwyd denzelven oneindiglyk. Wat kunt gy, beandwoord zelf u deeze vraag, wat kunt gy toch van de waereld genieten, gesteld zynde dat dezelve u gantschelyk toebehoorde? Om uwen honger te stillen hebt gy waarlyk geen waereld noodig; een veld kan daar toe uwe waereld zyn; uwe handen zyn genoegzaam om u te onderhouden: zo weinig vordert de natuur; en de Schepper heeft u tot vervulling van derzelver behoefte niet meer dan twee handen gegeeven; het grootste deel van het genoegen kunt gy maar met uwe oogen genieten: het allermeeste door hulp van uwe verbeeldings kracht. Verbeeldings kracht verplaatst u waar

heen

been gy wilt, bouwt u paleizen als door geen' Koning bewoond worden, en opent u de lusthoven die alle kunst beschaamen. Zeg nu wat hebben de wezenlyke bezitters, wat hebben vorsten boven u voorüit? —— Wat gaat het u aan of deeze paleizen, deeze hoven, deeze velden u toebehooren of eenen anderen; indien alle genoegen maar bestaat in de verrukking der zinnen? Of meent gy dat de bezitter het uitzicht over zyne velden zich schooner voorstelt dan zyn gast? Zou de grot voor hem koeler zyn, de beek aangenaamer voor hem ruischen, en het bosch liefelyker op den zang der vogelen wêergalmen? Zou het woud u minder beschaduwen, om dat het in eigendom aan een' ander behoort? ———

„ Dus ziet gy TIRIUS, de natuur heeft haare schoonheden niet eenzydig voor eenen voortgebragt; zy bied dezelven allen aan. Aan niemand heeft haar algoede Vader eene edele vreugd misgunt, die door het bezit vermeerderd noch verzwakt kan worden. De zinnen en de verbeelding maaken u heer van al het vergenoegen, dat de natuur in haar gebied heeft: zinnen en verbeelding, twee geschenken des Hemels, die hy allen vergund heeft.

„ Gaat 'er maar toe over om ook in uwen toestand gelukzaligheid te vinden. Gy zult ze zekerlyk daarïn vinden. De gelukzaligheid is zo algemeen als de lucht. Zy onthoud zich by de troonen, in de paleizen der grooten niet alléén, zy bezoekt ook de hutten der armen, wandelt met den eenzaamen wyzen door de velden der bloeijende natuur, omärmt den schaapherder aan de bron, en gaat aan de zyde der zweetstortenden landsmans, wanneer hy den hardnekkigen grond met het ploeg-yzer opryt. Indien alleen de ryken, die gy zo zeer benyd, gelukzalig waren; hoe onrechtvaardig moest de Hemel dan jegens het grootste deel zyner schepzelen zyn! Zoek de gelukzaligheid niet in de uitmuntendheid van staat, niet in den uitwendigen luister. Het geen de behoeftigheid der natuur niet vordert, voegt u niet te wenschen; het geen gy niet wenscht, begeert gy niet; en het geen gy niet begeert, zeg my, hoe kan het gemis daar van u treffen?

„ Het is billyk TIRIUS, dat wy ons naar de natuur richten, en naar de ordening die de Hemel gewild heeft. Deeze veroorloft ons, schepzels van eenige dagen, niet veel van de goederen der aarde te hoopen, en geene is, niet bedorven zynde, met weinig te vreden. Waaröm verlaaten wy

haa-

haaren regel? Wy verwekken begeerten, die zy niet kende; en klaagen dan over den Hemel, dat hy weigert onze begeerte te vervullen. Kan de Hemel wel zo veel op de waereld geeven als zyne schepzelen verlangen, die wenschen op wenschen hoopen, en nooit van begeerten een einde maaken?

Gy weet het, by uwe geboorte heeft de dood het onveranderlyk beding met u gemaakt, dat gy moet sterven. Zou het geen dwaasheid zyn uw leven elendig te noemen, om dat het zal ophouden? Of van het lot de onsterflykheid eens ligchaams te vorderen, dat uit verganklyk stof gevormd is! Meer dan de Hemel u beloofd heeft kunt gy niet eischen, zonder onrechtvaardig te zyn, en ondankbaar voor dat geen, 't welk u door hem geschonken wierd. Maar zyn tegenspoed en moeijelykheid niet even zo wel bedingen van het leven als de dood? Wanneer gy dit weet, waarom hebt gy uwen stand op de aarde en uwe natuur zo ver vergeeten? Waarom hebt gy geleerd te begeeren, en in het begeeren te derven? Ryk te zyn bestaat geenszins in eenen overvloed te bezitten, door welken alle wenschen kunnen voldaan worden; den waaren rykdom verkrygt gy niet door het bezit eener waereld. Met den onverzaadelyken Griek zoud gy wel haast aan eene waereld te weinig hebben. Ryk te zyn, TIRIUS, bestaat in weinig te wenschen, weinig te begeeren. Vergenoegdheid heeft nooit gebrek; gierigheid is een eeuwige bedelaar. Leer dat geen verachten, 't welk u maar zeer kwalyk vergenoegen zou wanneer gy 't bezat. Het volgend uur weet niet meer dat gy in het voorgaande aan de tafel van den vorst gespysd hebt. Vordert uw honger voedsel, laat hem de zorg om uwe eenvoudige spys smaaklyk te maaken: vordert hy het niet, dan kan geen godenfeest u aangenaam zyn. Walging kruipt om de overlaaden tafels der grooten en der lediggangers; nooit heeft zy den spaarzaamen disch des landsmans bezocht. Hoe elendig is het, ô TIRIUS, alleenlyk voor zyn maag te zorgen! Welk eene jammerlyke gelukzaligheid is het, die maar uit het voldoen zyner lusten bestaat! Deeze heeft de Schepper voor het vee geschikt, geenszins voor redelyke wezens.

Verzamel uwe gedachten inwendig in u, en bezorg dat deel van uw wezen 't welk onsterflyk is. Lesch den dorst uwer ziele naar kennis van de waarheid; strek dikwyls uwe gedachten tot over dit korte veld deezes levens uit, waar zy nog in wezen zal zyn; leer uwe pligten kennen en volbren-

gen;

gen; word deugdzaam en wys; dan zult gy ondervinden, hoe gelukkig gy midden in het ontbeeren van aardsche goederen zyt, dan weeten dat 'er op de waereld geene andere gelukzaligheid is. "

De Vriend der jonge Juffrouwen. In veertien Redenvoeringen, door den Eerw. Heere JAMES FORDYCE, *Doctor in de Godgeleerdheid. Naar den vierden Druk, uit het Engelsch vertaald. II Deelen. Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel, 1767. *Behalven het Voorwerk* 522 *bladzyden, in octavo.*

EEn edel geschenk voor de Jufferschap, zeker, en met zo veel graagte van onze Nabuuren ontvangen, dat dit Werkje in weinige maanden viermaal heeft moeten herdrukt worden. Het lofwaardig oogmerk van den Schryver, zyne gewigtige en heilzame lessen, zyne blykbare hoogachting voor de Sexe en zugt voor derzelver ware belangen, verdienen deze algemeene goedkeuring', welke wy ons vleien dat hy by onze beminlyke Lands-genooten insgelyks zal ontmoeten. Immers, zegt te regt de Vertaaler in zyne Aanspraak aan de Sexe, „ Mag ooit de eenvoudige stem der waarheid op uwe gunstige aandacht hoopen, 't is dan zeker, wanneer zy U het middel tragt aan te wyzen, om de harten van alle brave en deugdlievende Aanschouwers in te nemen; over uwe bevalligheden eenen luister te verspreiden, welken alle de edele gesteentens der Aarde niet geven kunnen; uw verstand te verlichten en te beschaven; de eenzaamheid aangenaam te maken; in gezelschap uit te blinken, zonder dat gy het bedoelt; door liefttalligheid gunste, door verdienste eerbied te wekken, in allen die met U verkeeren; welvoegzaamheid en bescheidenheid met levendigheid en vrolykheid te paren. Dan dit is 't niet al: zy biedt U haar geleide aan, om U alle de gevaarlyke dwaalwegen der dwaasheid en verwaandheid te doen vermyden, en, in de stille en lieflyke paden van kennis, ware schoonheid en sierlykheid, reine verlustiging te leeren smaken: Zy toont U, waar in uw ware belang, uwe hoogste eere en aanzien gelegen zyn; hoe U zelven voor naberouw, opspraak en bespotting te hoeden, en door een welgeoeffend verstand en aangename gaven, met zedigheid en zagtmoedigheid vereenigd, eene altoos duurende achting te behouden. Door haar onderwys zult gy U genoopt voelen, om U op wezenlyke verdienste, in plaats van konstige en oppervlakkige gemanierdheid

heid, uit te leggen; ongeveinsde zoetaartigheid, in plaats van gemaakte heuschheid, te oeffenen; den zo veragtings waardigen als laatdunkenden hoogmoed uit uwen boezem te plukken, om, door het nimmer falend vermogen der zagtmoedige nedrigheid, de harten aan U te verbinden. Zy zal U het onderscheid tusschen vleiery en goedkeuring, niets meenende vriendelykheid en opregte genegenheid doen zien; U bestieren in de keuze uwer Speelnooten, Vriendinnen en Uitspanningen, en tegen de dwaasheden van uwe Sexe en de listen van de onze, de behoed-middelen aan de hand geven," enz. Eindelyk: „Hare wyze onderrigtingen zullen U overtuigen, dat stilte en ingetogenheid, deugdzaame Vriendschap en verstandige gesprekken, het verryken van den tedelyken geest met nutte kundigheden, en het kweeken van alle fraaie gaven, die U als Dochters, Vrouwen en Moeders kunnen versieren; maar boven dit alles, eene verlichte, ernstige en volstandige Godsvrugt, ten gerusten, aangenamen en gelukkigen leven leiden".

In de eerste *Redenvoering* tracht de Schryver de Vrouwen, en inzonderheid de jonge Juffers, een denkbeeld te geven van wat aanbelang zy in de Samenleving zyn, ten einde haar daar door eerbied voor haar zelven in te boezemen, en hare eerzugt te wekken, om zig naar 't volmaaktste voorschrift harer Sexe te vormen, en zig te hoeden voor al wat haar zoude kunnen vernederen. Na haar onder 't oog gebragt te hebben, welk een allergewigtigst belang hare Ouderen in haar gedrag hebben, toont hy verders van welk een invloed hetzelve op dat der Mannen is, wegens het groot en uitgebreid vermogen, 't welk zy, in 't algemeen, over dezelven hebben.

„ Verscheidene oorzaken, zegt hy, werken te samen tot het vormen der zeden in Mannen, maar niets doet hier, myn's oordeels, meer toe, dan de aart en geschiktheid der Vrouwen, met welken zy verkeeren. Alle andere omstandigheden gelyk gesteld zynde, zullen zy, die meest met Vrouwen van deugd en verstand omgaan, steeds bevonden worden de beminlykste karakters te zyn. Zodanige verkeering polyst meer dan eenig ding, die oneffenheden, welke aan onze Sexe eene onbevallige ruwheid geven; en de beschaving, op deze wyze gewrogt, is volkomener en aangenamer, dan eene door algemeenen omgang met de Wereld verkregen, die dikwils schoonschynend, maar veel al oppervlakkig is; terwyl de eerstgemelde het gewrogt is van zagter aandoeningen en kiescher gevoeligheid. Hier wordt het hart zelve gevormd; ongeveinsde welgemanierdheid in hebbelykheid veranderd; eene zekere onbedwonge heusheid verkregen, en alle hevige drif-

ten, onbezonnen eeden, gemeene kwinkſlagen en grove taal, van welke ſoort ook, worden walgelyk en uitgebannen. Verſtand en deugd, dikwils in het bevalligſte licht beſchouwd wordende, bezitten zeker vermogen om anderen hare eigenſchappen mede te deelen. Ik meen hier mede niet, dat de Mannen, van welken ik ſpreek, verwyfd zullen worden; maar dat hunne wyze van denken, en hun gedrag zekere aangenaamheid zullen aannemen. In hunne grondbeginſelen zal niets dat woest of ſtraf is doorſtralen; hunne aandoeningen zullen rein en tevens ſtreelend zyn. De Man van fatſoen, de Man van aanzien en de Christen zullen zig allen zoetelyk vereenigen, en als ongevoelig in een ſmelten. Welk een lieflyk mengſel! Eerbare liefde, daar en boven, wordt langs dezen zelfden weg in den boezem ontſtoken, en gekoesterd. —— Eerbare liefde! dat uitſtekend middel ter bevordering van zuiverheid des harten; dat kragtdadig vermogen om den geweldigſten Geest te leenigen, en alle woestheid in houding en manieren te beſchaven; dat alles verwinnend en tevens alles zuiverend roerſel van 's menſchen ziel, 't welk den hoogmoedigen vernedert, den hartnekkigen doet zwichten, en des niet te min tot hooge aanſlagen port en met onverwinnelyken moed bezielt —— of zal ik meer zeggen? —— den wilden tot een mensch, den mensch tot een held hervormt, enz."

Vervolgens het aanzien der Vrouwen in den gehuwden ſtaat, in de betrekkinge van beminlyke Gezellinnen, achtens-waardige hulpgenooten en teêrhartige Moeders beſchouwd hebbende, ſluit hy met deze woorden. „Ik heb medelyden met den Man, die niet getroffen wordt, door de beeltenis van zulk een' groote voortreflykheid; beeltenis waar van meenige Vrouwe van verſtand en deugd, in alle eeuwen, in meer of minder mate, het oorſpronkelyk met de daad vertoond heeft. En is 'er onder de Zoonen des Menſchen een eenige, die zig zou durven vermeten met kleinagtinge van zulke Vrouwen te ſpreken; zig laten ſchynen dat hy zig boven dezelven verheven waande, of niet onduisterlyk te kennen geven, dat hy uwe Sexe tot de gewigtiger bedryven dezes levens onbekwaam oordeelde?"

De tweede *Redenvoering* handelt over de eerbaarheid van gewaad. Na alvorens de zedigheid in den opſchik uit algemeene gronden van welvoeglykheid, goeden naam, Godsdienst en deftige Zeden, tegen de buitenſporigheid der heerſchende mode, aangedrongen, en de eenvoudigheid, als de onafſcheidelyke gezellinne der echte bevalligheid, te hebben aangeprezen, laat de Redenaar zig aldus hooren.

 „By

„ By het gezegde behoor ik nog dit te voegen, dat het eene kragtige aanlokking is tot eerbare liefde. Het is eene gewoone onderstelling; dat uwe Sexe zig niet zonder yver toelegt om 't hart der Mannen te kennen. Het sta my echter vry U te mogen zeggen, dat velen uwer in deze kundigheid niet zeer ver gevorderd zyn. In 't algemeen verlangen de Vrouwen, uit eigen aart, der Mannen genegenheid te winnen. Zy behoeven dit niet te ontkennen; zy kunnen het niet verbergen. De verschillende Kunnen zyn voor elkanderen geschapen. Wy wenschen eene plaats in uwe harten: waarom zoudt gy geene in de onzen wenschen? Maar hoe bedriegt gy U, myne Vriendinnen, zo gy U verbeeldt die sterkte stormenderhand te zullen innemen: wanneer gy eene zoetaartige zugt toont, om ons door eerbare, lieftallige, ongemaakte aanloklykheden te behagen, worden wy week gemaakt, overmeesterd, en aanvaarden gewillig uwe boeijen: maar zo gy ten eenigen tyde, door een onbedeest voorkomen, laat blyken wat betrouwen gy in uwe bekoorlykheden stelt, en, door dezelven plots en niet by drachten op ons los te laten, van voornemen schynt ons verwondering af te persen, straks zyn we op onze hoede, en uwe aanvallen zyn vergeefsch; immers zo we eenigen moed, of eenig edel gevoel hebben. Zeker, zy, die van beiden weinig, of om beter te spreken, geen altoos hebben, zelfs de grootste slegthoofden, de ergste losbollen, zullen, in een bedaarde luim, bekoord en oneindig meer getroffen worden, door de bedeesde houding en den ingetogen opschik eener beminlyke jonge Juffer, dan zy ooit te voren wierden door al den pralenden glans van opgesmukte schoonheid, en trotsen waan van onvermomde aanlokking; dewyl de liefde tot de deugd 's menschen harte, in zyne reiner aandoeningen, gestadig byblyft ".

Is dan de *Vriend der jonge Juffrouwen* een vyand van alle pracht in kleederen? Geenszins: hy oordeelt dezelve in zekere omstandigheden niet alleen geoorlofd, maar zelfs welvoegend; doch is tevens van oordeel, dat fierlyke eenvoudigheid, in 't algemeen, sterker en gelukkiger uitwerking heeft, en poogt de schoonen den weg aan te wyzen, om elk sieraad nieuwen glans by te zetten, in plaats van dien alleenlyk daar van te ontleenen, en al 't geen zy aan schyn-schoone optooiselen oefnoeien, in tyd, besparing van kosten, en ware beminlykheid weder te winnen.

De Derde *Redenvoering* heeft de Schaamte en Zedigheid tot onderwerp. De bekoorlyke uitwerkselen dezer beminlyke hoedanigheid, in hare ruimste uitgestrektheid, op de Zeden der

Vrouwen, worden hier op eene treffende en schilderagtige wyze geschetst, en daar uit aangetoond, dat dit sieraad even noodzakelyk als verstandig is.

In de Vierde wordt de Matigheid, of Deugd in 't algemeen betracht, en het gevaar van gemeenzame verkeering met luiden van een zedeloos gedrag, het leiden van een uithuizig en verstrooid leven, en het lezen van schadelyke boeken, met veel nadruk voorgesteld. Wy moeten ons tot een' enkelen trek bepalen. Op de Vraag, of niet gebeterde Ligtmisfen de beste Egtemannen zyn? Antwoordt de Schryver dus, „ Die vraag is my leed, en dubbel leed, wanneer zy door eene deugdzame Vrouwe ge-opperd wordt. Ik wil het oor der zedigheid niet wonden, met het karakter van eenen ligtmis stuks-wyze te schetsen: maar vergunt my uwe vrage met eene vrage of twee, op myne beurt, te beantwoorden. Wy zullen, voor eerst, stellen, dat een Man van dit karakter zig werkelyk gebeterd heeft, in zo verre dat hy de Vrouw, die hy trouwt, met alle teekenen van tederhartigheid, achting en getrouwheid behandelt, en zyne vorige makkers voor altoos verzaakt; ten minsten hunne gemeenzaamheid en verkeering niet boven de hare stelt. Wy erkennen dit mogelyk te zyn, verblyden ons wanneer het gebeurt, en merken het aan als de beste *Schuld-boeting*, die hy wegens zyn vorig gedrag kan doen. Maar nu laat my vragen, of liever u verzoeken, zonder eenigen acht te slaan op 't geen de wereld denkt, uwe eigene harten te vragen: wat is wenschelyker, zo ten aanzien van de inwendige aandoeningen der ziel, als met opzigt tot den eerbied, dien gy aan u zelven, aan uwe Vrienden, aan uwe Sexe, aan orde, aan zedelyke regtheid en eere schuldig zyt, de zuivere en nimmer vervalschte genegenheid van een' Man, die door geene onmatigheid nog ongebonden' levenswyze zyn grondbeginselen bedorven, zyn gestel verzwakt, zig zelven ten slaaf van lust gemaakt, nogte zig ooit zo laag vernederd heeft, om, met de vuigsten en veragtelyksten van zyn geslacht, de gehuurde liefkoozingen eener ligtekooi te deelen; die nooit iets heeft toegebragt, om de snoodheid in derzelver onbeschaamdheid te sterken, de ondeugd te verharden, en de terugkeering van een schandelyk en rampzalig leven hopeloos te maken; die der schoonheid nimmer strikken spande, nog de onnozelheid, die op hem betrouwde, verried; geen ongelukkig schepsel, op hem verslingerd, aan behoefte en wanhoop overgaf; geene Vrouwe in haren goeden naam krenkte; den vrede van een huisgezin nooit stoorde; nog de wetten van zyn Vaderland en het verbod van zynen God dorst tarten —

wat zeg ik, is wenſchelyker, de genegenheid van zulk een Man, of die van eenen, die zig waarſchynlyk aan dit alles zo niet geheellyk, ten minſten gedeeltelyk heeft ſchuldig gemaakt, en U thans niets anders dan de van een gereten overblyffelen van zyne gezondheid, en een bedorven hart heeft aan te bieden? enz ".

De Redenaar gaat hier op in de vyfde *Redenvoering* voort, met aan te wyzen, welke ſoort van verkeering en gezelſchap, en in de volgenden, welke gaven en hoedanigheden best geſchikt zyn, om de beminlyke Sexe voor zulke ſtrikken, zo zy dezelven mogt ontmoeten, te behoeden; elke neiging, die haar onverhoeds in dezelven mogte leiden, voor te komen; alle hare deugdzame voornemens te ſterken, en eene onuitputbare bron van duurzaam, redenmatig en gezuiverd vermaak te openen.

Vriendſchap, in den verheven zin, ſtaat hier in voor aan: Want „ zo 'er een weg is, zegt hy, tot uitmuntendheid zo wel als tot gelukzaligheid, korter dan een andere, 't moet zekerlyk deze zyn, naast dien van de Vriendſchap met den Vader van 't Heel-al ". Jammer alleen dat dezelve zo zelden gevonden wordt! Vermids „ eene mengeling van zielen zo bekoorlyk, zo gelukzalig, doorgaans, of liever altyd, het gewrogt is eener vroege vooringenomenheid, gevallige verkeering, geheime meê-gevoeligheid, onverklaarbare aantrekking, of, met één woord, van een ſamenloop van alzulke oorzaken, die door geene voorzigtigheid nog overleg kunnen vereenigd worden ".

In de keuze van gewoon Gezelſchap, wenscht hy dat de jonge Juffers zig niet enkelyk mogen bepalen tot dat van zulken, die haar in jaren gelyk zyn; maar pryst haar in 't byzonder aan de verkeering met luiden van ryper Ouderdom en een bezadigden geest, die kennis en ondervinding met beſcheidenheid paren, en welker Godsdienſtigheid van den vrolykſten en liefderykſten aart is. „ Zy, die de jeugd door hunne ſtrafheid zoeken bang te maken, zyn, volgens hem, onkundig van de menſchelyke Natuur. Vriendlyk was, en vriendelyk zal altyd 't gelaat der ware Godsvrugt blyven. 't Is de bygeloovigheid, geen rechtſchapen yver, welke de levendigheid en vrolyken inborst der jeugd niet kan dulden ". —— Blyhartigheid is het natuurlykst gevolg van wezenlyke goedheid, en niets brengt meer toe om deze laatſte beminlyk in de oogen van anderen te maken. „ Nooit is wysheid meer aanlokkelyk, dan wanneer zy zoetelyk lacht ".

Op de keuze van Gezelſchap volgt de wyze, naar welke het dien-

diende ingerigt te worden. Zyne aanmerkingen over dit ſtuk verdienen ernſtige aandacht; maar boven al 't geen hy, in de volgende zesde *Redenvoering*, welke van de huislyke bekwaamheden en gaven, die tot ſieraad dienen, handelt, over de vereischten in eene goede Huis-moeder voordraagt. Onder de gaven van ſieraad, merkt de beminlyke Zedeſchryver het danſen aan als eene „ verlustiging, die met mate en voorzigtigheid genomen, zekerlyk zeer veel doet ter bevordering van gezondheid, vrolykheid, gezelligheid en vriendelyke neigingen tusſchen beide Sexen, en ter zelfder tyd die losſe en bevallige houdinge aan het lighaam geeft, welke van alle aanwezenden met gevoelig vermaak beſchouwd wordt ", en waar in hy geene grooter ongevoeglykheid beſpeurt, dan in 't leiden van de ſtem door de aangenaamſte toonen, wanneer men zingt. Hy keurt echter niet goed, dat eene jonge Juffer in openbare Asſembleen dikwils danſe, als waar door, zonder eene buitengewone behoedzaamheid, die beminlyke maagdelyke bloôheid, te voren zo breedvoerig aangedrongen, allengs moet afſlyten. De overmatige drift tot kaartſpelen, die thans in byna alle gezelſchappen de overhand heeft, ontmoet by hem geenszins die zelfde inſchikkelykheid. Dan 't geen hy des aangaande, en verders over 't ſierlyk Naalde werk, het Teekenen, de Muſyk, maar inzonderheid over de beſchavinge des Verſtands, in de laatſte *Redenvoering* van dit Deel, te berde brengt, wenſchen wy dat van onze Nederlandſche Juffersſchap met de uiterſte opletttendheid moge gelezen, overdagt en betracht worden. Wy zyn reeds te breedvoerig geweest; en ſluiten met de betuiging van de beroemde Engelſche *Reviewers:* —— Gelukkig de Moeders die den ſmaak en de Zeden harer Dochters, naar deze lesſen, vormen; driewerf gelukkig de Dochters, die met zulke Moeders gezegend zyn!

Uitgelezene Mengelingen, of kort begrip der Zedekundige, Burgerlyke, Staatkundige en natuurlyke Historie der Noorderlanden. Door den Heer R. DE SURGY. *Uit het Fransch vertaald, Iſte Deel. Te Rotterdam, by* H. Beman. *Behalven de Voorreden, de algemeene Inleiding, en den Bladwyzer* 163 *bladz. in groot octavo.*

HEt ontbreekt ons, gelyk de Heer DE SURGY wel aanmerkt, aan geene Reizen, Beſchryvingen van Lan-

den en Volkeren of Verhaalen van Reizigeren; maar een voldoenend uittrekzel uit alle deeze werken is nog te maaken: dit waarlyk pryswaardig oogmerk tragt hy in het Werkje, welks eerste Deel wy hier aankondigen, te volvoeren, door uit de beste berigten het beste te ontleenen: „ het moet, gelyk hy spreekt, een beredeneerd uittrekzel weezen van de natuurlyke, zedelyke, burgerlyke en staatkundige Historie der landen, tot de welke wy geene regtstreeksche betrekking hebben, of die zo verre afgelegen zyn, dat men wegens dezelve niets als onzekere, niet genoeg bepaalde of allerwegen verspreide kundigheden heeft. —— Der weetgierigheid behulpzaam te zyn, den geest te verlustigen, en op eene aangenaame wyze door eene verzameling van uitgekipte zaaken, en vermaaklyke navorschingen bezig te houden ", is zyn doelwit. De Nederduitsche Vertaalder heeft, om 't zelve beter te beschieten, volgens 't berigt voor aan geplaatst, de grensen van zyn gebied als Vertaalder overschreden, en in 't zelve zodanige veranderingen en schikkingen gemaakt, als hy oordeelde, dat ter volmaakinge van den arbeid zyns Schryvers konden strekken.

Dit eerste Deel behelst eene *Algemeene Inleiding of vooraf-gaande kundigheden wegens den Aardkloot, deszelfs Verdeeling, en Afmeting*, strekkende om den onkundigen Leezer niet verlegen te laaten met eenige aardrykskundige kunstwoorden, die hier en daar, in een Werk van deezen aart, moeten voorkomen.

De beschryving van ieder lugtstreek; want de Heer DE SURGY neemt de gewoone verdeeling der wereld in vyf lugtstreeken tot zyn rigtsnoer, begint hy met eene korte Inleiding. Die, welke hy geplaatst heeft voor de Beschryving der *Noorderlanden*, zullen wy, als zeer kort zynde, geheel overneemen, ze luidt in deezer voege.

„ De verdeeling van 't bestek, dat wy ons voorgesteld hebben te volgen, verplicht ons te beginnen met eene Luchtstreek, die gansch niet aanlokkende is. Een zo ongevallig begin zou zonder twyfel niet nalaten een ongunstig denkbeeld van onzen arbeid te geven, indien wy zeer breed uitweideden over gewesten, welke voor een' ieder, die 'er niet geboren is, zo vreeslyk zyn.

„ Op dat wy ons derhalven de goedgunstigheid onzer Lezeren bezorgen, willen wy hen zonder uitstel verwittigen, dat wy ons zo weinig mogelyk met deze gure Landstreken zullen ophouden, en alleenlyk voor zo verre eene nauwkeurige naarkoming onzer beloften het zal vorderen. Zy zullen

dus

dus in deeze onaangename gewesten niet langer vertoeven, dan noodig zyn zal, om hun onder 't oog te brengen, al 't geen 'er hunne opmerking verdient. Daarenboven zullen wy hunne aandagt met eene genoegzame omzigtigheid en voortvarendheid tragten levendig te houden, om onze verhalen niet, in de eigenschappen dezer bevrozene gewesten, te doen deelen.

Van de koude Noorder Luchtstreek.

„ Deze Luchtstreek is die gordel, of dat gedeelte des Aardkloots, 't welk tusschen den Poolkring en de Noordpool besloten legt. Zy begint op 66½ graad breedte, en eindigt op negentig graden.

„ Men vind in deze Luchtstreek voor eerst de Noorderlanden (*Terræ Arcticæ*) die hunnen naam ontleenen van de nabuurschap der Noordpool; zodanig als

„ Spitsbergen.
„ Jan Maijen eiland.
„ Groenland.
„ Ysland.
„ Nova Zembla.

„ De overige Landen in de Noorder Luchtstreek zyn
„ Lapland.
„ Samojede.
„ En een gedeelte van Siberien".

In dit eerste deel ontmoeten wy de beschryving der gemelde *Noorderlanden*, tot de drie laatstgenoemde toe. Om nu onze Leezers te doen zien, hoe de Heer DE SURGY en zyn Vertaalder aan dit van hun gemaakte ontwerp beantwoordden, zullen wy hier plaatsen, 't geen zy van *Spitsbergen* melden (*a*).

„ Het blykt uit het verhaal van alle reizigeren, dat dit land een eiland is, 't welk zich uitstrekt van den 76sten graad breedte tot den 80sten (*b*): 't geen 60 duitsche mylen uitmaakt".

„ De

(*a*) „ De beschryving die wy hier geven is getrokken uit het dagverhaal van FREDRIK MARTENS, eenen Hamburger, die, op 't verzoek van de Koninglyke Maatschappy te Londen, de reis naar Spitsbergen ondernam. Zyne waarnemingen schynen met veel zorgvuldigheid genomen te zyn. Zie *le Recueil des Voyages au Nord par* BERNARD, *Amst.* 1715. *Tom.* 2. *p.* 12. *Recueil de Debrys*, *Indiæ Orientalis Pars* 2. *in Fol. Francofurti* 1619. *p.* 47".

(*b*) HUBNER's *Geographie.*

„ De naam van Spitsbergen meent men, dat uit hoofde van de spitse bergen, die 'er gevonden worden, gegeven zy.

„ De onmatige koude van dit Eiland maakt het volstrekt onbewoond. Het is vervuld met bergen, geheel met ys en sneeuw bedekt, en dezelve zyn zo hoog, dat men ze 12 mylen ver in zee gewaar word. Wanneer het donker weêr is, verbergen derzelver kruinen zich in de wolken. Eenige zyn van onder tot boven uit een' enkelden steen gevormd, en vertoonen zich als vervallene muuren. Deze steen is gelyk het marmer, met aderen van verscheide kleuren doorweven, en geeft, by wyze van uitwaseming, een vocht, dat de sneeuw rood maakt. Tusschen deze natuurlyke bergen verheffen zich andere van ys, zo hoog als de eerste. De sneeuw, die alle deze bergen bedekt, geeft een zo sterk licht als dat der zon in helder weêr. De blauwe kleur dezer yshoogtens, doormengd met een vuurig rood, dat van den voet der natuurlyke bergen voortkomt; de glans der sneeuw; de klooven der Rotsen, die aan dit wit eene schaduw geven, dit alles te samen maakt eene alleraangenaamste vertooning voor 't gezicht (*a*).

„ Dit Land is het koudste des weerelds: de lyken verteeren 'er niet ligt. Een lichaam, dat 'er tien jaren te voren begraven was, zo als een kruis, dat men op 't graf gezet had, aantoonde, wierd nog zeer gaaf bevonden: 'er was geene de minste verandering in de gedaante, noch zelfs niet in de kleederen te zien.

„ In 't jaar 1633 lieten de Hollanders op dit eiland, zeven van hun volk om kundschap van 't land en van de voordeelen, die men van 't zelve zou kunnen trekken, te neemen. Deze menschen, die 'er den winter zeer wel hadden doorgebragt, werden in 1634 door zeven anderen, die 'er alle stierven, opgevolgt. Ten einde van 20 jaar vond men hunne ligchamen nog zeer versch (*b*). De zomer is 'er zèer kort. Geduu-

(*a*) „ Een Spaansch Edelman, een geleerd en weetgierig Natuurkundige, genaamd LEONIN, eene reis naar Spitsbergen, op order van den Groot-Kanselier van Denemarken, in wiens dienst hy was, gedaan hebbende, geeft 'er eene andere beschryving van. Men vindt dezelve in BUFFON's *Histoire Naturelle* tom. 2. de *l'Edit. in* 12. *p.* 93. Dit verschil komt waarschynlyk daar uit voort, dat de Spanjaard in Reevelds Baai zal aangeland zyn, van dewelke MARTENS spreekt, en dit land het allerlangste van Spitsbergen, of veel eer eene Leigroeve noemd, welker kanten de aanlanding zeer moeijelyk maaken ".

(*b*) „ Zie de Historische Atlas van BLAAU ".

duurende 3 maanden ziet men 'er geen ander onderscheid tusschen nacht of dag (*a*) als dat het zonnelicht 's nachts naar eenen helderen maaneschyn gelykt, en dat men de zon zo gemaklyk als de maan kan zien. Als dan ziet men boven den gezichteinder nooit meer dan de helft of iets meer van de maanschyf (*b*). Gedurende drie andere maanden, vertoonde zich de zon in 't geheel niet (*c*). Als dan schynt de maan vol te zyn en dezelve blyft verscheide dagen boven den gezichteinder. Ydere 24 uuren is 'er een schemerlicht voor eenen zekeren tyd, en 't zelve word terstond opgevolgt door 't noorderlicht, waar van wy in de verhandeling van Groenland eene beschryving zullen geven.

„ Niettegenstaande de zon geduurende 3 maanden in deeze landstreek aanwezig blyft; voelt men 'er echter de warmte maar voor eenen zeer korten tyd. In 't laatst van Mey heeft dezelve nog zo weinig kracht, dat de koude 'er de tranen uit de oogen haald. Men heeft 'er den 13den Juny langs de kusten en aan den mond der baijen zulk dik ys gezien, dat de Schepen 'er niet konden inloopen; de sneeuw zelfs was nog zo weinig gesmolten, dat de Rendieren, (een soort van Herten alleen in de noordlykste landen te vinden (*d*),) niet konden grazen en dood mager waren. Volgens Martens gebeurt het somtyds, wanneer de lucht betrokken is, dat het in deze drie zomermaanden sneeuwt en vriest. Hy verhaalt dat den 24sten July de warmte der zon zo sterk was, dat de teer tusschen de gangboorden van zyn schip, aan de zyde, die voor den wind beschut was wegsmolt; en dat daar

(*a*) „ Onze Reiziger merkt aan, dat sedert den 3den Mei de zon gedurig boven den gezichteinder bleef, tot den 2den Augustus, wanneer hy dezelve voor de eerste reis zag ondergaan".

(*b*) „ Men kan de reden daar van zien in *Varenius Geographia generalis*, lib. 2. p. 359. Edit. Canterb. 1681".

(*c*) „ Engelschen, die 'er den winter doorbragten in 1634, verhalen dat de zon 'er den 20sten October onderging, en niet voor den 24sten February 1635 weder te voorschyn kwam. Zorgdrager bevestigt dit in zyne Groenlandsche Visschery, en spreekt insgelyks van eene nacht van vier maanden zo wel als van eene dag van gelyke lengte: Wyders vind men nog eene groote meenigte van Overschryvers, die 't zelfde zeggen; doch hun gezag kan dat van Martens niet opwegen, die niet een ander gevolgt, maar zelfs waargenomen heeft".

(*d*) „ Zie in de afdeeling van Lapland eene beschryving van dezelve".

daar en tegen de lucht 's anderen daags betrokken, en de koude zeer groot was.

„ Men kan zich nochtans van den zomer, die men 'er heeft, een denkbeeld maaken uit den korten tyd, welke de planten noodig hebben, om 'er tot volwasſenheid te komen. In de maand Juny zag onze Reiziger nog geen groen, en in de maand July zegt hy, veele kruiden en bloemen te hebben gezien, welker zaad reeds ryp was.

„ 't Is op de kusten van Spitsbergen, dat men op de Walvisvangst gaat, en de grootſte vangt. De Schepen komen 'er gemeenlyk in 't begin van Juny, en vertrekken half Augustus.

„ Men vind op dit eiland noch beken, noch bronnen van zoet water. 't Eenige dat men 'er bekomen kan, krygt men van geſmoltene ſneeuw, en ys.

„ Na een denkbeeld van deze gure landſtreek gegeeven te hebben, gaan wy over tot de beſchryving der planten; en dieren, welke 'er gevonden worden.

„ De planten welke men met verwondering onder zulk eene gure lucht ziet groeijen, beſtaan in een ſoort van Aloë, Huislook, Renonkels &c. (*a*) Onder tien of twaalf ſoorten, die onze Waarnemer beſchryft, is 'er geene, die iets zonderlings opleverd, uitgenomen het Klipkruid.

„ Het is van dezelfde ſoort, als 't geen de Hollanders *Wier* noemen, en in 't Latyn den naam van *Fucus* (*b*) voert. Deze plant heeft een ronde en vezelagtige wortel, welke tusſchen de rotſen groeit: hare ſteng is meer dan 6 voet lang, dezelve is geel, breed, en plat gelyk een blad: men ziet 'er verſcheide bladen uitſpruiten zo breed als de ſteng, en die zo veele nieuwe takken ſchynen te wezen; deze bladen zyn geel, 6 voet lang, en gelyken naar de tong van een mensch. Boven aan de ſteng zyn lange en ſmalle blaadjes, zo geel en doorſchynend als Walvischlym. Mogelyk zyn deze blaadjes de bloemen dezer plant. Digt aan dezelven groeijen andere, die langwerpig rond en hol zyn, dezelve gelyken naar opgezwollene blaasjes, en zyn omringd van kleinder, en zeer geſlotene blaadjes. Binnen deze dus opgezwollene blaadjes, is niets als lucht, die eenig geluid maakt, wanneer men de zogenaamde blaasjes tusſchen de vingers ſamen drukt.

„ Het

(*a*) „ Zie 't reeds aangehaalde *Recueil des Voyages au Nord*. p. 63.

(*b*) „ 't Oorſpronglyk Hoogduitsch heeft KLISSKRAUT. Het ſchynt de *Fucus*, genaamd *Baudrier de Neptune*, te wezen".

„ Deze Plant is onder het getal der beſchrevenen door den Heer LINNÆUS, in zyne *Flora Lapponica*, pag. 348 *& ſeq.*"

„ Het gemeen gevoelen der matroosen is, dat het zaad dezer plant de zeeslakken voortbrengt; maar het is waarschynlyk, gelyk onze reiziger aanmerkt, dat deze slakken voortkomen uit eijeren, op de bladen dezer plant gelegt, gelyk men in onze landstreeken de Rupsen ziet op de bladen der boomen, en dezelve de gedaante van beursjes of blaasjes geven. Wanneer de wind aan 't Oosten of aan 't Noorden is, is deze plant altoos styf en droog: maar wanneer 'er een Weste of Zuide wind heerscht, word zy vochtig, en weekachtig.

„ Laat de strenge koude deezer landstreek maar weinige planten groeijen, het is geensins 't zelfde met de dieren, waar van men 'er alle soorten ziet.

„ In alle de beschryvingen die wy van dezelve geven, zullen wy ze altoos in 6 Klassen schikken; in land- en watervogels; in viervoetige land- en tweeslachtige dieren; in tweeslachtige, wien een soort van vinnen tot pooten verstrekken; in visschen, en kruipend gedierte, en in land- en zee- Insecten ".

Volgens deeze afdeeling vinden wy hier eene beschryving, van den *Sneuwvogel*, *Ysvogel*, den *Raadsheer*, de *Lomme*, *Kutke-Gaap*, den *Burgemeester*, den *Strontjager*, den *Pappegaay Duiker*, den *Kirrmeeuw*, de *Mallemucke*, den *Vos*, den *Witten Beer*, en ten opzigte van 't laatstgemelde dier laat de Schryver zich in deezer voege hooren. „ Deze dieren zyn tweeslachtig of van beiderley leven. Volgens het verhaal van alle Reizigeren schynen zy eene byzondere soort uit te maaken, welke zo wel in 't water als op 't land leeft. Ze zyn niet minder bedreven in het duiken om visch te vangen, dan om een graf op te graven, en zich aan de lyken te vergasten. Ze hebben eene gansch andere gedaante als onze Beeren; hun kop is langwerpiger, naar dien van eenen hond gelykende, en de hals is tamelyk uitgerekt: zy zyn vlugger en onbedwongener dan de andere Beeren, en ook veel grooter. Eenige zyn zelfs 8 voet lang. Zy blaffen gelyk honden, die schor zyn. Hun hair is lang, en zo zacht als wol; hun snuit en de klauwen, waar mede hunne pooten gewapend zyn, zyn zwart: het vet hunner pooten gesmolten zynde is een goed zweetmiddel, en een uitstekend hulpmiddel tegen de lenden-pynen, dat van de andere deelen van hun lighaam is gelyk smeer, en word, na dat men het gesmolten heeft, zo vloeibaar als oly, ook gebruikt men het in de lamp. Het vleesch deezer Beeren is vet en blank gelyk schapen-

vleesch, maar vry flecht van fmaak. Deze dieren, zegt MARTENS, hebben zulken harden kop, dat zy niet eens duizelig worden van flagen, welke eenen os geveld zouden hebben. Zy zwemmen en duiken zeer goed, en ruiken op een veel grooter afftand dan zy zien kunnen. Hunne tanden gebrand, en tot poeder gewreven, zyn een goed middel om aan het bloed zyne vloeibaarheid weder te geven. De jongfte houden zich by de ouden, en verdedigen malkanderen zo getrouw, dat zy zich eer' laaten dood flaan, dan dat zy elkanderen verlaaten. Zy leven van vogelen, en derzelver eijeren, doode Walvisfchen, en allerhande foorten van dieren, zelfs van hunne eige foort. Zo ras de driemaandige nacht begint, verdwynen de Beeren, en komen niet weder voor dat de zon boven de kim ryst (q). Zy durven ook menfchen aanvallen, en verfcheuren de geenen, die zy vermeesteren kunnen. Deze dieren fchynen op 't menfchenvleesch verlekkerd te zyn, en graven een lyk op, zo zy 'er een ruiken. De Heer ERICH PONTOPPIDAN, Bifchop van Bergen, zegt, dat de zwangere vrouwen byzonderlyk van derzelver fmaak zyn, dat zy ze al ruikende of door inftinct ontdekken; en dat zy alles in 't werk ftellen, wat hun mogelyk zy, om 'er de vrugt uit te haalen, welke een zeer lekker brokje voor hun is, voor al zo het eene manlyk vrugt bevonden word (r).

(q) „ Verfcheide Schryvers zyn van gevoelen, dat dit dier zynen tyd al flapende doorbrengt. Het is zeker dat men nooit ontdekt heeft, dat hy eenen winter-voorraad opdeed.

„ ÆLIANUS en PLINIUS zeggen, dat een Beer veertig dagen leeft door enkel aan zyn' rechter poot te zuigen.

„ ARISTOTELES en PLINIUS verhalen dat de Beer, ter wereld komende, niet grooter is, dan een muis, en dat hy geduurende zyn ganfche leven groeit. De kleinheid zyner oogen fchynt dit gevoelen te begunftigen, 't welk ook dat van den Heere PERRAULT is. Men moet aanmerken, zegt hy, dat in alle de dieren, zo dra zy eene zichtbaare gedaante verkrygen, de oogen zo groot zyn naar evenredigheid van 't overige van 't lichaam, dat yder oog 't overige van den kop in grootte vér overtreft, even gelyk de kop veel grooter is dan 't overige van 't lichaam. Men kan dus uit de kleinheid van de oogen der Beeren oordeelen, hoe klein zyn ganfche lichaam by zyne geboorte waar; of men zou moeten onderftellen eene ongehoorde zaak, namenlyk, dat hunne oogen niet in evenredigheid van 't lighaam, gelyk by de overige dieren, gegroeit waren. *Memoires pour fervir a l'Hift. Nat. des Anim. par M.* PERRAULT, *grand in folio p.* 34 & 39 ".

(r). Een ander Reiziger, (s) die te Nova Zembla overwinterde, geeft schrikkelyke voorbeelden van de wreedheid der Beeren: 3 matroosen van zyn Scheepsvolk werden door deeze dieren verscheurd: somtyds kwamen zy de Hollanders aantasten tot binnen hun scheepsboord, of in de hut welke zy hadden opgeslagen, om 'er den winter door te brengen: de kraght van dit dier is zo groot, dat men hem een Stier, of Koe met de voorpooten heeft zien weghalen, terwyl hy op de achterste heen liep (t)".

Hier op volgt de *Zee-rob*, de *Walrus*, de *Walvisch*, de *Zaagvisch*, de *Eenhoorn-visch*, de *Zee-kever* en *Zee tregter*. Dan het bygebragte is genoeg om onzen Leezer den aart en schikking van dit Werk te doen kennen.

(r) „ Deze laatste waarneeming is vry zonderling: dezelve zoude eenige opmerking verdienen, indien deze Schryver zyne verhalen niet zo ongelooflyk gemaakt had, door de verdere blyken van voorzigtigheid, die hy den Beeren toeschryft; als daar is de eigenschap van zich van des jagers snaphaan meester te maken, en denzelven met veel behendigheid tegen zyne vervolgers af te schieten: wyders het voorbehoedzel van eenen grooten steen tusschen zyne pooten te nemen, wanneer hy gekwetst is en zich daar mede in het water te werpen, om de Jagers van zyne huid te versteken. Zie het 4de Deel der *Voyages Modernes*. p. 315, 316".

(s „ *Barents*, een Hollander. Wy zullen in de verhandeling van Nova Zembla eene beschryving geven van den kommerlyken toestand, waar in hy zich bevond".

(t) „ *De Bruins* reis naar Moscovien. *Olaus Magnus*, Aardsbisschop van Upsal in Zweden. *Hist. de Gent. Septent. Lib.* XVIII. *cap.* 26".

Elementa Physiologiæ Corporis Humani. Auctore ALBERTO V. HALLER. Domino in Goumoens le jux, & Feudi in Eclagnens. Præside Societatis Reg. Scient. Goetting. &c. &c. Tomus septimus. Intestina. Chylus. Urina. Semen. Muliebria. Lugduni Batavorum. Apud *Cornelium Haak*. 1765.

Beginzelen van de Natuurkunde des Menschelyken Lichaams. Door A. V. HALLER. *Zevende stuk. De Darmen, de Chyl, de Pis. Het manlyk Zaad. Het byzondere der vrouwen. In groot Quarto, het eerste Deel* 576 *bladz. Het tweede, welk de Vrouwlyke deelen enz. vervat*, 201 *bladz.*

WY kunnen van dit uitmuntend en nuttig Werk des Heeren VAN HALLER, of wel van dit zevende stuk, welk

welk wy nu voor ons hebben, geen kort begrip geeven, om dat het een te veel aan het ander hangt, en het Werk als een famenftelzel gefchreeven en uitgewerkt is. Die het Latyn verftaan, en zich op de Geneeskunde toeleggende, de Natuurkunde van het menfchelyk lichaam oordeelen te moeten kennen, leezen het geheel, of behooren het geheel te leezen; vermids 'er dit deel der Geneeskunde uitvoeriger en naauwkeuriger in verhandeld word, dan tot nog toe in eenig Werk is gedaan. Alhoewel de Schryver zyn Werk, zediglyk, *Beginzelen* genoemd heeft, word het van veel kundige lieden aangemerkt als een *Phyfiologifche Bibliotheek*, om dat men 'er in 't kort alles in vindt, wat, tot heden toe, over de *Phyfiologie* gefchreeven is, gepaard met eige onderzoek en het oordeel van den Schryver. Wy zullen echter om 't werk eenigzins meer te doen kennen, en om onze Vaderlandfche Leezers eenig vermaak te geeven, 'er iet uit voorhouden; en hier toe verkiezen het gene aangaande de Wormswyze beweging der Darmen (*) gezegd wordt.

Om dit ftuk in behoorlyke klaarheid en ontwyfelbaar vast te ftellen, legt de Heer HALLER tot een grondflag de *Beweegvaardige natuur der Darmen* (†). Deeze bewyst Hy door Proeven op de Darmen van allerhande Dieren genomen. Een Darm met eenig fcherp middel van buiten aangeraakt trekt zich in, en wel zo als of hy met een band ware toegebonden, en zonder dat eenige holte overblyve. Het zelfde gefchiedt als de Darmen van binnen, door een fcheikundig vergif, eenige harde aanraaking, of door Wormen enz. getergd worden. En deeze eigenfchap van famentrekking duurt zelfs eenige uuren na den dood, zo lang tot dat het vet geheel geftold is. Ja de Darmen reeds uit het lichaam genomen zynde trekken zich nog famen, als ze met een fpeld geprikt worden, en zelfs afgefneden ftukken van het Gedarmte. In doode lichaamen worden ook dikwils zodanige famentrekkingen van een groot gedeelte van de Darmbuis gevonden, welken men niet kan twyfelen lang voor den dood gefchied te wezen, als men boven dezelven veel lugt of vuiligheid opgehoopt ziet. Hier uit mag met regt befloten worden, dat in de Darmen van leevende Dieren een geftadige neiging is tot famentrekking, welke het voedzel of de lugt, de zelven uitzettende, tegenftaat.

Dit beweezen hebbende, gaat de Schryver over tot de Worms-

(*) *Motus periftalticus Inteftinorum.* (†) *Inteftinorum natura irritabilis.*

Wormswyze beweging, waar door groote gedeelten der Darmen bewogen worden. Men heeft ontkend dat dezelve natuurlyk is, en gezegd dat ze niet blykt, de buik van een levend dier door een hoorne venstertje beschouwd zynde (a); anderen hebben gezegd, dat men ze in geopende Dieren niet ziet dan op het oogenblik des doods, en zich dan als een stuipagtige beweging, uit de benaauwdheid des doods ontstaande, voordoet. Deeze mannen hebben, naar 't oordeel van den Heer HALLER, , dit stuk niet dikwils genoeg beschouwd, zy hebben by hunne beschouwing een tyd van rust in deeze beweging aangetroffen, en hier uit besloten dat 'er noit een tyd van beweging ware; wyl 'er geen geslacht van Dieren bekend is, waar in deeze beweging niet ter bekwaame tyd is gezien'. En hier vindt men eene optelling van Dieren in welken dezelve gezien is; en vervolgens eene menigte getuigenissen van Schryvers die dezelven in menschen gezien hebben, en zeer dikwils in Dieren, waar by de Schryver zyn eige getuigenisse van bevindinge voegt; en wel dit byzondere. „ Ik hebbe ", zegt Hy, „ zeer duidlyk gezien, in leevende Dieren, dat het Gedarmte somtyds in rust is, of zich inderdaad zeer langzaam beweegt, en van zelfs van beweging overgaat tot rust, ook dat het bezwaarlyk tot beweging opgewekt wordt. Doorgaans bevind Ik echter, dat het Gedarmte van een levend Dier kruipt en omgeweenteld wordt. En niet zelden ziet men het van rust wederom tot beweging overgaan. En het is niet nodig dat men de lugt toegang geeve om de beweging van het Gedarmte te doen opgewekt worden. Want ik zie dezelfde kruiping, al zyn de Darmen wel gedekt, ja door het Buikvlies, nog geheel zynde, althans door het Net, of door de geopende borst, als alle de bekleedzelen van den buik en ook het Middenrif nog geheel zyn ".

Hier op volgt nu eene nadere beschryving van deeze Wormswyze beweging. „ Men wordt dezelve gewaar als men een levend dier, of dat nog maar kort dood is geweest opent, doch ze is moeilyk te beschryven en zelfs waar te neemen, om dat 'er zo veel strydige bewegingen in gezien worden. Men ziet het geheel Gedarmte kruipen, en op verscheide wyzen getrokken en te mets samengetrokken, en ook wederom verslapt worden; beurtlings verhard, dan naar de regter dan naar de linker zyde gekeerd, en naar om hoog met

(a) Zie de *Vaderl. Letteroefen.* IIIde Deel 2de Stuk. bladz. 351. Alwaar eene beschryving van dit hoorne venstertje gegeeven is.

met de ingehoude ſtoffe, dan wederom naar beneden gevoerd, en de Darmen korter en ook wederom uitgeſtrekt worden, naar voren uitkoomen, en naar achteren wederom ſchuilgaan, en zich krulsgewyze omſlingeren. De ſaamgetrokke punten zyn verſchillende en onbeſtendig, zo dat een deel 't welk in rust geweest is nu beweegd wordt, 't welk ſamengetrokken was nu verſlapt wordt, en dan knoopen gemaakt worden van de opgehoopte drekſtoffen, welken door de ſamentrekkingen tegengehouden worden; welke knoopen wederom verdwynen, als de ſamengetrokke deelen, welken den knoop onderſchepten, nader tot malkander gebragt worden.

„ Men ziet de beiderleie vezelen baarblyklyk werken, zodat nu de langwerpige het Gedarmte verkorten, dan de dwerſe het zelve vernaauwen en ſamentrekken. Ook werken wel de beiderleie vezelen te gelyk, zo dat het Gedarmte te gelyk korter en naauwer wordt. Als deeze vezelen werken worden ze zichtbaarder en onderſcheiden. Het Gedarmte laat zich doorgaans naar de ſamengetrokke plaatſe optrekken, en wordt korter, en zendt zyne ingehoude ſtoffe derwaards, naar boven en naar beneden. Het ſaamgetrokke deel haalt de hoeken van den Darm naar zich, verwydt dezelven en maakt ze kort. Het deel beneden de ſamentrekking wordt uitgezet, wordt wyder en langer.

„ Lugt of drekſtoffen verzamelen de Darmen tusſchen twee ſamentrekkingen, dus zwellen ze, en kort hier op verdwynen de uitgezette ringen, en de lugt ontſnapt. Somtyds is de ſamentrekking ſterker, en dryft de drekſtoffe, of de lugt terug, zo dat de ingeſloote lugt geene opening vindt om te ontkoomen, en de drekſtoffen, na den dood, tusſchen een ſaamgetrokken ring van weerzyden opgehouden wordt ".

Deeze Wormswyze beweging noemt de Schryver de *Speelende*, en aangaande alles wat Hy hier van gezegd heeft, beroept Hy zich op zyn eige Proeven, genoegzaam alleen, eenige weinigen van anderen uitgezonderd. Vervolgens beſchryft Hy de *waare Wormswyze beweging welke naar beneden voert.*

„ In deeze ſchynbaare verwerring, gelyk in het geheele ſamenſtel der wereldlyke dingen, blykt echter een zeer goede orde, en het verwerde, welk 'er ſchynt ondergemengd te wezen, ſtrekt ten nutte van het Dier. Te weeten, de beweging, welke de ſpyzen naar beneden van de Maag tot het uiteinde van het Gedarmte moet voeren, heeft dermaate de overhand, dat ze deezen weg naauwkeurig, ſchoon wat traag, volge, al ſchynt een ſtrydige beweging hier tegen gekant te zyn. Dit is

is zo bekend, dat het naauwlyks behoeft verklaard te worden ". Hier worden eenige Voornaame Mannen aangehaald, welken dit in Dieren en eindelyk ook in den mensch gezien hebben.

„ Door deeze beweging worden de ſpyzen naar beneden gedreeven, en de drekſtoffen door het uiteinde van het Gedarmte uitgeworpen, tot dat het zelve geheel ledig zy. En zo wordt ook 't gene in de Darmen onthouden wordt, als dezelven door eene wonde afgeſneeden of geopend zyn, uitgedreeven. Althans worden de ſpyzen opgehoopt ter plaatſe waar een beletzel is, 't welk zy niet kunnen te boven koomen, gelyk waar een Darm door een band is toegebonden, by den Endeldarm, als deeze door een toeval geſlooten is, of door langwyligheid van den ſlaap, gelyk in de Beeren. Zo wordt ook de lugt opgehouden, als 'er ergens eenige ſluiting is. En deeze Wormswyze beweging heeft plaats door het geheele Gedarmte, in den Twaalfvingerigen, den Nugteren, den Omgewonden, en ook zelfs in de dikke Darmen. En het Gedarmte wordt geheel ſamengetrokken, niet alleen tot een derde gedeelte, maar zo dat 'er geene holligheid overblyve ".

De tyd in welken de ſpyze het Gedarmte doorgaat en uitgeworpen wordt, is niet gemaklyk te bepaalen, zegt de Heer HALLER. Een gezond mensch ontlast zich doorgaans alle dagen 's morgens als hy opſtaat; zo dat men mag ſtellen, dat, binnen twintig uuren, zo veel drekſtoffen in den regten Darm vergaderd worden, als genoeg is om ter ontlasting aan te dringen; en byna daaglyks evenveel: gelyk uit de loozing van ſommige doorgeſlikte en onverteerde dingen heeft konnen opgemaakt worden. Vloeibaare lichaamen gaan echter ſchielyker door dan vaste: maar olieagtige gaan traag door, en blyven lang in 't Gedarmte eer ze ontlast worden. Harde en ongewoone dingen kunnen 'er ook lang, niet alleen dagen en weeken, maar maanden in opgehouden worden. Ook laaten de gewoone ontlastingen in 24 uuren veele uitzonderingen toe, gelyk in 't gevolg door den Schryver aangeweezen wordt, zonder dat dit de gezondheid ſchynt te benadeelen.

Hier na volgt de beſchryving van de Omgekeerde Wormswyze beweging (*), waar door de Darmen opwaards, of het ingehoudene in dezelven naar de Maag te rug gedreeven wordt. „ Hier van is reeds in 't begin onder de ſpeelende Wormswyze beweging gewag gemaakt. En die is altyd met deeze laatste, in derzelver volmaaktſten ſtaat eenigzins gemengd, in alle Dieren.

(*) *Motus antiperiſtalticus.*

ren en ook in den mensch; en schoon ze in kragt niet gelyk staat met de regtstreeksche Wormswyze beweging, gaat ze door het geheele Gedarmte. Immers ziet men dat drekstoffen, klysteren, zetpillen en dergelyke dingen uit den regten Darm, door de dikke eerst, en dan door de dunne Darmen opklimmende, door den mond worden uitgeworpen. Gelyk de regtstreeksche Wormswyze beweging is ook deeze omgekeerde door voornaame Mannen ontkend. Men heeft de uitwerkingen, als het overgeeven van drekstoffen door den mond enz. tragten te verklaaren, door te stellen, dat het Gedarmte in zodanige gevallen, tot aan de Maag toe vol was, en hier uit de braaking veroorzaakt wordt. Maar men heeft zulk eene volheid, in menschen op die wyze gesturven, niet konnen vinden, schoon zulke voorbeelden geenzins zeldzaam zyn'.

De wyze nu, waar op deeze Wormswyze beweging werkt, wordt dus beschreeven. De spyze wordt uit de Maag in het Gedarmte overgegeeven. „ Het uiteinde of het Poortier (*) van de Maag wordt samengetrokken en dryft een gedeelte van de spyze voort. Te gelyk nadert het begin van den Twaalfvingerigen darm aan het Poortier, wordt derwaards aangevoerd en de aankoomende spyze te gemoet, wordt dezelve ontfangen hebbende door haar verwyd, en wykt kort hier op van het Poortier af. Zo dra dit geschied is, wordt het wydste gedeelte van den Darm samengetrokken, en verspreidt de spyze aan weerzyde, zo datze ten deele naar het Poortier te rug keert, en ten deele naar den Regten darm voortgedreeven wordt. Het gedeelte welk voortgedreeven wordt, wordt van het naaste gedeelte van den Darm, ook te rug gebragt, en korter geworden, ontfangen, en als gelokt. De spyze ontfangen hebbende, zo de stoffe wat dik, of 'er lugt is, zal op deeze plaatse een knoop ontstaan, beneden de plaatse welke samengetrokken en vernaauwd is. Deeze knoop maakt de saamgetrokken Darm, kort hier op, wederom gelyk, terwyl hy zich, gelyk het voorgaande deel, van de spyze of lugt ontdoet. Het gene van de spyze naar het Poortier was te rug geweeken, wordt door het samengetrokken Gedarmte wederom naar beneden gedreeven. Het gene voortgegaan is, wordt van een tweede gedeelte van den Darm vernaauwd zynde, ook naar het Poortier te rug gedreeven en naar beneden, nu echter minder naar het Poortier. Boven de samentrekking maakt het een knoop.

„ Dikwils gaat een groot deel van het Gedarmte, met het ingehoudene, opwaards en nederwaards. Tusschen de twee naaste samentrekkingen, wordt het opgetrokken deel van den Darm kor-

(*) *Pylorus.*

korter. Bezwaarlyker worden de ringen, hoedanig in den Kolykdarm zyn, te boven gekoomen, en ook de hoeken welken in het dunne Gedarmte menigvuldig zyn. Hierom wordt de drekſtoffe of de lugt dikwils aldaar lang opgehouden ".

„ De werking, waar door de plooijen te boven gekoomen worden is dezelfde welke wy reeds beſchreeven hebben. Het ſaamgetrokken deel, is als een vast punt; naar dat punt keert de kromme Darm, en wordt regtuitgeſtrekt. Dit geſchiedt niet op eene reize, maar met herhaling, terwyl elke ſamentrekking een gedeelte van den hoek van den Darm afneemt; zo dat de golvende gedaante der Darmen voornaamlyk maar den voortgang der ſpyze door denzelven wat vertraagt.

„ Men moet dit echter niet zo aanmerken, als of een klein gedeelte van de ſpyze, geregeld van de Maag tot aan den Regten darm voortgaat. Tusſchen beiden koomt 'er rust: en veel onderſcheidene deelen van het Gedarmte worden op denzelfden tyd hier en gins ſaamgetrokken, en dryven de ſpyze voort, terwyl andere ſlap worden en andere rusten.

„ Om deeze zwaarigheden te boven te koomen, en te maaken dat de regtſtreekſche Wormswyze beweging de omgekeerde, welke 'er altyd baarblyklyk mede vermengd is, overmeestere, dienen eenige oorzaaken aangeweezen te worden. De kragt van de Maag is grooter dan de tegenſtand van den Twaalfvingerigen Darm, en de ring van den zwellenden Darm naar de Maag toe wordt bezwaarlyker overwonnen dan de bogt van den voortgaanden Twaalfvingerigen Darm. En de ſtoffen van het dunne Gedarmte worden gemaklyk in den grooten en wyden Kolykdarm overgebragt, gelyk een rivier zich gemaklyk in een meir ontlast; en het klapvlies van den Kolykdarm laat door het gene van de Maag koomt, terwyl het de te rug keering belet van het gene uit den Kolykdarm in den dunnen Darm zou tragten over te gaan. Dus blykt dat de Wormswyze beweging een vast beginzel heeft in de Maag, van waar zy de ſpyze gemaklyker naar beneden dryft, dan het tegendeel zou konnen geſchieden, zo ze van beneden naar de Maag poogde te rug te keeren. Dat 'er een vrye weg is naar beneden, en niet voor de weeromkeering. De Regtedarm maakt zich eindelyk de ſtoffe kwyt in de lugt, welke geen tegenſtand biedt, als zich de Sluitſpier geopend heeft ". Dit alles wordt van den Schryver byna alleen uit zyn eige Proeven, in leevende Dieren, opgegeeven; zo dat het eenigzins als een ſchildery naar 't leven kan aangemerkt worden.

De Heer HALLER merkt nog aan, „ dat de eerſte Darmen, dat is, de naasten aan de Maag, de beweegvaardigſte zyn, en

in elken Darm het bovenste gedeelte beweeglyker dan het onderste, en alles by malkander vergeleeken zynde, de Wormswyze beweging naar beneden de sterkste. En dewyl het bovenste gedeelte van den Darm gemaklykst samengetrokken wordt, het benedenste met minder kragt, en hierom voor de spyze en de lugt plaats maakt, zal na veele op- en neder- bewegingen eindelyk alles naar den Regterdarm gevoerd worden. En hierom, gelyk een geweldige aanprikkeling of een beletzel 't welk den doorgang stopt, de Wormswyze beweging omkeert, wordt ze ook van zelfs hersteld, als het beletzel weggenomen is'.

De oorzaaken van de Wormswyze beweging aangaande, wordt aangemerkt, ,dat dezelve een eigenaartige beweging is, het Gedarmte, gelyk ook andere deelen, ingeplant, wyl ze zelfs na den dood overblyft, alles met zodanige bewegingen gelyk heeft, en niet aan 's menschen wille onderworpen is. Eene beweging derhalve welke van aanprikkeling afhangt. De Darmen zyn in rust als ze zonder aanprikkeling zyn, gelyk in geopende Dieren dikwils gebeurt. Zy rusten in onthouding van spyze', gelyk de Schryver zegt, , hy zelf en LIEBERKUHN gezien te hebben'; ook in slaapende Dieren. Een Beer zou anders zo lang niet gerust konnen slaapen; de pyn van den geprikkelden Endeldarm zou hem ontrusten, als de Wormswyze beweging de spyze in zyne wintersche rust op gelyke wyze als op andere tyden voortdreef. Ook rusten de Darmen als ze met olie besmeerd zyn, en dit schynt de reden te zyn, waarom vette dingen langzaam door het Gedarmte gaan: zy verstompen de beweegvaardige natuur van het Gedarmte. Misschien zyn ze ook in rust in heftige koortzen, wegens een byzonder bederf in de eerste wegen, 't welk de beweegvaardigheid der Darmen vernietigt'.

, Een gestadige prikkel der Darmen is, voor eerst, de lugt, waar mede wy byna altyd de Darmen vervuld vinden, als ze ledig zy van spyze. Deeze lugt hebben wy ingeslokt, of ze is door ontwikkeling uit de spyze voortgekoomen. Een tweede prikkel is de spyze, welke of door haare maate de Darmen uitspant, of door de lugt welke ze heeft uitgegeeven, of door eenige scherpte aandoening maakt. De Darmen zyn meest in beweging als ze vol spyze zyn. Men kan hier, in de derde plaats, byvoegen de gal, voornaamlyk die der galbuize welke scherp is, en tot opwekking van deeze beweging zeer bekwaam. Deeze twee prikkels zyn niet gestadig, en werken dan voornaamlyk als we eerst gegeeten hebben. De andere prikkels, welken 'er zich onder mengen, zyn eenigzins tegennatuurlyk, als

als wormen, ſcherpe geneesmiddelen, welken om dat ze afgang verwekken, purgeerende genoemd worden. Evenwel verwekken alle ſcherpe middelen geen afgang, ſchoon ze alle de Wormswyze beweging vermeerderen, ook maar van buiten op de huid geſtreeken. De kragt van afgang verwekkende middelen hangt af van de beweegvaardigheid van het Gedarmte. Hierom worden in ſommige geſteldheden en volken veel grooter giften vereischt dan in anderen, en men vindt 'er welken door geene purgeermiddelen te beweegen zyn. Uit enkele zwakheid kan het lichaam 14 dagen geſlooten zyn. Anderen raaken door een zeer geringe gifte, en van onnozele dingen aan den afgang, om dat ze van een ſtrydige geſteldheid zyn. Als de gemaakte aanprikkeling maar op een enkele plaatſe wat groot is, doet zy 'er het ganſche Gedarmte in deelen; het zy de Spiervezelen der Darmen de naby gelege vezelen door de ſamenvoeging door het celagtig weefzel naar zich trekken, en de beweging van de eene overgaat tot allen, het zy de aanprikkeling door de zenuwen voortgezet worde, welk laatſte het waarſchynlykst is. De ziel kan hier in geen deel hebben, om dat de beweegvaardigheid door aanprikkeling duurt na den dood, in de Darmen uit het lichaam genomen, en in afgeſnede ſtukken van dezelven'.

, De uitwerkende oorzaaken hebben geene duisterheid. Dwerſe en over de lengte loopende vezelen worden hier toe gevonden. De dwerſe verrigten het meest. Deezen maaken de ſamentrekkingen, welken op de aanprikkeling volgen, het voornaamſte van de Wormswyze beweging, en bewerken den voortgang der ſpyzen naar de beſtemde plaatſe. Zy maaken ook de omgekeerde Wormswyze beweging, en dit geſtadig als de oorzaak der ſamentrekking zo groot is, dat de beweging der ſpyze en drekſtoffe gemaklyker naar boven dan naar beneden kan geſchieden.' Zy geeven ook het ſteunzel aan de langwerpige vezelen, waar tegen ze zich inkorten; en verrigten alles wat wy gezegd hebben van de ſamentrekking van het Gedarmte af te hangen. De langwerpige vezelen maaken het Gedarmte korter, en voeren het aan tegen het ſamengetrokkene, om de ſpyze te gemoet te koomen. Zy vereffenen de hoeken van het Gedarmte, en de knoopen als de ſamentrekking ontlaat'.

De nuttigheid van deeze beweging, zegt de Heer HALLER, moet groot zyn, , om dat ze in allerhande ſoort van Dieren plaats heeft, en zelfs in Polypen en andere Dieren, welken zelfs geen hart hebben, waargenomen wordt. Voor eerst voert zy de ſpyze door alle de deelen van het Gedarmte naar

haare vergaderplaatse. Ten andere, hoewel de beweging zagt is, verbreekt zy evenwel de voedzels, meer dan in de Maag geschiedt, wyl ze zich naauwer famentrekken en zeer lang zyn, en gevolglyk die bewerking ook langer duurt. Zy mengt de gal en alles wat zich in 't Gedarmte by de fpyze voegt, en niet gemaklyk famen vermengd wordt, wel onder een. En de omgekeerde Wormswyze beweging, fchoon ze in den eerften opflag de gemelde nuttigheden mogt fchynen tegen te ftaan, heeft ook grootlyks haare nuttigheid; hier door wordt de fpyze langer opgehouden, zy ontfangt meer wryving van het Gedarmte, en meer van de natuurlyke bymengzels van het Gedarmte, terwyl ook de gelegenheid tot opneeming van de Chyl zo veel te langer duurt'.

Deeze kragten fchynen in oude menfchen te verzwakken, zo dat de geheele Beweegvaardigheid haare aandoenlykheid van aanprikkeling fchynt te verliezen; waar door ook de ontlasting van afgang traag en moeilyk wordt. En dit fchynt een van de oorzaaken van den natuurlyken dood; de fpyze niet naar behooren gezuiverd wordende, worden alle vogten fcherp.

Het Verbond der Genade in III Boeken. En het Lied van Zion in XII Zangen. Door Mr W. H. SELS. *Met Plaaten. Te Amfterdam by* F. de Kruyf *en* A. v. d. Kroe, 1767. *behalven het Voorwerk* 298 *bladzyden in quarto.*

IN het eerfte gedeelte van dit Werkje, getyteld het *Verbond der Genade*, ftelt ons de Dichter voor, hoe dit Verbond, op 's Menfchen Val, eerstmael in 't Paradys aengekondigd wierd; hoe Gods Zoon vervolgens, als Borge van dat Verbond, geboren, geftorven, uit de dooden opgeftaen en ten Hemel gevaren is, om den geloovigen, ten laetften dage, het volmaekte en eeuwigduurende bezit der heilgoederen van dat Verbond te doen erlangen. —— Het tweede gedeelte, dat den naem draegt van 't *Lied van Zion*, 't welk hier zo veel zegt als het Gezang der Christelyke Kerke, behelst dichtmatige uitweidingen over 's Heilands geboorte, de voornaemfte lotgevallen zynes leevens, zyn lyden, opftanding en verheerlyking.

De Heer en Mr. SELS volgt, in 't een en 't ander, den gewoonen leidraed der Leere onzer Nederlandfche Kerke, en doormengt deze zyne dichtftukken met verfcheiden ftichtelyke opmerkingen, welke konnen dienen ter aenmoedi-

diginge, tot het vermelden van den lof des Heeren, en 't wandelen op den weg zyner getuigenissen. Wat voorts de dichtkundige uitvoering betreft; gemeenlyk is de tael geregeld, en de vloeibaerheid der veizen redelyk in acht genomen: de ftyl is over 't geheel een gefchiedkundige en zedige ftyl. Men oordeele hier van verder enigermate uit het volgende gedeelte, waer in de Autheur het oog heeft, op de oproerige beweging des Volks, om Jefus tot Koning te maken, na deszelfs wonderdadige fpyziging der menigte, Joan. VI: 15.

Gelyk een riet, geflingerd van de winden,
Zich wiilig buigt dan her dan derwaard heen;
Zo zal men ook de zieletochten vinden
Van 't blinde grauw en dom en flom gemeen.
Dan vloekt het eens in onbegreepen woede
En teistert zelfs de hoogfte majefteit;
Dan buigt het zich en fmeekt om hulpe en hoede
En dan ontvlamt zyn drift in onbefcheid.
Nu wil het, by het tintelende glimmen
Van Gods genade op de euangeli kruin,
Langs hunne macht, Mesfias macht doen klimmen,
Op eenen berg van nêergeftorten puin,
Als op een' troon, een' hoogen ftoel van eere,
Te bros, te zwak voor 's Heilands fterken glans;
Het fchichtig volk noemt Jefus vorst en heere,
En vordert voor zyn hoofd een' lauwerkrans.
Zo veel vermag op donkere gemoederen
Een enkle gunst een klinkend wonderftuk,
Dat Jefus wil (om dus het volk te voederen,
By 't prediken van hemelsch ziels geluk,)
Beflooten hadt en daadlyk uit liet voeren;
Want deeze held, dien 't weldoen nooit verdroot,
Gedenkende, als in klem van liefde fnoeren,
Aan 't volgend volk en hunnen hongersnood,
Die, hoe hy wreete en woele in de ingewanden,
Den moeden ftoot niet ftrekt tot hindernisf',
Leidde op het brood zyn zegenryke handen,
En zegende ook op deze wyz' den visch.
Dit wonder reeds (mogt ik na waarheid fpreeken!)
By jong en oud, by ryk en arm bekend,
Kost harten, hard als marmer fteenen, breeken,
Op de oever van verderf en ziels elend.
Gy moogt, verblinde en nu ontftelde troepen
Van morrend grauw in 't fchichtig Joodendom,
Om deze daad, geluk heer koning! roepen,
En flaan voor hem den dreunend' eeretrom;

Dat juichen kan Mesfias niet verheffen;
Zyn naam, en eer ontstygt uw' hinkende eer'.
Men kan geen star met ligte pylen treffen,
De boog schiet op, en booger lucht werpt néer.
Oproerigheid kan ook geen' God behaagen,
Die door 't gebit van vrêe den oorlog dwong,
Toen de Englenrei, daar men hem 't eerst zag daagen,
En van genade en ook van vreede zong.
Dit ziet men klaar, dit kan men hier ontdekken,
Niet door een' glimp van schyn, die 't oog bedriegt,
Niet uit een ploy van looze wezenstrekken;
't Geen de eenvouwd vaak in diepe sluimring wiegt:
Maar duidelyk en ongeveinsd en krachtig;
Want Jesus wendt niet slechts het hemelsche oog
Van 't volk af, dat, min dapper dan onmachtig,
Zyn' naam, zyne eer doet zweeven hemelhoog.
Hy vlucht voor de eer der schaterende Jooden,
Als voor een vuur, dat land en stad verteert.
Hy vlugt voor de eer, hem willig aangebooden,
Als voor een' dwaaz', die eigen ramp begeert.
Hy vlucht voor de eer, als voor een' kuil vol slangen;
Als voor een' leeuw, die met zyn klaauwen woedt;
Als voor een pest, met vlekken op de wangen;
Als voor een' man, die dorstig is naar bloed,
En poogt zich in 't gebergte te verschuilen,
Terwyl zyn school zich naar Bethsaida wendt.

DINA, *de dochter van den Patriarch* JACOB *en* SICHEM, *de Zoon van Vorst* HEMOR. *Genesis XXXIIII. Te Middelburg by* A. de Vin, 15 *bladzyden in quarto.*

GEnefis XXXIIII op Rym gefteld, zonder bevalligheid. Het afmalen van den toeftand van *Dina*, na dat *Sichem* door hare Broeders ontzield was, ftrekke tot een genoegzaem ftael dezer beryminge.

Men nam uit het Paleis daar Sichem *had gewoond,*
De schone Dina, *die van droefheid dagt te sterven,*
Wyl zy haar Bruidegom, voor altoos moeste derven!
Sy had haar op het Lyk van Sichem *uitgespreid;*
Haar leven scheen ook weg, met Hem op wien sy leid!
Men heeft van daar haar weêr in 's vaders huis genomen,
Alwaar sy, door haar leet, gestadig scheen te droomen!

DINA heeft ongetwyfeld, terwyl ze dus *scheen te droomen*, haar hartzeer beter uitgedrukt, dan de Maaker van dit Stukje doet, terwyl hy nog *schynt te waken.*

Le

Leo de Groote, Treurspel. Te Amsteldam by J. Duim 1767.

DE hoofdzaeklyke inhoud van dit Treurspel is kortlyk deze. —— *Leo de Groote* was, door de macht en het beleid van *Aspar*, ten zetel van 't Oosterſche Ryk geſtegen; en had hem, ter belooninge zyner verdienſte, toegezegd, dat hy deszelfs Zoon *Ardaburius* tot Medegenoot des Ryks zou aennemen, en voor zynen Opvolger verklaren. Doch de uitvoering dezer belofte vertraegde, wel inzonderheid door dien *Aspar* en *Ardaburius*, zedert, de geloofsleer van *Arius* hadden aengenomen; waer door ze haetlyk geworden waren in de oogen van den Raed en het Volk; onder welken de Rechtzinnige geloofsleer diestyds de overhand had; en die daerom liever zagen dat de kleinzoon van *Leo* ten Ryksgenoot verkooren wierd. —— De Raed, ſteeds beducht voor 's Keizers keuze, ten voordeele van *Ardaburius*, dringt eindelyk, (en hier mede vangt dit Tooneel ſtuk aen,) den Keizer ter benoeming van een Opvolger. Deze, aen de ene zyde, overwegende zyne belofte met opzicht tot *Ardaburius*, die reeds ten onderpand met de Ryksprinceſſe *Leontia* gehuwd was; en, aen de andere zyde, nagaende aen welke onheilen het Ryk blootgeſteld zou worden, indien hy *Ardaburius* tot Opvolger verklaerde, uit hoofde der verbitteringe van den Raed en des Volks tegen denzelven; vind zich ten uiterſte verlegen. In die omſtandigheden verſchynt *Aspar* voor den Vorst, en verklaert dat hy afſtand doet van zynen eisch voor zynen Zoon, niet begerende dat hy zal regeren tegen wil en dank van den Raed en 't Volk. *Leo*, verwonderd over de grootmoedigheid van *Aspar*, vleit zich met het denkbeeld van ene volgende gunſtige ſchikking, en beſluit de keuze des Opvolgers aen den Raed over te laten.

Dit gedrag van *Aspar* was intusſchen niets minder dan grootmoedig, hy bedoelde *Leo* om te brengen, en *Ardaburius*, in weerwil van alles, ten throon te verheffen; en zyn gewaende afſtand ſtrekte alleen om *Leo* allen argwaen te benemen; op dat hy te minder op zyne hoede mogte zyn, tegen de maetregels, die hy met *Bazilius*, des Keizers Veldheer, reeds beraemd had. *Aspar*, dus ver in zyn oogmerk geſlaagd zynde, en zyne ſchikkingen met *Bazilius* verder vastgeſteld hebbende, wend zich voorts tot *Ardaburius*, geeft hem opening der zake, en tracht hem te bewegen, om de t'zamen

zwering toe te ſtemmen, en een geſchrift des aengaende, ter verzekeringe van 't Eedgeſpan, te ondertekenen. *Ardaburius*, van ene deugdzame geſteldheid zynde, kan 'er niet toe beſluiten; doch laet zich eindelyk, op 't aendringen zynes Vaders, na 't inkomen der tydinge, dat de Raed den kleinzoon van *Leo* tot Opvolger benoemd heeft, om zo te ſpreken, gedwongen overhalen.

Ardaburius, dien ſtap gedaen hebbende, bezit een rustloos gemoed, dat zich voor het oog van *Leontia*, zyne Gemalin, des Keizers Dochter, niet kan verbergen. Deze zoekt deswegens onderrichting by *Aspar*, welke haer in een denkbeeld zoekt te brengen, dat haer Gemael een toeleg heeft op des Keizers leven. Zy, haren deugdzamen Gemael kennende, verdenkt veel eer *Aspar*, en waerſchuwd den Keizer van wegen het gevaer zynes levens; die insgelyks *Aspar* begint te verdenken. *Leontia* ſpreekt hier over met haren Gemael; doch ontdekt niet of *Ardaburius* dan *Aspar* te verdenken zy: welk laetſte haer echter aennemelykst voorkomt. De Keizer geeft aen *Bazilius* zyn vermoeden te kennen, en wil dat hy zorg zal dragen voor de veiligheid van *Aspar*, dien hy, niet tegenſtaende zyn vermoeden, wil ſparen. Uit een volgend geſprek met *Ardaburius*, die voor den Vorst betuigt, dat hy voor deszelfs leven beducht is, neemt de Keizer aenleiding om zyne verdenking tegen *Aspar* te verſterken. *Ardaburius*, dit bemerkende uit de laetſte woorden des Keizers, zo als dezelve vertrekt, wil wederkeren tot den Keizer, om zynen Vader te verontſchuldigen en zich zelven ſchuldig te verklaren; *Aspar*, in die omſtandigheden by hem komende, hem beſchuldigende dat hy hem by den Keizer verraden had, verklaert hy zulks geenszins bedoeld te hebben, en zo terſtond tot den Keizer te zullen gaen, om hem van alle verdenking te bevryden, en zich zelven als ſchuldig aen te geven. Dan dit geſprek word afgebroken door de komst van een Hoofdman, die *Aspar* beveelt den Keizer op te wachten.

Aspar voor den Keizer verſchynende geeft te kennen dat *Ardaburius* een toeleg heeft op 't leven van den Vorst, dat hy dit reeds den Raed bekend gemaekt heeft, en nu ten Hove gekomen was, om zulks den Keizer te berichten. Op het zien van 't geſchrift door *Ardaburius* ondertekend, dat *Aspar* den Vorst overlevert, kan *Leo* niet meer twyfelen aen 't haetlyk opzet van *Ardaburius*; en hy wordt 'er in bevestigd door een volgend geſprek met hem, waer in *Ardaburius* niets bybrengt ter zyner verſchooninge; terwyl hy echter tevens

ten

ten sterkste te kennen geeft, dat hy het welzyn des Keizers ter harte neemt, en aenduid dat 'er een geheim is, het welk hy niet kan openbaren.

Leontia smeekt den Keizer om genade, en hy geeft haer zyne zugt voor 't behoud van *Ardaburius* te kennen, maer toont haer tevens dat de zaek niet in zyne macht is, dewyl ze van den Raed afhangt. De Raed maekt voorts het veroordeelende vonnis van *Ardaburius* aen den Keizer bekend; de geheele Stad is vol oproer, ieder roept om zynen dood; ja *Aspar* zelf staet 'er op aen, dat zyn Zoon sneve: doch *Leo* houd de uitvoering slepende. In 't midden van dit alles houd *Aspar* zyn geheime doelwit in 't oog, en vleit zich nog met een goeden uitslag, daer echter *Bazilius* zwarigheid in ziet, 't welk hem maetregels doet nemen, die ter beveiliginge van *Ardaburius* konnen strekken.

Het noodlottige uur verschynt ten laetste. Het doodvonnis word *Ardaburius* aengekondigd; hy neemt afscheid van *Leontia*, en word ter strafplaetze geleid. Intusschen hadden, zo wel *Leo* als *Leontia*, ieder afzonderlyk in 't geheim, met *Bazilius* schikkingen gemaekt, om hem, zo 't mogelyk ware, der straffe te ontrukken. Zich met de hoop van een goeden uitslag koesterende, ontvangen ze bericht, dat *Bazilius* hem den Hoofdman der Lyfwachten ontweldigd heeft; maer tevens word hun gemeld, dat *Ardaburius*, mitsgaders *Aspar*, en daer en boven *Bazilius*, met ene bende Krygsvolk het Paleis naderen; het welk hen doet bezeffen, dat ze van allen verraden zyn. Het gevaer neemt hand over hand toe; het Krygsvolk dringt gestadig verder, en eindelyk vliegt *Ardaburius* met zyn gevolg in 't Paleis, daer *Leo* niet anders dan den dood te gemoet ziet. Maer ene onverwachte omwenteling doet alles keeren. Het gevolg van *Ardaburius* omringt den Vorst, om hem, op ordre van *Ardaburius*, te beschermen. *Aspar* meent den Keizer den doodlyken slag toe te brengen, maer *Ardaburius* weert denzelven af; en geeft voorts te kennen, hoedanige schikkingen hy gemaekt heeft ter behoedinge van des Keizers leven. *Leo* erkent de deugd van *Ardaburius*, zegt hem toe, dat hy, benevens zynen kleinzoon, Medevorst zal zyn; doch deze toont zyne wonden als doodlyk, en smeekt alleen, ter vergeldinge van dit zyn gedrag, om 't leven van *Aspar*, dat *Leo* hem ook schenkt. Maer *Aspar*, vol woede, over 't mislukken van zyn oogmerk, weigert dit als ene gunst van hem te ontvangen, en doorsteekt zich zelven met een verborgen pook, dat ook

Ar-

Ardaburius voor dood op het ontzielde lyk doet nedervallen.

Deze schikking is eigenaertig ingericht, om ene merkelyke verscheidenheid van characters ten Tooneel te voeren, en zeer verschillende omstandigheden te zamen te doen loopen; die allen op zodanig ene wyze geschikt zyn, dat ze de aendacht des aenschouwers gestadig bezig houden: en de ontknooping is eindelyk zeer onverwacht, en niet te min ongedwongen. Mejuffrouw *Juliana Cornelia Lannoy*, die dit haren eersteling noemt, geeft door deze vinding een schitterend bewys van hare bekwaemheid voor die soort van Dichtkunde; te meer daer de tael- en dichtcieraden over 't geheel zeer wel aen 't onderwerp beantwoorden. De verscheidenheid der characters is 'er inzonderheid uitmuntend wel in 't oog gehouden, en ieder persoon speelt bestendig de rol die hem eigen is. De verlegenheid van *Leo*, mitsgaders deszelfs hartlyke vriendschap voor *Aspar* en *Ardaburius*, de staetzucht van den eersten, en de deugdzame gemoedsgestalte van den laetsten, als mede de tederheid van *Leontia*, is hier op ene eigenaertige wyze in acht genomen. Men leze, tot een stael der deftige en tevens vloeiende beryminge, de volgende alleenspraek van *Ardaburius*, na het afgedrongen ondertekenen van 't geschrift voor 't Eedgespan.

Waar been? waar berg ik my? wie zal my bystand bieden?
Ach! kon ik all' wat leeft, kon ik my zelv' ontvlieden!
Ik dwaal in dit paleis, van troost en hulp ontbloot,
Omsingeld door den schrik, de wanhoop en de dood.
ô Gruweldaad! 'k ben dan een moorder, een verraader
Van een' doorluchtig Vorst, van myn' behuwden Vader!
Had ik myn' Vaders wil grootmoedig wederstaan,
Dit woedend eedgespan had wis te rug gegaan.
Barbaar, die my myn' pligt zo schandlyk deed vergeeten,
Van welk een razerny is uw gemoed bezeten?
De troon bekoort myn ziel, 't is eigen aan de jeugd;
Maar heb ik dien begeerd ten koste van myn deugd?
Heb ik u immermeer daar blyken van gegeeven?
Ach! my rampzalige! wat had myn Vorst misdreven?
't Is waar, ik wierd beroofd van 't Keizerlyk bewint,
Maar heb ik dan de deugd niet om haar zelf bemind?
't Is weinig op haar spoor standvastig voort te vaaren,
Zo lang we ons eigen nut hier mede kunnen paaren:
Maar tegen ons belang haar wegen in te slaan,
Daar kent men boven al de groote zielen aan.
ô Gy, die my wel eer zo veel geluk deed smaaken!
ô Deugd! die my voor 't eerste uw wetten zaagt verzaaken!

Nu zie ik 't, gy alléén, gy zyt ons hoogste goed.
Niets, niets dat buiten u eene eedle ziel voldoet.
Maar kan ik niet op nieuw myn hart aan u verbinden?
Helaas! wat middelweg is nu hier toe te vinden?
Zo ik dit snood verraad aan Leo doe verstaan,
Doe ik myn' Vader straks op 't straftooneel vergaan.
Ach! al myn bloed bevriest! Zal dan de Keizer sneeven?
Zal ik myn Bedgenoot dat doodlyk schouwspel geeven?
'k Heb plegtig zulks beloofd: natuur, ontzet u vry!
Denkt, eeuwen, denkt met schrik om zulk een razerny!
Maar hoe! ô Hemelwraak! bereid ge reeds uw plaagen?
Wat wil dat naar geloei, die felle donderslagen?
Help, aarde! wat is dit! zy beeft, zy scheurt van één!
Wat afgrond grynst my aan! wat raad, waar vlied ik heen?

Nieuw Nederduitsch Speldeboek, opgesteld tot onderwys der Vorstelyke Kinderen, uit den doorluchtigen Huize van NASSAUW-WEILBURG. *Te Rotterdam by* R. Arrenberg, 1767. *in octavo* 116 *bladzyden.*

DIt Nederduitsch Speldeboek is in een zeer goeden smaek ingericht, en men zou onze gewoone Speldeboeken, die men gemeenlyk in de Schoolen gebruikt, mogelyk niet zonder vrucht op dezelfde wyze konnen schikken. Men zou ze op dien voet te gelyk konnen doen dienen tot ene soort van Spraek-kunst; waer door de Meesters, zo wel als de Leerlingen, een geregelder denkbeeld van de Nederduitsche Tael zouden mogen erlangen, dan ze nu gemeenlyk bezitten; te meer daer velen onzer thans gebruikelyke Schoolboeken, omtrent de Tael, ver van nauwkeurig en geregeld zyn.

Westphaalze Oudheden. Uit het oorspronkelyk Handschrift van HILARIUS BASSUS FRISO, J. U. C. *vertaald door* HARMEN GERGESENUS *van* SOLST. *Collibus Usipetum. Anno post redintegratam amiticam inter* Herodem & Pilatum, 1734. *In octavo* 24 *bladzyden.*

DE Schryver van dit Stukje geeft voor te betoogen, dat de geenen, door welke *Christus* gekruist, en *Joannes de Dooper* onthoofd is, *Westphalingen* geweest zyn. Hier toe

toe stelt hy zich voor te bewyzen. „ 1. Dat beide de voorsz. Volvoeringen van Vonnis, door de Lyfwachten van *Pilatus* en van *Herodes* geschied zyn. 2. Dat deeze Lyfwachten uit *Duitsers* bestaan hebben; en 3. Dat deeze *Duitsers* eigentlyk *Westphalingers* geweest zyn ”.

Men vermoede niet dat de Opsteller van dit geschrift iets van dit alles ernstig bedoelt: 't is enkel spotterny, die waarschynlyk een byzonder doelwit heeft; dat naast denkelyk te raaden gegeeven wordt in 't slot daar hy zich aldus uitdrukt. „ Indien het Bewys hier en daar niet volkomen wiskunstig mogt zyn; zo heb ik echter myne sluitredenen ten minsten veel waarschynlyker gemaakt, als de Heer *Partialis Hebrecht, Primar. Facult. Jurid. Prof. te N.* die voor zyne Studenten een *Collegium de Jure Status Germanici* las, en tot zyn *Systema* de *Openbaaring van St. Johannes* nam. De Raaden aldaar zyn alle uit zyne School gekomen ”.

Als men dit Stukje in dat licht beschouwt, en de grappige aanvoering van koddige bewyzen nagaat, moet men erkennen, dat het in zyne soort niet kwaalyk uitgevoerd is: doch 't was te wenschen dat de Autheur zyne spotterny buiten de H. Schrift gehouden had. 't Stoot natuurlyk de Bybelsche geschiedenissen in zodanig een geval tot een grondslag van geestige kwinkslagen te leggen; om dat men zulks niet wel overeen kan brengen, met de eerbied die de Christenen voor de Heilige Bladeren betuigen.

De waare Oorsprong, schielyke Aanwas en onverhoedze Val der Jesuiten. Door URBANUS CATHOLICUS. *Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven *en* G. v. d. Brink Jansz. 1767. *In octavo* 110 *bladzyden.*

MEn vind in dit Stukje niets, dat de aendacht der Lezeren van enige oefening byzonder tot zich kan trekken; maer 't gemeen kan 'er zich mede vermaken; en een oppervlakkig denkbeeld van den aert en lotgevallen der Jesuiten, uit het gene hier gemeld word, vormen: te meer daer *Urbanus Catholicus* zich in 't Werkje zelve van goede Autheuren bediend heeft. Doch voor af gaet *ene lugtige openbartige Confessie van de* Paters Jesuiten *aan de Roomsgezinden in Nederland en elders*, die zelfs in den smaek van 't Gemeen laf is.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Regeering der Oosterlingen, naar aanleiding der Oosterſche Ryksbeſchryvingen, tot opheldering van eenige Schriftuurplaatzen, ontworpen door H. CH. PAULSEN, *Predikant te Wedel. Op een vryen trant, uit het Hoogduitsch vertaald, en met koperen Plaaten verziert. Te Leiden by* J. le Mair. 1767. *behalven het Voorwerk* 302 *bladz. in groot Octavo.*

DE Eerwaerde PAULSEN heeft dit Geſchrift op denzelfden voet ingericht, als zyn voorgaende Werk over den *Akkerbouw der Oosterſche Volkeren*, 't welk den beoefenaren der H. Schriften niet ongevallig geweest is. Onze oplettende onderzoeker van de gebruiken der Oosterlingen verzamelt en brengt hier, onder zekere hoofden, by een, het geen hy in de berichten der Schryveren, die 't Oosten doorreisd hebben, als geloofwaerdig heeft aengetekend gevonden, met opzicht op het ſtuk der Regeringe. Deze berichten opgegeven hebbende, benaerſtigt hy zich om die kundigheden te doen dienen, ter opheldering van zodanige Schriftuurplaetzen, welken op die gewoonten zinſpelen, daer toe betrekkelyk zyn, of uit derzelver overweging enig licht konnen ontvangen: waer in zyn Eerwaerde gemeenlyk met een goed oordeel te werk gaet.

Dit eerſte Boek, 't welk eerlang van 't tweede ſtaet gevolgd te worden, is verdeeld in vier Hoofdſtukken, die de volgende hoofdzaken behelzen. I. *Het Recht tot de Kroon*, waer in gehandeld word, over de *Alleenheerſching*, der *Koningen Hoedanigheden* en het *Erfrecht*. II. *De Inhuldiging der Koningen*, met verklaringe der byzondere *Plechtigheden* in die omſtandigheid gebruikelyk. III. *De Eerbewyzing aen de Koningen*, onder welken tytel in aenmerking komen, de *Koninglyke Eertytels*, de *ongemene Hoogachting voor de Monarchen*, en de *uiterlyke Eerbewyzing aen de Vorſten*. IV. *De Koninglyke Pracht*, zo wel die *hunnen Perſoonen in 't byzonder eigen is*, als in welke zy zich by *Plechtige Gelegenheden* vertoonen. —— Tot een voorbeeld van 's Autheurs handelwyze, diene zyne volgende Afdeeling, over de *ongemene Hoogachting voor de Koningen.*

„BERICHTEN."

„Zo heilig is de Persoon des Konings in Persiën, dat hy geen aanslag op zyn leeven, muitery of oproer te dugten heeft. JOH. CHARDIN *Voyages*, *Tom.* III. *Tr. du Gouvern.* Ch. V. p. 338."

„De voornaamste Persen, rekenen het eene groote eer, wanneer de Koning, hun Vrouwen vertrek bezoekt. Zy geeven 'er deze reden van, dat hunne Koningen geweider en heiliger zyn, dan andere menschen, en dat geluk en zeegen hen allerwegen vergezellen. J. CHARDIN T. I. p. 309".

„De Persen gelooven, dat hunne Koningen, als Gevolgers en Stedehouders der Imans, bovennatuurlyke krachten, by voorbeeld de gaaf om ziekten te genezen, (*) bezitten. Dezelfde Tom. III. *Tr. du Gouvern.* Ch. I. p. 291. Ch. V. 330".

„De naam Astgages, beteekent in 't Armeniesch, nog, zo veel als God; men heeft dan geen reden, om zich te verwonderen, dat de Oude Persen hunne Koningen, als Goden aangebeden, en hun alle Godlyke Eeretytels gegeeven hebben. Dat verwyt hun *Isocrates*, dat heeft *Æschylus* opgemerkt. M. V. LA CROZE. *Hist. du Christianisme d'Æthiopie & d'Armenie p.* 330".

„*Opheldering van zommige Schriftuurplaatzen*".

„De ongemeene eerbieding, die men in het Oosten, den Koningen bewyst, verdient uit den grond opgehaald te worden. Wy treffen hier haaren oorsprong aan, zy maaken zich een al te verheeven denkbeeld van hunne Koningen. Hunne verbeelding, dicht hun zulke zeldzaame eigenschappen toe, dat men zich niet behoeve te verwonderen, dat dezelve hen tot eene buitengewoone eerbewyzing vervoeren. De verwekking van verheevene bezeffen, van der Vorsten ongemeene hoedanigheden, is het zekerste middel, om in de harten der Onderdaanen, eene, niet slegts uitwendige, maar inwendige ongeveinsde hoogachting te kweeken, en te vestigen. Der Oosterlingen eerbied kan hier van ten bewyze strekken. Dan wy moeten die beschuldiging niet te hoog

(*) „Hoe wyd zich deeze verbeelding uitgebreid hebbe, kan men daar uit afneemen, dat zelfs zommige Westersche Koningen de gaaven der Gezondmaking, by voorbeeld de genezing van Kropgezwellen, zich aangematigd hebben".

hoog dryven. De buitensporige begrippen, die de Persen reeds van ouds van hunne Koningen vormden, zyn te zwak een grondslag, om 'er de beschuldiging, dat zy tot de dwaasheid van hun eene Godlyke eer te bewyzen, vervallen zyn, op te vestigen. Naar het getuigenis van *Isocrates* en *Æschylus*, waren de oude Persen, de gezindheid der Vuuraanbidderen toegedaan, en dus zo ver als de hedendaagsche, van de afgodische eer hunner Koningen. Dat verheevene begrippen van hun, die de Regeering toevertrouwd is, in 't gemeen voor den geest der Oosterlingen speelden, blykt uit veele Schriftuurplaatzen, over welke deze aanmerking een gepast licht verspreidt".

Hier toe brengt zyn Eerwaerde het eerbiedig gedrag van David, jegens zynen vyand, den godloozen Saul, dat hem onder anderen 1 Sam. XXVI: 11. deed betuigen: *de HEERE late het verre van my zyn, dat ik myne hant legge aen den Gezalfden des HEERE!* Uit dit grondbeginzel verklaert hy het zeggen der Thekoitische Vrouwe, 2 Sam. XIV: 20. *Myn Heere is wys, na de wysheid van eenen Engel Gods, om te merken alles wat op der aarden is.* Als mede dat des Spreukenschryvers, Spr. XVI: 10. *Voorsegginge* [of *waarzegginge*] *is op de lippen des Konings, syn mont en sal niet feylen* [of *overtreden*] *in het gerichte.* Volgens dit denkbeeld heeft men ook het aengetekende; Joh. XI: 50, 51, naer zyne gedachten te ontvouwen. *Cajaphas seyde, gy en overlegbt niet, dat het ons nut is, dat een mensche sterve voor 't volck, ende het geheele volck niet verloren en ga. Ende dit seyde hy niet uyt hem selven: maer zynde Hoogepriester deszelven jaers propheteerde hy, dat Jesus sterven soude voor het volk.* „ De eenige duisterheid, zegt onze Autheur, in deze woorden, is de reden die de Euangelist van Cajaphas voorzegging geeft, *wyl hy deszelven jaers Hoogepriester was.* Dus moet de Hoogenpriester iemand zyn, uit wiens voorrechten en hoedanigheden, men afneemen kon, waarom hy iet voorspelde". Dit word, gelyk hy aentoont, op verschillende wyzen verklaerd; doch 't beste is hier, zynes oordeels, zyne toevlucht te nemen tot de verbeelding, die men in 't Oosten van de bovennatuurlyke gaaven der Koningen heeft.

„ De Hoogenpriester verbeeldde den persoon van God, Israëls Opperkoning, wat wonder, dat de Joden, hem een bovennatuurlyk vermogen, en eene meer dan menschelyke kennis van verborgene dingen toekenden. Hier in konden zy door den Urim en Thummim, waar van de Hoogenpriester zich alleen bedienen kon, en dat een zoort van

voorspelling was, van ouds bevestigd zyn. De Heer bedient zich van dit Joodsche vooroordeel, ter ontdekking van eene waarheid, die zy anders niet geloofd zouden hebben, en buigt Cajaphas taal derwyze, dat zy waarlyk een voorspelling wordt. En wyl men iet dergelyks van den Hoogenpriester, als een buitengewoon Perzoon verwachtte; kon men het geheim, dat in zo nadenkelyk eene Spreuk opgewonden lag, ontdekken. Ten minsten kon zy naderhand strekken tot overtuiging der ongelovige Jooden, wanneer zy hoorden, dat Jesus getuigen niets anders leerden, dan 't geen hun eigen Hoogepriester duidelyk hadt uitgedrukt ".

Dit leid den Eerwaerden PAULSEN verder tot enige aenmerkingen, over de grootsche Eertytels en Godlyke benamingen waer mede de Oosterlingen, door alle tyden, hunne Vorsten vereerd hebben: waer uit men, gelyk hy toont, echter, niet mag afleiden, dat zy hun ene afgodische eer bewezen, maer alleen besluiten, dat zy zich hooge begrippen van hunne Vorsten vormden. „ De reden van deze wydsche Tytels, zegt hy, dit onderwerp vervolgende, vindt men wel, ten deele in de trotsheid van zommigen hunner eerste Monarchen, die om hunne onderdaanen in dieper eerbied, en op strenger teugel van gehoorzaamheid te houden, zich niet ontzagen, eenen Hemelschen en Godlyken oorsprong voor te wenden. Men kan evenwel niet wraaken, dat het menschlyk hart, en inzonderheid de geaardheid der Oosterlingen, hen genoeg in staat stelde, om voor hunne Koningen pragtige Tytels uit te vinden. Koningen zyn, onder ons nietige stervelingen, de allerhoogsten die men op aarde kent. De minste onder de menschen, waar van de onaanzienlyken en geringen het grootste deel uitmaaken, staan op eenen eere trap, die na aan den troon komt. Dezen hegten aan het denkbeeld van een Koning, het allerhoogste dat hun bekend is. Dan . wyl de eerste grondbeginzels der reden, ons God als het hoogste Wezen voorstellen, sloeg men ligt over, om den Koningen, 't geen Gode alleen eigen is, toe te kennen, en hun zelfs zyne Naamen te geven. Nergens vindt men de menschen zo mild in, als in het uitdeelen van Naamen en Eertytelen. Zelfs menschen van beschaafder geest, dien het aan geen goed begrip van dit stuk mangelt, volgen deeze dwaaze gewoonte. Geen wonder dat Oosterlingen zo spreeken, daar zelfs onze hedendaagsche Dichters in de verbeelding steeken, dat hunne aan maat gebonden schryfwys, hun, de ongebondene vryheid, om de woor-

den

den God, Godheid, Godlyk, naar hunne zinnelykheid te beezigen, veroorlove. Aan de verhitte verbeelding komt alles hoog en groot voor, en geeft de uitdrukkingen een zoort van zwier der Dichtkunde. In zulk een ſtyl brengen zy zeer ligt de naamen der Goden, op hunne Monarchen over. De Heilige Schryvers, ſchoon alle verkeerde verbeelding in hunne Leezeren voorkomende, drukken zich in dit ſtuk naar de wyze van hun land uit. Zy noemen de Koningen en Richters der aarde Goden, en zeker met meer recht dan anderen; dewyl de Koningen en Regenten der Jooden, den perſoon van den hoogen God, by uitnemendheid, verbeelden. Onnodig is het alle die plaatzen te hoop te haalen, deze aanmerking alleen kan dezelve het nodig licht byzetten. (Exod. XXI: 6. XXII: 8, 9, 28. Pſalm LXXXII: 1—6. XCVII: 7, 9. CXXXVIII: 1. Joh. X: 34 enz. 1 Cor. VIII: 5.) Zy voegen 'er evenwel eenig nodig voorbehoedzel by, op dat men ze niet tot eene volſtrekt Godlyke eer misduide. Geen ſchepzel wordt ooit de Naam toegekend, die iet van het Weezen der Godheid uitdrukt. God eigent zich dien naam alleen, en verbiedt uitdrukkelyk, dien buiten Hem anderen te geeven. *Ik* [*ben*] *de Heer* (יהוה), *dat is myn naam, en myne eer zal ik geenen anderen geeven, noch mynen roem den Afgoden* [of *geſneden beelden.*] Jeſ. XLII: 8. De naam אלהים, dien men meest al van een Arabiesch woord (אלה), dat eeren, dienen, aanbidden beteekent, afleidt, is de eenige die den Koningen gegeeven wordt. Dat meer is, de heilige Schryvers verklaaren uitdrukkelyk, dat men dien Naam, wanneer hy aan menſchen gegeeven wordt, niet in eenen volſtrekten zin verſtaan moet. Pſ. LXXXII: 6, 7. leezen wy: *Ik heb wel gezegd, gy zyt Goden, en allen kinderen des Allerhoogſten, maar gy zult ſterven als menſchen, en als een Tyran te gronde gaan* [of *als een der Vorſten zult gy vallen;*] en 1 Cor. VIII: 5, 6. *Schoon 'er zyn die Goden genaamd worden, het zy in den Hemel* (gelyk de Engelen), *het zy op de Aarde* (gelyk de Regenten), *want 'er zyn vele Goden en Heeren; zo hebben wy evenwel maar eenen God, den Vader, van wien alle dingen zyn.* Zeker die zich zo verklaart, is niet aanſpreekelyk voor het misbruik, dat men van zyne uitdrukkingen maakt. Mag men zich van geen woorden bedienen, welker gebruik, door eene misvatting, ingevoerd is, dan kan men niet alleen de zuiverſte Leeraaren van den Christelyken Godsdienst, maar zelfs dien der Wysbegeerte, wanneer men zo onbarmhartig met hun, als de vyanden der waarheid met de Heilige Schryveren, omſpringt,

 de

de snoodste kettery ten laste leggen. Indien men met recht iemand de dwaling toereekene, die een ander, eerst met het woord, waar van hy zich bedient, verbonden heeft, moet men iemand een eeuwig stilzwygen opleggen, of eerst die woorden in den ban doen, op dat men ze zorgvuldig schuwe ".

Analytische Godsgeleertheit van JOANNES STAPFER, *Bedienaar des Goddelyken woorts, en Professor in de Wederleggende Godsgeleertheid aan het hooge School te Bern. Uit het Latyn vertaalt, en met eenige byvoegzelen vermeerdert, door* A. DE STOPPELAAR, *Predikant in den Oudenbos. Eersten Deels Tweede Stuk. Te Utrecht by* G. en A. van Paddenburg 1767. *behalven het Voorwerk* 478 *bladz. in groot Octavo.*

HEt voorgaende Stuk behelst twee en dertig ontledende schetzen, der voornaemste stukken van de Leerstellige Godgeleerdheid, met betrekkinge tot Gods bestaen, wezen en eigenschappen, de plichten van den natuurlyken Godsdienst, de Openbaring, de Leer der Drie-Eenheit, de Godlyke Besluiten, het Werk der Scheppinge, en dat der Voorzienigheid. Het tegenwoordige Stuk ontvouwt, op ene dergelyke manier, schetswyze, het Leerstellige der Godgeleerdheid, met betrekkinge tot 's Menschen staet, voor en na den Val, met de gevolgen van dien, zo voor 't eerste paer menschen, als deszelfs nakomelingen; mitsgaders ten aenzien van het werk der Verlossinge, door den Middelaer Jesus Christus: volgende zyn Eerwaerde in 't een en 't ander, na genoeg de gewoone leiding onzer Nederduitsche Godgeleerden. De Eerwaerde DE STOPPELAAR heeft dit Stuk, even als het voorige, hier en daer met aenmerkingen verrykt, en insgelyks vermeerderd met den korten inhout der Schetzen: welke korte inhoud indiervoege ingericht is, dat dezelve enigermate konne dienen tot een zaeklyk Register dier Schetzen, en tevens aenwyze, waer men deze onderwerpen ook behandeld vind, in de *Grondlegging tot den waren Godsdienst*, en de *Wederleggende Godsgeleertheit* van des Autheurs ouder Broeder, den Eerwaerden J. F. STAPFER.

In het doorbladeren dezer Schetzen, is ons onder anderen voorgekomen, ene aenwyzing van het gedrag dat Jesus Christus, geduurende zyne omwandeling op Aerde, geleid heeft; *ons*, naer de tael van Petrus, 1 Pet. II. 21[b], *een exem-*

pel

pel nalatende, op dat wy syne voetstappen souden navolgen; een voorbeeld, dat wy niet wel te veel bespiegelen konnen, waerom wy 'er by deze gelegenheid ook gebruik van zullen maken.

„ *Het leven van Christus, is geweest een allervolmaaktst voorbeelt van heiligheit.* Dewyl hy alle de pligten, welke wy aan God, welke wy aan den naasten, welke wy aan ons zelven schuldig zyn, allerheiligst volbragt heeft in de menschelyke natuur ".

„ *a. De pligten omtrent God, zo* die, welke op den inwendigen, *als* die, welke op den uitwendigen dienst van God zien ".

„ a. Hy heeft volbragt de pligten van den *inwendigen dienst:*

1. Door de *kennisze* Gods, waar mede syne ziele bestraalt was, Joh. VII: 28, 29. en VIII: 55. en XVII: 25.
2. Door *eerbiedigheit* voor zynen Hemelschen Vader, Joh. VII: 18. en VIII: 49, 50.
3. Door opregte *liefde* tot God, welke hy in zyne woorden en daaden betoont heeft, Joh. XV: 10.
4. Door eene volmaakte en standvastige *gehoorzaamheit* omtrent God, welke hy als mensch en als Middelaar bewezen heeft, Joh. V: 30. en Phil II: 8.
5. Door een zeker en onbeweeglyk *vertrouwen* op God, in alle bezoekingen, Heb. V: 7.
6. Door diepe *ootmoedigheit* voor God, ten aanzien van zyne menschelyke natuur, Matth. XI: 29. Phil. II: 6, 7.
7. Door een *berusten* in den wil van God, Matth. XXVI: 39.
8. Door een *yver* voor God, en voor zyne heerlykheit, Matth. IV: 10. Joh. II: 17.
9. Door *verheerlyking* van God, gedurende zyn gansche leven geschiedt door gedagten, woorden en werken, Joh. XVII: 4, 26 ".

„ b. De pligten van den *uitwendigen dienst* heeft hy waargenomen:

1. Door allerheiligste, alleryverigste *gebeden*, vol van vertrouwen, Joh. XI: 41, 42.
2. Door *liefde* voor het woort van God, Joh. V: 39.
3. Door opregte *lof* van God, Luk. X: 21. Matth. XXVI: 30.

 4. Door

4. Door *heiliging* van den Sabbath, en van alle de andere feesten, welke aan den dienst van God toegewyet waren, Luk. IV: 31. en II: 42, 43. en XXII: 15.
5. Door aanhoudende *bywoning* van den Tempel, en van den Godsdienst, Luk. XIX: 47.
6. Door *gebruik en instelling van den Doop*, Matth. III. 13. en XXVIII: 19.
7. Door *gebruik en instelling van het Heilig Avontmaal*, Luk. XXII: 19, 20. ".

„ β. *De pligten omtrent den naasten* heeft hy vervult, *zo* gemeene, *als* byzondere ".

„ a. *Gemeene.*

1. Door *liefde*, Joh. XIII: 34, 35. en *vrientschap*, Joh. XV: 15.
2. Door *geregtigheit*, Matth. XXII: 21.
3. Door *bescheidenheit*, en *zagtmoedigheit*, Matth. XI: 28, 29. Luk. IX: 54—56.
4. Door *weldadigheit*, Matth. IX: 35. en XI: 4, 5.
5. Door *barmhartigheit*, Matth. XX: 30—34. uitblinkende in het gantsche werk der Verloszinge.
6. Door *nedrigheit*, Joh. XIII: 15—17.
7. Door *waaragtigheit*, Joh. VII: 18, en VIII: 45, 46.
8. Door *stigting* en verbetering van den naasten, door zyn onderwys, en allerheiligst voorbeelt; gelyk als blykt uit de gantsche geschiedenis des Euangeliums ".

„ b. *Byzondere.*

1. *Omtrent de Ouders*, met eerbiet, onderdaanigheit, dankbaarheit, Luk. II: 51. Joh. XIX: 26, 27.
2. *Omtrent de Overheden*, met eere en onderwerping, Matth. XVII: 24, 27. en XXII: 21.
3. *Omtrent zyne Vrienden*, met alle de pligten van eene tedere vriendschap, Joh. XIV: 18—21.
4. *Omtrent zyne Vyanden*, met zagtmoedigheit, weldadigheit en ontferminge, Luk. VI: 27, 28, en XXIII: 34 ".

„ γ. *De pligten omtrent zyn eigen zelven* heeft hy vervult, *zo* ten aanzien van de ziel, *als* ten aanzien van het ligchaam, *en* ten aanzien van zynen uitwendigen staat ".

„ a. Ten aanzien van de *ziel*.

1. Zyn *verstant* was met eene zekere en levendige ken-

kennis van God, en van den Godsdienst, en met eene volkome wysheit en voorzigtigheit bestraalt, Luk II: 40. Joh. VIII: 55. Kol. II: 3.

2. Zyn *wil*, met eene ongeschonde en allerheiligste liefde en zugt tot alle deugt en godzaligheit versiert, zogt eeniglyk de gelykformigheit met den Goddelyken wil, Joh. IV: 34. VI: 38.

3. Zyne *aandoeningen* waren, met verlochening aan alle waereltze begeerlykheden, eeniglyk gerigt tot de hemelze dingen, tot God, en zyne heerlykheit, en tot de zaligheit der menschen. Het geen afzonderlyk van eenieder der aandoeningen, kan getoont worden".

„ b. Ten aanzien van het *lighaam*.

1. Hy hieldt de *matigheit*, eene allerheiligste zuiverheit; een leven, dat verre vervreemdt was van alle wellustigheit; hoedanig een hy ook zorgvuldig aan de zynen aanbeval, Luk. IX: 23. en XII: 15, 29, 30, 31, 33, 34.

2. Hy *besteedde* zyn *gantsche lighaam*, en alle deszelfs vermogens en werkzaamheden tot de deugt, tot de godzaligheit, *tot heerlykheit van God*, Joh. V: 32—34.

„ c. Ten aanzien van den *uitwendigen staat*.

1. *Vergenoegtheit*, *[Greek]*, waar door hy met zyn lot, en met zynen staat, die in de ogen der menschen was veragt en elendig, te vrede was, Luk. IX: 58. Joh. VI: 15.

2. Eene *wettige arbeitzaamheit*, waar in zyn gantsche leven bezig was, tot nutte van de Menschen, Joh. IX: 4. Hand. X: 38.

3. *Gedult* in tegenspoeden en bezoekingen, aan welke zyn gantsche leven onderhevig was, Heb. XII: 2, 3. Jez. LIII: 7."

Men vind voor dit Werk zelve een drietal van Verhandelingen, van den bovengenoemden J. F. STAPFER, welke de Eerwaerde DE STOPPELAER insgelyks uit de Latynsche tale overgezet heeft. —— De eerste vervat ene nieuwe onderstelling, volgens welke de nauwe betrekking van ziel en lighaam op elkander, uit de Schepping van den mensch, naer de gelykenisze Gods verklaerd word. Zyn Eerwaerde beweert in dezelve, „ *dat de Schepper, eenige schepzelen naar zyne gelykenis formerende, door zyne scheppende kragt, aan hun heeft medegedeeld dat vermogen van den wil, om kragtdadig te*

werken, en alleen op hunnen wenk zekere uitwerkzelen, in het werktuigelyk lichaam voort te brengen, gelyk als hy door die kragt het vermogen, om onderscheidenlyk te verstaan, aan hun geschonken heeft". —— De tweede Verhandeling strekt om te onderzoeken, de uitvlucht der Atheisten tegen het bewys, dat uit de eind-oirzaken, en het wys verband der dingen gehaalt wordt, voor de aenwezigheid van God. Hier in tracht onze oplettende Schryver te doen zien, „ dat de aanweezigheid van God uit de doeleindens te betogen, niet is, *te vooronderstellen dat 'er doeleindens der dingen zyn, en daar uit te besluiten, dat 'er ook is een verstandig weezen, dat de Autheur en Bestuurder van alle dingen is*: maar dat het is, *te betogen, dat 'er in alle dingen eene wonderbaare algemeene overeenstemming gevonden wordt, om een uiterste uitwerksel te volbrengen, en dat die overeenstemming zodanig gesteld is, dat zy zonder een wys Autheur en Bestuurder geenzins plaats hebben kan*". —— De derde Verhandeling heeft ten onderwerpe de taal des Allerhoogsten Gen. III: 22, luidende, volgens onze gewoone Vertaling, *Siet, de mensche is geworden als onser een, kennende het goet ende het quaet: Nu dan, dat hy sijne hant niet uyt en steke enz.* Deze woorden worden door zyn Eerwaerden aldus overgezet: „ *Siet de mensche is gemaeckt geworden*, [of *is geweest*] *als onser een, kennende het goet ende het quaet; maar nu* is de zaak zo ver gekomen, dat hy uit het Paradys moet verstoten worden, *op dat hy sijne hant niet uyt en steke enz*". In gevolge hier van verklaert hy dit gezegde in dien zin; „ *dat God alhier zyn medelyden getuigt, over des menschen tegenwoordigen staat, door vergelyking van zynen voorgaanden, en oirspronkelyken staat, met den geenen, in welken hy gebragt was, door de zonde*". Deze uitlegging word door den Eerwaerden DE STOPPELAAR, in zyne Voorreden, die hy aen 't hoofd van dit Geschrift gevoegd heeft, nog nader opgehelderd, en met andere bewyzen versterkt.

Het begin van de Reizen der kinderen Israëls, door de Woestyn van Arabiën, geestelyk overgebracht, tot het volk van God op den weg naar den Hemel, als 't Land der ruste. Door J. H. JANSSONIUS, *Leeraar in de Gemeinte J. C. te Groningen. Te Groningen, by de Wed.* L. Groenewolt *en Zoon* 1767. *behalven de Voorreden* 272 *bladz. in octavo.*

EEne Allegorische bespiegeling, die ongetwyfeld vele zoete speculatien behelst, voor hun, wiens gedachten

zodanigen draei hebben, dat ze 'er zich mede konnen verenigen. Maer zy, die redelyker wyze gewoon zyn te denken, zouden, dit stukje lezende, zich menigwerf verwonderen, over de zonderlinge overbrengingen, en niet zelden moeten betuigen dat ze den Autheur niet verstaen.

Het *hout*, by voorbeeld, dat Moses, volgens Exod. XV: 25, te Mara in 't water wierp, waer op dat *bittere water zoet* wierd, leid onzen Schryver tot *het hout des kruises* van Jesus Christus, als door dat *hout* van Moses afgebeeld. — „Door dat hout des kruis, zegt hy, wordt alleen all' dat *bittere* van de *zonde*, en alle die helsche en benauwende gevolgen der zonde, wechgenomen, en die ongezonde wateren verandert in *zoete* en smaaklyke wateren, ter *dorstlesscbing* en *verquikking*. Gal. III: 13. Jes. LIII: 5. Ps. XXIII: 2. — Daar door wordt dan all' dat doodlyke, ongezonde, en al de vloek wechgenomen uit all' dat benauwende water Ps. LXIX: 2, 3. en die wateren worden zelf (*gezondt gemaakt* zynde) dan zoet en verquiklyk van achteren, als die gezegende vrucht der gerechtigheid uit dien vloek, en al dat bittere hervoortkomt, Heb. XII: 11. Jak. I: 2, 3. — Zo dat zy dat water dan *wel drinken* konnen, en het zoete daar van smaaken. De zonde zelve, eigene en andere (anders voor Gods volks zo bitter als de dood) worden door het kruis van Christus, en de genade daar door gewrocht, en in dat water als *ingeworpen*, door *geloofs vereeniging* en geestelyke *vermenging* daar mede, (Heb. IV: 2.) van achteren zoet gemaakt, of uit dien *vloek* een *zegen* gehaalt, zo dat *spyze* uitgaat van *dien eeter*, als zy namentlyk daar door leeren, dat bitter weenen met zoet bittere traanen, by, en in de gemeenschap met dat kruis Zach. XI: 10. even gelyk *Petrus*, als hy naar buiten ging en *bitterlyk weende;* dan worden die *traanen* hunne *spyze*. Ps. XLII: 2". Wy zouden onzen Autheur, in dien trant voortgaende, verder konnen volgen; doch wy vertrouwen dat het genoeg is.

Redenkundige Gedagten over de natuur van God, zo wel volgens haare zedelyke als natuurlyke volmaaktheden beschouwd, en uitgegeeven van J. A. BUTTSTETT, *Leeraar in de Wysbegeerte en Rector der Schoolen te Osterode. Naar den laatsten druk uit het Hoogduitsch vertaalt. Tweede Deel. Te Amsterdam by* S. v. Esveldt, *en te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1766. *behalven de Voorreden* 556 *bladz. in octavo.*

HEt hoofdoogmerk van den Heer BUTTSTETT in dit Geschrift is, den geopenbaerden Godsdienst op eene re-

redelyke wyze te verklaren, of de Leer der Openbaringe, met die der Rede te verenigen; door te toonen, dat die Godsdienstige kundigheden, welke ons de Openbaring verleent, door ene gezonde redenering bevestigt konnen worden; of dat 'er ten minste niets in voorkomt, 't welk tegen ene gezonde redenering aenloopt. Dit is een vry algemeen denkbeeld der Protestanten, schoon ze rakende de byzondere kundigheden, die de Openbaring verleent, zeer verschillende denkbeelden voeden; en de bescheidenste Godgeleerden onder alle de Gezindheden, waer in de Protestanten verdeeld zyn, hebben zich by deze en gene gelegenheden altoos bevlytigt, om te toonen, dat die Leer, welke zy voorstaen, niet strydig is met de Rede; welke, even als de Openbaring, een onwaerdeerbaer geschenk is, van den volmaekt wyzen Schenker aller goede gaven: en ieder weet zyne Leerstellingen, hoe verschillend ze ook mogen zyn, veel al met zyne Redeneerwyze over een te brengen, ten genoegen van hun die aen dezelfde Leerstellingen toegedaen zyn, terwyl anderen, die andere denkbeelden uit de Openbaring afleiden, daer over niet zo voldaen zyn. —— Dit zo zynde, kan men niet wel verwachten, dat dit Geschrift van onzen Leeraer, een ernstig, doch bescheiden Voorstander der onveranderde Augsburgsche Belydenisse, in dit opzicht, by alle Gezindheden voldoende zal schynen; doch men kan niet wel ontkennen, dat hy zyn oogmerk op ene vernuftige wyze ter uitvoeringe brengt; en dat hy, schoon wat langwylig, over 't algemeen betoont, niet onbekwaem te zyn tot het behandelen van 't onderwerp, dat hy zich voorgestelt heeft: van waer 'er ook hier en daer verscheidene byzonderheden in dit Werk voorkomen, die van oordeelkundige Lezers met genoegen nagegaen konnen worden.

Onze Auteur, in 't eerste Deel, gehandelt hebbende over de *Verborgenheden* in 't algemeen, en over de *Drieëenheid* in 't byzonder, beschouwt in dit tweede Deel, de *Natuur van God*. Hy maekt een aenvang met een onderzoek der vrage; *of het Verstand enig denkbeeld van dat Wezen vormen kan, het welk wy God noemen?* en toont, na deze vraeg bevestigende beantwoort te hebben, welke de bronnen zyn, waer uit de beschouwing der Godlyke eigenschappen voort moet vloeijen. Dit afgehandelt hebbende, gaet hy over tot ene byzonderer beschouwing van Gods Eigenschappen; waer in hy zich tot de volgende orde bepaelt. „ Ik volg, zegt hy, in myn voorstel de zulken, die de Goddelyke Natuur zo voordraagen, als ze zich, by ons eerste nadenken, aan onze ge-

dachten voorstelt. De eerste gedachte, welke wy van Gods Natuur hebben, is deze: *God is het allervolmaaktste Weezen*, dat zich een mensch ooit verbeelden kan. Wie deeze gedachte aangenomen heeft, die zal 'er ook, gemakkelyk, dit volgende besluit uit kunnen opmaaken: is God het allervolmaaktste Wezen; dan zal ik ook aan Hem alles, wat 'er ooit onder de Schepzelen als volmaakt te vinden is, moeten toeschryven, en in tegendeel alles van Hem afweeren, wat den naam van onvolmaakt draagt by de Schepzelen. Uit dit tweevouwdige beginzel laaten zich, zonder moeite, alle eigenschappen van God afleiden. En daarom moeten wy ook deeze Verhandeling in *twee afdeelingen* verdeelen. In *de eerste* zullen wy die volmaaktheden bybrengen, welke volgen uit het denkbeeld, dat God het allervolmaaktste Weezen is; maar in *de tweede* die geene, welke met eindige en onvolmaakte Schepzelen niets gemeen hebben. In welke twee afdeelingen ik alles hoop te konnen zeggen, wat 'er tot een grondslag en ter inrigtinge van het waare geloof moet gelegd worden". —— Uit kragt hier van vind men in dit Stukje des Auteurs redenkundige gedagten over God, als een *eenvoudig Wezen*, en de *zuiverste Geest*; over het *Verstand* van God in 't algemeen, en deszelfs *onbepaalde Alweetendheid* in 't byzonder; over de *allerhoogste Wysheid* van God; over Gods *Wil*, de *gemoedsneigingen* van den Goddelyken Wil, en deszelfs allerhoogste *Vryheid*; over Gods *Almagt*, *Heiligheid*, *Waarheid* en *Regtvaardigheid*; staende de verdere eigenschappen in een volgend stuk overwogen te worden.

Kort Begrip van de Historie der Insecten. Uit het Fransch vertaald. Met koperen Plaaten. Tweede Stukje. Te Amsterdam by de Erven van F. Houttuin 1767. *in octavo* 270 *bladzyden.*

DIt twede Stukje dezer aenpryzenswaerdige Verzamelinge, van 't voornaemste en nuttigste, dat in de uitgebreider Werken der beroemdste Schryveren, over de Historie der Insecten gevonden word, behelst een bericht van de naeuwkeurigste waernemingen over de gedaente, levenswyze, gewoone veranderingen en lotgevallen der volgende Insecten. De *Wesp*, de *Bye*, de *Vlieg*, de *Mug*, de *Vloo*, de *Mier*, de *Mierenleeuw*, de *Mot*, de *Luis*, de *Platluis*, de *Boomgelykende Water-vloo*, de *Scorpioen*, de *Slak*, het *Haft*, of

of de *Dagvlieg*, de *Drekvlieg*, de *Dierenvlieg*, de *Kaasvlieg* en de *Aardworm*. Ieder dezer Insecten word hier op eene leerzame, en tevens bevallige wyze beschreven; en 't natuurkundige bericht is nu en dan met welgepaste zedekundige aenmerkingen doorvlochten, die de nuttigheid der lezinge vermeerderen, en de beschryving te aengenamer maken. Men oordeele hier van enigermate, uit de manier op welke onze Autheur de beschouwing der *Muggen* behandelt.

Na voor af in 't algemeen aengemerkt te hebben, dat dit teder Insect, even als de andere, zyne staetsverwisselingen onderhevig is, geeft hy ons deswegens het volgende bericht. „ Men ziet dikwils in den zomer brokjes of strookjes, van eene slymerige zelfstandigheid op het water dryven, die naar een doorgeslaagen zeefje zweemen, gelyk de Kruideniers gebruiken om hunne Waar te zuiveren, en die met een zoort van staart aan de randen van de Kommen of Slooten, daar men ze alleen in vindt, of aan de wortels van een Boom vast zitten. De vermeende gaten van die Zeef zyn Eitjes, zeer net geschikt op het slym, op dat het niet zinke; het zyn een zoort van platboomde Schuitjes, waar op het Wyfje van de Mug haar Broed legd, want uit deeze Eitjes koomen wel haast kleine Wormen voort, welke, zich voelende gemaakt te zyn om te zwemmen, en als Vischjes te leeven, nauwelyks hunne bekleedzelen verbrooken hebben, of zy werpen zich in het water ".

„ En hier in, gelyk in alle andere Gewrochten der Natuur, vertoont de aanbiddelyke Maaker een Vernuft, eene Wysheid, een Voorzorg, daar wy ons naauwlyks een denkbeeld van kunnen maaken, en daar de allerhardnekkigsten door getroffen moeten worden, als zy slechts hunne oogen openen en zien. Dit kleine Schuitje moest niet dan aan een Meertje of Kom, of stilstaand en geenzins aan een stroomend Water betrouwd worden, tegen welks geweld en vloed, het niet bestand geweest zoude zyn. Het moest zelfs in dat Meertje aan de kanten worden vast gemaakt, dewyl de wind het anders konde wegvoeren naar een plaats, daar het van de noodige zonne-straalen beroofd zou geweest zyn, waar door de Eitjes uitgebroeid worden, en uit welken hoofde dezelve altoos voor die straalen dienen bloot te liggen; dat paar Muggen derhalven, welke op dit zwakke Vaartuig de hoop van hun Nageslacht moeten waagen, dienden ook de oplettenheid en het vooruitzicht te hebben, eer zy het maakten, van op de plaatsing

der

der zonne acht te geeven, en op te neemen, waar zy hun Schuitje leggen moesten, om de Eitjes het meeste voordeel van dezelve te doen toekoomen; zy moesten derhalven niet alleen den besten kant van 't Meertje of de Sloot daar toe verkiezen, maar ook de schaduw der nabuurige Boomen in aanmerking neemen, om uit te rekenen of deeze ook te veel lommer, over hun Vaartuigje verspreiden zouden; zy hebben dit alles in acht genoomen, en zy hebben boven dit alles, noch de voorzorg gehad, om geene randen aan hun Schuitje te maaken, maar hetzelve enkel als een Vlot toe te stellen, naardien hunne Kinderen, die Visohjes geboren worden, noch pootjes, noch haakjes hebbende, niet over die randen zouden hebben kunnen heen komen, om zich te water te begeeven".

„ 't Is op deeze wyze dat meest alle Muggen geboren worden, en onder anderen die lastige Cousins, die gelukkig ons waarschouwen van haare aannadering, door het geluid en gebrom haarer Vleugelen, ten naasten by, gelyk de Ratelslang ons waarschouwd van zyne komst, door het geraas van een soort van Bellen, die zy in haar staart draagt".

„ Zo dra de Worm, die uit het Ei van de Mug koomt, zich te water heeft begeeven, gaat hy naar den grond; hy heeft noch riemen, noch roer, ook heeft hy het een of ander niet noodig. Het is op den grond van 't water alleen, dat hy zyn Voedzel haalen moet; het zoude hem zelfs nadeelig zyn zich tusschen de oppervlakte des waters, en den bodem op te houden; hy zoude dus een prooy zyner Vyanden worden; Het is alleen in de afzondering, dat de Goeden en de Zwakken veilig zyn, voor de aanvallen der Sterken en Boozen; En noch zyn zy daar niet altoos derwyze in veiligheid, als zy behoorden te zyn; Getuige daar van onze Worm, die in het klein verblyf, dat hy zich zelven van Mastik gebouwd, of in de geringe wooning, die hy voor zich uitgehold heeft; zo dra hy ter plaatse zyner verordeninge gekoomen is, niet behoeft te vreezen, dat de Visschen hem zullen opslokken, maar geenzints veilig is voor de schaaren der Kreeften. Het is op dezelfde wyze omtrent gelegen met den armen Landman, hy leeft afgezonderd in zyn nederige Stulp, hy heeft niets te maaken noch met Kooplieden, noch met pleitzieke Menschen, naardien hy niets bezit; de Grooten hebben, om dezelfde reden, geen vat op hem; Maar kan dit alles hem bevryden van de knevelaryen der Tolbedienden?"

„ De Worm leeft eenige dagen op den grond van de Kom, en

en leeft van zeer weinig. Vervolgens na een korten ſtaat van rust, naar zyn levendigen en woelachtigen aart geregeld, welke zich nu reeds poogt te ontwikkelen, neemt hy eene nieuwe gedaante aan, zyn hoofd wordt veel grooter; en hy begint te zwemmen, geholpen van zyn Staart, die nu beweegelyk geworden is; korten tyd daar naa koomt van onder het bekleedzel dier kleine Visch, eene kleine Mug te voorſchyn, welke zich van den grond des waters, eensklaps in de lucht verheft; maar die, gelyk aan zeer veelen onzer, fier op haar nieuwen ſtaat, de gevaaren, die daar aan verknocht zyn, niet genoeg kent of vreest, en zich onvoorzichtig gaat werpen, in den bek van een Musch of Zwaluw, of in het net van een Spin ".

„ De Mug is zaamgeſteld uit zeer fyne en dunne deelen. Haar Hoofd is vercierd met een Pluim, en haar geheele Lichaampje is bedekt met ſchubbetjes en wol of hair, om het zelve voor ſtof en vogt te beveiligen. Zy doet haare Vleugels brommen, door dezelve te ſlaan op twee holle bekkens, die zy aan haare zyden draagt; zy is hovaardig op dit vermogen van geluid te kunnen maaken; men kan duidelyk bemerken, dat zy 'er zich te gelyk mede vermaakt en op verheft; zy komt ons dikwils aan de ooren brommen, op dat wy ons over haare bekwaamheid verwonderen mogen. Dit geluid verveelt ons echter wel haast, en wy verbryzelen de ſchoone Speelſter, minder in der daad om dien last van haar Muzyk te ontgaan, of haar dit vermaak te ontneemen, dan om dien ſcherpen ſteek van haar drievoudigen dolk voor te koomen ".

„ Maar de Mug heeft niets dierbaarer dan haaren Snuit, en men kan zeggen, dat dit kleine Werktuig, een der grootſte wonderen van de Natuur is. Hy is zo dun, dat men deszelfs einde met de beste Vergrootglazen nauwelyks zien kan. Men ziet eerst een zeer langen ſchubbigen of hoornachtigen Kooker, dien de Mug onder haar Keel draagt. Op het twee derde deel van deezen kooker is eene opening, door welke zy met vier pooken ſteekt, die zy dan wêer in den kooker trekt. Van deeze vier pooken is 'er ééne, die, hoe ſcherp hy is, de drie anderen voor kooker ſtrekt, hen bergende in een lang groepje of ſleufje. Deeze drie andere dolken hebben ruggen, gelyk fyne degens; zy zyn met ſcherpe tanden bezet aan de punt, die een weinig krom en onbeſchryflyk fyn is. Als alle deeze Angels werken in het vleesch der Dieren, en te zaamen arbeiden, dan de eene na de andere, dan alle te gelyk uitkoomende, en ſteekende naar

verscheide kanten, moet het bloed en de *lympha* of het water der nabuurige deelen noodwendig uitzypteren, en eene zwelling in de wonden veroorzaaken, wier kleine opening geslooten wordt door de persing van de uitwendige lucht ".

„ Als de Mug met het einde van haaren kooker, die haar voor Tong dient; de vruchten, of het vleesch, of de sappen, bekwaam om haar te voeden, ontdekt heeft en gevoeld, zuigt zy, indien het een vocht is, zonder dat zy haar vlymen behoeft te gebruiken; maar voelt zy een vel, dat haar voedzel bedekt, en haar belet het 'er uit te zuigen, trekt zy van leer, en stoot 'er door heen. Daar na trekt zy de Angels weêr in den kooker, dien zy tegen de wonde zet, om uit haare opening al het vocht te zuigen, als met een rietje ".

Met dit Werktuig, zegt onze Autheur, arbeid dit Insect in den Zomer; maer in den Winter behoeft het zulks niet te doen, vermits het dan niet eet: het onthoud zich, in 't koude Saisoen in kelders, hoolen en steenkuilen, zonder echter, naer zyn oordeel, dien ganschen tyd al slapende door te brengen. Met de aenkomst van 't voorjaer, vervolgt hy, doet zy voor hare Kinderen het zelfde, dat hare Voorouders voor haer gedaen hebben; en 't daer uit voortkomende geslacht, op dezelfde manier veranderd zynde, begaet, op ene gelyke wyze gewapend, dezelfde vermetelheid, en onbedachtzaamheid, waer door de rampen van dit geslacht, die 'er de onvermydelyke gevolgen van zyn, zich vereeuwigen. Die vermetelheid op haer wapentuig, en de onbedachtzaemheid der Mugge, heeft *la Fontaine* eigenaertig in ene zyner Fabelen voorgesteld, welke hier ten slot, aldus in 't Nederduitsch vertaeld, medegedeeld word.

„ Loop heen, gy klein Insect, verachtelyk gediert?
„ Dat, met een zot gebrom, om Mensch en Beesten zwiert".
Sprak eenmaal, tot de MUG, Sinjeur DE LEEUW:
, Meent gy verwaande, dat ge my met uw geschreeuw,
, Antwoordt zy hem, dus zult vervaaren?
, 'k Durf u den oorlog wel verklaaren.
, Uw tytel van der Dieren Vorst schrikt my niet af,
, Het was een zot, die u het eerst dien tytel gaf,
, Een Stier is ruim zo sterk als gy,
, En evenwel ontziet en vreest hy my;
, Ik doe hem loopen waar ik wil,
, Gy zult haast weeten, hoe ik ook de Leeuwen dril.
Nauw hadt zy deze woorden geuit
Of vliegt met haar gewoon geluid,

Al hupp'lend in de boogt', en ftort
Juist op den hals des Leeuws, die woedend word
Door haar geprik, en fpart, met glinstrende oogen,
Zyn muil op, maar de Mug, fteeds onbewoogen,
Houdt vast; Zy lacht om al 't geraas
Des Leeuws, en zegt,, verwaande Dwaas,
, Vergeefsch wilt gy u tegen my verzetten,
, 'k Zal op uw Neus nu ook eens mynen angel wetten'.
Zy wipt daar op; De Leeuw nu waarlyk dol,
Slaat met den poot, en ftampt, vliegt naar zyn hol,
Dan weder door het veld, en brult en raast,
Dat Mensch en Beesten fidd'ren, en verbaasd
Zich voor dat woeden trachten te verfchuilen;
Die angften evenwel, dat wôen, dat huilen,
't Is al gewrocht van ééne Mug,
Die nu de Neus des Leeuws verlaat, en op zyn Rug
Gezeten, haar victorie zingt.
, Draag zorg, zegt zy, dat gy my niet weêr dringt
, Om uwen hoogmoed te kaftyden,
, 'k Verlaat u thans uit medelyden'.
De Leeuw fchuimbekt van fpyt, flaat met den ftaart,
En ziet de Mug, met fnellen vaart,
Zich trotfelyk weêr naar de hoogte fpoeden.
, Wie zou, dus zingt zy, dit van my vermoeden!
, Een kleine Mug! dat die een Leeuw kon nederflaan!
, En evenwel ik heb 't gedaan'.
Terwyl zy zich met deze vreugd vermaakt,
Wil 't ongeluk, dat zy in 't net geraakt
Van eene Spin, die haar, na haare Zegenpraal,
Wel vaardig peuzelt voor een lekker tusfchen-maal.

Inftructions importantes au Peuple fur l'Oeconomie animale; contenant une definition Generale de toutes les parties du Corps humain, leur mechanisme & les differentes Maladies, dont elles font fufceptibles, avec les Remedes les plus propres a les guerir. Par PHILIPPE FERMIN, Docteur en Medecine. *Servant de fuite a l'Avis au Peuple fur fa fanté. Par Mr.* TISSOT. *A la Haye, chez* R. van Laak, *Libraire.* 1767. *Avec Privilege.*

Gewigtige Onderregtingen voor den Gemeenen Man, aangaande de Dierlyke Huishouding; vervattende een algemeene Befchryving van alle de deelen van het menfchelyk Lichaam, derzelver werktuiglykheid, en de verfcheiden Ziekten welken dezelven onderhevig zyn, benevens de bekwaamfte Geneesmiddelen tot herftelling. Door PH. FERMIN, M. Dr. *Dienende tot een Vervolg op het* Avis au Peuple fur fa fanté. *Door den Heer* TISSOT. *in groot Duodecimo,* 568 *bladz.*

HEt Werk van den Heer TISSOT, waar op dit, 't welk wy voor ons hebben, als een vervolg voorkoomt, is, door

door deszelfs Vertaaling, by onze Nederlanders bekend; en wy hebben, van de Fransche Uitgaave, gelyk ook van de Nederduitsche Vertaaling, spreekende, ons genoegen in het zelve, en de algemeene nuttigheid welke het in staat is te geeven, betuigd (*). De Heer TISSOT heeft zich bepaald aan heete en haastige Ziekten, om dat een verkeerde behandeling of uitstel van hulpe dezelven ligt gevaarlyk maakt. De Heer FERMIN heeft geoordeeld, de langduurige en sleepende ziekten hier by te moeten voegen, en denkt dat men Hem dit niet minder zal bedanken, dan zynen Voorganger (†). Dit zal de tyd best leeren. De Heer TISSOT, die dit immer zo wel hadt konnen doen als onze Schryver, begreep het anders, en verklaart zich hier over in de Voorrede, volgens de Vertaaling van den Heer BIKKER, op deeze wyze; „wel is waar, de langduurige Ziekten worden gewoonlyk ten platten Lande mede kwalyk behandeld; maar men heeft tyd en gelegenheid om de Lyders in de Steden te brengen, of om eenige hulp te haalen; voor 't overige zyn zy daar zo gemeen niet als die, welken ik verhandeld heb, en zy zullen nog zeldzaamer worden, zo dra men de Heete Ziekten, waar van zy schier altoos het gevolg zyn, beter behandelt. De tweede reden, die ook alleen voldoende zyn zou, is, dat het onmogelyk is de behandeling van langduurige Ziekten, onder het bereik te brengen van Lieden die geen Geneeskundigen zyn. Ydere Heete Ziekte hangt van één eenige oorzaak af, en derzelver behandeling is eenvoudig en gelykvormig; zo dat de toevallen, die de Ziekte doen kennen, ook haare Oorzaak en behandeling doen kennen; maar geheel anders is het gelegen met de kwynende Ziekten; yder kan van zo een groot getal van Oorzaaken afhangen, en 't is de Oorzaak, die de verkiezing der Geneesmiddelen beslissen moet, dat men zelfs dan als men de Ziekte zeer wel kent, nog zeer ver af is van de Oorzaak te kennen, en van zig te kunnen bepaalen omtrent de verkiezing der Geneesmiddelen. 't Is deze kennis der Oorzaaken, die noodzaaklyk Persoonen vereischt, welken bedreven zyn in de beschouwing, en beoeffening van alle de deelen der Geneeskunde, waar toe Persoonen die daar onkundig van zyn, nimmer komen kunnen. Daarenboven haare zamenstelling, de verscheidenheid der toevallen, de verschillende tydperken van de Ziekte, de moeijelykheid van de giften der Geneesmid-

(*) *Vaderl. Letteroefeningen* IVde Deel. bladz. 71. en 341.
(†) *Instruct. Import. Pref.* p. 5.

middelen, wier kragt de kleinste misslagen gevaarlyk kan maaken, enz. zyn zo veele zwarigheden, die de behandeling dezer Ziekten lastig en moeijelyk maaken, voor de ervarenste Geneesheeren zelven, en onmogelyk voor hen, die zulks niet zyn ".

Zonder op deeze redenen acht te geeven, en nog minder de zwarigheden optelossen, of weg te neemen, geeft Dr. FERMIN zyne *gewigtige Onderregtingen* over de Ziekten, welken de Heer TISSOT heeft overgeslaagen, de langduurige naamelyk, en de sleepende, in 't licht. Onze Schryver zal zich waarschynlyk verbeelden, deeze zwaarigheden grootendeels te hebben weg genomen, door een kort begrip van de Dierlyke Huishouding, voor de beschryving der Ziekten, te hebben doen voor af gaan: en by de Ziekten verscheiden oorzaaken te hebben aangeroerd. Wat het eerste aanbelangt, de verdeeling hier in gehouden van enkele deelen, dan van samengestelde deelen, en hier na van de werking dier deelen, zal het zelve voor den Gemeenen Man onverstaanbaar maaken, hy zal het eerste vergeeten hebben, als hy aan het tweede koomt; behalven dat alles zo kort en oppervlakkig is, om 'er niets meer van te zeggen, dat al wierdt het begreepen, het wegens deszelfs geringheid zeer weinig zou doen, tot het kennen van een sleepende Ziekte, althans van verre de meeste, indien niet van allen; waar toe dikwils een zeer grondige kennis der Dierlyke Huishouding, nog te kort schiet. En ten opzicht van het tweede, als 'er verscheiden oorzaaken van een langduurige Ziekte worden aangeroerd, wordenze ook zelden meer dan maar aangeroerd, en verre van zodanig beschreeven te zyn dat een gemeen Persoon, de Geneeskunde niet verstaande, daar uit zou konnen opmaaken, uit welk eene oorzaak de Ziekte ontstaan ware, en welke Geneesmiddelen men 'er toe zoude moeten verkiezen. Het werk koomt ons voor van weinig nut te kunnen zyn voor onweetenden; en kundigen zullen 'er zo weinig byzonders in vinden, dat zy zullen oordeelen, zulke *Onderregtingen* niet nodig te hebben. Doch wy zullen tot het Werk zelf overgaan, den voornaamen inhoud van het zelve, met eenige byzondere stukken hier en daar uitgenomen, opgeeven; om het in zo verre aan het oordeel van onze Leezers bloot te leggen, en 'er een iegelyk zulk een gebruik van te laaten maaken, als hy voor zich nuttig vindt.

Het geheele Werk is in twee Deelen gedeeld, en elk wederom in Hoofdstukken. Het eerste is geschikt voor een kort begrip van de Ontleedkunde, en de Dierlyke Huishouding;

ding; het tweede vervat de sleepende Ziekten, en achter dit volgen eenige Voorschriften van Geneesmiddelen, welken in de gemelde Ziekten aangepreezen worden. In de eerste vyf Hoofdstukken van het eerste Deel, wordt van het Geraamte en de beenderen, waar uit het zelve bestaat, gesproken. In het zesde, van de vaste deelen des menschelyken lichaams, Been, Kraakbeen, Vezelen, Zenuwen, Slagaderen, Vleesch *enz.*

De *Vezelen* beschryft de Heer FERMIN op deeze wyze: „ Men geeft den naam van Vezelen aan de fyne draaden, welken de enkelvoudigste deelen zyn van ons lichaam, en door haare byzondere schikking en verschillenden samenl ang, de andere deelen samenstellen. Zy kunnen zonder ongemak, en zonder geweld, rekking ondergaan, tot een zekeren trap; maar dit houdt op zo dra men dezelven meer wil uitrekken: want in haar grootste rekking van een uiterste gevoeligheid zynde, doet het minste ding welk haar aanraakt of prikkelt, haar zich intrekken. En hier in bestaat de veerkragt der vezelen. Men kan de werking der Vezelen niet beter vergelyken dan by een aard-worm, die, gelyk zy, leven en gevoel heeft, kunnende zich zelve uitstrekken, en inkorten. Men houde, by voorbeeld, een aard-worm by zyn beide einden, hy zal zich gemaklyk laaten uitrekken, zonder eenigen tegenstand, tot een zeker punt; doch zo men maar iets, hoe weinig daar boven gaat, zal hy buiten twyfel al zyne kragt inspannen om zich samen te trekken; en men zal zien, als men hem aan zich zelve laat, dat hy zich meer dan tot de helft zal inkorten. Zodanig is de ware werking der vezelen. Uit dit beginzel kunnen gemaklyk, alle de vrywillige en tegenwillige bewegingen welken 'er geschieden, verklaard worden, door de oorzaaken welke werken; en voornaamelyk door die der vezelen, welken haar eige en natuurlyk is. Zy verschillen ten opzichte van haare zelfstandigheid, en zyn of vliezig, of vleeschig of peezig. Men onderscheidtze ook, ten opzicht van haare strekking, in regte, schuinsche, langwerpige, dwerse, krings- en schroefswyzige: men heeft groove, lange en korte vezelen ".

Van het *Vleesch* spreekende, zegt hy: „ Het Vleesch is een zagt deel, 't welk gemaakt wordt van bloed, 't welk door de natuurlyke warmte verdikt is, en het lichaam der Spieren uitmaakt ".

In het zevende Hoofdstuk, wordt gehandeld van de Vogten van het menschelyk lichaam, de Chyl, de Melk,

 het

het Bloed, het Weiagtige, het Water (*), de Geesten, de Kwyl en de Gal.

„ De *Kwyl* is volgens den Heer FERMIN, „ een zuur vogt, welk in den mond valt uit klieren die het zelve inhouden ".

In het agtste Hoofdstuk, gaat nu de Schryver over tot de samengestelde deelen, en eerst van het Hoofd; van de Hersenen, het dikke en dunne Hersenvlies, de kleine Hersenen, het verlengde Merg, het voorste gedeelte van het Hoofd; van de deelen van den Mond, van de Tanden *enz.*

Van het *voorste gedeelte van het Hoofd*, wordt gezegd. „ Onderstellende dat het Aangezicht, de voornaame zitplaatse is van zekere zintuigen, zou ik gelooven dat het aandoenlykste het gevoel is, nademaal de huid het ware werktuig is van deeze gewaarwording. Men moet het gevoel in twee soorten onderscheiden; het een welk men het algemeen gevoel noemt, om dat deszelfs werktuig is in alle de deelen, waar in zich zenuwen verspreiden; en andere zintuigen door middel van deezen indruk krygen: men noemt dit gemeenlyk aanraaking. De tweede soort noemt men het byzonder gevoel, om dat het werktuig van dit bepaald is in de tepeltjes van de huid. Het eerste geeft ons slegts een onbepaald denkbeeld, van de tastbaare hoedanigheden der lichaamen, en doet ons niets onderscheiden dan der zelver grootte, warmte, koude *enz.* Het tweede doet de verschillende tastbaare hoedanigheden der lichaamen gewaar worden, als der zelver gedaante, oneffenheid, gelykheid, en dit minder of meer onderscheidelyk, naar maate de tepeltjes van de huid min of meer geschikt zyn, om aangedaan te worden ".

In het negende Hoofdstuk, wordt gehandeld van de Werktuigen der Borst, de Longen, het Hert, Hertzakje, het Middenschot, Ribvlies, Middenrif en de Mammen.

Het tiende Hoofdstuk, vervat de Ingewanden van den Buik, en het elfde een byzondere overweeging van elk Ingewand. Van het Buikvlies, het Net, de Maag, Darmen *enz.*

De *Maag* wordt dus beschreeven. „ De Maag is de bewaar- of ontvang-plaats der Spyzen, welken derwaards gevoerd worden door den Slok-darm. Zy is een zak of vliezige beurs, gelegen onmidlyk onder het Middenrif, tusschen de Lever en de Milt, en beslaat het grootste gedeelte van den linker boven-buik. De Maag heeft twee openingen, een

(*) *Lympha.*

een rechter en een linker; de linker welke de bovenste is, en een met den Slok-darm, is om de spyzen te ontvangen, en de regter welke men voor de onderste houdt, den *poortier* noemt, en vereenigd is met den *twaalfvingeren darm*, is om 'er dezelven te doen uitgaan. De Maag is samengesteld uit verscheiden deelen, welker voornaamsten zyn de verscheiden laagen welken haare dikte maaken, en waar aan de Ontleedkundigen den naam van *rokken* hebben gegeeven. Zy bestaat uit vier rokken. De eerste welke de buitenste en vliezig is, koomt af van het Buik-vlies, of, naar het oordeel van sommigen, van het Net. Zyne vezelen strekken zich uit van de eene opening tot aan de andere. De tweede rok is samengesteld uit veel vleeschige vezelen. De derde is zenuwagtig, en bygevolg zeer gevoelig. De vierde bestaat uit zekere draaden geschikt als die van het fluweel, om te beletten dat de zenuwagtige, door de spyzen niet te ontzagt geraakt worde. Deeze rok is aan die zyde, waar mede hy aan den zenuwagtigen raakt, voorzien met een groote menigte kleine klientjes, welken een byzonder vogt afscheiden, bekwaam om de spyzen te ontbinden. Dit Ingewand is wyders voorzien met een groote menigte vaten, zo bloed-vaten als zenuwen en water-vaten, welken allen hunne byzondere naamen hebben. Het gebruik van de Maage is, gelyk ik reeds gezegd hebbe, de spyzen te ontvangen, dezelve klein te maaken en bekwaam om een goede Chyl af te geeven".

In het twaalfde Hoofdstuk, is eene beschryving van de natuurlyke deelen van een Man, welken tot de Voortteeling dienen; en in het dertiende, van die der Vrouwen; in het veertiende, van de inwendige natuurlyke deelen der Vrouwen; in het vyftiende, van de Bevrugting; in het zestiende van de Overbevrugting; in het zeventiende, van de Vliezen waar in een ongebooren Vrugt besloten is; in het agttiende, van de Nageboorte en de Navelvaten van het Kind; in het negentiende, van de Tweeslagtigen of Hermaphroditen. Hier op volgt dan eindelyk het twintigste of laatste Hoofdstuk van het eerste Deel, en hier in wordt gesproken van de Werkingen, welken ontstaan uit de gesteldheid van onze Werktuigen, en men Functien noemt: als de Ademhaaling, de beweging van het Hert, de Omloop van het Bloed, de Verwyding en Samentrekking der vaste Deelen, de Afscheiding, het Zweet, de onzichtbaare Uitwaasseming, de Kaauwing, Slokking, Spysverteering; den verderen voortgang der Spyzen, de Voeding, Aanwassing *enz.* . . . .

Wy hebben de beschryving van de Maage opgegeeven, wy zullen hier nu de Spysverteering eens laaten volgen. „ De *Spysverteering* geschiedt door middel van de Maag welke het werktuig 'er van is. De spyzen welken hier gebragt zyn, vertoeven 'er eenigen tyd, waar na ze tot een zagte pap worden gebragt, van een gryze kleur, en zuuragtigen smaak en reuk. Doch om niet in dooling te vallen, aangaande de verklaaring hoe de Spysverteering geschiedt, moet men de Maag, in de eerste plaatse aanmerken als een soort van vat, geslooten, warm en vogtig; ten andere, als bedaauwd door vogten van verschillende natuur; ten derde, als een Spier, welke zich samentrekt, en hier door verandering in de spyzen kan maaken; ten vierde, dat zy blootgesteld is aan de kloppingen van de groote Slag-ader of *Aorta*, en de samendrukking van alle de Spieren van den Buik; waar uit volgt, dat de Spysverteering door alle deeze oorzaaken, te samen met de natuurlyke warmte, volbragt wordt, 't welk ik nu zal verklaaren. Wie twyfelt aan de warmte van de Maag? Om dezelve gewaar te worden met den vinger en het oog, heeft men 'er maar de hand in te steeken: en de oorzaaken van deeze warmte zyn zeer ligt te begrypen; want boven dit werktuig is het Hert gelegen, welk 'er maar door het Middenrif van gescheiden is, en haar byna met zyn punt raakt. De Milt en de Lever, ook twee zeer warme Ingewanden, omringen haar, zo nevens de groote Slag-ader, waar door een stroom van heet bloed met snelheid loopt; om niet te spreeken van de vaten van de Milt, van het Darmscheil, de warme dampen welken gestadig uit den Buik uitwaassemen; 't welk eene warmte bewyst, welke buiten twyfel genoeg is, om de spyzen van natuur te doen veranderen, op dezelfde wyze als die van den Keerkring het water dermaate zuivert, dat 'er vuurige dampen uit opgaan, welken de sterkste wynen en zwaarste bieren kunnen bederven. Uit dit alles volgt derhalve, dat de kooking der spyzen in de Maag geschiedt door de warmte welke haar eigen is, en door middel van een waterig vogt, welk de Klieren in dit Ingewand storten ".

Volgt nu het tweede Deel, waar in de Ziekten voorkoomen. Het eerste Hoofdstuk van dit, zynde in gevolg van het voorgaande het een en twintigste, is slegts eene Inleiding. Het XXII. geeft eene bepaaling van de Ziekten in 't algemeen, Ziekten der Vaste Deelen, der Enkelvoudige Deelen, der Werktuiglyke, der Vogten *enz.* In het XXIII. wordt gesproken van de Volbloedig-

digheid. In het XXIV. Van de Verhitting. In het XXV. Van de Geesteloosheid. In het XXVI. Van de Ongesteldheid. In het XXVII. Van de Milt-zugt. In het XXVIII. Van het Kolyk van Poitou. Men vindt over deeze kwaal ook een Artikel, in het Nederduitsche Vertaalde Werk van TISSOT, welke Vertaaling misschien de Heer FERMIN niet zal doorgezien hebben, en bygevolg hier van onkundig zyn. TISSOT heeft 'er niets over gegeeven, maar de Heer BIKKER heeft dit Artikel ingevoegd, 't welk niet minder waardig is raadgepleegd te worden, dan dit Hoofdstuk van onzen Schryver. Het XXIX. Hoofdstuk heeft tot opschrift, van de Verlamming. Het XXX. Van de Versterving van eenig deel. Het XXXI. Van de Melaatsheid. Het XXXII. Van de Olifants-ziekte. Het XXXIII. Van de Pest, een allerhaastigste ziekte, dus de zelve hier vreemd koomt onder de sleependen en langduurigen. Doch in het Werk van TISSOT was 'er niet van gesproken. Het XXXIV. Van de Lyvigheid. Het XXXV. Van de Uitteering. Het XXXVI. Van de Beeving. Het XXXVII. Van een Stuip. Het XXXVIII. Van de Kramp. Het XXXIX. Van de Zin-vang (*). Van deeze laatste Ziekte zullen we eens opgeeven, wat 'er door den Schryver van gezegd wordt.

„ Deeze Ziekte, welke zeldzaam is, is niets anders dan een soort van Beroerte, welke van kennisse en gevoel berooft, doch de ademhaaling niet belemmert, en de oogen van den Lyder openlaat, met een uiterlyke vertooning van gerustheid. Deeze Ziekte heeft geene voorteekenen, gelyk anderen; en zy waarschouwt niet dan eenige minuuten voor het overval, door een soort van Stuip, welke den Lyder oogenbliklyk aankomt, en hem doet neervallen. Voorts blyft hy onbeweeglyk, zonder eenig gevoel, en in den zelfden stand waar in hy was op het oogenblik van het overval. Het lichaam lydt een algemeene spanning, en alle de leden zyn zo styf als yzere staaven. De spieren vertoonen zich in een kragtige werking; de aderen zyn zeer gezwollen; uit den mond loopt gestadig veel heldere kwyl; de pis en afgang zyn opgestopt, het Hert slaat geweldig, en met groote benaauwdheden, de koorts is vry zwaar; de Pols is driftig, opgezet en vol, de mond is byna geslooten, de Zieke snorkt als in een diepen slaap, en gelykt naar een volmaakt styf dood lichaam. Hoe men hem keert, hy valt altyd weer op den rug. Deeze zyn, zo veel ik heb konnen opmerken, de wezenlyke toevallen van deeze Ziekte. . . . . . „ De

(*) *Catalepsis.*

„ De naaste oorzaak van Zin-vang geloove ik te weten; eene verslapping van de beweeg-vezelen der Hersenen, voortkoomende van een ongelyke drukking, het welk eene onbeweeglykheid veroorzaakt in de gemeene zintuigen, en dezelven doet blyven in den zelfden staat, waar in ze waren op het oogenblik als het overval aankwam; zo dat deeze Ziekte haar oorsprong heeft in de Hersenen.

„ Het oogmerk welk men zich moet voorstellen in het overval, is te beginnen met de Hersenen te bevryden, door den Lyder twaalf of veertien uncen bloed af te trekken, vervolgens hem de Klisteer laaten zetten No. 38. [welke deeze is.]

„ ℞ *Pulpæ Colocynth. drachm.* ij. *Fol. Tabac. Manip.* ß. *Coq, ex aq. pluv. Colat. unc.* xij. *adde Sal. Marin. unc.* j. *Ol. Lini unc.* ij. *F. Clysma* ".

De Voorschriften van Geneesmiddelen zyn in 't Latyn beschreeven, doch allen in 't Fransch vertaald: en dus zou dit luiden: „Laat in genoegzaam water kooken twee drachmen, van het binnenste en zagte van een Coloquint, en een halve handvol bladen van Tabak. Doe by het doorzyggzel van twaalf uncen, gemeen Zout één unce, en Lyn-olie twee uncen, voor een Klisteer.

„ Als de Klisteer afgegaan is, moet men nog eene aderlaating doen op de voet, en na verloop van eenige uuren, in twee reizen een drank doen neemen, No. 39. [zynde een Purgeermiddel.] En wyl men hier goede uitwerkingen van kan verwagten, zal de Zieke buiten twyfel geheel tot zich zelve koomen. Dan moet men overgaan tot de volkoome geneezing, door hem alle uuren een lepelvol te laaten neemen van den drank. No. 24.

℞ *Aq. Cardui bened. unc.* iv. *Confect. Alkerm. drachm.* i. *Pulv. Viperar. drachm.* ß. *Syr. Menthæ unc.* i. *Misce.*

„ Water van Card benedict iv uncen, Confectie van Alkermes dr. i. Poeijer van Adders drachm. ½. en Syroop van Kruis en Munt unc. i. Meng alles onder malkander.

„ 't Welk de beweging der vogten wederom in staat zal brengen, en hier door de al te groote taaiheid van het bloed verdunnen, en dan zullen de vezelen haar voorgaande kragt wederkrygen ".

In het XL Hoofdstuk, wordt gesproken van de Melancholie. In het XLI. Van de Duizelingen. In het XLII. Van de Slaapzugt. In het XLIII Van Dolheid. In het XLIV. Van de Slaaploosheid. In het XLV. Van de Nagt-Merry. Na dus eenige algemeene Ziekten afgehandeld te hebben, gaat de Schry-

Schryver over tot eene meer byzondere beschryving der Ziekten van het Hoofd, de Borst, Buik en Ledemaaten, tot welker optellinge wy ons niet zullen inlaaten. Wy zullen alleen hier nog laaten volgen wat in het LIX Hoofdstuk van de Hert-klopping gezegd wordt.

„ De Hert-klopping ontstaat van een geweldige samentrekking van dat werktuig, met een groote tegenstand van het bloed, 't welk voortgedreeven wordt. Zy ontstaat gemeenlyk uit een ongelyke en geweldige aandrang van levens-geesten, in de vezelen van het Hert; gelyk gebeurt in groote gemoedsbewegingen, schielyke ontsteltenissen, opstyging, heftige en schielyke bewegingen, en onverhoeds wakker worden. Dit ongemak ontstaat ook somtyds uit eene prikkeling der vezelen van het Hert, veroorzaakt door scherpe stoffen, gelyk wanneer zich kwaadsappige stoffen beginnen te beweegen, in de ontsteeking van het Hert of Hertzakje, of deeze deelen door eenige vreemde lichaamen aangedaan worden. De Hert-klopping ontstaat ook uit een verdikt geklonterd en overtollig bloed; ook wel, om dat eenige slag-aderen kraakbeenig zyn geworden, of in been overgegaan, of derzelver uiteinden verstopt zyn.

„ De Hert-klopping is niets anders dan eene opspringing van het Hert, waar door het sterk slaat tegen het zwaardwyzige kraakbeen, verzeld met eene Pols, welke gedurig verandert. Dewyl ik geen andere Hert-kloppingen op het oog hebbe, dan uit te dik bloed ontstaan, zal ik alleen de behandeling opgeeven, welke hier in te pas koomt.

„ Om met eenige hope van een goeden uitslag te werken, moet men beginnen de belemmering van het Hert, welke door een al te taai bloed kan veroorzaakt worden, te voorkoomen; men moet het derhalve verdunnen en vloeibaarer maaken. Hierom zal men den Lyder eene eetregel voorschryven van ligte spyzen, welken gemaklyk te verteeren zyn, en bekwaam om het bloed te verdunnen en vloeibaarer te doen worden; als vleesch van jonge dieren, waar van men soupe, potagie en nat met brood kan maaken. Men zal den Lyder doen aderlaaten op den arm, en vervolgens het buikopenend middel No. 49 geeven.

„ ℞ *Mannæ elect. unc.* ij. *Fruct. Tamarind. unc.* I. *Infund. in aq. fervent. spatio ½ horæ. Colat. unc.* IV. *adde Sal. Polychr. dr.* ij.

„ Giet kookend water op Manna unc. ij en Tamarinden unc. I. en laat het een half uur zo staan. By het doorzygzel van vier uncen doe twee drachmen Sal. Polycrest.

„ Men

„ Men zou ook de aderlaating konnen hervatten op den voet, liever dan op den arm. Voor gewoone drank kan de Lyder gebruiken wei van melk, Spa-water, of het afkookzel No. 77.

„ ℞ *Rad. Rusci; Asparag; Cichorii ana unc.* iij. *Coq. ex aq. Colat.* ℔ iv *adde Syr.* 5 *aperiens. unc* ij *M.*

„ Laat in water kooken Wortelen van steekende palm, van Aspergies en Suikerei van elks drie uncen, tot dat vier ponden doorgezeegen vogt overblyven. Doe daar by twee uncen Syroup van de vyf openende wortelen. Men kan ook by het vleeschnat doen bladen van Bernagie, Osfetong, Lattuw, Porcelein, Kervel, Pimpinel, Zuuring, Suikerei, enz. om hetzelve verkoelender te maaken. Zo de kwaal niet wykt voor alle deeze middelen, kan men by deeze souper ook doen Kreeften, en Adders, en vervolgens den Lyder tot de volle geneezing toe laaten gebruiken de Conserf No. 76.

„ ℞ *Croci Martis aperiens. drachm.* ij. *Pulv. Rhei; Milleped. ana drachm.* I. *Moschatæ* o *Scrup.* I. *Syr. Absinth. q. s. F. Conditum.*

„ Neem twee drachmen Openend Saffraan van Staal, Poeijer van Rhabarber en van Pissebedden, van elk een drachme; een Scrupel Noot-Moschaat, en Syroop van Alst zo veel genoeg is, om het tot een Conserf te maaken ".

Tafel der Divisoren van alle de natuurlyke getallen, van 1 *af tot* 10000 *toe. Door* HENDRIK ANJEMA. *Te Leiden by* S. *en* J. Luchtmans. 1767. *behalven het Voorbericht* 302 *bladzyden in quarto.*

Dit Werk behelst ene uitgerekende Tafel, van alle de *Divisoren* of Deelers der natuurlyke getallen, van één tot tien duizend; zo dat men met énen opslag van 't oog konne zien, door welke deelers ieder dier natuurlyke getallen gedeeld kan worden, en welke het *product* of de uitkomst van ieder deeling zy. Neem by voorbeeld het getal 9216, de vraeg is, door welke getallen hetzelve gedeeld kan worden, of welke de uitkomst zy wanneer het door een zeker getal gedeeld word. Men slaet de Tafel open, en ziet op Noemer 9216 de volgende *Deelers* met de uitkomsten

N. D.
9216. 1 2 3 4 6 8 9 12 16 18 24 32 36 48 64 72 — 96 — 128 144 192 256 288 384 512 576 768 1024 1152 1536 2304 3072 4608 9216.

Men

Men ziet hier eerst de *Deelers* van 1 tot 72, welk laetste getal van 't volgende met een — onderscheiden word, hoedanig een streepje zich ook achter dat volgende vertoont, om dat 96 juist het quadraet getal is van 9216, en dus te gelyk deeler en uitkomst. Hier op volgen de verdere uitkomsten van 128 tot 9216 in dezelfde orde als de deelers van 1 tot 72 gesteld zyn; zo dat ze, ook in 't omgekeerde, als deelers beschouwd zynde, in de eigenste orde hunne uitkomsten toonen. —— De liefhebbers der Rekenkunde zullen ongetwyfeld den Autheur en de Uitgevers dank weten, voor hunne moeite en geduld, in de uitvoeringe van dit Werk aengewend; te meer daer men de uiterste vereischte omzichtigheid gebruikt heeft, om alle misstelling voor te komen.

Muzikaale Verlustiging, bestaande in Nieuwe Nederduitsche Gezangen, met een Basso Continuo. Tevens geschikt om op de Clavecimbaal, Viool, Dwarsfluit en andere Instrumenten gespeeld te worden. Gecomposeerd door BARTHOLOMEUS RULOFFS, *Organist in Amsteldam. Te Amsteldam by* Johannes Smit.

HIer mede word den Liefhebberen der Zang- en Speelkunde een elftal van Muzikale stukken ter proeve aengeboden, die eerlang door meer gevolgd staen te worden; welken door de keurigheid der uitvoeringe ongetwyfeld zullen behagen, aen een ieder, die met onzen Autheur, tot Lof der Zang- en Speelkunde, betuigt.

ô Zangkunst, vol bekoorlykheen!
ô Speelkunst, vreugd der zinnen!
Wie moet u niet beminnen,
Wanneer g' u voegt by een?
De klank der Filomeelen, de klank der Filomeelen,
Door 't dicht geboomt verspreid,
Moog' somtyds d'ooren streelen;
Men vind, men vind alleen welluidendheid
By spel en maagden keelen, By spel en maagden keelen.

Artaxerxes, of de bezoedelde onschuld. Treurspel. Par goût & par zele. *Te Amsteldam* by J. Duim. 1767.

DE Geschiedenis, hier ten Tooneel gevoerd, heeft ene merklyke overeenkomst met die van 't onlangs beschouw-

schouwde Treurspel, *Leo de Grooten* (*). *Arbaces*, de Minnaer van *Mandane*, Dochter van den Persischen Koning *Xerxes*, word door dien Vorst het Hof ontzegd; 't welk hem, met een wrevelig gemoed tegen den Vorst, (in den aenvang van dit Treurspel,) affscheid doet nemen van *Mandane*. Intusschen had *Artaban*, Bevelhebber over de Koninglyke Wacht, besloten het ongelyk zynen Zoon *Arbaces* aengedaen, te wreeken; de Koninglyke Familie om te brengen, en *Arbaces* ten throon te helpen; hier toe had hy in den nacht Koning *Xerxes* vermoord. Die euveldaed verricht hebbende ontmoet hy *Arbaces*, zo als dezelve de Hofplaets staet te verlaten; eischt deszelfs geweer, geeft hem den bebloeden dolk, en meld hem dat hy *Xerces* ontzield heeft, en hem voorts een weg ten throon staet te banen: dat hy slechts, met den bebloeden dolk, naer ene veilige Schuilplaets heeft te vluchten, en de verdere wraekoefening op hem te laten aenkomen. *Arbaces* hoort dit met afgryzen aen, doch vlucht ter behoudenisse van zynen Vader.

Het geheele Hof is terstond verslagen van droefheid; en *Artaban* weet *Artaxerxes*, den benoemden Opvolger van zynen Vader, in den waen te brengen, dat zyn Broeder *Darius* dien moord begaen zou hebben: *Artaxerxes* geeft in woede bevel aen *Artaban* om zynen Broeder te ontzielen, doch gelast vervolgens hem maer gevangen te nemen. *Artaban* bestiert voorts dezen aenslag indiervoege dat *Darius* onder het gevangen neemen omkome, en zegt *Artaxerxes*, dat zyn Broeder door het tegenstand bieden gesneuveld is. Nauwlyks heeft *Artaban* dit gemeld, of *Semire*, de Zuster van *Arbaces* en Minnares van *Artaxerxes*, bericht, dat men den Moordenaer van den Vorst, vluchtende met den nog bebloeden dolk, achterhaald heeft, en dat het niemand anders is dan *Arbaces*. *Artaxerxes*, die 't behoud zynes levens aen 't beleid van *Arbaces*, in vroegere dagen in den stryd, verschuldigd is, en hem als zynen Vriend hoog acht, staet ontzet; zyne Minnares *Mandane* en Zuster *Semire* zyn niet minder ontroerd. *Arbaces* houd staende dat hy onschuldig is, doch weigert zich te verdeedigen, en waerschuwt den Vorst, tegen verdere aenslagen, ook op zyn leven. *Artaxerxes* is benard over 't lot van zynen Vriend; maer *Artaban* gedraegt zich als iemand die hem schuldig houdt, en wil dat *Artaxerxes* zich op hem wreeke. *Semire* en *Mandane* worden inmiddels door verschillende hartstochten, als heen en

(*) Zie *N. Vad. Lett.* bl. 131.

en weder geslingerd, en *Arbaces*, die 't geheim verborgen wil houden, vind zich troostloos.

Artaxerxes doet voorts den Raed vergaderen, en eischt vervolgens dat *Artaban* het vonnis zal vellen. *Arbaces* verschynt voor den Raed, betuigd zyne onschuld, maer weigert verdere verdeediging of openbaring van 't geheim; en *Artaban* tekent eindelyk het dood vonnis; welks uitvoering echter door *Artaxerxes* verschooven word. Die Vorst, zynen Vriend willende sparen, wil dat *Artaban* alles zal aenwenden om *Arbaces*, zo niet in waerheid, ten minste in schyn, als onschuldig te doen voorkomen, op dat hy niet genoodzaekt zy, hem te doen sneuvelen. *Artaban* vervoegt zich by zynen Zoon in de gevangenis, en tracht hem te beweegen, om te vluchten, in de verzekeringe, dat hy de wraekoefening zal voltooien; doch deze heeft hier van een afkeer, en weigert daer aen gehoor te leenen. *Artaban* ziet echter niet af van zyn doelwit, en neemt voorts, met zynen vertrouweling *Megabisus*, zulke maetregels, die tot ondergang van *Artaxerxes* moeten strekken, om *Arbaces* tot den throon te brengen. Intusschen gaet *Artaxerxes* ook na de gevangenis, en haelt zynen Vriend over, om zich, het zy dan schuldig of onschuldig, door de vlucht te redden. —— *Artaban* komt vervolgens weder in de gevangenis, en mist zynen Zoon; dat hem woedende maekt, in de onzekerheid wat hy van deszelfs lot te denken hebbe: doch hoe 't ook zy, zyn besluit staet vast, *Artaxerxes* zal sneven.

De tyd is eindelyk daer, dat *Artaxerxes* plechtig zal ingehuldigd worden; die Vorst staet reeds den offerkelk te plengen en te drinken: en ziet *Semire* verschynt, bericht dat de gansche Stad in oproer is, dat men *Artaxerxes* beschuldigt als Vader- en Broeder-moorder, en om zynen dood roept. *Artaxerxes* begint *Arbaces* te verdenken, en *Artaban* belooft hem bescherming; doch intusschen komt *Mandane* en meld hem hoe 't oproer gestild zy, door *Arbaces*, die de muitelingen tot rede gebragt, en *Megabisus* hun aenvoerder ter nedergeveld heeft. Eerlang vertoont zich ook *Arbaces*, die door deze daed voor zyn onschuld pleit, maer 't geheim weigert te ontdekken: 't welk *Artaxerxes* ten laetste beweegt, om *Arbaces* onder den eed te brengen, en van hem te vergen, dat hy, zyne onschuld, naer 's Lands wyze, zal betuigen met den offerkelk te drinken. *Arbaces* neemt den offerkelk; maer zo als hy dien aen den mond brengt, weerhoud hem *Artaban*, met te kennen te geven, dat de drank vergiftigd is. Dit heeft ten gevolge, dat *Artaban* zynen toeleg op 's Vorsten leven erkent; ook wil hy op 't eigen oogenblik met zyne t'zaemge-

zwoo-

zwoorenen op *Artaxerxes* aenvallen; doch *Arbaces* verhindert dien toeleg, en dreigt den vergiftigen drank te zullen drinken, zo hy niet affta van zyne onderneming. Dit doet *Artaban* ten laetfte het ftael uit de handen vallen, en de t'zaemgezwoorenen de vlucht nemen. *Artaxerxes* beveelt voorts de muiters te vervolgen, en *Artaban* ter ftraffe te flepen; maer *Arbaces* haelt den Vorst over, om zynen Vader by 't leven te bewaren; doch deze de ballingfchap, daer *Artaxerxes* hem toe verwyst, wreeder aenziende dan den dood, doorfteekt zich zelven en fterft.

De Gefchiedenis is dus gelykfoortig met die van *Leo de Groote;* en de uitvoering mag op zich zelve, naer den gemenen trant der Treurfpellen, beftaenbaer geoordeeld worden; maer in vergelykinge met het opgenoemde Tooneelftuk is dezelve minder te fchatten. De characters zyn over 't algemeen vry wel in acht genomen, en 't ontbreekt velen rollen niet aen woede, maer wel aen de vereischte deftigheid, die in de tael niet zeer gade geflagen is. De toneelplaets word buiten noodzaeklykheid meer dan eens veranderd. Men ontmoet *Semire* en *Mandane* in den Raed, daer men geen Minnaresfen zou verwachten; zy komen voor als zulken, die tydingen brengen, welke men eer vermoed zou hebben, dat door den mond van een Hoofdman of eenigen Staetsdienaer, gemeld zouden worden. De ontknooping is niet natuurlyk, vermids ze meer bedaerdheid veronderftelt, dan in zodanige omftandigheden wel plaets kan hebben! ——— Niet tegenftaende dit alles, mag men wel zeggen, dat het Stuk over 't geheel genomen zo gefchikt is, dat het wel in ftaet zy, het gemeen der aenfchouweren te behagen. ——— Om nog een enigermaten gelykend ftael, als de alleenfpraek van *Ardaburius* uit het opgemelde Treurfpel, ook uit dit Tooneelftuk voor 't oog te brengen, zullen wy de alleenfpraek van *Arbaces* overnemen. Deze gevangen genomen, en fchuldig gehouden zynde, in de oogen van *Artaxerxes*, *Mandane* en *Semire*, terwyl *Artaban* hem ftrafschuldig noemt, uit zich aldus.

't Balftuurig lot kan my niet wreeder onderdrukken
'k Gevoel op éénen tyd alle yslyke ongelukken:
'k Verlies de gunst myns Vriends: myn Vader eischt myn ftraf:
Myn Zuster, Minnares, 't vlied alles van my af.
Ik ben gedwongen 't feit, hoe gruwzaam 't zy, te heelen.
Gerechte Hemel! laat, laat me in uw deernis deelen.
De ramp die me overvalt, al te eerloos, al te droef;
Stelt myn ftandvastigheid op een te zwaare proef.

'k Dry

'k Dryf in een holle zee van wilde en woeste golven.
Gesold en omgevoerd, of in haar' nacht bedolven,
Van mast en kiel beroofd, en zonder toeverlaat,
Aan wêer en wind ten prooije, in een' rampzaalgen staat,
Op 't onverwachtst van all', wat adem schept, begeeven,
Is myne onnozelheid allêén my bygebleeven.
Die zelf me een klip verstrekt, waaröp ik schipbreuk ly!
Gy Wachten! brengt my weg. Helpt, Goden! staat my by.

De Liefdadigheid, of het Tafereel der Armoede. Uit het Fransch vertaald. Door J. D. VEER. *In 's Gravenhage by* J. de Cros 1767. *In octavo* 68 *bladzyden.*

MEn voert hier ten Toonele een Huisgezin, dat eertyds in een bloeijenden staet geweest is, maer zich thans, door achtervolgende wederwaerdigheden, in de uiterste armoede bevind. Een Huisgezin dat, terwyl het vergeefsch de milddadige ondersteuning der Ryken zoekt te verwerven, in 't midden dier drukkende omstandigheden, de Deugd blyft aenkleven: tot dat eindelyk de Vader, in overmaet van droefheid, ter reddinge zyner Familie, ene euveldaed pleegt, die hem in de handen van het Geregt brengt, en des doods schuldig maekt. Zo smertelyk een ongeval dompelt de Moeder en de Dogter, terwyl zy treuren over het afsterven van een Zoon of Broeder, die den noodigen onderstand had moeten missen, in ene zeer gevoelige droefheid: die nog te meer toeneemt, wanneer haer bericht word, dat het vonnis des doods over dien rampspoedigen Man geveld is. Dit treffende echter word eerlang verzagt; wanneer een oud Magistraetspersoon, de eigenste welke door dien ongelukkigen Man geweldddadig was aengetast, haer verzekert, dat hy door zyne Voorspraek behouden was, en hem veilig in hare tegenwoordigheid doet verschynen. Deze eerwaerdige Gryzaert is juist de Vader van den Minnaer der Dochter van dat Huisgezin; voor wien men den armoedigen staet, waar toe zy vervallen waren, zo veel en zo lang als 't mogelyk was, verborgen had gehouden; uit vrees dat zyne weldadigheid, die hy als een welbemiddeld Minnaer zou hebben willen betoonen, veelligt met eerlooze oogmerken gepaerd mogt gaen. Deze, die reeds te vooren zyne standvastigheid betuigd had, geeft in deze omstandigheden te kennen, dat hy, niet tegenstaende al het voorgevallene, en de diepste armoede der Familie,

nog even dezelfde is, en niets vuuriger wenscht, dan zich met dit beminnelyke voorwerp, door een wettig Huwelyk, te verenigen: waer op verder de vereischte schikkingen gemaekt worden, om dit rampzalig Huisgezin in een staet van geluk te herstellen.

Het oogmerk van dit Zedekundige in zyne soort Bly-eindend-Treurspel, kan men genoegzaem afnemen, uit de volgende beschryving van 't Tooneel. „ Het Toneel, word ons gemeld, kan niet dan in een Groote Stad zyn, daar de wonderlyke Voorspoed van den een, de smaadelyke Armoede van den anderen, onderstelt; daar de aanwas der Pragt, en Ongerymdheeden de waare nooddruft doen ontkennen; daar de list de uitdeelster der waardigheeden, weldaden en eerampten is; de hardigheid des gemoeds een kenteeken van hooge staat of wysbegeerte; en daar al het geen de mindere of de Armoede betreft, in verdrucking en veragting is ". — De vinding van dit Toneelstuk is niet ongevallig, en de schikking is wel geregeld; maer de uitvoering is doorgaende wat hard: de gemoedsdriften zyn gemeenlyk zo sterk afgemaeld, dat het tedere verlooren gae; het welk den behoorlyken invloed by den Lezer of Aenschouwer van zodanig een Tooneelstuk verhindert; dewyl het gemoed 'er meer door ontzet, dan wel ingenomen word. —— Het volgende gedeelte van een gesprek, tusschen den Minnaer *Hermes* en zynen Vader, een eerwaerdigen *Gryzaerd*, behelst zeer goede denkbeelden, die der aenpryzinge waerdig zyn.

Hermes, den armoedigen stand der Famille zyner Beminde verstaen hebbende, wend zich derwaerds, ontmoet aldaer zynen Vader, die gekomen was, om dit ongelukkig Huisgezin te troosten. *Hermes* verklaert by die gelegenheid, dat deze jonge dogter die beminnelyke *Julia* is, van welke hy meermaels gesproken heeft, wanneer hy met hem sprak van ene volmaekte vrouw, als van een weezen alleen door verbeelding geformeerd; en 't verdere gesprek vervolgt aldus.

HERMES.

„ Ach! Vader; gy kend de gevoeligheid van myn hert; gy zelfs hebt het dus geformeerd... Ach! sta my toe dat ik myn droefheid, en myne traanen in uwen boezem uitstorte.... Ik zal het verlies dat men my oplegd (*) niet kunnen overleeven ".

DE

(*) De Moeder naemlyk had hem voorgesteld, dat haer rampspoedige staet niet geschikt was, naer zyne gelukkige omstandigheden.

DE GRYZAARD.

„ Wat ben ik door uw lyden aangedaan myn Zoon! niet dat ik als een ſtreng berisper, gelyk men gemeenlyk de menſchen op myne jaaren ziet, U gebiede uwen wil aan den mynen op te offeren: wy oordeelen beide dat de aarde niets heeft dat ſchoonder, en de gunst des Hemels meer waardig zy; dan eene deugdzaame en welgeaarde Vrouw, gelyk *Julia* is, die gy bemind; doch de Waereld heeft zyn wetten en gewoontens; de armoede hare ongemakken. Gy hebt vrienden die gy ontzien moet, en een grooten ſtaat te onderhouden, en ik ben niet meer ryk ".

HERMES.

„ Ach! myn Vader, ſpreekt niet van die iedele voordeelen, die de oogen der meenigte verblinden, en een eerlyk man doen zugten. Gy zelfs, hebt my geleerd ze te veragten, en wat myn ſtaat belangt, die heeft zoo veel grootheid niet in, als men zig verbeeld. Gy zelfs zyt gy 'er minder in geagt geweest, om dat gy aan de nooddruft van ongelukkige opofferde, 't geen zoo veel andere aan paarden, gevolg, en ſchoone paleizen te kosten leiden? Ik zal uw navolger zyn myn Vader; ik zal een tafel hebben gelyk de uwe zonder overdaad, zonder ſpotters, en zonder tafelvrienden, maar de eerbaarheid, de zagtmoedigheid en eensgezindheid, zullen 'er altoos als zoo veele wagters om *Julia* verſchynen. In de vreugde van myn hert zal ik myn genoegen vinden; ik zal altoos aan my zelve, aan *Julia*, en aan al myn Vrienden zeggen: aan de liefde van myn Vader ben ik myn leven, myne zeeden en myn geluk verſchuldigt. Zoud ge zulk een vleijende hoop uitbluſſen "?

DE GRYZAARD.

„ Zulke gevoelens vertoonende, eerd een Zoon de gryze hairen zyns Vaders; aldus doet hy hem de ongemakken des ouderdoms, en het aannaderende ſterfuur vergeeten.... Gy weet myn kind, dat ik nooit het Vaderlyk vermogen gekend heb, dan om twee gedrogten, de Ondeugd en Droefgeestigheid uit uw hert te verwyderen. Myne gedagten hebben alleen uw geluk tot haar oogmerk. Gy ontdekt my den weg die 'er U na toe geleiden kan; ik ſta U toe na een ryp overleg, en na de herſtelling van dit rampſpoedig Huisgezin, dat ik onnodig agt aan uwe goeddadigheid te beveelen, daar in te treeden ".

De Wysgeerige Landman, of Jacob Gouijer; *een Landbouwer en Wysgeer te Wermetschweil, naby Zurich, in de bestiering zyner Landeryen en Huishouding, de Opvoeding zyner Kinderen, zyn Godsdienst en zedelyk karakter geschetst door* Dr. HIRZEL, *eersten Geneesheer van de Republiek van Zurich. Uit het Fransch, naar de tweede uitgave, vertaald. Te Deventer by* Lucas Leemhorst. 1767. *behalven het Voorberigt* 258 *bladzyden in Octavo.*

WY kunnen de waarde van dit Werkje, 't welk wy niet zonder een weezenlyk vermaak, terwyl we ons over de voortreffelykheid van het karakter daar in voorgesteld verwonderden, geleezen hebben, niet beter voorstellen, dan met de woorden van den Marquis de MIRABEAU, een man, gelyk men in de voorrede van hem aanmerkt, en gelyk zyn *L'ami des hommes* ook schynt te bevestigen, „ een man, die, zo eenig Mensch ter Waereld, een hoofd heeft om dit soort van onderwerpen te beoordeelen, en eene Ziel om ze te voelen". En welke zig hier omtrent dus uitdrukt. „ Ik moet u betuigen, dat ik dit Werkje voor een der nuttigsten houde van allen, die ooit het Licht gezien hebben. Die groote Lofspraak onderstelt zekerlyk dat het aangenaam, zo wel als leerzaam is. —— Hoe verstuiven onze kinderagtige vooroordeelen, door de tegenwoordigheid van zulk een Man! Welk eene waare Grootheid! Welk eene waardigheid van de menschelyke Natuur! En hoe edel zo wel als beminlyk vertoont zig de man, die geen anderen regel van doen of denken kent, dan die der gezonde reden? Geene andere wetten volgt, dan welke het aanbiddelyk Opperwezen den menschen, in zyne eeuwige Wysheid, heeft voorgeschreeven"! —— Deze Landman, gelyk uit het vervolg van dit Werkje blykt, is een goed Christen, en een yverig voorstander van den Openbaaren Godsdienst, men moet derhalven de uitdrukking van den Marquis de MIRABEAU, *die geene andere wetten volgt* enz. tot het vermyden van ongegronde vooroordeelen, en verkeerde gebruiken betrekken. Dit is inderdaad het hoofdkarakter van den Man, dit de algemeene inhoud van het Werkje. Een Landman, die in al zyn denken en doen, geen ander rigtsnoer dan het gezond verstand volgt, en zig aan geene begrippen van anderen, of aangenoomen gewoontens stoorende, in zyne boerdery, in zyne huishouding, in de opvoeding zyner kinderen, en zyn geheele ke-

venswyze en bedryf eene manier van doen heeft, van die zyner Buuren ten eenemaal verſchillende; en gelyk hy met eene meer dan gemeene ſterkte van Geest, en eene zeldzaame juistheid van oordeel begaafd is, dus ook in meest alle zyne byzonderheden het beste treft! Het afbeeldzel, 't welk dit geheele Werkje van hem geeft, vervult elk Lezer met eerbied voor de grootheid zyner Ziel; alle zyne gangen, waar in hy van den gemeenen weg afwykt, verdienen zo niet nagevolgd, ten minſten nagezien, en de redeneeringen, welke hy daar over voert, de aanmerkingen welken hy over allerhande gewigtige onderwerpen maakt, zyn waardig met aandagt geleezen te worden.

Het Werkje is in drie afdeelingen geſplitst. De eerſte vertoont *Jacob Gouijer*, of zo als hy gemeenlyk genaamd wordt *Klyjog*, of *kleine Jacob*, als Landman, en bevat verſcheide nieuwe ontwerpen en ſchikkingen, welken hy met den gelukkigſten uitſlag, in de beſtiering zyner Landeryen, volgt. De tweede afdeeling die de grootſte is, en de hoofdzaak van het Werkje uitmaakt, geeft een ſchets van zyn Zedelyk karakter, en bevat zyne aanmerkingen over veelerleie onderwerpen, als de beſtiering van een Huisgezin, de opvoeding van Boeren kinderen, hunne uitſpanningen; het kerkgaan, de gewoone wyze van preeken enz., over welk alles men nauwelyks kan zeggen, of hy meer byzonder, of meer verſtandig denkt. De laatſte eindelyk behelst eenige byzonderheden, wegens talryke Familien of Stammen, welke in de grootſte eensgezindheid, en in eene eenvoudigheid, opregtheid, en menſchenliefde der gouden eeuwe waardig, in gemeenſchap van goederen leeven, van welke wyze van leeven *Klyjog*, ten opzichte zyner familie, ook niet afkeerig ſcheen. De korte geſchiedenis dier agtenswaardige familien, kan men niet zonder aandoening leezen, dog ons beſtek verbiedt ons om daar iets van te zeggen: gelyk wy, om die zelfde reden, en om dat de Landbouw, hoe verſtandig anders de veranderingen, welken *Klyjog* in dezelve maakt, en de grondregels welken hy volgt, ons mogen voorkoomen, van min algemeen belang voor onze meeste Lezeren is, van de eerſte afdeeling niets meer zeggen, maar hen eene of andere aanmerking, zo als dezelve zig onverhoeds in de tweede afdeeling opdoen, onder het oog brengen zullen, om de wyze van denken van dezen zonderlingen man, en tevens de overzetting nader te leeren kennen. Laat ons het begin neemen: dus vangt Dr. HIRZEL dezelve aan.

„ Gy zoudt niet gelooven myn Heer, heeft hy my dik-

 wils

wils gezegd; hoe veele misbruiken geweerd zouden worden, by aldien de Regeering zig wat meer aan den Landbouw liet gelegen leggen. —— De Regeering behoorde, door gepaste belooningen en ſtraffen, de luiheid en ſpilzugt te weeren. —— Maar niemand zoude hier in meer dienst kunnen doen, dan de Heeren Predikanten. Dezen zouden de bedoelde verbetering van zelve ten grooten deele uitwerken, als zy ſlechts hun werk maakten, om hunne Toehoorderen de betragting hunner pligten onophoudelyk, 't zy op den Predikſtoel, 't zy in hunne bezoeken voor oogen te ſtellen, en ten diepſten in te prenten, dat het wezen van den Godsdienst beſtaat in een nuttig Lid der Saamenleving te zyn, en het voordeel zyner medemenſchen, tevens met zyn eige belang, met allen yver te bevorderen. Maar deze Heeren houden zig veeltyds met lange en gezogte verklaringen van hunnen Text op. Zy verhandelen den meesten tyd zodanige zaken, daar de onbedreven Landlieden niets van verſtaan, en al verſtonden zy die, daar zy geen wezenlyk nut van hebben zouden, om dat dezelve, geen invloed op hunnen Zedelyken wandel hebben; dit laatſte is het, daar zy zig inzonderheid meede bezig moesten houden, zy moesten ons, op eene klaare en eenvoudige wyze, leeren, hoe wy ons in alle omſtandigheden, welke ons in dit Leven voorkomen, gedraagen moesten, en zy moesten onzen wil buigen, om die lesſen getrouwelyk na te koomen. Maar dit is het juist, daar zy minst van ſpreeken, en het gevolg daar van is, dat onze lieden, ten platten Lande, zig doorgaands verbeelden, hunnen pligt zeer wel betragt te hebben, als zy ter kerk geweest zyn, de gebeeden hebben aangehoord, en de Pſalmen mede gezongen, en dat zy zig dan vryelyk mogen toegeeven in allerleie pragt in de kleederen, in allerleie overdaad in hun eeten en drinken, en in alle andere ongeregeldheden, die zy onbeſchroomd kunnen involgen, zonder zig de burgerlyke ſtraffen op den hals te haalen; zy beginnen dan met ledigheid, en vervolgens met gulzigheid, zy verſpillen dus hunne bezittingen, raaken in 't agterſte met hunne zaaken, worden met ſchulden bezwaard, en eindigen met leugens en bedrog. —— 't Is niemand, dan hy alleen, die, altoos getrouw aan zynen pligt, zyn beroep, met een ſtandvastigen yver behartigt, zyn brood in 't zweet zyns aangezigts wint, en eene ongeveinsde Godsvrugt met eene onvermoeide naarſtigheid verbindt, die zig des Hemels zegen kan belooven; een werkzaam Landman kent geene ſlegte jaaren, en niets wedervaart hem, 't welk het volmaakt genoegen, dat hy geniet,

niet, kan ſtooren. Een Luijaard daar en tegen wacht alles van de Voorzienigheid, en wyt het aan de onbillykheid van 't noodlot, als hy door eigen ſchuld minder, dan zyn naarſtige buurman, inzamelt. Terwyl onze Predikanten hunne Toehoorderen dit geduurig, en op allerhande wyzen onder het oog behoorden te brengen, moesten de Schouten dit met Lighaams-ſtraffen en geld-boeten onderſteunen, tegen dezulken, die weigerden om aan deze vermaaningen der Predikanten gehoor te geeven of verwaarloosden dezelve na te koomen: zy moesten ten dien einde, dikwils een algemeen huisbezoek doen door hun geheel Diſtrict; zy moesten in deze bezoeken den ſtaat der Landeryen van elk Huisman naauwkeurig opneemen, en de zulken onder hun volk, welke zig door hunne werkzaamheid en goed overleg onderſcheiden, verder aanmoedigen; terwyl zy de leedigloopers, en zulken, die klaagen terwyl zy werken moesten, met de uiterſte ſtrengheid behoorden te behandelen". Wy kunnen hem in zyn huisbeſtier, en verdere aanmerkingen niet volgen. Men kan 'er in het IIIde Deel van den Denker, het 155ſte Vertoog, eenig nader verſlag van vinden. Wy zullen 'er alleenlyk byvoegen, dat deze verwonderlyke man, dit voorbeeld zyner Tydgenooten, nog leeft, en in zyn Vaderland in eene agting, die zyne zonderlinge verdienſten evenaart, wordt gehouden.

De ſnoode listen der Jeſuiten ontdekt, in de heimelyke Saamenſpraaken van eenige van dezelven, uit echte Stukken verzameld, en uit het Franſch vertaald. In 's Gravenhage, by H. Backhuizen 1767. *Twee deelen* 310 *bladz. in octavo.*

DIt Stukje, dat reeds voor enige jaren het licht gezien heeft, komt by deze tydsomſtandigheden, als niet ongunſtig voor deszelfs vertier, op nieuw ten voorſchyn. Het behelst, naer luid van een voorafgaend bericht, een echt verhael van een gedeelte der Raedplegingen der Jeſuiten, gehouden in het Collegie van *Lodewyk de Groote*, in den jare 1708; welken, gelyk men aenduid, opgetekend zyn, door een uitgeweeken Jeſuit, die in dat Collegie woonde, en in een volkomen vertrouwen by zyne oude Broeders was. Wat hier van ook zy, dit is zeker, zo als men uit de vergelykinge van alle de vroegere en laatere omſtandigheden der Jeſuiten kan afnemen, dat ze in deze hunne onderlinge zamenſpraken, in hunne natuurlyke gedaente voorkomen. Een ge-

deelte hier van, dat ons den ſtaet der Jeſuiten zeer wel ontvouwt, en tevens doet opmerken, dat hen in deze laetſte dagen niet is overgekomen, dan 't geen ze in 't begin dezer eeuwe reeds te duchten hadden, dat hen op de ene of andere wyze eenmael zou treffen, zal waerſchynlyk velen Lezeren niet ongevallig zyn.

De Pater PROVINCIAAL.

Deze een bericht zullende geven van de onderſcheiden trappen van achting in welke zy zedert de oprichting van 't Genootſchap tot heden toe in de waereld geweest zyn, vangt aldus aen.

„ De Jeſuiten vonden in 't eerst veel tegenſpraak, dat kan men niet ontkennen. Men ſtelde zich aanſtonts tegens hen, en het minſte dat men 'er van zeide, was, het Genoodſchap in de wieg te ſmooren. De ſamenzweering was algemeen. Doch, vermits onze eerſte Vaders goede en daar en boven bekwaame lieden waaren, zoo raakten zy dit alles door hun geduld en verſtand te boven. Men begon dan van langzamerhand ten hunnen opzigte te bedaaren; men verdroeg en achte dezelven, en begunſtigde ze zelfs zoo veel mogelyk was. Zoo dat het Genoodſchap, in 't eerst zoo gehaat en veracht in de waereld, welhaast een der bloeijenſte en vermaardſte Societyten der Kerke wierd. Zy hadden zich op dien voet behooren te houden: Maar, wat hebben de opvolgers dier Helden gedaan? Verblind door de voordeelige toeſtand waar in zy het Genoodſchap vonden, deden zy even gelyk de uitſpattende Kinderen, die van het goed hunner Ouders vrolyk zyn, zonder moeite te doen, om derzelver eere en verdienſten deelachtig te worden. Zy dachten, dat 'er nu niet meer gevordert wierd, als gebruik te maaken van die voordeelige geſteldheid waar in een ieder ten hunnen opzigte was, en zich te doen gelden, in plaatze van te denken, om zich den roem hunner voorzaaten waardig te maaken. Maar, vermits de indrukken, die men het Publiek geeft, juist niet aanſtonds werden uitgewist, zo duurde de achting die 't voor hun, of liever, die het voor onze eerſte Vaders hadde gehad, wel eenigen tyd, tot dat eindelyk nu omtrent vyftig jaaren geleeden, zy, die wy onze vyanden noemen, begosten op te ſtaan, en te arbeiden het t'onder te brengen, door het zelve met de allerzwartſte koleuren af te ſchilderen. Dit was zonder twyffel voor hun een groot kwaad; doch, zy konden het noch weer herſtellen. Zy hadden, om de achting van het Publiek te behouden, alleen die middelen behooren in 't werk geſteld te hebben, waar van onze voorzaaten zich be-

bedienden; namelyk, nedrig, geduldig en aan hunnen plicht verkleefd te weezen, kortom, zy hadden behooren te trachten geheel andere te fchynen als men hun affchilderde, door in plaats van die gebreeken, die hun te laste wierden gelegd, in tegendeel allerlye deugden te vertoonen. Maar wat deeden zy? Zy fchreeuwden aanftonds over lastering; en zonder aanmerking te maaken, dat zy hun proces voor 't Publiek zouden verliezen, zoo hielden zy egter niet op, te fchryven, aan te vallen en zich te verdeedigen. Zie daar, wat onze naaste voorgangers gedaan hebben; doch wat hebben wy gedaan, die hun aanftonds zyn opgevolgt? Wy, gemerkt hebbende, dat onze voorzaaten door zoo veel fchryvens agter malkander niets hadden gewonnen, hebben ons alleen toegelegt, om ons ontzaggelyk te maaken. En, om hier in te flaagen hebben wy in 't eerst gezogt, ons in de waereld in zoo een aanzien te brengen, dat wy alle beproevingen konden doorftaan. Daar zyn geen bedriegeryen, die wy niet hebben gefmeed, geen werktuigen, die wy niet in 't werk gefteld hebben, geene vonden die wy niet gebruikt hebben, om dat aanzien te verkrygen en vervolgens te behouden. Zie daar, wat thans onze eenigfte ftudie is. De Jefuiten leggen zich tegenwoordig niet meer toe, als om voor ontzaggelyke menfchen door te gaan, en eene vertooning van macht te maaken, waar voor alles beeft en bukt. Maar is 't Publiek wel verandert? Deeze zoo ontzaggelyke en verbaazende macht brengt die ons wel in eenige achtinge? En, of wy daarom al te meer gevreest zyn, worden wy 'er wel te meer om geëerd of gelieft? Zoo zy alle de loftuitingen, die wy eertyds van onze zeden en leere hebben gegeeven, niet hebben aangenoomen, zullen zy dan al het geweld, dat wy tegenwoordig tegen dezulken, die dezelve aanvallen, gebruiken, wel goedkeuren? In tegendeel, vermits een ieder vry in zyne genegenheden en oordeel begeert te zyn, heeft niet veel meer deeze Tyrannie alle de geesten oproerig gemaakt? Hebben wy wel één eenig Vriend, ik wil zeggen, een waar Vriend? Men vertoond wel, als of men ons beminde, om dat het belang of de vreeze daar toe verplichten; maar waar zullen wy een' vinden, die ons oprecht bemind? Waar zullen wy een' vinden, die ons niet inderdaad haat? Men verbergt zich om ons te flaan, doch doet men het daarom te minder? Hoe veel onzichtbaare handen brengen ons flaagen toe, die des te gevaarlyker zyn, om dat men de plaats van waar ze koomen, niet kan ontdekken? Zeggen wy dan, dat het geweld, de plaats der Deugd van onze eerfte Vaders inge-

genoomen hebbende, zich by de onmacht van die; welke hun aanstonds zyn gevolgd, gevoegt heeft, en dat zoo men van de achting die men voor de eerste had, overgegaan is tot de verachting voor de tweede, men ook met recht kan zeggen, dat die verachting voor ons is gebleeven, ja, dat 'er noch een doodelyke haat tegen ons is bygekoomen".

De Pater DE LA MOTHE.

„ Dat is te zeggen, Eerwaarde Vader, dat men in twee of drie woorden van HORATIUS, de geheele historie van 't Genoodschap vind.

Ætas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores.

Onze Vaders zyn zoo veel niet waard geweest als hunne Voorvaders, en wy zyn noch erger als onze Vaders".

De Pater PROVINCIAAL.

„ Dat 's waar: doch, ik geloof, dat wy hier niet verder gaan moeten. Want wy konnen niet zeggen, dat onze naarkomelingen noch erger zullen weezen dan wy; want ik weet niet, of wy 'er wel zullen nalaaten, en of het Genoodschap in dien staat waar in het thans is, wel lange zal konnen stand houden".

De Pater PRINCIPAAL.

„ En wie zou toch in staat zyn ons uit te roeijen, waarde Vader, aangemerkt wy noch nooit zoo machtig zyn geweest, als we thans zyn, gelyk gy zoo even zelfs bekend hebt".

De Pater PROVINCIAAL.

„ Dat is juist de voornaamste reden van myne vreeze. Wy zyn nooit sterker geweest; maar; zyn wy wel ooit meer gehaat geweest? Onze grootheid is gelyk een schim, die inderdaad wel verschrikkelyk is, maar die om dat ze geen vastigheid heeft des te gemakkelyker kan werden verdreeven. Het volk schynt maar op een teken te wachten om ons aan te vallen. Men weet, het smert my, dat woord te gebruiken, doch ik moet het zeggen, men weet zeg ik, hoedanig het noodlot der Tempeliers geweest is".

De Pater DAROT.

„ Och eerwaarde Vader, daar is een heel groot onderscheid tusschen de Jesuiten en de Tempeliers".

De Pater BUFFIER.

„ Hoe! zyn wy zulke groote schelmen als zy? En zyn onze ongeregeldheden tot zulke uiterstens opgesteegen, als zy hunne misdaaden gebragt hebben?

De Pater PROVINCIAAL.

„ Myn hemel! Vaders, laaten we daar in niet treeden. Het is

is zeker, dat wy noch afgrysselyker en meer gehaat zyn als zy waren, en dat wy ons zeekerlyk deeze haat door onze goede daaden niet hebben op den hals gehaalt ".

De Pater RECTOR.

„ Het volk heeft de Tempeliers niet uitgeroeit, maar de Vorsten. Nu, de Vorsten beminnen ons, eerwaarde Vader. wat hebben wy dan van 't volk te vreezen" ?

De Pater PROVINCIAAL.

„ Zeg niet, Vader, dat de Vorsten ons beminnen. Zeg liever, dat zy ons schynen te beminnen. Hebben wy geen overtuigende blyken genoeg, dat we hun tot een last zyn, ten minsten, aan de meesten? Gy weet wel, dat, wanneer 't 'er op aankwam om ons weder in Frankryk te roepen, dat Hendrik de IV. toen zei tegen de geenen, die zich tegen dat voorneemen wilden aankanten, dat hy 'er niet meer van zou spreeken, zoo men hem op eene andere wyze van zyn leven, en 't behoud zyner staaten konde verzekeren ".

De Pater BUFFIER.

„ Wel nu, eerwaarde Vader, is dat juist de zaak niet waar door wy zullen behouden blyven? Konnen wy wel iet voordeeliger wenschen, als die onderlinge verknochtheid, die 'er in onze behoudenis, en die der Vorsten gevonden word? Want het geen Hendrik de IV voor zich vreesde, vreezen, en zullen dat niet alle Vorsten voor zich zelven vreezen? Bygevolg zal 't Genoodschap onwankelbaar blyven, zoo lang als zy alle de Vorsten in die eerbied zullen houden, en van de bestendigheid van 't Genoodschap hun welzyn, en leeven zal afhangen ".

De Pater PROVINCIAAL.

„ Waarlyk, Vader, wat zoude men van u zeggen, zoo men u in 't Publiek dus hoorde spreeken ".

De Pater BUFFIER.

„ Het is, eerwaarde Vader; niet anders als een gevolg van 't geen gy zelfs hebt gezegt ".

De Pater PROVINCIAAL.

„ Gy bedriegt u, Vader; ik zal u zeggen hoe gy myne redeneeringe moet opvatten. Hendrik de IV vreesde ons; alle Vorsten vreesden voor de Tempeliers. Hendrik de IV durfde ons geen ongenoegen geeven; geen één Vorst durfde de Tempeliers alleen aanvallen. Maar, vermits alle Vorsten of byna alle, gezamentlyk, niet tegenstaande de verschillende belangen, die hun verdeelden onder malkander, een geheim verbond maakten, om de Tempeliers uit te roeijen; zoo konden zy ook wel, om een diergelyk juk af te schud-

ſchudden, een gelyk beſluit tegen ons neemen; en middelen zoeken om dat ten uitvoer te brengen. Dus moeten wy redeneeren, Vader. Waar uit gy dan kunt beſluiten, dat deeze macht, die gy zoo ten onrechten roemd, wel verre van voor ons een oorzaak van roem te zyn, ons veel eer behoord te doen beeven; om dat, vermits zy daaglyks aangroeit, zy tot zoo eene hoogte kan opſtygen, dat de Vorſten zullen gelooven, dezelve niet te konnen verminderen, dan, door ons uit te roeijen; en dat, dat oogenblik mogelyk niet verre af is.... Doch, laaten wy dat daar laaten, Vaders. Ik heb 'er meer van gezegt als ik voorneemens was. Deeze dingen zyn zoo verſchrikkelyk, dat wy 'er onder malkander zelfs niet van behoorden te ſpreeken; en ik kan u betuigen, dat het niet als met groote moeite is, dat ik 'er aan denke ".

Zonderlinge Brief, van een voornaem Heer aen een zyner Vrienden, geſchreeven uit Surinaemen. In 's Gravenhage by J. de Cros, 1767. *in groot Octavo* 30 *bladzyden.*

DE bynaem van *zonderling* aen dezen Brief gegeven, die naestdenkelyk in de betekenis van *ongemeen* of *raer* te verſtaen zy, kan niet wel ſlaen op den wezenlyken inhoud; dewyl dezelve niets *ongemeens* behelst. Mogelyk is die bynaem betrekkelyk tot de vorm van den Brief, welke dus *zonderling* genaemd kan worden: vermids de Brief noch hoofd noch ſtaert heeft. Het ſtukje behelst eigenlyk ene beantwoording eniger vragen met opzicht tot Suriname, die meerendeels tot het Huishoudelyke, en de levenswyze onzer Natie aldaer behooren, welke oppervlakkig beantwoord worden. Neem, by voorbeeld, de twee volgende.

„ *Of 'er ook Rytuigen zyn, en van wat fatzoen* " ?

„ Men teld hier 5 à 6 Lieden welke Koetsſen houden, die van den Heer Gouverneur daar onder gereekent. Ze zyn even als in Holland, van waar ze ontboden werden, beneffens verſcheide *Chaisſes. Paarden* werden hier meest uit *Nieuw Engeland* aangebragt, ook werden 'er eenige in de Provincie van Suriname geteelt, men kan dezelve ook uit Holland laaten komen ".

„ *Wat het pond Boter daar kost, en hoe hoog het pond na gisſing komt te ſtaan, als men de beste uit Holland ontbied, met vragt en inkomende Regten gerekend* " ?

„ De Boter, die hier doorgaans aan *Paramaribo* gebruikt word, is *Leydſche, Vrieſche*, en die uit Holland werd aangebragt. De Vragt is niet veel, ¼ deel Boter *f* 2 à 3; de onkosten in Holland, van aan boord brengen enz., hier, zyn een bagatelle. Regten betaalt dezelve, nog uitgaande nog hier inkomende, en werd, zoo als alle Noodwendigheden, die men uit Holland laat komen, door de Schippers aan huis bezorgd ".

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Goddelyke Zending van Moses in negen Boeken. Door W. WARBURTON *Doktor der H. Godgeleerdheid, en thans Bisschop van Glochester. Naar den vierden Druk uit het Engelsch vertaald. Vierde Deel. Te Amsteldam by de* Erven van F. Houttuin 1767. *in groot octavo* 528 *bladz.*

DIt vierde Deel van 't Werk van den geleerden WARBURTON behelst het slot van het vierde Boek, dat ten onderwerpe had, te bewyzen *de hoge Oudheid van de kunsten en van het Ryk van Egypte;* en te toonen, *dat die hoge Oudheid de Waarheid der Mozaïsche Historie opheldert en bevestigt.* En verder het vyfde Boek, waer in zyn Eerwaerde zich voorstelt *de Natuur der Joodsche Godsregeringe te verklaren, en te toonen, dat de Leer van eenen Toekomenden staat daar in niet wordt gevonden, noch een gedeelte der Mozaïsche Bedeelinge uitmaakt.* —— Dit laetstgemelde Artykel ène der voornaemste byzonderheden zynde van dit Werk, waer in de Bisschop bedoelt te betogen, *dat de Mozaïsche Wet van Goddelyken Oorsprong is, uit hoofde van derzelver stilzwygen van de Leer van een Toekomenden staat;* zo zullen wy hier op byzonderlyk staen blyven; nae in 't algemeen aengemerkt te hebben, dat dit vierde Deel op ene dergelyke wyze uitgevoerd is als de drie voorgaende; en behalven het hoofdzaeklyke, dat regelrecht doel treft, verscheidene geleerde uitweidingen vervat, die onze Autheur in verband met zyn voornaeme oogmerk voordraegt.

Wat nu verder het opgemelde byzonderste Artykel betreft, des Bisschops stelling luidt; *Dat de Leer van eenen Toekomenden staat van Beloningen en Straffen in de Mozaïsche Bedeelingen niet wordt gevonden, noch eenig deel daar van uitmaakt.* Ter stavinge hier van bedient zich zyn Eerwaerde van de volgende bewyzen, en Redeneertrant.

In 't algemeen heeft men hier aen te merken, dat het toekomend levend in de Wet niet geleerd word. Mozes bekrachtigt zyne Wetten slechts met *tydlyke* beloften en bedreigingen. Overeenkomstig hier mede maekt ook Salomo, als hy Godt smeekt, om de bestendigheid van dat Oude Verbond, 1 Kon. VIII, alleen gewag van *tydlyke* beloften en be-

bedreigingen, zonder de minfte aenduidinge van een toekomenden ftaet. En van die eigenfte natuur is de tael der Profeeten (*), die zelfs de beloften van het Nieuwe Verbond onder de gedaente van tydlyke zegeningen voorftellen (†).

Dan dit is 't niet alleen, als men dit ftuk verder nagaet, zal men gewaar worden, dat Mozes niet flechts toevallig, maer met opzet, van een toekomenden ftaet gezwegen heeft. Dit kan men afleiden uit zyn historisch verhael van den Val des Menfchen, daer hy opzetlyk vermydt van den Duivel als den Verleider der Menfchen te fpreken; uit zyn duister bericht van Enochs wegneming, en uit zyne ftilzwygenheid omtrent de openbaringen den Aartsvaderen gedaen, gelyk men uit de fchriften des Nieuwen Teftamentes kan afnemen.

Dit denkbeeld word verder nog verfterkt door de overweging dat Mozes, bezeffende de nadeelige gevolgen, die dit ftilzwygen kon veroorzaaken, daer tegen gewaekt heeft, door de bedreiging, dat de Kinderen geftraft zouden worden, om de misdaden hunner Vaderen; om hier door de zulken af te fchrikken, die zich boven de vrees voor perfoonlyke tydlyke ftraf mogten verheffen. Deze bedreigde ftraf ftrekte alleen om de Leer van een toekomend leven te vervullen; gelyk af te nemen is uit de Godfpraken van Jeremia en Ezechiel (§), die voorfpellen, dat deze ftraf ftond afgefchaft te worden, onder de nieuwere bedeeling, wanneer namelyk de Leer van een toekomenden ftaet duidelyk ftond geopenbaerd te worden.

Dit zo zynde, heeft men recht om te befluiten, dat de Israëliten geen kennis hadden van de Leer van een toekomenden Staet, dewyl ze niet geleerd word in eene Wet, die uitdrukkelyk verbied, enige de minfte byvoeging by hare gefchrevene Inftelling te doen. Dat ze ook des aengaende onkundig geweest zyn, van den tyd van Mozes af, tot op de Babylonifche gevangenis, is uit de ganfche Gefchiedenisfe des Bybels klaer. In welke omftandigheden dit Volk zich ook bevinde, zy gaen noit te werk, als zulke die bewoogen worden, door het vooruitzicht van een toekomenden ftaet; maer al wat zy doen of zeggen ziet altyd op het tegenwoordige leven alleen, welks geluk of ongeluk de enige voorwerpen zyn van alle hunne begeerte of afkeer. Hier by

(*) Jez. XXX: 23—25. Jer. VIII: 13.—17. (†) Zach. XIV: 17.
(§) Jer. XXXI: 29—33. Ezech. XI: 19—21. XVIII: 2—4.

by komt nog, dat verscheidene reden van dit Volk alleen gegrond zyn en wel sluiten, op de onderstelling, dat een toekomende staet geen plaets had onder hunne leerstellingen. —— Om de kracht van dit bewys te beter te bemerken, stelle men de Israëliten, in dit opzicht, eens in vergelykinge met andere Natiën, die een toekomenden staet erkenden. Men ziet in de schriften en handelingen van alle die Volkeren, dat de leer van een toekomenden staet een doorgaenden invloed heeft op hunne bedryven: het tegenovergestelde van 't geen men by 't Joodsche Volk gewaer word, tot op den tyd der Babylonische gevangenisse. —— Het verdient intusschen hier boven al aenmerking, dat die leer, nae dat dezelve onder 't Joodsche Volk algemeen geworden was, ene zeer groote vertooning maekt in hunne Jaerboeken; en dat dezelve zo veel invloed had op de bedryven van dit Volk als op die van enige andere Natie. —— Men voege eindelyk nog by al het voorgaende, dat 'er ene menigte van uitdrukkelyke verklaringen in de Schriften des Ouden Testamentes voorkomen, die duidelyk ontdekken, dat 'er onder het Joodsche Volk, geen algemene verwachting was van een Toekomenden Staet. Men zie 2 Sam. XIV: 14. Job. VII: 9. XIV: 7—12. Ps. VI: 6. XXX: 10. LXXXVII: 11, 12, 13. LXXXVIII: 5, 6. CXV: 17. Pred. IX: 5. Jez. XXXVIII: 18, 19. Klaagl. V: 7. —— Het een en 't ander zegt onze Bisschop wyst volstrekt uit, 't geen ik te bewyzen had; *Dat het gros der vroeger Joden gene verwagtingen hadt van eenen Toekomenden Staat van Beloningen en Straffen.*

Men zegge dan niet, dat de Jooden 'er een denkbeeld van hadden, schoon de Wet zulks niet leerde, uit ene mondlyke overleveringe, waer door die Leer gedurende alle de volgende tyden bewaerd zou zyn geworden. Al het bovenstaende toch, de onkunde des Volks hier in bewyzende, wederspreekt en vernietigt zulk ene onderstelling. —— Vraegt men hier op, van waer hebben dan de Jooden, by welken zeker, lang voor de komst van Jesus Christus, het geloof in een Toekomenden Staet plaets had, dit denkbeeld verkregen? De Heer WARBURTON antwoord; van hunne Heidensche Nabuuren, en hunne leer deswegen is te samen geschikt uit enige duistere en verstroide aenduidingen hunner Profeten, en gevernist met de figuurlyke uitdrukkingen, die door dezelven gebruikt waren, om hunne aenduidingen te kennen te geven. Dit Stuk zal in 't volgende deel ontvouwd worden; thans staet ons nog te zien, wat onze

ze Autheur, ter bevestiginge zyner stellinge uit de Schriften des Nieuwen Testamentes bybrengt, waer op hy zich in dezer voege beroept.

De Schryvers des Nieuwen Testamentes leeren ons, dat *tydlyke* beloningen en straffen de bekrachtiging der Mozaïsche Bedeelingen waren. Dit ziet men 1 Tim. IV: 8, welke plaets aenduid, dat de Christenen de beloften van het tegenwoordige leven *niet hadden*, en dat de Joden *dezelven hadden*. Overeenkomstig hier mede word de Wet, Heb. VII: 16. genoemd *de wet des vleeschlicken gebodts*, dat is ene wet, die vleeschlyke dingen, of de dingen dezes levens belooft. Doch hier by bepalen ze zich niet, ze leren ons verder, dat die Bedeeling *gene andere* bekrachtiging had, dat ze geen toekomenden staet van beloning en straf leerde. De *genade* en *waarheid*, de Verlossing van den Dood, en de Herstelling ten eeuwigen leven *is door Jesum Christum geworden*, maar niet *door Mosem gegeven*, Joh. I: 17: *de Dood heerschte* onder de Mozaïsche bedeeling, Rom. V: 12, 13, 14; waerom ook die Wet den naem draegt van de *bedieninge des doots* en *der verdoemenisse*. 2 Cor. III: 7, 9. De Jooden komen ons ook Gal. III: 23. en IV: 3. voor, als zulken, die het *geloove* nog niet ontvangen hadden, en onder de Wet *dienstbaer* waren. Paulus leert ons daer en boven 2 Tim. I: 10 uitdrukkelyk, dat het Jesus Christus is, *die den doot heeft te niet gedaen, ende het leven ende de onverderflickheyt aen het licht gebracht door het Euangelium*. De tael des Schryvers aen de Hebreen, zo Hoofdst. VII: 19 als VIII: 6, 7, en byzonder II: 2, 5, 14, 15, bevestigt eindelyk ten volle beide de deelen der Stellinge, te weten; *dat tydelyke Beloningen en Straffen de Bekrachtiging der Joodsche Bedeelinge uitmaakten, en dat zy ook gene andere had.* —— Zyn Hoog Eerwaerde voorts nog enige bedenkingen deswegens opgelost hebbende, besluit met te betuigen, „ dat hy vertrouwt, nu boven allen redelyken twyfel bewezen te hebben, dat de Leer van eenen Toekomenden Staat van Belooninge en Straffe in de Mozaïsche bedeelingen noch gevonden wordt, noch 'er een gedeelte van uitmaakt ". Doch wy konnen niet wel nalaten van te betuigen, te vertrouwen, dat velen zyner Lezeren zich meer zullen verwonderen over de vernuftige redeneerwyze die hy hier in vele gevallen houd, dan zich op zodanig ene manier laten overtuigen; en dat zelfs zyn die met hem eens zyn , in 't denkbeeld, dat het gros der Jooden voor de Babylonische gevangenis geen denkbeeld

beeld had van een Toekómenden Staet van Beloning en Straf, velen zyner bewyzen zullen wraken.

Veelligt denkt iemand wel by deze gelegenheid: Welke waren dan toch de wezenlyke gevoelens dier vroeger Joden, wegens de Ziel? Zie hier ten slot hoe de Heer WARBURTON deze vraeg beantwoord.

„ Hunne gevoelens waren ongetwyfeld dezelfden als die van allen in 't overige menschdom, welken op dit stuk gedacht hadden; namelyk, dat de *Ziel het Lighaam overleefde.* Maar dewyl zy, door *Mozes* stilzwygen en de vaststellinge eener andere Bekragtiginge, geen verwagting hadden van toekomende Beloningen en Straffen; zo besloten zy eenvoudig, dat *dezelve tot Hem wederkeerde die haar gegeeven had* (*) Doch wat bespiegelingen van eenige belang neminge betreft wegens haren staat van overlevinge; 't is klaar, dat zy dezelven niet maakten. Inderdaad, hoe zouden zy 'er toe gekomen zyn? daar het denkbeeld van *Persoonlykheid* niet is opgesloten in dat van hare *Overlevinge;* dewyl dat denkbeeld alleen gehegt is aan de *beloningen* en *straffen* van eenen Toekomenden Staat. Dit was oorzaak, dat die oude Filosofen, (byna alle de *Griekschen*, die eenen God stelden,) welke de Ziel als eene *Zelfstandigheid* van het lichaam onderscheiden, aanmerkten, en niet als eene loutere *Hoedanigheid* van het lichaam; want zy waren zulke weetnieten niet, dat zy zich inbeelden, dat *denken* de uitwerking zyn kon van zekere zamenvoeginge van *stoffe en beweginge*: dat deze Filosofen, zeg ik, welken de Ziel als eene zelfstandigheid aanmerkten, en egter genen toekomenden staat van beloningen en straffen geloofden, aan haar alle toekomende *Persoonlykheid* ontzeiden, en hare wedervereeniging met TO 'EN, de Ziel der Wereld stelden. En juist zulke Bespiegelingen hadden de weinige *Joodsche* Filosofen der allervroegste tyden wegens dezelve, wanneer zy 'er eenig belang in namen; gelyk uit het Boek van den *Prediker* blykt, welke hunne gevoelens dus uitdrukt: *Wie merkt*, zegt hy, *dat de Adem van de kinderen der menschen opvaart naar boven, en de Adem der beesten nederwaards in de aarde?* (†) En wederom; *Het stof keert wederom tot aarde, als het geweest is, en de geest keert weder tot* GOD, *die hem gegeven heeft* (‡). Nogtans zegt ook deze Schryver, volmaakt overeenkomstig met 't gene

(*) Pred. XII: 7. (†) Pred. III: 21. *Vide* Drusium & Clericum *in l.* (‡) Pred. XII: 7. *Vide* Clericum *in l.*

gene ik gezegd heb, *Maar de Doden weten niet met allen; zy hebben ook* genen loon meer; *maer hunne gedagtenis is vergeten*". (*)

En wat wonder was het, dat eene zaak, welke hun zo weinig betrof, namelyk, de toekomende ſtaat van een gedeelte van den *Etheriſchen* Geest, ontbloot van zyne Perſoonlykheid, enkel ydel in de herzenen zweefde? wanneer wy in aanmerkinge nemen, dat de Kennis zelve van de *eerſte oorzaak aller dingen*, dewyl dezelve geen gedeelte van den *Nationalen Godsdienst* was, by de Heidenen, met de uiterſte *belangloosheid*, behandeld wordt, gelyk uit de ganſche Oudheid blykt, hebbende noch invloed op de ſchikking hunner kundigheden, noch op het beſtier hunner daden".

(*) Pred. IX: 5.

Godvrugtige Geſprekken tusſchen een Vader en zyne Kinderen. Door den zeer Eerwaarden en Godzaligen Heere R. PEARSALL, *Bedienaar des Euangeliums te Taunton in Somerſetshire. Uit het Engelsch in 't Nederduitsch overgezet. Te Amſterdam by* H. de Wit, *en te Rotterdam by* A. Bothall en P. Holſtyn. *behalven de Voorreden, waer in 's Mans Levensbeſchryving,* 328 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje, in den zelfden ſmaek, als de voorheen uitgegevene Schriften van den Eerwaerden PEARSALL, geſchreven, vervat enige ſtichtlyke zamenſpraken, tusſchen een Vader en zyne Kinderen, die inzonderheid ſtrekken, om, door de beſchouwing van enige byzonderheden der Natuure, opgeleid te worden tot zedige bedenkingen. Dit geeft hier en daer wel eens gelegenheid tot gedrongen Allegorien, en vergezogte zinſpelingen; doch over 't geheel genomen is 't onderhoud Stichtende en Leerzaam. Des Autheurs volgende bedenkingen over de *Spaerzaemheid*, by gelegenheid van der Byën *bezuinigende Beſtiering*, konnen den opmerkenden nuttig zyn.

DE VADER.

„ De Leere van Spaarzaamheid is van veel gewigt voor allen, en byzonderlyk voor u, myne lieve Kinderen! Het is niet de hand van den arbeidzamen, die ryk maakt, maar de *Bezuinigende Beſtiering*; die met een wys beleid alles regeert. Al waren uwe Winſten en Inkomens duizendmaal meerder dan ze zyn, indien uwe uitgaven evenredig zóó

loo-

loopen, zal niemand uwe iets overleggen. Ik raad hier geen bekrompe nog knyzende levenswys aan, ik ben ver van u te willen overhaalen tot Begeerlykheid en Gierigheid: —— 't geen ik wil begreepen hebben, is, dat men niet zonder oorzaak, ook niet bovenmaaten, indien men 't voorby kan, overdaadig zyn moet. Ik wil niet dat gy bekommert zult zyn voor het Toekomende, maar gedenkt altoos, dat gy leeft in eene Wereld die veel veranderingen ondergaat, en dat GOD ons voorzien heeft met Vermogens, welke die der Redenlooze Dieren verre te boven gaan. —— Indien gy de gelegenheid hebt om uw Inkomen te dezer tyd te vergrooten, zulks zal niet altyd op die wyze voortgaan; — en even gelyk de Winst kan ophouden; zoo kunnen de Uitgaven voor uw Huisgezin noodzakelyk hooger loopen, door ontegemoetgeziene toevallen in de wereldsche zaaken, of in uw eigene Huishouding. Dat gebeurende, en 't overvloedige van voorigen tyd niet gespaard zynde, zal uwe geldszaak in onorde komen, en uw vermogen niet groot genoeg zyn, om in de vereischte benodigtheden, als te voren, te voorzien, en zulks zynde, wat zal dan het gevolg wezen? het zal u hart vallen om den gewoonen trant van kleeding, of van schaffen, zo veel als nodig is, te verminderen; en onaangezien dien toestand zal de levenswyze van de geene, daar gy gemeenzaam mede ommegaat, u aanleiden tot het doen van Onkosten; en het einde van dat alles zal dan wezen, dat gy in engte zult gebragt worden, en door de verlegenheid om al het nodige te vinden, uw hoofd en hart met knagende zorgen zult vervullen. De Duivel en een bekneepen hart zullen u aanvallen met Verzoekingen, en het is regtvaardig aan GODS zyde als hy toelaat, dat gy in die strikken valt, welke gy, in veele Opzichten, u zelven gespannen hebt, door een dwaas, onagtzaam en eigendunkelyk gedrag. Mogelyk geraakt gy buiten staat om een ieder het zyne te geeven; dan krygt zekerlyk uw goede Naam eene breuk, uw Huisgezin en Godsvrugt moeten 'er mede om lyden, en 't kan gebeuren, dat gy in uw aankomenden Ouderdom, veragt van allen die u tot zulk een staat gebragt hebben, of wel in den naren omtrek eener Gevangenis, uwe overige dagen al treurende zoud moeten slyten, telkens ontrust met de knagingen van een beschuldigend geweeten, en in een reikhalzend uitzien na eenen dood, dien gy teffens met schrik te gemoet ziet, wyl de tegenspoeden, zo gy ze noemt, alle ongeregeldheden na zich sleepen, en zulk een verval zelden gepaart gaat met een vertrouwen op GOD,

door 't welke men gebragt wordt om dien in alles te danken, en de Volheid der Zaligheid in JESUS CHRISTUS te verwagten. —— Gy denkt mogelyk dat ik hier de zaaken tot te groote uiterstens voortzet; maar, myne dierbaare Lievelingen, ik spreek zaaklyk, en Duizenden, zo zy hier waren, zouden 'er de waarheid van kunnen bevestigen, met een droevig weeklagen. —— Duizenden zyn 'er stap voor stap tot deeze dingen gebragt, welken, indien ze hen voorzegt waren, zouden geantwoord hebben, als Hazaël deed aan den Profeet. *Is uwen Knegt dan een Hond, dat hy deeze dingen doen zoude?* (*) ô! hoe veele Geslagten zyn 'er tot Armoede vervallen, door gebrek aan Spaarzaamheid!"

DE OUDSTE ZOON.

„Uwe aanduidingen zyn gegrond, aangenaam, en opleidende tot betragting. Zoo jong als ik ben, merk ik de gepastheid uwer voorzorg. Waarlyk ik zie ze in te sterker ligt, dewyl wy laatstlyk van 't geen zo even voorgesteld is, een zeer droevig voorbeeld gezien hebben, in de schipbreuk van eene Famille, waar van my gezegt is, dat ze eertyds in grooten overvloed geleeft heeft, maar Onagtzaamheid hun Schip op die klippen hebbende doen dryven, is het in stukken gestooten; welk eene naarheid blonk 'er toen door, in de houding van allen die'er toe behoorden! toen het Betaalen ophield en het Gebrek te voorschyn kwam, verstrooiden Ouders en Kinderen van elkanderen: van deezen wierden ze beklaagt, van de anderen gelastert! van eenigen wierden ze met barmhartige oogen aangezien; anderen voegden by een ontwaardigend oog, eene bitsche tong, en scherpe aanmerkingen op de Verkwistingen, die ze zelf bygewoont, en toen hooglyk geroemt hadden, met het leegen van overvloeiende Bekers. Eenige hadden edelmoedigheid genoeg om hunne hulp aan te bieden; andere voegden by hunne harde weigeringen, nog bittere verwyten. Een jong Edelman, die eenige dagen te vooren, zich Erfgenaam van een magtig goed dagt te weezen, begaf zich op Zee, en zogt, met buitenlands zyn Geboorte en toestand te verbergen, zich zelfs te ontdoen van al het ondraaglyke, 't geen hy thans vond in 't ontmoeten van zyn geweeze Vrienden en Bekenden. —— Een ander wierd door de Goedheid van een Vriend geplaatst, als een Comptoirknegt, by een Koopman. —— Eene jonge Dame, ieders agting waardig, om haare eerbaare Zeden en inneemende Manieren, wierd eene

(*) 2 Kon. VIII: 13.

eene Bediende, in eene Famille daar ze als eene Engelin was gevierd geworden; zy moet thans in dezelve spreekzaal, daar zy onlangs aangemerkt wierd als de luister van het Gezelschap, de Theetafel bedienen, en na ieders oogen omzien. —— Maar helaas! eene andere Dochter [ik ontroer als ik 'er aan gedenke!] die schoon en fier was, wierd aangeboden, om eene van de Meubelen van een vermogend Lord te worden, en offerde haare Deugd, haare Bekoorlykheden, en haare Eer op, aan het denkbeeld van eene guldene Koets, met veel Bedienden in pragtige Livreijen, tot haaren wil te hebben. Wat de jonge Kinderen aangaat, die verwisselden wel haast hunne Zyde Kleederen in slegt Karsaay; eenige weinige beschaafdheden in hunne manieren en wyzen van doen, deeden den kundigen nog opmerken dat zy van eene magtige afkomst zyn moesten. Hoe de harten van hunne Ouderen in die omstandigheden gescheurt wierden door allerleie pynigende kwellingen, over hunne voorens begaane dwaasheden, is wel te begrypen. Als ze hunne voorige Vrienden ontmoeten, waren zy beschaamt; zagen zy hunne Kinderen, zy wierden bedroeft; zagen zy hunne schuldeischers, dan waren stomme tranen dikmaals al het antwoort, 't geen zy op scherpe Vraagen geven konden ".

„ Een geheel andere Schildery maakt het gedrag van een onzer welbekende Vrienden: wy zien 'er uit wat Vermogen de tegengestelde Deugd onder de Gunst van de Voorzienigheid heeft, en met wat Zegen de Spaarzaame het zyne vermeerderd. —— Wat behoef ik hem te noemen, het Begin van zyn opkomen is zelf onbekent; maar ik heb veele wyze Persoonen hooren opmerken, dat eene mengeling van *bewaaren* en *geven* in zyn Gedrag heeft doorgeblonken. Overeenkomstig met zyne geringe Vermogens was hy altoos gereed zyne Vrienden te vergasten, maar nog veel gereeder om den Armen te geven, en om aan alle Godvrugtige stigtingen iets toe te brengen; maar voor zich zelven gebruikte hy niet meer dan het benoodigde. Toen de Voorzienigheid hem deed toeneemen in Rykdom, was hy zeer zorgvuldig in het regelen van zyne Tafel, van zyne Kleeding, en van zyne Huiscieraaden. Hier omtrent deed hy, als iemant die een steilen Heuvel wil slegten: hy maakte overslag wat het kosten zoude. Maar nooit was zyn Broodkas, nog de onderstand van zyne Beurs voor de Armen, eene zaak van beraad. Dus begon hy meer en meer bekend te worden, en de luister van zyn' Roem blonk door even als die der Zon-

ne, als ze een dun Wolkje voor zich heeft; en dewyl hy ryklyk ontving, zo gaf hy ook milddaadig. Op die wyze is zyn Ouden dag byzonder eerwaardig; hy heeft alles wat het leeven aangenaam kan maaken; maar de Zwier van Grootheid, en de Pragt, die gewoonlyk een aanwasfenden Rykdom verzeld, heeft hy alzins gemyd; en het geene hy daar mede bespaarde, was een fonds voor zyne ongemeene Liefdaadigheid. Zelden gaat iemant, daar het aan besteed is, met ledige handen van hem af. Hy heeft ook Schaden geleden; maar zyne bezuinigende Levenswys had hem in staat gesteld, om die te kunnen afwagten; invoege ze hem niet zeer benadeelden. Zyne Kinderen zyn volgens dat zelfde wyze Plan opgevoed, en volgen het na, schoon zy zich in eene volheid van bezitting vinden, die hun Vader in zynen jongen tyd niet bezeeten had".

DE VADER.

„ Zo myn Zoon, die redenering is gepast; en ik verheug my, nu ik zie dat gy zo toegenomen zyt, en dat myne voorige Lesfen over deeze Onderwerpen zulke goede gronden in u gelegt hebben. Ik twyffel niet of gy zult in uw vorderen leeftyd zo doen, als gy nu denkt, dewyl het geene u ingeplant is, reets zo kragtig komt uit te schieten, volgens de aanmerkingen, daar uw Verhaal mede gestoffeert is".

Oordeelkundige Bybelverklaring. Door TH. CH. LILIENTHAL, *Doct. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Tweede Deel. Te Amst. by* J. Loveringh 1767. *Behalven de Voorreden* 460 *bladzyden.*

HEt hoofdoogmerk van dit Geschrift is, gelyk we reeds voorheen te kennen gaven (*), de spotternyen der Deïsten met de Heilige Bladeren tegen te gaen: en nademael de Godspraken des Ouden Verbonds, rakende den toekomenden Mesfias, en derzelver vervulling in Jesus Christus, ten dezen opzichte byzonder in aenmerking komen, zo verledigt zich onze Autheur in dit tweede Deel wel bepaeldlyk, tot het beschouwen *der byzondere Voorzeggingen, die in Christus en zyn Ryk vervuld zyn.* —— Zyn Hoog-Eerwaerde volgt hier in de orde der Bybelboeken, beginnende met Gen. III:

15,

(*) Zie boven *bl.* 89.

15, en sluitende met Mal. III: 1, en IV; 5 en 6. Hy stelt zich juist niet voor alle de Godspraken, die van velen hier toe betrekkelyk gemaekt worden, in 't byzonder na te gaen; maer bepaelt zich tot zulke, die, zynes oordeels, de voornaemste zyn, en wel tot zulke, *die de openbaare vyanden van den Godsdienst*, gelyk hy zegt, *uitdruklyk aantasten.* Onze Hoogleeraer benaerstigt zich, met opzicht tot ieder dier plaetsen, welke hy aenmerkt als Godspraken van den Messias, om dezelven, in dat gezichtpunt, onderscheiden te verklaren, derzelver vervulling in Jesus Christus aan te toonen, en de uitvluchten van 't Ongeloof te wederleggen; waer in hy, naer zyne manier van denken, veel oordeel en geleerdheid doet doorstralen. — Maer een ieder, die weet, hoe verschillende wegen de Christenen inslaen in 't behandelen van 't Prophetische Woord; hoe onderscheiden velen hunner denken over den rechten zin van deze en gene plaetzen van 't zelve; en hoe de één een ongelyk grooter aental van Godspraken van den Messias in de Schriften des Ouden Verbonds meent te vinden, dan de ander; bezeft terstond, dat het niet wel doenlyk is, dit onderwerp indiervoege te behandelen, dat het van een algemenen smaek zy. 't Kan in dit geval niet wel anders zyn, of men onderneemt nu en dan posten te verdeedigen, die naer 't oordeel van anderen niet verweerbaer zyn; waer van de Deïsten zich niet zeldzaem met een schyn van voordeel zoeken te bedienen.

Zedige en bescheide Wederlegging der hedendaagsche Deïsten en Vrygeesten, *door* JOAN BARUETH, *Predikant te Dordregt. Te Rotterdam, by* J. Bosch 1767. *Behalven het Voorberigt* 252 *bladzyden in groot octavo.*

DE uitgave van een Fransch Stukje, onder den Tytel van, *Abregé de l'Histoire Ecclesiastique de Fleury*, of Kort Begrip van de Kerklyke Historie van den Abt de Fleury, heeft aenleiding gegeven tot dit Nederduitsche Stukje. De Eerwaerde *Barueth*, het zelve doorbladerende, vond dat Geschrift van dien aert, dat het gansch gene gunstige denkbeelden gave van het Christendom; en wel byzonder kwam hem aen 't hoofd een *Avant-Propos* of Voorreden voor, die geheel en al geschikt was, om het Christendom als ene verachtelyke Secte af te malen; en den Lezer een denkbeeld in te boezemen, dat de oprichting en verdere opbouw der Christelyke Kerke niet hooger aen te merken is, dan als een

een werk van 's Menschen handen, een gewrocht van de Staetkunde, Heerschzucht en 't Eigenbelang der Priesteren. —— Dit ongunstige bericht als zeer gevaerlyk inziende, werd hy opgewekt om het zelve te wederleggen: doch bezeffende dat zulks niet wel kon geschieden in de Nederduitsche Sprake, zonder dat die haetlyke Voorreden ook in de Nederduitsche Tale overgezet ware; zo heeft hy zich der moeite getroost die Voorreden te vertalen, dezelve in een en twintig Artykelen te verdeelen, en zyne Wederlegging, naer de orde dier Artykelen, van Artykel tot Artykel in te richten: en het een en ander dus in 't licht te geven, met een Voorbericht, dat tevens ene soort van Verhandeling behelst, ten bewyze van *de Waaragtigheid van den Christelyken Godsdienst.*

Het komt zekerlyk enigermate vreemd voor, een Stukje, dat men als gevaerlyk aenziet, uit het Fransch in 't Nederduitsch over te brengen; en dus aenleiding te geven, dat het van een ongelyk grooter aental in ons Vaderland gelezen worde. Dit schynt niet zeer voorzichtig te wezen. — Maer de daer bykomende Wederlegging, zal men zeggen, neemt het gevaer weg. —— 't Was te wenschen van ja; doch als men de gesteldheid van zulken die tot het Deïsmus overhellen, of daer toe geneigd zyn, nagaet, heeft men maer al te veel reden om te vreezen, dat de Wederlegging die vrucht niet zal hebben; en we twyfelen niet, of 'er zullen velen gevonden worden, die de Voorreden gretig lezen, en de Wederlegging nauwlyks doorbladeren. —— De Eerwaerde BARUETH behandelt zyn onderwerp oppervlakkig, en toont in 't ene en 't andere meer welmenendheid dan oordeel.

Onderscheydene Gedagten van onderzoekende Bybelminnaars. Door 't Genoodschap, onder de Sinspreuk Verus Amor Literarum. *Eerste Deel, Eerste Stukje. Te Alkmaar, by* J. Maagh 1767. *Behalven de Voorreden 45 bladz. in groot octavo.*

DIt Stukje is, naer 't uitwyzen der Voorreden, de vrucht van een Genoodschap, het welk viermael in 't jaer *tien Voorstellen, ter opheldering der H. Schrift*, betoogt. Zy hebben op die wyze reeds hunne Keurstoffen uit *Genesis* en *Exodus* afgehandeld, en hoopen op ene dergelyke manier met de overige Boeken voort te gaen. En nadien ieder der Leden gaerne een afschrift had, van het beste der Verhandelingen

deswegens ingeleverd, zo heeft men, om de moeite van 't veelvuldig affchryven te ontgaen, beslooten, het uitgelezenste daer van te doen drukken. Om derzelver nuttigheid nog wyder uit te breiden, is men tevens te rade geworden, om een zeker getal van Exemplaren, boven die, welken voor de Leden van 't Genoodschap zyn, over te drukken; met dat nevensgaende inzicht, zeggen ze, *om ons daar door in staat te stellen, alle onse Werkjes, in sodanig een Formaat geschikt, schadeloos aan haar mede te deelen.*

Hier mede maekt het Genootschap een aenvang met de uitgave van dit eerste Stukje, het welk een tiental van Betogingen behelst, *en wel van de sulke die het best aan het Voorstel hebben beantwoord; hier uit is door een en ander der Leden het beste en edelste gekosen, op dat het niet te veel uitdyë, en sulks sal ook altyd in 't vervolg geschieden.* Het tiental van Voorstellen, welken hier in vervat zyn, gaet over enige byzonderheden in de twee eerste Hoofdstukken van 't Boek Genesis, die, naer 't oordeel van 't Genoodschap, byzondere opheldering verdienen. —— Wy zouden niet gaerne de welmenende zucht ter beoefeninge van Gods Woord in byzondere Leden uitblusschen; en zullen daerom, by gelegenheid van dit Stukje, voor tegenwoordig niets anders zeggen, dan dat we geen ruimte vinden, om onzen Lezeren deszelfs lezing als byzonder nuttig aen te pryzen: en dat het ons, voor 't Genoodschap, raedzamer voorkomt, hunne aenmerkingen onder zich te bewaren, dan ze openlyk ter drukperse over te geven. Ieder Christen is verplicht, zich, naer zyne gelegenheid en vermogen te oefenen; maer niet gehouden de mindere of meerdere vrucht zyner oefeningen door den druk algemeen te maken.

Akademische Redevoering van den Hoog-Eerwaarden en Hooggeleerden Heere PETRUS CONRADI, *Doctor en Hoogleeraar in de Heilige Godgeleerdheid aan Frieslands Hooge School. In 't Neêrduitsch vertaald, door* GEORGIUS LEMKE, *Predikant te Harlingen. Te Amsterdam, by* Petrus Conradi 1767. *Behalven het Voorwerk* 50 *bladzyden in quarto.*

DE Hoogleeraer *Conradi* stelt zich in deze Redenvoering voor, te voldingen, „ dat niet alleen door de grootheid, en alle menschelyk vermogen te boven gaande moeielykheid van den arbeid en toeleg, dien de Apostels van Jesus Christus ondernamen, maar ook uit de zwakheid van dee-

deeze op zig zelven beschouwde menschen, om zo groot een stuk in hun gemoed te verzinnen, en voor al met eenige vrugt ter uitvoer te brengen, zeer kragtig beweezen wordt, dat de gelukkige uitslag van deeze Prediking, en de alle verwondering te boven gaande omwenteling van zaaken, die daar op in de wereld gevolgd is, aan geene natuurlyke oorzaaken moet worden toegeschreeven, maar eeniglyk dank geweeten aan den Allerhoogsten God, die, door deeze waarlyk wonderdaadige uitwerking, de Hemelsche leere van 't Euangely en de Waarheid van den Christelyken Godsdienst, even als met een daar op gedrukt zegel, heeft willen bekragtigen".

Schoon dit Onderwerp menigmael verhandeld zy, en velen het bewys voor de waerheid van den Christelyken Godsdienst, afgeleid *uit den verbazenden voortgang van het door de Apostels in de waereld gepredikte Euangelie*, ten ernstigste aengedrongen hebben, zal men echter deze Redenvoering niet zonder genoegen konnen lezen: dewyl zyn Hoog-Eerwaerde het zelve met een goed oordeel ontvouwt, en in een zeer helder daglicht stelt, zo dat het allen onbevooroordeelden overtuigelyk moete zyn. Met regt mogt derhalve de Dichter *J. de Kruyff*, in een Klinkdicht, 't welk, benevens een Lierzang van den Heere *P. H. Bakker*, voor deze Redenvoering geplaatst is, zich deswegens beknopt en nadrukkelyk aldus uiten.

Gy, sterke Geesten, gy, die Jesus kruis veracht!
Ziet, hoe die Kruisleer zelve, in spyt van Overbeden,
Vooroordeel, smaad en dood, straks, rustig, werd' beleeden;
Een' snellen stroom gelyk, in voortgang en in kracht.
Dit 's 't wonder, daar 't Verstand, met eerbied, op blyft staaren.
Als 't Godlyk' waarheidsmerk der Euangeliebladren.

Het Geestelyk Psalmgezang. Door CORNELIUS DE WITT, *Rustend Leeraar, en Hoog Leeraar der Oostersche Taalen te 's Hertogenbosch. Te Amsterdam, by* H. Vieroot 1767. *Behalven de Voorreden* 162 *bladz. in groot octavo.*

De Eerwaerde *de Witt* beweert in dit Stukje, dat het *Psalmgezang* onder het Oude Verbond ons uittekent, de redelyke en geestlyke Godsdienstverrichtingen der Geloovigen des Nieuwen Testamentes; zo dat men, in alle die vermaningen en aenmoedigingen, om *den HEERE te*

psalm-

psalmsingen, boven al hebbe te denken, om het geen daer mede aengeduid word; te weten, den gelovigen Godvruchtigen wandel van Gods gunstgenooten. Doch hy wil dit niet indiervoege verstaen hebben, als of het Psalmzingen naer den letter geheel wierd uitgesloten; in tegendeel hy merkt het uitwendige Psalmgezang ook aen als een gedeelte van den Gode welbehagelyken Godsdienst, mids dat het met die geestlyke Godgezinde gemoedsgestalte geschiede. —— Uit kracht hier van is dit Geschrift tweeledig: het eerste lid gaet over het Psalmgezang, *zoo als zulks van alle de* Heiligen, *en byzonder van de recht* trouwe Voorgangeren *der Kerk enkel geestelyk verricht wort*: en het tweede handelt van het Psalmgezang, *zoo als zulks insgelyks, van sommige derzelve, als na de letter, geschiet.*

In het eerste deel word ons de geloovige wandel van ware Godvruchtigen, met ene menigte van zinspelingen, als een geestlyk Psalmgezang, voor oogen gesteld; om aen te toonen, hoe welvoegelyk alle die Godsdienstverrichtingen oudtyds onder het denkbeeld van een Psalmgezang werden voorgedragen. En het tweede deel strekt om te doen zien, hoedanig ene gemoedsgestalte 'er vereischt word, zo't uiterlyke Psalmgezang Gode welbehagelyk zyn zal. Het ene en 't andere is stichtelyk uitgevoerd; maer zo langdradig, en dermate vervuld met zinspelingen, om alles wat in het uiterlyk Psalmzingen in aenmerking komt ook over te brengen tot het geestlyk Psalmgezang, dat men meer dan een gemeen geduld zal moeten hebben, zo men 't geheel met aendacht doorleest. Het oogmerk is intusschen goed; het groote doelwit, naer 't ons voorkomt, is, den Christenen onder het oog te brengen, „ dat het uiterlyke Psalmzingen, op zich zelve beschouwd, geen deel is van den Gode welbehagelyken Godsdienst; maer dan alleen, wanneer het met ene waerlyk geloovige Godvruchtige gemoedsgestalte geschied: en dat het van ongelyk meer gewicht is, God te verheerlyken door zynen wandel, dan des HEEREN lof door enkel uitwendig Psalmgezang met mond en lippen te vermelden". Ene waerheid, die 't Christendom niet te ernstig ingeboezemd kan worden.

Stich-

Stichtelyke Gezangen, gedicht door J. E. VOET. *Iste Stuk. Met zang en speelwyzen, meest nieuw, en naar vereisch van derzelver inhoud samengesteld. Te Dordrecht, by de Erve* J. van Braam *en* P. van Braam 1767. *Behalven de Voorrede* 118 *bladzyden in groot octavo.*

DE Heer *Voet* stelt zich in dezen voor, het navolgen der Israëlitische Dichteren; om, gelyk die voornaemlyk de lotgevallen der Kerke des Ouden Testamentes in hunne dichtstukken vermelden; zo ook inzonderheid de lotgevallen der Kerke des Nieuwen Testamentes te zingen; om de gemoederen der Christenen te krachtiger op te wekken, tot ene dankbare en Godverheerlykende erkentenis zyner weldaden onder de dagen des Nieuwen Verbonds. Een oogmerk zeker onzen stichtelyken Dichter waerdig; en een onderwerp, waer toe hy van alle kundigen ongetwyfeld recht geschikt geacht zal worden; waer toe dit eerste Stukje hun ook op nieuw een bewys verleent. — Het zelve behelst ene reeks van Gezangen, rakende die omstandigheden, welke boven al onze aendacht tot zich trekken, met opzicht tot de eerste oprichting en verdere uitbreiding der Kerke van J. Christus, tot op de dagen van Keizer Constantyn den Grooten, of het begin der vierde eeuwe; en men verwacht ze vervolgens van dien zelfden aert met betrekkinge tot latere tyden. —— Ten voorbeelde strekke de volgende *Engelenzang in Bethlehems Velden.*

I.

Nu Gezongen! nu den Heere
Toegejuicht de roem en eere
In den hoogsten hemeltrans!
d'Opperwysheid, 't alvermogen,
Schieten hier hunn' schoonsten glans
By het Godlyk mededogen:
't Laag vernederd Ephrata
Toont den troon van Gods genaê.

II.

Vrêe op aarde! God daalt neder!
Aard' en hemel juichen weder,
Als in 's waerelds morgenstond;
Nu de groote Vrede:oning
Sluit met de aard' een nieuw verbond;
By de menschen neemt zyn woning;
En de zaal'ge hemelvreê
Deelt aan Jood en Heiden meê.

III.

Zoo herleeven Edens dagen:
God schept weêr een welbehaagen
In den mensch, om 's menschen Zoon:
Nooit bleek in de hemelkringen
Zulk een gunst na zulk een' hoon.
Juicht dan blyde stervelingen;
God, in plaats van d'aard' te slaan,
Neemt den naam van Vader aan.

De Zangstukken hier in vervat zyn met de daer toe vereischte Muzykplaten afzonderlyk voorzien; hebbende de Heeren *de Graaf*, *Klein*, *Wys*, en byzonderlyk *Louis Gautier* zich wel willen verledigen, om de speel- en zangwyzen op de woorden te zamen te stellen.

Als men Zangstukken van die natuur leest, en bezeft van hoe veel nut ze konden zyn, als ze in 't openbaer naer den eisch gebruikt wierden, kan men 't niet wel kwalyk nemen, als de Heer *Voet* zich deswegens in zyne Voorreden aldus uitdrukt. „ Och of God den tyd liet geboren worden, dat 'er meer Christelyke gezangen en minder Prophetische vloekpsalmen in het openbaar mogten gezongen, en by het Lied van Mozes ook het nieuwe Lied des Lams gevoegd worden! maar ook dit zoude van weinig nut zyn, indien men alleen zingt en speelt om het gehoor te streelen, zonder eenige betaamlyke aandacht te leenen aan het geen de woorden vervatten, van welk misbruik ik bid, dat deze gezangen mogen verschoond blyven".

Paastriomf van onzen Heere Jesus Kristus, gevolgd door de Klaagzangen van den Profeete Jeremias, nevens de zeven Boet- en Bedepsalmen van den Koning David, naer den trant der gewoone zangwyzen, den Leezeren tot eene Digtproeve en stigtelyke uitspanninge, aangebooden. Gedrukt voor den Maaker, en te bekoomen te Amsteldam en elders 1767. *behalven het Voorberigt* 120 *bladzyden in octavo.*

DE Maker van dit Stukje komt voor als iemand, die zich in geen gunstige omstandigheden naer de Waereld bevind; en daer benevens als een welmeenend mensch, die het goede op 't oog heeft; des hy, naer allen schyn, de gunst der Lezeren waerdig geacht moge worden. Wy durven zyn Werkje dus te beter aenbevelen, om dat het met enige toegevenheid nog al gelezen kan worden: wie weet, of een

gelukkiger lot hem niet gelukkiger in deze oefening deed slagen! —— Men leeze, tot eene proeve van zynen arbeid, zyne beryming van den CXXXsten Psalm.

1.

„ *In de akeligste ellende*
„ *Gezonken tot den grond,*
„ *Wil ik myn smeekstem zenden*
„ *Tot U, die redden kondt:*
„ *Myn boetheê kome u tegen,*
„ *Die dringe U, Heer! in 't Oor;*
„ *Ey, laat ze U Hart beweegen!*
„ *O Hemelkoning, hoor!*

2.

„ *Wie is 'er, hier beneden,*
„ *Die voor Uw Regt bestaat,*
„ *Zo Ge op zyn overtreeden*
„ *Uw heiligste Oogen slaat?*
„ *Maar Gy vergeeft mildaadig:*
„ *Getrouwe Ontfermer! weest,*
„ *Weest ook myn ziel genadig;*
„ *Op dat Gy word gevreesd!*

3.

'k Wil 's Heeren redding wagten;
'k Zal smeeken tot Hy hoort:
Myn ziel bouwt al haar klagten
Op zyn onfeilbaar Woord.
Myn ziel, die meêr op 's Heeren
Gewenste redding wagt;
Dan Wagters ooyt begeeren
't End van een' donkren nagt.

4.

Dat Isr'el *des zyn hoope*
Stelle op Gods Bystand vast,
In rampen tot Hem loope,
Betrouwe in leet en last:
Die Bron van heyl en leven
Zal doch Zyn Israël
Verlossen en vergeeven;
Want Hy doet eeuwig wel.

Le

Leven van den Baron CHRISTIAAN WOLF, *Professor in de Regten, Wiskonst en Philosophie te Halle, en Lid van de Academie der Wetenschappen, te Londen, Parys, Berlin en Bologne. Door den Heere* JOH. CHR. GOTTSCHED, *Professor in de Philosophie te Leipzig. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam, by* S. J. Baalde 1767. *Behalven het Voorbericht, en den tydrekenkundigen Catalogus der Werken van den Hoogleeraer* WOLF, 420 *bladzyden in octavo.*

HEt leven van den beroemden Hoog-Leeraer WOLF, die zich by alle Beminnaers der Geleerdheid, door zyne onvermoeide Studien, een onstervelyken naem verworven heeft, word in deze Bladeren met zeer veel nauwkeurigheid beschreven. De Opsteller hier van is een zyner byzondere Vrienden, die van overlang, en voor al met en na 's Mans dood, de gunstigste gelegenheid gehad heeft, om desaengaende op de vereischte manier onderricht te wezen; die ook daer door in staet gesteld is, om de voornaemste byzonderheden, door 't bybrengen van de Copyen ener menigte van Brieven te bevestigen. Men heeft dus een redelyk goeden grond, om dit levensverhael als geloofwaerdig met achting te beschouwen, en zy die 't doorbladeren zullen 'er met genoegen verscheidene merkwaerdige byzonderheden in vinden, die, terwyl ze de lotgevallen van dien Geleerden melden, tevens aen het geschiedkundige van dien tyd, rakende den voortgang, tegenstand en herstelling van 's Mans Leere, inzonderheid in Duitschlands Hooge Schoolen, niet weinig lichts konnen byzetten.

Het Werkje zelve is in drie deelen afgedeeld. Het eerste geeft een bericht van de geboorte van den Heer *Wolf*, en deszelfs vorderingen, tot aen zyne wederwaerdigheden te *Halle*. Het tweede verhaelt ons de vervolgingen van dien Hoogleeraer, tot op den tyd, dat zyne onschuld volkomen openbaar wierd. En het derde beschryft ons 's Mans te rugkomst te *Halle*, en verblyf aldaer tot op het einde zynes levens. —— Ons bestek laet ons niet toe hier in byzonderheden uit te weiden, waerom wy ons slechts tot het algemene beloop van 's Hoogleeraers leven zullen bepalen: terwyl we ook niet twyfelen, of zy, die begerig zyn om deze en gene byzondere omstandigheden nader te kennen, zullen

gretig genoeg wezen, om deze Levensbeschryving zelve oplettend na te gaen.

Wat dan aenvanglyk 's Mans geboorte betreft; hy werd gebooren te *Breslau*, in de Hoofdstad van *Silezie*, op den 24sten January des jaers 1679, uit eerlyke, hoewel niet aenzienlyke Ouderen, die zich aldaer met ene burgerlyke hanteringe geneerden. Zyn Vader, hem tot het beoefenen der Wetenschappen geschikt hebbende, had reeds in de eerste jeugd van dezen zynen Zoon het genoegen, dat hy aen zynen wensch beantwoordde; en zag hem eerlang, in den verderen voortgang zyner voorbereidende oefeningen, gelukkig slagen. De jonge Heer *Wolf*, in het *Breslausche Gymnasium*, de noodige gronden tot ene uitgebreide studie gelegd hebbende, en daer in, boven alle zyne medeleerlingen, ongemeen gevorderd zynde, trok in 't jaer 1699 over *Leipzig* naer *Jena*; om op de Hooge Schoole aldaer zyne studien verder te voltrekken. Op de reeds gelegde gronden bouwende, muntte hy wel dra door zynen yver uit boven allen, zo in de Wysbegeerte, Natuur- Bovennatuur- en Wiskunde, als in de Godgeleerdheid en Zedekunde, mitsgaders in de Regtsgeleerdheid en Staetkunde; en toonde al vroeg, dat hy niet anderen blindlings navolgde, maer op zich zelven dorst denken. Hier door was hy, met het afloopen van het jaer 1702, in staet om het Examen, waer aen de Leeraren der Wysbegeerte en vrye Kunsten zich moeten onderwerpen, te *Leipzig* met lof te ondergaen. Hy bleef echter nog een jaer daer na te *Jena*, en begon eerst in 't jaer 1704 te *Leipzig* in 't openbaer Lessen te geven, over de Wysbegeerte, Natuur- Bovennatuur- Wis- Zede- en Staetkunde; 't geen door hem met ene algemene toejuiching geschiedde. In deze dagen deelde hy bereids in de achting veler Geleerden, inzonderheid in die van den doorschranderen *Leibnitz*, die hem ook met zyne briefwisseling vereerde. Hy bragt het te *Leipzig* zo verre, dat hy bekwaam was, om, by de eerste openvallende plaets, tot Byzitter, en openbaer Leeraer in de Philosophische Faculteit aengenomen te worden. Men beriep hem in 't jaer 1704 al te *Dantzig*, in 't jaer 1705 te *Wismar* en eindelyk in 't jaer 1706 te *Giessen* als Leeraer in de Wiskunde. Aen 't laetste gaf hy gehoor, te meer daer de Zweedsche inval in Saxen de gehoorzalen in *Leipzig* ledig deed staen. Doch eer dit beroep zyn vollen beslag had, geraekte hy in onderhandeling met betrekking tot de Hooge-School te *Halle*, en 't Hoog-Leeraer-Ampt in de Wiskunde

op

op die Universiteit werd hem, nog voor het einde van het jaer 1706, aengeboden. Deze waerdigheid vervolgens aenvaerd hebbende, bepaelde hy zich eerst tot het geven van Lessen over de Wiskunde, maer in 't vervolg van tyd hield hy ook Collegien, op het verzoek van zommige Liefhebberen, over alle de deelen der Wysbegeerte. Zyne wiskundige Leer en Redeneerwyze werd in den aenvang niet zo gunstig te *Halle* als te *Leipzig* aengezien; doch zyne achting klom eerlang trapswyze, en nam voorts gestadig toe, onder 't geven zyner geleerde Lessen, en in 't licht brengen zyner wel doorwrochte Schriften, die zynen roem alom verbreidden. Geduurende zyn verblyf te *Halle* tragtte men hem al vroeg weder naer *Leipzig* te lokken; de *Groot Brittannische Societeit der Wetenschappen* nam hem ten Lid aen, en de *Koninglyke Pruissische Societeit der Wetenschappen* volgde wel haest dat voorbeeld. Weinig jaaren later zogt men hem te bewegen, tot het aennemen van 't Hoogleeraers ampt in de hoogere Wiskunde te *Wittenberg*; doch de gunst des Konings van Pruissen verbond hem, in die dagen, ten sterkste aen *Halle*: en kort daer op volgde het aenzoek van den Russischen Monarch, om hem naer *Petersburg* te roepen; het welk hy beleefdlyk afsloeg, gelyk hy ook een volgend beroep naer *Jena* van de hand wees. —— Dus alomme geacht en geëerd, had hy tevens het geluk van te zien, dat zyne Leerwyze ook te *Halle* meer behaegde, en meer invloed had; doch, in 't midden dier gunstige omstandigheden, dreigde hem het onheil.

In den jare 1720 besloot hy eindelyk zyne Philosophische Leerstellingen in 't licht te geven; en velen, die hem niet gunstig waren, namen daer uit gelegenheid om hem den voet geheel dwars te zetten. Men maekte, in 't jaer 1721, uit de ene en andere zyner Schriften en Redenvoeringen te *Halle* op, dat zyne Leer strydig was met den heerschenden Godsdienst, en de vastgestelde Belydenis der Euangelische Kerke. Intusschen was men van buiten steeds by herhaling bedagt, om hem over te halen, om *Halle* te verlaten, en de aengebodene waerdigheid te *Marpurg*, *Weenen* of *Petersburg* aen te nemen; waer toe hy echter niet kon overgaen. De Theologische Faculteit te *Halle* stelde middelerwyl alles in 't werk, om hem haetlyk te maken, als zodanig enen, wiens stellingen onrechtzinnig waren, en ten nadeele van den Godsdienst strekten. Hunne poogingen, om hem by den Koning zelven haetlyk te maken, waren nochtans in 't

eerst vruchtloos; doch eindelyk gelukten zy in hunne aenslagen; zelfs in zo ver, dat de Heer *Wolf*, volgens een Koninglyk Bevel van 8 November 1723, van alle zyne Ampten en Waerdigheden beroofd, op straffe des doods, binnen den tyd van tweemael 24 uuren het Pruissische gebied hadde te verlaten. De Heer *Wolf* getroostte zich dit onheil manmoedig; en, wel voorziende, dat 'er in deze omstandigheden tegen zyne partyen niet te handelen was, verliet hy het Pruissische. Hy wendde zich eerst naer *Mersburg*, en voorts naer *Cassel*; alwaer hy zyn ongelukkig lot openbaerde aen den Doorluchtigen Landgraef, die hem, (terwyl de Russische Monarch hem ten zelfden tyde nog te *Petersburg* begeerde,) binnen weinig dagen tot eersten Hoogleeraer in de Wiskunst en Wysbegeerte, op de Hooge School van *Marpurg* aenstelde. De Hoogleeraer gaf ook terstond enige Aenmerkingen over het voorgevallene, en ene Verdediging tegen de bezwaernissen der Theologische Faculteit in 't licht, om te doen zien, dat het Bannissement hem niet eerloos maekte, of tot nadeel van zyn goeden naem kon strekken. Ook toonde de Keurvorst van Saxe dat hy 't alzo inzag; vermits hy hem terstond een beroep te *Leipzig* deed voorslaen; het welk de Hoogleeraer, aen den Landgraef van Hessen verplicht, beleefdlyk weigerde. Op de Universiteit van *Marpurg* vond hy in 't begin nog wel enige tegenkantingen, doch dezelven liepen wel dra ten einde; en hy gaf vervolgens zyne Lessen aen een groot aental van Studenten, die in menigte na *Marpurg* toevloeiden. In deze dagen was voorts de gegrondheid of ongegrondheid van 's Hoogleeraers beginzelen het algemene onderwerp der Geleerden in Duitschland; dat vele twistschriften voortbragt; onder welker verspreiding zyne Leer, hoe sterk ook veroordeeld, van tyd tot tyd, in Duitschland gunstiger ontvangen werd. Men deed inmiddels, zo met opzicht tot *Leipzig* als *Petersburg*, herhaelde pogingen, om hem derwaerds te trekken, doch zyne verplichting aen den Landgraef vernietigde derzelver kracht. Alleen nam hy de aenbieding van het Medelidschap der *Keizerlyke Peterbùrgsche Academie*, met ene jaerlyksche eergift van 300 Daelders aen, en zond voorts bestendig, zo lang hy leefde, zyne aenmerkingen aen dat Genootschap over. De Hoogleeraer, die zich al vast bevlytigde, om, zo in zyne Collegien als in openbaren druk, zyne gevoelens nader op te helderen en te versterken, had inmiddels het geluk van te zien, dat 'er zich allenskens meer openbaerden,

den, die zyne gevoelens omhelsden, en openlyk verdeedigden; waer by nog kwam, dat hy, in 't jaer 1733, tot Medelid van *de Koninglyke Academie der Wetenschappen te Parys* verkooren werd. En dat jaer liep niet ten einde, of de Koning van Pruisfen deed den Hoogleeraer berichten, dat hy bevryd was geworden van de kwade gedachten, die men hem tegen zyn Persoon en Leer had ingeboezemd. Dit bericht ging vergezeld van ene aenbieding van herstelling op de Universiteit van *Halle*, en grooter voordeelen, dan hy 'er voorheen genooten had. Ook werd hy in die dagen ondervogt, of hy genegen zou zyn het beroep te *Gottingen* aen te nemen: doch zyne verplichting aen 't Hessische Huis, en deszelfs aenhoudende goedgunstigheid hemwaerds, deed hem te *Marpurg* verblyven. —— Het gerugt ondertusschen van des Konings gunstige verandering gaf den aenhangeren van 's Hoogleeraers gevoelens te *Halle* meerder vrymoedigheid; 't welk ook zyne partyen op nieuw deed ontwaken. Het een en ander bragt te wege, dat de Koning 'er zich op ene byzondere wyze aen gelegen liet leggen, om zeker te weten wat men van 's Mans gevoelens had te denken; en 't slot hier van was, dat de zaek des Hoogleeraers, nog in den jare 1736, met ene plechtige uitspraek van daer toe aengestelde Commisfarisfen, ten volkomenste zegenpraelde: waer op men voorts met volkomen vryheid alomme Collegien hield over de Schriften van *Wolf*. De zaek dus ver gebragt zynde, en de Hoogleeraer, door 't uitgeven zyner verdere Schriften zyne achting nog steeds bevestigende, hield de Koning van Pruisfen deszelfs herstelling in zyn gebied gestadig in 't oog. Hy bood hem, in 't jaer 1739, eerst een zeer voordeelig Profesforaet aen, te *Frankfort aen den Oder*, en vervolgens te *Halle*, dat dezelve voorzichtig van de hand wees Hier by kwam nog, dat hem, in 't jaer 1740, het Profesforaet in de Philosophie te *Utrecht*, in de Vereenigde Nederlanden, werd opgedragen; waer voor hy insgelyks bedankte.

De thans regerende Koning van Pruisfen, zynen overleden Vader in dit jaer in 't Ryk opgevolgd zynde, was den Hoogleeraer niet min gunstig; en bragt het, nog voor 't afloopen van het jaer 1740, zo ver, dat hem het beroep te *Halle* opgedragen wierd; en hy het zelve, op de voorspraek des Konings, met toestemminge van 't Hessische Huis, aenname. Hy werd by die gelegenheid beroepen, als Vice-Cancelier van de Universiteit, Leeraer in het Regt der Na-

tuure en de Mathematische Wetenschappen, met het character van Geheimen Raad en een pensioen van 2000 Ryksdaalders, boven de gewoone prerogatien, vryheden en immuniteiten, met verdere gunstryke toezegginge. Zyne daer op volgende komst te *Halle*, den 6 December des jaars 1740, ging gepaerd met een algemeen vertoon van vreugde zo der Studenten als der Inwoonderen dezer Stad; en hy deed met groote toejuichinge zyne Intree Redenvoering aldaer, in 't begin van 't volgende jaer. Hy gaf voorts zyne Lessen met ene goedkeuring, die aenzienlyk genoeg was, voor een Man van 62 jaren, en besteedde zynen overigen tyd naerstig ter voltooijinge zyner Schriften, byzonder van zyn Werk over het Regt der Natuure. De Koning van Pruissen, die hem alleszins met de uiterste hoogachtinge behandelde, benoemde hem vervolgens tot Kancelier der Universiteit, zo dra die plaets opengevallen was; en in 't jaer 1745 zag men den Hoogleeraer tot den Adelstand verheven; nadien de Keurvorst van Beieren, als Ryksvicaris, hem met de waerdigheid van Ryksbaron begiftigde, en de Koning van Pruissen hem in die waerdigheid erkende. Voor 't overige had de Hoogleeraer, geduurende dit tydsverloop en verder, het genoegen van zich alomme geächt, en zyne Leerwyze begunstigd te zien; zo dat zyne denkbeelden zich steeds verspreidden, en hun invloed gestadig toename: ook werd hy, in 't jaer 1752, door de *Academie der Wetenschappen van Bologne*, nog tot een Medelid aengenomen. Dus sleet hy de laetste dagen zynes levens, onder ene algemene hoogachtinge, die het vroeger voorgevallene, om zo te spreken, vergoedde; en overleed, als een goed Christen en verstandig Philosooph, godvruchtig en manlyk, op den 9den April des jaers 1754, in den ouderdom van ruim 75 jaren. Hy was in 't jaer 1716 gehuwd met Mejuffrouw *Catharina Maria*, Dochter van den Heer *Johan Hendrik Brandis*, Koninglyke Pruissische Stifts-Amtman te *Halle*: by welke hy drie Zoonen verwekt heeft; waer van de oudste, *Ferdinand* genaemd, in 't jaer 1722 gebooren, benevens de Weduwe Baronesse, alleen den Hoogleeraer overleeft.

Ten opzigte van de Uitgave hebben wy hier nog by te voegen, dat dit Werkje gedrukt is op 't zelfde formaat als de andere Nederduitsche Werken van dezen Autheur, om 'er dus gevoeglyk by geplaatst te kunnen worden.

Het

Het nieuw ontdekte Magneetische Systema, rakende den loop van den Aardkloot op zyn jaarlykschen wegh, waar door zeer klaar word beweezen, hoe ongerymt het is, dat men de Zon als het ware Middelpunt of den As der Weereld aanmerkt, wat wanorder en moeijelyke reekeninge daar uit ontstaat: daar men in tegendeel met de Zon buiten middelpuntig, en het Middelpunt van den Loopkring der Aarde voor het ware Deelpunt aan te nemen, op een duidelyke en zeekere manier veele schynstrydigheeden, welke ons voorkomen, zoo wel in sommige verschynzelen op den Aardkloot, als in den Hemelloop worden opgelost en weggenomen. —— Alles op een wonderbare manier ontdekt by het naspeuren van eenige zakelykheden, dienende ter beantwoordinge van sommige zwarigheden, ingebragt tegens het uitgevonden geheim van den Autheur, om de Miswyzingen *der* Compassen *ten allen tyden over den geheelen Aardbodem te bereekenen en aan te toonen. Alles ontdekt en uitgevonden, na een arbeid van 45 Jaaren, door* Mr. SEMEYNS, *Oud Scheepen der Stad Enkhuizen.*

Nog is hier agter bygevoegt een verdeediging tegens de ongehoorde behandeling van den Wel Edelen Hooggeleerden Heer J. LULOFS, *Professor op 's Lands Hooge Schoole te Leiden. Wordende ter dier gelegenheid, het geheele Magneetische Systema omtrent het bereekenen der Miswyzinge van de Compassen over den geheelen Aardbodem in helder dagligt gestelt, en door een meenigte Voorbeelden door den Autheur bewerkt en aangetoont, in presentie van neutrale en kundige Persoonen, die het zelve met solemneele Eeden hebben verklaart.*

Te Enkhuyzen, by W. P. Semeyns 1767. *Behalven het Voorberigt 228 bladzyden in groot octavo.*

De uitvoerigheid van dezen Tytel heeft ons bewoogen denzelven geheel over te nemen; en 't is zo doende niet noodig een bepaelder verslag van den inhoud van dit Geschrift te geven, nademael die dus op 't hoofd in 't breede onderscheidenlyk gemeld word. Zy die de vroegere Schriften van den Heer *Semeyns* over dit onderwerp gelezen hebben, zyn vry algemeen overtuigd van 's Mans onvermoeide naerstigheid en ernstige poogingen met opzicht tot dit onderwerp. En het doorbladeren van dit Stukje, waer in hy zyn gevoelen nader tracht op te helderen, en de nutheid zyner uitvindinge te ontvouwen, zal hen, schoon ze juist niet overtuigd worden van de gegrondheid zyner by-

zondere denkbeelden, echter gereedlyk doen besluiten, dat hy waerlyk aenmoediging verdient, uit hoofde van zyne vlyt, in 't naspooren van 't geen der Zeevaert, by nader onderzoek, veelligt van merkelyken dienst zou konnen zyn. Jammer is 't ondertusschen dat onze Autheur, en de Hoogleeraer LULOFS elkander niet beter hebben konnen verstaen; dat ter wederzyde enige *animositeit* of verbittering schynt verwekt te hebben.

Onderzoek van het gevoelen van den Heere Professor VAN DER MARK, *benevens der tegenwerpingen tegens het zelve ingebracht, nopens twee Vragen, betrekkelyk tot het nut en gezag van het Romeinsch Recht. Door* ALETOPHILUS ELEUTHERIUS. *Te Groningen by* L. Huisingh 1767. *behalven de Voorreden* 135 *bladzyden in groot octavo.*

DE twee Vragen, welker beantwoording hier in overweging komt, zyn de volgende.

„ I. Of het met de Regelen van eene gezonde Staatkunde overeenkomstig zy, het Romeinsch Recht in ons Vaderland tot een Behulprecht (*Jus Subsidiarium*) aan te nemen. —— Dan of het met die Regelen beter overeenkome, de Natuurlyke Billykheid te volgen? ”

„ II. Welk een nut en gezag het Romeinsch Recht hebbe in het beslissen van Pleitzaaken in de Provincie van Groningen en Ommelanden? ”

De Rechtsgeleerden zyn 't onder elkander niet eens over het beantwoorden dezer Vragen; en 't gevoelen van den Hoogleeraer VAN DER MARK, die van oordeel is, dat het Romeinsch Recht van zo groot een belang niet geacht behoort te worden, als velen het wel schatten; en dat men de beoefening van het Romeinsch Recht gemeenlyk te ver trekt, met verwaerlozinge van die van 't Natuur-Recht; heeft aenleiding gegeven tot zeer verschillende beoordeelingen van zyn gevoelen, ten aenzien dezer Vragen. —— De Schryver van dit Stukje het geschrevene over dit onderwerp, zo van de ene als andere zyde, nagegaen hebbende, meent zeer klaer ontdekt te hebben dat hier merkelyke woordenstryd plaets heeft; dat men den Hoogleeraer gevoelens opdringt, en gevolgen uit zyne stellingen afleid, daer men niet om gedacht zou hebben, zo men 's Mans gevoelen recht begrepen had. Dit noopt hem het gevoelen des Hoogleeraers

aers duidelyk te ontvouwen, en het zelve in dien zin tegen alle tegenwerpingen te verdeedigen.

De vraeg is hier met betrekkinge tot het eerste Voorstel. Wat verstaet de Hoogleeraer, door het *Romeinsch Recht*, en wat bedoelt hy, door *dat tot een Behulprecht aen te nemen?* —— Door het *Romeinsch Recht*, zegt onze Autheur, verstaet hy niet alles wat in het *Corpus Juris* voorkomt, maer *die regels van gedrag in dat Wetboek voortkomende, die hunnen enigen grond hebben in de byzondere omstandigheden van den Romeinschen Burgerstaet.* Die *byzondere Romeinsche Wetten* worden door hem bedoelt, als hy van 't gebruik of misbruik van 't Romeinsch Recht spreekt. —— Wat aengaet *het aennemen van 't Romeinsch Recht tot een Behulprecht;* men vind Rechtsgeleerden, die willen, *dat het Romeinsch Recht enkel en alleen, met afschaffing van alle gewoontens en wetten in de Rechtbanken aangenomen is.* Anderen beweren, *dat het Romeinsch Recht, zo als het ligt* (in toto suo complexu) *tot een Behulprecht is aangenomen.* En 'er zyn ook, die wel erkennen, *dat het Romeinsch Recht tot een Behulprecht is aangenomen;* doch *niet zo als het ligt* (in toto suo complexu,) *maar slechts in zo verre als het met de Natuurlyke billykheid overeenstemt.* Het eerste denkbeeld word door den Hoogleeraer als volstrekt ongerymd verworpen, en komt hier niet te pas; dewyl 't Romeinsch Recht dan niet zou inkomen als slechts een *Behulprecht*, maer als een wezenlyk *Hoofdrecht.* Het tweede gevoelen is eigenlyk dat geen, het welk de Hoogleeraer in dezen regelrecht tegenspreekt. En wat het derde gevoelen betreft, hy maekt geen zwarigheid den zulken in 't wezenlyke toe te vallen, maer hy is van oordeel, dat men het *Romeinsch Recht* dan verkeerdlyk een *Behulprecht* noemt; nadien men dus doende niet de *Romeinsche Wetten*, maer de *Natuurlyke Billykheid* zelve tot een *behulp* aenneemt, gelyk men, zynes achtens, behoort te doen. In gevolge hier van is het gevoelen des Hoogleeraers met opzicht tot de eerste Vraeg aldus voor te stellen,

„ Dat het met de regelen van een gezonde Staatkunde niet overeenkomt, in ons Vaderland vast te stellen en te gebieden, dat alle voorkomende gevallen, welke in onze Burgerlyke Wetten niet bepaalt of beslist zyn, noch door eene gelykredigheid uit dezelve bepaalt of beslist kunnen worden, dat zegge ik, die gevallen uit de Byzondere Romeinsche Wetten zullen moeten beslist worden, zonder dat het een Richter geoorloft zy daar van het minste te mogen afgaan, of eenig onderscheid te maken en te onderzoeken,

of

of die beslissing met de natuurlyke billykheid wel overeenkome, dan niet, maar dat het met die regelen van een gezonde Staatkunde beter overeenstemme de natuurlyke billykheid te volgen ".

Nopens de tweede Vraeg, hier omtrent staet wel in acht te nemen, dat men het *nut* en het *gezag* van 't Romeinsch Recht behoorlyk onderscheide. Ook kan de vraeg, rakende het *nut* tweezins verstaen worden. De zin kan zyn. *Zou het voor de byzondere gesteldheid der Provincie, en ter bereikinge van deszelfs oogmerk nuttig wezen, dat men aldaar in het beslissen van Pleitzaken, in zommige gevallen het Romeinsch Recht volgde?* De zin kan ook wezen. *Komen 'er, onder de vastgestelde burgerwetten, volgens welke in de gemelde Provincie de Pleitzaken beslist moeten worden, ook zommigen voor, welke uit het Romeinsch Recht overgenomen zyn?* Men zou dit voorstel in den eersten zin met Neen, en in den laetsten met Ja konnen beantwoorden, zonder echter enig *gezag* aen 't Romeinsch Recht in de Provincie toe te eigenen: vermits een Wetgever enige uitheemsche Wetten, die hy voor zyn Staet nuttig oordeelt, kan overnemen, zonder aen die uitheemsche Rechten, op zich zelfs genomen, enig gezag in zynen Burgerstaet te geven. En hier op komt het gevoelen des Hoogleeraers, met opzicht tot de tweede Vraeg, uit.

„ Hy ontkent het nut van het Romeinsch Recht in de Provincie, in den eersten zin. Hy staat deszelfs nut, in den tweeden zin, gereedlyk toe; mits, dat de overgenomene Wetten in geen vreemde taal geschreeven zyn. Maar het gezag van het Romeinsch Recht in de Provincie van Groningen en Ommelanden, wordt door hem ten eenemaale ontkend ".

Het gevoelen van den Hoogleeraer VAN DER MARK, dus ontvouwd en bepaald zynde, word, door den Schryver van dit Stukje, in dien zin, manlyk en met bescheidenheid verdeedigd; met beantwoordinge der tegenwerpingen, welken van tyd tot tyd door dezen en genen deswegens voortgebragt zyn. —— Mogelyk ziet eerlang het een of 't ander Schrift het licht, dat ons de zaken van ene andere zyde wil doen beschouwen; indien het met de zelfde gematigdheid geschreven worde, zal 't van dienst konnen zyn, om de verschillende denkbeelden nader op te helderen; en misschien den woordenstryd, die 'er in dit verschil plaets heeft, uit den weg ruimen. Men is 't ongetwyfeld eens, dat men aen de ene zyde de beoefening van 't Romeinsch Recht niet moet verwaerlozen, en aen de andere zyde die van het Natuurlyk

lyk Recht niet veronachtzamen; als dit van weerskanten bestendig maer behooren in 't oog gehouden word, konnen bescheiden Rechtsgeleerden hier in 't wezenlyke geen zeer groot verschil hebben.

Korte Levensbeschryving der Nederlandsche Vorsten, Helden en Vermaarde Mannen. Geschikt naar de Eeuwen waar in ze geleeft hebben. Twee Deelen. Te Amsteldam by Dirk Swart. 1767.

ZY die de gelegenheid en lust hebben om onze Nederlandsche Geschiedschryvers te doorbladeren, zullen zich niet wel konnen vergenoegen met zodanig ene Levensbeschryving der Persoonaedjen, die zich min of meer in ons Vaderland beroemd of berucht gemaekt hebben: maer voor hun, die 't aen 't eerste of 't laetste ontbreekt, en echter 'er nog al enige kundigheid van begeren, is dit Werk niet ongeschikt. Het behelst een beknopt bericht, uit vele Schryveren te zamen getrokken, van 't voornaemste dat in 't leven dezer Personaedjen in aenmerking komt; en kan dus, ter verkryginge van ene oppervlakkige kundigheid, met nut gelezen worden. Zie hier, tot een voorbeeld, het geen ons gemeld word van *Philips van Marnix.*

„ *Philips van Marnix*, Heer van *St. Aldegonde*, en Burgermeester van *Antwerpen*, een recht yveraar voor de Hervormde Religie. Hy was gebooren in den jaare 1538, en een van de Edelen, die in 't jaar 1566 tegen de dwingelandy van Spanje opstonden, en die zelf het opstel van hun Verbond maakte. In 't jaar 1575 was hy een der Afgezanten aan de Koningin *Elizabeth*, om haar de Souverainiteit der Nederlanden op te dragen. Toen de Stad *Antwerpen* door den Hertog van *Parma* belegerd wierdt, was hy Burgermeester van die Stad, en hadt het opperbevel geduurende die belegering; maar wanneer de Stad eindelyk in 't jaar 1585 aan de Spanjaarden overging, wierdt hy door eenige kwaadwilligen beschuldigd, dezelve zonder nood aan hen overgegeeven te hebben, het welk by veelen zo veel ingang vondt, dat hem verboden wierdt in Holland of Zeeland te komen. *Marnix* gaf daar op eene verantwoording daar tegen uit, en kwam tegen het verbod in Zeeland, geevende een verzoekschrift over om tegen zyne beschuldigers gehoord te mogen worden. Maar toen kwam 'er niemand op, en *Marnix* versleet zyne overige dagen in de Letteroeffening,

gaan-

gaande op een Hofstede buiten *Leiden* woonen. Hy overleed den 15 December 1598. Hy heeft aan de Nederlandsche Overzetting van den Bybel uit het Hebreeuwsch gearbeid, en tegen de Geestdryvers geschreeven, als mede tegen de Roomschgezinden, onder welke laatste Schriften zyn *Byekorf* het voornaemste is; zynde een Boek dat verscheide maalen herdrukt is. Ook heeft hy de Psalmen Davids in Dichtmaat gebragt. Voor 't overige was hy in groote achting by Prins *Willem* den Eersten ".

De Chimere of Hersenschim van het Evenwigt in Europa. Door JOH. HENR. GODL. VAN JUSTI, *Koningl. Groot-Brittanische Berg-raad en Medelid der Koningl. Societeit te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by* P. van Cleef 1767. *in groot octavo* 196 *bladzyden.*

DE Balans of het Evenwigt van Europa is van voor lang, en wel inzonderheid in het afloopen der voorgaande, en het begin dezer Eeuwe, een geliefkoosd onderwerp veler staatkundige gesprekken en handelingen geweest. 't Gemene gros der Staatkundigen, wier getal in alle Gemenebesten zeer groot is, vond 'er een grondslag in, waar op zy vele reflectien konden vestigen; en verhevener Staatkundigen, die vernuftig gebruik maken van 's Volks denkbeelden, wisten 'er zich van te bedienen, om aan hunne ondernemingen een schoonen schyn te geven, en hunne inzigten te bereiken. Men heeft der Waereld vry algemeen diets weten te maken, dat het een stuk van 't grootste gewigt, en van de heilzaamste gevolgen is, mitsgaders dat we de uitvinding daer van, of liever de voltooijing van dat Projet, inzonderheid verschuldigt zyn aan 't schrandere brein van twee der grootste Staatkundigen van Europa. Niet tegenstaande dit alles hebben zich egter nu en dan ook Staatkundige Schryvers opgedaan, die getragt hebben der Waereld onder 't oog te brengen, dat men in dezen of zelf bedroogen is geweest, of anderen heeft zoeken te bedriegen: en dat het bovengestelde zo ver bezyden de waarheid is, dat men, met het hoogste regt, dit zogenaamde Evenwigt van Europa, en het deswegens voorgewende Projet, hebbe aan te merken als ene enkele Chimere of blote Hersenschim, ja als een gevaarlyk ingebeeld Wezen, uit welke vooronderstelling niets dan de onderdrukkingen der mindere, en de gedurige oorlogen der voorname Vorsten ontstaan zyn. —

Dit

Dit denkbeeld tragt ook de schrandere Staatkundige VAN JUSTI, in dit zyn geschrift, in een helder daglicht te stellen; waar in hy, op ene zeer geregelde en onderscheidene wyze, de nietigheid en onregtvaardigheid van dit Systema van Staatkunde ontvouwt; en zyne redeneringen deswegens doorvlegt met verscheidene lezenswaardige aanmerkingen, die de oorzaaken der Oorlogen, en den wezenlyken grond der magt van een Gemenebest, betreffen.

Dit Geschrift, dat wy den Liefhebberen van Staatkundige papieren, die de voorbeelden en gevallen, waar van hy gebruik maakt, konnen toetsen, durven aanpryzen, is verdeelt in V. Hoofdstukken. Het eerste strekt, om na te gaan *den oorsprong der verbeeldinge van het Evenwigt in Europa*: waar in hy ons wel byzonder doet opmerken, dat men de opkomst van dit Projet gaarne reeds in de vyftiende eeuwe, zo niet vroeger, zou willen vinden, toen de magt van Frankryk den Nabuuren vreeze begon te verwekken; doch dat 'er geen rede zyn om te vermoeden, dat men op iets van dien aart gedagt heeft, voor dat de Fransche magt viel, en de Spaansche magt boven maate toenam; en dat de denkbeelden van een Evenwigt in Europa vermoedelyk allereerst ontstaan zyn in de dagen van den wyduitgestrekten gebiedvoerenden *Carel den V*den; omtrent welken tyd dit denkbeeld althans zich meer en meer heeft beginnen te verbreiden. Vervolgens tekent hy aan dat de Staatslieden van Europa van dit Systema eerst voornaamlyk gebruik hebben begonnen te maaken, toen, de Spaansche magt vervallen zynde, de Fransche het hoofd weder begon op te steken; en voor al, toen de veroveringen van *Lodewyk den XIV*den, by veele andere Staaten van Europa eene groote vreeze baarden; en 't komt hem waarschynlyk voor, dat *Willem*, Koning van Engeland, boven al, dit Systema in de Staats-Cabinetten, van Europa aangenaam gemaakt, en voor het zelve, by de andere Mogenheden, ingang verzorgt heeft. —— Het Systema, in dezen bedoelt, word, gelyk onze Autheur verder meld, tweezins begreepen. Zommigen zien Europa aan „ als eene Balans, waar van de Huizen Oostenryk en Bourbon de twee Weegschaalen uitmaaken, waar aan de Zee-Mogendheden en andere Staaten in Europa zich dan eens aan deeze, dan wederom aan de andere zyde voegen, telkens naar maate de eene of andere deezer Weegschaalen het overwigt schynt te zullen verkrygen ". Doch dit is, zegt hy eene onbeschaafde gedagte, die ook thans, door de veranderde gedaante van Europa, geheel vervalt. Anderen, en hun

hun begrip is eenigzins gezonder, beweren, „ dat het Evenwigt van Europa een bestendige regel van Oorlog en Vreede in Europa is, ingevolge van welken regel, de Mogendheden in Europa altoos byzonder oplettend zyn, dat geen Ryk onder dezelven zulk eene groote magt verkryge, waar aan de andere Staaten geen tegenstand zouden konnen bieden, en dat dus de onafhanglykheid der overige Mogendheden en de Vryheid van Europa niet in gevaar moge worden gesteld ". Over dit denkbeeld inzonderheid stelt de Heer VAN JUSTI vervolgens zyne aanmerkingen voor, en beweert dat „ dit Evenwigt gezegd moet worden enkel en alleen te zyn eene *Chimere* en een *Non-sens.* "

Met dit oogmerk bepaalt hy zich in het tweede Hoofdstuk, om voor af te bewyzen, *dat de Magt van eenig Ryk niet gelegen is, in het bezitten van veele Landen, maar in de volkomenheid van deszelfs Regeeringe.* In dit Systema, gelyk hy aanmerkt, is de groote Magt van een Staat het voornaamste; dit is het Spookzel daar men voor vreest, en 't komt 'er derhalven voornaamlyk op aan, dat men wete, waar in de Magt van eenig Ryk gelegen is. De voorstanders van dit Systema schynen dezelve te stellen *in 't bezitten van wyduitgestrekte Ryken;* doch de Heer VAN JUSTI poogt te toonen, dat ze' daar op niet berust, en dat het maar alleen aankomt *op de volmaaktheid van deszelfs Regeeringe.* Dit onderwerp wordt in dit Hoofdstuk naauwkeurig behandelt; en vraagt men, wat 'er ter volmaaktheid der Regeeringe, volgens zyn oordeel, vereischt word? ziet hier de hoofdzaaken, die hy breeder ontvouwt. „ 1. Dat men een wel overlegd Plan en vastgestelde grondwetten van Regeeringe hebbe. 2. Dat de Vorst zelve regeere; of, in Republieken, dat de grondgesteldheid der Regeeringe ten naauwkeurigsten opgevolgd worde, zonder dat eene Factie, of een enkel Medelid der Regeeringe, eenig aanzien verkryge, 't geen volgens de grondwetten van den Staat, geen plaats behoorde te hebben. 3. Dat de Bedienden van den Staat wyslyk gekooren worden. 4. Dat in alle zaaken eene naauwkeurige orde gehouden worde. 5. Dat de Armée in een goeden staat onderhouden worde. 6. Dat de Staat tegen alle voorvallen, zo veel het mogelyk is, in gereedheid zy. Hier by komt nog een aanzienlyke schat van den Regent, de aankweeking der landen, een bloeijende neeringsstand, en inzonderheid bloeijende Manufactuuren en Commercien, insgelyks eene uitsteekende Policie en meer dergelyke, waar voor eene wyze Regeering heeft te zorgen. Doch deeze laatstgemelde

zaa-

zaaken, heeft men alleen aan te merken als middelen tot ondersteuning en bevordering der magt, maar niet als den eigenlyken grond van dezelve ". — Volgens onzen Staatkundigen nu, is een Ryk magtiger, naar geraade dat deszelfs Regering meerder beantwoorde aan deze vereischten; en het kan, dus bestierd wordende, eene zeer groote magt verkrygen, zonder dat het zyne grenzen in 't geringste uitzette. „ En dit waar en wezendlyk begrip, zegt hy, aangaande de magt van eenen Staat, vernietigt eenklaps het geheel Stelzel of Systema van het Evenwigt in Europa, dewyl men, zonder de klaarblykelykste en allerwreedste ongerechtigheid, eenen Staat niet beletten kan, aan zyne volkomenheid en aan zynen welstand te arbeiden ".

Na het aandringen van dit bewys, ter vernietiginge van dat Systema, gaat onze Schryver in het derde Hoofdstuk over, om op byzonderer gronden nader te toonen, *dat een evenwigt onder de Mogenheden in Europa, noch mogelyk is, noch met de regels der Geregtigheid en Staatkunde bestaan kan.* In de eerste plaatze merkt hy aan, dat dit Systema niet mogelyk is, volgens het opgemelde begrip van de Magt van een Staat, dewyl het alle Staten in ene onderlinge slaverny zou storten. Ieder Staat zou dan bevoegd wezen, om de schikkingen van een anderen Staat te onderzoeken; en dien te keer te gaan, by welken schikkingen ingevoerd werden, waar door hy ene grootemagt zou konnen erlangen; dus zou geen Staat onafhangelyk wezen, en ieder Staat tegen alle andere Staten, in de ondragelykste slaverny zitten. Zegt men, ene geringe oplettenheid, of enige Staat, door de volmaaktheid zyner Regeringe, zyne inwendige kragten vermeerdert, is hier genoegzaam; en dit kan geschieden zonder de Staten van elkanderen afhangelyk te maken. Zo is 't antwoord van onzen Staatkundigen, dat, buiten zulk ene afhangelykheid, het Evenwigt aan de andere zyde onmogelyk is: dewyl ene gegeringe oplettendheid die aanwassende magt gemeenlyk niet gewaar zal worden, voor zy zich zelve ontdekt; wanneer het te laat is, om van de regels van 't Evenwigt gebruik te maken. — Hy staat vervolgens toe, dat het zeldzaam is, dat men een Gemeenebest op die wyze magtig ziet worden; doch houd egter staande, dat dit zyne stelling niet benadeelt; vermits het ene onlochenbare waarheid blyft, dat onder Staten, die niet dan onvolkomen bestiert worden, altoos die Staat, die minder onvolkomen bestiert word, alle andere dingen gelyk staande, de magtigste zal wezen; des de opgemelde zwarigheid blyve, schoon 'er geen Staat zo vol-

volkomen beſtierd wierde, dat hy daar door die magt verkrege, welke hy uit ene volmaakte Regering zou konnen erlangen.

Maar, in de tweede plaatze, al was het, dat de magt van een Staat niet ruste op de volmaaktheid van deszelfs Regering, het Systema van 't Evenwigt, zegt zy, is evenwel niet mogelyk. De waarheid dezer ſtellinge bewyst hy voorts, uit overweginge, „ dat de bevolking, commercien en rykdom, als de inwendige middelen van vergrooting, niet belet konnen worden ": en hy neemt 'er tevens by in aanmerking, „ dat de Volkeren nooit wegens het Evenwigt, maar wegens hun byzonder belang, Oorlog voeren ". Dit is hem zo baarblykelyk uit de Geſchiedenisſen, dat hy zelfs betuige; „ Men noeme my eens eenigen Staat, die, ſtrydig tegen zyn belang, of alleen zonder een byzonder belang, zich in een Oorlog zou hebben ingelaaten, alleenlyk om het Evenwigt te handhaaven; dan zal ik, ter eere van het voortreflyk ſtelzel van 't Evenwigt, opentlyk herroeping doen". Behalven dit is het Evenwigt, gelyk hy ons verder doet zien, in 't geheel niet mogelyk, „ wegens de verandering der Staaten en derzelver betrekking jegens elkander, nadien 'er niets onbeſtendiger en veranderlyker is, dan de betrekkingen, de verbintenisſen en het belang dier Staaten".

Hier benevens toont hy nog ten derde, dat het Systema van 't Evenwigt den grond der onmooglykheid reeds in zich zelve heeft, nadien 't in genen deele met de Geregtigheid overeenkomt; en ene wyde deur opent voor alle onregtvaardige handelingen, die het Evenwigt geſtadig moeten verbreken; of ten gevolge hebben, dat de magtigſten de zwakkeren geheel onderdrukken, en dus het Evenwigt doen wederkeeren tot het *niets*, daar alle Chimeren en Schimmen behooren. Onder het optellen der byzondere blyken van de onbeſtaanbaarheid van 't Evenwigt met de Geregtigheid, breidt de Heer VAN JUSTI zich wel byzonder over de volgenden uit ". Het Evenwigt wil, dat men den welſtand van een ander Volk op eene geweldadige wyze belette; dat men een Staat beledige, die de aanvallers te vooren niet beledigd heeft; dat men een Vorst zyne onbetwistelyke Rechten onttrekke; dat men niet toelaate dat een magtig Ryk, 't geen men voor 't Evenwigt gevaarlyk oordeelt, en daarom aantast, eenigen byſtand van een anderen Staat erlange; en dat men, zo zulks geſchiede, dien hulpbewyzenden Staat insgelyks voor eenen verſtoorer van het Evenwigt houde; waar by nog komt, dat de opvolging van het Evenwigt de Vorſten,

ſten, op de onrechtvaardigſte wyze, jegens hunne eigene Onderdaanen doet handelen.

Onze Schryver laat zich eindelyk hier nog in, om te onderzoeken, of het Systema van 't Evenwigt ook met de Staatkunde overeenkome; waar omtrent hy voor af aanmerkt, dat de Staatkunde eenſtemmig moet zyn met de gezonde Rede en de Geregtigheid, en dus wraaken het geen daar aan niet beantwoord. Hier op, toont hy verder aan, dat de regels van het Evenwigt een wantrouwen der Mogenheden jegens elkander verwekt, en te wegen gebragt hebben, dat alle Mogenheden tegen elkander het Evenwigt willen bewaren; waar door ze in geduurige toerusting zyn, en, zelfs in Vrede, overgroote Legermagten, ten nadeele van den Staat, op den been houden; dat met eene verſtandige Staatkunde niet overeen gebragt kan worden. Wel byzonder tragt hy te doen zien, dat het met de Staatkunde niet overeenkomt zich, gelyk de regels van 't Evenwigt eiſchen, „ by eene onzekere vreeze, aan een zeker nadeel en gevaar bloot te ſtellen ”; en beweert zelfs by die gelegenheid, „ dat het ook, by eene zekere overmagt en gevaar, met de Staatkunde niet gepast is, het Ryk, waar voor men vreest, te beoorlogen”.

Hier aan is in het vierde Hoofdſtuk gehegt, eene *Wederlegging der redenen, die, tot verdeedinginge van het Systema des Evenwigts, gemeenlyk bygebragt worden;* en ten laatſten in het vyfde Hoofdſtuk, het *Bewys, dat een Evenwigt noch nooit in de waereld plaats gehad heeft, noch ook dat de Mogenheden van Europa zich naar deszelfs regels gedraagen hebben.* In deze twee laatſte Hoofdſtukken worden enigen der bovengemelde denkbeelden nog nader opgeheldert, en anderen daar toe betreklyk ontvouwt. Wel byzonder geeft onze Staatkundige in 't laatſte Hoofdſtuk nog op zyne gedagten, „ over het gedrag, dat vrye Mogenheden, niet naar de regels van een gedrogtelyk Evenwigt, maar volgens de wezendlyke grondſtellingen van het Recht der Natuur en der Volkeren, als mede volgens de Staatkunde, tegen eene al te zeer aanwasſende Mogendheid in acht te neemen hebben”; die hoofdzaaklyk hier op uitkomen, welken wy ten ſlot nog zullen mededeelen. „ Wanneer de magt van zulk een toeneemend Ryk berust op den buitengewoonen grooten Geest van den Vorst, dan heeft men niets anders noodig, dan regels van maatiging. Voorts is te overweegen, of zulk een magtig Ryk oogmerken van veroveringen, of eenen geest van gemaatigdheid te kennen geeft. Zo men het eerſte, oogmer-

ken van veroveringen, bemerkt, dan heeft men de vereischte Maatregels in 't werk te ftellen, om het dreigende onheil voor te komen, en voor de behoudenis van den Staat zorg te draagen. Men moet een befluit neemen, om zich tegen de verdere veroveringen te verzetten; verbintenisfen van verdeediging met veele andere Staaten aangaan; en voor al in acht neemen, dat men zich zelve verfterke, en de inwendige vermogens, door eene wyze en volkomene Regeering, zo veel als het eenigzins mogelyk is, vermeerdere. Zo men in tegendeel een geest van gemaatigdheid in 't toeneemende Ryk gewaar wordt, dan zou men, zonder ongeregtigheid, geen maatregels van daadelykheid tegen het zelve ter hand konnen neemen, maar de voorzichtigheid eischt, dat men zelve niets toebrenge, om zulk een magtig Ryk noch machtiger te maaken". Hier benevens ftelt de Heer VAN JUSTI nog voor, als een vasten grondregel voor Europa, „ hoe het, ter voorkominge van de nadeelige gevolgen, die eene al te fterk aanwasfende Magt voor de overige vrye Staaten hebben kan, te wenfchen ware, dat 'er in 't geheel geene vereeniging van twee vrye Staaten onder een en het zelfde Hoofd, noch door Verkiezinge, noch door Huwelyk, noch door het recht van Erfnisfe, noch langs eenige andere wegen, plaats hebben mogt".

BREDERODE: *of het tweede Eeuwgetyde der Nederlandfche Vryheid enz. gevierd door den Wel Ed. Hooggel. Heere Mr.* P. BURMAN; *naar deszelfs Latyn gevolgd door* A. HARTSEN. *Te Amfterdam by de Wed.* A. Waldorp 1767. 60 *bladz. in gr.* 4*to.*

DE Hoogleeraar BURMAN, Aertspriester op den Latynfchen Zangberg in Holland, hadt, door een Patriottifchen yver voor 't Vaderland en deszelfs Vryheid bewoogen, den laatst voorledenen jaare, op den 20ften October, openlyk, in de Gehoorzaale onzer Doorlugtige Schoole, uitgefprooken een kunftig Latynsch Gedicht, onder den titel BREDERODIUS, ter gedagtenisfe van den eerften ftap tot 's Lands Vryheid gedaan door de Verbonden Edelen, hebbende BREDERODE, als Woordvoerder, aan hun hoofd, toen deezen der Gouvernante MARGARETA het berugte fmeekfchrift, op den 5den April 1566, te Brusfel, overgaven. Dit Dichtftuk, de Taalgeleerde ooren zo lekker fmaakende, en federt in openbaaren druk uitgegeven, is door den Kunstkennenden Heere ANTONI HARTSEN in Neder-

duit-

duitsche verzen overgebragt, en wordt thans den Hollandschen Liefhebberen der Vaderlandsche Historie en Dichtkunde aangebooden.

De Hoogleeraar hadt voor, aan zyn Stuk den dichterlyken zwier en houding te geeven, en stoffeert, om deeze reden, zyn vers met droomen en gezichten; welke stoffaadje de Poëeten willen dat hun vrystaat. De Held, door de verschyning en aanspraak van zyns Vaders Geest, aangemoedigd,

Sreeft naar het Hof, daar, op den troon, een vreemde Vrouwe,
Den Batavier ten schand, geboden gaf:

waar Hy, met zyn stoet van Edelen, gehoor gekreegen hebbende, het smeekschrift overgeeft,

en spreekt:

„ Mevrouw! duld dat men u 's Lands nood naar eisch ontvouwe,
En hoor ons gunstig aan, daar 't Bondgenootschap smeekt
Dat ge eindlyk meer bedaard de bulk der Staats wilt stieren,
Eer zy ten gronde gaa door onbedacht bevel.
Maar onze Vryheid wil (men spreekt als Batavieren)
Dat kracht van mannentaal ons smeeken vergezell'.
Heeft dan dit braave Volk, sints gy van Spanjes stranden
Den steven herwaarts wendde, u juichende opgewacht,
Vandaar men 't heil benyd der vrye Nederlanden;
En heeft het naar uw gunst met zo veel ernst getracht,
Opdat gy onze trouw zo avrechts zoud beloonen,
Voor uwen Broeder 't Volk zoud kluistren in hunn' druk,
En Batoos kroost, steeds wars van dwinglandy en kroonen,
De schouders overlaên door uw Asturisch juk?
Kwaamt gy met zulk een last, dan zyt gy niet gekoomen
Als een vriendin; ô neen; maar als een vyandin.
Ligt dat dees klagt voor hard en scherp worde opgenomen:
Uwe ooren zyn gewis haar niet gewoon, Vorstin!

Hoor dan de reednen aan, die ons, als Eedlen, passen,
En waan niet dat men hem om vreê deemoedig smeek'!
Ik zweer by Batoos geest, 'k zweer by der Catten asschen;
'k Zweer by Civilis schim, wiens sterkte aan Rome bleek
Zolang der Oudren moed deez' Landäart zal bezielen,
Zal niemand, ongestraft, de Bataviers vertreên,
Zal niemand hen in 't stof lafhartig neêr zien knielen
Voor 's Konings willekeur, in spyt van recht en reên.

Wy Eedlen willen voor de Vryheid liever sterven:
't Is ons geen schande om haar te sneuvlen door het zwaard.
Wy hebben harts genoeg om 't levenslicht te derven.
's Volks Vryheid is een pand, ons zulk een' prys wel waard:
En heeft men moed, denk vry dat wy geen magt ontbeeren.
De zucht voor 't Vaderland versterkt ons zelfs in nood.

Wy kunnen foltertuig van staal of vuur trotseeren,
De boeijens dulden en met glori gaan ter dood.
Indien wy slechts den schat van onzer Oudren tyden,
De Vryheid, erven doen door 't laate Nageslagt.
Dwing Sauromaat en Geet de Tiranny te lyden
En harde keuren van een wreewlige oppermagt.
Vertrek in 't eind', Prinses, met alle uwe Asturieren,
Opdat, als 't voegt, de trouw van uw belofte blyk'.
Verzend ook elders heen, die zich met myters sieren:
Dat die gehaate schaar' van Neêrlands bodem wyk'!
Ons heil hing nimmer af van Vorsten-heerschappye;
Ons dood of leven van geen Koninglyk gebod.
Onze Ouders waren nooit-gewoon aan slavernye:
Ons Kroost geniete ook op zyn beurt het zelfde lot!
De Vryheid blyv' hen by in leven en in sterven!
Op d'Adel rust de zorg voor zulk een dierbaar Pand".

Ons bestek laat niet toe de geheele Redevoering van BREDERODE alhier te plaatsen.

De bescheiden Hollandsche Leezer moet dit gesprek van den Edelman niet vergelyken met het woord, dat Hy, volgens onze Historie, gevoerd hebbe. Hy heeft daar weinig te zeggen; het smeekschrift moest spreeken: Daar voert hy de taal van een welopgevoed Hoveling, en sprak, als HOOFT zegt, met *eerbiedenis*, hier doedt de Professor hem een taal voeren —— De Leezer gelieve zig te erinneren, dat de Poëet den Heere BREDERODE de woorden in den mond legt; een Poëet geheel doortrokken met zugt voor 's Lands Vryheid, en een haater van de geweldige overheersching dier tyden. Het vuur van zulk een Poëetischen geest eens in vlam gezet, en in eene hooge Zangverrukking schryvende, kan zig onmogelyk net en slaafsch aan de waarheid der Geschiedenis binden. Aan dit vuur en aan deeze verrukking moet een enkel feiltje tegen 's Lands Historie toegeschreeven worden; als het invoeren van het *Trentes Kerk-besluit*, en het *vermeerderen der Bisschoppen* hier te Lande, dat niet op Keizer KARELS rekening, maar op die van PHILIPS, door de Historieschryveren gebragt wordt. Wie zou durven twyfelen dat zulks aan een Hoogleeraar in de Vaderlandsche Historien niet bekend zou zyn?

Het verstrekt ondertusschen niet weinig tot eer van onze Natie, dat wy onze treffendste gebeurtenissen in zulke schoone Latynsche, en fraaie Nederduitsche Verzen vereeuwigd vinden, en wenschten wel, dat dezelven van allen, die taal verstaan, en hun Vaderland liefhebben, geleezen werden.

De

De geheimste geheimen der Jesuiten, vervattende Authentique Stukken van Jesuietsche Grouwelen en Bedriegeryen; nevens hunne Geheimen, om op het Leven van de Persoon eens Konings aan te leggen. Met heilzaame Lessen aan alle Vorsten en Heeren der Aarde. Uit het Spaansch en Italiaansch vertaald. Te bekomen te Middelburg en elders, 52 bladz. in octavo.

GEheimen, die goed zyn om 't Gemeen te vermaken, dat zich niet zeer bekommert over de *Authenciteit* of eigen geloofwaerdigheid der Stukken, als ze maer in hunnen smaek vallen. Een ieder die weet dat de Societeit der Jesuiten van den beginne af veel tegenstand geleden heeft; dat die Vaders doorgaens maer al te dikwils gelegenheid tot een bestendigen haet aen hunne partyen gegeven hebben; en dat ingevolge hier van door alle tyden zeer veel tot hun nadeel geschreven is; kan ligtelyk begrypen, dat men niet alles voor *authentiq* kan aennemen, dat door partyen deswegens verspreid word. Doch wat hier van ook zy, met opzicht tot deze papieren; men leert uit dezelven niets wezenlyks, dat niet op vaste gronden, uit de eigen schriften en onbetwistbare daden van zommigen dier Vaderen, reeds ten overvloede bewezen is.

Proeve over de Schouwspelen. Te Utrecht by A. v. Paddenburg 1767. *in groot octavo* 16 *bladzyden.*

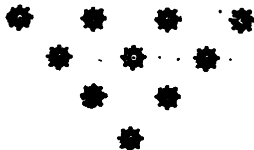
Brief aen den Schryver van de Proeve over de Schouwspelen. Te Leyden by Johannes van *Zyp* 1767. *in groot octavo* 12 *bladzyden.*

TWee Papieren, die niet veel ter zake doen. De Proeve Schryver ziet bepaeldlyk op het Misbruik, en schynt geen Gebruik te kennen. De Brief-Schryver brengt hem dit onder 't oog, en laet het by 't algemene berusten. Men kan dus lang in 't wild schermen, en niets afdoen. De Brief-Schryver eischt in 't slot, dat de eerste een billyk Vertoog tegen het Toneel in 't licht geve, en belooft dan een voor- en tegen te zullen opleveren, waer in de nutlooze spelen zo sterk gegispt, als de goeden geprezen zullen worden. Doch van wat dienst dit in dezen zyn zal, zo 't al

al wel wierde uitgevoerd, konnen wy nog niet zien: 't zal enkel konnen ſtrekken, om te toonen, dat 'er verſchiliende ſoorten van Spelen ten Toneele gevoerd worden; en party zal altoos gebruik maken van redenen, die hy tegen het Toneel in 't algemeen, 't zy de Spelen goed of kwaed zyn, wil doen gelden. Het raedzaemſte is misſchien de zulken, die zo algemeen tegen het Toneel uitvaren, te laten praten, als zodanigen die reeds meermalen beantwoord, en geen verder wederleggen waerdig zyn; en onze jonge lieden in te boezemen, hoe ze een nuttig gebruik van 't Toneel konnen máken; terwyl 't de pligt der Beſtierderen van den Schouwburg is, om het nutte en vermaeklyke, met weringe van alles wat den goeden zeden nadeelig zou konnen zyn, zo veel mogelyk is, te zamen te paren.

Geheime Ontdekkinge eener Vrouwelyke Cabale, onder de naam van het Weeuwtjes Genoodſchap. Gedrukt tot Kuylenburg voor Coenraad Wishoff 1767. *in groot octavo* 8 *bladz.*

Ene ſoort van Schimpſchrift op de Weduwen van een ſlecht character, dat lomp en zonder geestigheid uitgevoerd is.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Heilige Geographie of Aardrykskundige Beschryving van alle de Landen enz. in de H. Schriftuur voorkomende. Door W. A. BACHIENE; JOH. *zoon*, *en* JOH. HENDR. *Broeder, Bedienaar des Goddelyken woords te Maastricht, en Hoogleeraar in de Sterre- en Aardrykskunde, op de Illustre Schoole, aldaar: benevens Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem. Derde Deels, IIde Stuk. Te Utrecht by* G. T. *en* A. van Paddenburg 1767. *In groot Octavo,* 268 *bladzyden.*

De Eerwaerde BACHIENE, die in dit derde Deel de Landen *enz.* buiten *Kanaän* gelegen beschryft, bepaelt zich in dit Stuk, tot de beschryving van *Phenicie*, *Syrie*, en de Ryken der *Assyriers*, *Babyloniers* en *Persen*. Onze Aardryks-Bybelkundige volvoert hier zyne voorgestelde taek, met die zelfde nauwkeurigheid en oordeelkunde, die men in de voorgaende Stukken bespeurt; en doet zyn Werk alleszins strekken, niet slechts ter voldoeninge der nieuwsgierigheid, maer wel byzonder ter ophelderinge veler plaetzen, zo der gewyde, als der ongewyde Schryveren. —— Ter nadere proeve hier van leze men het geen zyn Eerwaerde, met opzicht tot het beroemde *Nineve*, heeft aengetekend.

„ Die vermaarde Stad, de Hoofdstad des *Assyrischen* Ryks, word in 't Hebreeuwsch uitgedrukt נִינְוֵה, (*Nineveh*) by verkortinge, zo veel gezegt, als נִין־נָוֶה, (*Nin Naveh*) dat is, de *woonplaatze* van *Ninus*: versta *Assurs* Zoon, door wien men, naar het algemeen bericht der oude Schryveren, meend, die stad gesticht * en te zyner eere dus *benoemt* te zyn,

„ * Daarom, als men leest, *Gen.* X: 11. dat, (gelyk we die woorden vertaalen) *Nimrod, uit den lande Sinear, uitgegaan zy, naar Assyrie, en gebouwd hebbe* Nineve *enz.* Zo zal men dit alleen moeten verstaan, van eene *herbouwinge*, na dat die stad, ter gelegenheid derzelver veroveringe, zeer beschadigt was geworden: in hoedanigen zin, dat woord *bouwen* van een zeer gemeen gebruik bevonden werd, in de Heilige Schrift,

zyn. By de *Griekſche* Schryveren, wordt die ſtad, blootelyk Νῖνος (*Ninos*) geheeten; hoewel de naam *Nineve* ook niet geheel onder hen onbekend geweest is.

„ Dat deze ſtad aan den *Tigris* gelegen hebbe, is klaarblyklyk, uit *Herodotus*, *Ptolemeus*, *Plinius* en andere Schryveren. Dewyl echter, anderen, als *Ctesias*, *Diodorus Siculus*, en *Ammianus Marcellinus*, ja *Herodotus* zelf eenmaal, (*L.* I. *c.* 185.) deeze ſtad aan den Euphrates plaatzen; baard deeze verſchillenheid, by zommigen, eenigen twyffel: die, naar de gedachten van den geleerden SAM. BOCHART (*Geogr. Sacr. L.* IV. *c.* 20.) niet gereder kan worden weggenomen, dan dat men ſteld, dat 'er *twee* ſteden, *Nineve* geweest zyn: de eene aan den *Tigris*, en de andere aan den *Euphrates*: in welke beide, gemelde Schryveren, zomwylen zich verward hebben, de eene voor de andere aanziende *. Ondertusſchen, is buiten tegenſpraake, dat dit *Nineve*, welke de *Hoofdſtad* des *Asſyriſchen Ryks* geweest is, aan den *Tigris*, en wel aan deszelfs *Oostlyken* oever gelegen hebbe. Doch waar,

* „ In het verbygaan, willen we den Lezer in bedenking geven, of die verwarringe van zommige Schryveren, aangaande dit *tweërly Nineve* niet zou konnen wegnemen, de zwarigheid, welke men, uit *Tob.* VI: 1. mogte inbrengen, tegen de plaatzing der ſtad *Nineve* aan den *Tigris* ſtroom: dewyl, naamlyk, aldaar, van den jongen *Tobias* en den *Engel Raphaël*, deszelfs Reisgenoot, als zy van *Nineve* vertrokken waren, gezegt word: *dat zy hunnen weg heen reisden:* en *dat* zy (zonder bepaling, *hoe lang* gereist hebbende,) *met den avond kwamen*, *aan de riviere* Tigris. Het is, in der daad, onverſtaanbaar, hoe deeze twee, eenen tyd lang, al ware het, ten allernauwſten genomen, ſlegts éénen dag, konnen *heen gereist hebben*, van *Nineve*, eer ze tot den *Tigris* naderden; by aldien deeze rivier langs de muuren dier ſtad liep. Dat, toch door *Nineve*, zo dikwerf dezelve in dit Boek genoemt word, geene andere, dan deeze Hoofdſtad van *Asſyrie*, welke aan den *Tigris* lag, gemeend werd, is ontwyffelbaar te zien, uit *Hoofdſt.* XIV: 6. Daarom zouden wy denken, dat de Schryver van dit Boek, dewyl hy wist, dat ook een *Nineve* aan den *Euphrat* lag, zich, in die beide ſteden, vergist, en *Nineve*, waar in *Tobias* woonde, voor die, welke aan den *Euphrat* lag, hebbe aangezien; als hy het geval van dien *Visch*, welke uit de rivier ſprong, *enz. Vers* 1—10. (het welk een louter *verdichtzel* is) in deeze geſchiedenisſe inlaste. 'Er zyn, toch, meer handtastelyke misſlagen in dit Boek; die ook de oorzaak zyn, waar door de rechtzinnige Kerk bewogen wierd, om het zelve onder de Apokryphe Boeken te ſtellen ".

waar, in het byzonder, kan niet met zekerheid bepaald worden. Zy word daarom, door eenigen, *boven*, door anderen, *beneden* den *Lykus* ſtroom, geſteld. De meesten meenen boven denzelven: en dus noordwaard van de plaatze, waar deeze rivier in den *Tigris* valt. Op het getuigenisſe van latere Schryveren, (vermits de ouden daar in niets beſlisſen,) naamlyk den zo genoemden *Nubiſchen Aardryksbeſchryver* EBR EDRIS, (*Clim.* IV. *Part.* 6) en den *Joodſchen Reiziger*, BENJAMIN TUDELENSIS, (*Itiner. pag.* 61, 62.) werd gemeenlyk gelooft, dat *Nineve* gelegen hebbe, recht tegen over de ſtad, die hedendaags *Moſoul* genoemt word. Doch de geleerde BOCHART, na alles, wat voor en tegen is, uit veele Schryveren te hebben opgegeeven, zegt eindelyk, (*l. c. fol.* 250.) „ *Alles wel overwogen hebbende, weeten we dit een: dat we in deezen niets zekers weeten, tot zo lang ons niet van elders meer licht zal toegeſcheenen zyn* ". En brengt daar toe, het gezegde van LUCIANUS, (*in Dialog. cui titulus* Ἐπισκοποῦντες, „ dat, naamlyk, *Nineve zo zeer vergaan zy*, dat *geene voetſtappen* overgebleven zyn, uit welke derzelver *ligplaats kon* worden aangewezen ". Gelyk die zelve geleerde Schryver hier opmerkt, de vervulling van twee plaatzen, in de *voorzegginge* van *Nahum*, *Hoofdſt.* I: 8. en III: 17. die zodanig eene ganschlyke verwoesting dezer ſtad voorſpeld hebben.

„ Door den *Profeet Jona*, is die zelve ſtad alreeds zeer vroeg (hoewel men den juisten tyd nergens bepaald vind) aanmerklyk geworden, toen dezelve, naar Gods bevel, na dat het eenmaal overtreden, en andermaal, aan hem herhaald was, zich derwaards begaf, predikende tegen de *zonden* der inwooneren, met bedreiginge, van een haastig *verderf*, dat, by volhardinge in hunne zonden, over hen beſchooren was: het welk, zo wel op den *Koning* * als op deszelfs

* „ Al hoewel, de eigen naam des *Konings*, geduurende wiens regeeringe deeze gebeurtenisſe voorgevallen is, in het *Boek* van *Jona*, verzwegen word, zo pleit de waarſchynlykheid daar voor, dat men den Koning *Phul*, daar voor erkenne Dit laat toch, met de tyd-rekenkunde, zich byzonder wel vereffenen: als men let, dat dees *Phul* een tydgenoot was van *Menahem*, den Koning in *Israël*; als te zien is; 2 *Kon.* XV: 16—20. in wiens tyd, of immers niet lang daar voor, de Profeet *Jona* ſchynt geleeft te hebben: want hy heeft geprofeteerd, onder *Israël*, in een tyd, toen *Jerobeam* II aldaar regeerde: zie 2 *Kon.* XIV: 25. Nu zyn wel tus-

zelfs *onderdaanen*, een gewenscht gevolg van *bekeeringe*, ten minsten uitwendig, te wege bracht: waar door, de stad ditmaal van den gedreigden ondergang verschoond bleef: gelyk men in het breede leest, in de *Profetie* van *Jona*, *Hoofdst.* I—III. Te recht dan mogt de Zaligmaker, wegens dit voorbeeld, de Jooden van zynen tyd des te meer bestraffen, over hunne onbekeerlykheid, zeggende, *Luk.* XI: 32. *De mannen van* Nineve, *zullen opstaan in het oordeel, met dit geslachte: en zullen het zelve veroordeelen: want zy hebben zich bekeerd, op de predikinge van* Jona: *en meer dan* Jona *is hier.* Daar door is deezes Profeets gedachtenisse noch overgebleven, by de inwooneren dier landstreek: niet alleen, by de *Nestoriaansche Christenen*, die aldaar menigvuldig zyn, maar ook by de *Mahometaanen.* De Reiziger TAVERNIER verhaald (*In deszelfs Reize, II Boek.* 4 *st.*) dat tegen over *Mosoul*, een halve myl van den *Tigris*, een kleine berg te zien is, op welken eene *Moschee* staat; die zy voorgeeven, gebouwd te zyn, boven de plaats, waar *Jona* begraven ligt. En, de *Mahometaanen* hebben zo groote eerbied voor deeze plaatze, dat zy ze te waardig achten, dan om door de *Christenen* betreden te worden.

„ In

tusschen *Jerobeam* II, en deezen *Menahem*, noch twee Koningen in *Israël* geweest: naamlyk, *Zacharia* en *Sallum*, doch die, in dien verwarden toestand van zaaken, waar in *Israëls Ryk* diestyds zich bevond, niet dan een zeer korten tyd geregeerd hebben; de eerste *zes maanden*, en de laatste slegts *éene maand*; wordende *Zacharia* door *Sallum*, en deeze weder, door *Menahem*, om het leven gebragt: zie *Hoofdst.* XV: 10—15. Weshalven, de Profeet *Jona* zeer wel, alle deeze vier Koningen, *Jerobeam* II. *Zacharia*, *Sallum* en *Menahem*, kan beleeft hebben: en dees laatste, een tydgenoot zynde van *Phul*; zo blykt, vermoedelyk, dat de Koning van *Assyrie*, die te *Nineve* regeerde, als *Jona* derwaard gezonden wierd, en die zo een pryswaardig voorbeeld gaf, aan zyne onderdaanen, in het stuk van boetvaardigheid, (*Jona* III: 6—9) deeze zelve *Phul* geweest zy. Doch, dan zal dit voorval, in den aanvang van *Phuls* regeeringe, geschied zyn; toen het *Assyrische Ryk* binnen veel engere paalen beslooten was; niet veel meer, dan de *stad Nineve*, met derzelver ommeland, in zich bevattende: te meer, dewyl Hy, geen *Koning* van *Assyrie* getiteld word, maar alleen *Koning* van *Nineve*, zie *Jon.* III: 3. En, in die vooronderstellinge, mag men verder denken, dat die zelve *Phul*, door de verovering van verscheiden nabuurige landen, de eerste grondlegger dezer *Nieuwe Assyrische heerschappy* geweest zy ".

„ In deeze Profetie, vloeijen verscheide dingen, die ons aangaande eenige omstandigheden deezer stad onderrichten: en in het byzonder aangaande derzelver *ongemeene grootte.* Hy noemt ze *Hoofdst.* III: 2. niet alleen eene *groote stad:* maar ook; *vers* 3. *eene groote stad Gods, van drie dag reizen.* Die uitdrukkinge, *stad Gods*, wil, naar eene Hebreeuwsche manier van spreeken alreeds, op zich zelf, die ontzachlyke *grootte* deezer stad beduiden: gelyk de Hebreën, ter zelver wyze spreeken, van een *leger Gods*, van *bergen Gods*, enz. Dan de nadere bepaalinge van *drie dag reizen* overtreft, al wat men van eenige stad in de geheele waereld ooit gehoord heeft: want, *drie dag reizen* konnen, niet min dan 20, 21 of 22 uuren weegs, hebben uitgewerkt. Doch de vraage is hier: hoe men deeze bepaalinge te verstaan hebbe. Hy word doorgaans verstaan van den *geheelen omtrek der stad*, waar toe verscheiden oude Kerkleeraaren, als HIERONYMUS, CYRILLUS en THEODORETUS, by SAM. BOCHART aangehaald, (*l. c. Col.* 251.) mede saamen stemmen. Het is ook waar, dat doorgaans, wanneer men de steden dus hoord begrooten, op derzelver *omtrek* word gezien; maar, ik twyffele, of men deeze *drie dag reizen*, in dien zin genomen, alhier wel zal konnen overeenbrengen, met het geen onmiddelyk volgt, *vers* 4 en 5, naamlyk: Jona *begon in de stad te gaan, ééne dag reize, en predikte..... En de lieden van* Nineve *geloofden aan God: en zy riepen eenen vasten uit* enz. Deeze *ééne dag reize, in de stad*, kan toch geenzins op den *omtrek* der stad, worden toegepast, maar, op een *doorgaan* derzelve, naar de *lengte*: en by aldien, derhalven, die beide gezegdens: Nineve *was eene stad Gods van* drie dag reizen: *en* Jona *begon in de stad te gaan ééne dag reize*, op elkander slaan; zo zal de eenvoudigste zin, die men aan zodanige bepaalinge geven kan, deeze zyn: dat *Jona*, by aldien hy de gansche stad naar de *lengte*, van het een tot aan het ander einde, had moeten *doorgaan*, met oogmerk, om de inwooneren de bekeering te prediken, van wege derzelver verre uitgestrektheid, wel *drie dagen tyds*, zou hebben moeten besteden; doch, dat, toen hy slegts *éénen dag* reizende, de stad had *ingegaan*, het alreeds gebeurde, het geen onmiddelyk, *vers* 5. nader verhaald word, naamlyk, *dat de lieden dier stad aan God geloofden, en een vasten uitriepen*, enz. waar door, (vermits het begin zyner prediking, al reeds van die vrucht verzeld was,) de moeiten van noch *twee* volgende *dagen* voort te reizen, aan den Profeet bespaard wierd. Die zelve aanmerking, deed ook den geleerden Heer J. M. HASIUS (*De magnit.*

magnit. Urbium fol. 24.) die *drie dag reizen* overbrengen tot *Nineve's* uitgestrektheid in de *lengte*: en, dewyl, by aldien dit eeniglyk tot de *lengte* word bepaald, die stad veel *langer* zou uitgestrekt geweest zyn, dan DIODORUS SICULUS aantekend, naamlyk 150 stadien; zo meend Hy, dat men, behalve de stad, zo als ze binnen haare muuren beslooten was, ook de *voorsteden*, daar onder moge betrekken. Ondertusschen, zal dit onnodig zyn, als men die *drie dag reizen* bepaaldelyk verstaat, met betrekkinge tot *Jona*, en tot de wyze hoe hy *drie dagen* zou gereist hebben, wen hy, al *predikende*, de geheele stad, van het een tot het ander einde, zou hebben doorgewandeld: want, daar door, zal de zwarigheid, die, tegen die begrooting van *drie dag reizen* naar de *lengte*, als wat ongeloofbaar, zou konnen opgeworpen worden, merkelyk verminderen: dewyl, men veronderstellen mag, dat de *Profeet*, de *stad beginnende door te gaan*, om de inwooneren te *prediken*, niet dan *langzaam*, zynen weg bevorderd hebbe: en, veel licht, in deeze *eerste dag reize*, niet meer dan tusschen 2 of 3 *uuren gaans* kan hebben afgelegt: in welken gevalle, by aldien men die *drie dag reizen*, dus alleen tot *Jona's reize* toepasselyk maakt, (gelyk het verband der zaaken volstrekt schynt te vorderen,) de geheele *lengte* der stad, omtrent 7 of 8 uuren gaans, zal konnen uitmaaken.

„ En, wat *Gods woord* aangaande de *grootte* deezer stad opgeeft, zullen de ongeweide Schryveren bevestigen. STRABO schryft (*Geogr. L.* XVI.) dat *Nineve* grooter was, dan *Babylon*; aan het welke hy gegeeven hadt, den omtrek van CCCLXXXV *stadien*. En DIODORUS SICULUS (*Lib. II.*) tekend aan: dat *Ninus*, de Stichter deezer stad, zich had voorgesteld eene Stad te bouwen, die niet alleen dus lang de *grootste stad* der *geheele waereld* was geweest, maar ook welker gelyke geene der Nakomelingen, geredelyk zou durven ondernemen. En voegt daar by, dat zy CL *stadien lang*, XC *breed* was: en dat de gansche omtrek der muur, in zich vervatte CCCCLXXX *stadien*. *Vier honderd en tachtig stadien* bedragen LX *Roomsche mylen* van 3 in één uur gaans, des, naar deeze bepaaling, geheel *Nineve* XX *uuren gaans* in haaren geheelen omtrek zou gehad hebben. En dewyl XX *uuren gaans*, naa genoeg met de uitgestrektheid, van *drie dag reizen* overeenstemmen; zo is het niet vreemd, dat die, welke, de *drie dag reizen*, waar van *Jon.* III: 3. gemeld word, tot den geheelen *omtrek* der stad brengen, in die bepaaling, door DIODORUS, van CCCCLXXX *stadien*, veel sterkte voor hun

hun gevoelen meenen te vinden: hoewel wy bewezen hebben, dat dit met de omstandigheden van het verhaal, niet saamen stemt.

„ Uit al wat we dus, in vergelykinge der ongeweide Schryveren, met Gods woord, konnen opmaaken, blykt klaar dat *Nineve*, ten aanzien van haare *grootte*, den prys behaalen mogte, boven alle steden, die ooit in de waereld zyn bekend geweest: en dat alle de steden, die noch in onzen tyd, wegens haare zeldzaame grootte, zo zeer geroemd worden, als *Peking*, *Nanking*, *Delly*, *Ispahan*, *Kaïro*, *Parys*, *London* enz. by *Nineve*, nauwelyks zouden te vergelyken zyn. Zy was echter, naar gelang van haare uitgestrektheid, niet zo dicht *bewoond*, en derhalven ook zo *volkryk*, dan deeze gemelde steden zich bevinden. En dit is ook te besluiten, uit de opgave der *meer dan honderd en twintig duizend Menschen*, (binnen deeze stad,) *die geen onderscheid wisten, tusschen hunne rechter en slinkerhand: Jon.* IV: 11. Dit is eene beschryving van zeer jonge *Kinderen*, die naauwlyks *twee* of *drie jaaren* ouderdoms bereikt hadden. By aldien men toch, met SAM. BOCHART (*l. c. fol.* 253.) veronderstelle, dat deeze Kinderen voor het minste, een *vyfde* gedeelte van alle de inwoonderen deezer stad hebben uitgemaakt; zo beloopt derzelver geheel aantal, niet meer dan 600000 Menschen; het welk zeker, niet zeer *veel* is, naar evenredigheid van haare *grootte*. Zelfs worden de inwoonderen van *London*, die gewislyk onder de kleinste in omtrek is, onder de steden, die we zo even opgegeeven hebben, op 600000 Zielen geschat. Daarom, is zeer waarschynlyk, dat de binnenruimte der stad *Nineve*, met veele *tuinen*, *boomgaarden* en andere opene vakken, is vervuld geweest; die wel veel plaats weg namen, maar schaars, hier en ginds, slegts van weinige *huizen* en *inwooneren* voorzien waren.

„ Al hoewel, deeze stad, by haare weergalooze grootte, ook zeer *sterk* was, hebbende, gelyk dezelve DIODORUS SICULUS (*l. c.*) verhaald, eene muur van die dikte, dat drie wagens naast elkander, daar over konden heen ryden: welke gesterkt was, met 1500 toorens; zynde elk ter hoogte van 200 voeten; zo is zy, echter, gebleken, niet onverwinbaar te zyn. Was zy, de eerstemaal, wegens de betoonde boete der inwoonderen, door Gods langmoedigheid, verschoond gebleven, naar *Jon.* III. dewyl deeze toch daar na de hun bewezen Godlyke langmoedigheid, ondankbaar misbruikten, tot hunne voorige zonden wederkeerende, heeft ze Gods wraakstraffe niet konnen ontgaan. De gansche God-

sprake van *Nahum* is vervuld, met zwaare *bedreigingen*, die de droevige rampen, haar aanstaande, voorspeld hadden: en word deeze voorzegginge daarom, in het *opschrift*, de *last* van *Nineve*, genoemt. Desgelyks *Zephanja* II: 13—15. De HEER zal zyne hand uitstrekken tegen het Noorden. Hy zal *Assur* verdoen: en hy zal *Nineve* stellen tot eene *verwoestinge*, droog als eene woestyne. En, in het midden van haar, zullen de kudden legeren *enz.* Men leest *Tob.* XIV: 17. dat *Tobias* den tyd deezer *verwoestinge* beleefd heeft; en dat dezelve volbracht zy, door *Nebuchodonosor* en *Assuerus*. Anders zegt men, door *Nabopolasser*, wel eer de *Assyrische* landvoogd van *Babel* en *Cyaxares* II. Koning der *Meden*: en, byaldien, door *Nebuchodonosor*, (welke zommige denken den *gemeenen naam* van alle de Koningen van *Babylonie*, geweest te zyn; gelyk, die van *Pharao* was, onder de *Egyptenaaren*,) deeze *Nabopolasser* verstaan word, en door *Assuerus*, (anders *Ahasuerus* genoemt,) *Cyaxares* II. zo stemt dit zeer wel te zaamen, met het bericht der ongeweide Schryveren; die deeze *verwoesting*, aan gemelde Koningen, gemeenlyk toeschryven. Derwyze, tracht de geleerde PRIDEAUX, het een met het ander te vereffenen, (in zyne *Aaneenschakeling der Hist. bladz.* 53, 54.) Het welk zou voorgevallen zyn, in het 29 jaar der regeeringe des Konings *Josie* ".

De Waarheid van den Christelyken Godsdienst, *beweezen voor Ongeleerden en Eenvoudigen. Nevens een Brief aan den Schryver, en het Antwoord van den zelven. Te Amsterdam by* L. van Hulst 1767. *in groot Octavo* 106 *bladzyden.*

AEngezien de kennis en erkentenis der waerheid van den Christelyken Godsdienst, ene zaek is, die niet slechts den Geleerden, maar ook den Ongeleerden betreft; zo is 't wel der moeite waerdig, dat de Voorstanders van den Christelyken Godsdienst, zich bevlytigen, om dit onderwerp in zodanig een daglicht te stellen; dat Menschen, die, met een gezond Verstand bedeeld zyn, maer de vereischte bekwaemheid en gelegenheid niet hebben, om afgetrokken redeneeringen en geleerde onderzoekingen na te gaen, deswegens behoorlyk overtuigd konnen worden. Dit is het hoofdbedoelde des Schryvers van dit Stukje, en hy stelt zich ten dien einde voor, de waerheid van den Christelyken Godsdienst, enkel op *Gebeurde Zaken* te vestigen; en zyne redenering daer omtrent, op zo-

zodanig ene wyze in te rigten, dat zulke eenvoudige Menschen de gegrondheid daer van ligtlyk konnen bespeuren. — Onze Autheur is in de uitvoeringe niet ongelukkig geslaegd, en zyn Geschrift is van die natuur, dat het voor zodanige Menschen van wezenlyken dienst zy; voor zo ver het hun een geleidelyken redeneertrant aen de hand geeve, en gronden inboezeme, op welken zy, ene behoorlyke oplettenheid aenwendende, voort konnen gaen, om hunne overtuiging op ene redelyke wyze te vestigen.

De hoofdstelling van onzen Schryver is deze. „ De geloofwaardigheid der Leere van JESUS hangt geheel en al af van *Gebeurtenisfen*, van *Wonderwerken gewrogt* tot bewys van JESUS *Godlyke Zending* ". Hier aen, zegt hy, kan men die Leer toetsen: zo JESUS van GOD gezonden is, om ons te leren, dan is zyne Leer waer: en of hy van GOD gezonden is, moet blyken uit die gebeurtenisfen, welken, als onloochenbare bewyzen dier zendinge, worden opgegeven. Gevolglyk komt het hier slegts aen, op het onderzoeken der twe volgende zaken.

„ I. Of, ondersteld zynde dat die Gebeurtenisfen, welke ons in de Evangelien verhaald worden, waar en geloofwaardig zyn, dezelven de Godlyke zending van JESUS bewyzen?

„ II. Of die verhaalde Gebeurtenisfen waarlyk zyn voorgevallen? "

Deze twee Stukken beredeneert onze Autheur vervolgens op ene manier, die zeer wel geschikt is naer de algemene vatbaerheid. Zie hier, hoe hy den inhoud zyner deswegens voorgestelde redeneringe kortlyk te zamen trekt.

Betreffende het eerste luidt zyne zamentrekking aldus. „ Nademaal Wonderwerken in 't algemeen eenvoudige, en kragtige bewyzen zyn, dat hy, die dezelven doet, ondersteund wordt en gezonden is door een Wezen; dat magt heeft over de Wetten der Natuure, welken hy verandert, en de klaarste kentekenen zyn ter onderscheidinge van waare en valsche voorwenders eener bovennatuurlyke Zendige; nademaal JESUS Wonderwerken, ter bevestiginge van zyne Leere gedaan, niet konnen geschied zyn door eene magt, hem van booze Geesten verleend, om dat zyne Leere tegen hen is aangekant; nademaal de Wonderwerken van JESUS, gedaan in den naam van den eenigen GOD, Schepper des Hemels en der Aarde, bewyzen dat, dat Wezen, door wiens magt hy dezelve deed, die Leere goedkeurt, en geen andere Wezens door tegengestel-

de Wonderen, beweezen hebben dat 'er meer evenmagtige Goden zyn; invoege, indien 'er al evenmagtige Wezens waren, 't geene ten hoogste onwaarschynlyk is; zy door hun stilzwygen afstand hebben gedaan, van allen eisch op den dienst der Menschen; en eindelyk, nademaal 'er niets in JESUS Leere gevonden wordt, dat niet van den GOD der Waarheid komen kan, of dat hem onwaardig is, niets dat niet door Wonderwerken kan beweezen worden, van GOD afkomstig te zyn; zo is de Godlyke Zending van JESUS vry van alle tegenwerpingen, op reden steunende, en door de vereischte bewyzen bevestigd".

Met opzicht tot het tweede Stuk, komt zyne redenering hier op uit. „ De Eenvoudigsten onder ons konnen niet nalaaten overtuigd te wezen, dat 'er thans veele Volkeren zyn, die de Leere van JESUS belyden; dat, voor onzen tyd, veele Volkeren dezelve beleeden hebben; en dat 'er egter een tyd geweest is, dat niemand iets van deeze Leere wist. Derhalve moeten wy opklimmen tot den eersten oorsprong van haare voortplantinge. Dan zullen wy bevinden, dat niets dan de zekerheid der Gebeurtenissen, welke de Evangelisten verhaalen, en der Wonderen, op welken zy zig beroepen, tot bewys van de waarheid van JESUS Zending, de Menschen heeft konnen bewegen, om die Leere aan te neemen. 1. Om dat, indien de Schriften der Evangelisten, en de Gebeurtenissen door hen verhaald, verdigt waren, 't zy in dat Land, dat in die Schriften als het tooneel dier bedryven ondersteld wordt, of in eenig ander Land, dezelven hunne eigen Wederlegging met zig zouden gebragt hebben, en onmogelyk door zo veele Volkeren konden geloofd worden, dewyl elk Mensch met zekerheid kon weeten, dat zy openbaare valsheden behelsden. 2. Om dat de Wonderwerken, zo min als de Geschiedenissen, van JESUS en zyne Apostelen verdigt konnen zyn, dewyl de Leere van JESUS niet op Redenkavelingen, maar alleen op die Wonderen rust, welken, indien ze niet gewrogt waren, en in 't openbaar in de tegenwoordigheid der Ongeloovigen gewrogt waren, elk mensch van de valsheid dier Leere handtastelyk zouden overtuigd hebben; zo dat geen mensch in staat geweest zoude zyn, om eene Leere, op openbaare en alom bekende valsheden gegrond, te gelooven. 3. En eindelyk, om dat de Leere van JESUS by den aanvang niet door geweld is voortgeplant geweest, maar de menschen dezelve vrywillig, door overtuiging van haare Hemelsche afkomst, en in weerwil van ver-

vervolgingen, hun om die belydenis aangedaan, hebben aangenomen; zo dat niets dan de onloochenbaare zekerheid van de Wonderen van JESUS en zyne Apostelen hen heeft konnen beweegen om die Leere, ten koste van hun belang, te omhelzen. Derhalve is 'er alle reden van de waereld om van de waarheid van JESUS en der Apostelen Wonderwerken overtuigd te wezen, om dat, indien die valsch zyn, het onmogelyk is reden te geeven van de voortplanting van JESUS Leere onder zo veele Volkeren. En dewyl, indien die Wonderwerken gebeurd zyn, de Godlyke Zending van JESUS ontwyffelbaar is, gelyk wy te vooren getoond hebben, zo volgt 'er uit dat de Leere van JESUS van God afkomstig, en de Christelyke Godsdienst ten volle geloofwaardig is".

Aen deze Verhandelinge is gehegt *een Brief aen den Schryver*, in welken hem onder het oog gebragt wordt, of 'er niet meer *Redenkaveling* vereischt worde, om zich volkomen te overtuigen van de waerheid van den Christelyken Godsdienst, dan hy in deze Verhandelinge vooronderstelt? Of men, ter beoordeelinge hier van, niet eerst door *Redenkaveling* moet weeten, dat 'er een God is, dat hy een God der Waerheid is, en tevens nagaen wat in zich zelven redelyk, heilig en dus Gode waerdig of in tegendeel onwaerdig is, om dus gegrond te konnen bepalen, wat al en wat niet, door Wonderwerken, bewezen kan worden van God afkomstig te zyn? Op dezen Brief schryft onze Autheur een *Antwoord*, waer in hy tracht te doen zien, dat 'er, ene Godlyke Openbaring zynde, die door zodanige Wonderwerken bevestigd wordt, gene Redenkavelingen, over de gemelde onderwerpen, noodig zyn, die de gemene vatbaerheid te boven gaen. Als JESUS zyne Godlyke Zending door Wonderwerken staeft, en niets leert, *dat onderling strydig is*, of *aenloopt tegen onze allerklaerste en zeer zekere kundigheden*, of waer door, eindelyk, *ene voorgaende Openbaring, die even blykbaer door Wonderwerken bewezen was, geloochend of valsch verklaerd wordt;* dan zyn, zegt hy, die Wonderwerken genoegzaem, om zulke menschen op goede gronden van de waerheid der Leere van JESUS te overtuigen, zonder dat zy noodig hebben dat die Leer voor af door Redenkavelingen, uit de natuur der dingen afgeleid, betoogd worde. Dit denkbeeld ontvouwt onze Schryver in dit Antwoord nader, ter ophelderinge en bevestiginge zyner Verhandelinge.

Chris-

Christelyk Onderwys of Kort en Bondig Zamenstel van Godgeleerdheid en Zedekunde, opgesteld door den Eerwaarden en Hooggeleerden Heere J. VERNET, *Hoog Leeraar en Predikant te Geneve. Naar de Tweede Uitgave, door den Schryver op nieuw overgezien en vermeerderd. Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Te Monnikkendam, by* T. Tjallingius 1767. *Behalven het Voorwerk* 223 *bladzyden, in gr.* 8vo.

DEze beknopte ontvouwing van de Leere der Waerheid, die naer de Godzaligheid is, verdient, met het hoogste regt der algemene lezinge aangeprezen te worden: voor zo ver ze het wezenlyke der Godsdienstige Leere op ene duidelyke wyze, in ene geleidelyke orde, den Geleerden niet ongevallig, en den Eenvoudigen bevatbaer, voordraegt. —— Zy, die in 't lezen van Godgeleerde Schriften, het ontknoopen van Schoolsche verschillen, het nagaen van de ydele twisten der vroegere en latere Godgeleerden, op 't oog hebben, zullen, 't is waer, in deze Leerwyze van den Hoogleeraer VERNET geen genoegen hebben; vermits het zyn oogmerk niet geweest is, zich op te houden met menschelyke leeringen en geschillen, die het Christendom verdeelen; maer zich voornaemlyk toe te leggen op het voorstellen van den inhoud der Leere van Gods Woord, die strekt om de belyders der Openbaringe, in Liefde tot God en den Naesten, te verenigen. —— Deze Leerwyze is hem, en anderen, gelyk hy in zyn Voorbericht te kennen geeft, voorgekomen als de bekwaemste, om drie goede uitwerkingen voort te brengen.

„ De eerste, om veele tegenwerpingen van ongeloovigen te vermyden, welke meer vallen op nieuwe en byzondere gevoelens, dan op het waare en oude Christendom De tweede, om de Christenen, zo veel moogelyk hunne ongelukkige verdeeldheden te doen vergeeten, of ten minste hen nader aan malkander te brengen, door hun den Godsdienst te vertoonen in die eerste schoone eenvoudigheid, waar aan zy zich alle moeten houden. En eene derde nuttigheid van geen minder belang dan de twee voorgaande, zou wezen, door de naauwe verbintenisse en gestadigen overgang van de Leere tot de Zeden, te toonen dat de hoofdzaak van de Christelyke belydenisse is de zuiverheid van zeden".

Dit eerste Deel, dat thans het licht ziet, is onderscheiden in zes Boeken. Het eerste behelst enige *Algemeene en voorbereidende aanmerkingen over den Godsdienst:* daer aen volgt ene ont-

ontvouwing van *de kennis van God en den Godsdienst, zo verre dezelve gehaald kan worden alleen uit het Licht der Natuure.* In het derde Boek handelt onze Godgeleerde over *het tweede middel om ons te onderregten in den Godsdienst, de Godlyke Openbaring.* Voorts gaet hy over ter beschouwinge van *de Godlyke Volmaaktheden*, ter verklaringe van *de Schepping der Wereld, en in 't byzonder van den Mensche*, als mede van de *Godlyke Voorzienigheid;* en besluit eindelyk dit Deel, in 't zevende Boek, met ene kortbondige ontvouwing van *den Joodschen Godsdienst.* —— Om 'er den Lezer nog iets byzonders uit mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot des Autheurs voorstel, rakende *het Godlyk gezag der Heilige Schrift, en hoe dezelve ons moet dienen tot een regelmaat des geloofs;* waer omtrent hy zich aldus uitdrukt.

„ De Openbaringen welken GOD heeft gegeeven, eerst door Mozes en de Profeeten, en naderhand door JESUS CHRISTUS en zyne Apostelen, zyn niet slegts met leevende stemme verkondigd, maar ook in geschrift gesteld; om dat het gene alleen met de stem wordt uitgesproken schielyk vergeeten wordt, en alleen strekt voor de geenen, die 'er by tegenwoordig zyn, en in staat om het te kunnen verstaan: daar het geen in geschrift gesteld is, beter bewaard wordt, zich wyd en zyd verspreidt, en op de nakomelingschap overgaat. Nademaal de Bybel dan de schatkist is van de godlyke Openbaaringen, moeten wy dit Boek hoog achten, het zelve met yver leezen, en houden voor den regel van ons geloof en gedrag. Men noemt het zelve Gods Woord, schoon het door menschen is geschreeven: om dat de zaaken welken zy beschryven niet koomen uit hun, maar van GOD zelve. Mozes hadt zyne Wet ontfangen van GOD. De andere Profeeten werden ook geleid en bestierd door den Geest van GOD, om te leeren en te profeteeren, gelyk zy gedaan hebben. 1 Petr. II. De inhoud van het Nieuwe Testament is niets anders dan een getrouw verhaal van het gene GOD geleerd en wonderdadiglyk gewerkt heeft door JESUS CHRISTUS. Deeze Schryvers doen 'er niets by van het hunne: zy spreeken als Historieschryvers en als ooggetuigen. *Het gene wy gezien hebben met onze oogen*, zegt de Apostel Joannes, *het gene wy gehoord hebben, en onze handen getast hebben van het woord des levens, dat verkondigen wy u.* 1 Joann. I. Daarenboven waren deeze Schryvers van het getal der Apostelen en Discipelen, waar aan Onze Heer den bystand van den Heiligen Geest hadt beloofd: *zo lang ik by u ben*, zeide hy, *geeve ik u het woord dat ik van mynen Vader ontfangen hebbe: maar de Heilige Geest welken de Vader zenden zal in my-*

mynen naame, die zal u alles leeren, en zal u indagtig maaken alles wat ik u gezegd hebbe. Joann. XIV. 26. Deeze belofte is bewaarheid door de wonderdadige gaven, welken op de Apostelen en derzelver eerste Leerlingen zyn uitgestort. Dit heeft den Apostel Paulus doen zeggen; *Wy zyn niet gekoomen met uitneemendheid van woorden of van wysheid; maar in betooninge van geest en kragt; op dat uw geloof niet zou zyn in wysheid der menschen, maar in de kragt Gods.* 1 Kor. II. Voor zo veel wy dan zo gelukkig zyn van hunne schriften in handen te hebben, zyn deeze schriften, buiten twyfel van het zelfde gezag als hunne gesprekken, en verdienen van onze zyde dezelfde achting en het zelfde geloof als hunne prediking by de genen die het geluk genooten van hen te hooren.

„ Schriften van andere wyze en vroome Mannen kunnen min of meer hunne achting hebben, naar maate zy nader koomen aan de Euangelische zuiverheid, maar men moet 'er geen gelyk gezag aan geeven als aan de zulken, waar van wy nu gesproken hebben. 1. Om dat men in zaaken van getuigenisse altyd de vroegste Schryvers en ooggetuigen voortrekt voor zulken, die de zaaken, om zo te spreeken, maar uit de tweede hand hebben. Zo leeren wy van Mozes zelve beeter welke de Wet was, die hy van GOD hadt ontfangen, dan wy het uit eenige andere Schryvers zouden begrypen. Wy weeten met meer zekerheid wat JESUS CHRISTUS gedaan en geleerd heeft, uit het leezen van de eige schriften der Apostelen, dan van laatere Schryvers, die 'er niet zo wel van konden onderregt wezen. 2 Mozes en de Profeeten, de Evangelisten en Apostelen hadden bovennatuurlyke gaaven ontfangen, waar door zy hunne godlyke zending bekragtigden, en dit maakt hen tot Schryvers verre boven zulken, die niets hebbende dan menschelyke verlichtingen, altyd onderworpen zyn zich te bedriegen.

„ Men moet evenwel niet denken dat de Profeeten en Apostelen bovennatuurlyke verlichtingen ontvingen in zaaken welken niet eigenlyk het onderwerp van hunne zending betroffen. Als het geviel, dat zy in hunne gesprekken en brieven, eenige gemeene en onverschillige zaaken mengden, gelyk wanneer Paulus zyne vrienden groet, en verzoekt dat zy hem de pergamenten zullen zenden, 2 Tim. IV. 13, dan spreeken zy niet als Profeeten en Apostelen: dan zyn ze maar gemeene menschen, die in dit opzicht niet meer vry zyn van dooling of vooroordeel dan anderen.

„ Ja, wanneer zy zelfs spreeken van godlyke Waarheden, moet men niet gelooven, dat elk woord of elke spreekwyze hun

hun van GOD is ingegeeven. Dit wordt nergens gezegd; en wy zien inderdaad, dat de ſtyl van den eenen niet gelykt naar die van den anderen. Dikwils is hun ſchryftrant zeer gemeen. Elk van hun hadt in zyne wyze van verhaalen of leeren, zyn eigen gebruik, en bediende zich van uitdrukkingen, welken hem eigen waren. En dit maakt onder hen geen wezenlyk verſchil of verandering in den grond van zaaken. Ten opzichte van de gebeurtenisſen, ziet men, dat de een zyn verhaal verkort, de ander het zelve uitbreidt of anders ſchikt dan een ander, gelyk het is met alle Historieſchryvers, die malkanderen niet uitſchryven; maar in de zaaken ſtrydt hunne vertelling noit, en alles koomt op het zelfde uit. Schoon de redeneeringen van onzen Heere met verſchillende woorden zyn aangeteekend, de zin is overal dezelfde. Schoon de Apostelen in hunne eige geſprekken uitdrukkingen en zelfs redenkavelingen laaten invloeijen, welken eene verſcheidenheid van inborst te kennen geeven, is 't ſlegts van dit gevolg dat ze elk eene byzondere wyze van voorſtelling gebruiken, welke egter geene verandering maakt in het wezenlyke der zaaken. Om hier van een voorbeeld te geeven: de Apostel Paulus, aan de Jooden ſchryvende in zynen Brief aan de Galatiers, Kap. IV. bedient zich van eene zinſpeeling afgeleid van Sara en Hagar, om hen, naar de wyze der Jooden van dien tyd, te doen begrypen, dat de Christelyke Kerk meer voorregten hadt dan de Joodſche. Dezelfde Apostel voor de Atheners predikende, Hand. XVII, roemt het opſchrift van een Altaar, welken hy gezien hadt, en haalt eene plaats aan uit een Heidenſchen Dichter, om hem te dienen tot eene inleiding van de waarheden, welke hy verkondigde. Ziet daar twee zeer verſchillende wyzen van voorſtelling. De eene zo wel als de andere is goed, zynde beide geſchikt naar den tyd, plaats en perſoonen. En dewyl dit van geen belang was voor het wezenlyke van den Godsdienst, werdt het aan de voorzichtigheid en vryheid van de Evangeliſche Predikers en Schryvers overgelaaten.

„ Men moet zich derhalve, in het leezen van de Heilige Schrift niet te veel ophouden met de enkele ſtyl en wyze van voorſtelling; want dit is niet anders dan een uiterlyke form en iet toevalligs, 't welk verſchillen mag. Ons geloof hangt niet af van een woord of lettergreep. De zaaken van gewigt, de voornaame gebeurtenisſen, de leerſtukken, het zedelyke, de bedreigingen, de beloften, met één woord, al wat den grond en het wezenlyke van den Godsdienst uitmaakt, is zo dikwils herhaald, dat het verſchil van de uitdrukkingen zelfs dient om het zelve te meer in te ſtampen en te verklaaren, zonder eenige verandering te maaken in de zaaken. „ Uit

„ Uit het gene wy gezegd hebben kan men zich een regel maaken voor zyn geloof. Naar maate eene zaak weinig verklaard, of in den Bybel niet anders dan by gelegenheid wordt aangeroerd, begrypt men, dat dezelve ons weinig aangaat, ten minste voor zo verre het duister is; anders zouden de heilige Schryvers niet nagelaaten hebben het zelve omstandiger te verklaaren. Het staat derhalve vry in zulk een geval zyn oordeel op te schorten, ten minste behoort men zich te wagten hier omtrent al te beslissend te wezen, en met ongenoegen te zien, dat anderen anders denken dan wy; een verschil van gevoelens over zaaken van zulk een aart is van weinig belang. Het zelfde, zegge ik, aangaande stukken, welken in zich zelven niet gewigtig zyn, schoon ze klaar zyn uitgedrukt. Dezelven met achting aanneemende, is het ondertusschen redelyk 'er zich minder aan te houden, dan aan stukken, welken den grondslag raaken. Hier in dan, gelyk in alle andere gevallen, eischt de voorzigtigheid, het weezenlyke aan te grypen, en zich voornaamelyk te houden aan het gene, welk tot steunzel dient van den Godsdienst en goede zeden.

„ Het voordeel nu van zulk een Regel van Geloof en gedrag te hebben, als de Heilige Schrift, is zeer groot. Hier door krygen wy kundigheid van veele waarheden, welken het enkel Licht der Natuure ons niet hadt ontdekt. Wy zyn getrokken uit de onzekerheid en verlegenheid, waar in zich de Heidenen bevonden over stukken zelfs van de natuurlyke Godgeleerdheid. Wy vinden een veilige en gemaklyke leiding tot alles, wat den Godsdienst en den weg van geluk aangaat. Is het in een Burgerlyke Regeering van nut, geschreeven Wetten te hebben, welken het Recht vaststellen, en de zaaken naauwkeuriger bepaalen dan de enkele Rede zou doen; van geen minder nut is het in de zaak van den Godsdienst, eenen regel te hebben, welke ons bestiert en belet *om niet als de vloed bewegd en omgevoerd te worden met alle wind der Leere.* Efez. IV. 14.

„ 't Is waar dat sommige menschen in dooling geraaken, niet tegenstaande zy de Heilige Schrift in handen hebben; doch dit ontstaat niet uit het gebrek van den Regel, maar om dat men 'er zich of geheel niet, of ten minsten kwaalyk van bedient. Men ziet Christenen, die de Heilige Schrift weinig leezen, of haar gezag klein achten, en liever hunne eige gevoelens of enkel menschelyk gezag volgen. Dus maakten de Farizeeuwen de Wet van Mozes kragteloos door hunne nietige overleveringen, gelyk Onze Heer hun verwyt. Eenigen vervuld met zekere vooroordeelen, willen noodzaaklyk in de

Schrift

Schrift vinden het gene zy zelven in hun verſtand hebben, in plaats van te luisteren, wat dezelve leert. Sommigen verklaaren dezelve kwaalyk door onkunde, geen gebruik weetende te maaken van de regelen van een gezond Verſtand of goede Oordeelkunde. Anderen eindelyk zondigen door een onbezonne verwaandheid, met te beſlisſen, het gene de Schrift niet beſlist, en tot Artikelen des geloofs te maaken, het gene zy duister heeft gelaaten.

„ Als men de Heilige Schrift met onderſcheid leest en met een opregte begeerte om wyzer te worden, zal men bemerken van hoe groote nuttigheid dezelve voor ons zy. Men zal dan bevinden het gene David zeide, *dat ze het verſtand verlicht en het hart verblydt, dat ze den ſlegten wysheid geeft*, en *een jongeling wyzer maakt dan de gryſaards*. Ps. CXIX. De H. Paulus aan zynen Leerling Timotheus ſchryvende, doet hem ook opmerken, dat deeze oefening de kortſte weg tot de wysheid is: *Gy hebt van kinds af*, zegt hy, *de Schriften geweeten, die u wys kunnen maaken tot zaligheid, door het geloove, 't welk in Christus Jeſus is. Alle de Schrift is van God ingegeeven, en is nuttig tot leeringe, tot wederlegginge, tot verbeeteringe, tot onderwyzinge, die in de rechtvaardigheid is: op dat de menſche Gods volmaakt zy, tot alle goed werk volmaaktelyk toegerust*".

Jubel-Leerreden over Openb. XIV. vs. 6 en 7. Door JOHANNES BRUMMEL. *Predikant te Ooster en Westerblokker. Te Hoorn, by* A. Brouwer *en* Zoon, *en* W. Breebaart, 1766. *in quarto* 52 *bladzyden.*

DE Eerwaerde *Brummel* heeft deze Leerreden uitgeſproken op den 14den July 1766, den eigenſten dag, op welken, in het jaer 1566, en dus voor 200 jaren, de eerſte openbare prediking des Euangeliums, door een Protestantsch Leeraer, in *Holland* op een Veld te *Westerblokker*, geſchiedde. Hy neemt deze gelegenheid waer, om zynen Toehoorderen te ontvouwen het geen ons Openb. XIV. 6 en 7 aengetekend ſtaet; hoe *Joannes* een Engel zag en hoorde, vliegende in het midden des Hemels, met de rol van 't eeuwig Euangelie in zyne hand, om dat den inwooneren der Aerde zonder onderſcheid te verkondigen, met bevel, om God te vreezen en te verheerlyken, uit aenmerking van zyn reets begonnen en ras aenſtaende oordeel. Hy tracht hen vervolgens te doen opmerken, hoe dit *Profetisch gezigt* bepaeldlyk t'huis te brengen zy,

op den tyd der Kerkhervorminge, zo als dezelve, met den aenvang der zestiende eeuwe, begonnen en verder voortgezet is. Hier aen hecht zyn Eerwaerde een beknopt bericht van de opkomst en voortgang der Kerkhervorminge, byzonder in de Nederlanden; gevende tevens een bepaelder verslag van de prediking van *Jan Arentsz.* of *Aartz*, een Mandemaker van *Alkmaer*, die, op den 14den July 1566, de eerste openbare predicatie onder de banne van *Westerblokker* deed, op een stuk lands, daer een Reguliers klooster gestaen heeft. Dit alles word besloten met ene ernstige Toepassinge, die inzonderheid strekt, om de Toehoorders op te wekken, om een recht gebruik te maken van de Godlyke weldaed, waer mede hy Nederland van dien tyd af begiftigd heeft, en die hy nog bestendig over ons doet volduuren. —— De omstandigheden van den tyd, waer op in dezen geoogd word, zyn zeker aenmerkelyk; en de gevolgen, die daer uit verders ontstaen zyn, heeft ieder Voorstander van de zaek der Vryheid en des Godsdienstes ongetwyffeld hoog te schatten: 't is derhalven ook, schoon men 'er niet nieuws over hebbe te melden, niet oneigen, by deze en gene gelegenheden de aendagt van Nederlands Inwoonders daer op te vestigen; en 't kan zyne nuttigheid hebben, een gelukkig Volk te herinneren, hoe ze aenvangelyk tot dat geluk gekomen zyn, om hen op nieuws aen te moedigen, tot een recht dankbaer gebruik. Tot dit einde is deze Leerreden niet ongeschikt, en ze kan gevoegelyk ene plaets beslaen, in ene Verzameling van Leerredenen, die betrekkelyk zyn tot de lotgevallen van ons Vaderland.

Amsterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen enz. beschreeven door J. WAGENAAR, *Historieschryver der Stad. Tiende Stuk. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel 1767.

Dit tiende Stuk., waar in onze geagte Historieschryver, met veel naauwkeurigheid en oordeel, verscheidene zaaken ontvouwt, die tot de Regten der Stad betrekkelyk zyn, is verdeeld in twee Boeken.

Het eerste Boek geeft een onderscheiden berigt van de Privilegien of Voorregten der Stad en derzelver Ingezetenen, waar door hun handel, in het voorgaande Deel beschreeven, beveiligd wordt; als mede van de voornaamste en algemeenste Gewoonten en Keuren, naar welken zy geregeerd worden. — Men vindt 'er, in gevolge hier van, eene naauwkeurige melding van de Jurisdictie der Stad, zo te Water als te Lande: van

van haare altoosduurende vereeniging met Holland; van het Wapen, dat de Stad oudtyds gevoerd heeft, en 't geen 't nog heden draagt; van het Regt der Maate, der Excynzen, van het Exueregt, van het Regt tot het heffen van Paalgeld, mitsgaders van geld op Renten te mogen ligten; en voorts van veele byzondere Gewoonten en Keuren, die ter handhaavinge van eene geregelde orde en 't algemeene welzyn der Ingezetenen dienen.

Het tweede Boek ſtrekt om ons onder 't oog te brengen de Ambagtsheerlykheden en andere bezittingen der Stad, welker beſchryving aan 't bovengemelde gehegt wordt, voor zo ver ze geagt mogen worden, een gedeelte haarer Voorregten uit te maaken. Hier in ontmoeten we eene geregelde beſchryving van de Ambagtsheerlykheden, *Amſterveen*, *Ouderkerk*, *Diemen*, *Slooten*, (Sampt, *Slooterdyk*, *Osdorp*, de *Vrye Geer* en de *Vrye Ambagten*;) *Kudelſtaart*, *Leimuiden* en *Vriezekoop*, de *Volewyk*, *Urk* en *Emmeloord*, waar van de aanmerkelykſte byzonderheden gemeld worden. Verder komt ons hier in voor een berigt van het aandeel dat de Stad heeft in de Volkplanting van *Suriname*, als mede van het regt der Stad over veele byzondere Meeren, Polders, Dyken, Wegen en Vaarten, zynde ten deele in den eigendom, ten deele in eene beheering of toezigt over dezelven gelegen. —— Zy die dit Stuk doorbladeren, zullen, zo ze geen Ingezetenen van Amſterdam zyn, (voor welken alles wat hier in gemeld wordt min of meer van aanbelang is,) 'er zekerlyk veele byzonderheden in ontmoeten, in welker kennis ze voor zich zelven geen belang ſtellen; dit is zeer natuurlyk; doch ze zullen egter, eenige nieuwsgierigheid bezittende, het zelve over 't algemeen met genoegen leezen, en hier en daar nog wel iets vinden, dat hunne aandagt byzonder tot zich trekt. Van die natuur is onder anderen 't geen onze Autheur voordraagt, raakende *de uitgeſtrektheid van der Stede Vryheid te Water*; 't welk ons ook bewoogen heeft, om het hoofdzaaklyke hier van in deezen aan de hand te geeven; te meer nadien 'er voorheen, met opzigt tot de *Volewyk*, merkelyk verſchil over dit ſtuk gevallen is.

Het is zeker, dat der Stede Vryheid te Water, by de Handvest van 't jaar 1342 (*), uitgebreid werd, niet ſlegts tot vyftig roeden oostwaards, langs den Zeedyk in 't Y, maar zelfs, in de haven, *ten halven ſtroom toe*; dat is, tot op de helft van den ſtroom, tusſchen de Stad en den overzydſchen oever.

(*) Handv. *bl.* 10. [2.]

oever. Doch 't is niet zo zeker, of de *Volewyk* toen reeds in weezen ware, en omtrent die gedaante hadde, welke zy nu tegenwoordig heeft; dan of ze diestyds eene ondiepte in 't Y ware, en dus onder den ſtroom begreepen wierd. In 't laatſte geval zou *ten halven ſtroom toe* zyn op den halven afſtand tusſchen de Stad en den Waterlandſchen dyk. In 't eerſte geval, dat niet onwaarſchynlyk is, zou die Vryheid zich niet verder uitgeſtrekt hebben, dan tot op den halven afſtand tusſchen de Stad en de *Volewyk*. Dit vastſtaande komt vervolgens in overweeging, welke de uiterſte bepaaling der Stad diestyds was. Zo de Oude Brug de uiterſte bepaaling geweest is, dan komt de halve ſtroom, volgens meeting, op omtrent honderd en veertig roeden buiten dezelve; doch zo de Nieuwe Brug diestyds de uiterſte bepaaling ware, dan moet de Vryheid der Stad nog vyf en zeventig roeden verder Ywaards uitgeſtrekt worden. —— In 't jaar 1386 [1387] nu werd der Stede Vryheid nog honderd roeden vergroot; alzo Hertog Albrecht haar vergunde haare Vryheid *te meeren ende uyt te ſetten, van haare oude Vryheyde*, die zy toen had, af, *tot honderd gaerden* of roeden toe, *gaende alomme die Stede, te Water en te Lande* (*). De Vryheid, dus honderd roeden vergroot zynde, moet zich dan van dien tyd uitgeſtrekt hebben, tot op een afſtand van omtrent twee honderd en veertig roeden van den Ouden Brug af, (zo deeze diestyds de uiterſte bepaaling der Stad ware;) 't welk ons tot op veertig roeden na aan de Volewyk brengt, zynde die geheele afſtand 280 roeden. Maar zo de Nieuwe-Brug, gelyk ten hoogſte waarſchynlyk is, in die dagen voor de uiterſte bepaaling te houden zy, en de halve ſtroom gevolglyk vyf en zeventig roeden verder geplaatst moete worden, dan brengt deeze vermeerdering de Vryheid der Stad, tot op ruim dertig roeden over de Volewyk.

Ten bewyze dat dit laatſte in der daad plaats had; dat de Vryheid der Stad zich alhier zo ver uitſtrekte, en laater nog wyder uitgebreid werd, dient de Handveste van Graaf Willem den VI. van 15 July 1409, waar in men leest (†). *Item, dat haer vryhede meere ſal weſen, boven haer oude vryhede, die ſy nu hebben in 't Ye, tot aen der Voelwyck toe over in 't Ye, alſoo langh ſtreckende, als haer oude vryheyde nu ſtrecket te Lande, na der beſchreven mate.* Deeze bepaaling van *de oude Vryhede*, als zich uitſtrekkende *tot aen der Voelwyck toe over in 't Ye*, komt volmaakt over een met het bovengezegde, dat ze tot op ruim dertig roeden over de Volewyk reikte. Dit artykel

(*) Handv. *bl.* 11. [6.] (†) Handv. *bl.* 2. [15.]

kel toont ons verder, dat het oogmerk van den Graaf was, die Vryheid nog wyder uit te breiden, ze *sal meere wesen boven haere oude vryhede, die sy nu hebben in 't Ye:* en 't leert ons tevens, hoe groot die bedoelde vermeerdering was; ze zou zyn *alsoo langh streckende als haer oude vryheyde nu streeket te Lande, na der beschreven mate*, dat is, *honderd gaarden* of *roeden*, zynde deeze de eenige *beschreeven maat* in de oude Handvesten. De oude Vryheid moet hier derhalve nog honderd roeden wyder uitgebreid worden; 't welk haar, ten nadeeligste gerekend, ten minste op zestig roeden over de Volewyk doet reiken. —— Zo iemand hier nog mogt denken, dat men die *honderd roeden* had te rekenen van de paalen in 't Y, heeft hy slegts na te gaan, dat de Vryheid, volgens die rekening, niet vermeerderd maar verminderd zou zyn, tegen de uitdrukkelyke woorden der Handveste. De afstand tusschen de Ouden Brug en de uiterste ry paalen is omtrent 135 roeden, en van daar tot aan de Volewyk zyn omtrent 145 roeden, maakende te zamen 280 roeden. De oude Vryheid nu was in 't jaar 1342 reeds ten halven stroom, dat ons ten minste op 140 roeden brengt; en in 't jaar 1387 reikte ze nog honderd roeden verder; gevolglyk zou de Vryheid in 't jaar 1409, als men op die wyze rekende, eer af dan toegenomen zyn. Hier by komt nog, dat dit denkbeeld ook strydt met de uitdrukkelyke woorden der Handveste, luidende, dat de oude Vryhede, voor de vermeerdering des jaars 1409, zich reeds strekte *tot aen der Voelwyck toe over in 't Ye.*

De Heer *Wagenaar* versterkt dit bovengestelde nog, door de overweeging, dat de Stad al vroeg, ten minste voor het jaar 1536, goedgevonden heeft, de misdaadigen, die, voor 't Stadhuis deezer Stede, met den dood gestraft worden, derwaards te voeren, aan den galg te hangen of op staaken en raden te zetten; 't welk hy niet gelooft, dat ooit in eens anders Jurisdictie geschiedt. En schoon 'er tegenwoordig op de Volewyk geen grenspaal zy, die het einde van der Stede Jurisdictie aanwyst, zou men daar uit, zynes oordeels, niet konnen afleiden, dat zy 'er in vroeger tyd niet gestaan heeft. „ Immers, zegt hy, ik vind deeze woorden, in eene na„ schouw op de Volewyk van den elfden May des jaars 1623: „ *Alle de dycken, van Geert Simons Land af, oostwaerts, tot vier* „ *ofte vyff roeden verby de STADS PAEL, te laghe gemaeckt* „ *wesende, syn in den ban gedaen* (*)". Ten laatste tekent hy hier

(*) Register der Schouwen van de Volewyk, *berustende ter Thesaurie, f.* 15. *verso.*

hier omtrent nog aan, dat de Stad reeds in de vyftiende eeuw, als blykt uit eene Keure van 16 January 1475 (*), by harde vorst, het Y, tot aan de Volewyk toe, heeft doen opbyten, waar uit men veelligt kan afneemen, dat de Stad toen reeds haare Jurisdictie tot aan de Volewyk geoefend heeft.

Het tot dus ver gezegde betreft de Vryheid der oude Stad, die aan den Ykant smaller was, dan de Volewyk voor dezelve: maar nu blyft de vraag nog over, met opzigt tot de tegenwoordige Stad, zo als ze zich oost- en westwaards voorby de hoogte van de Volewyk uitstrekt; hoe ver reikt der Stede Vryheid te Water, ter wederzyde van de Volewyk? „ Men kan, zegt onze Historieschryver, deeze vraag niet beantwoorden, dan by manier van redekaveling uit de Privilegien van laater tyd, die de Vryheid te Lande bepaalen. En naardemaal deeze Privilegien de Vryheid te Lande, altoos, ten minste zo ver buiten de nieuwe graften en vesten, bepaald hebben, als dezelve, voormaals, buiten de oude graften, bepaald geweest was; zo volgt, onzes oordeels, klaarlyk, dat de Vryheid te water zig strekt, ten westen naar Buiksloot, en ten oosten naar Nieuwendam toe, ten halven stroom tusschen de Stad en den Waterlandschen dyk, en ten minste nog honderd roeden verder. De Handvest van 't jaar 1342 breidt de Vryheid te water uit, ten halven stroom in 't Y. De Handvest van 't jaar 1387 voegt 'er nog honderd roeden by. Geene van beiden spreekt van de Volewyk. De Handvest van 't jaar 1409, die bepaaldelyk van de uitgestrektheid van der Stede Vryheid over de Volewyk spreekt, schynt hier niet te pasfe te konnekomen: doch zou, zo ze 'er te pasfe gebragt werdt, der Stede Vryheid te water, ter wederzyde van de Volewyk, nog vry wat verder uitbreiden. Maar gelyk wy niet voor hebben, het gegrond regt der Stede, in eenig opzigt, te kort te doen; zo hebben wy even weinig voor, der Stad eenig regt toe te schryven, dat wy niet verstaan, haar waarlyk te behooren".

Ten slot tekent hy hier by deze gelegenheid nog aan, dat den Schout van Amsterdam, by eene Handvest van Keizer Karel den V. van den een en-twintigsten January des jaars 1514, regt gegeven is, om zulken die Schepen, zwaarder dan ter diepte van vyf en een vierde Hollandsche ellen belaaden, van hier zeewaards voerden, of ballast op het Pampus en andere ondiepten daar omtrent over boord wierpen, te

(*) Keurb. A. f. 85 verso.

te mogen vangen, en ter eerster aanleg te regt stellen voor Burgermeesteren en Schepenen dezer Stad (*): 't welk men, als eene zekere uitbreiding van deezer Stede Jurisdictie over het Pampus, eene ondiepte, wel zes mylen van deeze Stad, in den mond der Zuiderzee, gelegen, kan aanmerken. Ook heeft het Geregt deezer Stad het werpen van ballast op het Pampus, ten blyke der verworvene Jurisdictie, by eene Keure, verbooden (†)".

(*) Handv. *bl.* 352. (†) Handv. *bl.* 353.

PETRI CAMPER *Epistola ad Anatomicorum Principem Magnum* ALBINUM. *Groningæ, apud* H. Crebas, 1767.

Brief van PETRUS CAMPER, *aan den Prins der Ontleedkundigen, den Grooten* ALBINUS. *In gr. Quarto*, 29 *bladz.*

DE gelegenheid tot deezen Brief is geweest, zeker schryven van den Heer ALBINUS, aan den Heer CAMPER, waar in de eerst genoemde den laatsten dankzegt, voor het toegezonden eerste Stuk, van de *Demonstrationes Anatomico-pathologicæ:* doch te gelyk zyne verwondering betuigt, dat de Heer CAMPER hem verzekerde, dat de afbeeldingen van EUSTACHIUS en de zynen, volgens de gewoone wyze der Schilders, uit een oogpunt verbeeld zyn, waar van hy zegt, in de Figuuren van EUSTACHIUS, zyns weetens, niets gevonden te worden. „ En wat de myne betreft ", vervolgt de Heer ALBINUS, „ het is waar zo men wil, dat de Sceletten, en gevolglyk ook de muscelen, die op dezelve gebragt zyn, uit een oogpunt gemaakt zyn: dog geenzins naa der Schilderen wyze, van eenen korten afstand: maar van eenen afstand van veertig voeten, die in deezen genoegzaam gelyk is aan eenen oneindigen, dat is, aan der Architecten wyze, op eene oneindige kleinte naa. Ik heb deezen afstand voor de geheele beelden verkooren, om dezelve te vertoonen, zoo als in het generaal gemaklyk gezien konnen worden. Het geene van eenen oneindigen afstand niet kan worden; en op dat dezelve teffens, zoo naa aan der Architecten wyze verbeeld zoude zyn, dat de kleine differentie nergens eenigzints hindere; en wel te minder, om dat evenwel meest alle deelen in een scelet, en in een met muscelen omhangen, min of meer verkorten, wanneer al precies naa der Architecten wyzen gemeeten en verbeeld worden.

„ Alle myne andere afbeeldingen zyn wel zeker naa der

Architecten wyze gemeeten, en verbeeld. — U. D. H. G. zal het my, hoop ik, te goede houden, dat ik myne afbeeldingen niet gaarne by myn leeven, en als met stilzwygende toestemming voor anders gemaakt zoude laten passeeren, als waarlyk zyn. — U. W. H. G. zal best zien hoe zyne verzekering te remedieren, zynde het niet te denken, dat U. W. H. G. eene *onwaarheid* op zyne naam zoude willen laaten blyven ".

De Heer CAMPER antwoordt hier op, by het zenden van het tweede Stuk zyner *Demonstrationes* enz. „ Het remedieren van myne verzekering, zo als Uw E. het noemt, koomt my voor geheel onnoodig te zyn, om dat ik wezenlyke waarheden, die gegrond, en aan te toonen zyn, gezegd hebbe: van dewelke ik nog overtuigd ben, en welke lieden, in de tekenkonst ervaaren, zien en beoordeelen konnen. Het vermindert ook Uw E. roem niet, wanneer ik zegge, dat Uw E. groote Figuuren een oogpunt hebben, 't welk Uw E. zelve toestemt, en waarlyk zo groot een bestek konde niet anders aangelegd worden. Die veranderingen nu, die daar uit voortvloeijen, konde Uw E. niet vermeiden: in de kleine Figuuren over de beenderen der Kinderen *enz.* komt deeze opmerking niet te passe.

„ In de Tafelen van EUSTACHIUS, te weeten die, welke het geheele lichaam verbeelden, is het oogpunt myns bedunkens zeer kennelyk: ik heb die bedoeld, en meene daar door den onsterfelyken roem van dien Grooten Man niet in het geringste beledigd te hebben ".

Beide deeze Brieven zyn in 't Neerduitsch geschreeven, doch door den Heer CAMPER in 't Latyn vertaald, in beide taalen tegen over elkander gedrukt. De Brief welke dit Werk voornaamelyk uitmaakt, is in 't Latyn geschreeven, en zo alleen gedrukt. Hier in tragt de gemelde Schryver, door aangehaalde voorbeelden uit de Plaaten van den Heer ALBINUS en EUSTACHIUS te toonen, dat hy met waarheid aan beiden een oogpunt heeft toegeschreeven; dat dit in de Tafelen van EUSTACHIUS gelegenheid tot misslagen heeft gegeeven, welken de Heer ALBINUS in de zynen ook niet gemaklyk hadt konnen vermyden, en in die van EUSTACHIUS, naar 't oordeel van den Heer CAMPER, niet schynt gemerkt te hebben. „ Hier by, zegt gemelde Auteur, zal ik nog voegen, dat de gewoone en gebruiklyke wyze van tekening, in veele opzichten beter is dan de Uwe, en die welke EUSTACHIUS gebruikt heeft. Eindelyk zal ik het gene Gy aangaande de Spier van den Aars en het Steen-

sny-

ſnyden van RAU, *in Lib. Annot. Acad.* VI. aangeteekent hebt onderzoeken".

Voor eerst bemoeit zich dan de Heer CAMPER om te bewyzen dat de Afbeeldingen van ALBINUS niet naar de wyze der Architecten gemaakt zyn. „ Ik verwondere, my zegt CAMPER ", dat Gy van de wyze der Architecten in uwe Werken niets gemeld hebt, dan na dat ik gezegd hadt, zo geteekend te hebben. Ten anderen, wordt getoond dat de Afbeeldingen van EUSTACHIUS ook uit een oogpunt geteekend zyn. Ten derden, wordt verklaard dat in veele gevallen de gemeene wyze van teekenen beter is, dan die welke ALBINUS gebruikt heeft. En tot bewys van al het gezegde worden voorbeelden uit de Plaaten van ALBINUS, EUSTACHIUS en anderen aangehaald. Ten vierden geeft de Schryver van den Brief toe, dat de uitwendige Sluitſpier van den Aars zomtyds zo voorkomt als ze door den Heer ALBINUS afgebeeld is, doch dat deeze voorkomst de gemeenſte niet is. Eindelyk wordt nog eenige aanmerkinge gemaakt over de wyze van Steenſnyden van RAU door ALBINUS beſchreeven; en getoond dat veele voornaame Steenſnyders betuigd hebben, dat ſteen hebbenden op zulk eene wyze niet konnen geſneeden worden; en dat ALBINUS ontkennende geſchreeven of gedagt te hebben, het gene men hem toe eigent, daar door het gene CAMPER van de wyze van Snyding van RAU gezegd hadt, te klaarder heeft gemaakt. Ondertusſchen laat de Hoogleeraar CAMPER niet na, alle achting te betuigen voor den Hooggeleerden en beroemden ALBINUS en deszelfs Werken; welken hy gelooft door zyne aanmerkingen, in geenen deele, verminderd te worden, of te kunnen worden.

Doch wyl de Heer CAMPER zelf zegt, dat weinigen de zaake des geſchils, tusſchen hem en den Heer ALBINUS, grondig zullen verſtaan, om dat alle Ontleedkundigen het fyne van de teekenkunde niet verſtaan, zullen wy 'er onze Leezers ook niet langer mede ophouden; en het oordeel laaten aan de zulken, die beider gemelde Weetenſchappen kundig zyn.

Verhandeling over de Natuur, Oorzaaken en Geneezing der Zenuwziektens, Hypochondrie, en Vrysterziekte. Voor af gaan eenige Aanmerkingen over de Sympathie der Zenuwen. Door ROBERT WHYT, M. D. Hoogleeraar in de Geneeskunde te Edinburg, enz. enz. *Uit het Engelsch vertaald en vermeerderd met een Vertoog over de Oorzaaken, welken de Zenuwziektens in ons Land zoo gemeen, en thans zoo veel gemeener dan voorheen maaken; door* LAMBERTUS BIKKER, Medicinæ Doctor, en Lid van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen. *Te Rotterdam, by* R. Arrenberg 1767. *in groot Octavo.* 471 *bladz. behalve het Voorwerk.*

DE Hypochondrie en Opstyging Vrysterziekte, of Zenuwziekte gelyk menze tegenwoordig noemt, is een zeer gemeene ziekte, en vertoont zich dikwils, gelyk door SYDENHAM en anderen reeds is aangemerkt, onder de gedaante en toevallen van byna alle ziekten; hier door wordtze niet zelde niet vermoed waar ze is, en waar ze niet is, 'er voor aangezien, schoon de Ziekte van een geheel andere natuur en eigenaartig is. Men vindt wel hier over by SYDENHAM, WILLIS en anderen eenige goede aanmerkingen gemaakt, zo over de eigenschappen en oorzaaken van deeze kwaale, als aangaande derzelver geneezing; doch de Heer WHYT dit als niet genoeg oordeelende, heeft alles van den grond af opgehaald, en onder een algemeener naam van Zenuwziekten, tot een volledig Samenstel gebragt, waar in alles wat de beschouwende en werkdadige Geneeskunde, in welke beiden gemelden Schryvers ervaarenheid bekend is, tot verklaaring van deeze Ziekten aan de hand geeft, byeengevoegd, en in een zeer regelmaatige schryf-orde is voorgesteld: zo dat dit Werk voor aankoomende Geneesheeren niet alleen, maar ook voor meer geoefenden en bejaarden, van veel nut zal konnen zyn. En nademaal de Zenuwziekten in ons Land niet minder gemeen zyn, dan in Schotland of andere Gewesten, heeft de Heer BIKKER zyne Landsgenooten aan zich verpligt, door het zelve, in een zindelyke Nederduitsche Vertaaling, te doen in 't licht koomen, waar door het gebruik van het zelve algemeener gemaakt wordt.

Het Werk is verdeeld in agt Hoofdstukken. In het I. handelt de Schryver *van het Maakzel, Gebruik en de Sympathie der Zenuwen.* De Zenuwen aangemerkt als verlengingen van de mergagtige zelfstandigheid van de Hersenen, en het

Rug-

Ruggemerg, deelen het gevoel en de kragt van beweging aan het lichaam mede; gelyk de Heer WHYT zegt, in andere zyne Werken onbetwistbaar getoond te hebben. Dat dit zou afhangen van de zo genaamde dierlyke Geesten, door de Zenuwen tot de deelen gebragt, kan niet, maar veel eer het tegendeel beweezen worden, waarom Hy ook in 't gevolg de Zenuwziekten, niet van een ongeregelden invloed deezer Geesten, gelyk tot nog toe veelal geschied is, afleidt. Doch behalve dit, zegt Hy, zyn onze lichaamen ook, door middel van de Zenuwen, begaafd met een wonderbaare *Sympathie* of medegevoeligheid, welke of algemeen is en zich uitstrekt over het gansche lichaam, of grootendeels bepaald tot sommige deelen. Beide deeze *Sympathien* tragt Hy door voorbeelden te bewyzen. Dat ze van de Zenuwen moeten afgeleid worden, meent Hy onbetwistbaar te kunnen getoond worden; doch houdt het echter voor bezwaarlyk te verklaaren, op welk eene wyze dit door de Zenuwen, te weeg gebragt wordt. Door de gemeenschap der Zenuwen van eenige deelen, tusschen welke eene *Sympathie* plaats heeft, kan het niet geschieden, om dat 'er zulk eene gemeenschap of inmonding niet is, noch van de Zenuwen onderling, noch van de Zenuwen dier byzondere deelen. De Schryver leidt hierom de medegevoeligheid af van de Hersenen zelve en het Ruggemerg, en de aandoeningen, welken, in een van beiden gemaakt, wederom anderen verwekken. Doch Hy staat toe dat hier eenige duisterheid overblyft, welke inderdaad niet gering is, en niet genoeg verklaard kan worden. De medegevoeligheid is 'er, en als men deze naar behooren kent, om de toevallen der Zenuwziekten hier van afhangende, te kunnen nagaan, is dit genoeg om een toeval aan te merken voor zodanig als het is, al weet men niet hoe de aandoening, van het eene deel tot het ander, overgebragt wordt; en deeze zo te doen kennen, is het voornaam oogmerk van den Schryver in dit Hoofdstuk, waar in hy zich over deeze dingen uitbreid, om dat het in de volgende Verhandeling zeer te pas zal koomen: waarom Hy dit by wyze van Inleiding tot het Werk heeft doen voor af gaan.

In het II. Hoofdstuk, wordt gesproken *van de Zenuwziekten, Hypochondrie en Vrysterziekte in 't algemeen.* Hier in wordt getoond, dat de Zenuwen, zo wel als alle andere deelen van het lichaam, ongesteldheden onderhevig zyn, zo ten opzichte van haare bekleedzelen als eigenlyke mergagtige zelfstandigheid, zo van haar zelve als haare mergagtige

oor-

oorsprong, 't zy de Hersenen, 't zy 't Ruggemerg. Dat ook het gevoelend vermogen of te scherp of te stomp, of ontaard of geheel ontbreekende kan zyn, en het vermogen in dezelven, noodzaaklyk voor de beweging der Spieren, of verzwakt of geheel vernietigd weezen, uit welke verschillende omstandigheden, veele en groote veranderingen in het geheele lichaam, of in byzondere deelen ontstaan moeten. Dat schoon alle Ziekten, in zeker opzicht, aandoeningen van het Zenuwgestel genoemd mogen worden, dewyl de Zenuwen byna in iedere ziekte min of meer beledigd worden; men echter aan zulken eigenlyk den naam van Zenuwziekten geeft, welken, uit hoofde van een ongewoone teerheid, of onnatuurlyken staat der Zenuwen, voortgebragt worden door oorzaaken, welken, in menschen van een gezond gestel, zulke uitwerkingen of niet, of niet in zulk eenen trap, hebben zouden. Dus is Tandpyn of eene Ontsteeking der Nieren geene Zenuwziekte, maar zulk een gebrek alleen is een Zenuwziekte, 't welk meerendeels van een zwakke of onnatuurlyke gesteldheid der Zenuwen voortkoomt. Van de menigvuldige gebreken en toevallen welken hier uit ontstaan, en tot de Zenuwziekten behooren, worden hier eenige voornaamsten opgeteld. De Lyders hier aan onderworpen worden gezegd te zyn. 1. Die een ongewoon teer en aandoenlyk Zenuwgestel hebben. 2. Die hier by een gebrekkige, Spys-verteering hebben. 3. Die een minder beweegbaar Zenuwgestel hebben, maar een ongestelden staat der Zenuwen van de Maag en Darmen. Hier by wordt aangemerkt dat *Hypochondrie* en Vrysterziekte [anders Opstyging of Opdamping genoemd] voor dezelve ziekte gehouden moeten worden; en dat het woord Vrysterziekte of Moederziekte dien naam alleen gekreegen heeft, om dat men van ouds meende, dat zy in de Lyfmoeder alleen haare zitplaats hadt: alhoewel de Schryver niet ontkent, dat eene ongesteldheid van de Lyfmoeder, aanleiding tot toevallen van Zenuwziekten kan geeven.

Het III. Hoofdstuk heeft tot Opschrift: *Van de Voorschikkende Oorzaaken der Zenuwziekten.* In het slot van het voorgaande Hoofdstuk, hadt de Schryver gezegd dat hy, de voornaamste oorzaaken der Zenuwziekten zullende onderzoeken, dezelven in twee hoofdzoorten onderscheiden zou; 1. zulken die het lichaam vatbaar maaken voor gemelde ziekte, en 2. zodanigen welken met de voorigen zamen loopende, dezelven daadelyk voortbrengen. In gevolg van deeze verdeeling, wordt in dit Hoofdstuk gesproken van de

eerst genoemden, naamelyk, de *Voorschikkende Oorzaaken.* Deezen, zegt de Heer WHYT, kunnen tot twee gebragt worden, naamelyk, 1. Een te groote teerheid en gevoeligheid, of ligtgeraaktheid van het geheele Zenuwgestel. 2. Een ongewoone zwakheid, of een ontaard en onnatuurlyk gevoel, in eenige Werktuiglyke deelen van het lichaam. Belangende de eerste; zulk eene ligtgeraaktheid van het geheele Zenuwgestel, kan of natuurlyk en aangebooren zyn, of voortkoomen van ziekten of eene ongeregeldheid van leven, welke het geheele lichaam, en inzonderheid de Zenuwen verzwakt. Hoe menschen van menschen, ten opzichte van deeze ligte beweegbaarheid, kunnen verschillen, wordt door eenige voorbeelden getoond, en opgehelderd. Dit geschiedt insgelyks ontrent de tweede voorschikkende oorzaak of gesteldheid.

In het IV Hoofdstuk wordt gehandeld, *Van de aanleidende Oorzaaken der Zenuwziekten.* Deeze bestaan of in het bloed, of hebben haare zitplaatse in eenig byzonder werktuiglyk deel van het lichaam. De eersten worden van den Heer WHYT algemeene, de laatsten byzondere aanleidelyke oorzaaken genoemd. De algemeene kunnen gebragt worden tot drie. 1. Eenige ziekelyke stoffe in het bloed geteeld, en niet weggevoerd door eenige ontlastwegen, op een nadeelige wyze de Zenuwen aandoende, zo dikwils zy dezelven aanraakt; of verstoppingen in de kleine vaten veroorzaakende, en verschillende toevallen voortbrengende, naar het onderscheidene gestel der deelen, op welken zy valt. Hier by wordt echter aangemerkt, dat de natuur en hevigheid der toevallen, door zulk een zieklyke stoffe veroorzaakt, niet alleen zal verschillen naar de deelen, welken zy aandoet, maar ook naar de meerdere teerheid of gevoeligheid, van des Lyders Zenuwen. 2. Een tweede aanleidende oorzaak kan zyn, eene opstopping van eene gewoone ontlasting, als de Stonden of Aambeijen; waar by ook de opstopping van Etterdragten, Setons, of andere verouderde en schielyk opgestopte zweeren gevoegd worden. 3. Gebrek van genoegzaam bloed, of van bloed van behoorlyke dikte. En hier van is het, dat eene onmaatige vloed van de Stonden, Kraamzuiveringen en Aambeijen, of eenige andere groote bloedstortingen dikwils hevige toevallen van Zenuwziekten veroorzaakt. Alles wordt omstandig, en door voorbeelden, verklaard en beweezen.

Het V. Hoofdstuk vervat, *de byzondere aanleidende Oorzaaken der Zenuwziekten.* Deezen kunnen, volgens den Schryver,

ver, tot de zes volgende gebragt worden. 1. Winden in de Maag en Darmen. Want schoon deezen een gemeen toeval zyn in Zenuwziekten, verdienen zy echter een byzondere plaats, onder derzelver aanleidende oorzaaken, dewyl zy veel onaangenaame gewaarwordingen verwekken. 2. Een taai Slym in de Maag en Darmen. 3. Wormen in de eerste Wegen. 4. Voedzels schaadelyk door onmaat of hoedanigheid. 5. Knoestagtige of andere Verstoppingen in de Maag, Darmen, Lever, Milt, Alvleesch, Darmscheil, Baarmoeder en Eijernesten. 6. Geweldige Gemoeds aandoeningen. Op hoedanig eene wyze deeze Oorzaaken Zenuwziekten of eenigen van derzelver toevallen voortbrengen, kan in het Werk zelf tot genoegen gezien worden.

In het VI. Hoofdstuk, vindt men *Aanmerkingen aangaande eenigen van de merkwaardigste Toevallen der Zenuwziekten.* Deeze Toevallen zyn. 1. Een ongewoon gevoel van koude of hitte in verschillende deelen van het lichaam, zomtyds schielyk elkanderen opvolgende. 2. Pynen in verschillende deelen van het lichaam. 3. Opstygings bezwymingen en Stuiptrekkingen. 4. Zinvang en algemeene Kramptrekking. 5. Winden in de Maag en Darmen. 6. Een sterke Honger. 7. Zwarte Braaking. 8. Schielyke en groote Ontlasting van bleeke Pis. 9. Zenuw-Uitdrooging (*). 10. Zenuw- of Krampagtige-Aamborstigheid. 11. Een Zenuw-Hoest. 12. Hertklopping. 13. Een ongestadige Pols, dikwils verschillende in snelheid, sterkte en volheid, niet alleen in verschillende Lyders, maar in den zelfden persoon op onderscheiden tyden. 14. Gezet wederkoomende Hoofdpyn. 15. Ligthoofdigheid. 16. Duisterheid van het Gezigt, zonder eenig zichtbaar gebrek in de oogen. 17. Neerslagtigheid, Droefgeestigheid en Razerny. 18. De Nagtmerrie.

In het VII Hoofdstuk, gaat de Schryver over tot *de Geneezing van de Zenuwziekten.* Hier in wordt vooraf aangemerkt dat, nademaal deeze Ziekten uit verschillende oorzaaken ontstaan, zy niet alle door een zelfde middel of middelen, hoe zeer tegen deeze kwaalen geroemd, geneezen konnen worden; dat zy naar sommige oorzaaken geneeslyk of ongeneeslyk zyn, en men in 't algemeen met een goede Geneeswyze lang moet aanhouden om de geneezing, of zo veel verligting als de oorzaaken toelaten, te bereiken. De algemeene inzichten ter geneezing worden tot deeze twee ge-

(*) *Atrophia nervosa.*

gebragt. 1. Die voorschikkende oorzaaken in het lichaam te verminderen of weg te neemen, die het zelve voor Zenuwziekten byzonderlyk vatbaar maaken. 2. De aanleidende oorzaaken weg te nemen of te verbeteren, welken, inzonderheid in hun, die 'er eene voorgeschiktheid toe hebben, die talryke menigte van Zenuw-Hypochondrische en Vrysterzieke toevallen, te voren gemeld, voortbrengen. Belangende het eerste; te voren is getoond, dat de groote voorschikkende oorzaak is, een te groote teerheid of buitengewoone gevoeligheid der Zenuwen in 't algemeen, of van die der Maag en Darmen, of van andere deelen in 't byzonder. Als deeze kan weggenomen worden, volgt de geneezing van alle de toevallen, welken hier van afhangen. Doch wanneer zodanig eene gesteldheid aangebooren is, laat ze wel eenige verbetering, maar geen volkoome geneezing toe. De beste geneesmiddelen, zegt de Heer WHYT, welken aan het eerste inzicht der geneezing voldoen, zyn of de zulken, welken niet alleen de Maag en Darmen, maar het geheele lichaam versterken; of door hunne byzondere werking op de uiteinden van die Zenuwen, waar aan zy gelegd worden, de ligtgeraaktheid of al te groote gevoeligheid van het gansche Zenuwgestel verminderen.

Grooter sterkte aan het lichaam geeven, *a.* Bittere Geneesmiddelen, onder welken de Toppen van het kleine Honderd-Guldenkruid, en de Oranjeschillen van den Schryver boven anderen verkoozen worden. *b.* De Kina, meer versterkende en minder verhittende dan eenige van de Bittere middelen. *c.* Staal, vylzel van het zelve, zout van Staal of andere bereidingen: Hier onder worden ook de Mineraale Wateren opgegeeven. *d.* Het koude Bad. *e.* Een koude en drooge lugt. *f.* Voedzaame en ligt verteerbaare spyzen, waar onder ook een geheel gematigd gebruik van wyn nuttig geoordeeld wordt. *g.* Lichaams-oefening, waar onder het te paard ryden voor de beste wordt gehouden. *h.* Tydverdryf, om den geest in kalmte en vrolykheid te houden.

Maar, nademaal de geneezing door de gemelde middelen langzaam voortgaat, wordt noodzaaklyk geoordeeld, de verdrietige toevallen waar mede de Zenuwzieke Lyders dikwils aangedaan worden, te doen bedaaren. En hier toe vindt men voorgesteld. *a.* Zulken, die, geduurende den tyd van haare werking, het gevoelend vermogen der Zenuwen verzwakken, en gevolglyk ook die pynen, ongeregelde bewegingen of kramptrekkingen, welken door een ongewoone prikkeling verwekt worden, verminderen. Het voornaam-

naamste van deezen is het Heulsap (*). *b.* Zulken die door de Zenuwen op een aangenaame wyze aan te doen, en misschien door dezelven te verslappen, het gevoel van pyn verminderen, en dikwils de beevingen of stuiptrekkingen, krampen en ongewoone bewegingen van het Zenuwgestel stillen: als het halve Bad, het Voet bad en heete stoovingen. *c.* Zodanigen, welken, door hunnen byzonderen prikkel, de Zenuwen op een sterke wyze aandoen, zo dat zy dezelven niet alleen minder gevoelig maaken voor de prikkeling van verscheiden ziekelyke oorzaaken, maar tevens aan dezelven een zekere sterkte mededeelen, ten minste voor een korten tyd, hoedanige zyn de Kamfer, de Bevergeil, de Muskus en de stinkende Gommen.

Belangende het tweede inzicht ter geneezing, om de aanleidende oorzaaken weg te neemen of te verbeteren, dit vordert naar de verschillende oorzaaken ook verschillende Geneesmiddelen; en deezen worden hier onder de voorgaande verdeeling van de aanleidelyke oorzaaken, ook in 't byzonder voorgesteld. Eerst tegen de algemeene, als 1. Een ziekelyke stoffe in het bloed. *a.* De natuur van zulk eene stoffe is dikwils niet gemaklyk te kennen. Als men vermoedt dat ze Jigtig is, moet men de geneezing daar na schikken. Een gepaste levensregel met lichaams oefening, en het gebruik van een aftrekzel van de Kina, en bittere geneesmiddelen, worden hier toe als de eerste voorgesteld, om de voortkomst van zulk eene stoffe te beletten, of dezelve, reeds gebooren zynde, t'onder te brengen; of de Maag en Darmen te versterken, en tegen aanvallen van dezelve te beschermen. Hier by wordt gevoegd een Melkdiëet; het gebruik van Kalkwater, door veelen tegen de Jigt aangepreezen, en van de Zeep: ook worden een sterk aftrekzel van Wormkruid(†) in kookend water, Etterdragten en aanhoudende Blaar-pleisters nuttig geoordeeld. *b.* Als men denkt dat de stoffe, van zulk een aart is als men gemeenlyk, hoewel oneigen, Scheurbuikig noemt, en welke in de huid nedergelegd zynde, Dauwwurm, Schurft en Griekſche Lazery (‡) maakt; moet men zodanige stoffen naar de huid tragten te dryven, door Braakmiddelen, verwarmende Maagmiddelen en Zweetverwekkende. *c.* Wanneer zodanig eene stoffe, uit een vorige onvolkoome geneezen ziekte is overgebleeven, moet men toevlugt neemen tot die geneesmiddelen, welken de geschiktste zyn voor de natuur van die ziekte, of voor de om-

(*) *Opium.* (†) *Tanacetum.* (‡) *Lepra Græcorum.*

omstandigheden van den Lyder. Is ze van een gebreklyke of niet genoegzaame uitkomst op de huid van Gierst-uitslag, raadt de Schryver aan een warm Voetbad, of warme stoovingen om de voeten en beenen geslagen; Blaar-pleisters, Wyn, Wei, Kamfer, Saffraan en Zout van Hartshoorn. 2. Wanneer de tweede algemeene aanleidelyke oorzaak plaats heeft, naamlyk, eene vermindering of opstopping van eenige gewoone Ontlasting, moet men zulk eene ontlasting door gepaste middelen tragten voort te zetten. *a.* Als de Stonden opgestopt zyn, moet men dezelven, door gepaste middelen, wederom pogen te doen hervoort koomen. *b.* Indien de vloeijing der Aambeijen ontbreekt in de genen die 'er aan gewoon zyn, moet men door weekmaaken stoovingen, en Aloë die wederom tragten voort te brengen. *c.* Wanneer oude Zweeren, welken te schielyk opgedroogd zyn, tot Zenuwziekten gelegenheid gegeeven hebben, zullen buikzuiverende middelen, en voor al Etterdragten of een Seton de meeste vrugt doen, in die ziekelyke stoffe weg te voeren. *d.* Wanneer puisten of andere vuurigheid in het aangezicht, door verkeerde aanlegzels schielyk ingeslagen zyn; en men de ziekelyke stoffe niet weder naar de huid te rug brengen kan, moet men ze door aanhoudende Blaarpleisters, of etterdragten aan het hoofd of in den nek, en door buikopenende Kwikmiddelen tragten uit te dryven. 3. De derde algemeene aanleidende oorzaak was, gebrek van bloed, in gevolge van een onmaatige vloeijing der Aambeijen, Stonden of Kraamzuiveringen. De geneezing hier van bestaat in dezelve te bedwingen, en de vaten door middel van ligte en voedzaame, maar geenzins verhittende voedzels op te vullen: een platte ligging wordt gezegd, hier van veel nut te weezen.

Hier op gaat de Schryver over tot de byzondere aanleidende Oorzaaken, als 1. Winden in de Maage en Darmen. Nademaal deeze uit zwakheid of een Krampagtige aandoening van de eerste Wegen ontstaan, of van kwaade voedzels voortkomen, zyn dezelfde middelen, tot versterking van de Maag en Darmen te voren aangeweezen, ook hier van dienst. 2. Taai Slym in de Maag en Darmen gebooren, de geneezing hier van bestaat in dezelve uit te dryven, en door versterkende middelen de deelen te herstellen, dat ze niet wederom zo veel slym voortbrengen. 3. Wormen in de Maag en Darmen; deeze moeten door Wormdoodende middelen vernield worden. 4. Voedzels door hoedanigheid of onmaatigheid schaadelyk; een behoorlyke regeling van spys en drank

drank is hier tegen het beste geneesmiddel. *a.* Indien de verteerkragt, door een langduurige gewoonte van weinig te eeten verzwakt is, moet de Lyder langzaamerhand de maate van zyne voedzels vermeerderen. Indien zyne kwaalen door overdaad veroorzaakt zyn, moet hy zyne voedzels trapswyze verminderen. *b.* Ten opzichte van de hoedanigheid der voedzels, moeten alle zwaare en vette ſpyzen, en welken men bevindt moeilyk te verteeren, of winderig te zyn, gemyd worden. *c.* Wanneer een wellustige levenswyze de Maag en Darmen zeer ontſteld heeft, of winderige voedzels dezelven verzwakt hebben, zyn, behalven een gepaste diëet, dikwils de Kina, de bittere Kruiden, de Staalmiddelen en de lichaams Oefening noodzaaklyk, om nieuwe ſterkte aan deeze deelen te geeven. Ligte Braak- en zagte Buik-zuiverende middelen kunnen mede van dienst zyn, om de eerſte wegen ſchoon te maaken, en de natuurlyke afſcheidingen in dezelven te bevorderen. 5. Onpynlyke Verſtoppingen, vooral van het knoestagtig ſoort in eenigen der Ingewanden van den buik. In deezen, als men dezelven kan ontdekken, zyn zagte wryvingen van den meesten dienst. *b.* Warme Stoovingen zyn ook van groot nut. *c.* Zagte braak- en buikopenende middelen zyn, in 't begin van onpynlyke Verſtoppingen der ingewanden van den buik, zeer nuttig. Maar wanneer eene Verſtopping in de Maag of elders onoplosbaar is, zullen de braakmiddelen meer nadeel dan voordeel doen. *d.* De inwendige ontbindende middelen hier toe voorgeſteld, zyn, de Smeltbaare Wynſteen (*), het Polychrest-zout, de Kwik en de Zeep. *e.* In zodanige Verſtoppingen moet ook een gepaste diëet voorgeſchreeven worden: de minst winderige groente, ſlap vleeschnat, en ligte vleesch-ſpyzen zyn de besten. *f.* Lichaams oefening en inzonderheid het paardryden is ook zeer heilzaam. *g.* Als de Lyders vol van geſtel zyn, kan in 't begin eene aderlating dienst doen. 6. Geweldige Gemoeds aandoeningen. Hier in moet *a.* Alles wat de geest ſterk en op een onaangenaame wyze aandoet, vermyd worden. *b.* De Zenuwen moeten verſterkt worden, om niet zo ligt geraakt te zyn. *c.* Sterker en ſtrydige Gemoedsaandoeningen ſtrekken hier in ſomtyds tot geneezing. *d.* Eene opkropping van zekere drift of mislukt verlangen wordt menigmaal door het genot van het begeerde voorwerp herſteld.

(*) *Tartarus ſolubilis.*

In het VIII. Hoofdstuk wordt gesproken, *Over de geneezing van eenigen der merkwaardigste toevallen, van de Zenuwziekten, Hypochondrie en Vrysterziekte.* In plaats van deezen en derzelver geneezingen op te noemen, zullen wy 'er één uitkiezen, en met de woorden van den Schryver voorstellen, op dat men dus ook van de behandeling van het Werk konne oordeelen. En dit zal zyn eene Zenuw- of Krampagtige Aamborstigheid; geen van de minst lastige Zenuw-kwaalen voor den Lyder, en moeilyk voor den Geneesheer.

„ In de waare krampagtige Aamborstigheid, daar geen vastgezette verstopping in de Long plaats heeft, nog eenig slym dezelve bezwaart, verligt men de aanvallen het best door een Aderlaating en Heulsap. Indien de Lyder van een vol gestel is, moet men rykelyk aderlaaten; indien hy dit niet is, moet men maar een weinig bloed aftappen, of die ontlasting geheel nalaaten. Het Heulsap kan men geeven, of in de gedaante van het Pynstillend *Elixir*, of in het volgende Drankje.

℞. *Aq. Menth. Unc.* 1 en een halve, *Laud. Liquid. Spir. volat. oleos. ana gtt.* XXV. *Syr. Comm. dr.* ij. M.

„ Ook zyn de Middelen uit Heulsap niet minder voordeelig, wanneer een waare krampagtige Aamborstigheid uit *Sympathie* met de maag ontstaat, dan wanneer de zenuwen van de longen zelven onmidlyk aangedaan zyn.

„ Dat gevoel van flaauwhartigheid omtrent de maag, met een dikwyls zugten en eene moeilykheid in 't ademhaalen, waar mede de Vrouwen na haare Verlossing somtyds gekweld zyn, wanneer het Geerst uitslag niet behoorlyk uitkoomt, word dikwyls verminderd of weggenomen, door een gift van het pynstillend *Elixir*, of een Slikbrok van Bevergeil, Zout van Hartshoorn en Heulsap.

„ In de waare krampagtige Aamborstigheid, vooral wanneer dezelve uit winden in de maag en darmen ontstaat, of door dezen verzwaard word, zyn een ontbinding van Duivelsdrek, het Aftrekzel van Bevergeil, en de Geest van Hartshoorn, dikwyls nuttig; of schoon hunne krampstillende kragt veel minder is dan die van 't Heulsap.

„ 2. Wanneer de krampachtige Aamborstigheid veroorzaakt word door, of vergezeld gaat met eenige vastgezette verstoppingen in de longen, of een groote verzameling van vogten in dezelven, moet men een geneeswyze inslaan, eenigzins verschillende van de voorige. Want of schoon de aderlaating hier even nuttig, en menigmaal noodzaakelyker is, dan in de waare krampagtige Aamborstigheid; moet men

egter, om de aanvallen 'er van te verminderen, geen middelen uit Heulsap geeven, dan wanneer de longen door ontlastende, en verdunnende middelen genoeg gezuiverd zyn. Een groote blaar-pleister, tusschen de Schouders, is van zeer veel nut om de fluimloozing te bevorderen, en de longen te verligten. Braakmiddelen zyn mede dienstig, dog men kan ze niet veilig geeven, dan na dat de vlaag van Aamborstigheid begint af te neemen. In sommige Lyders vermindert een buik ontlastend middel van Manna en Zout van GLAUBER, of van den smeltbaaren Wynsteen, schier altyd den aanval, of neemt denzelven geheel weg; terwyl in anderen, die zwakker ingewanden hebben, alles wat schielyk afgang verwekt, het zy voedzels of geneesmiddelen, in staat is om een nieuwen aanval te verwekken, of denzelven, reeds plaats hebbende, te verergeren.

„ Om een daatelyke verligting te verschaffen, geef ik gemeenlyk den Geest van Hartshoorn, of het Zaamgestelde Aftrekzel van Bevergeil (*), verlengd in een genoegzaame hoeveelheid waters. Met het zelfde inzigt, kan men, vyf of zesmaal in de 24 uuren, een lepel vol geeven van de ontbinding van gelyke deelen Ammoniac-Gom, en Duivelsdrek, in Poley-water.

„ Een glaasje water met ¼ gedeelte Azyn, en zoet gemaakt met Honig of Suiker, geeft dikwyls een aanmerklyke verligting in vlaagen van Aamborstigheid; of schoon het onderscheid der gesteldheden dikwyls zodanig is, dat ik Persoonen ontmoet heb, wier ademhaaling door allerlei soort van zuuren altoos erger wierd.

„ Die aamborstige lyders, wier maag en darmen zwak, en zeer met winden geplaagd zyn, bevinden zig beter by ligter vleesch-spyzen, en weinig wyn, dan by een diëet van melk en groentens; en de ontbinding van de Ammoniac-Gom met de Zee-Ajuins-Azyn (†), of de Zee-Ajuins-Pillen (‡) bekomen hun gemeenlyk zo wel niet, als het Duivelsdrek en de vlugge loogzouten.

„ Wanneer oude lieden, ter oorzaake dat de jigtstoffe op de longen gevallen ware, met vlaagen van Aamborstigheid aangetast worden, heb ik het meeste voordeel gevonden by blaarpleisters tusschen de Schouders, en op de beenen gelegd, en by Slikbrokken, uit Ammoniac-Gom, vlug Ammoniac-Zout, en Kamfer, twee of driemaals daags gegeeven ".

De

(*) Zie de *Pharmacop. Edimburg.* (†) *Acetum scilliticum.*
(‡) *Pharmac. Edimb.*

De Schryver spreekt nog van de wederkomst van deeze aamborstige aanvallen te verhoeden: maar de bepaaldheid van ons bestek noodzaakt ons af te breeken. Deeze zelfde bepaaldheid is ook de oorzaak, dat wy ons over byzonderheden van dit Werk niet hebben kunnen uitbreiden, 't welk wy anders met veel vermaak gedaan zouden hebben. Het zal genoeg zyn, zo wy onze Leezers hebben opgewekt, om het Werk van den Heer WHYT zelf te leezen. Men zal 'er behalven de verklaaring der onderwerpen, welken wy hebben opgegeven, menigvuldige gevallen en Waarneemingen in vinden, waar mede leergierige Geneesoefenaars, hun voordeel zullen konnen doen. Wy kunnen ook nu van het Vertoog van den Heer BIKKER, achter dit Werk gevoegd, niet spreeken, maar moeten dit tot een nadere gelegenheid uitstellen.

Mathematisch Zinnen-Confect, of Wiskundige Uitspanningen, voorgesteld door PAUL HALCKEN, *in zyn leven Lid van de Societeit der Mathematische Wetenschappen te Hamburg, en Mathematicus te Boxteboede. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige Aantekeningen vermeerdert door* JACOB OOSTWOOD, *Lid van de genoemde Societeit en Leermeester der Wiskunde te Oostzaandam. Te Purmerende by* Pieter Jordaan. 1767. *behalven het Voorwerk* 525 *bladz. in Octavo.*

DE Liefhebbers der Wiskundige Wetenschappen, en inzonderheid der Rekenkunde, die het Hoogduitsch niet genoeg magtig zyn, om zich van de Schriften van den beroemden HALCKEN te konnen bedienen, zullen ongetwyffeld den Vertaler van dit Werkje voor zyne moeite dank weten: nadien het ene menigte van voorstellen behelst, met welker oplossing zy hunnen geest konnen vermaken; en verscheidene regels aen de hand geeft, die hun in vele gevallen, ter ontknoopinge van ingewikkelde rekenkundige voorstellen, van wezenlyken dienst konnen zyn.

Men vind hier in de eerste plaetse, by manier van *Voorbereiding*, ene geleidelyke ontvouwing van den ganschen grond der *Algebra*; van 't berekenen zo der *Algebrasche* als der *Irrationale Specien*; van 't oplossen der *Æquatien*, en 't berekenen der *Vergelykingen*, 't zy dan *simpele*, of *vierkante*, *teerlings*, of *Vierkants-vierkante vergelykingen*, als mede der *booge vergelykingen* in 't gemeen. Met opzigt tot het een en 't ander worden de regels duidelyk verklaard, en door

een genoegzaam aental van voorbeelden opgehelderd, die een oplettenden in staet stellen, om voorts onverhinderd in de *Algebraische* rekening voort te gaen.——Hier aen volgen 574, ten deele *Arithmetische*, ten deele *Geometrische* en ten deele *Astronomische* Voorstellen; sommigen worden met hunne kunstige ontbindingen opgegeven, doch de meesten worden zonder oplossing voorgedragen; ten einde den Liefhebberen te meerder aenleiding en gelegenheid te geven, om zich te oeffenen, in 't behandelen der regelen, die ter ontbindinge van soortgelyke voorstellen dienen, en hier behoorelyk ontvouwd worden. Zy, die in deze soort van oeffening vermaek scheppen, zullen in dit Werkje ene verscheidenheid ontmoeten, die geschikt is om hunnen geest te scherpen; en dus het zelve met zo veel genoegen nagaen, dat wy niet schroomen de volgende tael, uit een der Dichtstukjes voor 't zelve geplaetst, ter aenpryzinge over te nemen.

Kunstminnaars staan verrukt, treên zy in dezen Hof,
Daar keur van bloemtjes pryken;
Deez' Lusthof voor 't verstand verleend ons ruime stof,
Om kennis te verryken;
Hier heeft me een effen baan
Om in het diepst' geheim der Wetenschap te dringen;
Gy vind in weinig blaên,
Een keurige overvloed van kunstbespiegelingen.

Plan van een nieuwe Methode, om regte linien te fortificeeren, de Liefhebbers van de Vestingbouwkunde medegedeeld, door A. LIEFTINCK. *Te Leeuwaerden by* H. A. de Chalmot 1767. *in groot octavo 75 bladzyden.*

DE Schryver van dit Stukje is, gelyk hy in zyne Voorrede betuigt, van voornemen om meer over dit onderwerp te schryven, en laet dit zyn plan, rakende het fortificeren der regte linien, voor af gaen, om den smaek der Lezeren te toetsen. Zy, die hun werk maken van de Vestingbouwkunde, zyn de geschiktste beoordeelaers van zodanig een Werkje; en indien deze nieuwe Methode van den Heer LIEFTINCK, een wezenlyk voordeel heeft, is 't te hoopen, dat des kundigen hem verder zullen aenmoedigen: te meer daer hy, zo ver we 'er styl en wiskundig van konnen spreken, ene welgeschikte en regelmatige manier van voorstellen heeft; zo dat hy als Schryver niet onbekwaem voorkome.

DE

DE VRIEND DER JONGE JUFFROUWEN. *In veertien Redenvoeringen, door den Eerw. Heere* JAMES FORDYCE, Doctor in de H. Godgeleerdheid. *Naar den vierden Druk, uit het Engelsch vertaald. II. Deelen. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel, 1767. *Behalven het Voorwerk*, 522 *bladz. in* 8*vo.*

DE zeer beschaafde Schryver, in de laatste *Redenvoering* des vorigen Deels, (*) de JONGE JUFFROUWEN kortelyk hebbende aangewezen, welke kundigheden, zyn's oordeels, meest zouden dienen om haren geest te versieren, en het hart te vormen, brengt dezelven, in de Eerste van dit Deel, met vele welsprekendheid, onder 't oog, welk een uitstekend nut deze beschaving des verstands natuurlyker wyze moet te wege brengen, zo ten aanzien van derzelver Deugd en Zeden, over 't geheel, Eere en Aanzien in de wereld, als inzonderheid met betrekking tot het genoegen, en geluk in dit leven. Zyne redenen zyn klemmend; zyne Schilderingen treffend. Zie hier die van ene nu verslenste Schoonheid, verlaten en veragt van hare vorige Aanbidders, en in haar' eigen' boezem niets vindende, dat het leven kan verzoeten.

„ Dag aan dag, dunkt my, zie ik haar tot den Spiegel toevlugt nemen, om te beproeven of niet deze vleier standvastiger zal blyven. In 't eerst staat zy versteld, en wordt geërgerd over die domkoppen van mannen, welken een aanzigt, eene gestalte gelyk de hare, met ongevoeligheid kunnen aanschouwen: maar na eene korte wyl begint ook het streelende glas, van welk zy voorheen het te rug-gekaatste beeld van haar lieve Zelf, met verrukking plagt te ontvangen, zyne vleierijen te rug te houden. Zy wordt ontrust en neêrslagtig; zoekt troost by eene kamenier of nedrige vertrouwde, die haar, met eene statige tronie en flikflooienden toon, verzekert, dat zy schooner is dan ooit, terwyl 't baatzugtige Schepzel in de vuist lacht, en haar heimelyk bespot. Ondertusschen wordt alle bedenkelyke konst van optooisel, alle mogelyke vinding van verleidelyk sierşel, met meer dan gewoone zorgvuldigheid, in 't werk gesteld. Zy beziet haar zelve aan alle zyden; de breuk schynt geheeld; de moed begint weder op te wakkeren; hare vreugd ryst in top. Vol hoop op nieuwe overwinning barst zy ten huize uit; lonkt, lacht en flikkert naar

(*) Zie NIEUWE VAD. LETT. bladz. 111.

naar gewoonte in byeenkomsten; dees' of geen vertelt haar hoe wel zy 'er uitziet; 't arme hoofd zwymelt van de gewaande zege, en dus gaat de avond heen. Uitgeput door dit gewoel keert zy naar huis. Den volgenden morgen wordt de Spiegel weder geraadpleegd; zy is bleek, zieklyk, ongedaan; de oogen staan ingezonken; de rimpels vertoonen zig —— meer dan ooit, zy wordt op nieuw ontzet, verschrikt, slaat over tot woede; het onwêer breekt los over hare bedienden, buldert uit, en bedaart. De kragt der gewoone middelen wordt uit-gepynigd, om haar weder op te flikken, en is 'er een, die eene nieuwe vinding heeft bedagt, om de natuur beter te vermommen, en den aanschouwer te bedriegen, —— welk eene ontdekking! Dus wordt zy, tusschen geduurige wisselingen van hoop en vrees, vreugd en moedeloosheid, wegens een ding, dat voor hare zwakke en berooide ziel, van meer belang dan alle anderen is, elendiglyk geslingerd, tot dat zy, door deze herhaalde en weldige ontroeringe, en de steeds voort-ylende jaaren, in hopeloosheid, hertbrekende hopeloosheid, nederzinkt; van ooit voortaan, wegens die ongelukkige bekoorlykheden, weder te zullen geroemd worden, welken zy nu, eindelyk, bemerkt onherstelbaar verloren te zyn". Wil eene bedagtzame jonge Juffer dit belachlyk onheil voorkomen? „ Zy bestede by tyds hare voornaamste zorgen aan het edelste gedeelte van haar zelve. Zy die zig daar van kwyt, zal in zekeren zin, en wel den besten, altyd jong zyn". Wenschelyk voorwaar! dat de beminlyke Schryver zyn oogmerk mogt bereiken, met de Jufferschap tot de deftigste, zo wel als gelukkigste verlustiging aan te sporen. Welk eenen onuitbeeldelyken invloed dit zou hebben, op de verbetering onzer zedelooze Jongelingschap, is tastbaar.

In de Negende en Tiende *Redenvoeringen* wordt de Godsvrugt, (maar eene verlichte, liefderyke en alleszins beminlyke Godsvrugt) geschetst, en derzelver aanbelang en waardigheid met nadruk voorgedragen; waar na, in de Elfde, de Godsdienstige Oeffeningen, in zo verre zy byzonderlyk de Vrouwen betreffen, uit gronden en omstandigheden, die tot derzelver toestand in dit leven meer onmidlyke betrekking hebben, met eene inscherpende kragt worden aangedrongen. Zo ernstig, ondertusschen, als de Redenaar eene ongeveinsde, redelyke, hart-verbeterende Godsdienstigheid aanpryst, zo weinig is hy een voorstander van onverstaanbare indrukselen, en wilde dweepery. „ Die daar voor uitkomt, zegt hy, stelt den Godsdienst aan smaad en verag-

agtinge bloot. Gezond verstand, bezadigde overweging, algemeene regtvaardigheid, menschlievendheid, zonder aanzien van party, gematigheid, die deugd in eenen vyand kan roemen; dezen moet men uit geenerhande voorwendsel, om geenerhande geloofs-begrippen laten varen. Een geloove zonder redelyke deugd, eene Godsdienstigheid die met de reden strydt, zyn niet de Christen-Gódsdienst, maar schynheiligheid of bygeloof. Wagt u van dezulken, die, onder den gryns van yver, u zouden willen doen wankelen van den eenigen grond, welke, onder Gods zegen, uwe standvastigheid, vorderinge en vertroostinge onwrikbaar vast kan maken: ik meen eene bezadigde Evangelische Godvrugtigheid ". Behalven andere fraaie aanmerkingen, die ons in deze drie *Redenvoeringen* voorkomen zouden we inzonderheid wenschen het keurlyk tafereel der deugdzame liefde, uit de Tiende, aan onzen Lezer te kunnen mededeelen. Dan het is te uitvoerig voor ons bestek.

De Twaalfde *Redenvoering* heeft tot onderwerp, de Goede Werken, benevens zodanige vriendelyke en liefderyke gemoeds bewegingen, als zy voor af onderstellen, en uit het kweeken der Godsdienstige grond-beginselen, te vore aangeprezen, eigenaartig vloeien. Dus komt hier in de eerste plaats voor, het verband van den eerbied voor God met de Liefde jegens de Ouders, en vervolgens jegens Zusters en Broeders, welke laatste in het voorbeeld eener uitmuntende Dame, van den Schryver voormaals gekend, met levendige verwen wordt afgemaald. Het overige dezer *Reden* behelst aanmerkingen over de Goede Werken, in eenen uitgestrekten zin, dat is, zulken die uit goedgunstigheid en medelyden in 't algemeen voortvloeien.

In de twee laatste *Redenvoeringen* wordt de zagtmoedigheid, op Christelyke grondbeginzelen gebouwd, als de eigenlyke voltooijing en hoogste volmaking van alle voortreflykheid in eene Vrouwe, in alle hare lievenswaardigheid voorgesteld. Dit stuk is, onzes oordeels, boven anderen, voortreflyk uitgevoerd; weshalven wy zo gehuwden als ongehuwden van de beminlyke Sexe, die zig met dit alleredelst sieraad wenschen te versieren, noodigen het zelve een en andermaal, met alle mogelyke oplettendheid, te doorlezen. Onder de veelvuldige voordeelen dier bekoorlyke deugd, vergeet de Redenaar niet, hoe zeer de aanloklykheid van persoon daar door wordt vermeerderd. Wy moeten ons tot dien enkelen trek bepalen. Dus uit hy zig. „ Dewyl zy gemeenlyk bedaarde hartstochten ten grondslag heeft, teelt zy

natuurlyk, of bevordert gelukkiglyk, die gelykmatige bezadigdheid, welke altyd innemend is, en welke, als zy eene kiesche en gevoelige Ziel aantreft, geredelyk die bevalligheid van houding aanneemt, welke eigenaartiger, en voor een oplettend oog veel aantreklyker is, dan eenige andere, door het bywonen van zwierige Assembleën aangewend. Verbeeldt U een' kring van jonge Juffers, alwaar eene boven anderen uitsteekt door eene vloeiende, maar tevens bedaarde gespraakzaamheid, een zagtzinnig gelaat, een zedig gedrag, waar in geen zweemsel is, dat zy hare schoonheid voelt, geene ingenomenheid met haar zelve, geen toeleg om 't voorwerp der aandacht van 't gezelschap te worden, geene zigtbare oplettendheid op haren opschik en persoon; maar een aandagtig wezen, en gestadige believing van allen die by haar zyn; welk een uitstekend vermaak, welk eenen eerbied zal hare tegenwoordigheid noodzakelyk verwekken! Stelt, zo gy wilt, dat zy geheel stil zwygt, uit bereidwilligheid om aan anderen gelegenheid te geven, welken meerder lust hebben tot spreken; zal niet haar stilzwygen zelf bekoren? Maar als zy, plaats open vindende om in 't gesprek deel te nemen, zig met die zoetheid van stem, welke dikwils aan liefiyke gemoedsbewegingen eigen is, laat hooren, en, met zagte ongezogte toonen, gevoelens uitdrukt, die haar karakter eere aandoen, laat ik u zelven gissen, wat uitwerkinge dit op elk' gevoelig' Toehoorder moet hebben. Ach! myne Vriendinnen, wat is al de oogenblikkige fraaiheid, welke gy geduurig aan die lippen tragt te geven, vergeleken met de duurzame Schoonheden eener beminlyke Ziel, die in eene aangename redenwisseling van dezelven afvloeien. Laat ik 'er byvoegen; als de lieflykheid der zagtmoedigheid, de Ziel geheel heeft ingenomen, zal men dezelve dikwils zien uit de oogen stralen met eene tedere gevoeligheid, en op het aanzigt spelen met aanminlyke lachjes, zagter dan den zagtsten gloed van eenen zomerschen avondstond; inzonderheid, wanneer 't gemoed, ter eeniger tyd, in de levendiger aandoeningen van goedgunstigheid en vreugde is opgetogen. Of laat ons, eindelyk, onderstellen, dat droefheid en rouwe zulk een wezen met eene treurige statigheid en kwyning hebben overspreid; ook dan nog zal het eene deftige bekoorlykheid behouden, die onuitbeeldelyk treffend is. Trouwens schoonheid roert nooit het harte dieper, dan wanneer zy, zig zoetelyk en zonder weêrstand overgevende, op het punt schynt van onder den schok des ongeluks, of den druk van 't hartzeer te bezwyken".

In eene *Nareden* geeft de Schryver redenen van zyne schryfwyze, in deze *Redenvoeringen* gehouden, en besluit met eenige teêrhartige vermaningen aan de Jufferschap, om zig boven de gewoone beuzelary der Eeuw te verheffen, en als Wezens ter onsterflykheid geschapen, te gedragen.

Dit tweede Deel heeft ons toegeschenen, zo wegens 't gewigt der zaken, als meesterlyke behandelinge en mannelyken styl, het eerste nog merklyk te overtreffen. Over 't geheel betuigen wy met waarheid, geen zedekundig Werk te kennen, 't welk wy de jonge Juffrouwen en derzelver Moeders liever zouden willen aanpryzen; en voegen onzen hartelyken wensch by dien van vele anderen, dat de lofwaardige FORDYCE eerlang mag worden overgehaald, om zyne Gaven, ten nutte der JONGE HEEREN, op gelyke wyze aan te leggen.

Deductie van Vrouwe M. A. BURMANNUS, *geboore* VAN VLADERACKEN *tegen de behandelingen, aen Haer Eed'le, door Haeren Neef, den Heer* H. V. VLADERACKEN. *Te Amsterdam, by* Th. Kluyt 1767. *In groot quarto, 48 bladzyden.*

DEze Deductie behelst ene reeks van schandelyke bedriegeryen en mishandelingen, welke den Heer *Hendrik van Vladeracken* te laste gelegd worden, als door hem gepleegd, tot ruïne van zyne Tante, de Vrouwe *Maria Agatha Burmannus*, gebooren *van Vladeracken*. Hy komt hier voor als iemand, die zich jegens zyns Vaders Zuster, in hare hooge jaren, niet tegenstaende al het goede dat hy van zyne jeugd af van haer en haren Egtgenoot ontvangen heeft, op de baldadigste wyze gedraegt. Hy word beschuldigd van haer door een snood bedrog als genoodzaekt te hebben tot het verkoopen harer Hofstede; door gewelddadige middelen als gedwongen te hebben om dezelve te verlaten; en haer door list en onrecht haer geld en inkomen onthouden te hebben. De wanbedryven door hem bedreven, en 't gedrag door hem geleid, worden hier met de sterkste kleuren afgeschilderd, en ten haetlykste gemaeld: in zo verre, dat men zich naeuwlyks een afschuwelyker Mensch, in deze betrekkinge, kan verbeelden, dan de Heer *van Vladeracken* hier ten toon gesteld word. De pen, in 't opstellen van dit geschrift gebruikt, is niet onbekwaam geweest, om het stuk in een verfoeilyk daglicht te stellen; en dien Heer, zo alles naer waerheid zy, gelyk men ten krachtigste verzekert, naer verdienste te behandelen.

Deductie in zaken van JOHAN HEEREN, *in vyf byzondere Instantien Gedaagde by Mandamenten in cas d'Appel, ter eenre; op ende jegens* ANTHONY *en nu wylen* JOHAN VAN HANSWYK, *Impetranten in 't voorschreeve cas, ter andere zyde,* 69 *bladz. in folio.*

HEt geval in questie, waer toe deze Deductie betrekkelyk is, word hier indezervoege voorgesteld. De vraeg is.

„ Of, [na attente opmerking van de Privilegien der Poirters van 's Bosch, die men, op goeden grond, sustineert *Vry* te zyn *van Alle Tolgerechtigheden,*] by een neutraal en bedaart oordeel zoude konnen opkomen de bevatting, dat een Poirter, Ingezeeten en Koopman van 's Bosch, *in vyf byzondere Scheepen* hebbende doen inladen eene quantiteit van Haver van diverse Plaatzen op de Rivier de Maze; en *een van die* Scheepen hebbende doen komen *binnen de Stad* van 's Bosch; dog *de vier andere* hebbende doen afzakken na de plaatzen *in Hollandt* van derzelver destinatie; zonder dat van eenige van die ladingen *ergens in Brabandt Landroeringe is gedaan*; of nog evenwel *imaginabel kan zyn* die bevatting, dat *alle* de respective *alzo ingeladen en vervoerde Granen* (behoorlyken Poirterbrief aan de respective Commisen, hoewel door hen niet verzogt, geexhibeerd zynde,) *moeten worden verklaart te zyn verbeurt* ten behoeve van den Pagter; en nog *daar by het Schip,* het welk *binnen de Haven* van 's Bosch was gekomen?"

De Gedaegde brengt in deze Deductie breedvoerig alles by, 't geen, zynes oordeels, een ieder moet bewegen, om deze vraeg *negative* te beantwoorden; doch bevonden hebbende dat hy in dit respective geval niet naer wensch geslaegd is, zo heeft hy aen deze Deductie ene Waerschouwing gehecht; waer in hy het voorgevallene ten baken stelt, en een ieder, die zulks mogt aengaen, raed, om, (zo lange hier in niet anders word voorzien,) daer op acht te geven, om zich voorzichtelyk voor Schade te hoeden.

Grondbeginselen van het Wisselrecht, door wylen den Heer J. G. HEINECCIUS. *Uit het Latyn vertaald, op het Nederlandsch recht toepasselyk gemaakt, en met Aanmerkingen vermeerderd. Door* Mr. K. K. REITZ. G. O. F. *Practiserend Advokaat te Middelburg in Zeeland. II Stuk. Te Middelburg, by* CH. Bohemer, 1766. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer 177 bladz. in groot octavo.*

Dit tweede Stukje, van het wel doorwrochte Werk van den Hoogleeraer *Heineccius*, dat allen, die enige betrekking tot den Wisselhandel hebben, nuttig kan zyn, behelst enige Stukken, die in ene latere Latynsche uitgave, dan die welke de Heer Vertaaler voorheen gebruikt had, geplaatst zyn; zo dat het diene om het eerst uitgegeven Stuk te volmaken.

Men vind hier in de eerste plaets ene *Verhandeling over de Feilen en Gebreken in den Wisselhandel*, in 't openbaer verdeedigd te Franeker, door den Heer *Lochau*, en vervolgens uitgegeven door wylen den Heer *J. G. Heineccius.* In deze Verhandeling word, na ene beknopte omtvouwing van den aart en eigenschap van den Wisselhandel, nagegaan, welke de voornaemste feilen en gebreken zyn, die in den Wisselhandel in aenmerking komen, en wat het Wisselrecht desaengaende bepale: het zy dan dat die gebreken ontstaen uit de *wisselhandelende persoonen*, uit de *wisselbrieven* zelve, uit derzelver *aenbieding* en *overlating* of *endossement*, of eindelyk van *buiten of* uit toevallige oorzaken. Deze onderscheidene gebreken worden hier, met opzicht tot het Recht, duidelyk verklaerd, en met voorbeelden opgehelderd, die ter beantwoordinge van verscheidene vragen over dit onderwerp konnen dienen.

Hier aen volgt ene *Proeve eener Boekzaal van het Wisselrecht, door* J. F. Eisenhart R. G. *Hoogleeraar der Rechten te Helmstad* enz. Deze Boekzael strekt om den beoefenaren der Rechtsgeleerdheid, met betrekkinge tot het Wisselrecht, aen te wyzen, welke Autheuren over dit onderwerp in 't algemeen, of enige van deszelfs leden in 't byzonder geschreven hebben; ten welken einde de voornaemste zaken hier toe behoorende onder zekere hoofden gebragt zyn. Dit Stuk is door den Heer *Reitz* nog merkelyk vermeerderd; ook heeft hy 'er bygevoegd de Ordonnantie op het Stuk van Wissel te *Middelburg*, als mede de nieuwste Ordonnantie desaengaende te *Rotterdam*, om dat ze niet algemeen voorkomen.

Ein-

Eindelyk worden ons hier nog medegedeeld enige *Vermeerderingen en Byvoegselen op de Grondbeginselen van het Wisselrecht, door wylen den Heer* J. G. HEINECCIUS, die in de latere Latynsche uitgaven van dat Werk gevonden worden, en meerendeels dienen ter nadere ophelderinge en bevestiginge van 't geen in de vroegere uitgaven was voorgesteld.

Afbeeldingen van de Hoogstraet en Vischbrugge te Leyden. Met de Veranderingen, veroorzaekt door den Brand, op den 3 October des Jaers 1766. Met eene Beschryving van dien Brand en andere daar toe betrekkelyke Zaeken. Gevolgd van eenige toepasselyke Gedichten. Te Leyden, by C. van Hoogeveen, Junior 1767. *In groot octavo 64 bladz.*

Dit Stukje behelst ene nauwkeurige en tevens levendige beschryving van den opgemelden Brand, die de Stad *Leiden* in 't algemeen, en voor al een aanmerkelyk gedeelte met deszelfs Vlammen te jammerlyk dreigde. De Opsteller van dit Verhaal maekt 'er byzonder zyn werk van, om te toonen, hoe 't bykome, dat de woedende Vlammen reeds zo veel gewelds geoefend hadden, eer men in staat was dezelven een kragtigen tegenstand te bieden. Hy verdeedigt, by die gelegenheid, zyne Medeburgers, tegen ene verdenking, die men op andere plaetsen gevoed heeft, als of het hun aen oplettenheid en yver ontbroken hadde. Verder deelt hy een byzonder berigt mede van de Collecte, ten behoeve der noodlydenden in dien Brand, vervolgens gedaen; waer in de Leidsche Burgery zich op ene loflyke wyze gekweeten heeft. Ten laetsten meldt onze Schryver nog op hoedanig ene manier die verzamelde penningen ten nutte der ongelukkigen bewaerd, besteed, en de geruïneerde huizen weder herbouwd zyn; midsgaders welke nieuwe middelen hunne *Ed. Groot Achtbaeren* in 't werk gesteld hebben, om soortgelyke onheilen, zo veel in hun is, te kragtiger voor te komen.

Dit verhael wordt opgehelderd en versierd door vier wel uitgevoerde Plaaten: verbeeldende de *Hoogstraet en de Vischbrugge met de Huizen*, 1. voor den brand, 2. in den brand, 3. na den brand, en 4. herbouwd. Voorts is 'er nog bygevoegd een aental van dichtstukjes, tot dit onderwerp betrekkelyk, die zeer wel ter zaeke geschikt zyn.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments: of Vertaling en Omschryving van het zelve, met oordeelkundige aenmerkingen en toepasselyke gebruiken. Door PH. DODDRIDGE, *Doktor en Professor der H. Godgeleerdheit te Northampton. Uit het Engelsch. in 't Neêrlandsch overgezet. Eerste Deel. Derde Stuk. Te Amsteldam, by* P. Meijer 1767. *behalven het Voorwerk* 345 *bladzyden in groot octavo.*

HEt derde Stuk van dit voortreffelyk Werk, welks nutheid door de voorgaende Stukken reeds overbekend is, behelst het Euangelische Verhael, van 's Heilands tweede Pascha, of liever van het Pinksterfeest des tweeden jaers zyner openbare Bedieninge, af, tot aen zynen togt na het Gadareensche. —— 't Zal den Lezer, zo we vertrouwen, niet ongevallig zyn, hier, tot een proefje van dit derde Stuk, te vinden, des Hoogleeraers ophelderende gedachten, over *de Bezending van* Joannes den Dooper *aen* Jesus Christus, *en het Antwoord des Zaligmakers aen de afgezonden Discipelen*, Luk. VII. 19—23. en Matth. XI. 2—6.

„ *En wanneer Joannes* de Dooper *in zyne gevangkenis*, [uit den mond zyner Discipelen,] van *de* verbazende en groote *Werken* en Wonderdaeden *van CHRISTUS gehoord had*, zoo *zondt hy* een gezantschap, uit *Twee van zyne Discipelen* bestaende, aen Hem; nademael zyne Leerlingen, in 't gemeen, welke hem de tyding van die Mirakelen gebragt hadden, eenige twyffeling aengaende den Heere JESUS by zich zelve scheenen te voeden, of hy de beloofde MESSIAH wel was. [En] dus veeleer tot hunne byzondere voldoening, dan tot zyne eigene (*a*), zekere twee van zyne Discipelen, [die hy raedzaemst

(*a*) „ Tot hunne byzondere voldoening veeleer, dan tot zyne eigene.] De Heer L'ENFANT denkt, met eenige andere (gelyk van ouds JUSTYN *de Martelaer* en TERTULLIANUS dagten,) dat *Joannes de Dooper*, door zyne langduurige gevangkenis zoo mismoedig was geworden, dat *hy zelf* begon *te twyffelen*, of de *Heere* JESUS de *Messiah* was; en overéénkomstig hier mêe, onderstelt hy, dat *onze* ZALIGMAKER, als Hy vervolgens zegt, *gelukkig is hy, die aen my niet geërgerd werd!* met die betuiging *Joannes* wil

zaemst hieldt in dat gezantschap te gebruiken,] *tot hem geroepen hebbende*, *zondt* hy *ze* om als in zynen naem te spreken *tot* den ZALIGMAKER JESUS. —— *En* wel zondt hy hen, op dat zy den HEERE, uit naem van hunnen Meester ronduit zouden afvragen wie Hy was? *zeggende* over zulks, dat zy *tot Hem* zouden zeggen: „ Wat zegt Gy op deze klaere en duidelyke vraeg, die wy U doen, *zyt Gy* de Groote en verwagte MESSIAH, van wien wy nu reeds zoo lang gewoon zyn

waerschouwen, dat hy op zyne hoede zy tegen eene zoo gevaerlyke verzoeking. Maer in overweging genomen zynde, wat duidelyke *blyk* JOANNES voorheen ontfangen had, door een wonderdaedig Teken van den Hemel, en welke uitdrukkelyke en herhaelde *Getuigenissen* hy zelf aen *Heiland* JESUS gaf, zoo kan ik my niet verbeelden, dat 'er mogelykheit voor die twyffeling van den *Dooper* kon wezen; inzonderheit daer hy zelf, toen hy nog in vryheit was, voorzien en voorzegd had, dat hy wel haast gekerkerd zou worden. Zie *Joannes* III. vers 30. alwaer hy onder 't voorstellen van *minder te moeten worden*, zyne *trapswyze vermindering* te kennen geeft, door tusschenkomst namelyk van in den kerker opgesloten te zyn. —— In tegendeel konden *zyne Discipelen* zeer waerschynelyk geërgerd worden, [dat is zich stooten,] aen de omstandigheit van hunnes Meesters zitten in den kerker, zoo wel als aen de *vrybeit* van CHRISTUS verkeering en ommegang, die vry veel verschilde van de *gestrengheit*, welke by hen in gebruik was. Hierom kon hy het noodig agten, hen op den weg van verdere voldoening te leiden. Om hier by niet te zeggen, dat de *vuurigheit* van JOANNES hartsgestel hem eenigszins ongemakkelyk by zich zelven gemaekt kan hebben, over de *behoedzaemheit* die CHRISTUS in agt nam, om zelf niet opentlyk te verklaren dat hy de MESSIAH was; en dat hy zich kon verbeelden, dat het met zyne bediening als MESSIAHS *Voorlooper* overéénquam, dezerwyze aen te dringen op eene uitdrukkelyke verklaring. —— Om alle deze redenen verkies ik het dus te *vertalen* en *om te schryven*, dat het op eene volkomene voldoening van allen twyffel, en over zulks op eene ronde en uitdrukkelyke verklaring van dit stuk, doelt. Dit behaegt my beter dan het met LIMBURG (*) over te zetten, door: *Gy zyt de geen die komen moest, en zouden wy nae een ander zien?* dat is, „ wy verwagten geenen anderen MESSIAH dan u ". En dus vat men 't op, als een herhaeld oft vernieuwd *Getuigenis*, 't welk JOANNES gaf by wege van *Volmagten*, die het in zynen naem afleiden, daer hy het niet langer *in eigener Persoon* kon doen. Maer all' de geest en kragt van CHRISTUS *Antwoord* zou men moeten verliezen, indien wy de Bezending des *Doopers* naer zulk een oogmerk, en in dezen zin, moesten opvatten".

(*) „ *Theol. Christ.* Lib. III. cap. 11. §. 14".

zyn te spreken onder de aenwyzende benoeming van *de Geen* oft *Hy die komt* (a)? *Of hebben wy eenen anderen* onder die hoedanigheit en dat karakter *te verwagten?* Beantwoort toch deze vraeg zoo uitdrukkelyk als wy, ['t is het woord van onzen Meester *Joannes*,] voormaels ons Getuigenis aen U gegeven hebben.

„ *En wanneer de Mannen*, die van JOANNES gebruikt wierden, om zyne Gezanten aan *Heiland* CHRISTUS JESUS, met deze zoo gewigtige boodschap, te zyn, *tot Hem gekomen waren*, deeden zy hunne Vraeg, gelyk hun Meester hen die in den mond gelegd had: en dus *zeiden zy* tot Hem: JOANNES *de* wydvermaerde *Dooper*, wiens kloekmoedigheit en trouw in het waernemen van zyn Dienstampt aenleiding gaven tot zyne gevangenneming, *heeft ons tot U gezonden*, *zeggende*, *zyt Gy de geen* oft Hy *die komt*, belydt gy U zelven de Groote MESSIAH te wezen, *of hebben wy eenen anderen*, onder die aenzienelyke hoedanigheit, *te verwagten?*

„ *Nu* bepaelde zich de *Zaligmaker* JESUS op die vraeg door Daeden, veeleer dan door zyne Gezegdens, een antwoord te geven: *in dat zelfde uur* derhalven, terwyl zy by Hem, en dus ooggetuigen waren van 't geen hy deedt, (nadien het gezantschap met toeleg volvoerd wiert, voor eene groote vergadering van volk, in welke, gelyk doorgaens, veele waren die quamen om van alderleie ongesteldheden genezen te worden,) in dat zelfde uur, zeg ik, als de gezondene Discipelen hunne boodschap deeden, oeffende CHRISTUS

(a) „ *De geen*, oft Hy *die komt.*] In 't Grieksch ὁ Ἐρχόμενος, [*de komende.*] Het schynt dat de godvrugtige *Joden*, door hun spreken van den MESSIAH onder deze bewoording *Hy die komt*, of *Hy die te komen staet*, op de levendigste wyze hebben uitgedrukt hun vertrouwende en vaste *verwagting* van Hem, midsgaders hun vuurig *verlangen* nae zyne verschyning, als de grootste en aengenaemste *Gezant* van GOD aen de Menschen, en als de wenschelykste Persoonaedje, die *ooit* in de Werelt *quam* of *komen zou.* Men zie *Markus* XI. *vers* 9 *en* 10. vergeleken met *Psalm* CXVIII. vers 26. *Daniel* VII. *vers* 13. *Habakuk* II. *vers* 3. volgens de *Zeventigen*, *Jesaiah* LXII. *vers* 11. en *Zachariah* IX. *vers* 9. —— Bisschop PEARSON merkt met reden aen, dat *dit*, onder veel meer andere bewysredenen, klaer betoogt, dat het denkbeeld van *Twee* MESSIAHS, dat 's van eenen *Lydenden* en van eenen anderen *Zegepralenden*, een ydele droom is der *Latere* en *Hedendaegsche Joden*, welke aen de *Ouden* van die *Natie* t'eenemael onbekend was. Zie PEARSON *on the Creed* pag. 183. [in 't Nederduitsch: *Uitlegging over het Symbolum des Geloofs*"].

TUS het vermogen 't welk Hy bezat om Wonderwerken te doen, en dus *genas Hy 'er veele*, die toen rondom Hem waren, *van hunne ziektens en plaegen* (*a*), *en* Hy verloste hen *van* de bezetenheid der *booze geesten; en aen veele welke blind waren gaf Hy* genadelyk *het gezigt* (*b*).

„ *En* de HEERE JESUS ten zelfden tyde op hunne vraeg *antwoordende*, *zei tot hen*, [die van wegen den Dooper, als deszelfs Discipelen, gezonden waren,] *gaet heen*, *en verhaelt aen Joannes* all' *'t geen gy* tans *hoort en ziet*, [en] dus *de* aendagtwekkende *dingen welke gy*, geduurende uw hier zyn dezen dag, zoo in eigener persoon *aenschouwd en gehoord hebt*, als die waer van gy door anderen, welke oog en oorgetuigen van myne Wonderwerken en Leerredenen waren, onderrigt zyt geworden. —— [*Zegt namelyk*] in 't byzonder, *dat de Blinden het gezigt ontfangen*, *en de Kreupelen wandelen*, dat *de Melaetschen gereinigd worden*, *en de Dooven hooren*, ja dat zelfs *de Dooden worden opgewekt*; *en* merkt dit geval op, dat ik geenszins den Grooten en Ryken vlei en naer den mond spreek, 't geen Bedriegers en Verleiders konnen doen, of dat ik myn last hoofdzaekelyk aen de Aenzienlyken verrigt, gelyk sommige der Oude Profeeten moesten doen; maer dat door my, zoo als gy uit de Toehoorders die my tegenwoordig omringen ziet, *aen de Armen*, en zelfs aen de geringsten onder het Volk, myne Leer gericht is; en overzulks *word* aan hen *het Euangelium gepredikt*, hebbende zy dus het geluk, dat de heuchelyke blymaere der Eeuwige Zaligheit met alle vryheit openlyk onder hen word afgekondigd, en dat de zegeningen van dezelve hen worden aangeboden. —— *En* zyt

(*a*) „ *Van hunne ziektens en plaegen.*] In 't Oirspronkelyke [heeft men, voor 't geen van de *Nederlanders* vertaeld wiert *quaelen*, het *Grieksch* μαστιγας], dat 's *plaegen* of *roeden*; 't geen waerschynelyk eenige van de smartelykste ongesteldheden, hoedanige *Melaetschheid*, *Beroerte*, verouderde *Bloedgang* oft *Loop*, en dergelyke zyn, betekent. Men vergelyke *Markus* III. *vers* 10 en V. *vers* 29, en 34. En dus kan die naem toespeling hebben op de onderstelling dat zy zulke *Tuchtigingen* waren, welke het *groot Misbagen van* GOD tegen de persoonen, aen welke zy toegezonden wierden, te kennen gaven. Vergelyk *Joannes* V. *vers* 14. en IX. *vers* 2.

(*b*) „ *En aen veele welke blind waren gaf Hy* genadelyk *het gezigt.*] De *Oirspronkelyke spreekmanier* εχαρισατο το βλεπειν. [*Hy begenadigde hen om te zien*], schynt uit te drukken, beide op hoe edelmoedige, en op hoe vriendelyke en toegenegene wyze, *onze Gezegende* VERLOSSER die Genezingen verrigtte".

zyt verzekerd, (voegt dit 'er verder by,) dat ik in zulke omstandigheden verschenen ben, welke reden geven om te zeggen: *gelukkig is hy die* om dezelve *niet aen my geërgerd word* of zich stoot, en daer door ten verderve struikelt (*a*)! want hy moet byzonder wys en godsdienstig zyn, die door de sterke volksvooroordeelen, welke tegen my in myne omstandigheden naer de werelt leggen, niet geschokt word. Laet JOANNES deze dingen op zich zelve overwegen, en laet hy ze vergelyken met alle die Profetiën (*b*) welke voorspeld hebben, dat de MESSIAH zoodanige Wonderdaeden als gy gezien hebt zou werken (*); dat hy het Euangelie aen de armen en geringen zou prediken (†); en dat veele Hem zouden veragten en verwerpen (§): en zoo zal hy, (en door gelykheit van reden ook gy,) met de overige van zyne Leerlingen, ligtelyk een overtuigend Antwoord opmaken, voldoende aen de Vraeg, welke gy, volgens uwe bezending, gedaen hebt, al doe ik 'er met myne woorden geene uitdrukkelyke verklaring op dezelve by (*c*)".

Hei-

(*a*) „ *Gelukkig is hy die .... niet aen my geërgerd word*, of zich stoot en daer door ten verderve struikelt.] Dit gezegde had ten doel, eene ontzachgelyke *vermaning* te geven aen de Discipelen van JOANNES, dat zy toch op hunne hoede zouden zyn tegen de *vooroordeelen*, welke hen konden beletten CHRISTUS te ontfangen: en het behelst te gelyk eene kragtige aenduiding, dat hunne eindelyke Gelukzaligheid bepaeld zou worden, door den eerbied en de erkendtenis, die zy aen Hem betoonden; terwyl die *vooroordeelen* in 't algemeen tot der menschen verderf en ondergang heerschen zouden.

(*b*) „ Laet hy ze vergelyken met alle die Profetiën.] De Aertsbisschop TILLOTSON heeft in 't breede de *overéénkomst* tusschen de oude *Voorzeggingen*, en de *Gevallen*, waer op hier gewezen word, aengetoond. Zie TILLOTSON's *Works* Vol. II pag. 451 seqq. [of *Predikatiën*, in de Leerrede over *Matth.* XI. vers 2—6.] Dr. THOMAS JACKSON echter heeft dit stuk nog uitvoeriger bearbeid, in het Tweede Deel van zyne fraeïe en lezenswaerdige Verhandeling (*Discourse*) over *dezen Tekst*. Zie deszelfs *Works*, Vol. II. pag. 470 seqq.

(*) *Jesaiah* XXXV. *vers* 5, 6. (†) LXI. *vers* 1.

(§) „ VIII. *vers* 14. LIII. *vers* 1, 2, 3.

(*c*) „ Al doe ik 'er met myne woorden geene uitdrukkelyke verklaring op dezelve by.] Niets kon gepaster, natuurlyker, en overtuigender zyn voor JOANNES *Discipelen*, dan een *antwoord* als dit, 't welk zynen oorsprong nam uit het geen CHRISTUS werkelyk deedt, en zyn grond had in het blykbaerst *getuigenis* van

Heilige Leerredenen over de voornaamste waarheden van den Christelyken Godsdienst. Door JOHAN ERNST SCHUBERT, *Abt van Michaëlstein enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* G. M. NEBE. *Vyfde en Zesde of laatste Stuk. Te Amsterdam, by* P. Spriet en Zoon 1767. *te zamen* 280 *bladz. in groot octavo.*

DEze twee Stukken, waer mede de voortreffelyke Verzameling der Heilige Leerredenen van den Eerwaerden *Schubert* besloten word, bevatten de volgende onderwerpen. I. De liefde des evennaasten, 1 *Joh.* III. 13—18. II. De vervolging der onschuld onder het voorwendsel van Godsdienst, *Joh.* XVI. 2. III. Dat God alleen de bekeering in den mensch werkt, *Matth.* II. 1—12. IV. De Afgod waer toe de mensch zich zelf maekt, *Luk.* XVIII. 9—14. V. De oorzaken der vyandschap tegen de waerheden van den Godsdienst, *Joh.* III. 19 en 20. Dus ver het vyfde Stuk; in het laetste vind men nog, I. De wellusten der Jeugd, 2 *Tim.* II. 22. II. Dat God zonden met zonden straft, *Rom.* I. 21—24. III. De misslagen der geloovigen, *Gal.* VI. 1—5. IV. De voordeelen, die de geloovigen uit het lyden dezes tyds trekken, *Rom.* VIII. 18. En eindelyk V. De zorg van God voor de menschen by hunne intree in de waereld, *Luk.* II. 21.

Tot

GOD zelven door de verbazendste *wonderwerken*, welke zy wisten, dat *hunne Meester* nooit voorgegeven had, te konnen of moeten doen. Zie wat men by *Joannes* X. *vers* 41 leest. *Wonderwerken* daarenboven van eene zoo weldaedige natuur, dat geene *gestrengheden* of *onthoudingen* eenes afgezonderden levens daer mede op eenigerlei wyze in vergelykinge konden komen; en tevens *Wonderwerken* die een toegevoegden luister ontfingen van hunne voorspelling door de *Profeeten* veele eeuwen te vooren gedaen, en wel in 't byzonder door die van *Jesaiah*, de eigen Profeet, door wien *de Dooper* zoo byzonderlyk was beschreven, en afgemaeld, dat *hy zelf* zich meermael op denzelven had beroepen. *Mattheus* III. *vers* 3. *Lukas* III. *vers* 4, 5, 6. en *Joannes* I. *vers* 23. weshalven zyn Leerlingen ongetwyffeld de Schriften van dien Profeet door en door gelezen hadden. —— Deze, en meer andere byzonderheden, zyn in een alderschoonst licht gezet, door de meesterlyke hand van Dr. *Atterbury*, in zyne *Posthumous Sermons*, [of *Nagelatene Leerredenen*,] Vol. I. pag. 41—50. alwaer hy op eene zeer verstandige wyze bekort heeft, alles wat zaekelykst is in de uitvoerige *Verhandeling* van den Geleerden Dr. *Jackson*, aengehaeld in de voorgaende *Aentekening* (*b*) ".

Tot een voorbeeld dezer Leerredenen diene het volgende bericht van 's Mans Redenvoering, *over de misslagen der geloovigen*, die onze oplettendheid byzonder tot zich getrokken heeft.

Zyn Eerwaerde vangt aen, met een voorstel, rakende de onmogelykheid van in dit ondermaensche leven tot zulk ene volmaektheid te komen, dat wy geheel zonder alle misslagen en zonden leven zouden. Dit is ene waerheid welker gegronde kennis hoognoodig is; zo ten aenzien van hun, die wanen, dat ze in dit leven volmaekt konnen worden, als met opzicht tot de zodanigen, die deze waerheid misbruiken, ter verschooninge hunner zonden. Ter onderrichtinge en waerschuwinge van den enen en den anderen, als mede ter aenspooringe van ieders plichtsbetrachting in deze omstandigheden, verdeelt hy zyne Leerreden in drie deelen. Om

(I.) te bewyzen, *dat de geloovige misslagen hebben*, (II.) *derzelver hoedanigheid* te beschryven, en (III.) *de plichten* te toonen, *die wy in aenzien derzelven in acht hebben te nemen.*

I. Wat het eerste betreft, de text zelve strekt tot een uitdrukkelyk bewys. De Apostel spreekt hier ongetwyfeld van ware geloovigen, en hy vooronderstelt, dat ze hunne misslagen hebben, als hy beveelt, de zodanigen weder te recht te brengen, *als ze somtyds van eene misdaed verrast wierden*; met die waerschuwende vermaning, *ziet op u zelven, dat gy ook niet verzocht word;* ter aenduidinge dat alle geloovigen hier aen onderworpen zyn, en steeds daer tegen op hunne hoede behooren te wezen. Dit denkbeeld word nog nader bekrachtigd uit zyne volgende tael, als hy zegt; *Zo zich iemand laet dunken, dat hy wat is, daer hy nochtans niets is, die bedriegt zich zelven;* leerende, dat zodanige opgeblazen menschen niet alleen zo heilig niet zyn als zy wanen, maer zelfs geen den minsten grond van heiligheid hebben. Het is by hem een vast kenmerk, dat een mensch geen ware gerechtigheid bezit, als hy zich verbeeld volmaekt te wezen: en men mag dus uit 's Apostels tael wel besluiten, dat geen mensch zonder gebreken is, zo lang hy in de waereld leeft. —— Deze waerheid word verder ook bewezen uit andere schriftuurplaetsen, als daer zyn *Ps.* XIX. 13, *Job* XIV. 4, en de voorbeelden der braefste Mannen, als Job, *Job* XL. 3, en Paulus *Rom.* VII. 18, 19. 1 *Cor.* IV. 4. —— En of dit nog niet genoeg zy, ze word daer en boven betoogd uit Godgeleerde grondstellingen, en wel byzonder uit den stryd

tusschen het vleesch en den geest, die voor den dood niet geheel een einde neemt.

Men brengt hier wel tegen in, dat Apostel Johannes evenwel spreekt van zulken, *die niet zondigen, die geen zonde doen*, 1 *Joh.* III. 6, 9. Maer als men dit tegenwerpt, behoort men ook gedachtig te zyn, dat die zelfde Apostel, H. I. 8, zegt; *zo wy zeggen, wy hebben geen zonde, zo verleiden wy ons zelven en de waerheid is niet in ons.* Hoe zal men dit overeenbrengen? Op deze wyze. *Te zondigen* en *zonde te doen* is by den Apostel *moedwillig en opzettelyk zondigen.* Dit heeft by wedergeboorenen geen plaets, maer des niet tegenstaende *hebben zy zonde;* zy zyn egter aen zwakheids-zonden onderworpen, die in een eigenlyken zin *misslagen* verdienen genoemd te worden. En dit leid ons tot het

II. Deel dezer Leerreden, de beschryving van derzelver *hoedanigheid.*

Men heeft hier omtrent voor af in 't algemeen aen te merken, dat de misslagen der geloovigen, zo wel als de moedwillige zonden der ongeloovigen overtredingen van Gods Wet zyn. De Apostel gebruikt in den text, in de grondtael, het zelfde woord, daer hy zich *Eph.* II. 1, 2, en elders van bedient, als hy van de zonden der godloozen spreekt. En zo alle zonde eene afwyking van Gods geboden is, volgens 1 *Joh.* III. 4, dan moet dit ook gelden omtrent de misslagen, die de geloovigen uit zwakheid begaen. —— Trouwens men kan hier aen niet twyffelen, als men overweegt, dat niet alleen de uiterlyke ondeugende werken, maer ook de kwade begeerten des harten, die God verbooden heeft, overtredingen der Godlyke wetten zyn; ja dat men ook enkel door gedachten zondigen kan, als men verkeerde gevoelens van God en zyne werken koestert, die de eer van God benevelen. —— Dit zo zynde, zo zyn de gebreken der geloovigen, 't zy ze misvattingen des verstands of zwakheden van den wil genoemd mogen worden, beledigingen van God en overtredingen zyner geboden. In zo ver komen ze met de zonden der ongeloovigen overeen; doch zie hier, waer in ze van dezelven onderscheiden zyn. — [We zullen deze bepalingen woordlyk overnemen.]

„ *Vooreerst* worden de misdaaden der geloovigen uit verrassing begaan. Ik verstaa hier door een besluit, dat men neemt, zonder te voren alles overwogen te hebben. Daar zyn zekere omstandigheden, waar by men zich in de uiterste verbaastheid bevind. Eene geweldige verwarring, die ons gemoed inneemt, duld ons niet, om eene handelwys, waar

toe wy als gedrongen worden, voor äf genoegzaam te overweegen. Het kan zyn, dat wy anders weeten, dat zy verboden is. Doch wy zyn voor het tegenwoordige niet in ſtaat, om ons zulks te herrinneren. Dergelyke zonden worden doorgaans tegen over die geenen geſteld, die met opzet begaan worden. Deeze beſluit men naar eene rype overweeging. Men peinst op middelen en wegen, om zyn voorneemen in 't werk te ſtellen. En men verblyd zich, wanneer men daar toe gelegenheid verkrygt. Om deeze reden kunnen de grootſte euveldaaden, als moord, echtbreuk, diefſtal en dergelyke nooit overtredingen zyn, die uit onweetendheid ontſtaan. Want de uitvoering derzelven vestigt zich altoos op een voorgenomen toeleg, en op eene uitvinding van daar toe dienende middelen. Ten minſten moet men zich altoos herinneren, dat ze verboden zyn, zo menigmaal ons daar toe gelegenheid gegeeven word; ten ware men in de uiterſte onweetenheid der natuurlyke, en goddelyke wetten leeft".

„ *Ten tweeden*, indien de geloovigen al met voordacht kwaad doen, dan zòndigen zy ten minſten doch uit onweetenheid. Dit is het tweede, dat wy van de overtredingen der geloovigen hebben op te merken. Op dat zich echter de goddeloozen van dit voorwendſel niet bedienen, en hunne wanbedryven en doodzonden voor dergelyke fouten achten, zo herinner ik u vooräf, dat de onweetenheid tweederlei is. De eene is onvermydelyk, maar de tweede kan voorgekomen worden. De ongeloovigen begaan ook zòmtyds zonden, die uit onweetendheid ontſtaan; en onder deezen bevinden zich dikwils ook de afſchuwelykſte euveldaaden. Wanneer de Heidenen hoererye en overſpel begingen, wanneer zy hunne goden menſchen offerden, wanneer zy andere ſchandelyke bedryven uitvoerden, zo deeden zy het in die meening, van den waaren God daar door eenen dienst te bewyzen. Wanneer de Jooden CHRISTUS en zyne leer vervolgden, zo yverden zy voor de Vaderlyke wet uit onweetendheid. En wanneer Paulus voor zyne bekeering de Christenheid vervolgde, zo geſchiedde het enkel uit onverſtand. Doch dit was eene onweetenheid, die zy zeer wel hadden kunnen vermyden. Dienvolgens moet men de zonden, die aldus begaan worden, voor geene zwakheden en misſlagen der geloovigen houden. Het is eene even zo groote boosheid, indien men zyne pligten met vlyt niet weeten wil, dan wanneer men ze weet, en evenwel moedwillig verzuimt. De onweetenheid, waar uit de misdaaden der

geloovigen ontstaan, is of op haar zelve onvermydelyk, of doch ten minsten dus gesteld, dat ze door de byzondere omstandigheden van zommige menschen kunnen verschoond worden. Daar zyn eenige handelingen, van welken het zwaar te beslissen valt, of zy goed of kwaad zyn. Wy zouden ze uit algemeene wetten door verscheidene sluitredenen moeten afleiden, wanneer wy derzelver hoedanigheid kennen wilden. Of zy vereischen eene uitgebreide kennis van veele zedelyke grondregelen; en by gebrek hier aan blyft dezelve voor ons verborgen. Wy achten ze voor onverschillig, of gelooven zelfs wel dat ze geboden zyn. In dit oogmerk en gevoelen neemen wy geen bedenken om ze te begaan. Wy zondigen; doch deeze zonden zyn misslagen der geloovigen ".

„ Hier by komt nog *ten derden* deeze omstandigheid, dat zich de geloovigen over hunne begaane misslagen bedroeven, zo dra zy van dezelven overtuigd worden, zy moogen de onweetendheid of de verhaasting tot hun oorsprong hebben. Want ook door deeze eigenschappen, worden zy van de zonden der goddeloozen onderscheiden. Een onwedergeboorne verblyd zich over het kwaad, dat hy bedreven heeft; hy vernieuwt het voorneemen om het te hervatten, en beroemt zich zelfs over zyne zonden gelyk die te Sodom. Maar een godvruchtige belyd zyn wangedrag; hy heeft berouw over het begaane; hy bid God om vergeeving; hy recht met hem op nieuw een verbond op; hy word opmerkzaamer en zorgvuldiger ".

Onze Leeraer, de gegrondheid van ieder dezer onderscheidingen, afzonderlyk, beweezen hebbende, komt eindelyk tot het

III. Deel zyner Redenvoeringe, om te toonen, *welke plichten wy, ten aenzien van de misslagen der geloovigen, in acht hebben te nemen:* zo met betrekkinge tot hun die de misslagen bedryven, als met opzicht tot ons zelven.

Met betrekkinge tot hun die de misslagen bedryven, beveelt de Apostel, *dat wy hen wederom te recht helpen, met eenen zachtmoedigen geest*; het welk in 't algemeen vereischt, dat wy geen onagtzame aenschouwers zyn, maer ons met minzaemheid bevlytigen, om de zulken van hunne dwaelwegen te rug te leiden, en weder op het rechte pad te brengen. Dit sluit wel byzonder in, dat wy de gebreken der geloovigen nooit hebben te billyken of goed te keuren; in tegendeel verplicht zyn den dwalenden hunne misslagen te openbaren, en hen te overtuigen dat ze verkeerd gedaen

hebben, daerom boete doen, zich voor GOD verootmoedigen, en zich in 't toekomende voor dergelyke misslagen wachten moeten; en dat wy deze hoogst noodige voorstellen, aen onze zwakke en dwalende broederen, hebben te doen met een zachtmoedigen geest, op zodanig ene wyze, dat hy aen onze liefde, vriendschap en oprechtheid, geenszins konne twyffelen.

Met opzicht tot ons zelven wil de Apostel, *dat wy zullen zien op ons zelven, dat ook wy niet verzocht worden.* Dit eischt in 't algemeen van ons, dat wy oplettend zyn om dergelyke misslagen niet te begaen; ten dien einde alles te vermyden wat ons aanleiding tot zondigen kan geven, en de genegenheid ten kwade zo veel hinderpalen in den weg te stellen, dat ze ons niet zeer ligt konnen overweldigen. Dit sluit wel byzonder in, dat wy ons benaerstigen om steeds in de kennis van Gods wil toe te nemen, om ons te hoeden van kwaed te doen uit onkunde; dat wy hier mede paren, ene vlytige oeffening in de werken der Godzaligheid, om ons te minder door verrasfing tot misslagen te laten verleiden; en dat wy dagelyks ons levensgedrag naeuwkeurig beproeven, met dankzegging voor 't goede, met smekinge om Gods verderen bystand, en ene genadige vergeving onzer zonden, met een waer berouw hebbend gemoed, en een ernstig voornemen, om door Gods genade alle kwade neigingen te wederstaen: dat ons in 't goede zal versterken, de onkunde uitrooijen, en tegen de verrasfing wapenen. — De noodzakelykheid van ieder dezer plichten, wordt hierafzonderlyk aengetoond, en zyn Eerwaerde dringt derzelver betrachting, nae het voordraegen van enige byzondere hulpmiddelen, ten ernstigste aen, uit de overweging, dat wy dus doende ons geloof versterken, Gode gelykvormiger worden, en de beste Leermeesters zyn voor onzen Evenmensch, tot eer van God, tot nut van den Naesten, en ter vermeerderinge van onze eigen eeuwige Gelukzaligheid.

De noodzaaklykheid van den Godsdienst in 't gemeen, en de zekerheid en voortreflykheid van den Christelyken in 't byzonder. Beweerd en aangedrongen, tegen Atheisten, Deïsten, Heidenen, Mohamedaanen en Jooden. Door HENDRIK LUSSING, MATTHYSZ. *Eerste Deel. Te Amsteldam by* H. Vieroot. 1767. *behalven het Voorwerk en het Register*, 482 *bladz. in Octavo.*

SChoon de onderwerpen, in een Werkje van deze natuur vervat, menigwerven verhandeld zyn, kan men 't egter niet nutloos rekenen, derzelver ontvouwing op nieuw in 't licht te geven: aengemerkt het groot belang dat wy als Menschen in 't algemeen, en als Christenen in 't byzonder daer in hebben. Een nieuw Geschrift toch is min of meer in staet, om de aendagt van dezen of genen op te wekken; en ieder Autheur heeft zyne byzondere leiding, die zomtyds best geschikt is, om de oplettenheid van byzondere persoonen te vestigen; en schoon men al vele Geschriften over dit onderwerp gelezen hebbe, kan 't egter nog van nuttigheid wezen, ene op nieuw voorkomende Verhandeling deswegens te doorbladeren; voor zo verre dezelve veel ligt ons deze en gene byzonderheden van ene andere zyde, of in een ander daglicht doet beschouwen, dan wyze tot nog nagegaen hebben. —— Dit in opmerking nemende konnen wy niet nalaten, dit Werkje den Liefhebberen van Waerheid en Deugd ter Lezinge aen te pryzen; ons verzekerd houdende, dat zy het zelve, al ontdekken ze 'er geen nieuwe kundigheden in, met genoegen zullen lezen; aengezien de Heer LUSSING dit Stuk, op ene oordeelkundige wyze, met gematigdheid en vrymoedigheid, regelmatig behandelt.

Dit eerste Deel behelst vyf hoofdverhandelingen, waer van de eerste strekt ter betooginge van *Gods Aenwezen*. De twede dient ter naspeuringe van *Gods Eigenschappen, van het eind oogmerk waerom hy de Waereld heeft voortgebragt, en van zyne Voorzienigheid omtrent dezelve.* Hier aen volgt ene derde, die ten onderwerp heeft, *de noodzaekelykheid van den Godsdienst, in aenmerking van onze verpligting aen God;* waer in *de vryheid des Menschen ten aenzien van zedelyke daden* bewezen, en tevens getoond word, *dat wy menschen verpligt zyn, onze zedelyke daden naer Gods oogmerk in te rigten:* het welk onzen Schryver leid, tot ene ontvouwing van *de onderscheiden gevolgen, die aan de al of niet betragting van onze verpligting noodzaeklyk verbonden zyn;* en een betoog, van *de onsterfelykheid van 's menschen zielen, en de zekerheid van een*

toekomenden staet, waer in enen ieder vergolden zal worden, naar zyne werken. De vierde Verhandeling gaet over *de ongenoegzaemheid van den Natuurlyken Godsdienst, in den tegenwoordigen staet van 't Menschdom;* met aentooninge *dat 's Menschen zedelyke ongesteldheid uit zich zelven is, door 't misbruik van zyne reden en vryheid.* En in de vyfde of laetste Verhandeling benaerstigt onze Autheur zich om te doen zien, *de noodzaeklykheid, mogelykheid en waerschynlykheid ener Bovennatuurlyke Godlyke Openbaringe;* met ontvouwinge van *de vereischten, die 'er in ene Godlyke Openbaring, zal ze van God zyn, en die by ons, in het verpligte onderzoek naer zulk ene Openbaring, zyn moeten.* Dit voorgesteld hebbende, besluit hy deze Verhandeling, met te bewyzen, *dat zulk ene Openbaring als wy noodig hebben, om, ten aenzien van onzen toekomenden staet, op gronden van zekerheid gerust, te zyn, by de Heidenen of Mohamedanen niet te vinden is.* En hier op staet in 't volgende twede Deel nader onderzogt te worden, *of 'er zodanig ene Openbaring by de Jooden en Christenen aen te treffen zy.*

Zie hier, tot een staeltje zyner schryf- en denkwyze, het geen hy wegens de vereischten in ene Godlyke Openbaring, ter erkentenisse van dezelve, voordraegt.

„ Geven alle Volken, byzonder die de noodzaaklykheid eener bovennatuurlyke Openbaaring erkennen, voor, dat zy, door middel van daar toe by God geschikte menschen, eene Openbaaring hebben ontfangen, dan zal ons, in ons onderzoek, noodig zyn, *voor eerst*, dat men van hun, die ons hunne Openbaaring, als van Goddelyken oorsprongk, aanpryzen, vordere, dat zy ons bewyzen geven *voor de Waarheid*, dat aan die Perzoonen, welken men zegt deeze Openbaaring ontfangen te hebben, om ze ons bekend te maaken, God zich geöpenbaard hebbe. En wel zo, dat wy hier door kunnen zien, *aan de eene zyde*, dat zy, door middel van eene buitengewoone verlichting, of door eene werking, die, zo ver wy zien kunnen, de krachten der natuur te boven gaan, voor zich zelven van de Waarheid hier van, ten vollen konden verzekerd zyn. En *aan de andere zyde*, dat zy, door hunne gedragingen, doorslaande blyken gaven, geen andere bedoeling te hebben, dan het geene hun geöpenbaard mogte zyn, tot heil van den medemensch bekend te maaken. Dit mogen wy billyk vorderen, om *zeker te zyn*, dat zy, door onkunde, of verhitte verbeelding zich zelven niet misleid hebben, of ten oogmerke gehadt, om, tot hun voordeel, of om zich eenen naam te maaken, anderen te misleiden ".

„ *Het*

„ *Het tweede* waar op wy, by ons onderzoek, te letten hebben, betreft de voorgegeven Openbaaring zelve, te weten, dat zy ons niet belet, om Haar op allerlei wyzen te mogen beproeven, of zy onze toestemming, als eene Bovennatuurlyke Openbaaring, waardig zy. Met één woord, dat zy ons het gebruik van onze reden volkomen vrylaat. Dit is niet alleen nodig, om dat wy buiten de reden geen middel hebben om te weten of zy waarlyk van God zy, maar om dat het ontwyffelbaar zeker is, dat zy overëenkomende de reden zyn moet, zal zy van God haaren oorsprongk hebben, dewyl wy de reden van God hebben, en, zo lang wy zyn, nimmer kunnen ophouden redelyke wezens te zyn. Dit vereischte is derhalven, zo billyk, dat indien zy, in het onderzoek onze reden niet vrylaat, zy, zonder bedenking, als niet van God te zyn, mag verworpen worden ".

„ *Het derde*, en daar het byzonder op aankomt, is, dat haare inhoud zelf, ons, omtrent derzelver zekerheid en voortreffelykheid, onze toestemming afvordere: met zulke bewyzen hier voor op te leveren, dat wy, wanneer wy onze reden wel gebruiken, erkennen moeten, dat zy van niemand dan van God zyn kan: *zo* door de ontdekking, niet alleen van het geene *in*, maar ook *boven* het bereik der reden is; en echter by naauwkeurig onderzoek bevonden wordt, hier niet tegenstrydig te zyn: *als* door de betaamelykheid en nuttigheid van het geene zy leert, ten aanzien van God en ons, om in zyne gemeenschap hersteld te worden. Want waar ook dit niet gevonden wordt, in het geene men voor eene Godlyke Openbaaring opgeeft, behoeft men geene zwaarigheid, althans, te maaken, om dezelve te verwerpen. De reden is klaar. Immers wanneer zy ons niet meer ontdekt, dan het geene de reden ons leeren kan, verdient zy den naam niet van zulk eene Openbaaring als wy nodig hebben. Leert zy ons het geene tegen Gods natuur en Volmaaktheden, of tegen onze natuur strydt, dan brengt zy haare valsheid, en dus haare verachting, zelf mede. En indien zy ons niet met zekerheid aanwyst, hoe wy Gode betaamende verzoend konnen worden, en wat wy doen moeten om gelukkig te worden, dan hebben wy haar niet nodig ".

Deze drie vereischten omtrent ene Openbaring te vorderen, dunkt hem, kan geen redelyk mensch wraken; en 't is tevens, zegt hy, „ waaragtig, dat indien wy eene voorgegeve Openbaaring mogten aantreffen, welke hieräan voldoet

doet, wy redenloos en kwaadaartig zouden handelen, wanneer wy dezelve onze toestemming, *als dan zouden weigeren* ". —— Op ene dergelyke wyze brengt de Heer LUSSING, verder, het geen by ons, in het onderzoeken naer zulk ene Openbaring, plaets behoort te hebben, tot drie vereischten, die kortelyk hier op uitkomen. „ Wy hebben (1.) alle vooroordeelen af te leggen; en (2.) evenmaatige toestemming te geven aan de kracht der bewyzen, die zo voor als tegen den Godlyken oorsprongk eener Openbaaringe pleiten; en (3.) waar wy de Waarheid mogen aantreffen, haar opregtlyk hulde te doen ". Deze drie vereischten wat nader verklaerd en aengedrongen hebbende, besluit hy met te betuigen.

„ Of ik bedrieg my, of geen redelyk mensch kan deeze vereischten, welken by ons, wanneer wy, in de daad, naar eene Godlyke Openbaaring, uit liefde voor de Waarheid, willen omzien, anders dan allerbillykst erkennen. Ik vorder derhalven van de Deïsten, met welken wy ons, hier omtrent, nu byzonder bezig zullen houden, *dat zy deeze wederzydsche vereischten bepaald in 't oog houden.* Ik begeer, voor 't geene ik bewyzen zal, van hun niet de minste toegevendheid: maar dat zy dan ook niet uit den band springen ".

JEHOVAH *verheerlykt door de Erkenning van den Waaren Messias* JESUS CHRISTUS. *Geschreeven in 't Hoogduytsch door* CHRISTIAAN SALOMON DUYTSCH, *gewezen Joodschen* RABBI. *En uit het Handschrift vertaeld door* J. TRAST. *Gedrukt voor den Autheur. Te Amsterdam by* Dirk Swart, 1767. *Behalven het Voorwerk*, 176 *bladz. in groot octavo.*

DEze gewezen Joodsche Rabbi, door den Eerwaerden Ds. *E. P. G. van Essen*, door den H. Doop, in de Christelyke Gereformeerde Gemeente te Amsterdam als een Medelid ingelyft, op den 25 Juny 1767, zoekt, volgens zyne aenduiding in de Voorreden, door dit geschrift, *geen eer by menschen*, maer bedoelt alleen het doen ener *openbare belydenisse voor de menschen.* En hier aen beantwoord dit Stukje genoegzaem: als behelzende ene geleidelyke voorstelling van de Leer onzer Nederlandsche Kerke, waer in onze nieuw bekeerde, naer 't beloop van dit Geschrift, zeer wel onderwezen is.

De betrekkelyke Staatsverandering van elk der Uitverkoorenen, voor synen Persoon, in haaren rechten aard en grootheid beschouwd. Door SAMUEL VAN HARDEVELDT, *Predikant te Valkenburg. Te Leiden by* Zeger van Egmont, 1767. *behalven de Voorreden, 52 bladzyden in groot octavo.*

MEn vind hier, gelyk ons de algemene Tytel nader verklaert, *Eene Verhandeling over een gewigtig stuk der Hervormde rechtzinnige Godsdienstleere, tot welks klaar en onderscheiden begrip wel eene meerder overweeging vereischt wordt, dan men veeltyds denkt: naamelyk hoe het te verstaan zy, dat Gods toorn en de vloek der Wet, op de Uitverkoorenen, voor welke de Heiland voldaan heeft, ook noch blyft rusten, tot het tydstip hunner daadelyke persooneele Rechtvaerdiging; met byzondere aanmerkingen over deeze weldaad, daar uit voortvloeiende: en wat elk hier omtrent tot Zaligheid moet noodig achten te ondervinden.* Onze Autheur ziet dit stuk als zo netelig in, dat hy schyne te oordeelen, niet in staet te zyn, om het zelve op ene klare en gereed bevattelyke wyze te behandelen; althans hy geeft in zyne Voorrede te kennen, *dat het moeilyk is de hier behandelde zaaken wel te begrypen*, en dat zyne redeneerwyze vereischt, *dat dezelve met veel opmerking, zo als het een in verband met het andere staat, en wel eens met herhaalde leezing, overwoogen worde.* Zy derhalven, die hun genoegen nog niet gehad hebben, in 't doorbladeren der Schriften voor eenige jaren, over de wyze der Regtvaerdiginge des Zondaers, van verschillende Godgeleerden, niet zo zeer over 't *Leerstuk zelve*, als wel over *de wyze hoe*, konnen hier op nieuw te regt geraaken; om zich in te wikkelen in ene beschouwing, die haer opzicht heeft niet tot wezenlykheden, maer tot betrekkelykheden; die veelvuldigmael in de Godgeleerdheid gelegenheid geven, tot het bybrengen ener menigte van *distinctiën* of onderscheidingen, die de zaek zelve eer verduisteren dan ophelderen. Maer die met ons berusten kan in de eenvoudige, en duidelyke Leer der Kerke, aengaende dit gewigtig Leerstuk, konnen wy niet aenraden, zich met het lezen van dit Geschrift te verpynigen, gelyk zyn Eerwaerde schynt te eischen: te minder, daer wy, zo ver we 't in zyn zamenhang beschouwd hebben, niet konnen bemerken, dat zyne manier van beschouwen het stuk klaerer maekt, of heilbegerigen zielen ene betere leiding aen de hand geeft.

Algemene Beschryving van Oud en Nieuw Friesland. Door FOEKE SJOERDS. *Iste Deel, I en II. Stuk. Te Leeuwarden by* Pieter Koumans 1766. *behalven het Voorwerk enz.* 909 *bladzyden in groot octavo.*

DE Schryver van dit Werk heeft zich, gelyk hy met den aenvang zyner Voorreden te kennen geeft, voorgesteld, „ de oude Historie van Friesland op nieuw te beschryven, het overtollige daar uit te laten, de latere ontdekkingen, door geleerde Mannen gedaan, daar in te voegen, en voorts de Gebeurtenissen tot op onze tyden te vervolgen ". En nademael verscheiden byzonderheden, rakende den alouden en tegenwoordigen toestand dier Provincie, welker kennis tot het rechte verstand der Geschiedenisse hoognoodig is, tot nog in geen behoorlyk daglicht gesteld zyn, zo is hy te rade geworden, zich eerst op derzelver ontvouwing toe te leggen, en ten dien einde dit Werk voor af te laten gaen, by wege van *Voorbereidinge tot de Friesche Jaarboeken.*

Het zelve vangt aen met ene Inleiding, waer in onze Historieschryver den Lezer onder het oog brengt, welke Autheuren in 't behandelen der Friesche Geschiedenissen in aenmerking komen; in hoe ver ze geloofwaerdig te achten zyn; en hoedanig ene hulp ze ter opghelderinge hier van verlenen. By die gelegenheid geeft hy ook ten slot te kennen, dat 'er, met opzicht tot de twee laetste eeuwen, ene schaersheid van openbare geschriften is; het welk hem te meer beweegt om alle Liefhebbers te verzoeken, dat ze hem, zo ten aenzien der Oude, als wel inzonderheid der Nieuwe Historie van Friesland, de behulpzame hand gelieven te bieden; indien ze iets onder zich mogten bezitten, dat hem ter betere uitvoeringe van dit zyn Werk dienstig zou konnen wezen; met toezegginge van zyne getrouwheid en erkentelykheid, omtrent alle zodanige betoonde hulp.

Het eerste Deel is verder onderscheiden in acht Hoofdstukken, welker inhoud op deze wyze opgegeven word. „ I. 's Lands gelegenheid en verdeeling in onderscheide tyden. II. Natuurlyke verdeeling, vrugtbaarheid, voortbrengzelen, waterwerken, zylen *enz.* III. Van den oorspronk der Friesen, de eerste bevolking dezer landen, talen *enz.* IV. Van de Zeden, Wetten, Regten en gewoonte der Friesen voor en onder de Romeinen. V. Friesche Oudheden, na de tyden der Romeinen tot aan de regeringe der Saxers.

VI. Invoering van 't Christendom hier te Lande, en de geſteldheid in dien tyd. VII. Staat van 't Christendom, zedert deszelfs aankomst alhier, tot op de Reformatie. VIII. Staat der Regeeringe *enz.* onder de Saxers, onder Keizer *Karel* den V, en *Philippus* den II". En in het twede Deel heeft men, volgens het bericht van den Opſteller, te verwachten. „ De Staatkundige en Kerkelyke Beſchryvinge van Friesland; gelyk mede eene nieuwe Land- en plaatsbeſchryvinge dezer Provincie ".

De Beminnaers der Vaderlandſche Geſchiedenisſen, zullen ongetwyffeld des Schryvers onvermoeide vlyt, in 't naſpeuren en by een zamelen van alles, wat tot zyn onderwerp betrekkelyk is, danklyk erkennen; en zyne verdere oplettenheid wel willen aenmoedigen; ſchoon het Werk over 't geheel wat langdraedig geacht mogte worden, en de ſtyl niet gevallig zy: in hoope dat de Jaerboeken zelven, des te beknopter zullen wezen; en de ſtyl, 't zy door eigen oeffening des Geſchiedſchryvers, 't zy door behulp van anderen, enigermate verlevendigd en vloeibarer gemaekt zal worden.

Om 'er den Lezer nog ene byzonderheid, die men op zich zelve beſchouwen kan, uit mede te deelen, zullen wy ons nog vestigen op des Autheurs bericht van de ligging van Friesland, en de hoofdverandering van gedaente, die dit gewest ondergaen heeft.

Het ligt ongeveer tusſchen de 52 gr. 56 min. en 53½ gr. Noorder breedte, en tusſchen de 23½ en 24½ graaden der lengte, van de eerſte middaglyn, getrokken over de piek van Canarie. De lengte der Provincie van *Munnikezyl* tot aen *Slykenburg*, langs de Zee, is 26½ uuren gaens; en die van *Slykenburg* tot *Munnikezyl*, langs Overysſel, Drenth en Groningerland, is 15 uuren gaens, makende te zamen 41½ uuren gaens van 1500 roeden, 't welk den omtrek brengt op 62250 roeden. De breedte van Friesland, van Zuiden ten Noorden, van *Blesdyk* tot aen *Wierum* is 12 uuren gaens, of 18000 roeden; de lengte, van Oosten ten Westen, van 't hoog *Appelſche* veen tot *Hindelopen*, is 11½ uuren gaens, of 17250 roeden. En volgens den naeuwkeurigſten overſlag is de grootte dezer Provincie bevonden, aen land en water, te zyn, 209, 365, 625 vierkante Rhynlandſche roeden, of byna 348, 942 Morgen, de Morgen gerekend op 600 Roeden; makende, naer de gewoone benaming aldaer, 872, 356 pondematen, ieder van 240 Roeden. —— Wat verder de oude gedaente, en derzelver hoofdverandering

be-

betreft, deze beschryft onze Autheur op de volgende wyze.

„ *Pomponius Mela*, die in de eerste Christen eeuw geleefd, en eene aardbeschryvinge geschreven heeft, onder den naam van *De situ Orbis*, van deeze gewesten spreekende, getuigt onder anderen aangaande den loop des Ryns, en deszelfs uitwateringe in de zee, aldus. De Ryn van de Alpen afdalende, maakt omtrent zynen oorspronk twee Meeren. —— Van daar langen tyd zig met een' vasten loop voortstrekkende, wordt hy niet verre van de zee, verdeelt: ter linkerhand behoud hy den naam en loop van een rivier, tot aan zynen mond toe; maar ter regterhand is hy eerst eng en zig zelven gelyk: daar na de oevers wyd en breed overstroomende, is hy niet meer een rivier, maar een groot meer; na dat hy de velden vervuld heeft, bekomt hy den naam van het Flie, en een eiland van dienzelven naam omvangen hebbende, wort hy wederom naauwer, en valt, in de hoedanigheid van eene rivier, in zee ". Volgens deze woorden heeft zig toen de Ryn ontlast in de kom of het water, dat tegenwoordig den voornaamsten boezem van de Zuiderzee uitmaakt, leggende tusschen Overyssel, Noordholland en Friesland; van daar de noordoostlyke lage landen overstromende, die thans in de gemelde zee verzwolgen zyn; nam hy zynen loop voorby de Kuinder, Stavoren, en het zogenaamde roode klif, alwaar hy zig een weinig verder ter linkerhand stortte in het meir *Medemelaca*, en ter regterhand zig omkrommende, alwaar hy den naam *Flevo* ontving, omvatte hy een rondagtig stuk lands, 't geen door de zamenvoeging der twee stroomen, een tamelyk eiland maakte, en den naam van *Flevo*, naar de wederzydsche stromen ontving; welk eiland, in volgende tyden afgespoeld zynde, tegenwoordig het *Breezand* schynt te zyn. —— De gemelde rivier zig ten Noordwesten van 't eiland in een gevoegd hebbende, ontlastte zig eindelyk, zo 't schynt, tusschen de eilanden ter Schelling en Flieland in de Noordzee. In latere tyden, wanneer de Zuiderzee zig, ten koste van vele nabyleggende landeryen, uitgezet, en een onveranderlyke diepte gekregen heeft, die zelfs by de laagste ebben vaarbaar is, is de oude benaminge van *Flevo*, te gelyk met de rivier en het eiland van dien naam verloren geraakt, en het een en ander door de zee ingezwolgen ". ——

„ Zo lang derhalven als het Flie slegts een aflopende, en alleen by hoge vloeden breede rivier was, die zomwylen de lage landeryen overstroomde, kon de Noordzee haar geweld

 niet

niet zeer ſterk aan den Westkant van dit Friesland oeffenen; dog groter was het gevaar aan den Noordkant, door de woede der invallende zee in 't zogenaamde Boerdiep of Middelzee, by de Latynen *Burdo* of *Burdinus* genaamt. Deeze vermaarde inham had zynen oorſpronk in de Sevenwolden, ſtroomde voorby de plaats, daar nu het dorp Oudebоorn legt, en ontlaste zig kort daar na in den wyden arm van dien naam, alwaar hy, allenskens breeder werdende, de wederzydze lage landen aan weêrzyden, by hoog water, overſtroomde, en zig eindelyk, tusſchen de eilanden ter Schelling en Ameland, in de Noordzee uitſtortte. By oude tyden, ſchynt de zee geweldiger gevallen te zyn, door den mond van het Flie, alzo die by de Romeinſche Historieſchryvers zo zeer vergroot wort; maar naderhand nam zy haren togt met meerder geweld in het Borndiep, het welk van de Romeinſche ſcheepsvlooten dikwils bevaaren werd, wanneer ze naar de Eems voeren, om de binnen gelegene Duitſche natien te bëoorlogen, nemende haren togt door *Druſus* graft, die die Veldoverſte had doen graven van den Ryn, tot in den Ysſel, en vervolgens door den Ysſel in het Flie. Daar na door Friesland, voorby Sneek tot in het Boerdiep, 't welk zy afzakkende om Oostergoo heen voeren naar de Eems. In 't laatst van de twaalfde eeuwe, viel de ſtroom zo ſterk in 't Borndiep, dat de Huisluiden, welker landen aan dat water lagen, de kosten van het dyken niet konnende dragen, hunne landeryen verlieten, en de eigenaars dezelve aan de kloosteren ſchonken. De kloosterluiden toen veel in getal zynde, hermaakten de dyken, en wonnen daar by zeer aanzienlyke goederen; te meer, alzo kort daar na de zee door den mond van het Flie inbrak, en eene groote opening maakte, 't geen veroorzaakt werd, wyl de Monniken van Ludingakerk van Harlingen naar Flieland, en Tesſel verſcheidene doorgravingen maakten, alwaar zy veele landeryen hadden. De Zee aldaar een vryen doortogt krygende, ſpoelde in korten tyd grote landſtreken weg, en veroorzaakte daar door metter tyd dien grooten Zeeboezem, die tegenwoordig de Zuiderzee genaamt werd. Strekkende alzo het geen tot ontlastinge van het water werd aangewend, tot bederf en onherſtelbare ſchade, van eene aanzienlyke ſtreek lands. Edog het geen in deze veranderingen aan de eene zyde verloren ging, werd op eene andere plaats overvloedig herſtelt en aangewonnen: de Middelzee had tot nog tot tusſchen Oostergoo en Westergoo eenen vryen loop, tot aan het *Nieuwland* omtrent Bolswart, makende aan

den mond eene zeer wyde opening van Dykshoek tot aan Vyfhuizen, begrypende alzo het geheele Oud en Nieuw Bildt, mitsgaders alle de daar omtrent zedert ingedykte landen, gelyk duidelyk uit de legging van de oude zeedyken, of derzelver overblyfzelen nog te zien is. —— Maar vermits de gemelde doorgravingen omtrent het Flie, de zee aldaar een' vryen loop krygende, was de aanval in de Middelzee of 't Borndiep te zwakker, waar door de opflyking allenskens aanwasſende, niet lang daar na een heerlyk ſtuk lands uitleverde, dat thans het vrugtbaarſte van geheel Friesland uitmaakt: —— waar door ook verſcheidene grietenyen zeer aanzienlyke weidlanden bekomen hebben". ——

„ En boven dien is zedert van tyd tot tyd, eene grootte menigte kostelyk land aangeſpoeld, en, op verſcheide tyden, binnen gedykt: zo heeft men nevens de grietenye Ferwerderadeel, het zogenaamde Noorderleeg, benevens nog zeer veel groen buitendyks land, gewoonlyk de keegen genaamt; aan Westdongerdeel is een groot ſtuk land gevoegt, en door indyking binnen gebragt, lopende omtrent van Blya, voorby Holwert en Ternaard, tot op een ſtuk na aan Wierum. Nevens Oostdongeradeel heeft men de Lioesſemer en Anjumer ingedykte polders, die zeer aanmerkelyke en vette bouwlanden zyn, en niet weinig toebrengen tot den welvaart des lands, en der ingezetenen. Gelyk mede aan de Oostzyde van deeze grietenye ſchoone landſtreken zyn aangewonnen, en nu nog in deeze eeuwe, door het leggen van de Engwierumer nieuwe Zylen, de grietenyen Oostdongeradeel, Kollumerland en Dantumadeel zeer veel vergroot geworden zyn, en wel door het binnen brengen van al zulke landeryen, die voorheen by gemeene vloeden landwaarts in, tot aan de ſtad Dokkum, meestendeel van de zeewateren overgeloopen wierden". En 't is, gelyk onze Geſchiedſchryver wat lager aenmerkt, te denken, „ dat het voornaamſte deel der Frieſche natie oudtyds bewoont hebbe, de zandige en wateragtige landen, die wat van den zeekant af leggen, en dat die ſtreek het voornaamſte van Friesland is geweest: dat de uiterſte ſtreken naar den zeekant, die nu de hoogſte en vrugtbaarſte zyn ledig en onbebouwd hebben gelegen, bewoond van de armſte lieden, die de nood en armoede derwaarts hadden gedreeven. Dat de zee, zig maar een weinig verheffende, 't land bedekte, zo dat 'er meer wadden dan velden waren".

Geschiedenissen der Stad Zwolle. Uit Stads Boeken, Egte Stukken en Oude Chronyken by een vergadert en beschreven. Door Mr. BURCHARD JOAN VAN HATTUM, *Eerste Deels, tweede Stuk. Te Zwolle by* S. Clement en J. A. van Santen, 1767. *in groot Octavo* 229 *bladzyden.*

DIt tweede Stuk vervat een agtervolgend verhael van de merkwaerdigste Gefchiedenisfen dezer Stad, van het jaer 1380 tot het jaer 1446. Geduurende dat verloop van tyd is *Zwolle*, naer uitwyzen van dit verhael, aen vele onlusten, zo van binnen als buiten, onderhevig geweest; en egter is die Stad, in 't midden dier omstandigheden, merkelyk in luister toegenomen; en men kan, uit dit berigt, afnemen dat de Regering der Stad zich, naer gerade van dien tyd, bevlytigd heeft, om de regten der Stad te handhaven, en derzelver voorregten, zo veel in haer was, te versterken en te vermeerderen. —— Voor 't overige behelst dit verhael, 't geen in den smaek van een uitvoerigen Chronyk, met enige aenmerkingen opgehelderd, geschreven is, verscheidene byzonderheden, die voor een inwoonder der Stad, of van wezenlyk belang zyn, of ten minste aen zyne nieuwsgierigheid, rakende de byzondere lotgevallen van de plaets zyner inwooninge, konnen welgevallen. En hier toe heeft onze Schryver des te beter gelegenheid, alzo hem, gelyk hy bericht, door de Wel Ed. Hoog Agtbare Heren van de Magistraet der Stad, loflyk vergund is, niet alleen van het dus genaemd Privilegieboek, maer ook van de andere Stads boeken, op de Secretarie berustende, visie en Copie op Stads kosten te konnen nemen; 't welk zyn Werk luister kan byzetten, en in de volgende tyden van ene uitgebreider nuttigheid doen zyn.

Korte Beschryving der Stadt Monnikkendam, door den Wel Edele Gestrenge Heer Capiteyn H. MEIJER, *in de voorige Eeuw uitgegeeven. Tweede Druk. Zynde agter het zelve nu ook gevoegt, de Privilegien rakende de Magistraats bestellinge van Hertog* Aelbrecht, *in dato* 22 *Juny* 1404. *en Koning* Philips, *in dato* 26 *July* 1564. *Te Monnikkendam by* T. Tjallingius, 1767. *in groot Octavo* 46 *bladzyden.*

MEn vind in dit Stukje een beknopt bericht van het merkwaerdigste, aengaende de opkomst, lotgeval-

len,

len, ouden en lateren toestand der Stad Monnikendam, mitsgaders van de Regeringsforme dier plaetze. De Liefhebbers van Plaetsbeschryvingen konnen het gevoeglyk in hunne Verzameling ene plaets verlenen, als zynde, in zyne soort, genoegzaem volledig. De onlangs ontstane onlusten tusschen de Regenten dezer Stad, schynen wel inzonderheid aenleiding gegeven te hebben, tot de herhaelde uitgave van dit Stukje; en de nevensgaende Privilegien van Hertog *Aelbrecht* en Koning *Philips* dienen, ter bevestiginge van 't geen in 't geschrift zelve, wegens de Magistraets bestelling, gemeld word. De verkiezing van Borgermeesteren, die in dezen byzonder in aenmerking komt, en die we daerom den Lezer hier zullen mededeelen, geschied op de volgende wyze.

De Vroedschap bestaet uit XXI Persoonen. Men heeft altyd vier Burgermeesteren, alle jaren worden 'er drie nieuwe gekooren, en één uit de drie, die 't voorige jaer gekooren zyn, continueert het volgende jaer als President. De tyd der verkiezinge daer zynde, welke invalt, op den 9den Augustus, vergaderen de XXI Persoonen van de Vroedschap, in het Choor van de Kerk, en gaen, nae voorgedane Predicatie, in 't openbaer tot verkiezinge over. „ Een Stads Bode heeft dan een fluwele sakje, in het welk zyn 17 bonen (waar onder drie swarte, d'andre witte,) en gaet daer mede om; op dat een yder van de Vroedschap een boon daer uyt trecke. De vier Borgermeesteren, hoewel sy ook leden van de Vroedschap zyn, en komen tot de kiesinge niet, waerom maer 17 bonen zyn voor d'andre 17 Personen. De drie, welcke elck een swarte boon getrocken hebben, nomineren uyt de Vroedschap, hoewel daer wel buyten gegaen mag worden, drie Personen tot Borgermeesteren, welcke drie genomineerde de eerste Nominatie genaemt wort. Hier is te letten, dat de afgaende Burgemeesteren, noch die 't jaer te voren Burgermeesteren geweest hebben, op de nominatie niet en mogen komen. Dese drie eerst genomineerde nomineeren wederom drie anderen, welcke de tweede nominatie is. Hier in mogen ook wel komen, die de swarte bonen gehad hebben, ofte een of twee van haer, indien sy 't jaer van te voren geen Burgermeesteren geweest hebben. Die de tweedemael genomineert syn, nomineeren wederom drie anderen, welcke de derde nominatie genaemt wort. In dese nominatie mogen oock wel van de gene die in de eerste nominatie genomineert syn, komen, gelyck ook van die de swarte bonen gehad hebben. Hier staet ook noch wel te let-

ten, dat, soo eenige van de gene, die de swarte bonen gehad hebben, in de tweede nominatie komen, deselve geen stemmen hebben, om Personen tot de derde nominatie te nomineren, dewyl dat sy eens genomineert hebben, en niemant meer als eens nomineeren magh: maar moeten dan die gene, welcke neffens haer in de twede nominatie genomineert syn Personen tot de derde nominatie noemen ".

„ Als dese drie onderscheydentlycke Nominatien alsoo geschiet syn, geeft een yder van de voorgeseyde 17 Personen van de Vroetschap syn stemme, of tot de eerste, of tweede of derde Nominatie: welcke nominatie nu de meeste stemmen kryght, worden dan de drie personen, die in deselve genomineert syn, Burgermeesteren, voor 't volgende jaer. Uit de drie Burgermeesteren, wort dan terstondt daer na, op het Raethuys, by merendeel van stemmen van alle de 21 personen van de Vroedschap een gekoren, die voor een jaer gecontinueerd wort, welcke men hier d'oude Burgermeester noemt, ende is President van d'andre ".

Proeve over de voornaamste Langduurige Gezwellen, *door* DAVID VAN GESSCHER, Chirurgyn te Amsterdam. *Te Amsterdam by* Jan Morterre, 1767. *groot Octavo*, 277 *bladz. met het Register*, *zonder de Opdragt en Voorrede.*

DE langduurige Gezwellen zyn zeer gemeene gebreken, en maaken een groot deel van die welken tot de Heelkunde behooren. Hoe gemeen dezelven zyn, zyn echter veelen kwaalyk gekend en kwaalyk beschreeven; en het is dit gedeelte der Heelkunde, welk tot nog toe minst bewerkt, althans minst verklaard en met naauwkeurige onderscheiding, verhandeld is. Veelen van deeze Gezwellen zyn zo door malkander verwerd, dat men het een niet zelden beschreeven vindt, met de hoedanigheden van een ander; ja ook de geneezing verkeerdelyk van het een op het ander toegepast. Roemwaardig is, derhalven, de yver van den Heer VAN GESSCHER, welke hem de moeite heeft doen neemen, dit voornaam stuk der Heelkunde eens op nieuw te onderzoeken, en, zo veel de duisterheid der stoffe toelaat, in een klaarer licht te stellen, om de opmerkenden voor dooling in begrip, en misslagen in de behandeling, te beveiligen. Men vindt wel hier en daar eene goede aanmerking over dit of gene gezwel, maar geen Samenstel van de meeste langduurige Gezwellen, waar in elk der zelven naar zynen byzonderen

deren aart, en afgefcheiden van anderen, welken 'er, naar het uiterlyk aanzien, eenige gemeenfchap mede hebben, befchreeven en verhandeld worden. De Heer VAN GESSCHER heeft, uit veele Schryvers, het beste aangaande het een of ander Gezwel gezogt en byeengevoegd. In de Voorrede zegt Hy: „ Ik vleije my geenzints, dat Ik eenig nieuw Licht, over de Stof, welke het Onderwerp deezer Verhandeling is, verfpreid hebbe. Overtuigd zynde, dat dusdanig eene uitvoering, alleen het werk is van verhevener Verftanden, zullen dergelyke Gevoelens, nimmer by my plaats grypen. Misfchien zelfs is het waar, dat Ik niet gedaan hebbe, dan de Denkbeelden van anderen, verfpreid in een oneindig getal van verfchillende Samenftelzels, in een kort beftek byeen te brengen, en te verzaamelen in eene Orde, welke het verftand der eerstbeginnende, in het onderzoek van deeze voornaame Tak der Heelkundige Weetenfchap, eenigermaaten konde te gemoete koomen ". Hy heeft dit in waarheid gedaan, en met veel oordeel gedaan; Hy heeft nog meer gedaan, Hy heeft 'er dikwils zyn eige gedagten bygevoegd, welken geenzins van gezond verftand ontbloot zyn, en menigmaal merkelyke klaarheid geeven aan het onderwerp, welk verhandeld wordt.

Het Werk zelf is verdeeld in agt Afdeelingen. De eerfte behelst eenige voorbereidende aanmerkingen, betreklyk tot de Leere der Gezwellen, in het algemeen. De II. de Kliergezwellen. De III. de Beursgezwellen. De IV. het Vetgezwel. De V. de Gezwellen uit een vaste zelfftandigheid beftaande. De VI. de Wateragtige Gezwellen. De VII. de Gezwellen der Bloedvaten. De VIII. de Twyffelagtige Gezwellen. Elke van deeze Afdeeling heeft wederom haare onderverdeelingen.

Om nog wat byzonderder van dit Werk te fpreeken, zullen wy, uit een en andere Afdeeling, onze Leezers eenig ftuk onder het oog brengen. In de tweede Afdeeling, waar in de Kliergezwellen verhandeld worden, vindt men dezelven in drie foorten onderfcheiden; de Kropgezwellen, het Knoestgezwel en het Kreeftgezwel. Eer de Schryver tot de Kropgezwellen overgaat, maakt Hy deeze nutte aanmerking over de Kliergezwellen in 't algemeen: „ Dezelven konnen in twee Soorten onderfcheiden worden. In die der eerfte Soort, zyn de eigen vaten der Klieren aangedaan, en als opgevuld met eene Vloeiftof, welke het geheele Lighaam der Klieren doet uitzetten. In de tweede Soort is het Gezwel oorfpronglyk, uit het Celwyze Weeffel, welk de

 Vaten

Vaten deezer Werktuigen met elkanderen verbind, en het is niet dan in deszelfs voortgang, dat het Vaatagtig Weefzel zelve, daar in deel neemt. Deeze Verdeeling is gegrond, niet alleen op het Ontleedkundig Denkbeeld van het ſamenſtel eener Klier, dat niet meer dan eene omwinding van Vaten, door een Celwys Weefſel vereenigt, toelaat, maar ook, op de meest waarſchynlyke Oorſprong van één ieder deezer Gezwellen". Het Kropgezwel behoort tot de eerſte Soort, het Knoest- en Kreeftgezwel tot de laatſte.

De Kenmerken, Oorzaaken en Oogmerken ter Geneezing van de Kropgezwellen worden omſtandig en klaar voorgeſteld. Zie hier iet aangaande de Geneezing: „ Kropgezwellen, welken of te veel veroudert zyn, dan dat derzelver Oplosſing kan gehoopt worden; of in dewelken het onvermogen der aangepreezen Oplosſende Middelen gebleeken zy; moeten door den weg van Verzweering geneezen, of, door behulp van het Mes worden weggenoomen. De langdraadigheid egter der behandeling, welke onvermydelyk is, verpligt ons in het eerſte deezer gevallen, tot het aanleggen van Ettermaakende Middelen, onder de gedaante van Pleisters. Men moet zich niet verhaasten met de opening deezer Gezwellen, ingevalle de zelven niet van zelfs doorbreeken. Hoe langer de Stof, welke het Gezwel maakt, beſlooten blyft, hoe vaardiger geſchied naderhand de Geneezing der Verzweering. In ſommige gevallen egter, kan het ongeduld des Lyders ons noodzaaken, om eenen uitgang te bezorgen voor het ingeſlooten Vogt: en als dan, wanneer het Gezwel klein is, doet men zulks door eene inſnyding: maar groot zynde, door het aanleggen van eenig Vermoogend Brandmiddel. Het geſtadig warm houden van het lydend Deel, is ter bevordering der Verzweering, ten uiterſten noodzaaklyk. Als zy doorbreeken, verbind men ze met Zuiverende, dog niet zeer ſcherpe Geneesmiddelen".

Hier op volgen, in de'zelfde Afdeeling, het Knoestgezwel en Kreeftgezwel, welken breedvoerig en met groote naauwkeurigheid verhandeld worden. De derde Afdeeling behelst de Beursgezwellen. Hier onder worden gebragt, , 1. het Papgezwel, 2. het Boongezwel, 3. de Peesknoop, en 4. het Vorschgezwel". Het Papgezwel en Honiggezwel, van de meeste Schryvers, voor twee onderſcheidene gebreken opgegeeven, worden, van den Heer VAN GESSCHER, voor een zelfde gebrek gehouden, en geoordeeld alleen in trappen te verſchillen. Het Smeer- of Vet-gezwel, doorgaans ook onder deezen verwerd, wordt, door onzen Schryver, hier van

van onderscheiden, en afzonderlyk verklaard. Doch hy brengt de Gezwellen der Waterklieren (*) onder de Papgezwellen, en beschryft dezelven als Beursgezwellen. Niemant egter der geachtste Ontleedkundigen heeft tot nog toe, zo veel wy weeten, een Beursje in dezelve ontdekt. De Peesknoop en het Vorschgezwel (†) worden ook niet dan oneigenlyk tot de Beursgezwellen gebragt: want dus zou iemant de Slagaderbreuk en Aderspat ook wel tot de Beursgezwellen konnen brengen. Schryvers van Samenstelzels vallen ligt tot het gebrek van de Natuur binnen hunne verzonne bepalingen te besluiten; terwyl derzelver verscheidenheden veele uitzonderingen maaken, welken zich onder onze gemaakte bestekken niet laaten bedwingen: waarom het in veele gevallen beter is de dingen te beschryven zo alsze zich in de Natuur voordoen, dan al te zeer gezet te zyn om dezelven aan zekere gemaakte verdeelingen of soorten te willen hegten.

Aangaande het Boongezwel (§) heeft de Heer VAN GESSCHER iet byzonders, waarom wy hier van een gedeelte zullen overneemen. Na eenige redeneeringen over de onzekerheid van den oorsprong der benaaming, en de verschillende beschryvingen, van dit gebrek, vervolgt Hy dus: „ De eigen Zitplaats deezer Gezwellen, is een zeker soort van Slymbeurzen, welken aan het voorste gedeelte van het Kniegewrigt, aan het bovenste en zydelyke deel der Dye, aan het begin van den Voorvoet, aan het bovenste des Schouders, en aan het uitstekende gedeelte van den Elleboog, geplaatst zyn. Buiten ALBINUS heeft geene der Ontleedkundigen, voor zoo veel my bekend is, van deeze Slymbeurzen gesprooken: en het is niet onwaarschynlyk, dat men hierom tot heden toe, aangaande de waare Zitplaats van het Boongezwel zo algemeen gedwaald hebbe ". —— Dan toont de Schryver wat Hy door eigen Ontleedingen hier van bevonden heeft.

„ De naaste Oorzaak van het Boongezwel, is eene ophooping van een Slymagtig Vogt, in de Beurzen zelve, van dewelken Ik zo aanstonds gesprooken hebbe. Tot de afgelegenen kan men brengen alle die dingen, welken door een geweldige werking op plaatzen alwaar dergelyke Slymbeurzen gelegen zyn, de Veerkragt derzelven vernietigen. Hevige Slagen derhalven, Vallen, en andere dergelyke Aandoeningen,

(*) *Glandulæ lymphaticæ.* (†) *Ranula sub Lingua.*
(§) *Lupia.*

gen, moeten als zoo veele vermoogende Oorzaaken deezer Gezwellen worden aangemerkt.

De Kenmerken van dit Gezwel, (dat op de Knie ontſtaande tot een voorbeeld genomen), zyn, behalven algemeene hoedanigheden, reeds gemeld „ Eene meer of min groote Zwelling op het midden der Knieſchyf, welke van een gering beginzel, allengskens toegenoomen zynde, en, tot een zekere hoogte gekomen, of ook by toeval Ontſteken geraakt, pynlyk word; een duister gevoel van Vogtgolving aanbied; en de Beweeging van het Been, vooral deszelfs buiging, op eene zeer merkbaare wyze verhindert.

„ Het Boongezwel, in 't algemeen genoomen, maakt zeer langzaame vorderingen. Maanden niet alleen, maar jaaren verloopen 'er dikmaalen, eer het tot eenige aanzienlyke grootte gekomen zy". Als 'er Ontſteeking bykoomt, „ zyn deszelfs voortgangen haastiger; en alsdan wordt het aangedaane Deel zeer pynlyk, het Gezwel zelve verzweerd, en ontlast, doorgebrooken zynde, eene Stof, welke niet alleen zeer taai en Slymig is, maar welkers geduurige uitloozing daarenboven, niet dan met zeer veel moeite overwonnen wordt". Voorts wordt de Geneezing van deeze Gezwellen, door oploſsende Middelen, en zo deeze het gewenschte einde niet bevorderen, door Ettermaakende Middelen aangeweezen; als ook hoe het gebrek na de doorbraak of openſnyding moet behandeld worden.

Het Vorschgezwel, zegt de Schryver, „ word ſomwylen gemaakt, door eene Ophooping van Kwyl in de Ontlastbuis van de Ondertongſche, ſomwylen, door een dergelyke ophooping in de uitloozende Buis van de Onderkaak-klier". Maar hem koomt zeer vreemd voor het zeggen van HEISTER, dat zulk een Gezwel een kankeragtige natuur kan aanneemen. Het koomt ons zo vreemd niet voor, om dat wy het ondervonden hebben, na dat het Kikvorschgezwel voor de tweedemaal geopend en van zyn ingehoude ſtoffe ontledigd was. Schoon dan zulke gevallen zelden voorkoomen, gebeurenze evenwel; en men kan ook zeer ligt begrypen datze konnen gebeuren, als men bedenkt, dat de Ontlastbuis welke het Vorschgezwel heeft gemaakt, en de Klier, tot welke zy behoort, één lichaam zyn. Als nu de Ontlastbuis een Gezwel onder de Tong heeft gemaakt, en de Klier van die Ontlastbuize verkankerd is, is zulk een gevolg niet zo ongelooflyk of onbegryplyk als het onzen Schryver voorkoomt.

De vierde Afdeeling bevat alleen het Vetgezwel, 't welk naar zynen aart en eigenſchappen wordt beſchreeven; en

door

door verfcheiden voorbeelden getoond, dat het tot een ongemeene grootte, zo dat het verfcheiden ponden zwaarte krygt, kan aangroeijen: als ook dat het door wegneeming alleen te geneezen is. Hier op zegt de Heer VAN GESSCHER: „Vetgezwellen die op plaatzen liggen, welken de Wegneeming verbieden, moeten met alle omzigtigheid voor doorbraak beveiligd worden. Gebeurd het, by Toeval, datze zig geopend hebben; en men om de voorgemelde reeden, de geheele uitroeijing niet beproeven konne, als dan behoorenze alleen met Droogende en Verkoelende Middelen verbonden te worden; en men moet alles wat Vet, Prikkelend, of van eenen heeten Aart is, vermyden".

In de vyfde Afdeeling, behelzende de Gezwellen uit een Vaste Zelfftandigheid beftaande, zyn vervat, het Vleeschgezwel, de Neusprop, de Vleefchige Uitgroeijingen aan het Tandvleesch, de Vleeschbreuk, de Vleeschproppen der Vrouwlyke Teeldeelen en de Sponsagtige Uitzetting der Gewrigten.

Van de Neusprop fpreekende maakt de Schryver deeze onderfcheidingen: „Schoon de Neusprop, den meesten tyd, van de Natuur is der Vleeschgezwellen; en niet onvoegzaam, door verfcheiden Heelkundigen, met den Naam van Vleeschprop, beftempeld wordt; moet men egter niet begrypen, datze altoos tot deezen moet betrokken worden. Somwylen waarlyk, is dezelve van den aart der Uitwasfen, uit Beenbederf oorfpronglyk. Meermaalen, zyn zy niet dan een foort van Slymgezwellen, uit eene ophooping van het natuurlyk Slym, dat de Neusholten befmeerd, in de Slymbeursjes zelve voortfpruitende. In enkele gevallen, hebbenze de vastheid zelve van Kraakbeen, en fchynen als een enkele verlenging van een der Kraakbeenige ftukken van den Neus te moeten befchouwd worden. Men begrypt ligt, dat dit alles een merkelyk verfchil maakt, in derzelver Kentekenen niet alleen, maar ook in derzelver beoordeeling en Geneezing, en dat het gene, welk van den een deezer Gebreken gezegt word, niet toepaslyk kan gemaakt worden op allen". De Geneeswyze wordt naar deeze verfcheidenheden voorgedraagen.

Tot de Sponsagtige uitzetting der Gewrigten overgaande, zegt de Heer VAN GESSCHER: „Men zal my misfchien tegenwerpen, dat het zelve in zoo weinig opzigten voldoet aan de hoedanigheden der Gezwellen uit eene Vaste Zelfftandigheid beftaande, dat men naaulyks reeden fchyne te hebben, omze onder het algemeene opfchrift van deezen te begrypen.

pen. De oorspronglyke verbastering egter van het Kliergestel der Gewrigten, die zoo naauw overeenkomt met de verandering van het Celwyze Weefsel, in de Knoest en Vleeschgezwellen; zoo wel als de verwoestende gevolgen van dit Uitwas, in alle opzigten gelyk aan die der zoo evengemelde gebreken; zyn zoo veele biezondere omstandigheden, welken niet toelaaten datze onder eene andere Classe van Gezwellen gebragt worden".

In de zesde Afdeeling, van de Wateragtige Gezwellen, worden gebragt. „ 1. het Zugtgezwel, 2. de Watergezwellen, zoo van het Hoofd, als der Ruggegraad, 3. de Waterzugt in een beslooten zak, 4. de Waterbreuk, 5. de Waterzugt der Gewrigten". Over de Watergezwellen van het Hoofd en der Ruggraat geeft zich de Schryver wat veel toe in speeling des Vernufts, waarom wy, hier in, dezelfde bondigheid niet vinden, welke in andere stukken doorstraalt. Dikwils is men te genegen om alles te verklaaren, en te weinig om onze onkunde te belyden. Daar wy geene ondervindingen te hulpe kunnen roepen, en alleen uit gemaakte onderstellingen redeneeren, loopen we ligt gevaar in doolingen te vervallen, en anderen onze zwakheid en onvermogen te doen blyken. Dit mag met recht gepast worden op het willen verklaaren der Oorzaaken van gebreken, welken voor de geboorte ontstaan; gelyk het Waterhoofd, en de *Spina bifida*, of het zo genaamde Watergezwel der Ruggraat. De Oorzaak van deeze gebreken is nog een Raadzel, en zal het misschien wel altyd blyven.

Van de Waterbreuk handelende wederlegt de Heer VAN GESSCHER de onderscheidingen welken van sommigen hier in gemaakt worden, en naar zyn oordeel ongegrond zyn, en verklaart dan welken Hy voor waare houdt, op deeze wyze: „ Ik erkenne niet meer dan drie biezondere Soorten van Waterbreuken; in ieder van dewelken, het buitengevaatte Vogt, in even zoo veel verschillende Deelen huisvest. In de eerste naamlyk, is het zelve bevat in het Celwyze Weefsel van den Balzak, onmiddelyk onder de Huid: in de tweede, in den Scheederok der Zaadvaten: en in de derde, in den Scheederok der Ballen zelve.

„ Het eerste Soort van Waterbreuk, word door sommigen onder den Naam van Waterzugt des Balzaks beschreeven. Het is vry gemeen aan Kinderen; en word zeldzaamer by Volwassenen waargenoomen. In de laatsten ook, gaat dezelve gemeenlyk gepaard met eene algemeene Waterzugt des Lichaams, en behoord in dit geval, eerder als een toeval-

vallig, dan wel als een eigenlydig gebrek beschouwd te worden. Somwylen egter, is de Ziekte plaatzelyk, en afhanglyk van een biezondere verandering in de Vaten zelve van het Celwyze Weefsel des Balzaks. In dit geval is het voornaamlyk, dat dezelve onder het getal der Waterbreuken moet gerekend worden".

Om dat de Waterbreuk in den Scheederok der Zaadvaten, de tweede soort, naamlyk, van sommigen betwist wordt, tragt onze Auteur de wezenlykheid derzelve te bewyzen, zo door eene ontleedkundige beschryving van den Schederok deezer Vaten, als door een voorbeeld van zodanig eene Waterbreuk, door hemzelve behandeld; en vervolgt dan dus:

„Het derde Soort van Waterbreuk, de verzaameling naamlyk van Water in den Schederok der Ballen, gelyk dezelve meermaalen voorkomt, dan die der Zaadstreng, is aan minder tegenspraak onderhevig dan deeze. Men vind egter Schryvers, die dezelve eerder schynen aan te merken, als eene ophooping van Vogt, tusschen de verdubbeling van de Vliezen des Scheederoks, dan wel, als eene verzaameling van het zelve, tusschen de binnenste oppervlakte van den Schederok, en de Ballen (*). LE DRAN beschouwd dezelve als *Hydatides* op een der Ballen gevormd, en vergelyktze met dat Soort van Omkleede Waterzugt des Onderbuiks, in dewelke het uitgestorte Vogt in afzonderlyke Blaasjes begreepen is (†). Het is ondertusschen zeeker, dat zoo wel de een als de ander deezer Heelkundigen, in dit opzigt gedwaald hebbe: en, dat het Vogt in dit geval, altoos in de Holte van den Schederok gehuisvest zy. Ik hebbe gezegd dat dit Soort van Waterbreuk gemeener was dan die van den Schederok der Zaadvaten; en moet 'er byvoegen, dat zulks afhanglyk is, van het biezonder maakzel des Schederoks in de welke zy gevormd word. De Schederok der Ballen immers, is in den staat der Natuur zelve, eene zeer ruime Zak; en die altoos besproeid word met een zeker slymagtig Vogt, door het welke deszelfs aanhegting, aan de oppervlakte der Ballen, verhoed worde. Eene te groote verzaameling derhalven van dit Vogt, dat op veelerhande wyzen kan te wege gebragt worden, is zoo wel geschikt om eene Waterbreuk van dit Deel te doen voortkomen, dat het inderdaat te verwonderen is, dat dezelve niet nog meermaalen gezien worde". De Kenmerken, Oorzaaken en wyze van Ge-

(*) GARENGEOT, *Traité des Oper. Tom.* I. *Chap.* VI. *Art.* 2.
(†) LE DRAN, *Handw. der Heelk. pag.* 131 en 132.

Geneezing, worden, van elk verschillend Soort afzonderlyk aangeweezen.

Ten besluite van deeze Afdeelinge wordt nog gehandeld van de Waterzugt der Gewrigten. „ Twee Soorten deezer Ziekte zyn mooglyk ", zegt de Schryver, „ In de eerste naamlyk, is het Vogt bevat in het Celwyze Weeffel, welk de Peezen en Banden der Gewrigten omvangd, en niet, dan door eene zeer losse hegting met dezelven vereenigd is. In de tweede daarentegen, is hetzelve uitgestort in de eigen Holte des Gewrigts zelve, en, het is enkel by toeval, dat het gezegde Celwyze Weeffel, daar aan deel neeme ". Het eerste, zegt de Heer VAN GESSCHER, kan zeer wel een Zugtgezwel der Geleeding genaamd worden. De Kenteekenen en oorzaaken van beiden aangeweezen hebbende, spreekt Hy van de gevolgen van het laatste, als naamlyk de verzaameling van Water in de eigen Holte der Gewrigten plaats heeft, op deeze wyze: „ De gevolgen deezer Ziekte, als dezelve eenigermaate verouderd is, zyn ten uitersten beklaaglyk. De scherpte welke het verzaamelde Vogt in dit geval verkrygt, veroorzaakt eene zeer gevoelige prikkeling in de omvangende Deelen des Gewrigts: de kraakbeenderen welken de uiteinden der gewrigte Beenderen bekleeden, gelyk ook het beenagtige deezer uiteinden zelve, worden verknaagd, en bederven: en somwylen zelfs komen 'er uitgroeijingen van Been, welken, van weerzyden tot elkander schietende, de twee gewrigte Beenderen, onmiddelyk saamenhegten. Deeze zelfde Stof daar en boven, door een langduurig verblyf van hoedanigheid verandert, baand zig zelfs een weg door de Bekleedzelen, en ontlast zig geheel of gedeeltelyk, onder de gedaante van een dik, lymagtig Vogt, eenigermaate naar witte Honig gelykende, en het zelfde zyndè, welk de Grieken *Melicera* genaamd hebben (*). In dit geval komen 'er Pypzweeren, welken zeer dikmaalen van vleesagtige uitwassen gevolgd worden ". Als men deeze gevolgen in aanmerking neemt, zal men zich niet zeer verwonderen, dat sommigen, onder de Genees- en Heelkundigen, dit Gebrek voor het zelfde houden als het Uitwas of Sponsgezwel der Gewrigten, door onzen Auteur te vore beschreeven, of, gelyk Hy het uitdrukt, met het zelve verwarren (†).

In de zevende Afdeeling zyn vervat de Gezwellen der Bloed-

(*) CELSUS *Lib.* V. *Cap.* 26. *N.* 20.

(†) Zie onzen Schryver, bladz. 140.

Bloedvaten, de Slagaderbreuk en de Aderspatten. In de agtste de Twyffelagtige Gezwellen, waar onder gebragt worden, 1. het Keelgezwel, 2. de Koude Verzweeringen, 3. de Lymphatieke Gezwellen; en hier mede wordt dit Werk besloten. Wy kunnen van het zelve zeggen, dat wy het met groot vermaak geleezen hebben; en, schoon wy het wel niet overal even bondig, of alles nieuw, 'er egter zo veel goeds in vinden, dat wy het voor het beste houden, van het gene, zo veel ons bekend is, over de Langduurige Gezwellen is geschreeven. Het is in staat om Leerlingen niet alleen, maar ook verder gevorderden, en Meesters in de Heelkonst, tot een behoorlyk denkbeeld van deeze Gebreken op te leiden.

Nodige en volstandige Artsenykundige Onderwyzinge, uit de beste Artsenykundige Schriften, by een verzaameld, in een gepaste orde gebragt en ten nutte van 's Neerlands Gemeenebest in 't daglicht gesteld, door MATTHYS VAN DER HAAGE, Heel- en Vroedmeester in Amsterdam, *Met Ontleed-Heel-Natuur- en Scheikundige Plaaten. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* Gerardus Lequien, junior. 1767. *Quarto.* Dit Stukje wordt met bladz. 64 afgebroken.

WY vinden voor dit Stukje geene Voorrede of eenig bescheid van het oogmerk des Schryvers in dit begonnen Werk. In het *Berigt en Conditie van Inteekening* van dit Werk, welk overal wordt uitgegeeven, wordt gezegd; „ Het oogmerk is om aan de *Heelkundige Leerlingen*, die zich voor een Arts ter Zee denken te begeeven, of op het Platte Land, of in sommige Steeden neer te zetten, van langzaamerhand *Noodige en Volstandige Artsenykundige Onderwyzinge*, ter hand te stellen, door welke zy een bekwaame Arts kunnen worden, en met welke zy in alle Artsenykundige Gevallen raad kunnen pleegen, want in deeze *Onderwyzinge* zal gehandeld worden. 1. Over de *Anatomie*, of *Structuur* der Deelen eenes Menschen Lichaams; 2. over de *Methodus Secandi* of Ontleeding van den geheelen Mensch tot byzondere Deelen; 3. over de *Physiologie* of *Natuurkunde*, betrekkelyk tot den Mensch; 4. over de *Hygicine*, of Bewaaring der Gezondheid; 5. over de *Pathologie*, of de Beschryving der Ongezondheid; 6. over de *Materia-Medica*, of de Beschryving der enkele en zaamgestelde Artsenyen; 7. over de *Chemie*, of Scheiding der Deelen; 8. over de *Se-*

miotica of Leering der Kenteekens van de Ziektens; 9. over de *Therapia In- & Externa*, of onderwyzing om de Uit- en Inwendige Kwaalen van een Mensch, door nuttige hulpmiddelen te herstellen, of te verminderen; 10. over de Handelwyze hoe men de Kwaalen herstellen moet, 11. over de *Konst* om een *Recept* wél te ordonneeren; 12. over de *Praxis Clenica* [*Clinica* zal het moeten zyn] of Lyderschouwing tot herstelling; 13. over de *Medicina Forensis*, of Gerechtelyke Ziekte, Wond of Lykschouwing te doen; 14. over de *Praxis Chirurgia* [*Chirurgica*] of Handkonst der Artsenykunde: al het welke de voornaamste Deelen zyn, waar uit de Artsenykunde bestaat".

Zie daar een voortreflyke belofte en een groot ontwerp; naar ons oordeel te groot om door één mensch wél uitgevoerd te kunnen worden. De Heer VAN DER HAAGE ziet 'er evenwel door, zo 't schynt. Hy zal een *volstandigen*, dat is een volhardenden en aanhoudenden yver nodig hebben, om 'er alle behoorlyke moeite aan te doen en het ten einde te brengen.

Wat nu dit tegenwoordig Stukje aanbelangt: het eerste Hoofddeel handelt *over de Artsenykunde, derzelver Deelen in 't algemeen, en de orde hoe die geleerd moet worden.* Het II. *Over den Oorspronk, Aanwas en den tegenwoordigen staat der* Artsenykunde. Deeze twee Hoofddeelen zyn geschikt tot voorbereidzels of eene Inleiding tot het volgende; hoedanig iet wel voor dit Werk voegde. Met het IIIde wordt een begin van het Werk gemaakt, en dit heeft tot onderwerp de Ontleedkunde *en de Deelen waar uit dezelve bestaat in 't algemeen; en de Orde, volgens welke die geleerd moet worden.* Het IV. is *Over de* Beenderen *in 't algemeen.* Het V. *Over de Zaamenvoeging der* Beenderen, *tot Geledingen en tot vereeniging.* Het VI. *Over een Geraamte en de verdeeling van 't zelve.* Het VII. over het Cranium *de Naaden van 't zelven, en over die des Aangezigts.*

Wy zullen nog iet opgeeven om de behandeling van den Schryver eenigzins te doen zien, uit het vierde Hoofddeel, *van de Beenderen in 't algemeen;* waar in het volgende voorkoomt: 1. „ Aangaande de *Beschryving* van een Been. Een Been is aan, en voor zich zelfs, één van de ongevoeligste, hardste, droogste en onbuigzaamste Deelen eenes Dierlyken Lighaams. 2. Aangaande de *Zelfstandigheid* eenes Beens. Een Been bestaat voor het grootste gedeelte uit eener Aarde, welke door de daar tusschen komende Olie- en Waterachtige deelen, in eene behoorlyke zaamenhang gebragt wordt.

3. Aan-

3. Aangaande de *Structuur* eenes Beens. Een Been is door Plaaten te zaamengesteld, die na orde op elkander liggen, en die door vezelen te zaam gebonden worden. 4. Aangaande het *Begin*, *Aanwas* en den *Staat* eenes Beens. De voortbrenging van een Been, begint van een Vrugt in 's Moeders Buik, reeds van de derde Maand aan, en gaat op de volgende wyze toe: voor eerst beginnen zich vezelen en *daarna* dunne vliezen te openbaaren, welke zich naar orde over elkander liggen, en een dikke doch zagte huid voortbrengen: deze word allengskens dikker en harder, wanneer door de inwendige beweging en warmte, de Olie- en Waterachtige Deelen verjaagt, maar de aardachtige digt aan malkander geperst worden, daaruit dan allengskens Kraakbeen, en eindelyk werkelyk Been ontstaat. Deze verandering van Vliezen in Been word *Beenwording*, en de Plaats waar de Beenwording begint, het *punt* van *Beenwording* genaamt, het welk altoos in 't midden eenes Beens is. 5. Aangaande de *Holtens* eenes Beens. De Holtens onderscheid men in *In-* en *Uitwendige*. De *Inwendige* wederom, 1. in die welke tot de Geledinge behooren, en 2. in die welke binnen in de Beenderen gevonden worden. De Holtens die tot de Geledingen behooren, zyn A. Diepgaande en B vlakke. Die binnen in de Beenderen gevonden worden, zyn a of enkele lange holtens, waar in Merg ligt als in de Pypbeenderen, of daar word in zulke holtens een slym verzaameld, en dan worden zulke holtens Beenboezems genaamt; of het zyn b onderscheidene Cellen, die van gelyken een vocht of eenig Merg in hebben, gelyk in de Spons-achtige Beenderen gevonden wordt. De uitwendige zyn die, welke veele naamen hebben als Groeven, Sleuven, Holtens, Gooten, Buizen, Insnydingen, Induikingen, Gaaten enz. waar over by een ieder Been, breedvoeriger zal gehandeld worden".

Over het geheel koomt ons de behandeling en de schryfwyze wat dor en schraal voor: de dingen worden of maar genoemd, of zo kort beschreeven, datze naauwlyks den behoorlyken indruk konnen maaken of nalaaten, welke 'er van behoorde na te blyven. Hierom dunkt ons ook dat het geheele derde Hoofddeel, als zynde een enkele optelling, en niets meer, zonder eenige vermindering van het Werk, 'er hadt konnen afgelaaten worden. Zelden vindt men een groot Werk zonder doolingen en misslagen; dit is trouwens ook van geen mensch te eischen. Van de twee Plaaten welken by dit Stukje gevoegd worden, kan men niet zeggen, datze fraai zyn. Men heeft ze maar te leggen tegen twee

 Plaa-

Plaaten, van gelyke vertooning, in het Werk van EUSTACHIUS, om hier van overtuigd te wezen. Doch wy willen ons oordeel opschorten, tot dat wy eenig meerder gevolg van het Werk zien. Misschien worden wy dan van andere gedagten.

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde en Natuurlyke Historie betreffende; getrokken uit de geachte Werken van Engelsche, Fransche en Hoogduitsche Schryvers; en tot een nutte opleiding in gemelde Weetenschappen, ten dienst van onze Vaderlanders vertaald. Te Amsterdam, by de Wed. Kornelis van Tongerlo en Zoon, 1767. No. I. *in groot Octavo*, 174 *bladz.*

MEn heeft al voor eenige jaaren begonnen eenige voornaame Stukken, de Natuurkunde, dit woord in den ruimsten zin genomen, betreffende, uit de geagte Werken over deeze stoffe, in uitheemsche taalen, geschreeven, in onze Vaderlandsche taale overgebragt, by een gevoegd, uit te geeven; om de zulken onder ons, welken geen vreemde taalen verstaan, en echter begeerig zyn om hunne weetlust te voldoen, te hulpe te koomen. Men zogt hier door te gelyk te weeg te brengen, dat men niet nodig hadt allerhande groote Werken, door Academiën, of byzondere persoonen uitgegeeven, te koopc en te leezen, 't welk niet elk een gelegen koomt, door eenige voornaame Verhandelingen uit zodanige Werken uit te kiezen, of zelfs korte Uittrekzels van dezelven te maaken, indienze wat lang waren, en van tyd tot tyd in kleine Werkjes op malkanderen volgende, 't Gemeen in handen te geeven. Dus heeft men onder anderen zien in 't licht koomen *Uitgeleeze* Natuurkundige of *Filozoofsche Verhandelingen*, en na dat deezen eenigen tyd hadden opgehouden, *Uitgezogte Verhandelingen, uit de Nieuwste Werken van de Societeiten der Weetenschappen in Europa enz.* welke Werkjes in 't algemeen vry gunstig zyn ontvangen en van veelen onzer Vaderlanders met vermaak geleezen. Het laatstgemelde ook by den dood des Uitgeevers afgebroken zynde, schynt dit, welk wy nu voor ons hebben, in de plaats te koomen. Het is, ten minste, aan de voorgaanden in veele opzichten gelyk, zo als men uit den Titel zelfs kan afleiden; en de uitvoering stemt ook met dezelven niet kwaalyk overeen. Alleen wordt by het slot van de Inleidinge gezegd, dat men zich niet te naauw zal bepaalen aan het Nieuwe, en niet dan

na

na het Nuttige en Vermaaklyke. Zo dat men dan hier wel zaaken zal vinden, welken zich, door het nut en vermaak, schoon niet door Nieuwigheid aanpryzen; doch nieuwe Werken en Verhandelingen zullen ook hun beurt geenzins missen. Wy zullen onze Leezers een korte schets tragten te geeven wat in dit eerste Stukje gevonden wordt.

Behalve dat in het slot van de Inleiding eenig verslag gedaan wordt aangaande het Werk, isze eene Verhandeling op zich zelve, getrokken uit het Werk van DE BUFFON, *over de wyze hoe men de Natuurlyke Historie moet behandelen en leeren*, waar in weinig bedreevenen veel goede lessen zullen vinden, om zich met vordering in deeze Weetenschap te oefenen.

De eerste Natuurkundige Verhandeling welke voorkoomt, heeft tot opschrift: *Aanmerkingen tegen het Systema van den Heer* BUFFON, *over de formatie der Bergen; en Gissingen omtrent de formatie van Dieren en Planten, door den Hr.* REINHART, *Raadsheer* enz. Het gevoelen van den Heer BUFFON, dat de Bergen al te zamen in 't water zyn geformeerd geworden, wordt tegengesproken; inzonderheid dat de groote rotsagtige Bergen niet van den beginne af geweest zouden zyn. Voorts wordt ook het Systema van BUFFON, wegens de formatie der organische lichaamen wederlegd; terwyl dat van den Heer BONNET, dat de Zaaden welken zich allengs ontwikkelen, van den beginne af, in den anderen zyn opgesloten geweest, ook onvoldoenend wordt geoordeeld; zo van Planten als ook van Dieren. En het koomt den Heer REINHART waarschynlyk voor dat de eerste beginzels van alle gewrigte lichaamen allerwegen in de lugt, in alle vloeibaare lichaamen en vogten voorhanden zyn; en deeze Spruitjes of eerste beginzelen met de spyzen, in het lichaam der Dieren en Planten gebragt worden. En dat van elke Plant of Dier altyd zyns gelyk voortkoomt, wordt uit zekere gesteldheid der vaten, welken zulke deelen tot de deelen der voortteelinge toelaaten en anderen uitsluiten, of uit zekere *Sympathie* of *Antipathie* der deeltjes van de eerste beginzelen zelfs afgeleid.

Hier op volgt *Een egt Berigt wegens Ysland.* Zynde een uittrekzel uit het Werk van den Heer HORREBOW, waar van op meer dan eene plaatse van onze *Letteroefeningen* (*) omstandig gesproken is. De Schryver van dit Berigt begroot het

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* D. VI. St. 2. bladz. 450. VII D. 2 St. bladz. 357 en 402.

het getal der Inwooners op dertig duizend, welk volgens HORREBOW op de beneden aangehaalde plaatsen op tagtig duizend begroot wordt; misschien is hier eene verzinning. Ook wordt hier in geene melding gemaakt, dat de berg *Hecla*, tegen de gissing van den Heer HORREBOW, in 't jaar 1766 wederom vuur gebraakt heeft, gelyk in onze *Letteroefeningen* 'er dit by wyze van Aanteekening is bygevoegd (*).

Dan koomen *Eenige Aanmerkingen wegens de Bereiding van het Staal, door den Heer* Commercie-Raad C. POLHEM. Hier in wordt aangeweezen welke veranderingen het Yzer ondergaat om Staal te worden, en welke de beste handelwyzen zyn om van yzer goed Staal te maaken.

Eenvoudig Middel om Bier of Wyn verscheide jaaren goed te houden. Door NIC. BRELM. Dit Middel bestaat in vaten met Bier in een kist zo te leggen, dat men dezelven rondom dik met droog zand bestrooije of overdekke. En de Vertaaler van dit Stukje voegt 'er by, dat men met wyn-flessen even eens zoude konnen doen, om eenigen wyn, waar voor men byzondere achting hadt, lang te bewaaren en goed te doen blyven.

Eenige byzonderheden der Natuurlyke Historie, getrokken uit de Reizen van den Heer TOZZETTI. Deeze byzonderheden zyn Zee-Planten, Waarneemingen over het voedzel der Aard-Planten, Houts Koolen die uit den Grond gegraaven worden, en Albast.

Beschryving van een byzonder soort van Acarus, Vogelluis gebeeten: Acarus avium, pedibus tertii paris mole monstrosis. *Door den Heer* CAREL DE GEER. Dit Diertje, zo klein dat men het met het bloote oog naauwlyks zien kan, wordt aangaande zyne byzondere gedaante en maakzel beschreeven, en, zo als het zich door een Vergrootglas vertoont, in Plaat afgebeeld.

Beschryving van de Witte Mus (Scheesperlings). Door den Heer LINNÆUS. De gedaante, grootte, kenmerken en byzondere hoedanigheden van deezen Vogel worden, hier in, omstandig en naauwkeurig aangeweezen; als ook dat hy verandert van kleur, gelyk de witte Patrys, de Haas en andere Dieren, welken in koude Landen leeven. Dat des winters de kop, de hals en de borst van 't Mannetje wit is als sneeuw, dit wit in de hondsdagen vuil, van eene schelpkleur en als doorschynende, en de rug die des winters zwart is, een geele schaduw krygt, welke echter noit zo sterk is in

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* VII D. 2 St. bl. 364.

in de Mannetjes als in de Wyfjes. Dat zich deeze Mus des zomers onthoudt in de Gebergten van Lapland, welken met sneeuw bedekt, en waar weinig andere vogelen zyn: zich aldaar onderhoudt, als de witte Patryzen, met het zaad van de Scherra (*Betulæ foliis orbiculatis crenatis.* Flor. Lappon. 342.) schoon hy ook Hennipzaad en Haver wil eeten. En 't geene zeer byzonder is, dat hy byna noit slaapt, maar den nagt met huppelen en vliegen doorbrengt. Deeze Vogel is hier in natuurlyke grootte in Plaat vertoond, nevens een uitgespreide vleugel, en de uitgespreide Staart.

Beschryving van het Goud- of Zilver-Vischje, deszelfs wyze van bestaan, onderhouden enz. Door den Heer LINNÆUS. Dit Vischje is reeds by onze Vaderlanders door de Beschryving en Afbeeldingen van den Heer JOB BASTER bekend geworden. Men vindt hier ook het zelve in Plaat verbeeld, en op verscheiderleie wyze en stand vertoond.

Berigt wegens het geneezen van Afgaande Koortsen, door middel van den Bast van Willige Boomen, door den Heer STONE. De Bast van den Wilgen-boom wordt hier, na menigvuldige ondervindingen, als een zeker middel tegen afgaande Koortsen aangeraaden; wel niet van evengelyke kragt als de Kina, maar dezelve zeer nabykoomende.

Eenige Ophelderingen wegens de verscheidene Laagen of Beddingen der Aarde, en den Oorsprong der Bergen, naar de gedagten van den Heer DE BUFFON, *en uit zyne Natuurlyke Historie getrokken.* Men ziet hier in dat de Heer BUFFON van gevoelen is, dat alle de Aarde, welke thans bewoond wordt, t'eenigen tyd Zee is geweest, dat de hoogste Bergen zelfs in Zee zyn geformeerd, en alleenlyk als oneffenheden moeten aangemerkt worden, welken vloeden en stroomen, tusschen het slib en zand, welk zy van wederzyden opstapelden, doorloopende, door lengte van tyd gemaakt hebben; dat het water of de Zee allengs den eenen Oort verlaat, en eenen anderen overstroomt, en dat het geene thans Zee is, eenmaal Aarde is geweest, gelyk de tegenwoordige Aarde, om zo te spreeken, uit Zee is verreezen; dat deeze opvolging eene dier wisselvalligheden en veranderingen is, welken in alle wereldsche zaaken plaats hebben.

Brief van den Heer M. F. MUSARD *van Geneve, aan den Heer* JALLABERT, *over eenige* Fossilia. Hier in wordt beweerd, dat de stoffe, welke het binnenste vult der schelpen, die men uit den grond graaft, die welke dezelven omringt, die waar uit de afdrukzels bestaan, en die der geheele laagen, daar men dit alles aantreft, niets anders is, dan het gruis of de

verbryzelde stof van andere schelpen, van dezelfde of dergelyke natuur als die, welken men in haar geheel aantreft.

Het laatste Stukje waar mede dit Deeltje beslooten wordt, is, *Een Berigt wegens eene zeldzaame Versteening met Schelpen vermengd. Door den Heer* LE ROYER *de la Sauvagere.* Dit hebben wy reeds in onze Letteroefeningen ingevoegd (*).

Men ziet dat dit Werkje een merkelyk getal en vry groote verscheidenheid van onderwerpen opgeeft, waarom het met vermaak en nut van onze Vaderlanders zal konnen geleezen worden.

(*) Men zie *Vaderl. Letteroefen.* V Deel, 2 St. bladz. 204.

BERICHT.

wegens een Prentwerk, volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heer

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL.

OM, van tyd tot tyd, meerder aan het verlangen der Kunstliefhebberen te voldoen, heeft de Heer CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, nog voor het einde van dit Jaar 1767, vervaardigd de twaalfde Prent van zyn Werk, by onze voorige *Berichten* bekend (*): zynde gevolgd naar eene der uitmuntendste Tekeningen van den alombe roemden Kunstschilder.

GERRIT DOUW,

gemerkt

G

1660

hoog 6¼ duim breed 5¾ duim.

Zeer dun en smeltende, en, op de uitvoerigste wyze, met rood en zwart kryt geteekent. Dezelve verbeeldt een Meisje, zittende voor een Clavecimbaal te zingen, en houdende een Muziek-boek in de slinke hand, terwyl zy met de rechte den toon schynt aan te slaan.

De *expressie* van vrolykheid in de oogen, gevoegd by de schoonheid van een vriendelyk gelaat, de edele gestalte, 't geestig Kapsel en de schilderagtige Kleding toonen, in deeze Tekening, zo door de verkiezing, als de behandeling, den Geest en de Verdiensten aan, welke dezen grooten Ne-

ders

(*) Zie, onder anderen, *N. Vad. Lett.* I. D. bl. 32.

derlandschen Kunstenaar een' algemeenen roem by de beschaafde Natien van Europa verworven hebben.

Het Origineel is al zedert veele jaaren berustende geweest in de Verzameling van den Uitvinder deezer Prentkonst.

De verdiensten en zeldzaamheid der Tekeningen van G. DOUW, hebben dezelve reeds tot een' zeer aanzienlyken prys doen stygen, en nog onlangs heeft men te Amsterdam in den Jare 1758 by openbaare verkoopinge van de nagelaatene Verzameling des Heeren *S. Feitama* voor het afbeeldzel van onzes Kunstenaars Moeder Ao. 1638, hoog 7½ duim en breed 6½ duim, in de manier als het bovengemelde gemaakt, eene somme van 299 Guldens betaald (*).

En dewyl de voornaamste Kunstkenners het Origineel, waar na dit Prentje gevolgd is, den voorrang geeven op de voorgemelde andere tekening, kunnen de Liefhebbers hier aan ook tot hun genoegen bespeuren, dat de Uitvinder zig toelegt op de verkiezing van Tekeningen, die zo kunstig als zeldzaam, en van ongemeene waardye zyn.

Hoe gelukkig ondertusschen hy in de Naarvolging geweest zy, laaten wy de Kenners oordeelen, terwyl het ons aangenaam is te zien, dat de uitslag van deze onderneeming, daaglyks, anderen ter beproeving hunner Kunstvermogens uitlokt, als mede dat dit Werk niet ongunstig by de Liefhebberen ontfangen wordt, 't welk af te neemen is uit het geringe overschot der voorige afdrukken.

Om ook nog iets te zeggen aangaande het byzonder oogmerk van de Uitgaave dezer Prenten, kunnen wy onzen Lezeren berigten, dat de Autheur voornemens is, by gelegenheid, tot byvoegzel aan zyn Werk, te laaten volgen. *Eene korte beschryving over de manieren van Tekenen in 't algemeen; en een Verhandeling over de soorten in de Nederlandsche Tekeningen in het byzonder, volgens de onderscheiden tyden en smaaken; en laatstelyk, de kunst, om, volgens zekere Merken, de Tekeningen der Nederlandsche* Meesters *te leeren kennen, en wel van de zodanige, welke in de Verzameling zyns werks voorkomen.*

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *Mattheus Woortman*, Kunstkooper op de Angeliersgragt te Amsterdam, en by de Drukkers deezes *Yntema en Tieboel.* By wien het van de Liefhebberen kan worden gezien; doch wordt niet in Commissie gegeeven.

PS.

(*) Zie Catal. van Tekeningen, nagelaaten door S. FEITAMA, *Kunstb.* A. No. 5.

PS. In opzigte van de Afkomst van den Kunstryken Schilder en Tekenaar HENDRIK AVERCAM (*) heeft de Heer ROLDANUS, *Secretaris te Campen*, aan onzen Autheur nader berigt gegeeven in eenen Brief van 25 Oct. 1767; waar in zyn Ed. schryft dat het hem „ ontwyfelbaar gebleeken is, „ dat de oudste Zoon van Mr. *Berend Avercam* genaamd is „ geweest *Hendrik*. Ook is alhier, vervolgt hy verder, on„ der den Heere Burgermeester MERVEDE, in eigendom be„ rustende, een fraaije Tekening van dien zelfden beroem„ den *Hendrik Avercam*, met zyn eige gewoone onderteke„ ning gemerkt, verbeeldende den toegevrozen Ysfel, waar „ op eene menigte persoonen de winter Vermaaklykheden „ neemen, benevens de Stad Campen, en de lange Ysfel„ brug met de verschieten. — Waar uit dan ook blykt, dat „ die Kunstenaar alhier is bekend geweest.

(*) Zie boven, bladz. 35.

Proeve van Opvoeding voor een Volk; of Ontwerp van Letter-Oeffeningen voor de Jeugd. Door den Heere LOUIS RENE de CARADEUC de la CHALOTAIS, *Procureur Generaal des Konings in het Parlement van Bretagne. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* S. J. Baalde, 1767. *behalven een kort Voorberigt*, 164 *bladzyden in groot Octavo.*

DEze Proeve door den Heer FORMEY, op wiens oordeel over Schriften van die natuur men zich wel mag verlaten, als *een waarlyk uitmuntend Werk* aangepreezen, in zyne bekende Verhandeling over de Opvoeding, bepaelt zich tot de Opvoeding der Jeugd, zo ver ze betrekking heeft tot de Letter-Oeffeningen; en strekt om te toonen, hoedanig eene handelwyze men hier, in stede van die welke in de schoolen gewoonlyk plaats heeft, met zeer veel nuttigheid zou konnen invoeren. —— Na enige Voorbereidende Aenmerkingen over *de nuttigheid der Wetenschappen, de kwade manier van ze te onderwyzen en de hoedanigheid der Meesters*; als mede over *het getal der Schoolen en Studenten*; volgt ene opgave der *Grondregelen van een ontwerp van Letteroeffeningen*; en verder het *Ontwerp* zelve, behelzende het geen men hier omtrent in acht heeft te nemen, zo *van de Kindsheid af tot omtrent de tien jaren toe*, als na *het bereiken van de tien jaren*; met aenwyzinge der *Voordeelen van dit Ontwerp* en der *Maniere, op welke het zelve ter uitvoer gebragt zou konnen worden*. Het een en

't an-

't ander behelst wel etlyke byzonderheden, die voornaemlyk tot Frankryk te betrekken zyn; doch het is over 't algemeen van die natuur, dat het zich tot geen byzonder Gewest bepale, en allerwegen, daer de Wetenschappen gehandhaefd worden, zyne nuttigheid konne hebben. —— Zie hier de *Grondregels*, die alomme, en zelfs in een Huiselyk Onderwys, te stade komen.

„ Een Ontwerp van Letter-Oeffeningen voor de Jeugd, is de order, of de schikking der onderwysingen, volgens welke de eerste Weetenschappen moeten dienen, ter verkryging van de volgende, en saamenloopen tot het einde en de oogmerken, die men zig voorgesteld heeft ".

„ My dunkt dat deese leerwyse geene groote verborgenheid behoorde te zyn. De grondregelen om de Kinderen te onderwyzen, behooren zulke te zyn, met welke de Natuur zelve hen onderwyst. De natuur is de beste der Leermeesters ".

„ 't Is dan genoeg, waar te neemen, op wat wyse de eerste weetenschappen in het verstand der Kinderen ingaan, en hoedanig volwasse Mannen ze van zelve verkrygen ".

„ De ondervinding, tegen welke men te vergeefs zoude Filosofeeren, leerd, dat wy by onze geboorte eene ledige bekwaamheid mede ter Waereld brengen, die van tyd tot tyd vervuld word, dat 'er, om denkbeelden in de verstanden in te drukken, geene andere wegen open zyn, dan de aandoening en de opmerking ".

„ Het scheind zeker te zyn, dat de Mensch geene kennissen begind te krygen, voor en aleer hy gebruik van zyne zinnen begind te maaken. Zyn' eerste aandoening is zyne eerste kennis ".

„ De Kinderen, zoo min als de in jaaren gevorderde Persoonen, zyn voor geene opmerkingen bekwaam, dan door middel van verkreege denkbeelden: de afgetrokkene denkbeelden verönderstellen in den geest kennissen, met welke zy zig kunnen veréénigen; men noemd ze afgetrokke, niet anders, dan om dat ze uit bysondere denkbeelden geboren worden: zy moeten by gevolg daar van voorgegaan worden, in de order der onderwysing, zoo wel als in de order der Natuur. Gy zoud nooit kunnen doen begrypen, dat het geheel grooter is dan zyn gedeelte, aan iemant die van te voren geen denkbeeld van het deel nog van het geheel had ".

„ Dus is dan de fondamenteelen grondregel van elke goede leerwyse, te beginnen met dat geene 't welk gevoelig is, om by trappen op te klimmen, tot dat geene 't welke verstandelyk

lyk is; met het geene eenvoudig, tot dat geene 't welk famengefteld is; met zig van de uitwerkingen te verzekeren, alvorens de oorzaaken te onderzoeken ".

„ Het zekerfte middel om anderen te onderwyfen is, dat men ze leide door den weg, die men om zig zelven te onderwyzen, heeft moeten inflaan: elk nu kan door eige ondervinding weeten, dat de denkbeelden makkelyker zyn, na maate zy minder afgetrokken zyn, en dat ze nader aan de zinnen komen; zy hebben nog dat voordeel, dat ze door haar zelve kunnen bepaald worden; de afgetrokke denkbeelden in tegendeel zyn wydüitgeftrekt, bieden niets zekers aan den Geest, en het oogmerk eenes Wysbegeerigen moet altyd weefen, om zyne denkbeelden te bepaalen en te bevestigen ".

„ 't Is dan een onveränderlyke regel, om door gevoelige en dikwils herhaälde voorbeelden, de byfondere kennisfen in te prenten, wier algemeene grondregels, en afgetrokke bewoordingen, de indrukfelen veronderftellen ".

„ Indien men de vorderingen der Weetenfchappen gade floeg, zegt iemant die 'er den oorfprong wel van heeft ontward, (de Abt de *Condillac*) zouden zy in zulk eene order op elkander volgen, dat het geene de eene zou toebrengen aan de geene, die haar onmiddelyk zou voorgegaan zyn, te eenvoudig zoude zyn om bewyfen nodig te hebben. Op die wyfe zou men komen tot de allertusfchenkomendfte, en van deefe wederom zonder moeite op de allereenvouwdigfte, men zou ze naauwlyks kunnen vergeeten, of ten minften zoo dat al gebeurde; het verband dat 'er tusfchen hen zyn zoude, zou de gemakkelykheid, om ze weder te verkrygen, verfchaffen '.

„ Door dit middel vervolgt die Schryver zal men eerder fcheinen nieuwe waarheden te ontdekken, dan de geene die reeds ontdekt zyn te verklaaren. Men zou niet alleen de Jonge Luiden overtuigen, men zou hen ook in ftaat ftellen, om zig zelven van alle hunne vorderingen reden te kunnen geven, en om 'er door haar zelve te maaken; zy zouden altyd weeten waar zy zyn, van waar zy komen, en waar zy heenen gaan: zy zouden zelve kunnen oordeelen van den weg dien de Leidsman hun zou voorfchryven, en eene zekerder verkiezen, indien ze gevaar vonden, in dezelven te volgen '.

„ Men moet even zo wel Studeeren, om zig bekwaam te maaken, als om zig te onderwyfen. Op wat wyfe toch is 't dat de menfchen zig bekwaam maaken, en kundigheden verkrygen? 't Is door het zien van verfchillende voorwerpen, 't is door het aanhooren van geleerden Luiden; 't is door het krygen van ondervinding, door ernftelyk te overweegen: de geene die meêr gezien, meêr opgemerkt, meêr overwoogen heeft,

heeft, is de bekwaamste: de geene aan welken men de beste voorschrivten heeft gegeeven, heeft den zekersten smaak; dat is het voordeel 't welk sommige Kinderen boven anderen hebben: zy hebben een grooter getal voorwerpen onder hunne oogen gehad; daar is meêr keur in het geene men hun vertoond heeft; zy hebben beter voorschrivten gehad, mêer voorbeeldelyke denkbeelden. Een Man die geene andere dan de Schilderstukken van *Raphaël* en van *Titiaan* gezien had, zou zig niet vergenoegen met middelmaatige Schilderyen ".

„ Uit deeze aanmerkingen volgd, dat elke leerwyse die met afgetrokke denkbeelden begind, niet voor de Kinderen is ingerigt, en dat zy met het menschelyk Verstand strydende is: deese aanmerking alleen verband de afgetrokkenheden uit alle de Leerboeken der Spraakkonst, der Welspreekkunde, der Wysbegeerte, en over den Godsdienst ".

„ 'Er moet een huis gebouwd worden, men moet ten eersten de Bouwstoffen verzamelen: het Gebouw der menschelyke kennissen moet opgetrokken worden, men moet de byzondere denkbeelden hebben welke dat Gebouw uitmaaken; de daaden, de waarneemingen, de ondervindingen maaken deszelvs grondslag uit: men moet ze dan verzaamelen, zig die voorwerpen gemeen maaken, welke men zig in de beginselen moet toepassen ".

„ Dat de Kinderen veele voorwerpen zien, dat men ze schakeere, dat men ze onder verscheide gedaantens vertoone, en dat by herhaalde reisen; men kan hun geheugen en hunne verbeelding niet te veel vervullen met nutte denkbeelden; van welke zy in hunnen levensloop gebruik kunnen maaken (*a*). „ De verandering behaagd vooräl aan die jaaren, zegt den Abt *Fleury*; de Kinderen bestudeeren liever in twee agteréénvolgende uuren, vier onderscheide stoffen, dan een' eenige geduurende een uur. De eene Studie strekt tot vermaak voor de andere, en hoe meêr verscheidenheid in dezelve is, hoe minder het te vreesen zy, dat ze zig onder elkander zullen verwarren. Een ander groot Meester in de Konst van onderwysen (*'s Gravesande*) zegt in het 30ste Hoofdstuk zyner *Logica*, dat de geene die zig hebben aangewend, om slegts eenerlye soort van denkbeelden te oeffenen, hoe veel' bekwaamheid zy daarin ook mogten verkregen hebben, altyd kwalyk spreeken over andere onderwerpen. Hy voegd 'er by, dat om leerzaamheid en uitgestrektheid in het verstand te verkrygen, men zig op veele

„ (*a*) Segnius irritant animos demissa per aures
Quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus....."

veele onder elkander verschillende dingen moet toegelegt hebben ".

„ Alles wat men diend te weeten, is niet in de Boeken begreepen: duysend dingen zyn 'er, welke men door de verkeering, door het gebruik, en door de Practyk kan leeren; maar alleen eenige gevormde verstanden, konnen van die onderwyfinge nut trekken. De Mensch is gemaakt om te werken (*agir*) en hy Studeerd om 'er zig bekwaam toe te maaken. De Geest van studie in de Waereld, zou tegen den Geest van werkzaamheid (*affaires*) stryden; maar men zal het werken kwalyk verstaan, indien men niet gestudeerd heeft. 't Is van gewigt, dat men de voornaamste gronden van de buitengewoonste kennissen verkryge: de ondervinding, die de beste les is, zal het overige volmaaken. Indien men die gronden niet en bezit, is de eenigste raad die men neemen kan, zyn oordeel op te schorten: Dit is van alle de Filosofische voorschriften het algemeenste ".

„ De Studie behoord de bezigheid der Jeugd te zyn, en de verkwikking van den overigen tyd des levens, om de tusschenpoosingen des werks met nut door te brengen ".

„ De eerste Jaaren zyn geensints het Saisoen des oogstes, 't is de tyd om te zaäien, en om voorraad op te doen: Het oogmerk der Studiën is niet, dat de Jonge luiden by het verlaaten der eerste Opvoeding, de gegronde denkbeelden van alle de Weetenschappen moeten bezitten: dat zou een harssenschimmelyk project, een' dwaase mymering zyn; maar het kan gemakkelyk geschieden, dat ze een schets van de voornaamste hebben, dat ze een aantal grondregelen en kundigheden verkreegen hebben, en de Konst bezitten, om 'er meer te verkrygen; eene onwaardeerbaare Konst, en mogelyk hooger te schatten dan de Weetenschappen zelve ".

„ Byna geheel onze Wysbegeerte, en Opvoeding bestaan in woorden; 't komt 'er op aan, om de zaake zelve te weeten. Laaten we tot het waare en tot het wezendlyke komen; want de waarheid is in zig zelven niet anders, dan het gene is, het geene bestaat, en in onzen Geest is 't alleen de kennis der bestaanelyke zaaken ".

„ Dit oogmerk is zekerlyk billyker, en de weg om 'er toe te geraaken is regter, dan de kromme weg, door welke de Jongelingen niet dan tot de kennis van woorden en afgetrokkenheden komen ".

„ Het middel om te slagen, bestaat in hunne nieuwsgierigheid gaande te maaken, het verstand en de genie te helpen, uitgestrektheid aan de Ziel te geeven: dat zal men nooit doen

door

door afgetrokke, drooge en verdrietige Studiën. Dat het geene gy hun vertoond aangenaam zy; prikkel hunne nieuwsgierigheid; vlei hunne eigelievde; houd ze in de vrolykheid welke aan die jaaren natuurlyk eigen is, en voeg niet by de Studiën het denkbeeld van arbeid, en van moeite. Zonder de geene onder de Weetenſchappen uit, uit welke men de nuttigſte gevolgen kan trekken, die de meeste betrekking hebben op het gebruik des burgerlyken leevens; op de zeden en op de deugd; die, welke de Ziel en den Geest verheffen: ſchat die oeffeningen het hoogst, welke veele nuttigheden te gelyk hebben; herhaal en onderzoek ze zelfs in den gantſchen loop der Opvoeding, zoodanig dat het van het begin tot aan het einde, dezelvde waarheden, dezelvde zaaken zyn, maar dieper ontvouwd ".

„ De ondervinding doet zien, dat men by het verlaaten der Schoolen byna alles, wat men 'er geleerd heeft, vergeet. Waaröm? om dat de kundigheden die men 'er verkreegen heeft, niet met de algemeene begrippen verbonden zyn? 't is om dat men niets wel onthoud dan het geene men dikwils herhaald heeft, en om dat de herhaling derzelfde denkbeelden alleen indrukzels kunnen verwekken; die ſterk genoeg zyn, om ze langer te kunnen onthouden. De ondervinding doet ons insgelyks zien, dat men nooit vergeet, het geene geduurende de kindsheid in de fynſte vezelen der harsſenen, door menigvuldige en herhaalde redeneeringen is ingeprent. Geen Kind is 'er 't welk het Kaartſpeelen vergeeten heeft ".

„ Op deeſe gronden alleen rust het ontwerp 't welk ik voordraage. Elke goede leerwyze moet ſteunen op de natuur des menſchelyken verſtands, en op onbetwistbaare gronden. Een kort ontwerp kan meer zaaken behelzen dan een uitgebreid ontwerp. De Historie is het langwyligſte, nogtans zou men 'er veele verkortingen in kunnen maaken; alle de nutte Weetenſchappen voor een iegelyk mensch kunnen in weinig Boekdeelen beſlooten worden ".

„ Eene noodzaakelyke voorzorge is deeſe, dat men niet, gelyk men doet, alle moeite en allen arbeid omtrent de Kinderen verwerpe; hier in is 't gebruik der Schoolen het gebrekkigſte, om dat 'er te veel Opvoedelingen in eene Klasſe zyn. De Meesters moeten wel de Kinderen doen werken, maar zy moeten zelver het zwaarſte werk op zig neemen; en de Staat moet wederom zoo veel mogelyk de Meesters ontlasten, laatende door de bekwaamſte luiden goede grond- en leerboeken opſtellen ".

Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid; beschreeven by HUGO DE GROOT, *met de aanmerkingen en byvoegselen van* Mr. SIMON VAN GROENEWEGEN VAN DER MADE: *nu met Latynsche Aantekeningen uitgebreidt door* Mr. WILLEM SCHORER; *Præsident in den Ed. Hove van Vlaanderen, en Super-Intendent van de Leenen. Te Middelburg by* P. Gillisfen, 1767. *behalven de Voorreden enz.* 778 *bladz. in quarto.*

HEt hoofdoogmerk van den Heer en Meester *van Groenewegen*, in 't schryven zyner Aenmerkingen en Byvoegselen, op dit uitmuntend Werk van den geleerden *de Groot*, was, het zelve te verryken, met de daer toe behoorende bewysstukken, die *de Groot*, dit zyn Geschrift in de gevangenis opstellende, niet behoorelyk had konnen bybrengen. Maer de Heer en Meester *Schorer* stelt zich, in deze zyne Aentekeningen, een uitgestrekter oogmerk voor; om naemlyk het Werk zelve eenigzins uit te breiden, en, naer 's Lands hedendaegsche Regtsgeleerdheid, te vermeerderen. *De Groot*, zich der kortheid bevlytigende, is hier door, nu en dan, wel eens duister; 't geen *van Groenewegen* eenigzins, maer niet zo uitvoerig, als wel noodig scheen, heeft tragten te verhelpen: daer en boven zo heeft die uitmuntende Regtsgeleerde dit zyn Werk geschreeven, volgens de inrigting der Regten en Regtspleging van die dagen; waer in met het verloopen van tyd, en 't aenkweken der Regtsgeleerdheid, gene geringe verandering is ontstaen. Het een en 't ander te gemoet te komen, is het bedoelde van onzen Autheur, in deze vernieuwde uitgave, met zyne uitbreidende Aentekeningen; die doorgaende het voorgestelde van onzen grooten Hollandschen Regtsgeleerden oordeelkundig ophelderen, en verder verscheidene lezenswaerdige byzonderheden vervatten, met betrekkinge zo tot het Natuurlyke Regt, als de Burgerlyke Regtspleging van ons Vaderland in onze dagen.

Het komt zekerlyk in den eersten opslage enigzins vreemd voor, een Geschrift, in de eigene tale van 't Land geschreven, op te helderen en uit te breiden met Latynsche Aentekeningen; doch onze Autheur verdedigt zich deswegens, met zich te beroepen op 't voorbeeld van anderen, die op ene dergelyke wyze gehandeld hebben; en geeft tevens te kennen, dat men, zynes oordeels, de Regtsgeleerdheid met weinig vrugt kan behandelen voor hun die het Latyn niet verstaan. Dit denkbeeld is misschien gegrond, met opzigt tot de Regtsgeleerdheid in 't algemeen, maer zo juist niet als men 't bepaeld betrekkelyk maekt tot de Hollandsche Regtsgeleerdheid, ten minste voor zo ver derzelver kennis voor de Hollandsche Natie van een wezenlyk belang is; hoedanig ene kennis men heeft aan te zien als het groote doelwit van dit Werk.

De

De Bouworde van 't Stadhuis van Amsterdam, en de smaak der Nederlanderen, ten opzigte der Konsten en Weetenschappen, verdedigd, tegen de ongegronde berispingen van den Heer C., in zynen Brief aan den Philosooph. Te Amsterdam, by Yntema en Tieboel 1767. *In groot octavo* 39 *bladzyden.*

DE Brieffchryver C., tegen wiens beschuldigingen dit Stukje ingerigt is, komt voor als een *Man van smaak*, en wel van zo fynen smaak, dat hy hier in het meerendeel der Liefhebberen van Konsten en Weetenschappen in Nederland overtreffe. Dit doet hem, zo uitneemend met dat edel vermogen bedeeld, gewaar worden, dat het den Nederlanderen in 't algemeen, zo in de Weetenschappen als in de fraaije Konsten aan smaak ontbreekt; wel byzonder valt zyn oog, by ongeluk, op 't Stadhuis van Amsterdam; en zyn Smaak wordt 'er zo scherp door aangedaan, dat hy niet konne nalaaten zyn afkeer te betuigen, van 't zien van zo een onregelmaatig Gebouw, dat op zulk eene ongeschikte wyze ingericht, en zo onvernuftig kwanswyze vercierd is. —— Hier tegen vertoont zich in dit Stukje een Nederlander, die 't oude denkbeeld nog blyft aankleeven, dat men *Oordeel* heeft te schatten boven *Vernuft*: en dat een Man van gegronde kundigheden, hoewel min leevendig van Geest, te waardeeren is boven een Man van smaak, die zich, door de leevendigheid zyner verbeeldinge, met oppervlakkige kundigheden vergenoegt.

Deeze is eenigermaate gebelgd over de geringagting waar mede de Brieffchryver zyne Natie beschouwt, het komt hem voor, dat de Brieffchryver een Man van een verkeerden Smaak moet weezen, en die het aan Oordeel en Kundigheid, of Oplettenheid ontbreekt. Deeze Nederlander is wat eigenzinnig in 't beoordeelen van een Man van een goeden Smaak; hy kan niet toestaan dat een Man van Smaak zich schuldig maakt aan *tegenstrydigheden, wanorders en verkeerde benamingen van zaaken, die uit onkunde of onoplettenheid voortspruiten*; dat hy in deezen Brief menigvuldigmaal meent te ontdekken, en den Lezer hier onder het oog tragt te brengen. — Boven al gaan hem ter harte de berispingen des Brieffchryvers, raakende het voornaamste der Amsterdamsche Praalgebouwen. Hy heeft meermaals te vooren gedagt, dat dit Gebouw aan te merken was als een uitmuntend Konststuk; en hy kan dit zyn oordeel, gegrond op de vereischte kundigheden, tot nog niet afkeuren, ten gevalle van een Man van

Smaak, die, gelyk hy poogt te doen zien, hoe schrander dezelve ook anders moge weezen, zeker geene behoorelyke kundigheden van de Bouw- en Schilder-kunde bezit; 't welk hy hier by de stukken doet opmerken.

De Opsteller van dit Geschrift betoont zich een yverig voorstander te zyn van de Eer der Hollandsche Natie; die hy, schoon hy ze niet geheel vry spreeke van eene al te laffe navolging van anderen, egter manlyk verdeedigt tegen de beschuldiging, dat ze geen Smaak zouden hebben. Wel byzonder verdienen zyne aanmerkingen over het pragtige Amsterdamsche Stadhuis de overweeging van allen, die 't zelve met oplettendheid beschouwen, en geschikt zyn om 'er Bouw- en Schilderkundig over te oordeelen; en verder in aanmerking te neemen, 't geen men in deszelfs opbouw, met opzigt tot de omstandigheden van tyden en zaaken, in 't oog had te houden.

Dit Stukje pronkt op den Tytel met het Afbeeldzel van den grooten JACOB VAN CAMPEN *Architect* van gemelde Stadhuis, na eene Origineele Tekening van *J. Lievensz*, in 't koper gebragt.

Proef van onzydige Aanmerkingen over de Historie der Pausen, van den Heere ARCHIBALD BOWER. *In 's Gravenhage, by* J. A. Bouvink 1767. *In groot octavo 40 bladzyden.*

DE Schryver van dit Stukje wenscht, „ dat een bekwaam en bescheiden Liefhebber der waarheit den noodigen tyd besteedde om de voornaamste feilen, die dit Werk ontsieren, aan te wyzen"; en deze Proef schynt eenigermate ter aenspooringe hier van in 't licht gegeven te worden. Veelligt was een oordeelkundig Werk van die natuur niet geheel ondienstig; doch mogelyk zou de moeite die 'er aen vast is de nuttigheid niet evenaren; voor al niet als ze, na ene veelvuldige lezing, geen zaken van grooter belang aen de hand kon geven, dan deze proef verleent. Of één der Roomsche Pausen, als *Damasus*, wiens leven het onderwerp dezer Proeve is, wat min of meer euveldaden bedreven hebbe, min of meer schuldig zy aen 't geen hem ten laste gelegd word, (dat nog steeds, zo van de ene als andere zyde, uit partydige geschriften opgemaekt moet worden,) kan der Kerkelyke Geschiedenisse geen licht van een wezenlyk belang byzetten, en 't character van dien Paus niet lofwaerdig maken: weshalve het der moeite niet waerdig schyne zich daerom zo byzonder het hoofd te breken.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Beginselen van de waaragtige zekere en nuttige Philosophie in de H. Schriftuur geopenbaard, en met de zelf aandoenende Ondervindinge, zo geestelyke als lighamelyke vergeleken: benefsens een voorgaande Onderzoek over de tweede Oorzaaken, en de werkingen van dezelven in afhanging van God. Door BARTHOLOMEUS VAN VELSEN. *P. D. A. L. M. in zyn Wel Eerw. Leven, Bedienaar van 't H. Euangelie te Rotterdam. Tweede Druk op nieuw overgezien, en van veele Drukfouten gezuivert. In 's Gravenhage by* J. Thierry, 1767. *Twee Deelen in gr. Octavo, behalven het Voorwerk enz.* 986 *bladz.*

Dit Werk behelst ene soort van Godgeleerde Wysbegeerte, of een zamenweefzel van Theologische en Philosophische kundigheden, in de schikking van een Godgeleerd Zamenstel gebragt. Het strekt om den Lezer de beginsels dier beide Wetenschappen enigermate gelykerhand in te boezemen; en hem te bewegen tot het betrachten der plichten, welken men uit die beschouwingen af te leiden heeft. Wel byzonder stelt de Autheur zich voor te toonen, in hoe ver men de Philosophische kundigheden door de Openbaring kan bevestigen, en hoe alles ons opleid ter eerbiedige erkentenisse van Gods aenbiddelyke Volmaektheden. De Hoofdonderwerpen hier in verhandeld zyn; *het einde des Menschen, de Kennisse Gods, de Godlyke Openbaringe, de Menschelyke Reden, de Heilige Schriftuur, Gods Aanweezen, Gods Naamen en Eigenschappen, de Heilige Drieenheid, Gods eeuwige Werkingen, de Goddelyke Besluiten, de Schepping der Waereld, de Engelen en Duivelen, 's Menschen oorsprong en natuur, het Menschelyke Lighaam, 's Menschen Geest, de Vereeniging tusschen Geest en Lighaam en de Goddelyke Voorzienigheid;* welk laetste gedeelte wel byzonder verscheiden Godgeleerde Natuurkundige bespiegelingen behelst. —— Het volgende stael, betrekkelyk tot den Regenboog, zy genoeg om de manier van uitvoering enigzins te doen kennen.

„ *Beschouwens* waerdig is de *Boge, welke God in de wolken* of nedervallende regendroppelen *gegeven heeft tot een teken des verbonds tusschen Hem en de Aarde* Gen. IX: 13—17. Deeze *Boog* of *Regenboog* is dan dat *verschynzel* of *veel verwig*

licht, 't geen *boogswyzen* zich vertoond *in de Wolken*, daar in *God dat geeft*, als Hy *wolken over de aarde brengt*; *in* welke *wolken* deeze *boog* ook *gezien werd* en *is*. Gen. IX: 13, 14, 16. met Jes. Syr. LXIII: 12, 13. Daarom Openb. X: 1. de *Engel*, die zekerlyk de *ongeschapen Engel* geweest is, 't zy God *H. Geest*, 't zy liever God *Zoon* Jesus Christus, *gezien* wierd *bekleed met eene wolke*, en een *regenboog was boven* het *hoofd*. Nader komt *de gedaante van den boge* voor *in de wolke* zynde *ten dage des plasregens*; Ezech. I: 28. En 't is ons waarschynelyk dat *Elihu den regenboog* omschryft Job XXXVII: 11, 15. Ook vermoeid Hy, (*Jathrhiia'h*) of Hy *God*, *dringd* aan door zynen *wind* en *geblaas*, (daar van vs. 9, 10.) Hy *dryft* herwaarts en derwaarts, *drukt op een*, en *vermoeid* zoo, by gelykenisse, anders Hy *doet arbeiden*, *in arbeid zyn*, en arbeidende *van zich uitgeven* en *nederwerpen*, terwyl *zich ontsluit*, *de dikke wolk* of digt op een gejaagde waterdampen, *Berii* (*door*) *klaarheid* vertalen het de onze; terwyl ze in hunne rantteekeningen ook aanmerken, dat dit woord vertaald kan worden, *door bevogtiginge*; want *Rii*, afstammende van *Raavah* of *Hirvaah*, wel *natmakinge*, *bevogtiginge* beduid; vergelykt Jes. XVI: 9. Sp. XI: 25. en *Be*, wel zo veel is als *om* of *onder* of *tot*; invoegen de zin zoude wezen, dat *God de dikke wolken door den wind op een jaagt*, *om van zich* den regen *uit te geven*, *om te bevogtigen*, of *onder het bevogtigen*, of *tot bevogtiging* en *natmaaking* van de aarde; met dat gevolg, dat *Hy ook verstrooid*, anders dat de *wolke* zelve *verstrooid*, onder het regenen en besproejen, (*Japhiidz*), of *verspreid* (Spr. V: 16.) en van zich uitgeeft en wederom kaatst *zyn* of *haar licht*; wanneer *Godt het licht zyner wolke verschynen laat* vers 15. En vervolgens vers 12. *Die* wolke of wolkige dampen ook *haar keeren* of wentelen of omzwerven en zweven hier en daar door de lugt-hemel *in* en door *omgangen*; anders *Hy* God zelve *keerd* en wenteld de *Ommegangen* of omvoeringen, wentelingen, draaijingen en veranderingen, welken alle de verhevelingen ondergaan, *naar zynen wyzen raad*, (*Bethachbhuuloothaav*.) God, als *Schipper*, (*chobbhel* Ezech. XXVII: 8.) en *zaamenbinder* (Zach. XI: 7.) en groote stuurder van alle deeze dingen, de *touwen* (*Chabaalim* Jes. XXXIII: 23. en *Cabels* van 't geheelal en zo ook van de hemelsche toeschyningen als in de hand heeft, om met *behendigheid*, *wysheid* en *voorzigtigheid*, dat alles te stieren tot zyne oogmerken, *zoo dat ze doen* en *voortbrengen*, wind, regen, hagel, sneeuw, weêrligt, blixem, donder, den

den regenboog enz. *naar dat Hy ze gebied* of bevel geeft; *en daar over ordere steld;* vers 15".

„Zoo zyn dan eigentlyk de *regendruppelen*, uit de wolke nedervallende, de plaatze daar de *boge ingezien werd;* en daarom vertoond zich dezelve nooit, ten zy het *regend*, juist niet daar den aanschouwer staat, maar daar de boog aanschouwd werd. Ook zyn deeze *lugtdruppels* regt bekwaam, om dusdanig eene *boge* te doen schynen met zulk een *veelverwig licht*, gelyk de *kunst* de natuur nabootzende, zulks aanwyst, dewyl die *druppels*, eene *dunne* en *gekloofde* stoffe zynde, wel veele *lichtstralen* kunnen doorlaten; maar ook te gelyk, om dat ze *rond* zyn en veel *dikker* dan de lugt, zullen ze vele lichtstralen op zich ontfangende, en *breken* en *wederom kaatzen* moeten; want, de *lichtstralen*, van de *Zonne* afkomende, (dewyl by het *Maanlicht* zelden regenbogen vernomen werden,) en *op* of *in* de *regendruppelen* schynende, (ziet Openb. X: 1.) verliezen haare regte beweeging en *breken* daar in ten minsten *tweemalen*, en na die brekinge *sluiten* ze wederom tot in het ooge van ons, die den regenboog aanschouwen, volgens de *eigenschappen* en *wetten* van het licht, naar uitwyzen der Gezigtkunde. En hoewel het *zonneschynzel* op alle de nederdalende druppelen valt, zo geeft dat van alle die aan ons ooge geene *wederstuitende glans*, maar alleen van die druppelen, welke tot eene zekere *bepaalde wytte* of *hoek* van ons' ooge, als van een gemeen *midslip*, af zyn; en, naar de rekening van naauwkeurige natuurbeschouwers, juist eenen hoek maken van omtrent 42 graden. Doch de *tweede regenboog*, die men wel *boven* de eerste geplaatst vind, en die de *verwen regt anders* geschikt heeft, en veel *flaauwer* vertoond, en door de eerste of benedenste schynt *veroorzaakt* te werden, bevind men, dat vereischt eenen *hoek* van 52 graden. En zo men maar *een stuk* van deeze booge gezien werd, dewyl het in zeekere gedeelte van den lugthemel alleen regend, dan vertoond zich een *Weërshoofd*. Ook kan men wel begrypen dat, hoe lager *de Zon* is en hoe meer die aan den *Gezigteinder* naderd, deeze boog ook zoo veel te *grooter* wezen zal in haaren omtrek. En dat mede de *Verwen* van dezen boog, uit de zeldzame mengeling van *licht* en *schaduwe*, zeer verscheiden wezen moet, is af te nemen uit de veelerlei buigingen en afkaatzingen der lichtstralen; zoo dat eenige *allerlei verwen* in den regenboog vinden; doch deeze drie zyn wel de voornaamste; (*a*) de *roode* of brandende en vuurige, welke de buitenste is; (*b*) de *groene*, niet ongelyk aan den *Smaragdus*, (Openb.

IV: 3.) en (*c*) de *blaauwe* of donker bruine; waar by sommigen noch de *geele* noemen. Welke gemengelde *verwen*, uit eene *zwarte* wolke schitterende eene *schoone* en *verwonderenswaerdige gedaante* vertonen; waarom de *Heidenen* zelve wat *groots* van dezen boog gevoelden, en haar veele voortreffelyke eigenschappen toevoegden ".

„ Maar *Gods Woord* leeraard ons dezen boog aan te merken als *een teeken des verbonds tusschen God en tusschen de aarde*; waar by God zelve zich verbonden heeft te *zullen gedenken aan zyn eeuwig verbond* des vredes; en waar by *alle levendige zielen van allen vleesch* zich verzekeren kunnen, *dat de wateren nooit meer wezen zullen tot eenen* algemeenen *vloed, om alle vleesch te verderven*. Gen. IX: 13, 15, 16, 17. Namelyk, de *Regenboog voor den Zundvloed* wel *geweest* en gezien *is*, en dus eigentlyk *geen natuurlyk teeken* zyn zal van deeze bevrydinge des algemeenen watervloeds, of schoon dezelve anders wel een bewys is van eenen *matigen* en *geenen algemeenen regen*; want (*a*) de *stoffe* van deeze booge was reeds voorheenen, de *regendruppels* en de *zonnestralen*; en (*b*) alle de *teekenen* des verbonds juist geene nieuwe zaaken zyn geweest, maar zulke, die te vooren waren, doch door Goddelyke instellinge een nieuw *gebruik*, met eene nieuwe *beduidenisse* ontfangende; gelyk ook (*c*) deeze *boog* van God te vooren *gegeven* was, maar nu tot een teeken des verbonds *zyn zoude*. Gen. IX: 13. Maar de Goddelyke *wil*, afzondering en *instelling* gaf aan dezen *boge* zulk eene *bovennatuurlyke beduidenis*; terwyl ze ondertusschen ook zeer veele *overeenkomsten* had met het geen ze te beduiden had. Want, gelyk mogelyk, onder de *oprigtinge van het verbond* met *Noach* en met allen vleesche, *een regenboog* in de wolke zich vertoond zal hebben; volgens Gen. IX: 12, 13, 17. *Dit*, dat geziene daar, *is het teeken*; Alzoo *verbeeld* dezelve zeer eigentlyk, dat God *d'aarde door den vloed niet meer verderven zal*, maar *behouden* en *zegenen*, om zyner kerke wille, en om dat *vrouwen zaad* op der aarde *te doen overblyven*, tot aan de voleindinge der eeuwen. Gen. IX: 11, 15, 1, 2. en VIII: 21, 22. met Gen. III: 15. Jes. LIV: 9, 10. 2 Pet. III: 5, 6, 8, 9".

„ Want (*a*) in de *wolken* en *ten dage des plasregens*, als het bruine zwerk zich alom donker en schrikkelyk vertoond, dreigende d'aarde te overstorten en te overstromen; zoo zien (*b*) in de *booge* de inwoonders van den beneden aarde, dat het aan alle de hoeken van den lugthemel *niet even naar* en *zwart* daar uit ziet; anders zouden geene zonnestralen van den regen een *glanzig* en *schitterend licht* door de lugt heenen

nen zenden, en tot onze oogen afkaatzen; maar, ze geeft hoope, dat de *ſtortregen* der Goddelyke toorn en het *opzwellend water* van de helſche afgronden de Waereld en de Kerke niet geheel overſtelpen zullen, ziet Jeſ. LIV: 7, 8, 9. (*c*) Want, de *Zonne der Geregtigheid* zal altyd zyne lieffelyke ſtralen ook ſchitteren laten door alle de wolkwateren en regenplasſen der duistere tegenheden heenen; zoo dat of ſchoon die aan de lippen komen, evenwel de genade, goedertierenheid en ontferming van God, die een *Zon* en *Schild* is, zorge zal dragen voor den ondergang van Waereld en van Kerke. Ziet Mal. IV: 2. Jeſ. XLIV: 1, 2. XLV: 12, 13. XLIV: 4—9. XLIX: 14, 15. Pſ. XXIII: 1—4. Matth. XVI: 18. Joh. VI: 37, 39. X: 28. Openb. XII: 1, 4, 5, 13—17. (*d*) Dies deeze *boog* geplaatst is *in den Hemel*, daar ze van alle kan gezien werden, die dan vryheid hebben, om in ongelegenheden ooge en harte *na den Hemel* op te heffen tot God, *dien Vader der lichten*; Jac. I: 17. (*e*) Welke ook alleen deeze boge *geven kan*, en *gegeven heeft* met andere blyken en uitwerkingen van zyne vrye en onverdiende genade. (*f*) Welke boge wy dan te *aanſchouwen*, te geloven, met eerbied en verwondering te overdenken, en God, die ze geeft, aanbiddende en vertrouwende, ons zelven daar in te *verblyden* hebben. (*g*) Ja *altyd*, zoo lange deeze waereld ſtaat, zal deeze boog in de wolken gezien werden; als dat *teeken van een eeuwig* beſtendig en onveranderlyk zout *verbond*. Gen. IX: 12, 16. met VIII: 21. En (*h*) wat fraaijer, om ons te vertonen (*aa*) Gods *regtvaerdigheid*, *geſtrengheid*, *fuiverheid* en *heiligheid* niet alleen, afſchitterende van dat *vuurige* en roode daar; maar ook (*bb*) zyne *genade*, *goedertierenheid*, *langmoedigheid*, *barmhertigheid* en groote ontferminge, in dat helder *groene* van deeze booge als met letteren te leezen? (Openb. IV: 3.) Die ook in dat gemengelde *donkerbruine* als te ſamenvloejen. (*cc*) Hier is mede een *booge*, en oorlog gereedſchap, maar (*aaa*) zonder *peeze*, (*bbb*) zonder *pylen*, (*ccc*) met de *hoornen* na de aarde hangende, (*ddd*) *niet gerigtet* na den aanſchouwer, en (*eee*) *te ſaamgetrokken*, om daar mede, ter belediging, te ſchieten of te treffen; want God *niet meer toornen*, *niet meer ſchelden wil* Jeſ. LIV: 9. maar geeft *Vrede* op der aarde. Luk. II: 14".

Schriftmaetige en Uitgebreydde Verhandeling over Spreuken XXIV: 21 en 22. *Door* J. W. SWEMMELAER. *In Leeven waerdig en geliefd Leeraer in de Nederduitsche Gemeente te Batavia. Te Batavia by* François Tetsch, 1766. *behalven het Voorwerk* 150 *bladzyden in groot quarto.*

DE Eerwaerde *Swemmelaer* heeft de tael van *Salomon*, Spreuken XXIV: 20, *Myn Zone, vreest den HERE, en den Koning: en vermengd u niet met hen, die na Veranderinge staan. Want haar Verderf zal haastelyk ontstaan: en wie weet haarder beider Ondergang*, tot een onderwerp zyner Leerreden uitgekoozen; by gelegenheid der openlyke voorstellinge van zyne Hoog-Edelheid PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, als Gouverneur Generaal van Nederlands India enz. enz. enz. Hy heeft zich vervolgens voorgesteld dezelve wat breeder uit te breiden, en met aentekeningen te verryken, om ze op zodanig ene wyze door den Druk gemeen te maken. De volkomene uitvoering hier van is door den dood verhinderd, doch zyn Eerwaerde Amptgenoot, *Jan Jacob Meijer*, heeft de moeite wel willen neemen, om het nog te kort schietende, uit des Autheurs eigenhandige papieren, verder ter drukperse te schikken.

Zyn Eerwaerde neemt de woorden van *Salomon* in dezen zin. „ Ze bevatten in zig een alleruitnemenste Vermaning, gepaard met een allernadrukkelykste drangreden, tot heil en nut van alle zulke Kerkkinderen, die Vyanden van de *Dwaasheid* der Godlozen, en daar en tegen Vrienden van de ware Wysheid der Regtvaerdigen zyn willen: die moeten ter verkryginge van bestendige rust en vrede, van heil en zaligheid, wel zorge dragen, om tog ten allen tyde God, en die naast God hier beneden de hoogste Magt in handen heeft, alle Onderdanigheid en Gehoorzaamheid te bewyzen; zonder ooit of ooit de allerminste gemeenschap te hebben en te oeffenen met zulke Booswigten, die uit een gansch verkeerden grond en inzigt, na allerlei zondige en verderfelyke *Veranderingen*, zo omtrent *Goddelyke* en *Kerkelyke*, als omtrent *Menschelyke* en *Burgerlyke* dingen, staan en haken; en die zig alzo niet ontzien, om hunne onreine handen aan het Heilige te slaan, met God namentlyk van zyn Eer en Heerlykheid, en den Koning van zyn Gezag en Magt te beroven, dog die zig hier mede in het uiterste gevaar brengen; nademaal en God, en de Koning, duizend middelen

in handen heeft, om zulke Beroerders van Land en Kerk, en dat eer zy 'er zelfs om denken, op 't allerverschrikkelykste te straffen ". Men ontmoet hier, in de verdere behandeling, verscheiden aenmerkingen over dit onderwerp, die ten getuigen van des Schryvers belezenheid en goed oordeel konnen verstrekken.

JOANNES RATELBAND *Inwyings Redevoering over de Christelyke Godvrucht, den Godgeleerden volstrekt noodsakelyk. In het Nederduitsch vertaald door* CORNELIUS JONGSMA. S. S. Th. S. *Te Leeuwaarden by* P. Koumans 1767. *in quarto* 35 *bladz.*

DEze Redenvoering, schoon ze meer in den smaek van ene Leerreden of Verhandeling, dan in die ener Redenvoeringe opgesteld zy, en zyn Hoog-Eerwaerde zich wat ligt tot uitweidingen overgeve, is echter in dien zin goed te noemen; dat ze de Godsvrucht op het oog heeft, en derzelver betrachting in een Godgeleerden ten ernstigste aenpryst. Een onderwerp dat zeker zyne nuttigheid heeft; als dienende om Leeraers en Hoogleeraers, als mede zulken inzonderheid die zich in hunne jeugd den Heiligen Dienst toeweyen, onder 't oog te brengen, dat ze zich hebben te benaerstigen, om niet alleen Geleerd maer ook tevens Deugdzaem te worden; wanneer ze eerst regt geschikt zyn, om, onder Gods genadige hulp, der Kerke het bedoelde nut toe te brengen.

Overdenkingen en Alleenspraaken over verscheide gewigtige onderwerpen, met bygevoegde Gebeden, voor elken dag in de week. Opgesteld ten dienste van die geene, die eenige lust hebben om den weg des levens te bewandelen. Van C. W. R. SCHOLTEN, *Med. Doctor. Te Zutphen by* A. J. van Hoorn 1767. *behalven de Voorreden en een Toezang* 344 *bladz. in octavo.*

DIt Geschrift voegt zeer wel by het voorgaende Stukje van onzen Autheur, getyteld, *De weg des Levens gevonden en anderen aengeprezen;* als zynde op de zelfde stigtelyke en gematigde manier van denken, overeenkomstig met de daer in voorgedragen gevoelens, opgesteld. De overdenkingen zyn van die natuur, dat ze zeer wel geschikt zyn, om het gemoed tot ernstige gedachten op te wekken; en

de gebeden beantwoorden eigenaertig aen die overdenkingen. Omtrent de Gebeden heeft hy, gelyk hy in de Voorreden meld, dit byzondere boven al in 't oog gehouden, dat hy ze niet zo zeer geschikt heeft voor ware geloovigen, die de formulier gebeden minst noodig hebben, als wel voor anderen, die ze meer behoeven. „ De Spreeker in deeze Gebeden, *zegt hy*, is geen wedergebooren Christen, die reets met God verzoend is, en den weg des levens in der daad bewandeld; maar een redelyk mensch, die de Goddelyke Waarheden kend en de noodzaaklykheid van geloove en bekeering toestemd, die door de voorkomende genade van God min of meer lust en geneigdheid ten goede verkreegen heeft, en daar na tragt om een goed Christen te worden ".

Voorleezing over de Natuur, Uitgestrektheid en het Nut der Zedenleer, op bevel en in de hooge tegenwoordigheid van Zyne Keurvorstelyke Doorluchtigheid van Saxen, FREDERIK AUGUSTUS, *gedaen den* 29 *April* 1765. *Op de Universiteits Bibliotheek te Leipzig, door* C. F. GELLERT. *Te Amsterdam by* S. van Esveldt 1768. *behalven een kort Voorberigt* 35 *bladzyden in Octavo.*

De Heer *Gellert* behandelt hier dit voorgestelde Onderwerp, niet op een Wysgerigen trant, met afgetrokken bespiegelingen, maer op ene levendiger wyze, die ongetwyfeld beter geschikt was naer de algemene vatbaerheid zyner Toehoorderen, met oppervlakkiger beschouwingen, welken echter in diervoege voorgesteld zyn, dat ze in dien smaek konnen behagen. Ze lopen allen te zamen, om de voortreffelykheid der Zedenleere ten levendigste af te malen, en ieder Lezer zodanige denkbeelden in te boezemen, die eigenaertig strekken, om de beoeffening en betrachting dier Leere ten krachtigste aen te pryzen; en behelzen te gelyk verscheiden byzondere Zedenlessen, die, op de natuur gegrond, niet anders dan heilzaem konnen zyn, voor hun die ze in acht nemen. —— Van dien aert zyn inzonderheid de volgende, welker betrachting niet te sterk aengeprezen kan worden; die de Heer *Gellert* voorstelt als *algemene hulpmiddelen*, welken ons de natuur aenbiedt, om tot de deugd te geraken, en ons in dezelve te bevestigen.

„ Zie eene duidelyke, overtuigende en volledige kennis van uwe pligten, hunne noodzaaklykheid en voortreflykheid

heid te verkrygen; vernieuw en bevestig deze kennis dikwils, bewaar ze voor dwaalingen, en besteed ze, zorgvuldig tot het gedrag en de beleeving daar van, en leer bevinden, dat uw pligt, zelfs de moeijelykste, uw geluk is. —— Waak over uwe hartstogten en uwe lusten, zy verleiden u; mistrouwen u, daarom, zelv' verstandig, beproef, dagelyks, uw hart en uwen wandel met opregtheid; want elke nieuwe dag is voor u een nieuw Leven. —— Denk menigmaal, in eene plegtige stilte, met eerbied aan God, en zoek in de beschouwing van zyne volmaaktheden en werken, en in de blyken van zyne byzondere Voorzienigheid en liefde jegens u, den heiligsten aandrang, om overal opregt te handelen; om dat Hy u overal ziet. Laat u deze beschouwing tot eene nedrige dankbaarheid, en tot een gewillig gebed om zyne hulp en genade opleiden; want wat waart gy zonder haar? —— Leer, even als u zelv', zo mede de menschen, waar mee ge omringd zyt, en de Waereld, die gy bewoont, met haare Goederen, en hunne wezenlyke waarde, gestadig, zorgvuldiger kennen. —— Denk naarstig, aan 't groot oogmerk, waarom ge op aarde leeft, menigmaal aan de kortheid van uw Leven, aan de waardigheid en onsterflykheid van uwen Geest, aan de belooningen der deugd aan de straffen op ondeugd, niet alleen in dit Leven, maar in eene gansche eeuwigheid. —— Verbreek nooit den prikkel van uw geweeten, en de inwendige schaamte voor het kwaad; zy zyn de Bescherm-Engels van het goede. —— Tragt, vroeg in uwe jeugd, gemoedelyk te leven, voor dat zig uw hart tegen het goede verhardt. —— Tragt u met nutte dingen steeds, bezig te houden, en leer, moeite op u te neemen; want zonder moeite is 'er geen geluk, geene verdienste, en geene deugd. —— Weiger u, menigmaal, zelfs geöorloofde vermaaken, om de heerschappy over uwe neigingen te beweeren. —— Vlied de verkeering met ondeugenden, zoek het gezelschap van braave menschen, en leer voorzigtigheid uit hunne voorbeelden, en wysheid uit de onderregting der verstandigen, en uit het leezen van nutte schriften voor het verstand en 't hart. —— Doe dit, en vaar voort, het te doen; dan zult gy in deugd en gelukzaligheid toeneemen".

Het overvloeijend Herte, of nagelatene Verzen van den Godvrugtigen JAN LUYKEN. *Vercierd met Vyf en Tachentig Konstige Figuren, in den smaak des Aucteurs getekend en in 't Koper gebragt, door* CORNELIS VAN NOORDE. *Te Haarlem, by* C. H. Bohn 1767. *Behalven het Voorbericht enz.* 281 *bladz. in octavo.*

DE Verzen, in dit Stukje vervat, zyn, zo als het Voorbericht ons leert, door den Maker juist niet te zamengesteld, met oogmerk om ze op zodanig ene wyze het licht te doen zien: ze komen in het eigenhandige geschrift voor als invallende gedachten, waer van de Autheur zich mogelyk by tyd en gelegenheid wilde bedienen. Enige Liefhebbers van 's Mans Schriften hebben dezelven in ene zekere orde gebragt, om aen derzelver verzamelinge ene schikking te geven, die enigermate aen des Autheurs overige stichtelyke Werkjes mogt beantwoorden. —— De inhoud zelve is overeenkomstig met dien van verscheidene andere zodanige bekende geschriften van *Jan Luyken*; als behelzende, ene stichtelyke uitbreiding van Godsdienstige gedagten, veel al afgeleid uit deze en gene voorvallen des menschlyken levens, uit enige bybelsche geschiedenissen of dergelyken: zo dat ze niet wel konnen nalaten van in den smaek te vallen van hun, die 's Mans Schriften hoogagting toe dragen. Tot een voorbeeld strekke zyne eerste bedenking, slaende op het gemeene Spreekwoord, *Een Schip op Strand is een Baek in Zee.*

Wat zit 'er meenig Schip op Strand,
Om haar, die door de woeste baaren,
Na 't ver geleegen Eeuwig Land,
De groote Waereld-Zee bevaaren,
Te strekken tot een klaare baak,
Om nood en ongeval te myden,
Op dat men daar toe niet geraak'
En meede Schipbreuk kom' te lyden.
A Schippers van zo dieren Goed,
Te slof in 't stieren en in 't peilen,
Op 't Schip de mensch van vleesch en bloed,
Dat doet zoo meenig Schip verzeilen;
Maar die op alle Zaaken let,
Uit onderwys in acht genoomen,
Zal, zyne Reis op God gezet,
Met God behouden overkomen.

De

De manier van denken en voorstellen is hier, en zo ook gemeenlyk door 't geheele Werkje, zo wel overeenkomstig met die van *Jan Luyken* in zyne andere Schriften, dat men den Autheur genoegzaem alleen daer uit konne erkennen. Om dat egter de uitgave dezer Verzen, zo langen tyd nae 's Mans andere Werkjes, enigzins grond ter verkeerde verdenkinge desaengaende kon verlenen, zo hebben de Uitgevers in hun Voorbericht de echtheid van dit Tractaetje verzekert, door 't volgende verhael.

„ Men weete, dat JAN LUYKEN zich, omtrent het jaar 1699, buiten Haarlem met 'er woon nedergezet hebbende, geduurende zyn verblyf aldaar, eene zeer nauwe gemeenschap gehouden heeft met zynen hertelyken Vriend *Daniel Bellincbuys*; die de Zoon was van *Roelof Bellincbuys*, een Boezemvriend van den Aucteur, als uit de Brieven, aan 't einde van dit Werkje te vinden, is af te neemen. Deeze *Daniel Bellincbuys*, die de Bezitter geweest is, van het oorsprongklyk Handschrift van dit Tractaatje, heeft, uit hoofde der nauwe Vriendschap, tusschen hem en den Aucteur, dit Geschrift, tot een aandenken of ter gedachtenisse van zynen Vriend, bekomen; en 't zelve als een schat, dien hy hoog waardeerde, onder zich gehouden, en zorgvuldig bewaard. Even zoo heeft ook de Weduwe van *Daniel Bellincbuys* zich, na het overlyden van haar Echtgenoot, deswegen gedraagen; en hierdoor heeft het, tot op haaren dood, genoegzaam als in een hoek verschoolen gelegen. Met haar afsterven geraakte het in handen van haare Zuster, in wier handen het zich tegenwoordig bevind. Door deeze verwisseling van Bezitteren is het, na dat het eene reeks van meer dan vyftig jaaren in de Familie verborgen was gebleeven, allengskens aan den eenen en anderen Liefhebber der geestryke en zeer stichtelyke Werken van den Godvruchtigen JAN LUYKEN kennelyk geworden: en zy, die de hand van JAN LUYKEN kenden, hebben allen eenpaarig verzekerd, dat het, overeenstemmende met de opgemelde overlevering, ontegenzeggelyk voor een eigenhandig geschrift van dien geachten Man gehouden moet worden".

Inwyings-Redenvoering van DIDERICUS VAN DER KEMP, *by het aanvaarden van het Hoogleeraar-Ambt der Kerk-geschiedenisſen op 's Lands Hooge Schole te Leyden. Uit het Latyn verduitscht. Te Leyden, by* J. Hafebroek *en* A. Kallewier 1767. *In groot octavo 87 bladzyden.*

HEt onderwerp, dat zich de Hoogleeraer voorſtelt, is *de goede hoop, welke ook thans nog voor de Kerk van Nederland overſchiet.* Zie hier de gronden, waer op hy zyne hoop vestigt, zo als ze met het afloopen der Redenvoeringe kortlyk by een getrokken worden.

„ Zoo lang als het gezach onzer Leerformulieren heilig en ongeſchonden blyft, zoo lang als de Kerkvergaderingen hare Vryheid behouden, zoo lang als het onze Kerke niet ontbreekt aan hare treflyke, en niet alleen in ſchyn, maar ook in de daad om hunne verdienſten eerwaardige Bedienaars, zoo lang het aantal en de uitnemendheid der geenen, welke onderwyzen en onderwezen worden op onze Scholen, hope geeft, dat het aan dezulken niet ontbreken zal, zo lang 'er eindelyk een waardig Nakroost van den naam en ſtamme van Oranjen overblyve, zoo lang kunnen wy daar van verzekerd zyn, dat, wat 'er van de navolgende eeuwen ook geworden moge, de jongſte ondergang ons zoo haast noch niet beſchoren is. Ja, zoo wy door de ontwyfelbare trouwe der Geſchiedenisſen niet misleid of te leur geſteld worden, kan het niet anders zyn, of onze zaken moeten by deze hulpmiddelen en in ſtand blyven, en groeijen en bloeijen".

Onze Hoogleeraer vleit zich met het denkbeeld, dat alle deze zaken zo wel ſtaen, en met het vooruitzicht dat ze beſtendig op dien voet zullen blyven, dat hy oordeele grond te hebben, om het best voor Nederlands Kerk te hoopen; 't welk hy voordraegt als een Redenaer, die de zaek van de hem gevalligſte zyde beſchouwt, en het ongunſtige of verzwygt, of bemantelt.

Men heeft hier wel in aenmerking te nemen, dat de Hoogleeraer zich niet voorgeſteld heeft, te ſpreken, van de hoop die 'er nog overſchiet ter bevorderinge van uitbreidinge van het Ryk der Waerheid en der Deugd, of der *éene Heilige Algemeene Christlyke Kerke*; maer ter inſtandhoudinge van *onze Heerſchende Nederlandſche Kerk*, die ſteunt op het handhaven harer vastgeſtelde Leer Formulieren; en gevolglyk ook in ſtand moet blyven, zo lang het meerder gedeelte der Geestlyk-

lykheid, derzelver handhaaving eenstemmig noodig oordeelt; gelyk dit tot nog plaets heeft, en waerschynlyk eerstdaegs niet zal veranderen. Men heeft onze vastgestelde Leer-Formulieren, volgens de denkbeelden van zyn Hoog-Eerwaerden, als volmaekt en onverbeterlyk aen te zien; en mag zich derhalven, zonder een nader onderzoek, gerust daer aen houden; dat het gemaklykst voor de Leden, en veiligst voor de heerschende Kerk is, zo ze onveranderlyk dezelfde moet blyven.

Brief aan den zeer geleerden Heer T. P. over het belang en gewigt der opgemelde Inwyings Redenvoeringe. Als mede, over de ongerymdheid der grondbeginselen, in de Redenvoering van den Hoogleeraar BONNET, *over de Verdraagzaamheid voorkomende. Uit het Latyn vertaald, en met een Voorbericht van den Nederduitschen Vertaler over dat zelfde onderwerp vermeerderd. Te bekomen te Amsterdam, by de* Wed. Tongerlo en Zoon *en elders. In groot Octavo* 49 *bladz. behalven het Voorbericht van* 10 *bladz.*

DE Schryver en Vertaler van dezen Brief en dit Voorbericht zyn Lieden, die, zo als men uit dit geschrift kan afnemen, zich niet blindlings aen 't zogenaemde gezag der Kerklyken konnen onderwerpen: ze zyn van gedagten, dat ieder mensch, met een gezond Verstand begiftigd, voor zich zelven over den Godsdienst moet oordeelen. Dus denkende komt het hun voor, dat de denkbeelden, die de Hoogleeraers *Bonnet* en *van der Kemp*, of ten aenzien der ware Kerke, of met opzicht tot de Kerklyke Verdraegzaemheid, inboezemen, al te bekrompen zyn. Ze konnen zich ook niet verbeelden, dat onze Leerformulieren, van feilbare menschen opgesteld, zo volmaekt en onverbeterlyk zouden wezen; ze beweren in tegendeel dat onze Nederlandsche Kerk nog ene merkelyke hervorming noodig heeft: en houden ten sterkste staende, dat de redeneerwyze onzer Hoogleeraren in dezen gehouden niet voegt aen enen Hervormden, maer de eigenaertige tael van enen Geestlyken der Roomsche Kerke is.

Men vind hier verscheiden redeneringen bygebragt, die zeker de opmerking der inwoonderen van een Vry Land verdienen; en etlyke bewyzen, die inzonderheid strekken om aen te duiden, dat de Hoogleeraer *van der Kemp* zich hier meermaels bedient van ene haetlyke en misleidende manier

van

van voorstellen, die men niet wel in een Godgeleerden Redenaer, die de Liefde en Waerheid altoos in 't oog behoort te houden, kan verschoonen. —— De Voorstanders van ene redelyke en voor de Maetschappy hoognuttige Vryheid, zo in den Godsdienst als in den Burgerstaet, zullen dit Stukje over 't geheel met genoegen lezen; maer zy die 't handhaven ener byzondere Gezindheid hooger schatten, dan 't voorstaen der Christlyke Leere in 't algemeen, konnen 't niet met smaek doorbladeren: en deszelfs lezing is hun ook bezwaerlyk aen te raden; ze mogten 'er by verliezen; zich van hun gemak berooven, en tot eigen onderzoek van den Godsdienst verplicht oordeelen, dat velen zulker Leden wat lastig schynt.

J. L. VAN MOSHEIM, *Raad der Kerke en Kantzelier der Universiteit van zyn Groot Brittann. Majesteit te Gottingen. Verhaal der nieuwste Chineesche Kerkgeschiedenissen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam,* by H. Vieroot 1765. *In octavo 90 bladzyden.*

DE Hoogduitsche Uitgave der *Kerklyke Geschiedenisse van het Chinesche Keizerryk*, *door* J. B. DU HALDE *beschreven*, heeft aenleiding gegeven tot het opstellen van dit *Historisch Verhael.* Men verzogt naemlyk by die gelegenheid den Heer Raed *van Mosheim*, tot het schryven ener Voorreden voor dat Werk, en wel op die wyze, dat hy de *nieuwste* Kerklyke Geschiedenis van dat Ryk daer in mogte verhandelen; alzo het berigt van *du Halde* deswegens gebrekkelyk was. Deze, dit verzoek gunstig beantwoordende, bevond wel dra, dat hy, ten rechten verstande, ook tot de vroegere tyden moest opklimmen; en in gevolge hier van behelst dit Stukje een kort begrip van de Chinesche Kerkgeschiedenissen, zedert de stichting der Roomsch Catholyke Gemeente aldaer door de Jesuiten, tegen het einde der zestiende eeuw, tot op het jaer 1745. Dezelve is, zo ten aenzien der Geschiedenisse zelve, als ten opzichte van het gedrag der Jesuiten in 't byzonder, der opmerkinge waerdig; en de manier, op welke onze oplettende Schryver het voorgevallene verhaelt, en met enige tusschenkomende aenmerkingen doorvlecht, moet enen ieder onder de Protestanten genoegen geven.

Het beloop der Geschiedenisse komt kortlyk hier op uit. Tegen het einde der zestiende eeuwe werden drie Italiaensche Jesuiten na *China* gezonden, die, gelukkig slagende in het

het stichten der Roomsch-Catholyke Gemeente in dat Ryk, eerlang nieuwe medehelpers ontvingen, onder welken *Mattheus Riccius*, één der drie eersten, het Hoofd, en de bekwaemste bleef, zo lang hy leefde. Deze word ook hierom de Vader en Stichter der Chinesche Kerke genaemd. *Riccius* stelde alles in 't werk, wat hy maer enigzins bestaenbaer kon denken, om de gemoederen der Natie in te nemen; en ging zelfs zo ver, dat hy, als uit inschikkelykheid, den ouden Godsdienst der Chinezen met den Christelyken, en de Zedenleer van *Konfucius* met die van *Christus*, voor een aenmerkelyk gedeelte, vereenigde. Hier door nam de Gemeente, schoon ze ook nu en dan gedrukt wierd, hand over hand toe, en de medehelpers van *Riccius* vonden geen zwarigheid in deze handelwyze. Maer, omtrent het jaer 1630, kwamen 'er enige Dominikanen en Franciskanen in *China*, om mede te werken ter bekeeringe der Chinezen; en dezen ergerden zich grootlyks aen de bekeeringswyze van Vader *Riccius*. Hier uit ontstond een hevige twist tusschen deze Zendelingen, en 't verschil werd wel dra naer *Rome* overgebragt, met hevige klagten tegen de Jesuiten. De *Congregatie*, ter voortplantinge des geloofs geschikt, stelde de Jesuiten in 't ongelyk, en Paus *Innocentius* de 10de bekragtigde die uitspraek, in 't jaer 1645. Doch de Jesuiten kreunden zich des niet, en volhardden in hunne handelwyze; 't welk de onlusten onder de Zendelingen deed toenemen. Nae verloop van enige jaren besloten de Jesuiten iemand uit hun naer *Rome* te zenden, om hunne zaek te verdedigen; en deze wist dezelve in zodanig een licht te stellen, dat de *Regtbank der Inquisitie* een vonnis ten hunnen voordeele velde, en Paus *Alexander* de 7de dit vonnis bevestigde in 't jaer 1656. Dit stelde de Zendelingen op 't hevigst tegen elkander; herhaelde klagten werden naer *Rome* gezonden, en men ontvong van daer een antwoord, dat de zaek, om zo te spreken, aen ieders eigen gewisse overliet; 't welk Paus *Klemens* de 9de goedkeurde, in den jare 1669.

Intusschen waren de Christenen, onder 't bestier dezer Zendelingen, onderling verdeeld, en nog steeds aen groote onderdrukkingen bloot gesteld geweest: maer omtrent het jaer 1669, toen Keizer *Kam hi* de Regeering aenvaerdde, nam die onderdrukking een einde. Deze Keizer, een groot Voorstander van Kunsten en Wetenschappen, begunstigde inzonderheid de Jesuiten alleszins, en uit dien hoofde ook de belyders van den Christelyken Godsdienst in 't algemeen; waer door de Gemeente meerdere voorrechten kreeg, en

zich

zich wyder uitbreidde. De Jesuiten vleiden zich zelfs met de bekeering des Keizers, doch zagen zich hier in ten laetsten te leur gesteld. —— Terwyl de Gemeente dus vry was van verdrukking van buiten, was ze 't echter niet van onlusten van binnen; de gemelde verdeeldheden bleven stand houden; en ze borsten ten kragtigsten uit, omtrent het jaer 1684, toen enige Fransche Priesters, ter verkondiginge van het Geloof, in *China* kwamen. De voornaemste hunner, *Karel Maigrot*, veroordeelde het gedrag der Jesuiten, en kantte 'er zich inzonderheid met het jaer 1693 openlyk tegen aen; hy verdedigde zyn gedrag, by den Paus, met een brief, en één zyner medgezellen, naer Rome trekkende, in 't jaer 1696 versterkte den inhoud mondlyk. De Jesuiten zonden hier tegen een geschrift, met een nevensgaend getuigschrift van den Keizer, door ene menigte van Chinezen bezwooren; waer door men beweerde, dat de Jesuiten niets inwilligden, dan 't geen waereldlyke Ceremonien en Staetsgewoonten waren, op welken een gedeelte der rust en welvaert van het Ryk steunde. Het vonnis dat hier op volgde, in 't jaer 1704, was weder ten nadeele der Jesuiten, doch liet evenwel enige inschikkelykheden voor de Chinesche gewoonten toe. De Paus *Klemens* de XIde had reeds in 't jaer 1702 een Afgezant benoemd, die ook in 't jaer 1705 in *China* kwam. Deze wraekte het gedrag der Jesuiten wel, doch matigde zich in 't eerst voorzichtelyk; maer toen hem het opgemelde vonnis, in 't jaer 1707, ter hand kwam yverde hy heftig tegen de Jesuiten; 't welk hem, en allen die van zynen aenhang waren, zeer veel onheils veroorzaekte; terwyl de Keizer de zaek der Jesuiten handhaefde. Men herhaelde en versterkte inmiddels te Rome het geslagene vonnis, in 't jaer 1710, ten strengste; doch de bekendmaking hier van in *China*, in 't jaer 1714, bragt geen verandering te wegen, in de handelwyze der Jesuiten, die allerhande uitvluchten vonden, om 'er zich niet aen te onderwerpen. De Paus, moeilyk over dit gedrag, vervaerdigde op nieuw, in 't jaer 1715, ene Bulle, die zeer streng opgesteld was, om de Jesuiten ten naeuwsten te bepalen: maer derzelver aenkondiging, in 't jaer 1716 had geen beter gevolg dan al het voorgaende; en vernieuwde de onderdrukking der Christenen, die den Paus boven den Keizer gehoorzaemden: terwyl de Jesuiten op nieuw uitvlugten vonden, om zich der Bulle niet te onderwerpen. De Paus, dit verstaende, zond anderwerf, in 't jaer 1720 een Afgezant na *China*; die in 't wezenlyke niet gelukkiger slaegde, en zich eindelyk genoodzaekt

zaekt vond, om de Bulle, overeenkomstig met zynen geheimen last, merkelyk te verzachten, doch op voorwaerde van geheimhouding. Paus *Innocentius* de 13de, intusschen tot die waerdigheid verheven, het voorgevallene verstaende, was deswegens zo verstoord, dat hy den Generael last gave, om alle de Jesuiten uit *China* te roepen, en tot nader orde verbood, de Societeit met nieuwe Leden te vermeerderen. Dit baerde schrik in veler gemoederen; doch dezelve liep met den dood van dien Paus ten einde; te meer daer deszelfs Opvolger *Benedictus* de 13de zich, op de goede beloften der Jesuiten, zeer gemaklyk liet vinden; 't welk ten gevolge had, dat de Jesuiten in hunne gewoonte volhardden, en dit verschil te *Rome* voorts rustte.

Geduurende deze omstandigheden verloor de Kerk in *China* hare bescherming met den dood des Keizers, die in 't jaer 1722 overleed. Deszelfs Zoon en Opvolger *Yong-tching* begunstigde de Jesuiten wel als Geleerden, doch niet verder; hy herriep de voorrechten die de Christenen van zynen Vader verkregen hadden, en deed de verdrukkingen der Gemeenten hand over hand toenemen. Niet tegenstaende dit algemene onheil, hield het onderlinge twisten tusschen de verschillende Leeraers in *China* nog bestendig stand. De ene party wraekte de opgemelde verzachting der Bulle, en de andere maekte 'er geen geheim van, maer kondigde ze openlyk der Gemeente aen, in 't jaer 1721. Dit vermeerderde de verbittering dermate, dat men op nieuw klachten naer *Rome* zond, en een Franciskaner Monnik kwam, ter ondersteuninge van dezelven, in 't jaer 1734, uit *China* te *Rome*, alwaer hy den Paus *Klemens* den 12den terstond verslag van 't voorgevallene mededeelde, en op het onderzoek der zake aendrong. Hy verkreeg reeds, in 't jaer 1735, een *Brevet*, waer door die zo even gemelde afkondiging gewraekt, voor krachtloos verklaerd, en geheel vernietigd werd; maer, 't geen men verder bedoelde, de volstrekte vernietiging van die vergunde verzachting, deze zaek hield men slepende, en daer verliep met het onderzoek zo veel tyds, dat de Paus overleed, eer het verschil beslist ware. Eindelyk gaf de Paus *Benedictus* de 14de ene Bulle uit, in 't jaer 1742, waer mede hy die verzachting geheel vernietigt, en ten scherpste beveelt dat de Bulle van *Clemens* de XIde volstrekt gehoorzaemd worde. Doch dit heeft, naer de berichten, zo min invloed by de Jesuiten, als het voorgaende; ze volharden in hunne gewoone handelwyze, en versterken zich hier in te meer, doordien *Kien-Long*, op den dood zynes Vaders, in 't jaer

1737, tot den Throon verheven, in de voetstappen zynes Grootvaders treedt, en dus dit gedrag der Jesuiten aenmoedigt. Hier by komt nog, dat ze, het geen ze voorheen nooit konden erlangen van *Benedictus* den 14den verkregen hebben, dat hy, in den jare 1745, aen een Jesuit den Bisschopsstaf van *Peking*, en deszelfs uitgebreiden omtrek in handen gegeven heeft; zo dat hun gezag, en in de *Kerk* en aen het *Hof* hen in staet stelle, om alles naer hun goeddunken te regelen.

Die dit beloop dezer Geschiedenisse, welke in dit Stukje, door verscheidene byzonderheden nader ontvouwd word, oplettend beschouwt, vind zich natuurlyk bewoogen, om met onzen Schryver ten slot te zeggen: „ Hoe krank en zwak is het Hoofd der Roomsche Kerk? Hoe sterk en magtig zyn derzelver Stenden? Hoe weinig acht die Societeit den Paus? die hem de naukeurigste gehoorzaamheid schuldig is? Wat al twedragt en onrust is in die Kerk, die zig zo zeer over haare Eendragtigheid en rust beroemt? hoe verwert ziet het 'er met de inwendige toestand van het Roomsche Hof uit? Hoe veele Konstenaryen heeft men niet uitgedagt, om de kragtigste Wetten van den Paus kragteloos te maaken? Hoe dikwerf worden de Besluiten van de Kerk, die onwankelbaar moesten zyn, verandert? Hoe ongeschikt en gebrekkig is derzelver Regeering? Heeft 's Werelds Heiland zyne Gemeente in alle de deelen der Weereld aan de heerschappy en het opzigt van één eenige Bisschop in Europa onderworpen; dan heeft hy aan één Mensch meer opgedragen, als hondert uitvoeren konnen, en een der onvolmaaktste Regeeringswyzen uitgekozen ".

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem. IX Deels III Stuk, Te Haarlem, by J. Bosch 1767. *In groot Octavo 673 bladz. behalve de Waarneemingen van het Weer op Zwaanenburg.*

HEt gene in dit Stuk eerst voorkoomt is een *Nieuwe Oplossing der stelkundige vergelykingen van de Vierde Macht, en hier door ook van de Derde Macht: door* WILHELM OTTO REITZ. De Schryver wil den Lezeren iet nieuws onder de oogen brengen omtrent de ontbinding van Vierkants-Vierkante Vergelykingen, thans genoemd Vergelykingen van de Vierde Magt; met minder omslag en meerder zekerheid, dan de Teerlingsche van de Derde Magt doorgaans opgelost

wor-

worden: terwyl in tegendeel alle Wiskonstenaars tot hier toe die van de Vierde Magt voor veel moeilyker gehouden hebben, als gewoon zynde de zodanigen eerst in Teerlingsche te hervormen, en door behulp van deezen, (wanneer 'er een rationaale wortel van te ontdekken is) twee vierkante Vergelykingen te maaken, waar uit dan eindelyk de vier Wortelen gevonden worden.

Het Opschrift van de volgende Verhandeling is, *Beschouwingen wegens de Kracht der Vloeistoffen, en inzonderheid die van het Water. Door* J. F. HENNERT, *uit het Fransch vertaald door* J. J. BLASSIERE. Het oogmerk en de korte inhoud, welk wy hier van alleen kunnen opgeeven, wordt door den Heer HENNERT zelve dus voorgesteld. „ In myne *Verhandeling wegens de Moolens die door Water gedreeven worden*, welke Ik laatst aan de *Maatschappye* voorgedraagen hebbe, was myne veronderstelling, dat de botsing van 't Water op een oppervlakte gelyk is aan een *Cylinder* Water, welker grondvlakte de gebotste oppervlakte is, en waar van de hoogte gelyk is aan de hoogte van 't verval der botsende Waterbeek. Maar de Meetkunstenaaren, die dit deel der Natuurkunde behandeld hebben, niet alle met den ander overeenstemmende, wegens de hoegrootheid der kracht van het nederstortende Water; zoo heb Ik my voorgesteld wederom van nieuw af aan hier omtrent eenige navorschingen te onderneemen, op dat 'er dus doende geen gebrek aan myne *Theorie* wegens de gedachte Molens zoude overblyven.

„ Deeze Verhandeling heeft drie deelen: In het eerste word aangetoond, welke zekerheid ons de *Theorie* nopens dit onderwerp geeven kan. Vervolgens onderzoek Ik de genoomen Proeven, om de botsing van 't Water met naauwkeurigheid te bepaalen; en hier geef Ik eene wyze op, volgens welke men (myns bedunkens) deeze Proeven met meerder zekerheid, en gegronder verwagting van goede uitwerking, zoude kunnen in 't werk stellen. Eindelyk zal men eenige verbeteringen voorgesteld vinden, welke op myne evengenoemde *Theorie* gemaakt zouden moeten worden, indien de kracht van 't Water, zoo als Ik die gesteld had, te merkelyk van de ondervinding verschilde ".

Vrye Gedagten van PETRUS VERSLUYS *over den Boom der Kennisse des Goeds en des Kwaads, vooral over deszelfs inwendige Natuur, of die eenig beschadigend vergift in zig hebbe gehad.* De naam van deezen boom, als de *boom der kennisse des goeds en des kwaads* meent onze Schryver van God zelve daar aan gegeeven te zyn; en oordeelt dit duidlyk te blyken uit

Gen. II. 9. en 17. Verscheide gedagten over de reden van die benaaming voorgesteld hebbende, treedt hy tot het onderzoek van den inwendigen aart van den boom. Hier omtrent is hy van gevoelen dat deeze boom „ een *inwendig verborgen vergif* gehad hebbe, nadeelig voor den mensch naar het lichaam, en door middel van het lichaam, ook nadeelig voor de ziele ".

De Heer VERSLUIS tragt dit te bewyzen, voor eerst, uit het *verbod*, om van dien boom niet te eeten, met de bygevoegde bedreiging; op tweederleie wyze. 1. Uit de woorden van de bedreiging, welken niet zyn, *Gy zult, van dien boom eetende, worden gedood*, maar *Gy zult daar van eetende sterven.* Waar mede het hem toeschynt duidlyk te kennen gegeeven te worden, „ dat 's menschen dood aan het gebruik der Vrugt van dien Boom, als ene natuurlyke oorzaak des doods, ware vastgemaakt, en daar uit, ten zy God het verband, dat hy had gelegd, wederom verbrak, natuurlyk zoude volgen". 2. Om dat het bezwaarlyker zynde zich te onthouden van een boom die goed, dan van een boom die kwaad was, Gods oogmerk hier door te meer wordt beantwoord, om een ligte beproeving op den mensch te doen. „ Op dat hy zo, zondigde hy, te minder in staat zou zyn, zig te verantwoorden, en Gods regtvaardigheid in het straffen te helderder zoude uitblinken". Ten andere dringt de Schryver aan op de vergelykinge van den *boom der kennisse* of der *voorzichtigheid*, met den *boom des levens*, welken op verscheide plaatsen zo nadruklyk tegen malkander overgesteld wordende, doet hem dit denken, dat gelyk in den eenen een kragt des levens, in den anderen een kragt des doods zal geweest zyn. Vervolgens tragt hy zyne gedagten te staaven met eenige omstandigheden uit de *geschiedenisse der verzoekinge* zelve, en het gene *op 's menschen zondenval gevolgd is.* In het overige van deeze Verhandeling worden eenige tegenwerpingen en zwaarigheden, tegen het gevoelen van den Schryver, beantwoord. Tot slot merkt hy aan dat men, om al het voorgezegde „ evenwel niet behoeft te denken, dat alleen om die rede, zonder eenig verder uitzigt, het genot van die vrugt verboden zy geworden: —— en dat het voorschrivt door God gegeven, om die vrugt niet te gebruiken, blotelyk als een vaderlyke lievderaad zou moeten worden aangezien. —— Neen. Dat voorschrivt blyft daarom *in aard* evenwel een waaragtig verbod van God als opperste Wetgever. De *rede* en het *oogmerk* daar van, om den mensch te beproeven, blyvt nogtans zyne kragt behouden. Die boom, ter beproe-

vin-

vinge geschaapen, was de zaak, waaromtrent God zyn waaragtig gebod aan den mensch gav, ter zyner werkelyke regtmatige beproeving, die zo lang, als 't hem behaagde, duren zoude, en de gewigtigste zaken bedoelde".

Verhandeling over het Gehoor van den Cachelot of Pot-Walvisch. Door PETRUS CAMPER. Deeze, schoon beknopte, Verhandeling bestaat uit eene Voorrede, vyf Hoofdstukken en naauwkeurige verklaaringen der nevensgevoegde Afbeeldingen. In de Voorrede verschoont zich de Hooggeleerde Schryver, dat hy van de orde welke hy, in het zevende Stuk der Maatschappye, aangaande het Gehoor der Visschen, beloofd hadt te zullen volgen, is afgeweeken; en gelegenheid gekreegen hebbende het Gehoor-tuig van een Cachelot magtig te worden, hier van nu het volgende aan de Maatschappy mededeelt. Hier in wordt dan het gestel van 't Gehoor van een Visch welke met Longen ademt, en derhalve door middel van lugt hooren moet, onderzogt en beschreeven, als voorzien met eenen Gehoor-weg, Trommelvlies, Gehoorbeentjes en Slakkenhuis. Het aanmerklykst is, zegt de Heer CAMPER, „ dat deeze Visch geene halfronde buizen heeft, welken nogthans in alle andere Dieren, als geschubde en kraakbeenige Visschen, den Crocodil, en de meeste kruipende *Amphibia* gevonden worden; als mede in alle Vogelen en viervoetige Dieren, zoo algemeen zelf, dat DU VERNEY hierom van begrip was, als of het *Organum Auditus* in dit deel moest gezeten zyn, dat is, dat de ziel de aandoening van het geluid in de kromme buizen verkreeg, even als van het licht op het netvlies van het oog".

Om dat de vliezige deelen verrot waren, eer onze Schryver het been van den Cachelot ontving, vondt hy ook het Trommelvlies niet, doch twyfelt echter geenzins, om de overeenkomst der andere deelen, of het is 'er geweest. Ook koomt het hem niet onwaarschynlyk voor, dat 'er eene buis gaat uit den Trommel naar den mond of keel, gelyk in de viervoetige Land-Dieren, en kruipende *Amphibia*.

„ Dit stuk zo zeldzaam en geheel nieuw zynde", zegt de Heer CAMPER, „ heb Ik zeer naauwkeurig afgeteekend, op verschillende wyzen, van voren, van agter, van boven en van onder, — en de juiste grootte gevolgd".

Hier op volgen de gemelde vyf Hoofddeelen: het I. *Over het beenagtig Gehoortuig des Pot-Walvischs in het algemeen.* II. *Over de Trommel.* III. *Over de Gehoorbeentjes.* IV. *Over het Slakkenhuis.* Deeze Hoofddeelen moeten geleezen wor-

 den

den met de Afbeeldingen 'er tegen te zien, om dat men 'er anders geen begrip van kan maaken.

Het V. Hoofdd. handelt *Over de wyze van Hooren deezer Dieren.* Na eenig verschil van de wyze van hooren en gehoortuigen, in dieren en menschen, kortelyk aangeweezen te hebben, zegt onze Schryver: „ De groote Walvisschen en onze Pot-Walvisch enz. hebben geen uitwendig Oor, maar eenen naauwen Gehoorweg, Trommelvlies, een styven Hamer, Aambeeld en Styfbeugel, dog slegts één Vengster, een klein Portaal, een ruim Slakkenhuis, maar geene kromme Buizen.

„ Alle de Dieren welken door lucht hooren, hebben de Trompet van *Eustachius* zeer zigtbaar, de Cachelot of Pot-Visch heeft 'er wel geschiktheid toe, maar Ik hebbe geene gelegenheid gehad die te ontdekken, het is dan uit de *Analogie* waarschynlyk. Het blykt dus naa genoeg, dat dit Dier, of schoon het door middel van lucht hoort, het geluid minder volmaakt gewaar worde, dan andere viervoetige Dieren. Dit is ten minsten zeker, dat wy uit de overeenbrenging van allen deezen Zintuigen nog geen recht denkbeeld vormen konnen van het waare *Organum Auditus* of zetel des Gehoors, nog van het deel, 't welk de verschillende drillingen, zoo van lucht, als water, aan de Ziel mededeelt, dan alleenlyk, dat het door middel van het zevende paar Hersentzenuwen geschiedt. De gedaante van het Slakkenhuis schynt 'er niets toe te doen, want de Vogelen hebben eene rechte Buis, en hooren even volmaakt als wy".

Verhandeling over de snelheid van den Wind, door JOHAN LULOFS. Hier op vindt men achter aan het Werk nog een *Byvoegzel* over dezelfde stoffe, en door den zelfden Schryver.

Waarnemingen van twee persoonen, van een en denzelven Hond gebeten, en beide aan de Watervrees gestorven: door J. H. OTTENS, Med. Doct. Deeze twee gevallen worden met naauwkeurigheid beschreeven, het een was van een jongetje van zes jaaren, het welk op den 28 Mey 1765 gebeeten, den 27 Juny de Watervrees aankwam, en den 30 stierf. Het ander van een man van 53 jaaren; een dag laater dan het gemelde kind gebeeten, en niet tegenstaande eenige beroemde behoedmiddelen gebruikt waren (zonder dat aan een van beiden de onderdompeling in zee schynt in 't werk gesteld te wezen) op den 22 August. ook de Watervreeze kreeg; en zo wel voorgaande als in het toeval aangewende middelen van Kwik, Cinnaber, Moschus, Camfer, Opium enz. alle vrugteloos bevonden zynde, op den 24 insgelyks overleedt.

Aan-

Aanmerkingen over de Inenting der Kinderpokjes, *door* J. HOVIUS, Med. Doctor. Deeze Aanmerkingen zyn een naauwkeurige verzameling van al het gene hoofdzaaklyk voor en tegen de Inenting gevonden wordt; en door een zo bekwaame hand als van den Beroemden HOVIUS byeengevoegd, overwaardig om geleezen te worden. De Verhandeling is niet zo ingerigt, dat wy 'er een voldoend kort begrip van kunnen geeven.

Byzondere Wanschapenheid, *in eene menschelyke Vrugt gevonden. Tweede Berigt. Raakende de Deelen in het Bekken*, *en de overige Byzonderheden*, *met eenige Aanmerkingen daar toe betreklyk. Door* M. VAN GEUNS. In het agtste Deel van de *Verhandelingen der Maatschappye* hadt de Heer VAN GEUNS begonnen verslag te doen van verscheidene Byzonderheden in het Lyk van een eerstgebooren Kind ontmoet; en wy hebben hier van te zynen tyd eenig berigt gegeeven (*). Nu vervolgt hy het zonderlinge welk zich daar in verder opdeedt. Naamlyk, in het Bekken, tusschen de Blaas en den regten Darm, vertoonde zich een soort van tweede Blaaze, meer uitgezet en grooter dan de regte Waterblaas; welke by nader onderzoek bleek de plaats van de Schede te bekleeden. De Waterblaaze opgeblaazen wordende, ging de wind, als de Blaas vol was in deeze *Vagina* over. Het bleek derhalve dat 'er een weg was uit deeze *Vagina* naar de uitwendige deelen, doch alleen door middel van de Waterblaaze, waar in dezelve met een kleine opening eindigde. De *Clitoris* ontbrak. Aan de Lyfmoeder zelve was niets byzonders, dan dat zy wat scheef was, door dien de linker Buis van *Fallopius* vry hooger aan den bodem zig inplantte, dan de regter; ook was de eerste alleen van een Eijernest voorzien, en ging door in de holte van den *Uterus*, terwyl de regter by de Lyfmoeder gesloten was. In de Banden was ook eenig verschil. Verders waren de Pisvoerders, in haar gewoonen loop van de Nieren naar de Blaaze, naauw door een celagtig Vlies gehegt aan de uitgezette zyde der Schede. Hier by wordt kortelyk aangemerkt, hoe veele onheilen uit zulk een gestel natuurlyk hadden moeten volgen, indien het schepzel niet door andere ongeschiktheden, te vore gemeld, zo vroeg gestorven ware. Van de deelen welken nu beschreeven zyn wordt eene Afbeelding in Plaat vertoond, welke klaarheid geeft aan het gezegde.

Na dit alles werden nog eenige byzonderheden in en aan het

(*) Zie *Vaderl. Letteroefen.* VI *Deel*, 1ste *Stuk*, bladz. 31.

het zelfde lichaam bevonden. De flinker Navelflagader ontbrak, doch ter vergoeding was de regter van een buitengewoone dikte; ja zelfs de geheele regter *Iliaca*, van haaren oorsprong uit de *Aorta* af, scheen wel zesmaal zo veel inhoud te hebben als de flinker; en de *Hypogastrica* of *Iliaca interna*, eer de voortgaande tronk dan een tak der *Iliaca* in Kinderen zynde, behieldt deeze dikte, tot daar zy in de gemelde zwaare *Umbilicalis* overging.

Verders, was 'er, naby de inplanting van het Dunne Gedarmte in het Dikke, op de rondte van het eerstgenoemde, eene uitbreiding van zelfstandigheid (*diverticulum*,) hol, hoornswyze gekronkeld, en met den Darmbuis gemeenschap hebbende. Van deezen uitwas hing nog af een vry lang tepelvormig aanhangzel of darmtje, door een celagtig Vlies of uitbreidzel daar aan verknogt.

Eindelyk, was nog aan de Regterhand een zesde of boventallige Vinger. Hy was kleiner dan de gewoonlyke kleine Vinger, en nevens den zelven, aan de buiten zyde geplaatst; zoo dat hy slegts door vel, eenige vliezen, vaatjes en verscheidene zenuwtakken, gehegt was aan de geleding des kleinen Vingers met de Hand, zonder dat 'er een afzonderlyk beentje in de Voorhand, voor dit Vingertje ware. Ook hadt het geene Spieren of iet werktuiglyks, behalven de Zenuwen. Voor 't overige bestondt het, gelyk de andere Vingers, uit drie Beentjes, doch zeer klein.

Tusschen beiden voegt de Heer VAN GEUNS een algemeene schets der onregelmaatigheden aan welke de *Uterus* en *Vagina* in gedaante, samenstel en plaatsing onderhevig zyn, naar de waarneemingen der Schryveren, die hem te dezer gelegenheid zyn voorgekomen.

Nadere Uitbreiding omtrent het gebruik van de Olie van Jodenlym. Door M. HOFKENS *de* COURCELLES. De Schryver verdedigt zich tegen de genen die betuigen de Olie van Jodenlym in inwendige Verzweeringen vrugteloos gebruikt te hebben, door aan te wyzen, dat men voor een Verzweering gehouden hebbe het gene in de daad geene Verzweering was; en eenige slymige fluimen, uit de Long opgegeeven, voor etter hebbe aangezien; of ten andere, dat men geen acht geslagen hebbe op de nevensgaande ziekten by, of de oorzaaken van eene Verzweering, welken door de gemelde Olie niet kunnen weggenomen worden: als is, by voorbeeld, een algemeene scherpte in de vogten, welke eindelyk de Long doorgeknaagd heeft. Hy beweert en houdt staande, dat het Middel van nut is geweest in Verzweeringen, welken

ken gevolgen waren van kneuzing, kwetzing en ontsteekingen, voorgevallen in gezonde lichaamen, of daar een rottig bederf oorzaak der Verzweering was. In *Ulceratien* der Ingewanden, zegt hy, 't zy de stof etteragtig, of *Ichoreus* was, is zy hem het allervermogendste voorgekoomen, en, dat dezelve Lyders geholpen heeft, niet tegenstaande de stof was opgenomen, en hierdoor een uitteerende Koorts ware veroorzaakt.

Nu volgen nog eenige *Berichten aan de Maatschappye gegeeven.* Het eerste is: *Waarneeming van de Zons-Verduisteringe, den* 16 Augustus 1765. *Gedaan te Parys, door den Heer* MESSIER, *uit het Fransch vertaald door* JOHAN LULOFS.

Waarneeming van de Zons-Verduisteringe, den 16 Augustus 1765. *Gedaan te Leyden, door* JOHAN LULOFS.

Waarneeming over den Rhinoceros of Neushoorn, door SAMUEL GMELIN, Artz te Tubingen. Men heeft tot nog toe in twyfel geweest, of 'er meer dan één soort van deeze Dieren is, om dat men 'er vindt met één en ook met twee Hoornen. De Heer GMELIN beslegt dit geschil, met te zeggen": Daar is tot noch toe maar een soort van *Rhinoceros* bekend, en de *Asiatise* verschild niet van de *Afrikaanse.* Het Dier in jaaren toeneemende, heeft altyd twee Hoornen, jonger zynde één, en gebooren wordende geen Hoorn". Aan de *Kaap de Goede Hoop* zegt hy nog, „ heeft men Dieren van dit geslagt gezien, welke drie Hoornen droegen".

Bericht van een Chameleon aan de Kaap de Goede Hoop. Gezonden aan de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. Door A. E. *van* BRAAM HOUCKGEEST. De Schryver maakt eenige aanmerkingen over het verschil tusschen de *Kaapsche* en *Noord-Afrikaansche Chamelions.* Het byzonderste in dit Bericht is het gene aangaande de Voortteeling van de *Chamelions* gezegd wordt, in 't algemeen geloofd door Eyerlegging te geschiedden. Het tegendeel zegt de Heer HOUCKGEEST „ heb ik in de Kaapse ondervonden, — wanneer ik op een morgen naar gewoonte myne liefhebbery bezoekende, een jong vondt, en by naauwkeurig onderzoek een getal van zes ontwaarde, die pas ter wereld waren gekomen. Ik had een getal van wel veertig stuks Ouden in een Boompje op myn Kamer, waar door de jongen dagelyks vermeerderden, en zulks wel met zes telkens, 't geen my deedt vooronderstellen, dat de *Chamelions* niet meer te gelyk voortbragten. De weetlust spoorde my echter aan om verder onderzoek te doen, ten welken einde ik eenige Ouden opende, en ik bevond toen verscheidene met twaalf, en andere

met zes jongen bezet, ieder in een byzonder Vlies besloo-ten, terwyl echter alle de Vliezen aan den anderen waren, als aan een draad geregen. Het onderscheide getal deed my gissen, dat de *Chamelions* dus in twee byzondere reizen hunne jongen voortbragten, en dat die met zes reeds de helft hadden geworpen". Het koomt den Schryver voorts niet onwaarschynlyk voor, schoon hy het niet vast stelt, dat alle *Chamelions* leevende jongen voortbrengen; en dat het gene men voor Eijeren heeft aangezien, de Vliezen zyn waar in de Vrugt zich formeert.

Noch vindt men onder deeze Berichten, *Waarnemingen en Aanmerkingen over de Koude in de maand January* 1767. *Door* J. C. PALIER, Predikant te Well en Amerzode. En eindelyk de Waarneemingen van de Lugtsgesteldheid op Zwanenburg, in 't jaar 1764. waar mede dit Stuk der Verhandelingen besloten wordt.

Manier om de Ettergezwellen, welke onder het bereik des Heelmeesters zyn, te openen en te behandelen; als mede Hulpmiddelen hier toe dienstig.

Dicam insigne, recens, adhuc indictum ore alio.
HOR. Lib. III. Od. 25.

(Uit het Fransch vertaald.)

Te Rotterdam, by A. Bothal *en* D. Vis, 1767. *In groot Octavo 398 bladzyden.*

ZUlk een groot Boek over het openen en behandelen van Ettergezwellen! verbeelden wy ons, zullen veele Chirurgyns, op het gezigt van dit Werk, van verwondering uitroepen; om dat zy gewoon zyn slegts een enkel Hoofdstuk, by dezen of genen Heelkundigen Schryver over zodanig een onderwerp, te leezen. Het is inderdaad wat groot; doch een groot boek kan wel een goed boek zyn, al dunkt het ons wat groot naar gelang der stoffe, welke 'er in verhandeld wordt. En in dit Werk worden, onder den Titel van Ettergezwellen te openen en behandelen, zo veelerleie soorten van gezwellen gebragt, welken men 'er niet in zou verwagten of zoeken, dat het hier door te grooter en uitgebreider is geworden. Of 'er die allen by behooren en te pas koomen is een vraag, waar over de Schryver en veelen van

zyne Leezers niet op gelyke wyze zullen oordeelen. Doch laat ons tot eenig verslag van het Werk zelve overgaan.

Noch de Schryver noch de Vertaaler heeft zich, door zynen naam voor het Werk te plaatsen, willen bekend maaken. In het *Voorbericht aan den Nederduitschen Leezer* wordt gezegd, dat het zyne geboorte verschuldigd is aan de Koninglyke Academie der Heelkunde, welke, in het jaar 1761, eenen prys gesteld hadt op de Vraage: *Hoe de manier te bepaalen op welke men de Ettergezwellen moet openen en behandelen?* Welke, om datze, voor de eerste reize, door niemant, naar genoegen van de Akademie beantwoord was, voor de tweedemaal werdt uitgeschreeven in het jaar 1763. Dat dit Werk tot beantwoording van die Vraage geschreeven is, blykt uit het beloop der behandeling zeer klaar; ja de Schryver spreekt, op sommige plaatsen, met byvoeging van de Akademie te beantwoorden. Men heeft dan rede hetzelve aan te merken als een antwoord op de gemelde Vraage, waarschynlyk aan de Akademie gezonden, doch niet met den prys beschonken: de Schryver van het Voorbericht gist, om dat het, volgens de bepaaling van de Akademie, te groot was, en gevolglyk, naar derzelver instelling, niet gerechtigd om naar den prys te dingen. Doch 't zy hierom, of om eene andere reden, dat de prys 'er niet aan toegekeurd is; de Schryver van het Werk heeft echter goedgevonden, gelyk in zulke gevallen meermaalen geschiedt, het zelve in 't licht te geeven; en nu vertaald is het ook onze Landsgenooten ten nutte gemeen gemaakt. Zo men uit de Spreuk of het Devys, op den titel gemeld, wilde oordeelen, zou men niet wel nalaaten kunnen te denken dat de Auteur zich verbeeld heeft, veel byzonders en nog ongehoord voor den dag te brengen: wy kunnen 'er echter zo veel nieuws niet in vinden.

Zie hier den Inhoud en Verdeeling van het Werk, met de vertaalde woorden van den Schryver: „ De Ettergezwellen welke door de Heelkunde aangetast worden, maaken drie verdeelingen uit. d'Eerste bevat in zig die der zagte deelen; de Tweede die der harden; en de Derde de zodanige, welke eenigzints hunne betrekking tot de eerste of tweede verdeeling hebben.

„ De Ettergezwellen van de Eerste verdeeling zyn in- en uitwendig. De inwendige worden geformeert, 1. in de mond en keel; 2. in de Borst; 3. in de Buik. De uitwendige, 1. in de Vetrok; 2. in de Spieren; 3. in de Klieren.

„ De Tweede verdeeling der Ettergezwellen bestaat uit die,

die, welke bepaalt zyn, 1. in het celagtig weefzel der beenderen; 2. in het lichaam der *Apophyses*; 3. in de holligheid der groote beenderen; 4. in de zagte deelen die met Beenderen bedekt zyn.

„ De Derde bevat in zig die geene, welke zig formeeren, 1. in de geledingen; 2. in de vliezige deelen; 3. in de peesagtige deelen; 4. onder de nagelen van de handen of voeten; 5. in de kraakbeenige deelen ".

De Inhoud van het Tweede Deel wordt dus beschreeven:

„ Wanneer een Ettergezwel geopend is, zo vereischt het de daagelykse zorge van hem, aan wien deszelfs geneezing aanbevoolen is; en het is in deeze zorgen, dat deszelfs geëiste behandeling bestaat. Ik gaa dezelve zo regelmatig maken, als my mogelyk zal zyn, en nieuwe kragten inspannen, om het menschdom, en daar door de *Academie* dienst te doen.

„ Ik zal dan, dewyl ik aan dit deel de beste order wil geeven, alle de Ettergezwellen, even als in het vorige, in drie *Classen* verdeelen. In de eerste Verdeeling zal ik my bezig houden met de plaatselyke middelen aan te wyzen, welke zo wel voor de inwendige als uitwendige Ettergezwellen der zagte deelen geschikt zyn; in de Tweede zal ik my toeleggen, om de middelen aan te toonen, welke in die der harde deelen te pas komen; in de Derde zal ik de noodzaaklyke drogeryen voor die geene aanwyzen, welke door den aard van derzelver zelfstandigheid eenige verwandschap met het een en ander van de voorgaande soorten hebben ".

In deeze Verdeeling is dit byzonder, dat de Schryver van de Ettergezwellen der zagte deelen handelende, van de inwendige, als in de Borst en den Buik begint, en dan tot de uitwendigen, in de Vetrok en Spieren; en dus van het verborgenste tot het min verborgene overgaat. De meesten die een goede Leerwyze volgen, beginnen met het openbaare, en doen het gene men daar uit leert dienen om het duistere en verborgene, zo veel te gemaklyker en beter te verstaan. Doch men kan ligt toegeeven dat een Schryver zich een orde voorstelt naar zyn eige verkiezing: het komt 'er maar op aan dat elk geval op zich zelve wel verklaard worde.

De Schryver behandelt alles met veel naauwkeurigheid. In het eerste deel van het openen der Ettergezwellen spreekende, staat hy by de gevallen stil; volgens welke rigting de opening moet gemaakt worden, hoe groot, met welk instrument, en hoedanige plaatsing van den Lyder; en dit zo wel in de Ettergezwellen der zagte als der harde deelen,

of

of van zulken welken onder harde deelen verborgen zyn, gelyk de Hersenen, onder het Bekkeneel, en de Spieren, onder het Schouderblad gelegen. Onder deeze naauwkeurigheid is echter niet alles van even veel gewigt, en veele ſtukken zouden met eenigen minderen omſlag van naauwkeurigheid konnen beſtaan; zo ze niet van ſommigen voor neuswyzigheid zullen aangezien worden.

In het tweede is Hy insgelyks zeer breedvoerig over de behandeling en middelen, welken in byzondere gevallen moeten gebruikt worden, en geeft, in veelen, Voorſchriften, welken geenzins verachtelyk zyn; inzonderheid hoedanige men op ontblootte beenderen moet gebruiken; waar in wy onze Chirurgyns wel durven raaden hem, doch met eenige omzichtigheid, na te volgen. Maar zyne redeneeringen over de kragten en werking der voorgeſchreeven middelen, door derzelver olie, zuur of vlug zout, zwavel en Phlegma, en wat elk deezer op de vaste deelen en vogten doet; zullen by veelen niet zeer klemmen, veel min betoogbaar voorkoomen.

Men kan in 't algemeen van dit Werk zeggen, dat men in het zelve, over het openen en behandelen der Ettergezwellen, zeer veel goede en nutte aanmerkingen, hier en daar in goede Werken verſpreid, vindt byeengevoegd, waar by de Schryver ook de zynen, en eene wydluftige redeneering over alles heeft gedaan: zo dat 'er veel goeds in wordt gevonden, en waardig is van onze Vaderlandſche Heelmeesters geleezen te worden. Wy zullen nu nog door een en ander ſtukje, uit het Werk, onze Leezers hier van eenige ſchets tragten te geeven.

Onder de Ettergezwellen van den Buik wordt eerst geſproken van die van het Net, dan van de Lever, van de Maag, en van de Waterblaaze. Van allen wordt onderſteld datze, om geopend te mogen worden, met het gedeelte, waar in het Ettergezwel is, aan het Buikvlies vastgehegt zyn. Wy zullen van het laatstgemelde het voornaamſte welk hier over gezegd wordt eens opgeeven. De Schryver ſtaat wel toe dat de Ettergezwellen in de zelfſtandigheid der Blaaze, en, gelyk gemeenlyk, in haar celagtige rok, niet op allerleie plaatſen geopereerd kunnen worden; en vervolgt dan dus:

„ De eenigſte, die een uitwendige opening toelaaten, zyn, volgens ons gevoelen, wanneer het veretterde gezwel zig op den bodem der Blaas vertoont, of by deszelfs hals geplaatst is; daarenboven moet het ook vasthegtingen hebben

tus-

tusschen deeze plaatsingen, en de besloodende deelen; op dat zy dus geplaatst, en onder dit beding, zig door een zigtbaare verheffing ontdekken.

„ De vereiste vasthegting heeft natuurlyk zo wel aan de zyde van den bodem, als aan die van den hals des Blaas plaats; dus zullen alle de Ettergezwellen van dit ingewand, die zig in het eene of ander deezer deelen zullen aankondigen, en uitwendig door de teekenen, welke de andere *caracterizeeren*, vertoonen, zonder vermetelheid door de Heelkunde kunnen aangetast worden.

„ De plaats der opening zal dan aan de regter of linker zyde, van het middenste gedeelte van de *musculus pyramidalis* zyn; en voor die van den hals ook aan de regter of linker zyde van het *perineum*, na dat zy zig aan de een of andere zyde zullen voordoen.

„ Wanneer de tegenwoordigheid deezer Ettergezwellen wel beweezen is, zal de opening waar door men zig voor zal stellen dezelve te ontlasten, op de volgende wyze gerigt worden, te weeten, voor die van den bodem der Blaas volgens de *perpendiculaire* lyn, en schuins voor die van den hals; om dat men in deeze rigting, betreklyk de eerste, niet te vreezen heeft, dat de sneede door een pynlyke inkrimping van de zyde der *aponeurotise* en *tendineuse* deelen, welke men gedwongen is door te snyden, om tot in de vergaderplaats van het Ettergezwel te kunnen koomen, zal gevolgd worden; en wat de tweede aanbelangt, men loopt geen gevaar om den regten darm te beledigen.

„ Wat de uitgestrektheid dezer twee openingen aanbelangt; de plaatsing der Ettergezwellen laat 'er geen zeer groote toe; want aan de zyde van het schaambeen moet men zeer oplettend zyn, om de sneede niet te hoog te doen, uit vreeze van buiten de *regio* van de Blaas te gaan; en aan de zyde van het *perineum*, dezelve niet te laag te doen nederdalen, uit aanmerking, dat men gevaar zoude loopen, van den regten darm te kwetzen. Dezelve moet egter zodanig zyn, dat al de etterstoffe zig ontlasten kan.

„ Voor dat men deeze *Operatie* onderneemt, is het noodzaaklyk zig omtrent het soort van werktuig, waar van men zig bedienen moet, voor af te bepaalen. —— 't Geen het zekerste is, is dat Ik den overledenen Heer CURADE de Zoon, —— deeze *Operatie* op een Ettergezwel aan den bodem der Waterblaas heb zien doen, met een regte *bistouri*, geleid door een *trocar*, 't geen op weinig onderscheid na even als dat geene gemaakt was, 't welk de Heer FOUBERT voor het

Steen-

Steensnyden uitgevonden heeft. Ik zal dan in een diergelykke gelegenheid my van geene andere bedienen; en het regte *bistouri* maar alleen gebruiken voor de Ettergezwellen van de Blaas, die tegen het *perineum* aankomen.

„ Deeze werktuigen schynen my in alle opzigten den voorrang boven het gewoone *trocar* te verdienen; om dat men door derzelver aanwending eene opening maakt, om al de in de vergaderplaats verzamelde Etterstoffe aanstonds te kunnen ontlasten; in plaats dat men met het andere op zyn hoogst alleenlyk uitgang aan het *streuste* gedeelte verschaft; 't geen oorzaak kan zyn, dat voor het tegenwoordige de dikke overgebleevene etter in een verharding, en in 't vervolg in *schirrhus* eindigt.

„ Den Lyder op den rand van zyn bed, of op een leunstoel gezeeten, met het lichaam half agterover hellende, en behoorlyk ondersteund zynde, laat ik, wanneer 'er een *abfces* aan den bodem der Blaas zit, en het zig aan het onderste middenste gedeelte van het *hypogastrium* opdoed, met het platte van de hand eens helpers de te voore gesehoore bekleedzelen na boven stryken; daar na steek Ik in de regter of linker zyde van het middenste gedeelte van het *pubes*, naar dat de golving het zigtbaar maakt, en zo digt by het been als mogelyk is, een *trocar*, welkers *canul* met een goot of groef voorzien is; vervolgens haal ik de priem uit de *canul*, om te zien of ik in de vergaderplaats gekomen ben.

„ Hier van door de verschyning des etters overtuigd zynde, laat Ik een regte *bistouri* in de groef van de *canul* glyden met het scherp na boven, om een sneede van omtrent twee duimen hoogte te doen; en welke niet dan de vetrok en de bekleedzelen bevat. Deeze eerste sneede volbragt hebbende, zet Ik weder op nieuw de rug van de *bistouri* in de goot van de *canul*, om door het zelve een weinig verder te brengen, het Ettergezwel te bereiken; en om in het openen van het zelve de spieren van den Buik die tegen het zelve aankomen, tot op omtrent een duim hoogte te doorsnyden.

„ De *canul* heb Ik dan niet meer noodig; de voorste vinger van de linkerhand kan my alleen dienstig zyn, en is my voldoende. Ik breng dan dezelve, na dat ik vooraf ook den helper, die de bekleedzelen na boven gespannen hield, zyn hand heb laaten wegneemen, in de holligheid van het Ettergezwel, om daar door van de uitgestrektheid en afmeetingen verzekert te zyn.

„ Indien Ik na deeze twee opmerkingen reden heb te gissen, dat de grond van het Ettergezwel door deszelfs verhof-

heffing nog verwyderd is van de bovenste hoek der tweede gedaane sneede, verlenge Ik door behulp van dezelfde vinger, en met het *bistouri* deeze tweede sneede eenige lynen verder; al was het maar om de aanwending der geneesmiddelen gemaklyker te maaken.

„ Wanneer men een klaar beweeze Ettergezwel digt by den hals der Blaas moet openen, zal men den Lyder, die hier door aangetast is, byna op dezelfde wyze als voor de *Operatie* van de Steen, tot de hooge toestel, plaatsen. By aldien de aangeweeze opening een mansperfoon betreft, brengt men (het *scrotum* door een helper laatende opschorten) de voorste en middenste vinger van de linker hand in den *anus*, om het Ettergezwel na de linker zyde des Lyders te doen naderen, en het daar door te verpligten zig van buiten wel te vertoonen, en het zelve te bepaalen. Het *absces* dusdanig in bedwang houdende, zoekt men met de voorste vinger van de regter hand naar het punt, alwaar zig het midden punt bevinden kan; het zelve gevonden hebbende, doed men, op de hoogte van eenige lynen van 't zelve, met het regte *bistouri*, welkers sneede na beneden gekeert en gerigt is, volgens de van de *symphysis ossium pubis*, tot aan de *tuberositas ossis ischii* getrokkene lyn, een insnyding in de vetrok van omtrent anderhalven duim lengte.

„ Zo dra deeze insnyding gedaan is, maakt men door middel van de voorste vinger der regter hand die men daar inbrengt, en van die der linker hand, welke reeds in den *anus* gebragt is, eenige beurtelingse drukkingen om de etterstoffe te doen golven, en zig te verzekeren, of de sneede regt op de oppervlakte van het Ettergezwel is. Men neemt vervolgens het *bistouri* weer, altyd met deszelfs scherp na beneden gekeert; men steekt het in de vergaderplaats aan de bovenste hoek van de eerste sneede, welkers rigting men altyd volgen moet, en men daalt al snydende met het zelve tot aan de onderste hoek neder, 't geen eene groote opening genoeg maakt, waar door zig de veretterde vogten volkomen ontlasten kunnen; en ver genoeg van het *intestinum rectum* af is, om het zelve voor alle belediging beveiligd te doen zyn ". De Schryver voegt 'er nog by, hoe in 't zelfde geval deeze opening by eene vrouw gedaan moet worden.

Hier op volgen Afdeelingen van de Ettergezwellen in den *Vetrok*, en dan in de *Spieren*. Doch dit is een ingebeelde en geen wezenlyke onderscheiding. Men zou een Ettergezwel in den Vetrok konnen bepaalen even onder de huid te

zyn; maar een Ettergezwel in de Spieren is ook een Ettergezwel in den Vetrok, alleen wat dieper en tusschen de Spieren, of de vezelen der Spieren gelegen. Want dat de Spieren in de zelfstandigheid van derzelver vezelen*, byzondere Ettergezwellen krygen, is tot nog toe van niemant bewezen. Iet dergelyks kan men van de Klieren zeggen, waar van onze Schryver ook al een byzondere Afdeeling maakt.

De tweede Hoofdverdeeling bevat, gelyk reeds te voren gezegd is, de Ettergezwellen der harde deelen. De Franschen naamlyk neemen het woord *Abscès* [waar voor wy nog geen goed Neerduitsch woord hebben] zo ruim, van 'er allerhande gezwellen door te verstaan, waar in eenige ontaarte vogten beslooten gehouden worden. Dus zyn *Spina Ventosa* en andere gebreken der beenderen, waar in iet dergelyks plaats heeft, ook al met den naam van *Abscès* genoemd. De Schryver wyst aan hoe uit zodanige beenderen de bedurve stoffe uitgang kan gegeeven worden, door een' opening in dezelven te maaken, en hoe dit behoort te geschieden. Men zou evenwel, met reden, mogen zeggen, dat dit gedeelte van het Werk, als eigenlyk tot de gebreken der Beenderen behoorende, van eene Verhandeling over de Ettergezwellen hadt konnen afgelaaten worden.

In de derde Hoofdverdeeling komen ook onderscheidingen voor, welken nimmer in de natuur plaats hebben, als van de Vliezen en peesagtige deelen, als of in deeze deelen, op zich zelve, en afgezonderd aangemerkt, Ettergezwellen ontstonden, of eerst ontstonden, zonder dezelven met de bekleedzelen of andere deelen gemeen te hebben, of daar in eerst ontstaan, zich aan andere deelen gemeen gemaakt te hebben; 't welk men weet in de natuur zo niet te geschieden. En het gene nog vreemder is, Hy spreekt hier in ook van de Ettergezwellen der Kraakbeenige deelen. Dat in het Kraakbeen Ettergezwellen kunnen ontstaan, meent Hy te bewyzen door twee gevallen: het eene is eene verharding in zyn eige linker oor, veroorzaakt toen hy nog een kind was; het ander een dergelyke aan den ingang van den gehoorweg (*meatus auditorius*) van eene vrouw, welken beide Hy onderstelt, in het begin, Ettergezwellen van het Kraakbeen geweest te zyn: wy oordeelen dat zulke onderstellingen dit voor niemant, behalve onzen Schryver, zullen bewyzen.

Om nu nog iet te geeven uit het tweede Deel, zullen wy onze Leezers voorhouden het gene aangaande de behande-

ling van een geopende *Spina Ventosa* gezegd wordt. „De grond van het Ettergezwel, of, 't geen op het zelfde uitkomt, van de *Spina Ventosa*, door de hier bove aangeweeze *operatie* ontblood zynde, erkenne Ik aan de eene zyde, dat men regt zoude hebben, het gebruiken van het *cauterium actuale* van vermetelheid te beschuldigen; van de andere zyde, weerhouden zynde door de vrees, om eenig verschriklyk toeval te doen ontstaan door het aanwenden van het *aqua mercurialis* op het vlies, 't welk de oppervlakte van de holligheid van het aangedaane been bedekt, zoo blyft 'er my niet dan één middel over, 't geen in waarheid zwak is, om de bederving binnen de paalen te houden: het is de aanwending van scherpe *essentien*, welke de Scheikunde ons bereidt; zoodanige zyn, die van de nagelen, kaneel enz. middelen, welke aangewendt om een brand te stuiten, even als bylen en zaagen werken, wanneer men ze een weinig verder kan brengen, als de doodelyke indrukzelen zyn, welke de deelen ontfangen hebben.

„De manier om d'een of ander deezer te vooren laauwgemaakte of gesmolte *essentien* aan te wenden, bestaat hier in, dat men de steekwieken van een evenreedige groote aan het gebrek, daar mede bevogtigd, om ze, na ze te vooren aan een draad hebbende vast gehegt, in de holte van de vergaderplaats te steeken; en ze aldaar vierentwintig uuren te laaten zitten, welke den tusschentyd uitmaaken, die men tusschen de verbanden moet laaten verloopen.

„Deeze handelwyze moet zoo lang agtervolgd worden, tot dat de steekwieken geen etter meer mede sleepen, en dat de stinkende reuk, die zy te vooren uitwaasemden, verdreeven zy; om dat dit hier de teekenen zyn, dat de kragten der bederving ten onder gebragt, en het vermogen, 't welk zy had om zig uit te breiden, overwonnen is: welk voordeel men gemeenlyk, wanneer de zaak mogelyk is, na verloop van veertig dagen geniet.

„Als dan is het tyd om zich toe te leggen op de *exfoliatie* deezer beenige zelfstandigheden, van welke de natuur geen werk meer maakt, en waar voor de kunst geen middel van herstelling meer opleverd. Men moet ze, op wat manier zulks ook zy, van die geene afscheiden, waar van men haare hervoortbrenging verwagt. Vermits het echter te vreezen is, dat men de verrotting niet ten eenenmaalen vernietigd heeft, en dat 'er nog eenig zaad overblyft, bekwaam om den Lyder nog langer in 't lange pak te houden, zal men om deeze dubbelde reden een plaats middel aanwenden, 't welk

aan

aan deeze beide *indicatien* teffens vervuld: het is de ontbinding, by voorbeeld, van een half vierendeel loods nagel oly in twee oncen *spiritus vini*, waar in men zo veele steekwieken (*) zal bevogtigen, als 'er nodig zyn om de vergaderplaats van het Ettergezwel op te vullen.

„ Men zal van deeze handelwyze niet eer afgaan voor dat de *exfoliatie* schynt te willen geschieden. Dit teken te voorschyn komende, zal men met de nagel-oly ophouden, om niets meer dan de *spiritus vini* door middel van steekwieken aan te wenden, tot dat de vergaderplaats zuiver is; en dat deszelfs oppervlaktens vleeschige zelfstandigheden vertoonen.

„ Tot dien staat van zaaken gekomen zynde, en 'er niets meer vereischt wordende als geneesmiddelen aan te wenden op deelen, die gemaklyk voor de voortstuwingen der slagaderlyke kolommen wyken, neemt men alleen zyn toevlugt tot den *balsamus Arcai*, waar mede men zo veel steekwieken bestrykt, als men nodig heeft om de holte, welke de natuur begint te vervullen, zagtelyk op te vullen; en naar mate zig de deelen verheffen, vermindert men, of de groote, of het getal der steekwieken.

„ Om reden echter van de gesteldheid, welke zy door haaren aard van zagtheid, die haar als eigen of *idiopatisch* is, hebben om boven maten te groeijen, zullen de met den *balsamus Arcai* bestreeke steekwieken, geschikt voor derzelver verband, in *spiritus vini* bevogtigd worden; of, 't geen nog beter is, men zal ze eerst bevogtigen, en vervolgens met den *balsamus Arcai* bestryken.

„ Door deeze handelwyze moet het Ettergezwel, zoo het voor een *radicale* geneezing vatbaar is, geneezen; ten minsten, door de handelwyze, de geneesmiddelen, derzelver trapswyze aanwending, dit alles, ons gelooven, dat 'er deeze geneezing uit moet volgen, zo zy anders mogelyk is.

„ D'een en ander der voorgeschreve *essentien* in de behandeling voor de Ettergezwellen van de holligheid der groote beenderen, bezitten uitermate doordringende bestand-deelen, voor al, wanneer zy, voor dat men ze aanwendt, door het vuur *gerarefieerd* zyn; 't geen nog eenige graaden meer aan haare natuurlyke beweeglykheid byzet.

„ Deeze bestand-deelen zyn de *ætherise* en *geëxalteerde* oly, en het vlug zout. Der zelver eigenschap is om tot in het

(*) Zulk eene uitdrukking, van *eene holte met veele steekwieken op te vullen*, luid wat vreemd: doch wy vinden dezelve meermaalen in dit Werk.

het lichaam der beenige vezeltjes zelve in te dringen; om ze in haare bewegingen van *rarefactie* te schokken; om ze door ze sterk uit te rekken te verbreeken; en door de scheiding des geheels, die zy hier maaken, den weg af te snyden voor de besmetting, die altoos verder tragt te gaan. Het is op deeze wyze, dat deeze *essentien* op de beenderen werken; het is door haare werking, dat de bederving stuit".

Van de naauwkeurigheid der Vertaaling kunnen wy niet oordeelen, om dat wy het Fransche Werk niet gezien hebben.

Vyf aardige en Vermakelyke Blyspeelen. Door wylen den Baron LODEWYK HOLBERG, *in leven, Professor der Historien enz. Vyfde Deel. Te Amsterdam, by* S. van Esveldt 1768. *In octavo* 442 *bladzyden.*

DE Spelen, in dit vyfde Deel vervat, zyn in denzelfden smaek als de voorgaende geschreven, en doelen allezins op berispenswaerdige bedryven en characters, die gemeenlyk in een bespotlyk daglicht gesteld worden.

Het eerste Spel voert ten tytel *Bramarbas* of *de snoevende Officier*, en strekt voornaemlyk om het character van een snorkenden, doch lafhartigen; Windbuil af te malen, wordende te gelyk dat van een snoevenden Pedant, als hem in zyne soort niet ongelyk, mede ten toon gesteld.

Het volgende draegt den naem van de *Herschepping des Bruidegoms*, en stelt ons voor oogen, hoe bespotlyk het zy, dat ene bejaerde Dame, met aflegginge van alle deftigheid, zich overgeeft tot een wulps gedrag, met oogmerk om zich met een jongen Saletjonker in den Egt te verenigen.

Het derde Spel heeft ten opschrift *de elfde Junius*. Deze benaming doelt op een gebruik in Koppenhagen, daer de elfde van Juny, zo wel als de elfde van December, een termyn is, op welken men het geld op interest uitzet, of wel de verloopene interesten voor het uitgeleende geld betaeld moeten worden. De Autheur heeft hier inzonderheid het oog op de verlegenheid veler Schuldenaren tegen dien dag, en de listen, die men bedenkt, om de Schuldeischers, zo 't mogelyk zy, te leur te stellen.

Het vierde Spel word de *Republiek* of *het Gemeenebest* genoemd, en is ingericht ter bespottinge van de menigte der Projectmakeren; die door verwaendheid of slinksche inzigten geduurig in de weer zyn, met het voor den dag brengen van nieuwe Projecten, welken het Gemeenebest, in stede

van voordeelig te zyn, gelyk men voorwend, niet zelden merklyk nadeel toebrengen.

Het laetste Spel eindelyk heet *Plutus*, of *Pleitgeschil tusschen Armoede en Rykdom*; het heeft ten doelwit het bestraffen van 't misbruik des Rykdoms, en te toonen hoe gevaerlyk dezelve voor een Gemeenebest is.

De vier eerste Spelen zyn doorgaende geestig, en behelzen, onder een t'zamenloop van grappige omstandigheden, verscheidene vernuftige slagen, die den Lezer vermaken; men vind dit ook hier en daer in 't laetste Spel, doch 't heeft een voorrecht boven de andere, dat het zaeklyker is; waerom wy deszelfs inhoud wat byzonderer zullen melden.

De Autheur voert hier ten Tonele de Burgers van ene Stad, die geen overvloedigen Rykdom bezit, en in vergelyking met anderen Arm genaemd mag worden. Deze Burgers, wanende dat hunne Stad gelukkiger zou zyn, indien ze grooten Rykdom bezat, hebben eindelyk, door menigvuldige smekingen en offeranden, *Jupiter* bewoogen, om hun toe te zeggen, dat hy *Plutus*, den God des Rykdoms, zal zenden; en wel niet blind, gelyk die anders zyne gaven uitdeelt, maer ziende, op dat hy zyne giften aan de braven en deugdzamen schenke. —— Dit vervult aller gemoederen met vreugde; maer *Diogenes* voorziet met droefheid daer uit den ondergang der Stad; voorspelt dat die brave en deugdzamen, welken 'er nu nog in de Stad zyn, hier door zo boos en ondeugend zullen worden als de anderen; en beweert dat *Jupiter* dit verzoek heeft toegestaen, om hen te overtuigen, dat hunne gebeden dwaes zyn, en dat ze nadeelige dingen begeerd hebben. —— De tyd van de vervulling der belofte is eindelyk daer. *Plutus* verschynt, en word onder allerleie vreugdebedryven ontvangen. *Esculapius* geeft *Plutus* het gezicht, en deze ziet de menschen, niet slegts zo als ze zich uitwendig vertoonen, maer zo als ze inwendig gesteld zyn; of wel, zo als ze zich tot nog gedragen hebben; zonder dat hy hunne toekomende gemoedsgestalte, of gedrag, in 't genot van den Rykdom, kan voorzien. —— Naer deze kundigheid staet hy vervolgens den Rykdom uit te deelen, en ieder Burger, om zo te spreken, vleit zich met de hoop, dat hy niet misdeeld zal blyven. —— *Plutus* gaet voorts volgens deze kundigheden te werk, en begiftigt de genen, die hy tot nog voor braef en deugdzaem erkent; maer weigert zyne gaven aen zulken, die 'er zich voor uitgeven en 't niet zyn. —— Men heeft intusschen *Penia*, de Godin der Armoede, geraden de Stad te verlaten, maer op hare weigering, en be-

begeerte om zich openlyk voor 't Gerecht te verdeedigen, vergadert eerlang de Raed, en *Penia* en *Plutus* verdeedigen ieder hunne zaek; doch de Raed, ten voordeele van *Plutus* ingenomen zynde, verbant *Penia* voor eeuwig uit de Stad, en derzelver grondgebied. —— Het gevolg intusschen van dat alles is oneenigheid en verwarring. Die zich misdeeld bevinden zyn met nydigheid, en die Rykdom ontvangen hebben zyn met trotschheid vervuld; daer openbaren zich by die Ryken ondeugden, waer voor men hen, zo lang ze in de Armoede leefden, niet vatbaer geoordeeld zou hebben. —— Het een en 't ander brengt zo veel onlusten te wegen; dat de geheele Stad in oproer geraake, en de Raed zich in de uiterste verlegenheid bevinde; tot dat *Jupiter* zich eindelyk openbaert, om de zaken weder in de voorgaende orde te herstellen, en zich aldus doet hooren.

„ Den ongelukkigen toestand, waar in deze Stad en Republiek gebragt is, moeten zig de Burgers enkel en alleen zelv' toeschryven. Want, door hun onredelyk en aanhoudend klagen en bidden, hebben ze den Hemel als gedwongen, hen te verhoren. Dus ziet gy nu by eigen ondervinding, hoe ongegrond en dwaas de meeste Beden der menschen zyn, die den Hemel als bestormen, ter verkryginge van zodanige dingen, die hen meest schadelyk zyn. Leert daarom uit dit voorbeeld, verstandig te worden, en verlaat u voortaan, op des Hemels wyze schikking, die best weet, wat u dienstig is. Wanneer gy bid, bid dan niet om sterkte, om overwinning, om Rykdom, en dergelyke dingen; maar bid in 't algemeen om alles, wat de Hemel voor u dienstig oordeeld. Of bediend u van het voorschrift, dat u een van uwe beste Philosoophen heeft gegeven. *Geef ons ô Hemel! dat geen, wat ons nuttig is, al is het dat wy 'er zelfs niet om bidden. Weiger ons, het geen ons schadelyk is, al is 't ook dat wy 'er nog zo zeer om bidden.* Na dat u dan een bewys gegeven is, zo zal hier mede 't Treurspel een einde nemen. *Plutus* is reeds met zyne vorige blindheid geslagen, en heeft bevel deze Stad nog heden te verlaten. *Penia*, welke zig buiten de Stad naby de poort nog ophoud, zal in Triumph weer ingehaald worden ".

Dit volgt ook terstond op de verschyning van *Jupiter*, en *Diogenes* zegt ten besluite. „ Zo is en blyft nogtans de ondervinding, de grootste en beste Leermeesteres! Deze Stad geloofde, dat aan haar geluk niets ontbrak dan de tegenwoordigheid van *Plutus*, en dat ze volmaakt en zeker zyn zou, wanneer hem zyn gezigt zou verleend zyn. Zy heeft den Hemel daarom, door haare aanhoudende en onstui-

ſtuimige Gebeden vermoeid, en eindelyk verkregen wat ze wenschte. Maar, al te ſchielyk is zy van de dwaasheid harer wenſchen en van de kwade gevolgen des Rykdoms overtuigd. Zy was reeds naby den afgrond van haar bederf, en volkomen ondergang, zo niet *Jupiter*, door 't verbannen van *Plutus*, en het te rug roepen van *Penia*, nog ter regter tyd haar was te hulp gekomen. Mogt nu elk een, door dit voorbeeld, verſtandig worden! Mogten wy 'er doch allen uit leeren, dat niemand waarlyk gelukkig te noemen is, dan die zyne begeertens paalen ſtelt, die niets meer wenscht, dan 't geen hem dienſtig is; die anderen even zo veel goeds, als zich zelv' gunt: Met een woord; die altoos tragt met zyn ſtaat te vrede te zyn, en den grootſten Rykdom in de vergenoegzaamheid ſtelt ".

Een Toneelſpel van dien aert kon niet wel misſen van eenen Geest, als die van HOLBERG, aenleiding te geven tot het maken van verſcheidene Characters; ook vind men 'er ettelyken in, die niet ongevallig voorgeſteld zyn. Men zie hier nog, tot een voorbeeld, in *Davus*, het character veler menſchen, die hunne verkeerdheden ſteeds trachten te verſchoonen. *Davus*, het oogmerk van *Plutus* verſtaen hebbende, maekt de volgende overwegingen by zich zelven.

„ Nu moet ik my zelf, myn Leven en gedrag, eens naauwkeurig onderzoeken, en zien, of ik met myne rekening beſtaan kan; of ik onder de goeden dan kwaden te tellen ben, en of de Hemel my, dan of ik den Hemel iets zal ſchuldig blyven. Ten minſten hope ik, wanneer ik myn Debet en Credit opmaak, en myn goede bedryven met myn kwade vergelyk, dat de rekening wel tegen malkander zal opgaan. Wel aan! ik zal 'er eens de proef van nemen. —

„ Voor omtrent twee jaar brak ik de Kast van myn Heer open, waar in drie zakken met geld lagen. Een van dezen nam ik wel weg, en dit was in zo ver een misgreep; maar, om dat ik de twee anderen liet leggen, zo rekene ik dit tot myne verdienſte, om dat ik, op zulk eene manier, myn Heer immers die twee zakken ſchonk, daar ik ze, anders even zo goed als den eenen, mee had kunnen neemen. — Verder: dagelyks heb ik misdaan: maar ik hebbe ook dagelyks den Tempel bezogt, zo dat deugd en ondeugd by my geſtadig verwisſelden. Ja ik kan zeggen, dat ik nooit aandagtiger bad, dan wanneer ik iets misdreven had. — Wyders: ik ben dikwils dronken: maar nogtans gebruike ik nooit ſterken drank, dan wanneer myn maag van haar ſtel is. Om dat ik nu dagelyks een kwaade maag heb, zo moet

ik ook dagelyks drinken. —— Al verder: voor deezen hebbe ik zeer gaarne gedanst, en ik moet belyden, dat ik het voor een zondig vermaak houde. Maar, na dat ik exteroogen gekregen heb, zo hebbe ik, in de laatste vier jaaren, in 't geheel niet meer gedanst, en dit bewyst duidelyk, dat ik begonnen heb myn Leven te verbeteren. —— Nog eens; ik heb menigmaal een valschen Eed gedaan, of myn Eed gebroken, en de heiligste toezeggingen niet gehouden. Maar, ik heb ook menigmaal meer gehouden, dan ik behoefde. Ik heb valsche getuigenisfen gegeven, maar nooit, dan alleen ten gevalle van myn goede Vrienden. Myn huisgenooten, inzonderheid myne meiden, heb ik altyd hartelyk bemind; want om harentwil heb ik eens zelfs de mantels, en kleeren van myn Vrouw verzet. Als ik nu alles wel overweeg; dan gaat het een tegen 't ander op; ja ik durf byna zeggen, dat het goede 't kwaade byna overhaald. —Ten hoogsten hebbe ik in vier-en-twintig uuren, waar uit dag en nagt bestaat, niet meer dan twaalf uuren gezondigd. Want, wanneer ik de nagt mee reken, die insgelyks uit twaalf uuren bestaat, en waar in ik niet gezondigd heb, dan zondige ik op een dag even zo veel als ik niet zondig: immers zegd men, wie wel slaapt, zondigd niet. Daarom hope ik, *Plutus* zal my van 't getal der deugdzamen, en die zynen weldaden waardig zyn, niet uitsluiten. Ja, ik hoop dit met regt en billykheid. Want, laat ik nog eens overrekenen".

(„*Hy gaat op en neer en telt op de vingeren*".

„ Een zak genomen, daar en tegen twee gegeven. Den eenen dag ondeugend, den anderen deugdzaam. Sterken drank gedronken, wegens een zwakke maag. Zedert vier Jaar, na dat ik met exteroogen gekweld ben, niet meer gedanst. Valsch getuigenis, maar uit liefde tot den Naasten. Medelydend omtrent myne Meiden. Den halven leeftyd met slapen, zonder zonde doorgebragt. Heil lustig! ik heb het gewonnen. Ik ben een braaf Man. *Plutus* kan my niet vergeten. En, by aldien hy zig weigeragtig mogt tonen, zo leg ik hem maar myne rekening voor de neus; die is zo duidelyk en egt, dat 'er zelfs de beste rekenmeester geen fout in zal kunnen vinden. Verheug u daarom *Davus*; zy goeds moeds, en overleg maar by tyds, hoe ge uw geld zult aanleggen".

De Deken van Killerine, Zedekundige Geschiedenis. t' Samengesteld uit de Gedenkschriften van een doorluchtige Iersche Familie. Uit het Fransch vertaald, door J. T. N. *Te Nymegen by* J. Tosfyn. 1765. *Zes Deeltjes in octavo.*

Ene Iersche Famille, of wel drie Broeders en ene Zuster, die, in de omwentelinge des Ryks, hun Vaderland verlaten, en na Vrankryk oversteken, om aldaar hun fortuin te vestigen; is het onderwerp dezer Geschiedenisse. De oudste Broeder, *de Deken van Killerine*, komt voor als de Bestierder zyner Broederen en Zuster; doch de verscheidenheid der humeuren en inzichten laet niet wel toe, dat zy zich bestendig aen zynen raed onderwerpen; waer door ze dikwerf een gedrag leiden, dat hem zeer tegen de borst is, 't welk hy, door ene gestrenge Zedekunde, te vergeefsch tracht te stuiten. Ze worden door hunne levenswyze ingewikkeld in netelige omstandigheden, daer 't zomtyds niet gereed is te bepalen, hoe ver men de zeden der Waereld al of niet zal toegeven. Ze vervallen door hun gedrag in onheilen, die niet ligt te herstellen zyn. En de twee Broeders *George* en *Patricius*, door welken Zuster *Rosa* zich veel al laet leiden, brengen inzonderheid, door hunne handelwyze, zeer verwarde omstandigheden te wegen, die door de welmenende schikkingen van den *Deken van Killerine*, zomtyds nog verwarder gemaekt worden. Het een en 't ander maekt een zamenweefzel van ingewikkelde gevallen, die de aendacht des Lezers bezig konnen houden; en de ontknooping is meerendeels redelyk wel geschikt: zo dat het gansche verhael niet ongevallig zy om te lezen; 't welk nog meer plaets zou hebben, zo de tael wat vloeibaarer, en 't papier wat beter ware: de eerste is gemeen, en 't laetste is slecht. —— Doch wat hier van ook zy, 't Geschrift is van dien aert, dat het wel geteld konne worden, onder de lezenswaerdige Schriften van deze soort, die tevens vermaken en stichten. Men kan 'er inzonderheid gebruik van maken, om te leren, hoe bezwaerlyk het zy zich toe te geven in de Waereld, en de Zedekunde van 't Euangelie in 't oog te houden. Dit schynt enigermate het hoofdoogwit dezer Geschiedenisse te zyn, waer toe de verschillende hoofdcharacters meermaels aenleiding geven. „ De *Deken* toch, (gelyk ons in de Voorreden gemeld word,) is een Christen van den eersten rang, en van eene strengheid die in 't eerst te ver loopt, maar die eindelyk gewaar wordende van wat

nood-

noodzaakelykheid het in de menschelyke t'zamenleving is zig somtyds naar de zwakheid van een ander te rigten, met de schaal van het Euangelie in de hand, al de verzagtingen die de liefde vereischt, en de regtvaardigheid duld, gaat zoeken. *George* is een eerlyk man, maar zonder andere beginzelen dan die van de natuurlyke Zedekunde, [geschikt naer de denkbeelden die de Waereld gemeenlyk van de Eer heeft.] *Patricius* en *Rosa* komen voor als van een twyffelagtigen aart; zy zyn goed, maar zwak, en gelyk als geschapen om gelegenheid aan de twee andere te geven van hunne beginsels in eene geduurige bezigheid te houden, en gevolgelyk in een helderen dag te stellen, het groot verschil dat 'er is tusschen twee eerlyke luiden, waar van de één 't niet is dan volgens de grondregels der Wereld, en de ander volgens die van 't Christendom ". —— Het verhael van 't volgende onderhoud strekke tot een staeltje van dit verschil.

George had zyne Zuster *Rosa* in gezelschappen gebragt, die geenszins onder de goedkeuring van den *Deken* konden vallen; dit had boven al aenleiding gegeven tot een gemeenzamer ommegang met zekeren Hertog, die bekend stond voor een Man van *intriguet*, en ook *Rosa* met zyn bezoek vereerd had. Dit bezoek van den Hertog maekte den yver des *Dekens* dermate gaende, dat hy, na 't afloopen van 't zelve, niet konde nalaten, *George* en *Rosa*, die hy reeds te vooren over die gezelschappen berispt had, deswegens scherpe verwytingen te doen; met betuiginge, dat hy *Rosa* zekerlyk zou beletten van haren plicht te wyken, en *George* van zyne Zuster tot het slachtoffer zyner staetszucht te doen dienen.

„ *George* hoorde my, zegt de *Deken* in 't verdere verhael, met veel ongeduld aan. Vervolgens zeer bedroefd schynende over 't wantrouwen dat ik over de eerlykheid zyner inzigten toonde te hebben, verzogt hy my dat ik hem meer regt doen zou, en niet geloven dat de eer van zyn' Zuster hem min waard, dan aan my waare. Hy stemde toe dat het bezoek van den Hertog my niet zonder reden mishaagde, en betuigde my dat verre van 'er 't minste toe gedaan gehad te hebben, hy gewisse maatregels zou nemen, om te beletten dat het in 't toekomende niet weêr gebeurde. Maar na dit soort van voldoening daar 'k voldaan over begon te worden, was ik zeer verwonderd hem van toon en spraak te hooren veranderen. Myn Broeder, zei hy my, met een' zwier van voorzigtigheid, die hy beter dan iemand wist na te maken;

ken, zult ge my nu toestaan, om u natuurlyk uit te drukken 't geen ik denke? 'k Heb duizend redenen die my verpligten tot de agting en de vriendschap die 'k voor u heb; ook zal ik geheel myn leven deeze twee waarneemen. Maar 'k weet niet of 'k u dezelfde onderwerping voor 't overige kan belooven. 'k Heb de verwytingen, daar ge my deezen morgen mede overladen hebt, by my zelven overwoogen, en hoe meer ik my onderzoek, hoe min ik ze vind verdiend te hebben. Wy beschouwen de zaaken niet van dezelfde zyde. Gy zyt een Kerkelyk man, een eerwaardige Godgeleerde, en 'k beken dat zoo wy tot denzelfden staat geschikt waaren, wy niet beter konden doen dan ons, naar uwe grondregels te gedraagen. Maar onze geboorte en onze neigingen ons voor de Wereld schikkende, vereischt deeze roep een' heel verschillende levenswyze. Geloof my bequaam met het weinige verstand dat ge in my kent, om tewoordig de zaaken te onderscheiden, gelyk ze met myn' eer en fortuin overéénkomen. 'k Ben in een' ouderdom, vervolgde hy, waar 'k geen' oogenblik moet verliezen zoo 'k tot iets in de Wereld wil geraaken. Myn Zuster moet ook bedagt zyn om zig te vertoonen, of al de voordeelen die ze uit haar' jeugd en schoonheid kan trekken, verzaaken. Gy mistrouwt haar' deugd: Dit is een al te quaad denkbeeld van haar te hebben. Voor my, wien 't zonder twyfel alzoo veel als u past gevoelig over de eer van ons Huis te weezen, 'k betrouw me op de haare door haar' eige deugd. En zoo 't gebeurde dat ze lafhartig genoeg was om ons t'onteeren, ik vrees niet het in haar byzyn te zeggen, alle myn' tederheid voor haar zou me niet beletten, haar 't hart te doorbooren. Betrouw u dan voegde hy 'er by, en op haar en op my; en stel u niet meer tegen den voortgang onzer zaaken met te laaken, d'éénigste middelen die ze konnen doen slaagen".

„ Deez' taal die *George* den tyd gehad had, zonder twyfel van te vooren te overpeinzen, en daar hy zig na ze gëeindigd te hebben, in scheen toe te juichen, was nergens goed toe als om myn medelyden te verwekken. 'k Haaste my 'er hem de zwakheid van aan te toonen, door hem te doen zien, dat hy op een valsch beginsel geredeneerd had: dat dit groot verschil dat hy tusschen een' Kerkelyk Man, en een' Man van de Wereld stelde, 'er in de daad niet was, vermids 't 't maar twee verschillende wyzen waaren, om dezelfde pligten te vervullen; dat een man van de Wereld en een Geestelyke twéé Christenen waaren, waar van de één niet minder verpligt was als de ander om de ondeugd te haaten, en de

de deugd te oeffenen; dat wel is waar, hunne uiterlyke bezigheden van elkanderen verschilden; maar dat zonder dezelfde te zyn, zy moesten voortkomen uit het zelfde beginsel, 't welk is aan God te behaagen, en zyn' ziel te behouden: in één woord, dat 'er geen beroepen waaren, die ons niet verpligtten de gelegenheden van zondigen t'ontvlugten, en dat by gevolg 't opvolgen myner grondregels alzoo noodzaakelyk was voor zyn' Zuster, en hem, als voor my zelven. Zoo 't onmogelyk is, voegde ik 'er by, dat een' Christelyke opvoeding gekreegen hebbende, gy de waarheid van 't geen ik u zeg, niet gevoeld, oordeel wat dienst gy zult doen aan uw' Zuster, met haar zonder omzigtigheid in 't midden der gevaaren te brengen. Zy zal 'er vergaan, en haar onheil zal uw werk weezen. Gy zult haar 't hart doorbooren, zegt gy, zo ze haaren pligt vergeet. Vreemd middel! Ziet gy dan niet dat dit haaren ondergang reeds vervuld veronderstelt, en dat 'er naar één moet gezogt worden, dat haar' schande kan voorkomen? Verhaast niets; dit is de eenigste gunst, die 'k u heb te verzoeken. Laat uw' Zuster den tyd om den afgrond die haar omringt te onderscheiden; ze zal 'er ten minsten niet instorten zonder geweeten te hebben, dat ze hem had konnen ontwyken. Gaa geene gelegenheden zoeken; laat ze van zelve ontstaan. Daar zyn 'er noodwendig voor een persoon van de wereld, ik weet het; maar de Godsdienst vermindert 'er 't gevaar van, als men hem genoeg eerbiedigt om 'er zig niet dan met onwil aan bloot te stellen; in plaats dat het altyd op 't uiterste is als men 'er met vrijen wille wil inloopen".

„ Dit gesprek dat nog veel langer duurde, en in 't welk ik de elendige beginsels van *George* met de sterkste wapens van den Godsdienst aantaste, maakte geen' den minsten indruk op zyn gemoed. Hy deed my door al zyn' antwoorden verstaan dat hy zig boven myn' kleine bevreesdheden geloofde; dat zyn Godsdienst de eer was; of dat zoo hy 'er al eenig verschil tusschen stelde, dit niet ten voordeele van den Godsdienst was, dewyl hy 'er de wetten en de pligten, door zyn' valsche denkbeelden van eer, van uitleide. Wy scheidden met zoo weinig overéénkomst, dat hy myne redeneeringen voor Monniksche bekommernissen uitkreet, en dat hem gedreigd hebbende hem te zullen verlaaten, om weêr naar *Killerine* te keeren, hy my koeltjes antwoordde, dat hy niet voorneemens was zig tegen myn vertrek aan te kanten".

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER - OEFENINGEN.

Verzameling van Leerredenen, gehouden te Brunswyk Lunenburg Wolffenbuttel. Door den Abt J. F W. JERUSALEM. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* BALTHASAR CARULL. *Eerste Deel. Te Amsterdam by* P. Spriet *en* Zoon, 1767. *behalven het Voorbericht* 342 *bladzyden in groot Octavo.*

DE Baron *de Wolff* heeft enige dezer Leerredenen, zo als ze in de Fransche tale uitgegeven zyn, met zyne lofspraek vereerd, als zeer wel geschikt, naer den tegenwoordigen smaek en tyds omstandigheden, die een meer beredeneerden prediktrant vereischen, dan oudtyds algemeen gebruiklyk was. „ Men heeft, (zegt hy ten slot,) slechts deeze Redenvoeringen te leezen, om 't onderscheid gewaar te worden dat 'er is, tusschen eenen redelyken Prediktrant, en dien waar van de Predikers zich gewoonlyk bedienen, en die zyne waardy in eenen anderen tyd kon hebben, maar in den onzen hervorming van nooden heeft. Men heeft, zeg ik, deeze kleine verzameling slechts te doorleezen, om te bemerken, dat de Schryver volmaakt bedreven is in de konst van besluitenderwyze te denken; dat hy verre gevorderd is in de goede en gezonde Wysbegeerte, en dat hy, by uitneemendheid, de Reden en de Openbaaring weet te vereënigen, 't zy in 't verklaaren zyner tekst en, 't zy in de toepassing die hy maakt ". Dus ver de Baron *de Wolff*, wiens bekwaamheid in 't beoordeelen van beredeneerde Leerredenen, naer zyne denkwyze geschikt, niet wel in twyfel getrokken kan worden: ook zullen zy, die deze Leerredenen doorbladeren, gereedlyk erkennen, dat het in dien smaek uitgewerkte Verhandelingen zyn.

Het eerste Deel, dat thans in 't Nederduitsch het licht ziet, vervat negen Leerredenen over de volgende onderwerpen. I. *Het vertrouwen op de Goddelyke Voorzienigheid; beschouwd als een waar middel om ons in ons ongeluk te vreden te stellen.* Matth. XV: 21—28. II. *De oorzaaken van den haat der waereld tegen de waarheden van den Godsdienst.* Joh. XV: 26, 27 en XVI: 1—4. III. *Dat de Christelyke Godsdienst, wel verre van met de burgerlyke saamenleeving strydig te weezen, veel meer derzelver volmaaktheid, zo veel mogelyk, bevordert.* Matth. XXII: 15—22. IV. *De zalige gerustheid der geenen*

die door het geloof de verzekering hebben dat zy van God bemind worden. Joh. XVI: 23—30. V. *Van de Liefde tot de Vyanden.* Matth XVIII: 23—35. VI. *Het gedrag der Geloovigen in hun lyden, naar het voorbeeld van hunnen Heiland.* Matth. IV: 1—11. VII. *Van de dwaasheid der geenen die hunne verwaande en zondige oogmerken, in weerwil van God, poogen uit te voeren.* Matth. II: 13—18. VIII. *De verpligting der Christenen om in dit leven voornaamlyk naar de Eeuwigheid te ſtreeven.* Luc. XVI: 1—9. IX. *Van den Perſoon onzes Verloſſers.* Joh. I: 1—14.

Zie hier, tot een byzonder ſtael, des Autheurs bedenkingen over 's Heilands woorden Matth. V: 38—41. by gelegenheid zyner Verhandelinge over *de Liefde tot de Vyanden.* Zyn Eerwaerde getoond hebbende, dat de Zelfverdediging, op ene behoorlyke wyze bepaeld zynde, in de natuur gegrond is, en dus door gene Godlyke Openbaring afgeſchaft kan worden; doet verder opmerken, dat de Christelyke Godsdienst, ons leerende onze Vyanden lief te hebben, byzonder. Matth. V: 43—45. en Rom. XII: 17—21, in genen deele ons verbied zorg te dragen voor onze eigene behoudenis.

„ 't Is waar, *zegt hy voorts*, de Heiland ſchynt in ééne uitſpraak verder te gaan, en ons de beſcherming van ons zelven werkelyk te verbieden. De eigen woorden zyn deeze, Matth. V: 38—41. *Gy hebt gehoord dat 'er gezegd is: ooge om ooge, tand om tand. Maar Ik zeg u, dat gy den kwaaden niet wederſtaan zult; maar zo u iemand eenen ſlag geeft op uwe rechter wang, dien bied ook de andere. En zo iemand met u rechten wil, en uwen rok neemen, dien laat ook den mantel. En zo u iemand dwingt ééne myle met hem te gaan, zo gaat met hem twee.* De Heiland ſchynt in dit bevel, de hoedanigheid van onze natuur uit het oog te verliezen, en ons ten prooije te geeven aan de moedwilligſte beledigingen onzer vyanden. —— Doch eene korte proef zal ons aanſtonds overtuigen, dat zyn oogmerk ook hier het menſchelykſte, het natuurlykſte, en billykſte is. —— God had in 't oude testament het aangehaalde recht van vergelding, aan de Overheid tot een richtſnoer in de bepaaling haarer ſtraffen, voorgeſchreeven. En gelyk de geheele burgerlyke wet van 't Joodſche volk, in 't algemeen, by uitneemendheid menſchelyk, en in dezelve het volmaaktſte voorbeeld is van alle burgerlyke wetten, zo was ook dit recht van vergelding, ten hoogſte overëenſtemmende met de billykheid, en met veele wysheid afgemeeten, zo wel ter verhinderinge van den wrevel, als ter verſchooning van de menſchelykheid. Maar gelyk in 't algemeen, ten tyde van den Verloſſer,

fer, de voortreffelyke wet van Mozes in alle stukken verdorven was, zo was 't ook hierin, daar ieder een dit recht, 't welk alleen aan de Overigheid ten richtsnoer was gegeeven, zich zelven aanmaatigde, en naar zyn gevoelen zich gerechtigd hield, om, ingevolge het zelve, alle beledigingen, welke hem wedervoeren, persoonelyk te moogen vergelden. Dit misbruik was in de oogen des Heilands, die gekomen was om met de wet der liefde, de gevoelens der menschelykheid, en met deezen de algemeene welvaart en rust onder de menschen weder te herstellen, eene onöphoudelyke bron der onnatuurelykste onrechtvaardigheden, die door steeds nieuwe verbitteringen noodwendig eeuwige vyandschappen onder de menschen moest veröorzaaken, en allen gevoel van Godsdienst, en liefde by hen verdooven. En dit gevaar, 't welk 'er voor de orde en rust van 't gantsche menschelyk geslacht onvermydelyk uit moest ontstaan, was zo groot in zyne oogen, dat Hy niet alleen, zonder uitzondering, alle persoonelyke wraak, als onrechtvaardig en ontmenscht, verbood, maar, om hen daar van zo veel meer af te houden, 'er nog deeze even zo wyze en menschelyke wet byvoegde: dat wy zelven liever eene nieuwe belediging van onzen vyand moeten aanneemen, dan dat wy ons, door eene verhitte vergelding, in 't gevaar zouden stellen, om met hem in eene werkelyke vyandschap te vervallen. Een ongeluk, dat onder al het kwaad, 't welk de menschen kan treffen, het allergrootste is; —— dat ons onbekwaam maakt tot alle pligten van den Godsdienst, en de menschelykheid; —— dat ons alle gelykvormigheid met onzen Schepper ontneemt; —— dat ons geene van de zoetheden des levens meer laat smaaken; —— dat ons gemoed in de deerlykste onrust stort; —— dat de kleinste beledigingen vergroot en vereeuwigt, en dat, indien het algemeen wierd, de menschen onder elkander tot woedende dieren, en de waereld tot een moordspelonk zou maaken".

„ Maar dat het, dierhalven, het oogmerk des Heilands niet is om ons het behoud van onze wezenlyke welvaart te verbieden, blykt ten klaarsten uit de soorten en graaden der beledigingen, die Hy by naame aanhaalt. 't Is waar, zy betreffen de drie edelste en grootste dingen die wy bezitten, te weeten: ons ligchaam, onze goederen, en de vryheid. Maar indien het zyn oogmerk was geweest, dat wy dezelven aan den moedwil, en roof onzer vyanden geheel zouden overgeeven, dan zou Hy zich van eene gansch andere uitdrukking hebben bediend. Terwyl Hy nu zekeren geringen graad van onrechtvaardige ontmoetingen, en beledigingen uitdrukkelyk noemt,

zo is 't ook openbaar, dat Hy 'er ons niets dan deezen regel mede heeft willen geeven: dat wy by de reeds geledene beledigingen eerder nog een gedeelte van onze rust, en van ons vermogen aan moeten opofferen, dan ons te ſtorten in de niet overteziene gevolgen van wraak en vyandſchap, die voor onze welvaart, en rust altoos oneïndiger gevaarlyker zyn, dan ooit de daadelykſte beledigingen kunnen worden. —— Maar waar is de reden, die dit bevel voor onnatuurelyk kan uitkryten? Hoe veele Heidenſche Wysgeeren, (op wien men zich, wanneer men de leeringen van Jeſus wil wederſpreeken, zo veelvuldig beroept, zonder hen ooit te hebben gelezen,) hebben deeze leeringe niet met dezelfde woorden voorgedraagen! En hoe veelen, die in 't ongeluk zyn van met hunne naasten, in zulk eene treurige betrekkinge te ſtaan, bevestigen niet dagelyks, met hunne beklaagelyke ondervindinge, de Goddelyke wysheid van deeze weldaadige wet, en wenſchen, voor een tienmaal grootere ſchade, dan de eerſte oorzaak van hun ongeluk was, hunne voorige rust weder te kunnen koopen, of verdoemen, ten minſten in hunne harten, de tiranniſche dwaasheid der waereld, en hunne eigene zwakheid, welken hen daar toe niet laaten komen?"

De Lieflykheden van des Heeren Huys voor een opregte van wandel, ofte Opening van den 84 Pſalm. En de betamentlykheid van Jeſus gedrag tegen de Murmureerders verdedigt. Door twee Parabolen, ofte Verklaring en Toeigening van Lucas 15: v. 1—10. Door THEODORUS ARENDS, *Bedienaar des H. Euangeliums te Olderſumergast. t'Embden by* Jan Brantgum, 1767. *in quarto* 269 *bladzyden.*

EEne oppervlakkige en langdradige, ſchoon ſchetswyze, ontvouwing dier twee gedeelten der H. Schriften. Het hoofdoogmerk van zyn Eerwaerden is, zo als hy in zyne Voorreden te kennen geeft, lauwe Christenen op te wekken; doch zyne manier van behandelen is 'er niet zeer toegeſchikt; vermits ze, ten uiterſte dor en ſchraal, den Lezer geenszins uitlokt, maar eer verveelt; en hy die beſluiten kan dit Geſchrift te doorbladeren, moet althans in dat opzicht, niet lauw genoemd worden. —— Onze Autheur munt inzonderheid uit, in ene manier van uitweiding, die van ouds zeer gemeen was, doch tegenwoordig veel al, als onnut en lastig, gewraekt word: wanneer men naemlyk, by gelegenheid der benoeminge van een zeker voorwerp, zich niet bepaelt tot de voorname

me betrekkingen, in welken die benoeming in den zamenhang voorkomt, maer zich in 't breede uitlaet over alle de byzonderheden, die als daer toe betrekkelyk bedacht konnen worden.

De enkele benoeming by voorbeeld, van *Koning* Ps. LXXXIV: 4, doet hem uitweiden over 't algemene Leerstuk van 't Koningryk van den Messias, zo als hy 't in ene Godgeleerde Verhandeling over dat onderwerp zou nagaan; en dit niet alleen, maar nog daar en boven houd hy zynen Lezer op, met hem het oog te doen vestigen, op ene menigte van byzonderheden, die tot een Koning betrekkelyk zyn, om te toonen, dat ze ook hier plaats hebben. By voorbeeld, in opzicht van 't geen een Koning eigen is, als

„ 1 Een Palleis, Ps 5, 8, 11, 4, zynde de kostelyke *Tabernakel* en *Tempel*, daar alles *heerlyk* was. Hag 2, 8, 13".

„ 2 Een Throon, Ps. 93, 2. Heb. 8, 1. Ps. 110, 2. Jes. 66, 1. Ps. 45, 7. V. Lampe in Ps. 45 p. m. 228 & Roëll. Comm. ad Eph. p. m. 395".

„ 3 Een Scepter, Ps. 45, 7. V. Lampe in Ps. 45. p. m. 241, & Roëll loc. p. 396".

„ 4 Een Kroone, Ps. 41, 4. Openb. 14, 14. V. Lampe loc. p. m. 260".

„ 5 Heirscharen, Ps. 103, 21. Jer. 5, 19. Jes. 54, 5".

„ 6 Onderdaanen, Ps. 110, 3. Tit. 2, 14. V. Roëll loc. p. m. 399".

„ 7 Gesanten, Eph. 4, 24. 2 Cor. 4, 1, 5, 19, 20".

„ 8 Lyfwagt, de Engelen, Dan. 7, 9. Ps. 68".

„ 9 Wetten, Jes. 2, 2, 23, 22".

„ 10 Voorrechten, Rom. 14, 17".

„ 11 Kerker, 1 Pet. 3, 19".

„ 12 Beulen, Matth. 18, 34".

„ 13 Vyanden, Ps. 110, 1, 2".

„ 14 Wapenrustingen, Eph. 6".

't Kan zyn, dat zodanig ene Predikwyze geschikt is om Oostvriezen wakker te houden, (dit kan de Leeraer best weten;) maer in onze Kerken in Holland zou men dus doende velen, zo ze niet te moeilyk wierden over het nutloos tydspillen, veel eer in slaap prediken.

De Bron van alle zegeningen, of het grote Schatbuis geopent; beneffens de gevende Liefde van Christus, en de aannemende eigenschap des Geloofs. Door Mr. RALPH ERSKINE. *Bedienaar van het Euangelium der Zaligheid, te Dunfermliene in Schotland. Uit het Engelsch vertaald door* JAN ROSS. *Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven, S. de Waal *en* G. v. d. Brink Janszoon, 1767. *behalven het Voorbericht* 199 *bladz. in Octavo.*

DE Werkjes van den Eerwaerden *Erskine* zyn overbekend, als zeer stichtelyk op 's Mans gronden, en eigenaertig dienende ter aenmoediginge en vertroostinge van hun die gewoon zyn, op zyne manier te denken; des het genoeg zy te zeggen dat dit Stukje op de eigenste wyze behandeld is, als 's Mans overige bekende Geschriften. Het behelst twee Leerredenen over 2 Cor. V: 18. en Gal. II: 20; die met stichtinge gelezen konnen worden, van alle de zodanigen, wier smaek naer die behandelinge der Godgeleerdheid geschikt is.

Predikatie van den Heer ERMAN *Bedienaar des Goddelyken Woords, Predikant van de Fransche Gereformeerde Gemeinte, en Hoogleeraar der Welsprekendheid. Uit het Fransch vertaalt. Door* J. P. J. DU BOIS. *Te Berlyn by* S. v. Bourdeaux *en in 's Hage by* J. du Mee, 32 *bladz. in groot Octavo.*

DEze Leerrede, uitgesproken te Berlyn, op den 4 October 1767, by gelegenheid van het huwelyk tusschen zyne D. H. den Heer WILLEM DE VYFDE, Prins van Oranje en Nassau enz. enz. enz. en haare K. H. Mevrouwe SOPHIA FREDERIKA WILHELMINA, Princesse van Pruissen, enz. heeft ten onderwerp den plicht van te bidden voor Koningen, en alle die in hoogheid zyn, volgens 1 Tim. II: 1, 2, 3. Dezelve is wel gepast naer de omstandigheden uitgevoerd, doch jammerlyk vertaeld.

D. ERICH PONTOPPIDANS, *Kragt der Waarheid om het Ongeloof te overwinnen. In 't Nederduitsch overgebragt van* C. W. R. SCHOLTEN. *Med. Doctor. Te Cleef by* G. C. B. Hoffman *en Utrecht* R. de Meijere, 1767. *behalven het Voorwerk* 426 *bladzyden in groot Octavo.*

DIt Werk is geschikt om een ieder af te schrikken van de Vrygeestery; wel byzonder om onnadenkende Spotters

met God en Godsdienst tot inkeer te brengen, of hen, enigermate tot inkeer gekomen zynde, op te wekken, om een recht gebruik te maken, van de genade die God hen verleent, en verder ter zaligheid aenbied. Het behelst ten dien einde, na ene voorafgaende ontvouwing van de algemene oorzaken des Ongeloofs, een verhael van de bekeering van verscheiden *Atheïsten* en *Naturalisten*, strekkende grootlyks om te doen opmerken, hoe ze tot het Ongeloof vervallen, en ter Bekeeringe gekomen zyn; in welk ene ongerustheid hunne eigen gronden hen gebragt hebben, en aen welke smertlyke gemoedsaendoeningen ze bloot gesteld zyn geweest, op het bezef van de verkeerdheid hunner beginselen. Na deze verhalen, die men verzekert ten volle getrouw en echt te zyn, vind men hier nog enige verhandelingen, die insgelyks door verscheiden voorbeelden opgehelderd worden. en welken dienen om te toonen, de kwade gevolgen des ongeloofs in dit leven, de rampzalige vrugten des ongeloofs in de uure des doods, en de mogelykheid van de bekeering der ongeloovigen; waer by nog komt een Aenhangsel, behelzende de gedachten van den Heer *Haller* over de practicale gevolgen des ongeloofs. —— Alles is zeer wel ingericht naer het hoofddoelwit des Autheurs, en men vind hier by een verzameld, 't geen in verscheiden Schriften verspreid is; dat voor zommige Lezers zyne nuttigheid kan hebben. —— Wy zouden hier veelligt op het een of ander voorbeeld een weinig staen blyven; maer vermits een ander Stukje van dien aert, ons onder het doorbladeren van dit Werk ter hand gekomen, ons een soortgelyk voorbeeld aen de hand geeft, worden wy bewoogen om hier van af te zien.

Gods Genade en zyn vrymagtig Albestuur ontdekt in de zeldsame levens gevallen, en zonderlinge Bekeering van den Wel Eerw. Heere JOHN NEWTON, *Predikant te Olney in Buckinghamshire, door hem zelf beschreven in XIV Brieven. In het Nederduitsch vertaald. Te Rotterdam by* P. Holsteyn, 1767. *in Octavo* 236 *bladzyden.*

DE Eerwaerde Heer *T. Haweis*, te *Aldwinckle* in *Northamptonshire*, de Uitgever dezer Brieven in de Engelsche Tale, verzekert ons, dat de Eerwaerde Heer NEWTON deze Brieven, op zyn verzoek, aen hem geschreven heeft, dat dezelven een volkomen waer verhael behelzen, en met

toeſtemming van den Autheur het licht zien. *Ze* behelzen een bericht van 's Mans levensloop, met aentekeningen van, en aenmerkingen op, verſcheiden byzondere gevallen zynes levens, waar in hy, zynes oordeels, de hand ener byzondere Voorzienigheid over zyn perſoon ontdekt, en onder welken hy trapswyze tot een Godsdienſtig leven opgeleid, en daer in bevestigd is. —— Het algemene beloop der zake komt hier op uit. —— Hy had in zyne jeugd ene Godsdienſtige Moeder, die hem Godsdienſtige denkbeelden inboezemde; doch hy verloor dezelve al vroeg. Tot jaren van onderſcheid gekomen zynde verviel hy tot ene ſlordige levenswyze; echter bleven hem nog enige indrukzels van den Godsdienst by; doch ze verzwakten allenskens, en hy ſloeg eerlang over tot een volſtrekt Godloos leven. Ter zee vaarende was hy ene reeks van wederwaerdigheden onderhevig, die hem aen de grootſte rampen bloot ſtelden, en hy zag zich menigwerf op ene aenmerkelyke wyze voor het uiterſte verderf behoed, en als uit de handen des doods gered. Dit nogtans had een langen tyd geen, of niet dan een voorbygaand indruk op zyn gemoed; tot dat eindelyk een dreigende ſchipbreuk hem tot inkeer begon te brengen; het welk vervolgens den grondſlag lei tot de verbetering van zyn gedrag. Deze verbetering was wel niet beſtendig, doch ze was echter van dien invloed, dat ze hem bewaerde voor grove uitſporigheden, en hy werd vervolgens allenskens, inzonderheid onder de verkeering met enigen der zogenaemde Methodisten, in enen Godsdienſtigen wandel bevestigd, en eerlang een Leeraer van dat Euangelie, dat hy voorheen beſpottede. —— Het verhael is, in den ſmaek zulker Lieden, niet kwalyk opgeſteld, en in zo ver niet te wraken.

Offerhande des Lofs. Door CHARLOTTA AMELIA BONVOUST. *Te Utrecht by* A. van Paddenburg, *behalven het Voorwerk* 122 *bladzyden in groot Quarto.*

EEn nauwkeurig en onderſcheiden bericht van de gemoedlyke bevindinge der Vrouwe *Bonvoust*, van haren eerſten inkeer, tot op haren bevestigden ſtand. *Ene gelofte gedaen hebbende van den Heer, by uitkomst, ſchryvende te zullen eeren,* ſtrekt dit geſchrift ter vervullinge harer gelofte. Men moet hier de welmenendheid in acht nemen, en gedachtig zyn, dat we allen niet even eens over den Godsdienst konnen denken. In den ſmaek van onze Schryfſter denkende, zal men 't Stuk geleidelyk en ſtichtelyk oordeelen, maer in een tegengeſtelden

den smaek zynde zal zodanig een geschrift vreemd voorkomen; en verscheiden bedenkingen onderhevig zyn. Wat hier van ook zy, de uitvoering is zeer byzonder; zo in 't verhael zelve, als in 't cieraed van den Titelplaet, en vier Vignetten; 't welk dit Stuk, onder deze soort van schriften, waerlyk opmerkelyk maekt. De manier van denken, waer aen men gewoon is, maekt een zeer krachtigen invloed op 's Menschen gemoed, en geeft dus, boven al in 't Godsdienstige, aenleiding tot zeer verschillende bevindingen.

De Hedendaagsche Historie, beschreeven door een Gezelschap van Geleerde Mannen in Engeland. Uit het Engelsch vertaald enz. IV Deel II Stuk. Te Leiden by P. v. d. Eyk enz. *behalven de Bladwyzers* 397 *bladz. in Quarto.*

DE vroegere Turksche Geschiedenissen, tot op den tyd van *Jenghiz Khân*, in 't voorige Stuk ontvouwd zynde, zo neemt dit tegenwoordige een aenvang met de oprechting van het groote *Mogolsche* of *Mungl Ryk*, door den beroemden *Jenghiz Khân*, onder wien de *Mogollen* en *Tartaren* verenigd zyn, en die, als *de groote Khân der Mogollen en Tartaren*, de grondlegger geweest is van een zeer wyd uitgestrekt Ryksgebied. —— De oprechting van dit Ryk, door *Jenghiz Khân*, en deszelfs uitbreiding en bevestiging door zyne Opvolgers, tot op den dood van *Hûpilay* of *Kublay Khân*, den zesden Keizer van dat Ryk, die ook over geheel *China* heerschte, word hier in 't breede, en zo onderscheiden als de natuur der berichten toelaet, voorgedragen; en behelst dus het voorgevallene in die gewesten, zedert het jaar 1176 tot op het jaar 1294 onzes Heeren. Het geheele beloop dezer geschiedenisse bestaet genoegzaem uit eene aeneenschakeling van krygsverrichtingen, waer door een Vorst, die slechts een gering landschap onder zyn gebied had, zyne heerschappy gestadig uitzettede, en welke zyne Opvolgers op eene dergelyke wyze nog verder uitgebreid hebben.

Zie hier wat wel byzonder aenleiding gaf tot den grooten inval der Mogollen en Tartaren, in de zuider deelen van Asia, die van zo verbazende gevolgen geweest is, dat het eene gedeelte voor, het andere gedeelte na, zich aen den *grooten Khân* hebbe moeten onderwerpen. —— Na dat *Jenghiz Khân* alle de Turksche stammen onder zyne gehoorzaemheid gebragt, en de rust in zyne staten hersteld had, nam hy voor de vriendschap met zyne nabuuren aen te kwe-

 ken,

ken, en wel inzonderheid met *Soltân Mohammed Karazm Shâh*. Dit gelukte hem ook voor enigen tyd, 't welk den koophandel over en weder deed bloeijen; doch eerlang begon *Soltân Mohammed* ongerust te worden over de grootheid van den nabuurigen *Khân*; dit had ten gevolge minder betoon van agting, en 'er ontstonden wel eens tergende vyandlykheden, van de zyde der Onderdanen des *Soltâns*. Doch *Jenghîz Khân* liet 'er zich niet door bewegen om den Soltân den oorlog te verklaren, in tegendeel besloot hy, als hebbende een oogmerk om zyne onderdanen door den koophandel te verryken, en hunne zeden, door het verkeeren met vreemdelingen, te beschaven, met hem in vrede te leven, en zelfs een vast bondgenootschap aen te kweken: dan dit besluit werd in het jaar 1218 door het volgende geval overdwarst.

„ De goede orde, en volkome veiligheid voor de reizigers, welke *Jenghîz Khân* in zyne heerschappyen gemaakt, en ingesteld had, lokte de kooplieden van alle kanten derwaarts; en onder anderen uit *Groot Bukharië*, 't welk onder *Soltân Mohammed* stond. Toen 'er sommigen van deze laatsten met zeer kostelyke koopmanschappen waren aangekomen, liet ze *Jenghîz Khân* by zig komen, maar zy eischten zulk een buitensporigen prys voor hunne waren, dat hy 'er zeer over vertoornd wierd; en als hy hun meer dan duizend kisten met allerleie soorten van kostelyke waren vertoond had, zeide hy tot hen: Dat ze hier aan wel konden zien, dat het de eerste maal niet was, dat hy zulke koopmanschappen gekogt had: maar dat, naardien ze hem zo onbeschaamd durfden overeischen, hy voorgenomen had hen met dezelve soorte te betalen, en dus liet hy hen hunne goederen, zonder iets daar van te kopen, weder mede nemen. Hier op ontbood hy wederom andere kooplieden, met diergelyke waren, en begon verscheide partyen te bedingen; maar zy, gewaarschuwd door 't gene hunne landsgenoten gebeurd was, zeiden tot den Khân, Dat ze het aan hem lieten om zo veel voor hunne goederen te geven als het hem geliefde; en dat, zo hy 'er al niets voor wilde betalen, hy die evenwel na zig kon nemen, en dat zy 'er wel te vrede meê zouden zyn. Dit antwoord was zeer wel na *Jenghîz Khâns* zin: want hy liet hun niet alleen de dubbelde waarde voor hunne goederen betalen; maar gaf hun ook vryheid om de rest daar van in zyn leger te verkopen, zonder dat hy den eersten iets het allerminste vergunde.

„ Op het vertrek dezer kooplieden na hun eigen land, nam

de Khân de gelegenheid waar om 't gene hy beraamd had ter uitvoeringe te brengen. Hy zond met hun vier honderd en vyftig kooplieden van zyne eige onderdaanen, om in des Soltâns staten te handelen. Zy werden verzeld van *Mohammed* van *Karazm*, *Ali Khoja* van *Bokhâra* en *Yusef* van *Otrar*, drie van zyne hofbedienden, als gezanten aan dien Monarch, met een zeer beleefden brief, behelzende, dat hy zyne kooplieden, gedurende hun verblyf in zyn ryk, zo wel gehandeld had, dat hy zig vleide, dat de Soltân het zelve aan zyne Onderdaanen zou doen, welke om handel te dryven na zyn gebied reisden: dat hy by zyne belofte bleef, om als een goed vader met den Soltân te handelen; en staat maakte, dat hy ook, van zyne zyde, als een goede zoon, ten opzigte van hem zou te werk gaan, en dat deze verbintenissen, van weerskanten naargekomen, hunne beide ryken, en tevens ook hunne glorie zouden vergroten.

„ Na dat de gezanten door *Mogulistân*, *Karakitay* en *Turkestân* gereisd waren, kwamen ze eindelyk te *Otrâr*, ook *Arabi Karab* geheten, zynde eene stad van groten koophandel, gelegen ten noorden der riviere *Sihan*, thans *Sir* genoemd, in het westeinde van *Turkestan*, doch onderhorig aan Soltân *Mohammed*. Zy gingen terstond den gouverneur begroeten, zynde een volle neef van des Soltâns moeder, welke hem den naam van *Gaghir Khân* had gegeven. De kooplieden gingen insgelyks by hem hunnen pligt afleggen, en hem eenige geschenken aanbieden; doch als iemand van hun, zynde een zyner oude kennissen, hem onbedagtelyk by zynen eersten naam *Inaljik* noemde, nam hy dat zo euvel, dat hy, zonder verdere pligtpleginge, de gezanten en kooplieden liet aanhouden, en vervolgens een bode afvaardigde om den Soltân kennis te geven, dat 'er te *Otrâr* vreemdelingen waren gekomen, welke zig wel voor kooplieden en gezanten uitgaven; maar dat, naardien hy sterke redenen had om te vermoeden, dat ze iets kwaads in den zin hadden, hy hen had laten aanhouden, tot dat hy zou weten, hoe hy met hun gehandeld zou willen hebben. *Mohammed* gaf hem, zonder de zaak nader te onderzoeken, bevel om hen terstond ter dood te brengen, welk vonnis *Gaghir Khân* ook strikt uitvoerde, en alle hunne goederen ten behoeve van den Soltân verbeurd maakte.

„ Na beneden deze zaak word, (*) door de Schryvers, van

(*) [*Na beneden deze zaak word*. Dit is eene zeldzame uitdrukking, veelligt komt 'er ene drukfout by; *en na beneden word deze zaak* wil mogelyk zeggen, *het laatste gedeelte dezer geschiedenisse word*.]

van *De la Croix* gebruikt, eenigzins anders verhaald. Zy zeggen ons, dat *Jengbiz Khân* een gezant met de *Karazmier* kooplieden zond, welke verzeld waren door honderd en vyftig *Mogulsche* kooplieden; vier van welke het voornaamste bewind over den handel hadden; dat hy ook beval, dat alle hunne vrouwen, en grote heeren eenigen hunner bedienden met de kooplieden zouden zenden, om het fraeiste, 't welk ze in de landen, daar ze door reisden, vonden, te kopen; dat de meeste van dit grote gezelschap *Mohammedanen* waren; en dat, tot meerder veiligheid, de wagten op de wegen, welke al reeds in zyn gebied waren aangesteld, verdubbeld waren, dat ze te *Otrâr* gekomen zynde, de gouverneur, welken ze *Gayer Khân* noemen, hen zeer beleefd ontving, en beloofde aan den Soltân van hunne aankomste aanstonds kennis te zullen geven; dat de gezant, misleid door zyne vriendelyke behandeling, al te openlyk van het geld sprekende, 't welk de kooplieden by zig hadden, de gierige gouverneur, met oogmerk om zig met dien buit te verryken, hen in zynen brief aan den Soltân als verspieders beschreef, welke zeer naeuwkeurig vernamen naar de sterkte der bezettingen, en 's lands krygsmagt, met oogmerk, zo hy voorgaf, om de zwakste zyde, waar door men in zyn ryk kon vallen te ontdekken; dat hy hier op, bevel hebbende ontvangen, om op de Moguls een wakend oog te houden, met magt, om in deze zaak, zo als het hem goed dagt, te handelen, een besluit nam den gezant en zyn gehele gezelschap, vier honderd en vyftig in getal, van kant te helpen; dat hy ze, tot dit einde, liet nodigen om in zyn paleis te komen huisvesten, waar hy hen allen, den eenen na den anderen, in 't heimelyk liet ombrengen, en zig vervolgens van hunne schatten verzekerde.

„ Niet tegenstaande de verraderlyke gouverneur alle mogelyke omzigtigheid gebruikte, om zyne misdaad verborgen te houden, op dat ze niet tot *Jengbiz Khâns* kennis mogt komen; egter had een der kooplieden het geluk van den moord te ontkomen, en bragt 'er dien vorst tyding van; welke, op het verhaal van zulk eene onverwagte en verfoeilyke daad, zig ten uiterste verwoed maakte, en, na dat hy onmiddelyk bevelen tot het verzamelen van zyne krygsmagt had laten afgaan, aan den Soltân deed weten (*), dat, vermits

(*) „ Volgens Abu'lfaray, werden 'er drie gezanten afgezonden, anderen zeggen maar een, welke het onderwerp van hun ge-

mits hy, door zulk eene snode daad alle de verbintenissen tusschen hen verbroken had, hy hem van nu af aan voor zynen dodelyken vyand verklaarde, en dat hy door eenen fellen oorlog wraak over hem zou nemen. Men zegt, dat, toen de Khân aan zyne kinderen, en de grote heren van zyn hof, de geschiedenis van den moord te *Otrâr* verhaalde, hy dien met zulke akelige verwen afmaalde, dat hy alle harten met droefheid en toorn vervulde, en het ombrengen van zyn gezant met zulk eene hevigheid uitdrukte, dat het niets dan wraakzugt en verwoedheid tegens Soltân *Mohammed* inboezemde, zulks dat ze hem voor een monster hielden".

Hier op volgde, naer uitwyzen der verdere geschiedenisse, ene zeer groote toerusting, en voorts een bloedige oorlog, die den Soltân *Mohammed* in 't jaar 1220 alle zyne Staten deed verliezen, terwyl hy ter nauwer nood, met de vlugt, de handen zyner vyanden ontkwam, en afgemat, door moeite en verdriet, op 't eiland *Abaskun*, aan de pleuris overleed.

gezantschap met zulk eene hevigheid ontvouden, dat de Soltân, in plaats van zyn gouverneurs misdaad kwaad te keuren, den gezant liet ombrengen. Hy voegt 'er by, dat *Jengbiz Khân* zo aangedaan was over deze barbaarsche behandeling, dat hy drie dagen lang weende, en niet eeten, noch rusten kon, tot dat alles in gereedheid was gebragt, om zig over dien hoon te konnen wreken".

Historie van Groenland, behelzende eene nauwkeurige beschryving van 's Lands ligging, gesteldheid, en natuurlyke zeldzaambeden, den aart, zeden en gewoonten, der Inwooneren aan de Westzyde by de Straate Davis; 's Lands aloude en nieuwe Geschiedenissen: en in 't byzonder de Verrichtingen der Missionarissen van de Broeder Kerk, door welken twee Gemeenten van bekeerde Heidenen, aldaar gesticht zyn; alles in eigen Persoon onderzocht en opgesteld, door DAVID CRANZ. *III Deelen, in groot Octavo, met Plaaten. Te Haarlem, by* C. H. Bohn *en te Amst. by* H. de Wit, 1767.

ZORGDRAAGER, ANDERSON, en EGEDE, zyn als Beschryvers van de noordlykste deelen des Aardkloots beroemd, en in elks handen: hier doet zich de Heer CRANZ op, om het zyne toe te brengen tot volmaaking der beschryvingen, die wy reeds van de gemelde gewesten hebben: hy erkent de verdiensten zyner Voorgangeren, en merkt, wat de

de Natuurlyke Historie betreft, zyn werk kan als een verklaaring en aanvulling van de Beschryving door den Eerwaarden EGEDE in 't licht gegeeven. —— De Historie, welke wy thans voor ons hebben, is in vyf Hoofd-Afdeelingen onderscheiden. De Iste bevat de Ligging en gesteldheid des Lands. De IIde handelt van de Dieren en Planten. De IIIde beschryft de *Groenlandsche* Natie, in haare leevenswyze, zeden, gewoonten, godsdienstige begrippen, deugden en ondeugden; De IVde stelt ons voor oogen de Geschiedenisse des Lands. Hier heeft de Heer CRANZ alle moeiten aangewend om alle de berigten, die hy, dien aangaande, hadt opgespoord, naa zyne te rugkomste, uit de fonteinen zelve, te scheppen; het een met het ander te vergelyken; 't *Verlooren Groenland* uit TORFÆI *Groenlandia antiqua*, en uit de berigten, die de Zendelingen der Broederschappen, in de tien laatste jaaren, nopens de Oostzyde, verkreegen hadden, als ook de afkomst der tegenwoordige Wilden, en het uitsterven der voormaalige *Noorweegsche* Inwooneren, volgens de waarschynlykste vermoedingen, op te maaken en te beschryven. De Geschiedenis der eerste Volkplantinge en bezendinge naa dit land, tot op het jaar 1736, is een uittrekzel, uit het *Verbaal van het begin en den voortgang der zendinge na Groenland, uitgegeeven door den Heer* EGEDE. Deeze vier Boeken maaken het eerste Deel uit. De Vde en laatste Hoofdafdeeling, die de twee volgende Deelen beslaat, is de Geschiedenisse van de zendinge der Broederen na *Groenland*; opgemaakt uit de dagverhaalen, en eenige brieven der Zendelingen; dit Verhaal begint van het jaar 1733 en loopt tot het jaar 1762. Hier aan zyn twee byvoegzels gehegt, behelzende het eene uittrekzels van brieven door bekeerde *Groenlanderen* geschreeven, en het ander het leeven van den *Missionaris* FREDERIK BÖHNISCH.

Dit is de hoofdzaaklyke inhoud van het Werk, waar uit wy nu het een en ander, tot een staaltje van 's Mans schryfwyze, zullen mede deelen. —— Wegens het *Dryfhout* geeft de Heer CRANZ ons deeze aanmerkingen. „ De Stichter der natuur aan dit koud en steenachtig land, den groei des houts ontzeid hebbende, heeft hy zorg gedraagen, dat de stroom der zee ten deele zonder, ten deele, en wel meest, met het ys te gelyk, veel hout met zich brengt, en tusschen de Ylanden zitten laat. Ware dit zo niet, hadden wy geen hout om te branden, en de arme Groenlanders, die wel geen hout, maar spek gebruiken om te branden, hadden dan geen hout, om hunne huizen te dekken, hunne tenten op te

richten, hunne booten te bouwen, of hunne pylen te vervaardigen, waar mede zy zich voedzel, dekzel, en spek om te lichten, te warmen en te kooken bezorgen moeten. Het zyn ten deele groote met den wortel uitgerukte boomen, die door een veeljaarig omdryven, en aan het ys stooten en wryven, zo wel van takken als schortsen geheel ontbloot, en door groote houtwurmen doorvreeten zyn. Weinige van dit Dryfhout zyn wilgen-elzen en berken-struiken, die uit de Siörden, in het zuiden komen; insgelyks groote stammen van abeelen-hout, die wel verder van daan moeten komen. Het grootste gedeelte echter is greene-en denne-hout. Men vindt ook veel hout met zeer fyne aderen en weinig takken, 't geen ik voor Lorken-hout houde, dat gemeenelyk op hooge steenachtige bergen groeit; als ook een digt roodachtig hout van aangenaamer geur, dan het gemeene denne-hout, met kenbaare dwars-aderen, welke ik van één zoort houde met het op de hoogste *Puntnèzbergen* wassende, schoone en naar den Ceder ruikende *Zirbel-hout*, waar mede de kamers bekleed worden.

„ Dus kan men wel nagaan, dat dit hout uit een wel vruchtbaar, doch tevens koud en bergagtig gewest zynen oorsprong hebben moet. Maar waar dit gewest zy valt bezwaarelyk te bepaalen. Uit het nabuurig America, by voorbeeld van *Terra Labrador*, kan het niet komen, door dien het gemeenelyk met het ys komt, 't welk met den stroom niet daar van daan, maar derwaards heenen dryft. Wilde men zeggen dat het uit *Canada* kome, en met den stroom noord oostwaard dryve, tot het valle in den stroom, die van Spitsbergen afdaalt, en herwaards gedreeven worde: zo moest 'er toch eenig hout van dien landaart, als eiken, onder gevonden worden; dat, buiten eenige planken van verongelukte scheepen, zich hier in 't geheel niet zien laat. *Ellis*, die het ook in *Hudsons bay* gevonden heeft, verhaalt, pag. 132, dat zommigen het uit Noorwegen afleiden; nogthans gelooft hy, dat de sterke noord-westlyke winden deezer streeken het zouden beletten herwaards te komen; zo als de hevige stroomen, die uit de *Straate Davis* en *Hudsons-bay* zuidwaards gaan, het zelve in den weg moesten zyn, wanneer het van de Americaansche kust zoude afzakken. Hy leidt het dan zelfs uit het zuidelyke gedeelte van Groenland af, en grond zyn gevoelen op een misgevat naricht van den eerwaardigen Heere *Egede*. Deeze spreekt wel van Berken en Elzen, die een schenkel dik zyn; maar het Dryfhout bestaat uit pynboomen, diergelyken hier in 't geheel niet wassen en dikwils zo groot zyn als een mast-boom.

„ Ik

„ Ik wil toch deeze zonderlinge zaake een weinig verder naspooren. Dat het met den ſtroom en het ys komt is eene vastgeſtelde zaak. Dit ys komt uit het Oosten. Waar de grootſte meenigte van Dryf hout gevonden wordt, daar moet het ook van daan komen, en hoe verder men het beſpeurt, hoe verder men deszelfs oorſprong hebbe op te zoeken. Nu wordt het by Ysland meer dan wel hier ter plaatſe gevonden, en zo veel ik uit eenen ouden Hollandſchen *Zee-ſpiegel* zien kan, zo vindt men ook ten zuiden van *Jan-mayen yland*, in den 75ſten graad, twee houtbogten, daar insgelyks met het ys zo veel hout in gedreeven wordt, dat men 'er een ſchip mede bevrachten kan. Men moet derhalven deszelfs oorſprong nog verder of tegen de Pool of tegen het Oosten zoeken. Schoon 'er nu onder de Pool al land ware, zo konde het hout daar ter plaatſe zo min waſſen als in Groenland. Het moet gevolglyk uit Siberien of het Aſiatisch Tartaryen komen; waar het door de wilde bergwateren, opgezwollen van den regen, die geheele plekken, zo van het land als van de rotſen, met de boomen wegſpoelen, van de bergen afgeſcheurd, in de grooter rivieren nedergeſtort, en ter zee ingevoerd wordt. Van hier wordt het te gelyk met het dryfys door den Oostlyken ſtroom naar de Pool gedreeven, en dan met den ſtroom, die, *Spitsbergen* voor by, uit het Noorden vloeit, tusſchen *Ys* en *Groenland* oostelyk heenen *Staatenhoek* om, in de *Straate Davis*, tot op den 65ſten graad, gevoerd. Door dien nu deze ſtroom aldaar afneemt, zo dringt het niet verder naar het noorden, waarom men het zelve by en over *Disco* niet meer vindt, en de weinige overblyfzels van dit hout worden door eenen tegenſtroom westwaard naar America gedreeven.

„ Ik heb ook in *Gmelins* reize, door Siberien, het een en ander aangaande dit Dryf-hout gevonden. Het Rusſisch vaartuig, dat in den jaare 1735, ter ontdekkinge eener noordoostlyke doorvaart, op hoog bevel, uit de rivier *Lena* naar *Kamtſchatka* vaaren zou, trof in zyne winterhaven eene menigte groot Dryf-hout aan, waar van zich het manſchap huizen bouwde. De Schryver voegt 'er deeze aanmerking by (*). „ Men vindt aan de ys-zee, op twee honderd Werſten (†) verre van den oever, geene bosſchen, en nochthans de zee by de oevers met hout bedekt, 't welk van elders zodanig aangedreeven wordt, dat op veele plaatſen, als het wa-

(*) Tom. II. p. 415.
(†) 7 of 8 maaken eene duitſche myl.

ware, hooge bergen van Dryfhout opgeſtapeld ſtaan. Het beſtaat geheel uit Lorken-boomen en dennen'. Naar luid der narichten van dien Schryver vindt men tusſchen den *Ob*- en *Jeniſei*-ſtroom aan den zee-oever, ook groote hout-hoopen van cederen en dennen. Het friſche hout ligt digt aan den oever, en verder landwaard in vindt men verdorde en verrotte ſtammen. By de rivier *Tura*, die zich in den *Ob* ontlast, en op meer plaatſen van Siberien, als ook op het *Riphaiſche* gebergte, dat Siberien van Rusland ſcheidt, groeit wel geen eiken en beuken, evenwel eene menigte Pynboomen-hout, en in 't byzonder de zogenaamde Siberiſche *Ceder*, die, volgens de beſchryving, met den bovengemelden *Zierbel-boom* over een komt. Zou 'er nu, volgens opgave van dezelfde narichten, tusſchen de *Jeniſei*- en *Lena*-ſtroom aan den zee-oever geen Dryfhout gevonden worden, en oostwaard af van den *Lena*, alwaar het toch by groote hoopen ligt, niet uit het land kunnen komen, door middel van de rivieren, die tot by *Kolyma* ſlechts klein en ondiep zyn: zo moest men een groot gedeelte van dit Dryfhout nog verder heen opſpooren. Nu vindt men dit Dryfhout ook op de kust van *Kamtſchatka*, daar nochthans geene dennen waſſen, maar volgens het verhaal der inwooneren door eenen oosten wind, en dus vermoedelyk uit het tegen over liggend America, aangedreeven worden. (*) Door dien nu de beweeginge der zee, en gevolglyk ook de meeste en ſterkſte ſtroomen van het oosten naar het westen gaan, konde men ligt op de gedachten vallen, dat een gedeelte van dit hout door den *Ob* uit Siberien, maar ook een gedeelte uit de westzyde van America, om *Kamtſchatka* heenen, tot aan den *Lena* kome, van waar zich dan een party nader naar de *Pool* heen; van daar naar Spitsbergen, en vervolgens naar Groenland wendt".

Indeezervoege, ſchoon in allen deele zo breedvoerig niet, behandelt onze Schryver de Natuurlyke Historie van Groenland. Zyne beſchryving van de Groenlandſche Natie laat zich met plaiſier leezen, en komt ons zeer nauwkeurig voor. Van de Weetenſchappen der Groenlanderen zullen wy iets, ten voorbeelde, overneemen.

„ By de Groenlanderen vindt men, (ſchoon dit anders by veele woeste volken, die ook niets kunnen aantekenen, gevon-

(*) MULLERS verzameling der Rusſiſche geſchiedenisſen, III Band, pag. 67. de inwooners visſchen groote balken tusſchen de Ylanden op, en onderſtutten met denzelven hunne van aarde opgebouwde huizen".

vonden wordt,) geen eenig heldendicht, dat eene overlevering van de ontmoetingen of bedryven hunner voorvaderen vermeldt. Van dezelven weeten zy niets, dan dat zy kloek ter jagt geweest zyn en de Noormannen verslaagen hebben: daar en tegen munten zy uit in hekeldichten en gezangen.

„ In de geslachtrekeningen zyn zy redelyk bedreeven, kunnende dikwyls eene geslachtlyst van tien voorouderen, nevens alle byzondere takken van afstammelingen opnoemen, 't geen menig arm Groenlander in zynen nood te stade komt: want niemand hunner schaamt zich zyner arme nabestaanden, en hem die bewyzen kan, met eenen welgegoeden Groenlander, hoe verre ook vermaagschapt te zyn, zal het ten tyde van armoede, aan geen onderhoud ontbreeken. Hier by heb ik nog aan te merken, dat de Groenlanders het vermogen en de bekwaamheid tot den arrebeid voor de eenige, ten minsten voor de voornaamste deugd, ja voor hunnen adel houden, ook stellen zy, dat deeze aart of hebbelykheid van den Vader op den Zoon erve.

„ De schryfkunst bezitten zy in 't geheel niet. In voorgaande tyden waren zy zelfs beschroomd, om een brief, dien men aan dezen of geenen gericht hadt, mede te neemen, of eenig boek aan te raaken, in dat vermoeden, dat het toverye zy, dat iemand uit een weinig zwart op wit de gedachten van eenen anderen weeten of raaden kan: ook maakten zy zich de verbeelding, dat de Priester, die hun de Goddelyke geboden voorlas, uit het boek eene stemme vernemen moest. Thans echter zyn zy gaerne overbrengers van brieven, niet alleen om het loon, dat ze 'er ryklyk voor ontvangen, maar ook door dien zy 't zich eene eere rekenen, de stemme van eenen Heere door het land te draagen. Sommigen der Groenlanderen hebben zelfs eischen en Obligatien den kooplieden in geschrift reeds gezonden, tekenende, het geene zy begeerden, door middel eener uitgebrande koole op een stuk vel, en het getal der dagen, wanneer zy betaalen zouden, aanwyzende door zo veele streepen. Zy hielden ook het gegeeven woord stiptlyk, en scheenen slechts verwonderd te zyn, dat een wys en schrander Europeer hun schilderen niet zo wel, als zyn eigen krabbelschrift, begrypen of verstaan kon.

„ Wat hunne tydrekeninge betreft, dezelve strekt zich ook niet verre uit. Zy rekenen jaaren en dagen naar winters en nachten, en kunnen tot het twintigste jaar omtrent weeten, hoe veele winters iemand geleefd heeft; maar verder kunnen zy niet tellen. Echter hebben zy thans van de aan-

kom.

komste des eersten Zendelings, en eeniger daar na gevolgde bekende Europeaanen, als ook van het aanleggen deezer of geener volkplantinge, zekere tydperken te rekenen begonnen, waar door zy nu in staat zyn om te verstaan te geeven, die werdt by de aankomste of 't heen gaan van dien gebooren, toen men eijeren verzamelde en zee-honden ving: want door deeze uitdrukkinge: *men verzamelt eijeren* of *men vangt zee-honden* verdeelen zy het jaar. Te weeten zy rekenen van het *Solstitium hyemale* of den kortsten dag des winters, dien zy door de straalen der zonne aan de klippen, op eenige dagen na, redelyk wel bepaalen kunnen, drie volle maanen tot op de lente; maar den tyd van het *Æquinoctium*, of wanneer dag en nacht even lang is, weeten zy niet te bemerken. Ten deezen tyde nu verkiezen zy voor hunne winterwooningen de tenten. Wanneer zy de maane viermaal hebben vol gezien (in April naamelyk) weeten zy, dat zich de kleine vogels vertoonen, en de raaven eieren leggen. De maane ten vyfden maale volgroeid geweest zynde, komt de tyd, dat de *Angmarsêt* en de zee-honden, vergezeld van hunne jongen, te voorschyn komen. Wanneer de maane ten zesden maale volkomen is, broeit de Eider-vogel zyne eieren. Door dien de Groenlanders echter, in de klaare zomernachten, de maane niet meer in aanmerkinge kunnen neemen, zouden zy zeker in hunne tydrekeninge verwarren, ten ware zy zich voor een gedeelte naar het toeneemen der Eider-vogelen en der zee-honden in grootte en gedaante, en gedeeltlyk naar het schynen der zonne op de bergen en klippen regelden; waar door zy in staat gesteld worden, om, met genoegzaame bepaalinge van tyd, te zeggen, wanneer de zee-honden, visschen en vogels, hier of daar heen trekken zullen, en wanneer de tyd vorderen zal, om hunne winterwooningen van geleeden schade te herstellen, welke wooningen zy, in 't algemeen, kort na den 29sten September of St. Michiel betrekken.

„ De verdeeling van den nacht regelen zy naar het op of ondergaan van zekere starren, en die van den dag naar de ebbe en den vloed, schoon zy daar in naar het wassen of aanneemen der maane geduurige veranderingen dienen te maaken. —— Zy gelooven, dat de Aardkloot op zekere zuilen rust, die van ouderdom dermaaten bros zyn, dat zy dikwyls kraaken, weshalven, ten ware de *Angekoks* dezelve geduurig herstelden (om 't welk te bewyzen die tovenaars zomtyds het een of ander stuk van een vermolmd hout vertoonen) de Aardkloot reeds voor lange zou zyn ingestort.

Den Hemel plaatsen zy op eenen hoogen spitsen berg in het noorden, op den welken zy vastſtellen dat hy zich rond draaije.

„ De Hemelsche ligchaamen zyn, naar hunne wanbegrippen, Groenlanders of dieren, die, in voorgaande tyden geleefd hebbende, door zekere nadeelige noodlottigheden derwaard heenen gevaaren zyn, en, naar het onderscheid der spyze, eene witte of roode glinsteringe van zich af geeven. De *Planeeten*, die zich in hun loop ontmoeten, gelooven zy dat twee vrouwen zyn, die elkander bezoeken of met malkaêr twisten. De losse of verschietende starren zien zy voor zodanige zielen aan, die uit den hemel nu en dan ter hellevaart heenen gaan. De starren onderscheiden zy door byzondere naamen: zo noemen zy, by voorbeeld den *Ursa major* of grooten Beer *Tukto*, het Rendier; het Zevengesternte, *Kellukturset*, dat is een hoop honden, die eenen beer vervolgen, èn naar dit gesternte regelen zy de nacht-tyden; de *Gemini* of tweelingen *Killab Kuttuk*, des hemels borstbeenen; den gordel van *Orion*, *Siektut*, de verwilderden, of afgedwaalden, om dat zy, ter zee-honden vangste uit zynde, en hunne wooningen niet weder kunnende vinden, derwaards opgenomen en onder de starren geplaatst zyn. —— Zon en Maan houden zy voor natuurlyke zuster en broeder. —— Het Noorderlicht houden zy voor de zielen der afgestorvenen, die in den hemel met den bal speelen, en ten dans gaan. Wanneer het blixemt, gelooven zy, dat twee vrouwen een zeehondenvel, dat gedroogd is, uitrekken, door wiens wappering de donder zou veroorzaakt worden. De regen zeggen zy is het overloopend water uit den hemelschen vyver; en zo de dyken doorbraaken, zou de hemel, dus denken zy, invallen".

Van vry algemeenen smaak zal 't geen, in het eerste Deel, voorkomt, weezen; doch de twee andere Deelen zullen, op verre na, zo algemeen niet behaagen. Zy alleen, die de begrippen der Broederkerke toegedaan zyn, zullen ze met vermaak leezen. Dan wie ze ook leest zal zich moeten verwonderen over den arbeid door de Zendelingen aangewend en de moeilykheden van hun ondergaan, om den *Groenlanderen* hunne begrippen van den Christlyken Godsdienst mede te deelen. Wy zullen hier alleen melden, hoe veele Groenlanders, zedert het jaar 1739 tot tegen den herfst 1762, door hun gedoopt zyn: dit geeft de Heer CRANZ, uit het Kerk-boek der Broederen in deezer voege op.

„ Het getal te *Nieuw Herrnhut* beloopt een weinig meer

dan

tan 700, zonder de zalken te rekenen, die zy den voormaligen Missionaris *Drachart* hebben helpen doopen, of die ze, by het afzyn van den Deenschen Missionaris, verzogt zynde, op de volkplanting gedoopt hebben; en die 'er in *Lichtenfels* nog by gekomen zyn. Van deezen zyn nu reeds 250 by den Heere; en de Gemeente te *Nieuw Herrnhut* bestaat tans, na in den beginne ettelyken naar *Lichtenfels* te hebben laaten gaan, uit 421 gedoopten, onder welken zig 174 Avondmaals-leden bevinden. Behalven deezen zyn 'er nog 39 Leerlingen, en 11 onlangs eerst aangekomenen, zo dat het getal aller inwoneren 471 bedraagt.

„ Volgens de Koor-verdelingen zyn 'er tans 122 getrouwde lieden; 3 weduwnaaren; 62 weduwen, van welken 46 reeds in 't heidendom weduwen geworden zyn, en als zulke met haare kinderen haren toevlugt tot de Broeders genomen hebben; het getal der ongetrouwde Broederen, benevens zulke jongelingen, die reeds in de school gaan, en in den *Kajak* leeren vaaren, beloopt 101, en dat der ongehuwde Zusteren met de schoolmeisjes 116. Het getal der kleine jongens maakt 31 uit, en dat der kleine meisjes 25, dus te zamen 460 zielen.

„ Te *Lichtenfels* bevonden zig, volgens een in den zomer 1762 ontvangen berigt, 100 gedoopten, van welken 63 aldaar gedoopt zyn, doch de overigen zyn van *Nieuw Herrnhut* derwaards getrokken. Behalven deezen waren 'er nog 38 Leerlingen en 30, die eerst in dit jaar aldaar gekomen zyn, dus te zamen 168. 'Er bevinden zich 18 gedoopte huisgezinnen, die in twee groote huizen woonen, onder deezen zyn niet begreepen, de ongehuwde vrouwspersoonen en weduwen, die haare eigene huizen hebben, echter onder de huisgezinnen verdeeld zyn, om te dienen en daar door haar bestaan te vinden ". —— In het Iste Boek hadt de Heer CRANZ eene uitrekening medegedeeld, volgens welke het getal der Inwoonderen van *Groenland* nauwlyks 10000 zielen bedragen mag; en dan is het getal der Bekeerelingen vry groot, te meer als men in aanmerkinge neemt hunne verstrooide leevenswyze, die het Bekeeringswerk der Broederen zeer moeilyk en langwylig maakt.

Ten besluite van dit Berigt zullen wy nog iets uit het eerste Byvoegzel opgeeven, 't geen duidelyk toont hoe de *Groenlanders* de taal der Broederen wel geleerd hebben. In de Uittrekzels uit brieven van getrouwde Mannen komt ons onder anderen voor. „ Niets dan zyn bloed maakt ons zalig en vergenoegd. Ik bid hem derhalven, dat hy myn hart als

een vaatje onder zyn kruis gelieve aan te merken, en 't met veele druppelen van zyn bloed te vullen. Want dit in 't hart te gevoelen is toch iet dat alles overtreft; en dikwerf is het my, als of zyne zyde tans eerst doorstooken wierdt. Hier door wordt myn hart leevendig gemaakt en verblyd. En dit ligt my ook het naast, waar ik my immer bevinde, het zy te huis, op het land, of op de zee ". enz. —— Een ander schryft „ Ik verberg my dagelyks in 's Heilands geopende zyde, gelyk een vogeltje in de kloven der steenrotsen, en zyn bloed verkwikt my als een klein kind. Schoon ik in 't lichaamelyke dikwerf gebrek heb, myn hart heeft egter altoos zyn deel, en dit maakt, dat ik steeds vergenoegd blyve ". enz. Eene Weduw drukt zich dus uit. „ Ik gevoel in der daad, dat ik de slegtste ben onder myne Zusters, en dat wil ik ook gaarn zyn: want wanneer ik my zo arm en elendig gevoele, dan vertroost my de Heiland door zyne nabyheid. En dewyl hy my zo lief heeft, zo ben ik zeer beschaamd en myne ziel is met tedere gevoelens van nederigheid voor hem vervuld, en dankt hem voor zyn lyden en alle zyne wonden ".

Verhandeling over de Natuur, Oorzaaken en Geneezing der Zenuwziektens, Hypochondrie en Vrysterziekte enz. Door R. WHYT. *Uit het Engelsch vertaald en vermeerderd met een Vertoog over de Oorzaaken welken de Zenuwziektens in ons Land zo gemeen, en thans zo veel gemeener dan voorheen maaken; door* LAMBERTUS BIKKER M. D. en Lid van de Hollandsche Maatschappye der Wetenschappen.

Wy hebben van het Werk van den Heer WHYT een uitvoerig berigt gegeeven (*), doch wegens de bepaaldheid van ons bestek, op denzelfden tyd, niet van het bygevoegde Vertoog van den Heer BIKKER konnen gewaagen, 't welk wy nu by deeze gelegenheid zullen poogen te vervullen. Dat de Zenuwziekten in ons Land gemeen, en tegenwoordig gemeener zyn dan in vroeger tyden, meent de Schryver dat een iegelyk door eige opmerking ligt kan ontdekken, zonder dat het ander bewys nodig hebbe. De vraag is derhalve: *welke de oorzaaken zyn, die de Zenuwziekten in ons Land zo gemeen, en thans zo veel gemeener dan voorheen maaken?* De oplossing van deeze vraage, of de Verhandeling zelve bestaat of kan bekwaamelyk verdeeld worden in twee Deelen; in het eerste

(*) Zie *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* I D. bl. 246.

eerste wordt onderzogt welke de oorzaaken niet zyn, in het tweede welken ze inderdaad zyn. Dus komt eerst voor de byzondere gelegenheid van ons Land, en de eigenaartige gesteldheid van onze lugt, welke hoe algemeen van uitheemsche Aardryks-beschryvers en van onze eigen Landsgenooten, als aanleidelyk tot *Melancholie* aangemerkt, de oorzaak niet kan wezen; om dat hier in geene veranderinge gekoomen zynde, dezelve geene oorzaak kan zyn van de verandering, dat is te zeggen, vermenigvuldiging van Zenuwziekten. De Heer BIKKER merkt hier by aan, dat men niet altyd het zelfde denkbeeld aan het woord *Melancholie* heeft gehegt, en van de Zenuwziekten, nu zo by ons genoemd, heeft onderscheiden; en schoon wel dikwils het een het ander voortbrengt, en zy beiden gepaard gaan, echter ook wel afzonderlyk voorkoomen. Het gebrek van deeze onderscheiding wel op te merken, meent Hy, heeft gemaakt, dat men het gene op deeze kon gepast worden ook tot gene heeft overgebragt; en 't gene eenigzins aanleiding kon geeven tot het eerste, ook voor de algemeene oorzaak aangezien van het laatste. Hier op gaat nu de Schryver over tot het onderzoek van andere oorzaaken, welken van veelen gehouden worden de Zenuwziekten in ons Land, zo menigvuldig voort te brengen.

De eerste is het Volks-karakter. De Schryver wil wel toestaan, dat het *Climaat* veel invloed heeft op onze gesteldheid, wyze van denken en zeden, zo wel als op den staat en ziekten van ons lichaam; en wy door het onze wat meer peinsagtig, ernstig en minder vrolyk dan andere volken zyn; doch niet, dat hier in de eerste oorsprong van onze *Melancholie* en Zenuwziekte is te zoeken. Ons nationaal karakter, meent Hy, wordt dikwils te ver uitgestrekt en te algemeen gemaakt. Men vindt in eenig ander *Climaat*, by voorbeeld, onder de Franschen, de *Melancholie* niet minder dan by ons.

Volgt onze Lugt, of de invloed derzelve op de gesteldheid van ons lichaam; dezelve is, volgens het eenpaarig oordeel der Natuurkundigen, in ons Land over 't algemeen, zwaar, koud en vogtig. Dewyl nu de drukking van den Dampkring op onze lichaamen, naar maate van zyne zwaarte, de deelen van het zelve vaster samendrukt, harder en sterker maakt; kan deeze geen oorzaak van menigvuldige Zenuwziekten wezen; om dat deeze uit verzwakking en teergevoeligheid van het Zenuwgestel ontstaan. En men kan hier niet tegen inbrengen, dat onze Lugt veele veranderingen onderhevig is; om dat de veranderingen doorgaans voordeelig zyn voor onze natuur, en nutter dan een gestadige evengelykheid. Van de koude onzer

Lugt, welke over 't algemeen, niet meer dan gemaatigd is, moet men het zelfde zeggen als van de zwaarte en drukking; datze onze deelen niet verslapt maar hard maakt. Een zeer strenge koude kan de Zenuwzieken wel wat ongemaklyker doen worden, om dat hun lieder gestel ligt geraakt is; doch dit maakt geene verandering ten opzichte van het algemeen. De Vogtigheid van onzen Dampkring zou onze deelen verslappen; maar behalven dat dezelve niet veel grooter is dan die van andere landen, en de lugt niet altyd vogtig is, en ons Land nu drooger dan voorheen, gaat de vogtigheid van onze lugt doorgaans gepaard met koude, waar door de verslappende eigenschap der vogtigheid zeer verminderd of vergoed wordt. En zo we 'er al eenigzins door verslapt worden, maaktze ons eer log en ongevoelig dan teergevoelig of ligt geraakt.

De Geneeskundige beschryvingen der verscheiden Landen leeren ons, zegt de Heer BIKKER, dat de Zenuwziekten nergens gemeener, of in hooger trap zyn, dan by de Volkeren van heete en drooge Gewesten, onder de verzengde Lugtstreeken. En dat de Zenuwziekten hier te Lande noit eigen, en maar sedert weinig tyd zo gemeen onder ons geworden zyn, beweert Hy, om dat in de Werken van BOERHAVE, aan wiens doordringend oog naauwlyks iet ontvlugtte, schier geen gewag gevonden wordt van die Zenuwkwaalen, welken uit een te grootte gevoeligheid en ligtgeraaktheid der vaste *deelen*, ontstaan. Hier by kan nog gevoegd worden dat de inwooners van ons Land, van alle tyden, voor ruwe en harde menschen, en dus niet zo teergevoelig zyn bekend geweest. Eindelyk voegt de Schryver hier nog by, dat schoon de Zenuwziekten vry algemeen onder ons heerschen, zy echter niet zo algemeen zyn, dat 'er allerlei soort van menschen in ons Land, vroeg of laat, van aangetast worden; 't welk zou moeten zyn, indien menze voor Landziekten kon doen doorgaan.

Hier op volgen nu de wezenlyke Oorzaaken, waarom de meergemelde Ziekten in ons Land zo gemeen en gemeener zyn dan in vroeger tyden. De eerste is *Een weeklyke Opvoeding*. Door te groote broeijing en koestering van de kinderen zo dra ze gebooren zyn; vervolgens door te dikke en zwaare kleeding, en te veel opsluiting in warme kamers; door te veel magtige en voor nog teedere maagen onverteerbaare spyzen; een werkloos leven en te weinig lichaams beweging, of te vroegtydige opgelegde Letteroefening, wordt het lichaam, belet zich te verharden, blyft zwak en teer, en wordt tot Zenuwziekten voorgeschikt. Daar nu zulk eene opvoeding in ons Land is doorgedrongen, zeer verschillende van die onzer

Voor-

Voorouderen, is het niet te verwonderen dat de Zenuwziekten nu menigvuldiger zyn dan in vroeger tyden, en in onze Steden nog meer dan ten platten Lande, waar de opvoeding nog niet zo bedurven is, en meer naar de natuur geschikt.

II. Een tweede Oorzaak is *een Algemeene Overdaad in Spyzen*. Van de eenvoudige en voedzaame spyzen onzer Vooroûders afgeweeken, heeft men de Overdaad in de maaltyden, in plaats doen koomen. De menigvuldige soorten van Geregten, Byspyzen en Nageregten, waar by sterk gekruidde Sausen gevoegd worden, noopen de aanzittenden om hunne Maag onmatig op te vullen, en een ongeschikt mengelmoes van stryd:ge spyzen en dranken, welken men tusschen beiden gebruikt, door te zwelgen. En wat kan dit anders uitwerken dan het gemelde Ingewand verderflyk bezwaaren, geweldig uitzetten en verlammen, deszelfs zenuwen onaangenaam prikkelen en ontstellen, de scheivogten een nadeelige gisting doen ondergaan en ontaarten; en dus de verteeringskragten onherstelbaar verzwakken, de spyskooking t'eenemaal bederven en de gezondheid gevaarlyk ondermynen; dat is, met één woord, den grondslag leggen van allerhande Zenuwziekten; vooral zo hier by koomt, gelyk doorgaans geschiedt, nagtbraaken, dronkenschap en andere gezondheids krenkende ongeregeldheden.

III. *Het eeten van menigvuldige vette magtige Spyzen, van Zuuren en Zoetigheden.* Dat zodanigen op de tafelen van weelige menschen, in ons Land, daaglyks opgedischt worden, zal niet ligt iemant, die de hedendaagsche levenswyze, in onze Steden, maar eenigzins heeft beschouwd, in twyfel trekken. Dat nu vette en magtige Spyzen de meeste menschen kwaalyk bekoomen, Zode, Kolykpynen, geweldige Braakingen en verzwakkende Buikloopen verwekken, worden de sterkste menschen zelfs dikwils gewaar. Zy zyn derhalven in staat de Maag en Darmen kragteloos te maaken. Dat de gistbaare Zuuren van schaadelyke uitwerkingen zyn op de Zenuwen, en de overhand in de eerste wegen krygende, kramp- en Stuiptrekkingen in kinderen, Maag- en Hoofd-pynen, winderige Opspanning, Benaauwdheden, Flaauwten, ja ook Stuiptrekkingen in veele Vrouwen verwekken, is niet minder kennelyk; en de bleeke kleur welke zy krygen die zich hier aan overgeeven, toont wel hoe zeer het natuurlyk gestel hier door bedurven en verzwakt wordt. Wat eindelyk de Zoetigheden belangt; de Suiker, door zwakke maagen in overmaat gebruikt, verdunt uit eigener aart onze vogten, verslapt onze vezelen, en wordt ligtelyk zuur; vooral wanneer zy, gelyk

in de Suikergebakken met meelige zelfstandigheden gepaard is. Dit alles kan derhalve niet nalaaten aanleiding tot Zenuwziekten te geeven.

IV. *Een onmaatig gebruik van Vrugten en zelfs van Moeskruiden.* Dat het veel eeten der eersten schaadelyk kan worden, zullen veelen wel willen toestaan; maar aangaande de Groenten zal het by elk een zo gemaklyk niet inwillen. Versche Vrugten zyn voordeelig voor menschen die tot hitte en gisting van het bloed overhellen, en ligt Ziekten van Ontsteeking krygen: maar in magere en koude gestellen, en in werkelooze lieden zynze nadeelig. Alle Vrugten en Groenten, inzonderheid die van ons Land, zyn zeer waterig en windrig. En uit hoofde van beide deeze hoedanigheden wanneer ze onmaatig gebruikt worden, verweeken en verslappen zy de maag, en geeven dus aanleiding tot Zenuwkwaalen, ten minste kweeken en koesteren zy dezelven; vooral zo hier bykoomt de nadeelige gisting en zuurwording, welke zy in het zelfde geval dikwils in de Maag ondergaan. Die nu bedenkt dat de Plantagien, Tuinen, Moeslanden, Kweekeryen en Broeijingen in onzen tyd grooter overvloed van Ooft en Aardvrugten opleevert, dan by onze Voorouders, zal ligt begrypen dat de aanlokzelen tot onmaatigheid hier in nu grooter zyn dan voorheen, en zo veel meer aanleiding tot Zenuwziekten geeven.

V. *Het onmaatig drinken van Thee en Koffy.* Dat dit thans eene gewoonte is onder ons veel gemeener dan in vroeger tyden, en maar sedert ruim 60 jaaren zo algemeen is geworden, behoeft geen bewys; en de schaadelykheid van het zelve voor de gezondheid is reeds zo veelmaalen en zo duidelyk getoond, dat het byna overtollig schyne 'er meer van te zeggen. Immers moet het laauw of warm water, in menigte gedronken, noodzaaklyk de Maag en Darmen verslappen, de scheivogten derzelven te veel verdunnen, de natuurlyke slym welke hen beschermt, afspoelen, en dus de Zenuwen ontblooten, de Spysverteering bederven; vervolgens het gansche lichaam doorweeken en verzwakken. En zo men hier byvoegt, zegt de Schryver, de schaadelyke hoedanigheden, welken de Thee en Koffy op zich zelve bezitten, het samentrekkend zuur dat de eerste, en de olieagtige scherpte die de laatste aan het water mededeelt, waar door zy de Zenuwen der Ingewanden zekerlyk nadeelig prikkelen, en niet zelden Kramp-Kolyken veroorzaaken; en eindelyk de verzwakkende zweeting welken zy beiden verwekken, heeft men geen meer bewys nodig, dat het overbodig drinken van Thee en Koffy allerleie wegen

voor

voor Zenuwziekten opent, dezelven met verdubbelde kragten onderhoudt, en gevolglyk met recht onder de voornaame oorzaaken van de hedendaagsche menigvuldigheid dier kwaalen, geplaatst wordt.

VI. *Een overbodig, ontydig en verkeerd gebruik van Medicynen, mitsgaders een slappe en strenge Leefregel.* Dat veelen door een verkeerd gebruik van Medicynen, in een voorgegaane ziekte, in Zenuwkwaalen gevallen zyn; dat deezen door herhaalde Aderlaatingen, Braakingen en Buikzuiveringen verergeren; ja door een gestadig gebruik van allerhande Geneesmiddelen, waar toe Zenuwzieke persoonen niet dan al te zeer geneigd zyn, gestadig verzwaard worden, kan niemand in twyfel trekken, die bedenkt hoe de eerstgemelde dingen verzwakken, en de anderen de natuur gestadig ontstellen en in ontroering houden: voor al wanneer nu het een, dan het ander, en niet zelden strydige dingen door Geneesheeren worden aangeraaden en gegeeven. En by deeze gelegenheid merkt de Heer BIKKER te regt aan, dat het een zeer kwaade gewoonte is, zo ligt aderlaatingen te doen in gevallen van schrik of ontsteltenis, vooral wanneer men, gelyk doorgaans, zwakke Onderwerpen voorheeft, wier aandoenlykheid 'er door vergroot wordt. Een slappe en strenge Leefregel, bestaande in zich veel te broeijen en uit de lugt te houden, ligte spyzen te gebruiken, en veel te bed te liggen, is insgelyks zeer aanleidlyk om het gestel teder en vatbaar te maaken, en oorzaak te worden van Zenuwziekten, of zo ze 'er reeds zyn, dezelven te verzwaaren.

VII. *Een werkloos, gemakkelyk en wellustig Leven.* Dat onze Landsgenooten, inzonderheid de Ryken en de Vrouwen zich veelal van lichaamelyken arbeid ontslaan, de Kooplieden hun meesten tyd zittende op de kantooren doorbrengen, winkeliers en zittende handwerkslieden, waar van onze Steden overal vol zyn, ook weinig lichaams beweging hebben, doet hen zeer week en teder worden; daar hunne Voorvaders het land bearbeidende sterke en harde menschen waren. En hoe meer hier van ontaart hoe meer aan Hypochondrie en Zenuwziekten onderworpen.

VIII. *Een te vroegtydige of ongeregelde Minnehandel, en Onans zonde.* Daar zyn zekerlyk, zegt de Schryver, meer dan te veel redenen om te gelooven, dat ook deeze ongeregeldheden thans veel gemeener zyn dan voorheen; en of schoon 'er die niet waren, zyn 'er echter meer dan genoeg om dezelven als medewerkende oorzaaken, van de tegenwoordige menigvuldigheid der Zenuwziekten aan te zien; hy voegt 'er by, zelfs meene Ik, dat alle de oorzaaken, welken wy tot hier

toe beschouwd hebben, geene die Kwaalen zo regtstreeks, en op zo eene magtige wyze voortbrengt als deeze. Dit wordt voorts door verscheide voorbeelden overtuiglyk beweezen.

IX. *Een te sterke Vermoeijing van den Geest.* Hier onder wordt begreepen allerleie inspanning van gedagten, welke den geest afmat; en dus zo wel het te sterk blokken van onze Kooplieden, als het te veel studeeren van onze Geleerden. En zo iemant mogt denken dat het getal van Letteroefenaaren onder ons thans niet zo veel grooter is dan in vorige tyden, de Heer BIKKER antwoordt, het kan zyn met betrekking tot de Studien van Taalkunde, Oudsheidskunde en Geschigtkunde: maar ten opzichte van de Wysbegeerte, de Zedekunde, de Natuurkunde en andere nutte weetenschappen kan hy dit niet toestaan; het grooter getal van Boeken welken daagelyks uitkoomen, het aanhoudend en groot vertier derzelven, de algemeener leeslust, en moogelyk ook zyne eige geneigdheid voor deeze weetenschappen, doen hem het tegendeel gelooven. Dat nu zulk eene vermoeijing alsze te ver gaat, meer vermoeit dan de arbeid des lichaams, wordt by de gansche geleerde wereld toegestaan, en de ondervinding bevestigt het. Hier door kunnen dan niet minder dan door andere oorzaaken, alle de dierlyke en levenswerkingen benadeeld en verzwakt, en dus de grond gelegd worden tot de vermenigvuldiging der Zenuwziekten in ons Land.

De X. en laatste oorzaak hier opgenoemd, word gesteld *in Strenge en zwaarmoedige Gevoelens van Godsdienst.* Deeze oorzaak wordt wel niet geteld onder de zulken, welken thans sterker en algemeener heerschen dan voorheen, nademaal een redelyke Godsdienst, geholpen door een gezonde Wysbegeerte het onzinnige en redenlooze, in onze dagen, 'er merkelyk van besnoeid en ingekort heeft. Doch het strenge en zwaarmoedige welk ook nu by sommigen heerscht, meent de Schryver nog een voornaame plaats te bekleeden onder de oorzaaken, welken tot de hedendaagsche menigvuldigheid der Zenuwkwaalen medewerken. Dat ziekten van het lichaam uit zekere gesteldheden of werkingen van de ziele konnen ontstaan en in tegendeel, is uit menigvuldige gevallen baarblyklyk. Voorts wordt tot bewys bygebragt, dat men menschen van een afzonderlyk en ingetogen leven, doorgaans zwaklyk, zieklyk, ligt aandoenlyk, droefgeestig, met één woord, onderhevig aan allerhande Zenuwkwaalen vindt. Dit wordt uit de onderlinge betrekking van ziele en lichaam, en de aandoening van de eene op het ander nog eenigzins verklaard, en hier mede deeze Verhandeling beslooten.

De dingen welke hier als Oorzaaken van de tegenwoordige me-

menigvuldigheid der Zenuwziekten voorgesteld worden, zyn geen ingebeelde maar wezenlyke oorzaaken. Konden onze Landsgenooten, of veele van hun, dezelven vermyden, zy zouden zich van menigvuldige toevallen bevryden, en de Zenuwziekten zouden wederom minder algemeen worden. Wy raaden alle Hypochondrische Mannen en Vrysterzieke Vrouwspersoonen, ja ook onze nog gezonde Vaderlanders van beiderleie kunne, dit Vertoog naarstig te leezen, en 'er zich, zo veel mogelyk, naar te gedraagen. De aangenaame beredeneering van elke oorzaak, de bondige overtuiging, en een gloeijende yver en ernst, waar mede alles wordt aangedrongen, maakt de leezing gevallig en vermaaklyk.

Wederlegging van het Kort Berigt, op de Beschryving van eene doodelyke Watervrees, door den Heere J. W. MEYNICHUS Stads Med. Doctor te Gouda. *In de Boekzaal van de Maand Augustus* 1767. *geplaatst: gevolgt van eene Broederlyke Raadgeving aan den Schryver van de onlangs uitgekomene Apologie* &c. *Door* J. VEIRAC Med. Doctor te Gouda.

Væ! Vestrum
Fervens difficili bile tumet jecur.
HORATIUS.

Te Gouda, by Gysb. *en* Willem de Vry, 1767. *in groot Octavo.* 58 *bladzyden.*

HEt is niet nieuw dat twee Doctoren, by een zelfden Zieken geroepen, niet van eenerlei gevoelen zyn aangaande de Kwaale, welke zy voor zich hebben. Dit is ook hier het geval geweest. Dr. VEIRAC werdt gehaald by eenen Lyder die van een hond gelikt was, welke hond te vore van een andere hond gebeeten, en eenige teekenen van hondsdolheid geevende hadt men, uit vreeze voor meer kwaad, den zelven doen verdrinken. Deeze omstandigheid gevoegd by andere teekenen, waar onder ook de Watervreeze zelve, hadden gemelden Doctor den Lyder doen aanmerken en behandelen als eenen door een dollen hond besmet. Dr. MEYNICHUS, ook by deezen Zieken gehaald, was van oordeel dat de kwaal geene honds dolligheid was, maar de toevallen moesten aangemerkt worden ontstaan te zyn van een schrik, welke de Lyder, kort voor zyn toeval, was aangedaan. Dr. VEIRAC, zogt hem door een onderling gesprek van zyn gevoelen af te brengen,

gen, doch te vergeefs. De Lyder sterft. Dr. VEIRAC, om in 't openbaar te toonen dat hy goede redenen hadt gehad om den Zieken, als door een dollen hond besmet en de Watervreeze hebbende aan te merken en te behandelen, geeft eene Beschryving van de Ziekte in de Boekzaal van de maand Juny 1767. Dr. MEYNICHUS hier in gemeld, en hier over geraakt, geeft een Berigt op deeze Beschryving, in de Boekzaal van de maand Augustus des zelfden jaars; waar in hy de teekenen, van Dr. VEIRAC, als teekenen van de Watervreeze in den gemelden Lyder opgegeeven, zo wel als van honds dolheid in den verdronkenen hond, een andere verklaaring waagt te geeven, en te beweeren dat alles aan den gezegden schrik moet toegeschreeven worden. Hier op slaat nu deeze Verdediging, waar in Dr. VEIRAC zyn opgegeeven teekenen van Watervreeze, door besmetting in den Lyder, en van honds dolheid in den verdronkenen hond, op nieuw aandringt en staaft. Van weerzyden, is, gelyk het in zodanige twistschriften gemeenlyk gaat, niet zonder invloeijing van onvriendelykheden geschreeven. Behalve de rechtvaardiging van Dr. VEIRAC, zien wy niet dat zyn geschrift van eenig merklyk nut voor het Gemeen kan zyn.

Heelkundige Oefeningen, betreffende, voor eerst, over het Bloedstempen, en de daar toe gepaste Hulpmiddelen. Door een Genoodschap. Eerste Stukje. Te Middelburg, by Hendrik Sas, 1767. in gr. Octavo. 55 bladz. zonder de Opdragt en Voorred.

WY raaden het genootschap van deeze vier Chirurgyns, hunne byeenkomsten met yver te vervolgen; doch de zelven nog een geruimen tyd te doen dienen, om elk zich zelven en malkanderen meer en meer bekwaam te maaken, eer zy zich verder onderwinden met zulke geringe Geschriften, als dit hun *Eersteling* is, in 't openbaar te verschynen; waar in niets voorkomt 't gene niet menigvuldige maalen, en op een betere wyze geschreeven is. Hier by toonen deeze Schryvers geen behoorlyke kennisse van hunn' eige moedertaale te hebben; terwyl zy de Latynsche woorden, welken hier en daar invloeijen, ook wel wat rabraaken.

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde en Natuurlyke Historie betreffende; Getrokken uit de geachte Werken van Engelsche, Fransche *en* Hoogduitsche *Schryvers; en tot een nuttige opleiding in gemelde Weetenschappen, ten dienst van onze Vaderlanders vertaald.* No. 2. *Te Amsterdam, by de Wed.* K. *van* Tongerlo *en* Zoon. 1767.

WY hebben onze Leezers, aangaande den toeleg, het oogmerk en de nuttigheid van dit Werkje onderhouden, en eenig berigt gegeeven van deszelfs inhoud, vervat (*), in het eerste, waar op nu dit tweede Stukje volgt. Men vindt in dit tegenwoordige ook een vry groot getal van zeer weetenswaardige zaaken, welken der opmerkinge onzer Vaderlandsche Liefhebbers van natuurlyke dingen verdienen. De Zaaken of Verhandelingen welken hier in voorkoomen, zyn de volgende.

„ De Steen in de Blaas en Nieren der Rotten ontdekt, en ter opheldering van dat zelfde Ongemak, in de Menschen, beschouwd. Uit een Brief van den Heer MORAND, *Geneesheer, Lid van de Kon. Akad. der Weetenschappen enz.* aan den Graaf *de Los.*

„ Proeven aangaande de Vermeerdering van Gewigt in sommige Stoffen, als dezelven tot Kalk verbrand worden.

„ Vermeerdering van Gewigt van de Olie van Vitriool, wanneer dezelve aan de Lugt blootgesteld wordt. Door W. GOULD, *Lid van het Collegie Wadham te Oxford.*

„ Eenige Deelen van het Menschlyk lichaam, tegennatuurlyk verplaatst.

„ Een Vogt met Zout- en Metaal-deelen bezwangerd bevriest niet. Door J. M. HOFFMAN, *Geneesheer van den Keurvorst van Brandenburg.*

„ Van Linnen 't welk by nagt licht van zich gaf. Door J. M. CAMERARIUS, *Professor te Tubingen.*

„ De Historie der Mieren. Door den Heer FRANÇOIS CARRE.

„ Nadere Opheldering en van eenige Byzonderheden in het Berigt van den Heer CARRE, wegens de Historie der Mieren. Door den Heer DE LA SONINÈRE, *Lid van de Academie der fraeije Letteren te Angers.*

„ Van

(*) N. *Vaderl. Letteroefen.* I Deel, bladz. 309.

„ Van eenige Verschynzelen met opzicht op de Zwaarte van de Lugt, en de Oorzaak welke de Kwik in de Barometer doet ryzen en daalen. Door J. C. BRUNNER, *Geneesheer van den Keurvorst van de Paltz.*

„ Van de Toevallen op de Beet van een Adder, en derzelver Geneezinge.

„ De Uitwerkingen van een Brandglas, door Verbreeking der Zonnestraalen.

„ Zeldzaame Uitwerkingen van Scheurbuik, voorgevallen te Parys, in het jaar 1699. Door den Heer POUPART.

„ Historie van den berg Vesuvius, en verslag van de Verschynzelen, welken men daar aan heeft waargenomen. Door den E. Vader *Joanna Maria della Torre, Reguliere Clerk van de order der Somasques, Hoogleeraar der Natuurkunde in het Aarts-Bisschoplyk Collegie te Napels, en Correspondent van de Koninglyke Akademie der Weetenschappen te Parys.*

„ Kenteekenen van een beslooten Waterzugt. Door den Heer DU VERNEY *den jongen.*

„ Voorzeggingen aangaande de Waterzugt, welken men kan opmaaken na de Doorsteeking. Door den Heer DU VERNEY *den jongen.*

„ Waarneeming van eene Klopping der Aderen, gelyk aan de Klopping der Slagaderen. Door den Heer HOMBERG.

„ Dat de Planten inderdaad Yzer inhouden, en dit Metaal noodzaaklyk is tot derzelver natuurlyke Samenstelling. Door den Heer LEMERY, *den Zoon.*

„ Over drie Hoender-Eijeren in een ouden Muur gevonden.

„ Historie der Kevers. Door M. ROESEL ".

Zie daar stoffen voor Nieuwsgierigen en Leergierigen. Wy zullen hier nog alleen op laaten volgen de byzondere Waarneeming van de Verplaatsing der Deelen in het Menschelyk lichaam; oordeelende dan genoeg gedaan te hebben om dit Werkje onze Vaderlandsche Lezers bekend te maaken en aan te pryzen.

De persoon welke het onderwerp maakte van de Ontleding, was gestorven, 72 jaaren oud zynde. Men vondt een algemeene verplaatsing van alle de deelen in de Borst en den Buik.

„ Het Hert lag dwers in de Borst; zyn stomp gedeelte naar de linker zyde gekeerd, lag net in 't midden, zyn geheel lichaam en zyn punt naar de regter zyde uitgestrekt. Van de twee holligheden was de linker aan de regter zyde, en de regter aan de linker; en dit maakte dat de Ooren van het Hert ook anders dan gewoonlyk geplaatst waren: want

het

het grootste der Ooren en de holle Ader waren aan de linker zyde van het Hert, en deeze Ader naar beneden daalende langs de wervelen van den Rug, doorboorde het Middenrif aan de linker zyde, en hieldt dezelfde zyde in den Buik, tot aan het heilig been. De ongepaarde Ader, uit de bovenste stam van de holle Ader voortgekoomen zynde, hieldt de regter zyde van de Rugwervelen. Het kleinste Oor en de groote Slagader waren geplaatst aan de regter zyde van het Hert, zo dat de groote Slagader haare bogt maakte aan die zyde, en tusschen de twee hoofden van het Middenrif doorgegaan zynde, daalden zy naar beneden tot aan het heilig been, houdende de regter zyde van de wervelen der Lendenen, en de holle Ader gestadig aan de linker zyde.

„ De Long slagader boog zich, by haaren uitgang uit de regter holligheid van het Hert, aan de linker zyde geplaatst, schuin naar de regter zyde; 't welk deedt gelooven dat de Longen ook van plaats veranderd waren. En inderdaad, de regter was alleen verdeeld in twee kwabben, en de linker in drie; strydig met de gewoone verdeeling. De Slokdarm de Borst ingaande, liep van de linker naar de regter zyde over de groote Slagader, en doorboorde, haaren weg vervolgende, het Middenrif aan de zelfde zyde; invoegen dat de bovenste mond van de Maage, zich ook ter zelfde plaatse bevindende, met den bodem was gelegen in de regter zyde van den bovenbuik, en haar uitgang in de linker, waar de twaalfvingerige Darm begon; welke zich in het darmscheil verschool, en in de regter zyde weder te voorschyn kwam; en hier bevondt zich het begin van den nugteren darm. Het eind van den omgewonden, het begin van den kolyk-darm en de blinde waren geplaatst in de linker zyde van den onderbuik; van waar de kolyk-darm beginnende op te klimmen naar den bovenbuik van dezelfde zyde, onder de Maag voortging, om te koomen in de regter bovenbuik, en voorts langs de regter lendenen en benedenbuik in de holte van den onderbuik. Deeze koers is geheel strydig tegen de gewoone, in andere onderwerpen, zo wel als die van alle andere darmen, behalven den regten.

„ De Lever was geplaatst in de linker zyde van den Buik; haar grootste kwabbe besloeg den geheelen bovenbuik van deeze zyde. De insnyding bevondt zich tegenover het zwaartwyze kraakbeen, en de kleine kwabbe week naar den regter bovenbuik. En zo liepen de galvoerders en Poort-Ader van de linker naar de regter zyde.

„ De Milt was gelegen in de regter bovenbuik, en het

Alvleesch lag dwers van de regter naar de linker zyde, tegen het twaalfvingerige gedarmte. Men kon ook zeggen, dat de Nieren en de Ballen verplaatst waren: want de regter Nier was laager geplaatst dan de linker, en de regter Zaad-Ader nam haar oorsprong uit de regter uitmelkende Ader, en de linker uit de stam van de holle Ader. En dezelfde omkeering scheen ook plaats te hebben in de zwarte Galdoosjes; want het linker kreeg zyne Ader uit den stam van de holle Ader, aan de linker zyde van de lendewervelen; en de Ader van het regter Galdoosje kwam uit de regter uitmelkende Ader. Zo dat niet alleen de ingewanden van de Borst en den Buik verplaatst waren, maar ook de Slagaderen en Aderen".

De nieuwe Reiziger; of beschryving van de oude en nieuwe Waereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Te Dordrecht, by* A. Blussé, *IIIde Deel in groot octavo 434 bladz.*

VAn het Eerste en Tweede deel deezes Werks hebben wy voorheen aankondiging gedaan (*), en den aart van 't zelve voor oogen gesteld. Het derde Deel, 't geen wy hier voor ons hebben neemt een aanvang met den XXIXsten Brief en eindigt met den XLIsten. In den XXIXsten Brief geeft de Abt eene beschryving van *Ormus*, *Diu* en *Suratte*. Het *Ryk en de Staaten van den Grooten Mogol* verschaffen hem stoffe tot de vyf volgende. De XXXVste Brief beschryft *Golconde*; de XXXVIste behelst een berigt van de *Kust van Cormandel*; de twee volgende zyn vervuld met merkwaardige aanteekeningen over *Cylon*; in de XXXIXste ontmoet men eene beschryving van de *Malabaarsche Kust*; de XL en LXIste handelt van *Goa en deszelfs omleggende landstreeken*. Wy zullen 't een en ander, uit dit Deel, tot staaltjes, onzen Leezeren, mede deelen.

In den XXXVsten Brief, die *Golconde* beschryft, geeft de Abt DE LA PORTE, naa de beroemde Diamant-mynen van dit Gewest vermeld te hebben, het volgende berigt van den handel in die Edelgesteentens. „ In de mynen van Golconda, dat is te zeggen; te Kaolkonde en te Coulour, word een zeer grooten handel in diamanten gedreven. De kooplieden komen hier uit alle gewesten van Indiën, en de wyze op welke zy onderling handelen, verdient aangemerkt te worden. Alles geschied met de diepste stilzwygentheid. De

Koo-

(*) *Nieuwe Vaderl. Letter-Oef.* I D. bladz. 58.

Kooper en Verkooper zitten op de hakken tegen over elkanderen. ;Een hunner maakt zynen gordel los; de verkooper neemt de regterhand van den kooper, en bedekt dezelve in de zyne met het einde van deezen gordel. Zoo hy de geheele hand neemt, zoo betekent dit het getal van duizend. Zoo dikwyls hy dezelve drukt, zoo dikwyls werd dit getal herhaalt. Zoo een Diamant duizend roupyen waardig is, zoo drukt men tienmaal de hand; maar zoo de verkooper alleen de vyf vingeren van den kooper neemt, zoo betekent dit alleen vyf hondert. Iedere vinger wyst het getal van hondert aan. De helft van de vinger wil vyftig zeggen, enz. Door dit middel, ſpreeken de twee belang hebbende perzonen, nog met de oogen noch met de mond, maar alleen met de hand; en het gebeurt dikwyls dat, een zelve diamant, op een plaats, in tegenwoordigheid van een menigte getuigen verſcheide maalen gekogt en verkogt wordt, zonder dat iemand, uitgezondert de koopers en verkoopers, konnen zeggen tot wat prys.

„ Wanneer de verkooping in 't openbaar geſchiet; zoo is 'er altoos een Bevelhebber van den Koning, die 'er het opzigt over heeft, om dat men in het gewigt niet zou bedrogen worden, zonder dat hy eenig voordeel van de kooplieden geniet. Hy is gelast om alle de diamanten te wegen, en men moet zig aan hem in dit ſtuk onderwerpen. De Indianen hebben een regel, die weinig in Europa bekent is, om de nauwkeurige waarde van iedere ſteen te kennen. Zy onderzoeken eerst hoe veel dezelve weegt, en zien vervolgens of hy volmaakt is. Ik heb u hier voren gezegd, Mevrouw, wat zy door deeze volmaaktheid verſtaan (*). Ik veronderſtelle dat een diamant van dezen aart, een karaat wegende, vyftig kroonen kost, en dat men wil weeten hoe veel hy kosten zou, wanneer hy twaalf karaaten weegt. Men vermenigvuldigt dan twaalf door twaalf, en men bekoomt dus hondert vier en veertig. Men vermenigvuldigt vervolgens hondert vier en veertig, door de waarde van een ſteen van een karaat, het geen de ſom van zeven duizend twee hondert kroonen uitmaakt. Maar 't is nog niet genoeg dat men de waarde van een volmaakte diamant weet: men moet mede die weeten van de ſteenen welke zulks niet zyn, dit geſchiet me-

(*) Zy verſtaan 'er door dat de Diamant naar eene zuivere watterdrop gelykt, eene regelmaatige gedaante, geen vlekken, noch ſtrootjes, noch aderen, noch andere gebreken van dit ſoort heeft.

mede door denzelven regel, en men begint met de waarde van een steen van een karaat. Veronderstelt dat een onvolmaakte diamant vyftien karaaten weegt, en bepaalt de waarde van de eerste karaat op dertig of ten hoogsten op vyftig hollandsche guldens, volgens de trap van zyn schoonheid. Vermeerdert zyn gewigt door vyftien; vervolgens vermeerdert deeze uitkomst door de waarde van een steen van een karaat, deeze vermeerdering zal de waarde van een onvolmaakte diamant doen zien welke vyftien karaaten weegt. Wanneer gy deezen regel volgt, zoo kunt gy ligtelyk de waarde van de twee schoonste steenen weeten welke bekend zyn, de eene in Azia, en de andere in Europa. De eerste is die welke voormaals in de schatkamer van den Grooten Mogol was; hy woog by de twee honderd en tagtig karaaten, en men meent dat hy thans in die van Thamas-Kouli-Kan is. Hy was volmaakt en van één goed water, schoone gedaante, en had alleen een klein barsje, zonder welk men de waarde van de eerste karaat op tagtig hollandsche guldens zou moeten bepaalen, maar wanneer wy hem maar alleen op vyf en zeventig guldens begrooten, zo moet zyne waarde vyf millioenen agt honderd en tagtig duizend hollandsche guldens bedraagen. De tweede diamant is die welke de Groot Hertogen van Toskanen bezeten hebben, hy weegt hondert en dertig karaaten, en word twee millioenen en zesmaal hondert agt duizent drie hondert en vyf en dertig Fransche livres waardig geschat. Hy is zuiver en van eene schoone gedaante en alle zyden met facetten geslepen; maar vermits zyn water eenigzints op het citroenkleurige trekt, zo schat men zyne waarde, maar op hondert vyf en dertig Fransche livres de karaat".

Tot een voorbeeld van eenen anderen aart diene, 't geen de Abt, in zynen XXXVIIsten brief, die de eerste over *Cylon* is, van den *Piek van Adam* en de algemeene gesteldheid van dat Eiland aantekent. „ Den hoogsten berg van het geheele eiland is die welke de Portugeezen de *Piek van Adam* noemen, en die men op een afstand van twintig uuren in Zee ontdekt. Uit dezelve komt een rots voort, die een vierde van een uur hoog is en de gedaante van een pyramide heeft, maar zoo steil is, dat men 'er niet als door middel van een yzere keten kan opklimmen, die van den top tot aan de voeten reikt. Men rekent, van den voet van den berg tot aan den hoogsten top van de rots, een weg van omtrent twee uuren, die zoo moeijelyk is, dat men meer als agt uuren noodig heeft om dezelve af te leggen. Schoon de top puntig ge-

gelykt, wanneer men hem uit de vlakte beschouwt, zoo vormt hy egter een vlakte die meer als twee hondert schreden in de middelyn bevat, in welkers midden een groot meer is, dat zeer diep is, en het beste water dat men drinken kan. Uit het zelve komen verscheide beken voort, die in stortvloeden langs de zyden van den berg neder vallen, en na dat zy zich vereenigt hebben, drie groote rivieren vormen welke de vlakte besproeijen en vrugtbaar maaken. By dit meer is een breede steen, in welke het indrukzel van een menschen voet staat, die tweemaal de natuurlyke maat overtreft, en die zeer natuurlyk uitgehouwen is, als of het in wasch ingedrukt was. In gedachten dat dit een indrukzel van de voet van onzen eersten Vader is, zoo hebben de inwoonders van dit land hier een groote eerbied voor, en beschouwen het als een verdienstelyke zaak om hier een bedevaartsreis naar toe te doen, voor al op den eersten dag van het jaar, die voor hen in de maand Maart voorvalt. Men ziet als dan op dezen berg ommegangen van een tallooze menigte van mannen, vrouwen en kinderen. Men heeft om dezen steen boomen geplant, en verder heeft men huizen voor de bedevaart reizigers gebouwt, met een kerk voor een Priester die hier de offerhanden ontvangt en aan de godvrugtigen duizent wonderwerken verhaalt, die door de kracht van deezen steen uitgewerkt zyn.

„ Het schynt dat de Natuur vermaak heeft geschept in het eiland Cylon met de zeldzaamste voortbrengzelen der aarde te versieren. Zy heeft het zelve onder de gelukkigste lugtstreek geplaatst: zyne bergen zyn met boomen bedekt, en zyne valeijen door vrugtbaare beeken besproeit. Maar zie hier, het geen dit land volgens myn gedagte het zeldzaamste heeft. Wanneer de Westen wind waait, hebben alle de Westelyke gedeeltens van dit eiland regen, en dit is als dan het jaargety in welke men den landbouw oeffenen moet. Gedurende deeze tyd genieten alle landen die voor het Oosten blootgestelt zyn, een drooge lugt en een helderen Hemel; dit is de tyd om te oogsten. Wanneer, in tegendeel, de Ooste winden hier heerschen, zoo veroorzaaken zy regen in de Oostlyke gedeeltens, die hier door in staat worden, om op hun beurt bebouwt te worden, terwyl dat de Westzyde de aangenaamste bekoorlykheden, en het schoonste jaargety geniet, en ziet het zaad ryp worden, en den oogst inzamelen. Den regen van de eene zyde, en de droogte van de andere zyde, scheid zig gewoonlyk in het midden van het eiland af; en den berg die in het midden legt, terwyl hy aan de eene zyde droog is, werd hy aan de andere zyde bevogtigt.

Uit eene vogtige plaats trekkende, vind ik my eensklaps in een brandende lugtstreek overgebragt, en den afstand van het zelve is niet meer als hondert schreden van elkanderen gelegen".

Ten besluite van dit berigt, strekke de beschryving, die de *Nieuwe Reiziger* geeft van een Schouwspel te *Goa* in het Collegie der Jesuiten vertoond. „ Het onderwerp van 't zelve was *de Vestiging van den Roomschen Godsdienst in de Indien*, en de bezwaarnissen, die de Zendelingen ontmoet hadden in het stigten van de Kerk alhier. Dit Schouwspel wierd door jonge Indianen uitgevoerd, die door de Jesuiten gedoopt en in den Roomschen Godsdienst onderweezen waren. De eerste uitkomst geschiede door een Dansmeester die alleen danste en die zich hier in voor een Portugees wel kweet. De andere Dansers waren overeenkomstig met hunne rollen gekleet, maar zonder masker, en hadden ieder een kroon van bloemen op hun hooft. De uitkomst, die het onderwerp van het Ballet deedt kennen, bestond uit vyftien perzoonen, die ieder een stuk van een gebroke pylaar droegen, die zy te zamen voegden om dezelve te herstellen; andere hadden bloemkransen, waar mede zy de pylaar versierden, wanneer hy herstelt was. Uit het einde van deze pylaar kwam een bloem voort, die zich van zelfs opende, en het afbeeldzel van de Maagd Maria met het Kind Jesus in haaren arm vertoonde. Verscheide sprongen van welriekende wateren kwamen 'er ter zelfder tyd uit voort, als zoo veel fonteinen uit alle de deelen van de pylaar, en verspreiden een zeer liefelyken reuk door de geheele Zaal. Deeze eerste uitkomst wierd gevolgd van twaalf jonge Indianen die zongen, en ieder op een onderscheide Muzyk Instrument speelden. Gemaskerde Mooren dansten vervolgens met Castagnetten die volmaaktlyk aan de Muzyk beantwoorden. Een eenig Man kwam vervolgens, die op de Spaanse wys gekleet en gemaskert, en geheel met vogel nesten bedekt was, en maakte gebaarden en postuuren van een Harlekein, dit was zoo veel als de klugt van het spel. Het stuk eindigde door een uitkomst van twaalf kleine Jongens die als Aapen gekleed waren, en door een Concert op de Portugese wyze. De Jesuiten zeiden my dat zy deze uitspanningen van tyd tot tyd gaven, zoo wel om de Mahometaanen als Afgodendienaars tot het Christendom over te haalen, en om de Kinderen, na hunne Letter oefeningen eenige uitspanning en vermaak te geeven". —— Op dit geval maakt de Vertaaler, die zyn Werk door nauwkeuriger *Nederduitsch* eenen voeglyken zwier zou byzetten, de volgende korte aanmerking. *Een treffelyk oogmerk waarlyk, men mag zulk een middel ter bekeering wel een duivelsche vinding noemen, om den Godsdienst te bespotten.*

Ve:

Verzameling van Mengelschriften, door den Heere J. A. UNZER, M. D. *Schryver van den Artz of Geneesheer. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige Aanmerkingen vermeerderd, II de Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, *in groot Octavo,* 316 *bladzyden.*

WAnneer wy van het eerste Deel deezer *Mengelschriften* berigt gaven (*), hebben wy genoeg van den aart deezes Werks gezegd. Weshalven wy in deezen niets anders zullen doen, dan alleen den Inhoud der Stukken opgeeven, en iets ter proeve onzen Leezeren, opdisschen. Dit tweede Deel bevat de XIX volgende stukken. (I) *De Zwakheid en Sterkte des Lighaams Natuur, en Zedekundig beschouwd.* (II) *Aanmerkingen over het Karacter der Noord-Amerikaansche Wilden.* (III) *Brief over eenige Heidensche Religie Secten.* (IV) *Gedagten over eenige Philosophische Gevoelens der Malabaaren.* (V) *Aanmerkingen over de Philosophie der Kalmukken.* (VI) *Aanmerkingen over de Leevenswyze, het Karakter en den Koophandel der Laplanders.* (VII) *Gedagten over de onsterflykheid van 's Menschen Ziele.* (VIII) *Nieuw Leerstelzel van de Zitplaats der Ziele, in een Brief aan Jongkvrouwe* J. (IX) *Verhaal van het geene veele Wysgeeren van de Zielen der Dieren gedagt hebben.* (X) *Over het lang Leeven der Menschen.* (XI) *Van de Voorzeggingen uit de Aangezigten en Handen der Menschen.* (XII) *Onderzoeking of de Droomen iets betekenen.* (XIII) *Gedagten over Droomen, Gezigten en Verschynzelen.* (XIV) *Oud Huisraad of Prullen uit de Weetenschappen.* (XV) *Verhandeling van de Zuure Gezigten.* (XVI) *Onderzoek of, en hoe men de Vergetenheid kan bevorderen.* (XVII) *Gedagten over den Invloed der Sterren in de Woorden.* (XVIII) *Onderzoek of de Wysbegeerte een waaren Troost voor de Ongelukkigen heeft?* (XIX) *Aanmerkingen over den Dood.* Doctor UNZER behandelt deeze onderwerpen op een' trant, die dit Deel met geen minder genoegen dan het voorgaande zal doen leezen.

In het dertiende Vertoog, 't geen tot opschrift voert *Oud Huisraad of Prullen uit de Weetenschappen,* vinden wy onder meer andere, deeze opgeteekend, *Prullen uit de Godgeleerdheid.* —— „ Het Gebod; *zyn Evennaasten en zyne Vyanden lief te hebben.* Ik kan niet begrypen, waarom men deze *Spreuk* niet al over lang in de *Catalogus* van de *Godgeleerde Prullen* gesteld heeft: want wie ter Waereld maakt 'er toch wel eenig ge-

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* VII D. I St. *bladz.* 462.

gebruik van? Ik heb veele goede Luiden bezogt, die hun Woonvertrek geheel, met dergelyke Gedrukte Spreuken, versierd hadden; doch deze Spreuk heb ik 'er nooit onder gevonden. Een Oud Schoolmeester heeft my verhaald, dat hy die Spreuk, twee weeken lang, aan zyn Kamerdeur geplakt had, doch naderhand, (wyl zyn Buurman, deswegen, den Gek met hem schoor, welken schimp hy niet verdraagen konde,) daar weder afgescheurd hadde. Ik heb een beroemd Godgeleerde gevraagd of ik deze *Spreuk* niet mede in myn *Catalogus* konde zetten, en hy heeft my geantwoord: ja zekerlyk! —— by zo verre gy de Wetten, *Prullen* noemt, die helaas! al te weinig Menschen opvolgen: —— doch waar zult gy dan met de *Tien Geboden* heen? Naar de *Prulle Zolder*.... Neen! viel hy my daar op in de rede; zoek liever de Prullen in andere Weetenschappen; maar steek den Gek niet met de Gebreken der Menschen ".

Laaten wy zien hoe hy hier in slaagt. *Prullen uit de Regtsgeleerdheid.* „ *De Pligten der Echte Lieden.* Geen Getrouwd Persoon zal ontkennen, dat dit loutere *Oude Prullen* zyn. Wanneer Echte Lieden zig hunne Pligten, omtrent elkanderen, herinneren, en zich daar aan onderwerpen wilden dan hadden zy wel dag werk! By de Burgers en Boeren is de Echt reeds Hemel genoeg op Aarde, wanneer Man en Vrouw elkander maar niet dagelyks Slaan! by Voornaame Lieden, zo zy maar niet dagelyks met elkander Kyven; en by de Allervoornaamste, zo zy elkander maar niet dagelyks Zien. Deze zyn de eenigste Pligten der Echte Lieden, die nog eenigzins gebruikt worden. Al het andere is maar *Prulle-Kraam* ".

Prullen uit de Artzenykunde —— „ Hier in zyn veele *Prullen!* —— De gantsche *Diæteticon*, of de *Onderwyzing*, rakende de Gezondheid door een Ordentelyke Levenswyze [is een *Prul.*] De *Artzen* zyn als de Ouderwetsche Styfhoofdige Luiden, die zig met Oudmodisch Goed oppronken. Schoenen met Veters toegebonden; Rolkouzen boven de Knie; Kamizoolen die over de Knien hangen; lange Rokspanden, die tot over de Kuiten reiken; lange Dassen, ja Genaaide Hangdassen, waar aan men bykans een gantsche Familie zoude kunnen ophangen; kort en rond afgesneeden eigen Hair, dat loodregt als Zwavel-stokken, tot op de Schouderen afhangt; zulk een *Prulle Kraam* is het, en even zo Ouderwetsch, ja, even zo belagchelyk, wanneer een *Artz* met *Gezondheids Regelen* vôor den dag komt. Wat zal men wel van een Mensch denken, die tegen Gemanierde en Eergierige Lieden zegt: „ Dat zy zig niet moeten Dronken Drinken; dat zy niet altyd moeten

een Smullen; dat zy niet geheele Nagten lang Rinkelrooijen; niet altoos met de Handen op den Buik, in een zagt Beklee-de Leuningstoel zitten; ja niet eens ontugtig zyn '? Zyn dat wel Regelen voor onze Hedendaagsche Waereld? Ik ben maar een Gering Mensch, (gelyk een Mensch zig Gering noemen kan, die het wel voelt, dat de Nakomelingen zig over hem verwonderen zullen; zo als elk Schryver, of Auteur, een gering Mensche zyn kan; men zal my, hoop ik, wel verstaan:) ik ben maar een gering Mensch; doch, dat zoude voor my geheel Onverdraaglyk zyn, wanneer een *Artz*, die in Oude Tyden niet eens voor een regt Eerlyk Man geacht wierd, my den Raad wilde geeven, ,dat ik my niet moeste Ergeren, wanneer iemand myn Geschrift verachte; dat ik my niet al te zeer Verheugen moeste', wanneer my de Schryvers van Nieuwspapieren prezen; dat ik my maar half Zat moest eeten, wanneer een *Mecenas* my eens trakteerde; dat ik geen Wyn noch Coffy zou Drinken, zo my een goed Vriend eens wat te goed wilde doen; dat ik niet zo veel zou Zitten en Schryven, wanneer my een Boekverkooper hoop gaf, om iets van myn Werk te zullen Drukken; dat ik niet zo moeste Nagtbraaken, wanneer ik een Werk onderhanden had, als, by Voorbeeld, dit tegenwoordige is; *enz.*' Ik zou niet Wys zyn, wanneer ik zulke Raadgeevingen wilde opvolgen, en dat om geen andere reden, dan om Gezond te blyven. Wie zal wel, op zulke gemeene voorwaarden, Gezond willen blyven? Wie zal matig, zonder Hartstogten, en steeds Arbeidzaam willen zyn, om Oud te worden? Myne Heeren *Artzen!* uwe *Gezondheids Regelen* zyn maar *Prullen!* Wy begeeren niet Gezond te zyn! wy verlangen niet Oud te worden! Predikt Gylieden uwe Lessen liever voor het Gepeupel!

Prullen uit de Metaphysica, of Bovennatuurkunde — 5, *De Leere van de beste Waereld.* Zy raakt al uit de Mode. Wie als Jongeling bewezen heeft, dat deeze *Waereld* de *beste* was, die kan ze als Gryzaart naauwelyks meer verdraagen. Hoe kan ook wel een *Waereld* de *Beste* zyn, waar in zulk een groote meenigte van allerlei *Prullen* is, als in de *Weetenschappen?* — Met één woord, de gantsche *Methaphysica* is *Prulle-kraam.* Zy zal de algemeene Grondbeginselen van alle Menschelyke Kennisse in zig bevatten, en evenwel zyn 'er geen ergere Twistmaakers, in de Geleerde Waereld, dan de *Metaphysici* of *Bovennatuurkenners*; en geen Weetenschap word van de Geleerden zelfs meer aangevogten, dan de hunne. De Menschen zouden immers niet over de *Metaphysische* Waarheden twisten, wanneer dezelve algemeene Gronden der Menschelyke Ken-

Kennisse waren. In *Vrankryk* heeft men in 't geheel geene *Metaphysica*; zy is derhalve *Hoogduitsche Prulle-Kramery*".

Prullen uit de Natuurleere —— „*Een meenigte Theoriën van de Electriciteit*. Een meenigte geheel Nieuwe *Prullen*, van welke verscheiden naauwlyks vier Weeken lang gedraagen zyn geworden. Men kan 'er niet gevoeglyk een *Catalogus* van maaken, wyl die *Prullen* nog dagelyks vermeerderen".

Prullen uit de Zedekunde —— „Hier is byna alles *Prullen*. De Zedekunde is de *Diaitetiæn* der Ziele, en ze is even zo Onnut als de *Gezondheids-Regelen* der Geneesheeren zyn. Men onderscheid, in beide, Regtschaapen Luiden, in 't geheel niet van 't Gemeen. Men verlangt van de Aanzienlykste Luiden, dat zy niet alles doen, zullen wat hen behaagt; zy zullen God vreezen, en hem voor oogen houden; zy zullen zelfs Bidden; zy zullen een Onberispelyken Levenswandel leiden; niet Borgen zonder te Betaalen; altyd hun Woord houden; kortom, zy zullen zelfs nog zo Eerlyk Leeven en Sterven, als de Kleere- en Schoenmaakers. Dit alles gaat buiten twyffel te verre. Luiden van Hooger Geboorte moesten eigentlyk hunne Zedekunde zelfs Opstellen, en zodanig Schryven, als zy die voor goed bevonden; want het is genoeg, dat zy zodanig Leven, als het hen behaagt, en dat zy de Vryheid alleen hebben, van niet anders te Leven. *Het is 'er byna* zodanig mede gesteld, als met de *Tien Geboden*. Het is zeer loflyk, dat het *Gemeen* zig daar aan verbind, en dezelve onderhoud; maar zullen dan ook andere Aanzienlyke Luiden juist, langs dien zelfden Weg, ten Hemel komen"?

Prullen uit de Litteratuur. —— „Hier toe behooren de *Oostersche*, *Grieksche* en *Latynsche Taalen*, de *Oudheden*; de Kennis der *Muntspeciën*, *Gedenkpenningen* en de *Oude Geschiedenissen*. Alle deeze *Prullen* zyn reeds in de Uiterste Verachting, en die tegenwoordig een Geleerd Man van den eersten Rang zyn wil, schaamt zich byna, *Latyn* en *Grieksch* te verstaan. Deze *Woorden-Kraam* en de gantsche overige *Rommelzoo*, welke tot de *Oudheid* behoord, verkrygt met regt zyn plaats in de allerdonkerste Hoeken van den Turfzolder. Waarom zoude men zig ook wel daar mede het Hoofd breeken, of de *Hebreeusche* Taal zonder Punctien geleerd kan worden, of niet? en wat DEMOSTHENES en CICERO daar over door malkander Gezwetst hebben? Als ik *Grieksche* Dichters lezen wil, dan behoef ik slegts de Duitsche Vertaalingen na te zien, welke den Poeët KLOPSTOK overtreffen; zo verstaan ik van het eene zo veel als van het andere. Wil ik HORATIUS lezen, of schynt my VIRGILIUS zo noodzaakelyk te zyn, dan behoef ik my

my flegts neêr te zetten, en zelfs *Oden* of eene *Æneas* te schryven: want niemand twyffelt meer, of ieder Vernuftig *Duitscher* is, alle Dagen, in staat om even zulke goede Vaarsen te maaken, als de Romeinen gedaan hebben. Wy kunnen alzo onze Vooroordeelen voor de Ouden zeker laaten vaaren. Ik heb myn HOMERUS aan een Jood verkogt, en myn VIRGILIUS uitgesneden om den Band tot een Omslag voor Couranten en Nieuwspapieren, te gebruiken. Uit het Huis met die *Prullen!* Weg met die *Woorden Kramery! Zaaken, Zaaken* moeten 'er voor den dag gebragt worden"!

Nog iets, uit het XVIIde Vertoog, *Over den Invloed der Sterren in de Woorden* —— „ *Saturnus* is een Huiverige en Koude Planeet, die, gelyk men weet, de Zielen, welke onder zyne Regeering tot bestaanlykheid komen, met Traagheid, Koelzinnigheid en Afschuwelykheid overstelpt. Onder deze Droefgeestige Regeering is het Woord *Echt* gebooren. Volgens zyn Natuur moest dit Woord de yver der Liefde opwekken en ontsteeken, de Driften gaande maaken, en de Harten aller Menschen met *Kuische Wellust* vervullen. Maar de Afschuwelyke *Saturnus* is alleen daar de schuld van, dat dit Woord altoos eene tegengestelde Werking veroorzaakt. Men kan een Vrouwspersoon, tot Stervens toe beminnen, zo lang zy zig verstandelyk van dit Woord weet te onthouden. Doch zy behoeft zig flegts eenmaal te Verzinnen, en haare Minnaars het Woord *Echt* te noemen: dan zal zy hen daar mede, als Sneeuw voor de Zon doen verdwynen, en Ys koud van haar zien weg vlieden. Meest alle Jongelingen roemen de *Vrye Liefde*, en niet den *Echt*, en evenwel is toch de *Echt* de hoogste Vryheid der *Liefde*. Het is derhalven niet de Betekenis, maar dat Ongelukkig Woord zelfs, welk twee Harten met Koelzinnigheid tegen elkander vervult, die zig te vooren op het tederste beminden".

Bataefsche Veldvreugd, ter gelegenheid van het Huwelyk zyner D. H. WILLEM DE VYFDE *Prins van Oranje en Nassau*, enz. enz. enz. *en haere K. H.* F. S. WILHELMINA. *Erfprincesse van Pruissen. Versierd met Zangen en Dansen* enz. *Door het Kunstgenootschap, onder de Zinspreuk:* Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *Te Leiden, gedrukt voor het Kunstgenootschap* 1767. *in Octavo* 30 *bladzyden.*

EEn Landspel in één Bedryf van drie Tonelen, niet oneigen geschikt naar de bedoelde omstandigheden. ——

Phi-

Philemon en *Mæris*, twee oude Herders, kouten te zamen over het geluk, dat men zich uit den Echt dier Doorluchtige Persoonaadjen voorspelt; terwyl enige jonge Veldlingen bezig zyn met het vercieren ener Eerpoorte; waer over zy vervolgens het goedvinden dier oude Herderen afvraagen. —— Na het vertrek der oude Herderen, die weggegaan zyn, om de overige jeugd tot de algemene vreugdebedryven te roepen, voltooijen de jonge Veldlingen, naer den gegeven raed, het aengevangen Werk, en ieder Knaep heeft inmiddels het geluk dat hy het blyde Jawoord van zyne geliefde Herderin mag erlangen. —— Voorts komt *Philémon* en *Mæris* weder met een gevolg van jonge Lieden; *Mæris* verzoekt aller aendagt op het geen *Philémon* staet voor te dragen, en deze meld hun daer op het geluk van Nederland, door de Dapperheid van 't Huis van Oranje, met voorstellinge van het heil, dat men uit deze Vorstlyke Echtverbintenis hoopt te erlangen. Hier op werd de jeugd door *Mæris*, ter blyde Feesthoudinge, in zyne hut genoodigd, en aengemoedigd om in het zelfde Huwelyksspoor te treeden; 't welk *Philémon*, op het toeknikken der jonge Veldlingen, zyne zegenwenschen, zo over hen, als over het Vorstlyk Paer doet uitboezemen. In tusschen is 'er in stilte, op het Toneel, een beeld der Min gebragt, waer aen ze alle hulde doen; maer zo als men het beeld wil bekroonen, verdwynt het eensklaps, en *Cupido* vertoont zich levende voor hun. Hy meld hun met korte woorden, hoe hy 't is, die de harten der jonge Veldlingen aen een verbonden heeft, op hunne vreugde over 't Vorstlyke Paer, dat hy insgelyks verenigd had, en hy wend zich vervolgens tot deze hooge Echtgenooten, welken hy, onder 't aenbieden eniger frissche bloemtjes, alle heil toewenscht. —— Het een en 't ander gaet gepaerd met tusschen komenden Zang en Dans van de Feesthoudende jeugd, die zich ten besluite aldus laet hooren.

Goede Hemel, sla uwe oogen
Op Oranje en zyne Bruid,
In wier heil ons heil zich sluit.
Spaer hen door uw alvermogen!
Laet den Staet,
Laet al 't Volk, in uwen zegen;
Hunne wenschen zien verkregen.
En het Zaed
Van dees Hooge Trouwgenooten
Ons geluk en heil vergrooten,
Dan kent blydschap pael noch maet.

Oordeelkundige Bybelverklaaring. Door TH. CH. LILIENTHAL, *Doct. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Derde Deel. Te Amsterdam, by* J. Loveringh. *Behalven de Voorreden, enz.* 639 *bladzyden in groot Octavo.*

HEt tweede kenmerk ener Godlyke Openbaringe, door den Hoogleeraer LILIENTHAL vastgesteld, is, *dat ze noch zich zelve, noch andere onwraekbare waerheden der Rede en der Ondervindinge, tegenspreke* (*). Het Ongeloof nu beweert, dat dit kenmerk niet gevonden word, in de Openbaring, in 't Heilige Bybelboek voorgesteld. Men houd staende dat die Schriften dikwerf de onloochenbaerste waerheden der Rede en der Ondervindinge tegenspreken; ja dat ze zelfs ene menigte van gezegdens en berichten in zich vervatten, die onmogelyk over een gebragt konnen worden; zo dat men ten minste zoude moeten stellen, dat een dier tegenstrydige stellingen voor valsch te erkennen zy. —— Dit voorgeven van 't Ongeloof te wederleggen, is de taek welke onze Hoogleeraer in dezen op zich neemt: waer omtrent hy zich in dit derde Deel bepaelt, tot het uit den weg ruimen der veelvuldige strydigheden, die men aen de Schryvers van dit Godlyk Boek wil opdringen; bewerende dat 'er geen *wezenlyke* maer slechts *schyn-strydigheden* in voorkomen; die, door een aendachtig onderzoek en behoorlyke onderscheiding, volgens de regels ener welgegronde Uitlegkunde, zeer wel over een te brengen zyn.

In de uitvoering hier van houd onze Autheur dezelfde handelwyze als in 't voorige. Na enige voorafgaende aenmerkingen, zo over 't onderscheid tusschen ene *wezenlyke* en ene *schyn-strydigheid*, en 't geen men deswegens met opzicht tot den Bybel in acht heeft te nemen; gaet zyn Hoog-Eerwaerde, volgens de orde der Bybelboeken, alle de Schriftuurplaetsen na, die met anderen schynen te stryden; en bevlytigt zich om te toonen, hoe die schyn strydigheden, ter oplossinge der tegenwerpingen van 't Ongeloof, vereffend

(*) *Zie boven bl.* 90.

fend konnen worden. —— Men heeft dus in dit Deel ene niet ongeschikte Commentarie van alle zodanige plaetzen, der Heilige Schriften, die met elkanderen schynen te stryden; en ene oplossing van etlyke zwarigheden, die velen Lezeren der Bybelbladen, in den eersten opslag, moeite baren, en hun zomtyds als onoplosselyk voorkomen. Tot ene proeve hier van diene het volgende staal.

„ *Matth. XXI.* 18-20. *vergeleken met Marc. XI.* 12-14. 20, 21. *Menigerleye zwaarigheden omtrent het gebeurde met den vygeboom*".

„ De berichten van *Mattheus* en *Marcus*, aangaande den vygenboom, dien *Jesus* vervloekte, schynen tegen elkander te stryden. Mattheus verhaalt dit geval *Cap.* XXI. 18—20. aldus: *En des morgens vroeg, als hy wederkeerde, hongerde hem; en ziende eenen vygeboom aan den weg, ging hy naar hem toe, en vondt niet aan denzelven dan alleenlyk bladen; en zeide tot hem: uit u worde geen vrucht meer in der eeuwigheid; en de vygeboom verdorde terstond. En de Discipelen, dat ziende, verwonderden zich, zeggende: hoe is de vygeboom zo terstond verdorret!* Doch het verhaal van *Marcus Cap.* XI. 12—14. luidt aldus: *En des anderen daags, als zy uit Bethanien gingen, hongerde hem. En ziende van verre eenen vygeboom die bladen hadde, ging hy om te zien, of hy ook iets op denzelven zoude vinden, en daar by gekomen zynde vond hy niet dan bladen; want het was de tyd der vygen niet. En Jesus antwoordende zeide tot denzelven: niemand eete eenige vrucht meer van u in der eeuwigheid. En zyne Discipelen hoorden 't.* Hier op wordt verhaald het uitdryven der verkoopers en koopers uit den Tempel, en dat de Heere *Jesus* 's avonds wederom na buiten gegaan is. En dan wordt vs. 20., 21 het verhaal in deezer voegen vervolgd: *En des morgens vroeg voorby gaande, zagen zy dat de vygeboom verdorret was van de wortelen af. En Petrus zulks indachtig geworden zynde, zeide tot hem: Rabbi! ziet, de vygeboom, dien gy vervloekt hebt, is verdorret.* Hier meent men eene viervoudige strydigheid gevonden te hebben: Volgens *Mattheus* zal deeze vygeboom gestaan hebben aan den weg; maar volgens *Marcus* van verre. De eerste zegt, dat *Jesus* deezen boom vervloekt hebbe, om dat 'er geen vygen aan waren; en *Marcus* voegt 'er by, dat het de tyd der vygen niet was: en hier uit zou volgen, dat de ontstentenis der vygen geene genoegzaame reden der vervloekinge geweest zy, gemerkt geen boom, voor den tyd, vruchten dragen kan. Volgens het bericht van *Mattheus* hadden de Discipelen zo terstond bespeurd

speurde, dat de vygeboom verdord was; het geen, volgens het verhaal van *Marcus*, eerst den volgenden dag geschiedt zou zyn. En terwyl deeze de verwondering deswegen aan Petrus toeschryft, eigent *Mattheus* dezelve aan alle Discipelen. De eerste zwaarigheid is van geen belang. De vygeboom stond daadlyk aan den weg; maar in eenigen afstand van de plaatse, alwaar Jesus hem eerst gewaar werdt. Van meerder belang is de tweede zwaarigheid. Men kan niet zeggen, dat Jesus zich alleenlyk gehouden hebbe, niet te weeten, of 'er vygen op den boom waren, indien het nog de tyd der vygen niet geweest zy. Het zou, by voorbeeld, ongerymd zyn, in den Lente, op eenen appelboom vruchten te zoeken. Wie zal dan aan Christus zulk eene gedachte toeëigenen? Veel meer moet hy reden gehadt hebben, te vermoeden, dat, in dien tyd, op eenen vygeboom vruchten zyn konden, schoon deeze boom daar van ontbloot was. Des gaf dan Christus daar door een blyk, dat hy, in den staat zyner vernederinge, zich somwylen van het volkomen gebruik zyner Alweetenheid onthouden en veele dingen niet geweeten hebbe".

„ *Hoe Christus in ernst niet heeft konnen weeten, dat op den boom geene vygen waren; naardien het buiten den tyd der vygen was*".

„ Hoe is dan uit deeze zwaarigheid te komen? Sommige meenen, dat de woorden van *Marcus* eene toestemmende vraage in zich vervatten: *want, was het niet de tyd der vygen?* Maar dergelyke vraagen vindt men anders in de schryfwyze der Evangelisten, by 't verhaalen van geschiedenissen, niet. En waar mede zal men bewyzen, dat de eigenlyke tyd der vygen toenmaals reeds voor handen geweest zy? Volgens de gedachte van anderen, zou men wel in dien tyd vygen hebben konnen inzamelen; maar deeze boom was daar van ontbloot geweest, om dat het toenmaals geen goed vyge jaar was, 't welk καιρὸς betekenen zal, naamelyk, een tyd, die tot het voortbrengen eener zaake bekwaam is. Maar deswegen zouden evenwel nog al eenige vygen op deezen boom hebben konnen geweest zyn; terwyl hy niet ééne vyge hadt. Nog minder kan men zeggen, dat Christus, deezen boom van verre ziende, dien gehouden hebbe voor eenen boom van eenen anderen aart, die in dien tyd reeds rype vruchten hadt konnen draagen; maar daar by gekomen zynde, was dezelve een vygeboom geweest, waar van men toen nog geene vruchten verwachten kon; want daar staat uitdrukkelyk;

lyk: *Jesus zag eenen vygenboom van verre.* Ook kan Christus niet gemeend hebben, dat misschien nog vygen van den voorleden Jaare op deezen boom zyn zouden; want in zulken gevalle zou deeze boom geene versche bladen gehadt hebben. En waarom zou *Marcus* dan ook daar by gevoegd hebben: *want het was de tyd der vygen niet.* Doch men kan zich dit geval zeer wel voorstellen onder de volgende omstandigheden. Christus, eene menigte bladen aan deezen boom ziende, meende, dat deeze vygeboom was van de vroege soort, die tweemaal 's jaars, in de Lente en in den Herfst, vruchten voortbrengen (*); want het is bekend, dat aan de vygeboomen de bladen laater komen dan de vruchten. Vermits het nu de tyd der vygen nog niet was; dat is te zeggen: de gewoone tyd, wanneer men de vygen inzamelde, was nog niet gekomen; zo kon *Jesus* vermoeden, den boom nog vol vruchten te vinden, indien de boom anders vruchtbaar geweest ware; maar hy vond niet, dan bladen; tot een zeker bewys, dat deeze boom, in weerwille zyner aangenaame vertooninge, evenwel onvruchtbaar was; want een vygeboom van de vroege soort moest toen reeds rype vruchten hebben. En zo hy ook van de laatere soort geweest ware, dan zouden 'er ten minsten kleine vygen aan geweest zyn, naardien 'er reeds zo veele bladen aan waren. Derhalve vervloekte Christus deezen boom, deels tot een *zinnebeeld*, hoe het met de Joodsche Kerk gaan zoude; en deels om te vertoonen een blyk zyner Godlyke Almagt, dat hy, wanneer hy wilde, van zyne Godlyke Eigenschappen volkomen gebruik maaken kon. Gelyk het in tegendeel mede noodig was blyken te geeven, dat hy, in den staat zyner vernederinge, van zyne Godlyke Eigenschappen niet altoos een volkomen gebruik maakte: want anders zou het onbegrypelyk geweest zyn, hoe men hem zou hebben konnen vangen en dooden (†)".

„ Of

(*) „ Dergelyke vygeboomen waren in 't Joodsche Land; waar van te zien zyn JOH. CLERICUS in *Nov. Test. ad Marc. XI. pag.* 252. HERMAN. WITSIUS *in Meletem. Leydens. Dissert. X* §. 7. *pag.* 410. en HILLERUS *in Hierophytico L. I. Cap. XVII.* §. 14. PLINIUS *Histor. Natur. L. XV. Cap. XVIII. Tom. II. pag.* 194. gewaagt van zulke vygeboomen, die tweemaal 's jaars, naamelyk, in den Oogstyd, en wanneer de druiven ryp wierden, vruchten voortbrengen. Nu begon de Oogst in *Canaän* terstond na het Paaschfeest, en dus niet lange na deeze gebeurtenis".

(†) „ [Het zou gantsch niet strooken met het bestek van dit

Werk,

„ *Of de Discipelen zo terstond bespeurd hebben, dat deeze vygeboom verdord was*".

„ De vervloeking van den vygeboom hadt terstond haare uitwerking. *Mattheus* zegt: *de vygeboom verdorde terstond*; doch dit kon men niet zo aanstonds en oogenbliklyk bespeuren; want de verwondering der Discipelen, waar van *Mattheus* spreekt, ontdekte zich eerst den daar aan volgenden dag, toen zy den boom verdord vonden. Dit blykt uit het onderwys, welk Christus aan hun by deeze gelegenheid gaf, en overeenstemt met het geene, waar van *Marcus* zegt, dat Christus de redenen van dit onderwys eerst den volgenden dag uitgesproken heeft. Hy zegt daarom ook alleenlyk, dat de Discipelen het gehoord hebben, toen Christus deezen vygenboom vervloekte. Hier op kwamen zy met Christus in de Stad, alwaar hy, die koften en verkoften, uit den Tempel dreef, en 's avonds naar *Bethanien* wederkeerde. En des morgens vroeg met zyne Discipelen weder naar *Jerusalem* gaande, worden deeze gewaar, dat de vygeboom verdord was van den wortel af, verwonderen zich daar over, en zeggen jegens elkander, hoe is deeze vygeboom zo terstond verdorret! tot dat eindelyk *Petrus* dit aan Christus zelve zegt, die daar uit aanleiding neemt aan zyne Leerlingen allerlei heilzaame lessen te geeven".

Werk, een oordeelkundig vertoog te doen van de verscheide oplossingen deezer zwaarigheid, welke de Uitleggers van alle tyden niet weinig belemmerd heeft. My komt de opvatting van Dr. DODDRIDGE over *Matth.* XXI. 18—20. het allereenvoudigste voor, en waar van onze Auteur, in het wezenlyke niet verschilt. Zie mede WHITBY over *Marc.* XI. 13. I. M. H.".]

De Zedenleer der Heilige Schrift, in de Hoogduitsche Taal beschreeven, door J. L. V. MOSHEIM *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorstelyke Hooge School te Gottingen: Naar 't Oorspronklyke, volgens den Vierden, Vermeerderden en Verbeterden Druk vertaald. Eerste Deel. Eerste Stuk. Te Utrecht, by* G. T. en A. v. Paddenburg 1768. *Behalven de Voorreden* 493 *bladzyden in quarto.*

ZY die de *Kern der Zedenleere* van den Heer *Mosheim*, of het *Volledig Uittrekzel dier Zedenleere*, voor enigen tyd in 't licht gebragt, doorbladerd hebben, zullen vry algemeen een verlangen gevoeld hebben, dat zo uitgewerkt ene Zedeleere hun eens volledig in hunne Moedertale ter hand gesteld

 mogt

mogt worden. Aen dit verlangen nu, wordt, met de uitgave van dit eerste Stuk, aenvanglyk voldaen; en men vleit zich, dat de Beminnaers der Christlyke Zedeleere 'er geen minder genoegen in zullen vinden, dan ze zich uit de opgemelde Schriften voorgesteld hebben. —— De geheele Zedeleer word in dit Werk by manier van Stellingen voorgedragen, die door verdere aenmerkingen opgehelderd en bewezen worden. De nadere ontvouwing dier Stellingen in deze aenmerkingen is indiervoege ingericht, dat zyn Hoog-Eerwaerde Natuur en Openbaring, het Godlyk Woord en de dagelyksche Ondervinding gestadig hand aen hand doet gaen; om, in ene welgegronde kennis der Menschlyke natuure, de vereischte plichtsbetrachting ten klaerste onder 't oog te brengen. De twee uitersten, die van ene al te *strenge* of al te *slappe* Zedenleere, waer door vele zedekundige Schriften hunne waerde en nuttigheid verliezen, worden, door den Heer *Mosheim*, het geheele Werk door bestendig in 't oog gehouden, om ze te vermyden. Hy benaerstigt zich allezins om de Zedeleer op zodanig ene wyze te verklaren en ter betrachtinge aen te dringen, als ze in de Heilige Schriften voorgesteld word; aen menschen, die de uiterste volmaektheid in dit leven niet konnen bereiken, maer de ernstigste poogingen hebben aen te wenden, om trapswyze volmaekter te worden; en aen zulken, die niet uit de waereld moeten gaen om Godsdienstig te leven, maer den Godsdienst ter harte hebben te nemen, terwyl ze de dingen van dit leven, naer dien staet, in welken de Voorzienigheid hen gesteld heeft, behoorlyk handhaven.

Om hun, die de opgemelde *Kern*, of het *Volledig Uittrekzel*, niet gezien hebben, een geregeld denkbeeld van het beloop van dit Werk te geven, zullen wy het zelve met des Autheurs eigen woorden voordragen, en ons in dezen daer toe bepalen: de uitgave der volgende Stukken zal ons verder wel gelegenheid geven, om een en ander byzonder stael, ter proeve der uitvoeringe, mede te deelen.

Het Werk vangt aen met ene Voorbereiding, waer in ons voorkomt ene algemene ontvouwing van de Zedeleer, met aentooninge, dat het beter is, dezelve afzonderlyk te verhandelen, dan ze in een agtervolgend voorstel met de Geloofsleer te verenigen; als mede dat de Heilige Schrift de grondslag dier Leere is. Hier aen volgen enige gepaste aenmerkingen over het geen in een Zedeleeraer voornaemlyk vereischt word, en de dwaelwegen die hy te vermyden heeft; mitsgaders over het onderscheid dat 'er te vinden is tusschen

de

de Zedenleer der Heilige Schrift en die der Rede, en wat men hier omtrent in acht heeft te nemen. Dit afgehandeld hebbende toont zyn Eerwaerde, dat het doelwit van de Zedenleer der Heilige Schrift is, der menschen *in-* en *uitwendige heiliging*; en dit leid hem tot de volgende tweledige verdeling en opgave van 't beloop zynes Werks.

Aengemerkt hebbende, dat de Zedenleer op verschillende wyzen verdeeld, en dus op onderscheiden manieren ontvouwd kan worden, laet hy ieders schikking in hare waerde, en drukt zich wegens de zyne in dezer voege uit.

„ Ik heb dien weg verkoozen, die de gemaklykste, de naaste en van de Heilige Schrift zelve aangeweezen is. Ik brenge alles, wat tot de Zedenleer behoort, tot *de inwendige heiligheid der Ziele*, en tot *de uitwendige heiligheid des Levens*. En onze Heiland heeft, zoo ik niet zeer mis hebbe, beneffens zyne getuigen, deeze verdeeling zelf aan de hand gegeeven. Jesus zegt Matth. V: 16. *Laat uw licht alzo lichten voor de lieden, dat zy uwe goede werken zien, en uwen Vader in den Hemel pryzen.* Hy onderscheidt in deeze woorden twee dingen, duidelyk van malkander, het inwendig licht der ziele, dat niemand zien kan, en de uiterlyke goede werken, die gezien worden. Hy wil, dat het eerste door de laatste openbaar en bekend gemaakt zal worden. Het licht, 't welk naar zyne uitspraak, in de harten zyner leerlingen branden moet, is, het geen wy *inwendige heiligheid* noemen. De woorden *licht* en *verlichting*, betekenen, eigenlyk, in de Heilige Schrift slegts die zalige verandering, welke in het verstand der wedergeboorenen ontstaat. Maar wie weet niet, dat van veele dingen, die niet kunnen gescheiden worden, dikwils slegts het één gesteld, en tefsens alle gemeend en verstaan worden? Jesus noemt een stuk van de heiligheid der Ziele, en meent alles, wat 'er in de ziel toe moet gerekend worden. Wat hy *goede werken* noemt, die hy als het schynzel en den glans van 't inwendig licht aanmerkt, dit is juist dat geen, wat wy de *uitwendige heiligheid des levens* noemen. En dus is Jesus onze voorganger in deze verdeeling. —— Dit konden wy uit meer plaatzen zyner reden aantoonen. Doch waar is het toe noodig? Wy willen slegts nog de ééne en andere plaats van zyne getuigen aanhaalen, waar in dit zelfde onderscheid voorkomt. —— Paulus beschryft den zaaklyken inhoud der Zedenleer, met deeze woorden: *de hoofdzom van 't gebod is liefde van een rein hart, van een goed geweeten, en van een ongeveinsd geloof.* 1 Timoth. I: 5. Men behoefd niet te bewy-

zen, dat deeze plaats van de Zedeleer handelt: Het woord, *gebod*, is 'er al bewys genoeg van. *Paulus* is gewoon, alles; wat ter verbeteringe der Christenen behoort, het *gebod* te noemen, en tegen over dit woord het *geloof* te ſtellen. Dit gebod, of de gansche Zedenleer, beſtaat, gelyk de Apostel zegt, in twee dingen, in de *liefde*, en in die *dingen*, waar uit de liefde vloejen moet, de welke hy *een rein hart*, *een goed geweeten en een ongeveinsd geloof* noemt. Door de liefde, die hy hier vordert, moet men niet de inwendige genegenheid tot God en den Naasten verſtaan; maar de uiterlyke liefde, die door tekenen, werken, weldaaden en gedienſtigheid beweezen wordt. —— De inwendige liefde is van het rein hart, en de overige dingen, die *Paulus* opnoemt, niet onderſcheiden. En, daar hy zegt, dat deze liefde komen moet uit het *hart*, dan moet ze eene uitwerking van het door God bekeerd en gereinigd hart, en geene inwendige eigenſchap daar van weezen. Men ziet hier, daarom wêer de beide hoofddeelen, die we opgegeeven hebben. —— Wat wy de *inwendige heiligheid* noemen, dat wordt door *Paulus*, door de woorden, *een rein hart*, *een goed geweeten*, *en een ongeveinsd geloof*, aangeweezen. Hy klimt in deze woorden neder, en eindigt met het geen volgens zyne natuur het eerſte is. Een *ongeveinsd*, opregt, levendig *geloof* in Jeſus, 't geloof, dat geheel iets anders, dan de waan der valſche Christenen is, is het begin en de oorſprong van die heiligheid, welke in de ziel woont. Uit dit geloof ontſtaat een *goed geweeten*. —— Die met hunnen Heiland door het geloof vereenigd zyn, zyn door het zelve vry geſproken van alle aanklagt, en dugten noch beſchuldigers, noch regterſtoel. Hun geweeten is vry in Christus. *'Er is niets verdoemelyks aan de geenen, die in Christus Jeſus zyn.* Rom. VIII: 1. Op het geloof en een gerust geweeten, volgt het rein *hart*, de vernieuwing der ziele, die in alle haare kragten gezien wordt, die 't verſtand opheldert, den wil heiligt en de begeertens maatigt. Wat wy *uitwendige heiligheid* noemen, dat drukt de Apostel met het enkel woord, *liefde*, uit. —— Zo bezigt hy dit woord in zeer veele plaatzen. *De liefde*, zegt hy onder anderen, *is de vervulling der wet.* Rom. XIII: 10. Wat kan de *liefde* hier anders zyn, dan de pligten en werken, die naar het voorſchrift der wet volbragt worden? En dezen zin bekragtigt het voorgaande oogſchynlyk. —— Ik voege 'er nog eene plaats van een anderen Apostel by, *Petrus* vermaant de Heiligen met deeze woorden: *nademaal door zyne Godlyke kragt alles, wat tot het Leven en*

een

een Godlyken wandel dient, ons geschonken is, zo wendt alle uwe naarstigheid aan, en voegt by uw geloof deugd. 2 Petr. I: 3, 5. Deze vermaning tot Godzaligheid begint met eene erinnering, dat de geloovigen sterkte en kragt van den Heere ontfangen hadden, zynen wil na te komen, en een deugdzaam leven te leiden. De Godzaligheid heeft dus haaren Grondslag in de verändering van het hart, en in de kragt, die den regtvaardigen door de genade medegedeeld wordt. Deze kragt, en alles wat 'er toe behoort, noemt de heilige man voort daarop het *geloof*. Hy wil, dat de deugd door het geloof zal beweezen worden. Dienvolgens moet het geloof dat geen zyn, wat de kragt en sterkte geeft, de deugd te beleeven. Dit geloof moet de moeder der deugd zyn. Wie twyfelt daar aan, dat hier die uiterlyke deugd genoemd wordt, die zig door werken en daaden zien laat? De reden is duidelyk van een zaak, die in de waereld moet getoond worden. Gevolglyk hebben we *Petrus* mede tot een voorganger. Deze brengt twee stukken tot de gansche Godzaligheid, de *Godlyke kragt* of het *Geloof*, dat in 't hart is, en de *deugd*, welke door het geloof bekend gemaakt en beweezen wordt. Deze beide dingen hebben we de in- en uitwendige heiligheid genoemd. En de enkele woorden maaken dus alleen tusschen ons en den Apostel een onderscheid".

„ In 't *eerste hoofd-deel* moet des menschen natuurlyke toestand, voor al, worden overwogen. Wie kan de gelukkige verändering regt begrypen, waar in we door de heilzaame genade geplaatst worden, die de elende vooräf niet kent, die de natuur hem medegedeeld heeft? En wie kan de ziektens der ziele geneezen, zonder vooräf de *oorzaaken* daar van na te gaan? Naderhand zal men de *middelen* moeten weeten, die de Heere verördend heeft, om van onze natuurlyke elende verlost te worden. *Eindelyk* zal men den toestand van hen, die 't hart voor de Godlyke kragt geopend hebben, overwegen, en de inwendige heerlykheid en rust der geheiligde Christenen moeten beschryven en afbeelden. Deze zaligheid noemd men den *staat der genade*".

„ In 't *ander hoofd-deel* zullen we van de pligten handelen, die 't Leven der Christenen van het leven der overige menschen onderscheiden. Daar in zullen we, meest al, de gewoone verdeelingen behouden. —— Men weet, wat 'er eenigen tegen dezelve hebben ingebragt. Maar men heeft, naa een verstandig overleg, besllooten, dat men, ten minsten, even zo verstandig te werk ging, wanneer men den grootsten hoop volgde, dan wanneer men zig naar het oor-

deel van eenige weinigen schikte. *Zo lang als de oude wegen gelyk zyn, en tot geene onwisse zydwegen leiden kunnen; zo lang is het, myns bedunkens, best, op dezelve te blyven.* Ondertusschen laat men elk een zyne vryheid, en hoopt daarëntegen, dat anderen omtrent ons niet onbillyker zullen te werk gaan. —— De pligten, die de Heilige Schrift voorschryft, moeten of van alle menschen, hoe ook hun toestand zyn moge; of slegts van zekere menschen waargenomen worden, die in deze of geene omstandigheid en toestand geplaatst zyn. *De algemeene pligten zyn betrekkelyk op God, op anderen menschen, en op ons zelv'.* De pligten omtrent Geesten en onzigtbaare schepzelen zyn zo weinig in getal, dat het niet noodig is, om 'er een byzondere afdeeling van te maaken. En wat men, mogelyk, omtrent redelooze schepzelen, moet waarneemen, is even zo gemaklyk en met weinigen te zeggen. —— De *byzondere pligten* laaten zig, best, naar de verschillende soorten van verpligtingen beschouwen, waar aan de menschen zyn gehouden. Wy zyn leden der algemeene maatschappy, die God op aarde heeft opgeregt. Wy zyn leden van den Staat, of de burgerlyke zamenleving, waar in wy ons ophouden. Wy zyn, eindelyk, leden van de geestlyke gemeenschap, welke de Kerk genoemd wordt. Elke van deze verpligtingen vordert van ons een byzondere levenswyze.

„ By de beschryving en voorstelling dezer pligten willen we, inzonderheid, op de Heilige Schrift zien. Wy willen de rede, en die dingen, die 'er uit afgeleid kunnen worden, niet vergeeten. De zaak zelve zal het zomtyds vorderen, dat we met dezelve raadpleegen, en zekere dingen aanroeepen, die onder de Wyzen dezer waereld verhandeld zyn. Doch het voornaame doelwit zal gerigt zyn naar dat boek, het welk God, ter onderrigting van het menschdom heeft laaten opstellen ".

Volgens deze schikking vind men nog in dit Deel, na deze gemelde Voorbereiding, de ontvouwing van *de natuurlyke verdorvenheid des Menschen;* welken elendigen staet de Heer MOSHEIM, een stemmig met de vastgestelde Leer onzer Nederlandsche Kerke, zeer onderscheiden verklaert; om voorts in een volgend deel de *oorzaaken* daer van na te spooren, en de middelen ter verlossinge te overwegen.

Het

Het ontdekt Joodendom. *Door* J. A. EISENMENGER, *Professor der Oostersche Talen op de Universiteit te Heidelberg. Eerste Deel, Eerste Stuk. Te Amsteldam by* H. Vieroot, 1767. *in Octavo* 444 *bladzyden.*

DE Hoogleeraer *Eisenmenger* heeft veel moeite aengewend om de Joodsche Schriften te doorbladeren, en zich met de Jooden in redenwisseling te vervoegen; wel byzonder met oogmerk om hunne Godsdienstige gevoelens te doorgronden, en voor al na te gaan, op hoedanig ene wyze deze Natie denkt en spreekt, over die dingen, die de Christenen en den Christelyken Godsdienst betreffen. Zyne deswegen gedane ontdekkingen heeft hy vervolgens in dit Werk by een verzameld, onder zekere hoofden gebragt, en in 't licht gegeven; om de Waereld te toonen hoe ongerymde gevoelens van Godsdienst de Jooden voeden, en hoe bitter zy den Christelyken Godsdienst lasteren. Dit eerste Stukje behelst zes Hoofddeelen, welke betrekkelyk zyn tot der Jooden denkbeelden rakende *God den Vader*, *den Zoon*, *en den Heiligen Geest*, die eensdeels ten uiterste ongerymd, en anderendeels ten hoogste Godlasterlyk zyn. —— De nieuwsgierigheid kan iemand beweegen, om dit Stukje hier en daer in te zien, maer 't is niet denken, dat 'er velen gevonden zullen worden, die 't geheel met oplettenheid zullen doorlezen. De Hoogleeraer is niet spaerzaem geweest in 't mededeelen zyner berichten; maer schynt zich veel eer voorgesteld te hebben, bykans alles wat hem voorgekomen was op te geven, en met ene gansche lyst van plaetsen uit de Joodsche Schriften voor te dragen. Hier door loopen 'er vele byzonderheden onder, die nauwlyks der opmerkinge waerdig zyn; en men word vermoeid door de menigte van aenhalingen; te meer zo men 'er enig werk van maken wil om ze te beoordeelen, als ze byzondere opmerking waerdig schynen. Men ontmoet echter, aen de andere zyde, ook hier en daer aenmerkingen en overwegingen, die hare nuttigheid konnen hebben, ten rechten verstande van de Joodsche gevoelens; welken dit geschrift het doorbladeren waerdig maken voor hun, die 'er belang in hebben, of nieuwsgierig zyn, om te weten, op hoedanig ene wyze deze Natie over den Godsdienst denkt en spreekt.

Ge-

Gedenkwaardige, Vermakelyke, en in deze en ten allen tyde zeer nodige, nuttige en leerzame Deensche Brieven, vertaalt door JOH. WILH. HEYMAN. *Med. Doctor. Zesde Deel. Te Leiden, by* Joh. Hasenbroek, 1768. *in gr. Octavo* 760 *bladz.*

DE hoofdonderwerpen der voorgaende Deelen, naemlyk de bronwellen van het verderf des Christendoms, en de natuurlyke beschryving van Noorwegen, (welke laetste als ene uitspanning tusschen de andere gesprekken in dit Werk gevoegd is,) worden in dit Deel afgehandeld. De Aziatische Prins *Menoza* komt nu voor als, behoorlyk onderwezen zynde, in staet gesteld, om de Kerk in zyn Vaderland op ene geregelde wyze te hervormen en te vestigen, met behulp der wel onderrichte en Godsdienstige Geestlyken, die hem tot dat einde zullen vergezellen. In gevolge hier van sluit de briefwisseling in dit Stuk, met het oogmerk van *Menoza* om eerlang te vertrekken, en de belofte van zyn verder wedervaren in 't vervolg te zullen melden. — Aen deze Brieven heeft men nog gehegt ene uitvoerige Verhandeling van den Heer PETRUS HANSSEN, Hoog- Vorstelyke Sleeswyk- Holsteinsche- Consistoriaal - Raed, Superintendent en Hofprediker, welke ten tytel voert. *De zegenpralende Religie der Christenen.* —— De Eerwaerde Opsteller dezer Verhandelinge bevlytigt zich om de uitmuntendheid van den Christelyken Godsdienst te ontvouwen; en denzelven op ene zo overtuigelyke wyze als ten hoogste heilzaem voor te dragen, dat een ieder, dit nagaende, bewogen behoore te worden, om dien te omhelzen, en standvastig te blyven aenkleven.

Deze Verhandeling, die ener aendachtige lezinge waerdig is, behelst vyf gronden of bewyzen, ter aentooninge der voortreffelykheid van onzen Godsdienst. „ I. De Religie der Christenen is geschikt, om alle smertelyke Aandoeningen uit het Menschelyke Gemoed weg te neemen. II. Zy verwekt Aandoeningen in 't Gemoed, welke onder alle mogelyke de aangenaamste zyn, en het wezentlyke der Menschelyke Gelukzaligheid uitmaaken. III. Zy leerd hoe de Verzoening der Menschen met Godt, op eene de Goddelyke Volmaaktheden betamende wyze, in 't werk gesteld wordt, dat byna alle Volkeren wel gezogt, dog niet hebben konnen vinden. IV. Zy behoud voor alle Religien, tegenwoordig in de Wereld bekendt zynde, den Voorrang. V. Het Menschelyk Geslagt is door de Christelyke Religie uit eenen

deer-

deerniswaardigen en onzaligen ſtaat, als mede een Wangedrag, vol van Grouwelen en velerhande Moeilykheden verlost en bevrydt, waar in het zelve waarſchynelyk weder geraken zou, als deze Religie te gronde ging". —— De hoofdzaken in 't eerſte en twede bewys voorgeſteld en aengedrongen, konnen hier enigermate ter nutte proeve ſtrekken.

Onder de ſmertlyke Aendoeningen, waer voor de Mensch bloot geſteld is, komt hier in de eerſte plaets, *de Wroeging van het Gewetten, over de Daden en Handelingen, welke van de volmaekte Rigtſnoer des Levens afwyken.* Hier tegen verleent de Christelyke Godsdienst den Mensch, de Leer van Gods Genade in 't Werk der Verloſſinge door Jeſus Christus.

Ene twede is *de kwade geſteldheid van den Geest, die haren oorſprong neemt, uit het misnoegen over de verdorvenheid en gebreken der Menſchen, waer van men de nadeelige uitwerkſelen ondervinden moet.* Wel byzonder, *wanneer de Christenen door allerhande Ongeluk, Kruis, Wederwaerdigheden en Elenden gedrukt worden.* De Christelyke Leer verſterkt ons hier tegen, door de ernſtigſte leſſen, en de nadrukkelykſte aenmoedigingen, die geſchikt zyn om ons op te beuren, en alles met lydzaemheid te doen ondergaen; in navolging van 't voorbeeld van onzen Leermeester, in de verzekering van een aenſtaend euwig heil.

Hier by komen nog de ſmertlyke Aendoeningen, *welke ontſpruiten uit het verlies onzer Nabeſtaenden, en die welke ons lief en waerd waren:* mitsgaders *de Afkeer voor den Dood, en de Vreeze die de Mensch voor denzelven heeft;* en eindelyk *de Vreeze van 't geen na den Dood volgen zal.* In alle dezen heeft een Christen, die het Euangelie gelovig omhelst, de allerkrachtigſte hulpmiddelen, door ene genoegzaeme kennis der toekomende Gelukzaligheid, en de ſterkſte verzekering dat alle ware geloovigen 'er deelgenooten van zullen zyn.

En gelyk dus de Christelyke Godsdienst geſchikt is, om die ſmertlyke aendoeningen te weren, zo is dezelve ook aen de andere zyde in ſtaet, om het menschlyk gemoed met de aengenaemſte aendoeningen te vervullen. Die Godsdienst naemlyk verleent den Mensch; *Blydſchap uit een zuiver geweten; Vreugde in God; het Leven der Geloovigen in hunnen Verloſſer; Vergenoegdheid met onze levens omſtandigheden; de Hoop op het toekomende,* en eindelyk, *de Voorſmaek der Hemelſche Heerlykheid.* —— Zy die de Christelyke Leer oprecht ge-

geloven, en in ernst beleven, ondervinden dezen heilzamen invloed, die geen andere Godsdienst leer, op zo krachtig ene wyze, kan verlenen; voor 't zo ver allen anderen of aen de kundigheden, of aen de vereischte bewyzen mangelt.

Amsterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen enz. beschreeven door J. WAGENAAR, *Historie-Schryver der Stad. Elfde Stuk. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel, 1767.

AMsterdams beroemde Historie-schryver, in 't voorgaande deel de Regten der Stad in 't algemeen voorgedraagen hebbende, gaat met den aanvang van het tegenwoordige over, tot het ontvouwen van de *Voorregten der Poorters* of *Burgers* deezer Stad, die hy in 't eerste Boek onderscheiden verklaart. Het geen hy deswegens meldt, en met nevensgaande aanmerkingen in een te duidelyker daglicht stelt, kan merkelyk dienen ter opheldering van verscheidene byzonderheden; die, inzonderheid voor de Burgers deezer Stad, en zulken die met hun handel dryven, van een weezenlyk aanbelang zyn. Hy is hier toe, gelyk hy uitdrukkelyk te kennen geeft, te beter in staat gesteld, door 't gebruiken eener *Verhandelinge over het Amsterdamsche Poorterschap*; die door de nette pen van wylen *Jacobus Noordkerk* opgesteld is, en berust ter Secretarye deezer Stede; daar de Schryver de post van eersten Stads Klerk, eenige jaaren, loffelyk, heeft waargenomen.

Op het ontvouwen van der *Poorteren-Voorregten* volgt, in het tweede Boek van dit Deel, eene beschouwing van de *Schutteryen, Burger-Compagnien, Wagten en Bezetting der Stad.* Dit onderwerp wordt hier insgelyks naauwkeurig behandeld, met byzondere meldinge van de oude schikkingen desaangaande, en de tegenwoordige gesteltenisse; om te doen opmerken, in hoe ver dezelve al of niet veranderd zyn; het welk dit gedeelte byzonder nuttig maakt voor hun, die daar toe eenige betrekking hebben.

Eindelyk behelst dit Stuk nog, in 't laatste Boek, een berigt van de voornaamste beroemde Persoonaadjen van Amsterdam; dat ons op eene beknopte wyze voordraagt, eene genoegzaame melding van zodanige Persoonen, die, of in Amsterdam gebooren zyn, of een aanmerkelyk gedeelte van hun leeven aldaar doorgebragt, en door hunne uitmuntendheid tot luister der Stad verstrekt hebben. De Liefhebbers

van

van 't naspooren van den lof der beroemde Mannen, inzonderheid van ons Vaderland, zullen dit gedeelte met genoegen doorbladeren, en met zeer veel vermaak zien, dat Amsterdam, ook in dit opzigt, niet minder stof tot roem heeft, dan eenige andere Stad.

't Is wel waar dat men, zich in den vroegsten tyd hier ter Stede bykans geheel toeleggende op den Koophandel en Zeevaart, in die dagen luttel zorgde voor 't aankweeken der Geleerdheid, welke dies tyds ook vry algemeen verwaarloosd werd; doch 't is tevens egter, volgens dit berigt, zeker, dat men, nog voor het afloopen der vyftiende eeuwe, drie Amsterdammers vond, welken zich, in die dagen der onkunde, eenigen naam wisten te verkrygen: te weeten, *Nicolaas van Amsterdam*, omtrent het jaar 1440, *Henricus van Amsterdam* omtrent het jaar 1470, en *Joannes van Amsterdam* omtrent het jaar 1480. Ook is 't bekend dat *Willem* en *Jan Eggert* midsgaders hun Neef *Jan Eggert Hartgertszoon* en deszelfs Vrouw *Wendelmoed*, in die onverlichte eeuw, alhier het hunne toegebragt hebben, om de Geleerdheid, naar den smaak van dien tyd, te bevorderen. En gaan we een weinig verder, dan vinden we in de zestiende eeuw, toen de Geleerdheid herleefde, reeds verscheidene Amsterdammers, die den lof van Geleerde Mannen erlangd hebben. Onder deezen telt hier onze Historieschryver, *Alardus van Amsterdam*, *Nicolaas Cannius*, *Cornelius Crocus*, *Joannes Sartorius*, *Joannes Timannus*, *Johannes Monsenus*, *Nicolaas Everhard*, *Sybrand Pompejus Occo*, *Gisbertus Horstius*, *Bernardus Dessonius Kroonenburg*, *Pieter Pauw*, *Dirk Volkaartszoon Koornhert*, *Henrik Laurenszoon Spiegel*, *Roemer Visscher*, (met zyne Dogters *Anna* en *Maria Tesselschade*, beroemd van wegens haare Digt- Zang- en Speelkunde enz.) *Petrus Opmeer*, *Maarten Janszoon Koster*, *Sebastiaan Egbertszoon*, *Ellerd de Veer* en *Cornelis van Haamrode*. Benevens deezen komen hier nog veele anderen in aanmerking, die met lof gedagt worden, ter oorzaake van hunne uitmuntendheid, zo in den Kryg en Regeering als in de Schilder- Teken- en Beeldhouwkunde. Vestigen we voorts het oog op de beroemde Mannen van de zeventiende en achtiende eeuw alhier, dan worden we gewaar, dat derzelver aantal, met het toeneemen der Stad, en het oprègten der Doorlugtige Schoole, niet weinig is vermeerderd. Om ze eenigermaate in orde te melden, vindt de Heer WAGENAAR het geraaden, dezelven in vier soorten te onderscheiden; naamlyk in *Staat-* en *Krygskundigen*, *Geleerden*, *Digters* en *Konstenaars*. Onder ieder deezer

zer hoofdsoorten zyn 'er etlyken, op welker voortreffelykheid Amsterdam, met het hoogste regt, roem mag draagen; welker werkzaamheid en bedryven, gelyk die der voorgemelden, in deezen, door de welbesneeden pen van onzen Historieschryver, onpartydig en ongesmukt, op eene gevallige wyze, hem byzonder eigen, beschreeven worden. —— Om 'er nog een voorbeeld van te geeven, zullen wy ons bepaalen tot het geen onze Schryver meldt wegens den Hoogleeraar *Jacobus Philippus d'Orville*, die, voor weinige jaaren, hier ter Stede, overleeden is, en ongetwyfeld eene plaats verdient, onder de geleerdste Amsterdammers.

„ Zyn Vader was *Joan d'Orville*, die hier van Hamburg met der woon gekomen was, en grooten en gelukkigen Koophandel dreef. Zyne Moeder heette *Catharina Neys.* Hy werdt, hier, op den agt en twintigsten July des jaars 1696, gebooren, en, in zyne jeugd, tot den Koophandel, geschikt. Doch in de Latynsche en Griekfche Taalen onderweezen zynde, toonde hy, in den ouderdom van zeventien jaaren, zulke uitsteekende blyken van bekwaamheid tot de Latynsche Poëzye, dat de Vader zig, schoorvoetende, beweegen liet, om den jongen *d'Orville*, in 't jaar 1715, te zenden naar 's Lands Hooge Schoole te Leiden, daar hy de Professoren *Gronovius*, *Burmannus*, *Noodt* en anderen hoorde. Midlerwyl, deedt hy eene reis naar Londen; bezogt 'er de voornaamste Boekzaalen, en voltrok, te Leiden te rug gekeerd, zyne studien, waar na hy, in February des jaars 1721, tot Doctor in de beide Regten, bevorderd werdt. Hy zette zig neder in den Haage; doch geenszins met oogmerk, om zig aan de oefening der Regtsgeleerdheid over te geeven. Hy bleef 'er niet langer dan twee jaaren; toen hy eene reis deedt naar Brabant en Frankryk, en in 't jaar 1724, eene tweede naar Engeland, van waar hy, op 't einde des jaars 1725, in Holland te rug keerde. Hy woonde, sedert, dan eens te Amsterdam, dan wederom te Utrecht, te Leiden, of in den Haage; doch 't leedt slegts tot in den voorzomer des jaars 1726, toen hy eene andere en veel grooter reis naar Italie ondernam, met oogmerk, voornaamlyk, om het Eiland Sicilie te bezien. Hy volbragt deeze reis gelukkig, en keerde, binnen twee jaaren, door Duitschland, te Amsterdam, te rug. In alle deeze reizen, hadt hy zyn werk gemaakt van het bezoeken der Geleerden; het doorzien der meeste en voornaemste Boekeryen; het doorbladeren en vergelyken van oude Handschriften, en het onderzoeken van allerlei oudheden: uit al het welke, hy eenen groo-

grooten voorraad van geleerde aantekeningen verzamelde; van welken veelen zyner vrienden zig, by het uitgeeven van oude Griekſche en Latynſche Schryveren, nuttiglyk, bediend hebben. In den aanvang des jaars 1730, nam hy in overweeging, om zig te Utrecht neder te zetten. Doch Burgermeesteren van Amſterdam beſlooten, juist op dien tyd, hem het Profesſorſchap der Historien en Welſpreekendheid, in de Doorluchtige Schoole alhier, welk, na Francius dood, niet begeven geweest was, op te draagen. Hy aanvaardde deeze post, die hy, twaalf jaaren agtereen, bekleed, en in 't jaar 1742, vrywilliglyk, aan den zeer geleerden *Petrus Burmannus Secundus*, toen Profesſor in dezelfde weetenſchappen op de Frieſche Hooge Schoole, afgeſtaan heeft. Hy leidde, ſedert, een ſtil leven, zig egter, zo veel hem zyne lighaamlyke gezondheid toeliet, vermaakende in Letteroefeningen: waar van de weereld, nu en dan, de vrugten zag, in de *Miscellaneæ Obſervationes*, die, van tyd tot tyd, in 't licht kwamen. Hy arbeidde ook aan zyne geleerde reis door Sicilie; doch werdt, door de dood, belet, dit werk in 't licht te geeven. Na verſcheiden' hevige aanvallen van den ſteen, overleedt hy, tusſchen den dertienden en veertienden September des jaars 1752 (*a*). De voorgemelde Profesſor *Burmannus*, zyn Opvolger, deedt, op den twee en twintigſten October, eene treffelyke Lykrede over den overleeden, van den gewoonlyken Predikſtoel in de Nieuwe Kerke, onder eenen ongewoonen toevloed van vreemdelingen en ingezetenen. Ook heeft hy, in 't jaar 1763, de *Sicula*, of *Oudheidkundige Reis door Sicilie* van zynen afgeſtorven vriend, aan de geleerde weereld medegedeeld. D'*Orville* hadt eenen Broeder gehad, *Pieter* genaamd, die tot Doctor in de Regten bevorderd was; doch zig op den Koophandel toegelegd heeft: met welken hy, nogtans, de Geleerdheid, en de Digtkunde in 't byzonder zo wel wist te paaren, dat de Profesſor d'*Orville*, in 't jaar 1742, eenen fraaijen bondel Latynſche Poëzye van hem in 't licht gegeeven heeft. Hy was een jaar jonger dan de Profesſor, en is, op den derden January des jaars 1739, overleeden.

Beschouwingen van de Werken der Natuur. Ten opzigte van de Viervoetige Dieren, Vogels, Visschen, Tweeslachtige en Kruipende Dieren, Insecten, Plantgewassen en Bergstoffen. Ter betoonginge van Gods Magt, Wysheid en Goedheid. Of, Vervolg op de verbeterde tweede Uitgaave van J. RAY *Gods Wysheid geopenbaard in de Werken der Scheppinge, enz. Te Amsterdam, by* F. de Kruyff, A. van der Kroe, Yntema en Tieboel. *Behalven het Voorwerk en Register* 645 *bladzyden in groot octavo.*

IN de Voorreden van het Werk, dat wy hier aankondigen, worden wy onderrigt, dat des Schryvers eerste oogmerk was een *Engelsch* werkje van JOHN WESLEY te vertaalen, en tot een Vervolg op J. RAY's *Gods Wysheid in de Werken der Scheppinge* te doen dienen; dat hy, om reden, daar vermeld, van dit doel afzag en te raade wierd slegts een en ander gedeelte van dit *Engelsch* Stukje, ten dien einde, over te zetten: doch dit mede verwerpende, heeft hy verkoozen liever de rol van Schryver dan die van Vertaalder te speelen. „Meenende, *gelyk hy zich uitdrukt*, grooter dienst te zullen doen met WESLEY nevens andere Schryvers over de *Natuurlyke Historie*, in eenen rang te plaatsen, en uit dien ryken overvloed, de stoffe te verzamelen tot het opmaaken van het dienstig geoordeelde Vervolg op het Werk van RAY. —— Dit, *dus vervolgt hy*, is de oorsprong deezer Beschouwingen, die tevens derzelver aart genoegzaam aanwyst. Elk der Beschouwingen vervat de voornaamste, de zekerste waarneemingen, welken, van tyd tot tyd, omtrent die voorwerpen, gedaan zyn, by een verzameld uit de Werken der grootste Mannen, die zich hebben toegelegd op de onderscheidene deelen der Natuurlyke Historie, welke hier voorkomen. — 't Kan niet wel anders zyn of de zodanigen onzer Leezeren, die eenigermaate hun werk gemaakt hebben van het doorbladeren der Werken van deeze soort, zullen veele stukken aantreffen, die zy reeds elders vonden; iets waar over wy geene verschooning behoeven te verzoeken, dewyl dit in de natuur ligt van ons Werkje; het beste by een te vinden kan, onzes inziens, niet dan aangenaam en ten hoogsten nuttig weezen, en ik bedrieg my grootlyks, indien ieder Beschouwing hier van tot geen bewys zal kunnen verstrekken. Zo veel mogelyk was, hebben wy uit de oorspronglyke bronnen geput". —— Wyders, verklaart de Schryver. „ Veel grooter zou ik met weinig moeite elke *Beschouwing* hebben kun-

nen doen worden: want meermaalen heb ik my met, nimmer om stoffe verlegen gevonden, en het schiften hadt niet zelden meer werks in, dan iemand zich mogelyk verbeeldt. —— Aangenaamer zou ik ook deeze Beschouwingen hebben kunnen maaken, voor dat slag van Leezeren, wier ydele nieuwsgierigheid het smaaklykste voedzel vindt in vreemde en ongeloofiyke vertelzeltjes, de schandvlekken van veele Werken over de Natuurlyke Historie; maar 't lustte my voor gezuiverder weetlust te schryven".

Ziet daar het oordeel 't geen de Schryver zelve over zyn Werk velt; wy kunnen 'er ons zegel aan hangen, en 't zelve als een Kort Begrip van de voornaamste Deelen der Natuurlyke Historie aanpryzen. Zy, die de laatste Uitgaave van RAY hebben (*), zullen hier veele stukken nader opgehelderd vinden. Ook kan het als een Werk op zich zelven staande worden aangemerkt. Terwyl de veelvuldige aanhaalingen van zodanige Werken, die een nog vollediger berigt in 't *Nederduitsch* wegens zommige byzonderheden mededeelen, eene bekwaame handleiding verschaffen, tot het grondig beoefenen der Natuurlyke Historie, voor onze Landsgenooten.

Wy moeten het nog wat nader doen kennen. Behalven eene *Algemeene Inleiding* over de verpligting tot het *Beschouwen van de Werken der* NATUURE, en de wyze op welke men daar in moet handelen, bevat dit Stuk Zeven Beschouwingen. (I.) *Van de Viervoetige Dieren.* (II.) *Van de Vogelen.* (III.) *Van de Visschen.* (IV.) *Van de Tweeslachtige en kruipende Dieren.* (V.) *Van de Gekorve of Bloedlooze Diertjes, gemeenlyk Insecten genaamd.* (VI.) *Van de Boomen, Planten en Gewassen.* (VII.) *Van de Delf-Myn-stoffen en Metaalen.*

De eerste, tweede, derde, en vyfde *Beschouwing* zyn op denzelfden trant geschreeven, zy bevatten de hoofdbyzonderheden en algemeene eigenschappen der Dieren, daar in ten voorwerpe genomen; en worden beslooten met eene breedere beschryving van de zeldzaamste Dieren in het *Viervoetige Geslacht*, onder de *Vogelen*, *Visschen*, en *Insecten*. —— Ten voorbeelde diene het beloop der Beschouwinge van de *Vogelen.* In deeze ontmoeten wy, naa eene algemeene bepaaling wat *Vogels* zyn, en welke hunne onderscheidende kenmerken uitmaaken, eenige aanmerkingen over hun vliegen, het maakzel der Vleugelen, en wegens hun zwemmen. Verder handelt de Schryver van de Pooten, van het Gezigt, van het Ge-

(*) Zie hier van een Berigt in de *Vaderl. Letteroef.* VI D. I St. pag. 194.

Gehoor, van den Reuk en Smaak, van de groote verscheidenheid der Bekken, van de Maag der Graan en Vleesch-eetende Vogelen, van de Stem, van de Wapenen, van de Voortteeling, de Nesten, en de zorg voor de Jongen; wyders deelt hy de beste waarneemingen mede over de *Stryk* en *Trek vogelen.* Hier aan volgt eene beschryving van den *Gryp-vogel*, van den *Struis-vogel*, van den *Kasuaris*, van den *Fregat-vogel*: van het *Storm* of *Onweers vogeltje*; van den *Pellikaan*; van den *Pauw*; van den *Pappegay*; van den *Ys-vogel*; van de *Hoppe*; van den *Water spreeuw*; van de *Zwaan*; van de *Colibrietjes.* De byzondere beschryvingen zyn in deeze, gelyk ook in de andere Beschouwingen, vry breedvoerig: wy zullen een der kortste hier plaatsen.

„ Wegens snelheid van vlugt is het *Storm* of *Onweers-vogeltje* beroemd; doch nog aanmerkenswaardiger uit hoofde van de schoone kleuren, die, ten eersten aanziene, zich niet voordoen: maar egter, op een nader beschouwen, 'er in gevonden worden; ook trekt de wondere eigenschap van storm of onweer te voorspellen, aan dit *Vogeltje* toegeschreeven, en waar van het zyn' naam ontleent, onze aandagt. In grootte verschilt het weinig van een *Leeuwrik.* Op 't eerste gezigt bemerkt men bykans niets, dan een zwarte pluimagie, doch ontdekt, de dag 'er wel op vallende, een blauwagtig purper daar onder verspreid en speelende, welke kleur verandert, en nu sterker dan zwakker van gloed is, naarmaate van het licht; aan den hals ziet men die mengeling van groen en purper, welke den hals der *Pauwen* en *Duiven* zo veel cieraads byzet; de kop is bykans geheel donker blauw; de vleugels zyn gedekt met eenige witte veertjes; de stuit en de staartpennen hebben 'er ook iets van, 't geen niet weinig toebrengt tot de schoonheid van deeze, in de daad, schoone pluimagie. De bek is zwart: de pooten, die tot aan 't lyf ongevederd zyn, en de breede voeten, hebben dezelfde kleur; ook worden de vingers door een zwart vlies zamen gevoegd. De zorgdraagende NATUUR heeft dit *Vogeltje*, dat bykans altoos vliegt, en over de oppervlakte van de zee zweeft, om de kost te zoeken, met vleugels voorzien, die, naar evenredigheid van het lichaam, zeer groot zyn, slaande ruim een voet uit, weshalven zy, gesllooten zynde, voorby den staart steeken.

„ Doch genoeg over de kleur en gestalte van het *Onweers-vogeltje*, om 't zelve te doen kennen, en niet als weinig beziens waardig voorby te gaan, wanneer 't ons in de verzamelingen der Liefhebberen voorkomt: wegens de ander

by-

byzonderheid, die het berugter maakt, en onder de Zee-lieden, als een voorboode van naakend onweer doet aanzien, zullen wy nog iets zeggen, en eenige aanmerkingen bybrengen, die toonen, hoe 'er, ten dien opzigte, niets wonderdaadigs plaats heeft; maar zulks toegaat, volgens een algemeene wet, den leevenden schepzelen, door de NATUUR, gegeeven, de wet van zelfbehoudenis naamlyk. De berigten der Zee-vaarenden, dat, wanneer 'er onweer op handen is, deeze *Vogeltjes*, eer dat de Scheepslieden eenig ander teken van storm ontdekken, rondsom de scheepen komen vliegen, zyn te veelvuldig en eenstemmig om 'er geloof aan te weigeren; doch 't zou bygeloof weezen, met veelen hunner te gelooven, dat zy, door een zonderling bestel des Hemels, het dreigende gevaar aankondigen. Men neemt egter hunne aannadering, te regt, voor een teken van storm: want zy zoeken, tegen dien tyd, een veilig schuil in de luwte van het schip, en komen, kort voor dat dezelve begint te woeden, aanvliegen, het naderend onweer door hun ontdekt, op de vlugge wieken voor uit snellende, in 't midden der zee, waar zy geen ander beschutzel, hun als dan hoognoodig, kunnende vinden, het eenigst, een zeilend schip, neemen. De groote vleugels, daar wy van gesprooken hebben, stellen hun in staat om, by stil en gemaatigd weer, ver en hoog te kunnen vliegen: maar die zelfde vleugels maaken hun, als het hevig stormt, een speelbal van den wind, tegen welks kragt zy niet bestand zyn, ook kunnen zy het dan zwemmende niet in 't water houden, het geweld der baaren overmeestert hun daadlyk. Om dit dubbeld leevensgevaar, in lugt en water, te ontwyken, vervoegen zy zich aan den ly-kant van een zeilend schip, of daar agter, steeds den koers, dien 't zelve houdt, volgende, tot dat het onweer geweeken is, wanneer zy, die door dit middel den dood ontkomen zyn, (want niet weinigen sneuvelen des niettegenstaande,) wederom de vlugt neemen, en de ruimte kiezen."

De vierde Beschouwing gaat over de Tweeslachtige en Kruipende Dieren, vermeldende de *Schildpadden* van onderscheidene soort, en de *Krokodillen*. Men ontmoet in dezelve den *Salamander*, den *Kameleon*, de *Kikvorschen*, de *Padden*, en onder deeze de *Surinaamsche Pipa:* de kruipende Dieren, *Slangen*, *Adderen* en *Aard-wormen*. Omtrent alle deeze zyn hier de laatste en beste waarneemingen in een kort begrip gebragt.

De zesde Beschouwing, *van de Boomen, Planten en Gewassen*, vangt de Schryver dus aan. „ In onze voorgaande Be-

schouwingen van het *Ryk der Dieren*, hebben wy, van het voedzel, dat den leevenden bewoonderen der aarde ten deele valt, spreekende, een en andermaal moeten gewaagen van den milden overvloed der spyzen, die het *Groeijend Ryk* daar aan verschaft, en daar uit reeds leeren kennen, de Wysheid, de Goedheid, en de Magt des grooten MAAKERS en ALVERZORGERS, in het voortbrengen en in stand houden van *Planten* en *Gewassen*, zonder welken het binnen kort, om zo te spreeken, gedaan zou zyn met de *Dieren* des velds, de *Vogelen* des hemels, de *Visschen* der Zee, het *Kruipend* en *Bloedloos Gedierte*. Doch dit gedeelte van de Werken der NATUURE verdient niet min eene byzondere Beschouwing dan de andere, tot welker opmerkende nasp euring wy ons verledigden. —— Hebt ge dan Leezers, leerzaamheid en stigting kunnen raapen, op ons geleide de gemelde hoofdbyzonderheden overweegende, wy durven uwe aandagt weder uitnoodigen om ons te vergezellen, in de Bespiegeling van *Boomen*, *Planten* en *Gewassen*; zy zal, in deezen hof der NATUURE zich bezig houdende, door de schoonste gezigten bekoord, door de weetenswaardigste stukken tot onderzoeklust aangezet, en door de wonderen, hier bykans alleswegen verspreid, verbaasd, en in heilige verrukkingen opgetoogen worden.

Dat vry 't weetgierig oog zich slaa alle kanten,
Verrukt door 't gloeiend schoon der veelgekleurde Planten,
't Wordt mildelyk onthaald, 't vindt telkens roemens stof
En wekt d'ontvonkten geest, om 's hoogsten SCHEPPERS lof
Te zingen". —— —— —— —— ——

In deeze Beschouwing komen de volgende hoofdzaaken voor; de Zaaden der *Gewassen*, hoe elk zyn byzonder Zaad hebbe, en hoe zeer zich dit groeiende uitbreidt; de tweeërlei Kunne der *Planten*; de Groei derzelven en het voedzel 't welk zy neemen; de omloop der Sappen. Ook merkt de Schryver aan wat de Lugt aan de *Planten* toebrengt, en hoe noodig het Licht den *Gewassen* is. Hy weidt uit over de wortels der *Planten*, neemt de Stammen der *Boomen* en de Steelen der *Gewassen* in opmerking, en toont wat nut de Bladeren doen: de Bloezems en Bloemen stelt hy voor met de woorden van den Dichter SCHIM, en laat den dichterlyken Landman POOT van de Vrugten spreeken. Waar op de Beschryvingen van eenige opmerkenswaardige *Planten* en *Boomen* volgen.

't Zal

't Zal onzen Leezeren niet ongevallig zyn, in dit Berigt ook te zien, hoe de Schryver, in zyne Beschouwingen, eenig byzonder deel ophelderi. Van de noodwendigheid der Lugt voor de *Planten* gesprooken hebbende, gaat hy dus voort. „ Deeze noodwendigheid der Lugt is vry algemeen bekend; maar byzonderder is de waarneeming, wegens het Licht, dat de *Planten* niet minder behoeven. Dat de bladeren van veele *Planten* 's nagts eene andere gestalte aanneemen, dan zy over dag hadden, werd van de Ouden reeds opgemerkt, en is, door de proeven der hedendaagsche Natuuronderzoekeren, nader bevestigd. Doch waar aan hebbe men deeze verandering toe te schryven? Hette of koude, droogte of vogtigheid, veroorzaaken ze niet: want hoe zeer deeze ook veranderen, het verschynzel vertoont zich geregeld. De onfaalbaarste Leermeesteresse wyst ons den oorsprong hier van in het Licht te zoeken. De proeven van Dr. HILL kunnen hier ten bewyze dienen. Deeze Heer plaatste een Plant *Abrus* in een plaats, waar dezelve een maatig daglicht kreeg, zonder door de zon beschcenen te worden; de bladeren vielen loodrecht neder en slooten zich onder zamen; in dien stand bleeven zy den geheelen nagt. Een half uur naa het aanbreeken van den dageraad, begonden zy zich weder uit te spreiden, en een vierendeels uurs, naa het opkomen der zonne, waren zy geheel uitgespreid. Langen tyd voor zonnen ondergang, begonden zy weder neer te vallen, en, toen de avond viel, slooten zy zich als voorheen. —— Den volgenden dag, zette hy de *Plant* op een plaats, waar minder Lichts was, de bladeren rigtten zich 's morgens op, maar zo veel niet, en vielen 's avonds vroeger. —— Op den derden dag, plaatste hy haar in een venster op 't Zuiden, geheel in den zonneschyn; reeds vroeg in den morgen, hadden de bladen den horizontaalen stand bereikt; ten negen uuren waren zy hooger, en bleeven dus tot den avond, wanneer zy weder horizontaal wierden, en allengskens tot den gewoonen stand van rust geraakten. —— Des volgenden daags stondt ze op dezelfde plaats, doch de zon scheen niet: wel dra kreegen de bladeren den horizontaalen stand, maar kwamen niet hooger, 's avonds slooten zy zich naar gewoonte. —— Om te bewyzen, dat deeze veranderingen alleen door 't Licht veroorzaakt worden, zette Dr. HILL, op den avond van den zesden dag, de *Plant* in een boekenkas, waar de morgenzon in scheen, als de deuren open stonden. De volgende dag was zeer helder, de bladeren ontslooten zich 's morgens vroeg, en waren ten negen uuren in denzelfden stand als op den derden dag

gemeld is. Toen floot hy de deur van de boekenkas digt, die een half uur daar naar openende, vondt hy de bladeren, even als in den nagt, geslooten: by het openen der deuren kreegen zy, in twintig minuuten, hunne volkomene uitgebreidheid weder. Dit herhaalde hy verscheide keeren, altoos met den zelfden uitslag: wy kunnen derhalven, door het toelaaten of uitsluiten van het Licht alleen, die *Plant* deeze veranderingen laaten ondergaan. Hier uit is het zeker, zegt de Heer WESLEY, in navolging van Dr. HILL, dat het geen de *Slaap der Planten* genoemd wordt, enkel toe te schryven is, aan de afweezigheid van het Licht (*). Dat de hette of koude de oorzaak niet kan weezen, blykt uit de waarneeming van den grooten LINNÆUS; te weeten, dat die opening en sluiting der *Planten* niet slegts voorviel in de open lugt; maar ook in beslooten plaatsen, in stooven, daar de lugt altoos in eene eenpaarige warmte wordt gehouden, of daar dit verschil ten minsten zo gering is, dat men het naauwlyks kan voelen, en dus hier in geene aanmerkinge kan komen.

„ Van 't geen nog kragtiger de noodzaaklykheid van het Licht voor 't Groeijend Ryk aantoont, is de uitslag van het onderzoek, 't geen de Heer BONNET deedt, omtrent de gedaante-verandering der *Planten* door de *Franschen Etiolement* geheeten, 't geen wy gevoeglyk *Slenterigheid* kunnen noemen, bestaande daar in, dat de stam tot eene ongewoone langte opschiet, bleeker en doffer van kleur is dan anders, geene bladeren of scheuten zydwaards uitgeeft, en, slegts aan het boven einde, eenige zeer kleine mismaakte bladeren heeft, die witagtig zyn. „ Ik heb my toegelegd, schryft de Heer BONNET, om te ontdekken, wat deeze ontaarting veroorzaakt; of ze kome van het aardryk, van gebrek of overvloed van water, lugt, warmte, licht, of iets anders. Door veele proeven meen ik bevonden te hebben, dat deeze wanstaltigheid enkel spruit, uit gebrek aan Licht. *Gewassen* van eenerlei soort, in denzelfden grond geplant, op gelyke wyze begooten en gehouden in eenerlei licht en warmte, zyn behoorlyk opgeschooten, wanneer zy open of met glazen klokken overdekt stonden: hoewel de laatst gemelden een weinig kleinder bleeven: maar

(*) De Leezer kan de aanmerkingen van LINNÆUS over den *Slaap der Planten* vinden, in de *Vaderl. Letteroefen.* IV Deel 2de Stuk, bladz. 232. Zie ook de *Uitgez. Verhandelingen*, V Deel, bladz. 1. Waar men een byzonder berigt vindt, *van het waaken der Bloemen*, nevens eene optelling van de *Planten*, die zulks onderworpen zyn.

maar die met houten balken bedekt waren, zo dat 'er geen licht op vallen kon, zyn al te maal op de gezegde wyze misgroeid. Dat ze een min sterke kleur hebben, verwondert my niet, doch 't is onbegryplyker, dat meer of minder Lichts de gestalte en figuur van het Gewas zelf kan veranderen (*)". Eene byzondere proeve ten bewyze hier van, vermeldt hy in deezer voege. „ *Fransche Raapen*, die uitgegroeid waren in een zeer donkeren kelder, hadden zeer slenterig loof gemaakt, met uitermaate lange stronken, schemerwit van kleur; de bladeren zich niet kunnende ontwinden; derzelver kleur was geelagtig wit. Ik sneed de stronken af van een groot deel deezer *Raapen*, en bragt daar van het ondereinde in vaasen vol water, welke ik in een tuin deed brengen, daar ik ze bezyden elkander, allen in dezelfde blootstelling van lugt plaatste. Eenige vaasen zette ik onder kookers van bordpapier, met blauw papier gedekt, die het licht volstrekt wegnamen: zommigen waren geheel digt, anderen aan het boveneinde open: men floot Thermometers in deeze kookers, en een ander Thermometer werd ter zyde in de schaduw geplaatst. — Een etmaal verloopen zynde, werden de stronken, die aan het Licht waren blootgesteld, groen; doch die onder de kookers waren veranderden niet van kleur, en bevonden zich, na 't verloop van verscheide dagen, nog zo zuiver wit als den eersten dag. De Thermometer niet te min bewees, dat zy aan dezelfde warmte waren blootgesteld geweest, als de geenen, die men niet in kookers besloten hadt (†).

De zevende en laatste Beschouwing, die van de *Delf-Mynstoffen* en *Metaalen* handelt, bepaalt zich meest tot de *Edelgesteentens* en de *Metaalen*. Vry breedvoerig worden de *Kristallen* en de *Diamanten* beschreeven, en de verdere *Edelgesteentens* in haare voornaamste byzonderheden voor oogen gesteld. De *Robyn* strekke ten voorbeelde. „ De *Robynen* zyn zeer schoone, doorschynende, schitterende Steenen, en hoe wel van onderscheide kleur, allen naar het roode trekkende. Eenigen zyn hoogrood als bloed, en worden, wanneer zy meer dan twintig karaaten wegen, *Karbonkels* genaamd, zy schitteren als een gloeijende kool, 't geen de oorsprong dier benaaming is: dit soort is het hardste, en kan best van alle *Robynen* gepolyst worden: men vindt ze te *Cambagna* en *Bisnagar*, en in 't gebergte van *Capelan*, gelegen in de Koningryken van

Ava

(*) In een' Brief aan den Heer van GEER te *Stokholm*, gedagtekend, den 30 Sept. 1755.

(†) *Mem. de Mathem. & de Physique*. Tom. IV. p. 619.

Ava en *Pegu*. —— De bleeke *Robyn* is helder rood en roos- of vleesch kleurig, doormengd met eene blaauwe schemering, welke maakt, dat deeze Steen eenigzins na 't violet helt; dezelve is zo hard niet als de voorgemelde, en wordt zomtyds van *Bisnagar*, en van het eiland *Ceylon*; doch meest van *Mexico* en *Brasil*, herwaards gezonden. —— *Boheme*, *Silesie* en *Hungarije* verschaffen ligt roode *Robynen*, die meest wit zyn, doch eenige roodheid laaten doorblinken; ze hebben, gepolyst zynde, eene oogstreelende speeling. —— Eindelyk vindt men, op *Brasil*, een soort van *Robynen*, die slegt rood is, en gelyk de andere in het vuur zyn kleur niet behoudt, deeze wordt het minst geagt en gezogt, schoon hy onder de handen van den Juwelier nog vry veel in luister toeneemt. De gedaante der *Robynen* is zeer verschillende: men ziet 'er achthoekige, ronde en langwerpige; zy worden, in hardheid, naast de *Diamanten* gesteld, en kunnen een sterker vuur dan dezelve uitstaan, de beste veranderen niets van kleur, alleen worden ze eenigzins week. Zo dat, ten opzigte van de beste *Robynen*, het alleen een vertelzeltje is, dat de inwoonders van *Pegu* de kunst zouden hebben, om de kleur deezer Steenen door het vuur te verhoogen".

Om ook van de *Metaalen* iets op te leveren zullen wy het Goud neemen, hier over laat zich de Schryver dus hooren.

„ Het tweede edele Metaal, of liever het alleredelste is het *Goud*, het heeft bykans geene veerkragt nog klank; maar de meeste zwaarte en de grootste rekbaarheid van alle lichaamen, eene rekbaarheid die aller verwondering gaande maakt (*), en alleen het *Goud* benomen wordt door het inmengzel of den damp van *Tin* (†). Behalven deeze verandering is het *Goud*, om zo te spreeken, onveranderlyk; lucht noch water hebben 'er eenig vermogen op, ook vermindert dit Metaal, wanneer het met niets anders vermengd is, door het vuur niet; het smelt rasser dan *Koper*, en wel op het oogenblik als het begint te gloeijen; *Konings-Water* is het eenig smeltvogt, dat het *Goud* kan ontbinden. Men heeft verscheide soorten van dit kostbaarste Metaal, verschillende in zwaarte en kleur; het *Europisch Goud* is hooger of geeler van kleur dan het *Americaansche*.

„ De vier werelddeelen leveren *Goud* uit. De Goud-mynen van

(*) [*Hier geeft de Schryver, in eene breede Aantekening, de voornaamste proeven deswegen op.*]

(†) [*Te deezer plaatse wyst hy op zyn gezegde van het* Tin *handelende.*]

van *Hongarijen*, *Zweeden*, *Noorwegen*, *Spanje* en *Portugal* zyn in *Europa*, die van *Japan* en *China* in *Asia* bekend. Doch *Africa* is veel ryker in dit Metaal, zo omtrent de Rivier *Senegal*, als dieper landwaards in, en op *Guine* of de *Goud-kust*; in de landen van *Monomotapa*, waar het fynste en zuiverste *Goud* van gansch *Africa* gevonden wordt, krygt men het zonder moeite, gelyk TAVERNIER aantekent, als men slegts twee of drie voeten diep in den grond graaft. Op eenige plaatsen van dit land, die niet bewoond zyn, dewyl 'er geen water is, vindt men, op de oppervlakte der aarde, het *Goud* by stukken van verscheide gedaante en gewigt: hy zelve hadt 'er, om de zeldzaamheid, eenige stukken van mede gebragt. Dan *America* overtreft, in overvloed van *Goud*, alle plaatsen der wereld, in dit wereld-deel zyn de grootste schatten der Natuure gevonden, en het edelste Metaal, elders als met een spaarzaame hand (*) uitgereikt, komt hier in eene verbaazende menigte te voorschyn; breede en diepe *Goud-aders* leveren schatten, by schatten, uit (†), en 'er schynt eene onuitputbaare voorraad van dit Metaal te weezen. 't Is der moeite waardig, aangaande dit stuk BARBA te hooren. „ De landstreek *Carabaja* is voorzien met overvloed van het fynste *Goud*, en hoewel eene ongelooflyke hoeveelheid daar uit gehaald is, en dagelyks gehaald wordt, nogthans beginnen zy het werk op nieuw, en volgen de aders onder den grond, daar zy tot nog toe alleen de stukken derzelven verzameld hebben, die door de regens waren afgespoeld. Het land van *Larecaja*, grenst aan dat van *Larabaja*, en vloeit over van *Goud*, 't welk in verscheide beeken van dat land gevonden is, in gedaante en kleur gelyk hagel, 't welk gesmolten, en deszelfs uitwendige korst en

(*) *Met een spaarzaame hand*, zeg ik; naardemaal het *Goud* in veele Goud-mynen zo schaars voorkomt, dat men 'er dikwyls de kosten niet van goed kan maaken, hoe weinig ook aan werkloon betaald worde, dewyl men 'er slaaven toe gebruikt, zo als de Abt CAPPE D'AUTEROCHE aanmerkt, wegens de Goud-mynen in *Siberie*. Dit is ook de rede dat men, naa de ontdekking en vermeestering van het Goudryk *America*, veele Goud-mynen in andere Landen geheel onaangeroerd gelaaten heeft.

(†) ACOSTE betuigt, dat, van de eerste aankomst der *Spanjaarden* in *Peru*, naamlyk in het jaar 1545, tot het jaar 1574, de Koning zes-en-zeventig millioenen voordeels heeft gehad, en van het jaar 1576 tot het jaar 1585 drie-en-dertig millioenen: zo dat, in den tyd van veertig jaaren, honderd elf millioenen, in *Spanje* zyn gezonden; ongerekend 't geen aan de Oversten, aan de Metaalwerkers, en aan den oorlog is te koste gelegd.

en mengzels verteerd zynde, roodkleurig wordt. Naast aan *Laretaja* grenst *Tipuane*, waar de jongens, wanneer het regent, dikwyls het *Goud* in kleine brokjes, als pitten van appelen verzamelen (*)". Men verbeelde zig egter niet dat het daar te lande altoos zo zuiver voorkomt en zo weinig moeite kost, neen, 't word niet zelden uit diepe mynen, met veel Erts gemengd, na boven gebragt, invoege dat men, naar 't verhaal van den Heer FRESIER, maar twaalf oncen *Gouds* uit duizend ponden Erts trekt. De Heer VALMONT DE BOMARE merkt aan, dat het *Goud* bykans door de geheele wereld in het zand, en wel byzonder in het rivier-zand verspreid is, ter plaatse waar de rivier een hoek maakt; dus zyn 'er in *Frankryk* verscheide rivieren, welker zand *Goud* in heeft, schoon in eene zeer geringe hoeveelheid. In *Boheme* wordt het zomtyds by stukjes, ter grootte van een Ert, in 't rivier-zand gevonden: in *Silesie* is bykans geene rivier of het komt 'er in voor; in *Peru* wordt uit het water veel *Goud* gehaald, en in *Africa*, zegt LEMERY, is een groot getal *Negers*, die niets anders doen, dan duiken, om op die wyze *Goud* te zoeken. De *Pactolus* in *Lidien*, tegenwoordig *Sarabat* geheeten, is by de Dichters, wegens haar *Goudzand*, beroemd. BECHER, die niet volstrekt ontkent, dat de Metaalen in het water geformeerd worden, stemt egter niet toe, dat dit *Goud* daar zyn oorsprong heeft; het water door de aarde, met dit Metaal vermengd, heen vlietende, voert het mede (†)".

Dit Berigt van een Werk, 't geen eene zo uitgebreide stoffe, en stukken van zo verschillende natuur behandelt, is, hoe zeer wy de kortheid zogten, wat breed uitgeloopen; doch wy konden 'er niet minder van zeggen, zonder aan 't zelve te kort te doen. Wy sluiten met het zeggen,

Indocti discant, & ament meminisse periti.

(*) BARBA *Verhandeling van de Metaalen*, bladz. 90.
(†) VALMONT DE BOMARE *Mineralogie*, Tom. II. p. 240.

Ontleed- en Heelkundige Verhandeling over de Uitzakkingen der Lyfmoeder en Schede. Uitgegeven door een Gezelschap van Utrechtse Heelmeesters, *onder den Zinspreuk:* Juvenes Diligentia Discunt. *Te Utrecht by* G. T. *en* A. van Paddenburg, *1767. in groot Octavo 167 bladz.*

Dit Gezelschap van Utrechtsche Heelmeesters heeft zich in 't jaar 1764, reeds met achtinge doen bekend worden

den door eene *Ontleed- en Heelkundige Verhandeling over den Ontwrigten Voet*; waar van wy onze Leezers hebben verslag gedaan (*). Zy geeven thans een nieuw blyk van hunne naarstigheid en zugt om hunne Vaderlandsche Konstgenooten nuttig te zyn; is het niet door iets nieuws voor den dag te brengen, het is, om 't gene by onze Vaderlanders nog niet algemeen bekend is, algemeener bekend te maaken, door het gene hier en daar van Schryvers, welken niet in aller handen zyn, of in vreemde taalen geschreeven hebben, over de gebreken, op den Titel gemeld, in hunne Moedertaale by een te zamelen, en 'er hun ondesling oordeel, tot opheldering, aanvulling, of zelfs verbetering by te voegen: gelyk met recht gezegd kan worden in dit Werkje gedaan te zyn. De onderwerpen waar van gehandeld wordt zyn gewigtig, en een behoorlyke kennis van derzelver aart en behandeling voor alle Heelmeesters zeer nodig.

Het Werk is verdeeld in zes Hoofdstukken. Het I bevat *een Ontleedkundige beschryving dier deelen de welke in het Werk zelve de Meeste betrekking hebben, als de Uterus, Vagina* enz. In het II wordt gehandeld *over de Uitzakking der Lyfmoeder.* In het III *over de Omkeering der Lyfmoeder.* In het IV *over de Uitzakking der Schede.* In het V *over de Fungus Vaginæ.* In het VI *over de Fungus Uteri.*

Alles wordt op een onderscheide, klaare en leerzaame wyze voorgesteld, en, waar het vereischt wordt, met redenen en ondervinding gestaafd. Men vondt in het tweede Hoofdstuk de Uitzakking der Lyfmoeder tegen alle twyfeling en tegenspraak, ten klaarste bevestigd, goede aanwyzingen om de herstelling te doen, en de weder uitzakking te beletten, waar toe door deeze Heeren een Werktuig door hen uitgedagt of naar een ander verbeterd, beschreeven en aangepreezen wordt.

Wy zullen, om onze Leezers eenig begrip te geeven van de behandeling der Schryvers, een klein gedeelte uit het begin van het derde Hoofdstuk, met hunn' eigene woorden opgeeven. „ Men noemt het een omkering der Lyfmoeder, wanneer een meerder of minder gedeelte van deszelfs Bodem zodanig nederwaards koomt, dat het door de mond der Lyfmoeder heen oogzienlyk voor 't gezigt, of door 't gevoel zich vertoont".

„ Nooit kan zodanig een ongemak plaats hebben, ten zy 'er alvorens twee zaaken zyn voor af gegaan: dat is dat de Lyfmoeder in zyn Bodem is uitgezet, en dat deszelfs mond zich verwydert heeft". „ Dit

(*) *Vaderl. Letteroefen.* V Deel, I Stuk. bladz. 194.

„ Dit beide geboort ten tyde der Baring van een voldragen kind, dierhalven zullen wy de gemeenste oorzaak, waar door de Lyfmoeder zich koomt om te keeren, onderstellen; of voor te vallen door een onkundige of reukeloze behandeling by de afhaling der nageboorte gepleegt; of door de nawëen, waar door de bodem der Lyfmoeder door deszelfs mond wordt heen geperst ”.

„ In de Baring van een kind kan alles voorspoedig gaan, dat is dat 't, zonder de Moeder daar veel of lang van lyd, kan geboren worden; maar dan volgt 'er dikwils, dat de nageboorte niet ras wil volgen, de vroedvrouw rust niet voor dezelve af te haalen met alle mogelyke spoed, en die ten toon te spryden voor de omstanders en naastbestaande; op dat zy daar door blyken geeve, dat 't werk door haar in zyn volle beslag vergigt is. Zommige wagten den tyd met aandagt af, en rekenen 't zich een eere die kundigheid te bezitten, dat zy de poging der natuur om zich van de nageboorte te ontdoen weten af te wagten; en al vertoeven zy wat lang, 't geluk dat zy de barende vrouwen daar door toebrengen, stelt haar in de *Conscientie* gerust; ja zelfs leggen deeze liever de vrouwen met de nageboorte by zich te bed, als dat zy dezelve met geweld zoude willen afschillen, of uittrekken; latende aldus de natuur daar zelve meester over, om zonder behulp der handen die af te scheiden en uit te dryven. Voorzigtige behandeling door zo veel BEROEMDE MANNEN in deeze eeuw aangeprezen; en wiens betogingen daar alle op uitkomen, dat ze nooit toevallen door 't agterblyven der nageboorte gezien hebben; ten zy om die af te haalen alvorens veel moeiten was aangewend geweest, en waar door 't inwendig gestel der Lyfmoeder verscheurt, gekneust, of andere onheilen door de onvoorzigtige bewerking der hand was aangedaan. —— Wanneer sterk getrokken wordt aan de Navelstreng, zal men den bodem der Lyfmoeder nederwaards haalen, en die door de geopende mond der Lyfmoeder heen trekken, en maken een omkering van den bodem der Lyfmoeder. Een gebrek van welks droevige gevolgen zo vele Schryvers gewagen ”.

De tweede oorzaak zullen wy met de woorden onzer Auteuren hier byvoegen. „ Ongelukkig kan het zomtyds gebeuren, dat de bodem der Lyfmoeder door de persende nawëen een binnenste buiten keert. In weinige andere gevallen gebeurd het, dat de bodem der Lyfmoeder zo veel is uitgezet, en deszelfs mond zodanig verwydert is, gelyk ten tyde der baring, dat de bodem zich daar van kan omkeeren. Men vind een zonderling geval in de *Mem. de Chir.* dat een menigte bloed

zich

zich in de bodem der Lyfmoeder vergaderd had, by welker ontlasting de mond zich verwydert hebbende, de bodem der Lyfmoeder daar door heen schoot, en dus omkeerde. Zulke en diergelyke zaaken, 't zy door bloed, water of wind aan de Lyfmoeder gelegenheid gevende tot de uitzetting zyner bodems, en verwydering van deszelfs mond kan men dan tot de oorzaak der omkeering tevens gevoeglyk stellen".

Wy zullen 'er niet meer byvoegen om dat wy gelooven, dat alle die hun werk van deeze en dergelyke zaaken maaken, de Verhandeling geheel zullen leezen. Jammer is het dat deeze schrandere Schryvers zig niet een weinigje meer toeleggen op netheid van Taale: want schoon men in een Werk als dit gaarne eenige taalfauten over 't hoofd ziet, laaten zy echter niet na het zelve te ontsieren.

Lexicon Medico-Physicum, Botanicum & Chemicum, of Genees- Natuur- Kruid- en Scheikundig Woordenboek enz. *Tweede Deel Eerste Stuk, Tweede en Derde Stuk. Te Amsterdam, by* J. Morterre, 1765, en 1767. *Het Eerste Stuk* 742 *zonder het Register, en de twee laatste* 1228 *bladz. met een Bladw.*

WY verkiezen van deeze drie Stukken van dit Werk te gelyk te spreeken, om dat ze alleen een vervolg zyn van het Eerste en de stoffen geene betrekking hebben tot elkander. Wy hebben van het Eerste, by deszelfs Uitgaave, verslag gedaan, en gezegd hoe wy het zelve aanmerkten (*); wy kunnen van deeze laatste Deelen ook niets nieuws zeggen, om dat der zelver behandeling met het voorgaande gelyk is. Om evenwel onze Lezers, die van het Eerste, en ook van deeze Stukken, nog onkundig zyn en begeerig om 'er iet van te weeten, eenig genoegen te geeven, zullen we 'er eenige zaaken, in de zelven voortkoomende, woordelyk opgeeven. Wy verkiezen hier toe uit het Eerste Stuk van het Tweede Deel, het gene op het Woord *Resina* voorkoomt, en in 't byzonder raakende de *Resina Corticis Peruviani*, Harst van Koortse-bast.

„ Hier toe word veel goede Koortz-bast vereischt; men trekt ze in wyn of water af, het geen gedroogd en op Brandewyn gezet zynde, eene *Resina* geeft, deeze beide zwavels zig vereenigd hebbende, word wyders door de Helm, een *Spiritus* en *Phlegma* afgetrokken, zo vindt men een weinig *Resina*, maar die het vermogen niet heeft welk men haar toeschryft. Heeft iemant begeerte de gemelde *Resina Kina Kina* te bereiden, zo kan hy dezelve nog aldus bereiden. „ * Cor-

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* IV Deel, I Stuk. bladz. 29.

„ ℞. *Corticis Peruviani optimi* Beste Kina Kina drie ponden.
„ Stampt deeze Schors tot een fyn Poeder, en doet het in een glaze *Cucurbita* of Kolf, giet 'er dan by *Spiritus vini rectificati* of Overgehaalde Brandewyn, drie pintjes ".

„ Maakt het vat toe, en laat het zo 5 of 6 daagen digereeren, en doet naderhand den geest met een zacht vuur destilleeren, de aanbranding verhoedende. Als dan moet gy de massa uitstorten en op een digte linnen doek vergadert zynde met een drukpars, voorzien met warm gemaakte yzere plaaten sterk uitperschen, op dat 'er alle de geest, die de *Resina* of harst in zig onthoudt, uitgeparst worde, deeze moet men dan bewaaren. Het achtergebleeven *Magma* word wederom in bygegooten overgehaalde Brandewyn gedigereert, en na even dezelfde distillatie, op gelyke wyze, uitgeparst, of van alle vogt beroofd. Laat naderhand deeze beide Tinctuuren, de eerst gemengden door 't staan blyven gezuiverd zynde, in eene *Cucurbita* doen, en met eene groote hoeveelheid van gemeen water verdunt, zagtjes destilleeren; op dat 'er alle de geest benomen werde, die voor het zelfde gebruik en andere voordeel bewaard word. De *Resina* op de grond achter blyvende; word zo veele reize met koud water afgewasschen, tot dat ze onsmakelyk en zonder kleur achter blyft ".

Wy zullen hier op laaten volgen het gene van de *Lapis Lazuli* gezegd wordt. „ De *Lapis Lazuli*, *seu Lapis Cyanus*, Azuur Steen, is een harde Steen, hebbende kleur van blaauwe Koornbloemen, voorzien met kleine adertjes of puntjes van Goud of Zilver. Men haaltze uit de Goud- Zilver- en Koper- mynen, in Asia, Africa, Italien, Duitschland. Men maakt 'er een kostbaare Verf van, die men van den Orientaalschen Azuur-steen maakt, het blaauw van Ultremarin; zy verandert door den tyd niet. Het blaauw van Duitschland is zo zeer niet geagt, want het verandert ligt, als het aan de onguurheden van de lugt bloot gesteld is, en word in vervolg van tyd groen. Men kiest Azuursteen die van een hooge blaauwe kleur is, hebbende hier en daar eenige goudstipjes: de beste moet met moeite in stukken kunnen gebroken worden, en geene verandering in 't Vuur ondergaan. De *Smalta* of *Cobalt* is byna van dezelfde aart en kleur ".

In het Tweede Stuk van het Tweede Deel, vinden wy dit byzondere aangaande den Eenhoorn. „ *Unicornu*, de Eenhoorn, wordt van veele voor een fabelachtig dier gehouden, maar geloofwaardige Reizigers verhaalen, dat men in de Provincie *Agaus*, in 't Koningryk *Damot* in Abissinie inderdaad Eenhoorens vindt, en dat dit dier zo groot is als een middel-

maa-

-maatig paard, en eenen hoorn van omtrent vyf voeten voor het voorhoofd heeft, dit dier is kastanje bruin van hair, met een zwarten staart, en zwarte voeten, waar van eenigen een heel korten, anderen een zeer langen staart hebben en maanen die tot op den grond hangen; verder is het een woest dier en niet te temmen, dat zich in de dichtste bosschen onthoud, en dat deeze dieren zelfs schuw voor elkander zyn, en zig alleen met de merrien gemeen maken, in de tyden als deeze tochtig zyn, en eindelyk dat zy in deeze gelegenheden afgrysselyk briesschen (*). Men toont in de Kabinetten van eenige Liefhebbers van natuurlyke Zeldzaamheeden horens van 6 of 8 voeten lang, Spiraalswyze uitgegroefd in hunne gansche lengte, die eenige voor horens van Eenhoorens houden, maar het zyn inderdaad horens van een zoort van Walvisch *Narwal* genaamd. Dus is in de Zee een zodanige Visch voor handen, genaamd *Unicornu marinum* of Zee Eenhoorn, het welk men voor een zweetdryvend, hartsterkend, en ook voor een goed middel tegen de stuipen als de *Ungula Alcis* houdt. Daar word ook een zeeker hoorngelykend Mineraal, dat is gegraven Elpenbeen (*Unicornu vel Ebur fossile*) gevonden, het welk zuur temperend, worm dryvend en in de Geelzucht dienstig geacht wordt. Dit zy hoe 't wil, zo is nogthans het een zo veel waardig als het andere, en men moet hier wederom herhaalen, het geen van de Hertshoorn, yvoor en Elandsklauwen is gezegt, dat zy namelyk zeer weinig of niets ter herstelling van de menschelyke gezondheid bybrengen, maar slechts als overtollig vogt indrinkende middelen (*Absorbentia*) kunnen gebruikt worden ".

Men kan van dit Woorden-boek zeggen, gelyk van veele andere in de Geneeskunde en andere Weetenschappen, dat ze alle eenige nuttigheid hebben, en den Leerlingen van dienst konnen zyn: doch dat alle een regtmaatigen wensch overlaaten naar betere.

Naauw-

(*) Wy laaten de gelobfwaardigheid van deeze beschryving, voor den Auteur of zyne Reizigers: maar zo dit dier een Hoorn van vyf voeten voor het Voorhoofd heeft, en de Hoorn zo staat als de Schilders hem doorgaans op dit dier afbeelden, zal het den hoorn, als het zynen kop om laag buigt, om gras of ander voeder van den grond te eeten, tegen den grond stooten, eer zyn kop of bek aan den grond is, om iet van daar op te neemen; en gevolglyk zyn hoorn hem in den weg zyn, om te eeten of te drinken. Zulke gebreken of onvolmaaktheden vindt men niet in de werken der Natuur.

Naauwkeurige Verhandeling over de Bastaard Gall-insekten, van de Cochenille en van 't Pools Scharlaken zaad. Uit het Fransch vertaald van den Heer REAUMUR. *Te Amsterdam by* D. Weege, 1767. *in groot Octavo.* 62 *bladz.*

DE beroemde Schryver toont, in deeze Verhandeling, waar in de Bastaard Gall insecten van de Gal-insecten (*) verschillen, en meent dat de Cochenille onder de Classe van de Bastaard Gall-insecten behoort. Hy wyst aan waar zy zich meest onthouden, en hoe ze te vinden zyn; wat het nest is, en uit welk een stoffe het bestaat, waar in men de jongen deezer diertjes vindt, dat zy leevende jongen werpen, en geene eitjes leggen; dat zy een *Tromp* of Zuiger hebben, waar mede zy in de schorsen der boomen booren; dat de moeder, als zy alle de jongen gebaard heeft, sterft, verdroogt en uit het nest valt.

Hier op gaat de Heer REAUMUR over tot de Cochenille, welke Hy eenigzins beschryft, en maakt verscheide aanmerkingen over de onzekerheid, waar in men zo lang geweest is, of men de zelven tot de Gewassen of Dieren moest brengen; tot dat de laatste meening, door de moeite van den Heer RUUSCHER, die om het geschil en de weddenschap, welke hy hier over met eenen zyner vrienden hadt aangegaan, te beslegten, egte bewyzen uit Amerika deedt koomen, welken eenpaarig getuigen dat de Cochenille een insect is, 't welk leevende jongen baart, en een groot gedeelte van zyn leven doorbrengt op een plant, *Opuntia* of Indiaansche Vyg geheeten, waar uit het de sap zuigt. Uit deeze en eenige andere hoedanigheden, welken in 't vervolg gemeld worden, besluit de Schryver dat de Bastaard Gall-insecten onder de Classe der Cochenille behooren.

Men vindt hier na verscheide aanmerkingen over de eigenschappen en verschillende soorten van Cochenille, de aankweeking, inzameling, drooging enz. veel al, gelyk de Schryver zelf erkent, uit het Werk van den Heer RUUSCHER, by onze Vaderlandsche minnaars der Natuurlyke Historie bekend, getrokken; en van hoe veel belang deeze kleine diertjes zyn in den Koophandel, uit een Brief van den Heer NEUFVILLE te Am-

(*) Van de Galnoot insecten vindt men eenig bericht, door den zelfden Schryver, in de *Vaderl. Letteroefen.* V Deel, 2de Stuk, bladz. 434 enz. Waar in ook eenige aanmerkingen over de Poolsche Kermes of Scharlaken-korrel voorkoomen.

Amsterdam, in 't jaar 1736 aan den Heer DU FAY, te Parys, gezonden, en korten tyd daar na in de Akademie geleezen. Eindelyk, dat Hy van oordeel is, dat de Cochenille ook wel, in andere Volkplantingen van Amerika zou konnen aangekweekt worden, zo wel als te Mexiko.

Van de Poolsche Kermes of Scharlaken-korrel wordt ook eenige beschryving gegeeven; en de Heer REAUMUR gelooft, op voorgang van den Heer BREYNIUS, dat het mede een insect is, en onder de Classe der Gall-insecten behoort.

Wy achten het niet nodig van dit Werkje meer te zeggen; om dat het door zyne kleinheid, den naam van den Auteur, welken het op het voorhoofd draagt, en de aangenaamheid van het onderwerp, onze Vaderlandsche Liefhebbers van de navorsching der natuurlyke dingen, zal uitlokken om het geheel te leezen.

De Sympathia, seu Consensu partium Corporis humani, ac potissimum Ventriculi, in statu morboso, Dissertatio Medica, Authore HENRICO JOSEPHO REGA, Medicinæ Doctore, in Academia Lovaniensi Professore &c.

Confluxio una, conspiratio una, & consentientia omnia. HIPPOCRATES *Lib. de Alimento.* §. 4. fol. 595.

Editio altera, ab innumeris mendis repurgata. Harlemi apud J. van Lee, 1765. *Octavo p.* 240.

Geneeskundige Verhandeling van de Medelydendheid der deelen van het menschelyk lichaam enz. *door* H. J. REGA.

DIt Werkje voor veel jaaren in 't licht gekoomen, en ons nu, onder de gedaante van een nieuwe Uitgaave, of liever met een nieuwen titel, in handen vallende, hebben wy niet ten eenenmaale onwaardig geacht onze Vaderlandsche Lezers op nieuw te doen bekend worden. Dat 'er eene Medelydendheid der deelen van het menschelyk lichaam, in het zelve, plaats heeft, wordt in 't algemeen erkend, gelyk ook dat dezelve, wel waargenomen, van veel nut kan zyn in 't behandelen van ziekten, en 'er in 't algemeen te weinig acht op wordt gegeeven. Dit heeft den Heer REGA bewogen deeze Verhandeling op te stellen, en de Medegevoeligheid tusschen alle de voornaame deelen van het menschelyk lichaam, in zo verre men dezelve door ondervinding kan nagaan, aan te wyzen, om misslagen in de kennisse en behandeling van ziekten, zo veel mo-

mogelyk, voor te koomen. *Zyn voornaam oogmerk*, naamelyk is, te toonen, dat zeker toeval zich in eenig deel kan doen gewaar worden, terwyl de oorzaak in een ander deel gehuisvest is. Iemant kan, by voorbeeld, pyn in 't hoofd hebben, en de oorzaak kan in de Maag schuilen, enz.

In het geeven van eene Bepaaling, wat men door Medelydendheid versta, merkt hy aan, dat dezelve twederlei is, als: voor eerst, een samenloop van verscheide deelen om deeze of gene werking te volbrengen; ten andere, een zeker Medelyden der deelen, waar in het een ongemaklyk aangedaan wordende, het ander ook op een gelyke of verschillende wyze van een onaangenaame aandoening wordt aangegreepen. De eerste zou konnen genoemd worden eene samenstemming van werkingen; de tweede van lydingen. De laatste bedoelt de Schryver eigenlyk, om dat deeze in de Praktyk der Geneeskunde voornaamelyk te pas koomt. Dezelve te verklaaren en 'er reden van te geeven, bekent hy bezwaarlyk te zyn, schoon hy, hier na, zulks door onderstelling tragt te doen, zonder hier in gelukkiger dan anderen te slaagen. 't Is genoeg, dezelve te vinden, schoon men de reden of oorzaak niet weete te ontdekken.

Het Hoofd heeft medegevoeligheid of verwekt medelydendheid aan alle de deelen van het lichaam; hier toe worden de toevallen bygebragt, welken op Panbreuken, kwetzing van Hersenvliezen of Hersenen volgen, waar onder het Ettergezwel in de Lever niet vergeeten wordt. De Maag verwekt een algemeen medegevoel over het geheele lichaam, als blykt uit de gevolgen van derzelver goede en kwaade gesteldheid, het Zuur in de Maag verwekt stuipen over het gansche lichaam, in kinderen; de uitwerkingen van Vergif, nog in de Maag besloten, zyn bekend, het vergif door een braakmiddel ontlast zynde, houden de uitwerkingen op. Hier op spreekt de Heer REGA vervolgens van de Medegevoeligheid der Maage met andere deelen, het Hoofd, dewyl Duizeling en Beroerte dikwils uit een gebrek in de Maag ontstaan; de Tong, de Keel, en de deelen van het Verhemelte, de Borst, en brengt by, dat Hoest en Aamborstigheid dikwils door een Braakmiddel gered worden; met alle de Ingewanden van den buik, met de uitwendige deelen van het Lichaam, de Leden, Huid enz.

Na dit alles weidt hy breed uit om een algemeen denkbeeld te geeven van de Koortsen, en te beweeren dat veele Koortsen, voornaamlyk kwaadaartige, en de afgaande Koortsen genoegzaam altyd haare zitplaats in de Maag hebben. Hoe deeze laatste uit haare oorzaak in de Maag ontstaan, en haare tus-

ſchenpoozingen en wederkeeringen hebben, poogt de Schryver door redeneering te verklaaren. Doch deeze verklaaring, gelyk van veel anderen, is zo onvoldoende, dat het niet der moeite waard is 'er op te blyven ſtaan.

Vervolgens ſpreekt hy van het groote medegevoel der Baarmoeder; met het Hoofd als blykt uit de pyn in 't Achterhoofd; met de Oogen en het Aangezicht, waar in zich blyken toonen van de tegenwoordigheid der ſtonden. Men vindt in dit Hoofdſtuk verſcheide fraaije opmerkingen; alleen onderſtelt de Schryver de oorzaak van de ziekte, welke men Opſtyging noemt, te algemeen in de Baarmoeder gezeten te zyn. De medegevoeligheid van de andere Ingewanden van den buik, der Darmen, Lever, Milt, Darmſcheil, Nieren en Blaaze wordt ook door voorbeelden aangeweezen: waar onder aanmerklyk is dat een der Nieren ongeſteld geworden zynde, de andere ook doorgaans gebrek heeft. De medegevoeligheid van de deelen der Borst onderling, en met andere deelen wordt ook in overweging genomen; de Ontſteeking van het Middenrif doet de Herſenen aan, en maakt raaskalling.

De Schryver beſluit, eindelyk, met de medegevoeligheid der overige, en voornaamlyk uitwendige, deelen van het lichaam. De oogen geeven eenige blyken van de geſteldheid der Herſenen; het eene Oog doet het ander ligt aan door medelyden; uit het wryven der Neuze van kinderen beſluit men dat ze wormen in het Gedarmte hebben; koude Voeten verwekken pyn in den Buik, *enz.*

Wy zullen dit voor genoeg houden om eenige ſchetze te geeven van dit Werkje, waar in veel fraaije opmerkingen, doorgaans met Waarneemingen bevestigd, gevonden worden. Het kan den Geneeskundigen van nut zyn, om niet zo ligt te miſſen in de zitplaatſe der Kwaalen, en de plaaster, gelyk men zegt, bezyden de wond te leggen.

GEORGI D'ARNAUD *Vitæ Scævolarum Disſertatio Postuma. Edidit, adjecta præfatione, obſervationibus & indice,* HENRICUS JOANNES ARNTZENIUS. *Trajecti ad Rhenum apud* G. H. Kroon 1767. *absque prefatione & indice, nec non Epicedio in funere* G. D'ARNAUD *per* P. BURMANNUM SECUNDUM, 122 *pp. in Octavo ch. m.*

DEze Verhandeling van den geleerden *d'Arnaud*, over de *Romeinſche Scævolâs*, uit deszelfs nagelaten papieren in 't licht gebragt, en met aenmerkingen opgehelderd door den oud-

oudheidkundigen *Arntzenius*, zal den Liefhebberen dezer Oefeningen niet ongevallig wezen. Vermits verscheiden persoonen den bynaem van *Scævola* gedragen hebben, heeft zulks nu en dan wel eens gelegenheid gegeven, om dezelven onder elkander te verwarren, en de bedryven van den enen aen den anderen toe te eigenen. Om de hier uit ontstane duisterheid te verlichten hebben reeds enige Oudheidkundigen zich benaerstigd, om de verscheidendheid dezer gelyknamige persoonen oplettend na te gaen; en de Heer *d'Arnaud* brengt in deze Verhandeling, gelyk ook de Heer *Arntzenius*, het zyne toe, om dit in één nog helderer daglicht te stellen. Men vind dus in dit Stukje de verschillende *Scævolâs* nauwkeurig onderscheiden, en met oplettenheid aengetoond, welke bedryven aen die of dezen *Scævola* toe te eigenen zyn: by welke gelegenheid ook, ter zake van de Regtsgeleerde *Scævolâs*, etlyke byzonderheden, de Romeinsche Regtsgeleerdheid betreffende, nader opgehelderd worden.

Kort Begrip der Geographie, opgesteld tot gebruik der Jonge Lieden, of Uittrekfel der Nieuwe Geographie, van den Heer Abt NICOLE DE LA CROIX. *Vermeerdert met eene Geographie der Nederlanden, en in eene nieuwe Geographische order geschikt, door den Heer* J. F. FABRE. *In 's Gravenhage by* P. v. Os, 1767. *behalven de Voorrede enz.* 201 *bladzyden in Octavo.*

Een geschikt handboek, ter onderwyzinge van de Jeugd; behelzende ene geregelde leiding, ter aentooninge van 't geen in 't Aerdrykskundige, omtrent de onderscheidene gewesten van den Aerdbodem, voornaemlyk in aenmerking staet genomen te worden.

Beschryving der Schilderyen in de Oranje Zaal, van het Vorstelyke Huis in 't Bosch, den onvergelykelyken Heldt F. HENDRIK, *Prins van Oranje en Nassau, door zyne Weduwe Mevrouwe de Princesse* A. VAN SOLMS, *ter eeuwiger gedachtenisse opgerecht. Naauwkeurig beschreeven door* JAN VAN DYK. *In 's Hage by de Wed.* O. van Thol *en* Zoon, 1767. *in 8vo.* 58 *bladz.*

ALle Kunstkundigen, zo vreemdelingen als inboorlingen, die immermeer deze Zael beschouwd hebben, staen als verrukt over derzelver grootsche vertooning, en boven

al

al opgetoogen, door het zien der voortreffelyke Schilderstukken, waer mede dezelve van onderen tot boven vercierd is. Zodanig een verrukkelyk gezicht doet ieder een natuurlyk aen; maer boven al de zulken, die, behalven dat ze 't fraeie der Schilderkunde konnen opmerken, niet onkundig zyn van 's Lands Geschiedenissen, waer toe deze Stukken grootlyks, byzonder ten opzichte van Nederlands beroemden Heldt, betrekkelyk zyn; en tevens ene genoegzame kennis van 't zinnebeeldige der Schilderkunde bezitten. Om den onkundigen hier in te gemoete te komen, is dit geschrift niet ondienstig, als behelzende ene beknopte ontvouwing van 't geen door ieder Schilderstuk word aengeduid; zo dat het den aenschouwer dezer Vorstlyke Zale tot ene nuttige handleiding konne dienen.

Muzikaale Verlustiging bestaande in Nieuwe Nederduitsche Gezangen, met een Basso Continuo. Tevens geschikt om op de Clavecimbaal, Viool, Dwarsfluit en andere Instrumenten gespeeld te worden. Gecomposeerd door BARTHOLOMEUS RULOFFS. *Organist in Amsteldam. Te Amsteldam by* J. Smit.

Dit tweede Stuk, dat twaelf Muzikale stukken bevat, evenaert in de uitvoeringe aen de vorige uitgave van de elf eerste (*), en verdient dus den Liefhebberen aengeprezen te worden. Dit kan te vrymoediger geschieden, om dat de daer toe geschikte dichtstukjes, schoon ze, naer gewoonte, veel al de Min ten onderwerp hebben, en op een vrolyken trant loopen, echter niets behelzen, dat zedige ooren redelyker wyze kan kwetzen; zomtyds zyn ze ook nog al geestig uitgedagt. Van dien aert is onder anderen het volgende, dat ten opschrift heeft.

DE KOOPMAN.

Koopmanschap vergroot myn staat.
'k Doe in veelderhande waaren.
Schoone! zo 'k met u mag paaren,
'k Zal u tonen hoe het gaat.
'k Hou ook wonder van troqueeren:
Dit kan ik u aanstonds leeren.
Geef me uw hart, ik geef u 't myn',
Kan 'er waarder ruiling zyn.

(*) *Zie boven bl.* 165.

AMOSIS, *Treurspel door* J. NOMSZ. *Te Amsteldam by* Izaak Duim 1767. *behalven het Voorbericht enz.* 56 *bladz. in Octavo.*

DE Inhoud en het beloop van dit Tooneelstuk komt kortlyk hier op uit. *Thermutis*, de Dogter van *Amosis*, Koning van Egypte, heeft een geheimen minnehandel, met *Metosis*, een der eersten Staetsdienaeren en voornaem Legerhoofd. Intusschen word ze door *Belus*, een eersten Staetsdienaer en Gunstling des Konings, ten Echt aengezocht. Deze zich afgeslagen ziende, en enigermate agter 't geheim gekomen zynde, tracht zich op *Metosis* te wreken; beschuldigt hem van verraed; en brengt te wege, dat hy eerst van 't Krygsbewind beroofd, en vervolgens uit *Memphis* gebannen wordt. *Metosis* vlied na 't gebergte, en stelt zich aen 't hoofd eniger Rovers, om den ondergang van *Memphis* te bewerken, tot wraek over 't ongelyk hem aengedaen. *Belus* bestryd hem, op last van den Vorst, en doet, op ene behaelde overwinning, de blyde tyding in *Memphis* hooren, dat het heir van *Metosis* verslagen, en dit hoofd zelf gesneuveld is. Dit treft het hart van *Thermutis*, die hare smertlyke aendoeningen over 't lot van *Metosis*, en 't voorheen geschiede, aen hare Vriendinne *Zamis* ontvouwt. —— Met dit gesprek vangt het eerste Bedryf aen, en in 't zelve verschynt vervolgens *Amosis*, die zyne Dogter een Huwelyk met *Belus* voorslaet, om dien Staetsdienaer aen zich te verbinden; dewyl hy anders voor de toenemende grootheid van *Belus* vreest. *Thermutis* slaet dien voorslag af, of zoekt ten minste uitstel, en beweert dat dezelve niet strekt tot veiligheid van het Ryk. Dit onderhoud word afgebroken, door de tyding der aenkomste van *Belus*. De Koning vertrekt, om hem gehoor te verlenen; en *Thermutis* beklaegt zich over haer lot.

In het tweede Bedryf slaet de Koning dit Huwelyk aen *Belus* voor, als ene belooning zyner getrouwheid en dapperheid; en zegt *Thermutis* aen, dat zy hem heeft te gehoorzamen, en *Belus* ten Gemael te nemen. Hier uit ontstaet ook een gesprek tusschen *Belus* en *Thermutis*, waer in zy haren afkeer van hem duidelyk verklaert: en *Belus* geeft, in een volgend onderhoud met zynen Vriend *Amenosis*, te kennen, dat hy in dezen alleen uit staetzucht werkt, en slechts bedoelt de hand van *Thermutis* te huwen, om het Ryk te zekerer machtig te worden; met betuiginge dat hy dit, het ga ook hoe het ga, door zal zetten.

Met

Met het begin van 't derde bedryf verstaet *Thermutis* uit *Zamis*, dat *Belus* den Koning listig ophitst; en ze word hier van wel dra ten volle overtuigd, door de komst des Konings met *Belus*, en het daer op volgend gesprek, over dit onderwerp; in 't welke *Thermutis*, hoe sterk de Koning ook op dit Huwelyk aendringe, volstrekt weigert het zelve toe te stemmen. Deze scherpe redenwisseling word gestuit, door een inkomend bericht, dat *Metosis* in den slag niet gesneuveld, maer nu gevangen en geboeid aen 't Hof gebragt is. Hier op word *Metosis* voor den Koning geleid; deze beschuldigt *Belus*, als een verraderlyken Lasteraer; erkent dat hy zich uit wanhoop onder 't rot der roovers begeven heeft; en eindelyk openbaren, zo *Thermutis* als *Metosis*, hunnen geheimen minnenhandel; uit kracht van welken zy, echtlyk vereenigd, ook een heimlyk opgevoeden *Zoon* hebben; 't welk den Vorst in de hevigste woede brengt.

Het vierde Bedryf neemt een aenvang met ene ontdekking van *Kleosis*, tweede Staetsdienaer; dat *Belus*, door 't muitend grauw, den dood van *Metosis* zoekt, ter voldoeninge zyner Staetszucht; en *Belus*, op 't Toneel komende, gelast *Kleosis* de muitery te keer te gaen; na wiens vertrek *Amenosis* aen *Belus* bericht geeft van de gemaekte schikkingen, hem met een goeden uitslag vleit, en 't veinzen aenraed. Intusschen nadert de Vorst; die geeft *Belus* te kennen hoe 't muitend Volk hem wil dwingen om *Metosis* met den dood te straffen, en hy zyn Vorstlyk gezag daer door benadeeld acht; hy gebied *Belus* de muitery te stuiten, en doet *Thermutis* voor zich verschynen. Hier op stelt hy *Thermutis* voor, om *Metosis* als een Staetsgevangen in 't leven te behouden, mits dat zy met *Belus* in den Echt trede; en dreigt haer, in geval van weigering, *Metosis* te zullen dooden. Dit brengt haer in een tweestryd, doch een volgend gesprek met *Metosis* doet hen beiden tot de keuze des doods besluiten; *Thermutis* wil dan met hem sneeven, maer ze werd *Metosis* ontrukt, en in bewaring genomen.

In 't Vyfde bedryf eindelyk horen we *Amosis*, ontroerd over des Volks muitzucht, *Thermutis* op nieuw dringen tot den Echt met *Belus*, en haer dien voorslag standvastig weigeren. Middelerwyl brengt men dien Vorst bericht, dat *Metosis* ter dood gebragt is, doch tevens dat *Belus* door 't Volk voor Koning uitgeroepen word. *Amosis* begint *Belus* te verdenken, beklaegt zich over zyne zorgloosheid, en *Thermutis* beweent het lot van *Metosis*. Intusschen komt *Belus* te voorschyn en plaetst zich op den Throon; *Amosis* en *Ther-*

 mu-

mutis verwyten hem zyne verradery, dat hy by manier van bespotten beantwoord. Doch in 't midden dezes gespreks komt *Metosis*, die, door het beleid van *Kleosis*, (welke de muitende menigte had tegengestaen,) bewaerd was, met een magtig gevolg te voorschyn, en doet *Belus* den ingenomen zetel ruimen. Voorts verklaert hy *Amosis* weder Koning, ontvouwt het gepleegde verraed van *Belus*, en de list van *Kleosis* om het zelve te verydelen. Dit alles heeft ten gevolge dat de Koning het openbare huwelyk van *Metosis* met *Thermutis* toestemt, en *Belus* ter gevangenisse doet leiden, om hem vervolgens te straffen.

De Schryver van dit Treurspel geeft het zelve op als het eerste stuk zyner eigen vinding; hy twyfelt niet of 'er zyn misslagen in, doch hy hoopt dat men 'er zo veel goeds in zal vinden, dat hy der aenmoediginge waerdig geoordeeld worde, en belooft alle verstandige berispingen als leerzaem te zullen aenmerken. —— Dit drukt een loflyk character uit, en in vertrouwen dat de Heer *Nomsz* dit in ernst meent, geeft het den Liefhebberen van 't Tooneel des te meer vryheid om het Stuk vrymoedig te beoordeelen.

De vinding is over 't geheel niet verwerpelyk, de algemene wetten van het Treurspel zyn wel in acht genomen, en de *versificatie* of beryming is voor 't meerendeel redelyk wel; 't een en 't ander toont, dat de Autheur, zich bevlytigende om zyne vermogens te beschaven, in staet is om goede vorderingen te maken: voor al, indien hy zelf dit zyn Treurspel met een streng oordeel wil beoordeelen, om de gebreken te leeren vermyden. —— Dit doende zal hy zelf terstond zien, dat hy de spreekwyzen en redeneringen, die hy gebruikt, met wat meer oplettendheid had kunnen nagaan; de menigvuldige herhaling van de woorden, *teder*, *drift* en dergelyken had konnen voorkomen; en de gezogte woordspelingen, die een deftig gesprek niet eigen zyn, had mogen vermyden: deze en soortgelyke byzonderheden loopt een Dichter in zyn yver wel eens over 't hoofd, en ze zyn in zo ver in een jong Dichter enigermate te verschoonen, mids dat hy vervolgens oplettender zy. —— Voor 't overige zyn ons in 't doorbladeren van dit Stuk, hier en daer etlyke dingen voorgekomen, die schynen te stuiten, en der nadere overweginge des Opstellers waerdig zyn, om 'er zich vervolgens voor te wachten.

Thermutis word hier voorgesteld als ene Princes, die zich zo ver heeft laten vervoeren, dat ze zelfs een Zoon by *Metosis* heeft; dit schynt het character van ene Princes niet wei-

nig

nig te benadeelen; dit was te vermyden geweest. Die Zoon doet het geheele Spel door niets tot de zaek; ene zuivere liefde ener kuifche Princesfe, en eens eerbewarenden Staetsdienaers, had hier deftiger vertooning gemaekt, zonder de gefchiedenis te veranderen. —— *Metofis* geeft ongevergd, zonder enige de minfte aenleiding, gelegenheid tot het ontdekken van zynen minnehandel, die of geheel tot op het laetfte voor den Vorst verborgen had konnen blyven, of op ene geleidelyker wyze openbaer had konnen worden, zonder het beloop van 't Spel te benadeelen. —— *Amofis* komt gestadig voor, niet zo zeer als een deftig Vorst, maer eer als een knorrig en eigenzinnig Huisvader, zo dat hy 't Vorstlyk character genoegzaem verlieze; 't welk ook zyne gefprekken met *Thermutis*, en haere beantwoordingen, niet zelden tot onbefcheidenheid doet vervallen. — *Belus*, den throon beklommen hebbende, gedraegt zich zo niet, als men van een heerschzuchtig Overwinnaer zou verwachten: hy betuigt openlyk, buiten enige noodzaeklykheid, voor de menigte, dat niet dan Staetzucht het roerzel zyner daden is. Zodanig ene betuiging voor zynen Vriend *Amenophis*, in 't vertrouwen, was niet oneigen, maer ze is onnatuurlyk ten aenhooren der menigte, als niet gefchikt om dezelve in te nemen. Ook is het geheele gefprek van *Belus* met *Amofis* en *Thermutis* by die gelegenheid, over en weder, niet Vorstlyk. —— Het gansche vierde en vyfde bedryf is zeer verward, de knoop en de ontknooping van het Spel is zo natuurlyk niet ingericht, als men wel zou begeeren. —— Het derde en vierde Tooneel van 't vyfde bedryf moet byzonder ftuiten in 't vertoonen. *Amofis* en *Thermutis* ontvangen bericht, dat het Volk *Belus* tot Koning uitroept: ze zyn hier over aengedaen, doch geen van beiden word bewoogen, om nader te vernemen wat 'er van de zaek zy. *Amofis* valt in twyfel omtrent *Belus*, en geeft zich over tot enige zedekundige bedenkingen over de hovelingen en 't hof; en *Thermutis* weid enigermate uit over 't ongelukkig lot van *Metofis*. In dit gewigtig tydftip beraedflagen ze niets, en *Belus* komt, zonder enigen tegenftand te ontmoeten, in de Hofzael, en plaetst zich, zonder de minfte verhindering, en zonder enig geweld, op den throon: 't fchynt, zou men byna zeggen, of *Amofis* en *Thermutis* het bericht van geen groot belang achteden, en dat *Belus*, den Vorst misleidende, knaphandig op den throon floop; dat ver van natuurlyk in die omftandigheden is.

De Heer *Nomsz* zal wel doen, en by de Liefhebbers meer achting behalen, indien hy, by 't opftellen van ene tweede proe-

ve zyner bekwaemheid, den eigen aert van Vorstlyke characters, en de natuur der omstandigheden beter in acht neme; waer op we, uit deze en gene gunstige berichten, nog al merkelyke hoop hebben.

Uitmuntende Verhaalen van merkwaerdige Gebeurtenissen, voorgesteld door den Heere MARMONTEL, *en volmaakt door den Schryver van den Berlynschen Wysgeer. Vercierd met Konstplaaten. I. Deel. Te Amsterdam, by* S. van Esveldt, 1768. *Behalven de Voorrede 326 bladzyden in octavo.*

DIt Werkje heeft ten hoofdoogmerk de denkbeelden van Wysheid, Deugd en Eer in 't bevalligste licht te stellen, om dezelven, in ene gelukkige en beschaefde Zamenleving, al spelende aen te kweken. Hier in zyn deze Schryvers, mag men wel zeggen, ten uiterste naer wensch geslaegd. Men heeft in de geschiedenissen uitgezien na onderwerpen, die geschikt waren tot treffende zedekundige verhalen; en ze vervolgens indiervoege uitgebreid en ontvouwd, dat ze ons het voortreffelyke der Deugd en 't schandelyke der Ondeugd ten nadrukkelykste doen opmerken; en als met de hand leiden tot ene geregelde bestiering onzer hertstogten. Het nuttige en vermaeklyke is hier zo wel te zamengepaerd; als immermeer in enig geschrift van die natuur; en 't kan niet wel anders zyn, of zelfs zy, die 't uit enkel inzicht van vermaek doorbladeren, zullen 'er min of meer nuttigheid uit trekken.

Men vind in het eerste Deel vyf Verhalen. *De gelukkige Egtscheiding, de goedhertige Gemaal, de weergaloze Vrouw, de beproefde Vriendschap* en *de bekeerde Menschhater*. Ieder dezer Verhalen behelst ene zekere bepaelde leering, die het geheele Verhael door in 't oog gehouden word; doch dezelve is gemeenlyk met verscheiden byzondere leeringen doorvlochten, die de aendacht des Lezers waerdig zyn, en dezelve natuurlyk vestigen. Tot een staeltje dienen de volgende aenmerkingen over het onderwys der jonge kinderen, die ons in het Verhael van *de weergaloze Vrouw* voorkomen. *Acelia*, met regt ene *weergaloze Vrouw* genaemd, strekt hier ten voorbeelde, hoe ene Huisvrouw in staet is, om een verwaerloosd Huisgezin, op de boorden des verderfs gebragt, door verstand en minzaemheid, niet tegenstaende de verwilderde driften van haren Echtgenoot, die ze echter tot bedaren weet te brengen, in een gewenschten stand te herstellen.

On-

Onze Autheur, dit character malende, komt onder anderen ook tot het opvoeden harer kinderen, en verhaelt by die gelegenheid het volgende voorval.

„ Men sprak, in de nabuurschap, met veel lof, van twee Echtgenooten, die in eene vermakelyke eenzaamheid, hun grootste vermaak vonden in het opvoeden van de teedere vruchten hunner liefde. Laat ons dit eerwaardige paar gaan bezoeken, zeide *Acelia*, om van deeze deugdzaame menschen goede lessen te ontfangen. Aldaar komende zagen zy het beeld van het geluk en der deugd. Myn Heer en Mevrouw *de Lisbé*, in 't midden van hunne jonge familie, zig alleen bezig houdende om het verstand en 't gemoed van die beminnelyke kinderen, goede begrippen en indrukzelen te geeven.

„ *Acelia* wierd getroffen door de bevalligheid, de wellevendheid, en boven alles, door het vergenoegd en vrolyk humeur dier kinderen, dat in alle hunne daden en woorden te leezen was. Men vond by hen geenzints die onbeschaafde vreesachtigheid, nog de gewoone kinderlyke onbescheidenheid. Tot *Acelia* naderende om het gewoon compliment af te leggen, zo vertoonde derzelver houding en spraak niets dat gedwongen of gemaakt was, maar als of een uitmuntend naturel alles had voortgebragt, zo onbedwongen had de gewoonte hunne wyze van doen gemaakt, volgens de grondbeginzelen eener volmaakte opvoeding. Dit is geen enkel bezoek om de welvoegzaamheid te bewaren, zeide *Acelia* tegen Mevrouw *Lisbé*, maar wy zyn gekomen om ons te doen onderwyzen in de kunst, om onze kinderen op te voeden, en te bidden ons de grondbeginzelen, en de wyze hoe dezelve werkstellig te maken, daar gy u, met zulken goeden uitslag, van hebt weeten te bedienen, op te geeven, ten einde onze kinderen mede gelukkig te maken; waar op onder die deftige menschen, dit fraaije mondgesprek ontstond (*).

„ Mevr. *Lisbé*. Helaas, Mevrouw, daar is niets eenvoudiger als dit. Onze grondbeginzelen loopen op dit kort begrip uit: dat men de kinderen moet behandelen als kinderen, door hen al spelende in het nuttige te onderwyzen; de zaaken die men ze leeren wil, in de grootste eenvoudigheid, zonder vermenging met iets anders, voor te stellen, tot geen tweede zaak over te gaan voor dat zy het eerste begrepen hebben, en hen niets te onderwyzen dan het geen zy gemak-

ke-

(*) Om het geduurig herhalen van *zeide hy* en *zeide zy* voor te komen, heeft men dit Werkje t'zamen gesteld, uit ene vermenging van Verhalen en Samenspraken.

kelyk konnen begrypen, en na evenredenheid van hunne aanwassende vermogens, tot zaken van meerder belang over te gaan, moetende de grootheid van 't verstand en begrip, altoos het geen men hen leeren wil, overtreffen, om de leergierigheid altoos even levendig te houden.

„ *Acelia*. Ik begryp dat het moeijelyk valt zulks in volmaaktheid werkstellig te maken, en dat daar toe veel wysheid, oplettendheid en voorzichtigheid noodig is, daarom bid ik u my te zeggen, hoe gy daar in te werk zyt gegaan.

„ *Mevr. Lisbé*. Onze leerwyze loopt mede op eenige weinige zaaken uit, Mevrouw: dezelve bestaat hoofdzakelyk, om de kinderen, door de nieuwsgierigheid tot de leering op te leiden, om het denkbeeld van dwang en arbeid, onder dit lokaas te verbergen, en hunne nieuwsgierigheid zelfs te doen rykhalzen, na het geen men hen onderwyzen wil; ten dien einde geeven wy hen, als in 't voorby gaan, een oppervlakkig denkbeeld, dat hen vermakelyk voorkomt, en hunne nieuwsgierigheid gaande maakt, zo dat zy zelfs verlangen te weeten, het geen men hen zoekt te doen begrypen. Het zwaarste van allen is, den yver om elkander in 't leeren voorby te streven, in hen te ontsteken, zonder dat de een den ander benyd, doch de goede uitslag daar van, moet *mogelyk* meerder aan het geluk dan aan onze verdiensten of bekwaamheid worden toegeschreven.

„ *Acelia*. Gy hebt, ongetwyffeld, zeer bekwame meesters uitgezogt, om ze te onderwyzen.

„ *Mevr. Lisbé*. Geenzints Mevrouw; wy hebben ze zelfs onderwezen in het geen wy ze wilden leeren; ziet gy niet hoe een duive, het voedzel voor haar jongen, eerst klein maakt, en gedeeltelyk verteerd, wanneer zy het zelve aan hare jongen mede deeld, waar door zy die en teffens haar zelve voed, wy hebben het voorbeeld van die vogel nagevolgd, zoekende de zaken, welke wy onze kinderen willen leeren, eerst zelfs wel te verstaan; daar uit ontstaan twee voordeelen en twee vermaken; te weeten ons zelven te leeren, en te gelyk onze kinderen te onderwyzen.

„ *Heer Lisbé*. Deeze arbeid is voor ons eene vermakelyke uitspanning, een wellustig tydverdryf geworden, om dat wy de onderwyzing, in afgetrokkene kundigheden, bespaaren, tot dat hun verstand, door de jaaren, ryp genoeg zal zyn geworden om ze, zonder vermoeijing, te konnen bevatten; en wy bepalen onze lessen, voor het tegenwoordige, alleen tot dat geene, wat onder de zinnen valt. De kindsheid is de ouderdom, waar in de verbeelding allerlevendigst, en het ge-

heu-

heugen allerleerzaamst is, waar in de kinderen gewoon zyn na te apen wat zy zien doen, en na praaten wat zy hooren zeggen; het is aan de voorwerpen van die twee werktuigen, waar toe wy onze kinderen zoeken te bepalen. De oppervlakte der aarde is een beeltenis, de geschiedenisfen der menschen, en van de werken der natuur is eene aaneenschakeling van tafreelen; de natuurkunde der taalen bestaat maar in de geluiden; het zichtbaar gedeelte der wiskunde komt op lynen en streepen uit; alle de kunsten konnen door afteekening voorgesteld worden. De Godgeleerdheid en de Zeedekunde zelven, kan men door het voorbeeld, en de aandoening der zinnen, beeter dan door denkbeelden doen bevatten; in een woord, alle de eenvoudige en oorspronkelyke grondbeginzelen komen voort door de zinnen; nu bezitten de zinnen in de kindsheid, meerder fynheid, naaukeurigheid en levendigheid als in een rypen ouderdom. Men neemt dan de natuur in haar volle kragt, als men 'er in de kindsheid gebruik van maakt, ten einde aan de kinderen voor te stellen en te doen kennen, alles tot welkers begrip, de redeneering, de aaneenschakeling van ziel en zinnen niet ten vollen noodig is. Voeg hier by dat de ziel, nog vry van alle andere zorgen, zig geheel hier aan hegt, dat de ziel, uit haar natuur greetig na de kennisse is, en zo zy geen gelegenheid heeft om tot het rechte verstand der zaken te geraken, vervalt zy tot vooroordeelen, die bronnen der dwaasheid zyn; maar in de kindsheid zyn alle de schatkamers van het verstand nog leedig, waar in men de denkbeelden na goedvinden in order kan schikken, voor al zo men in die schikking de order der natuur volgd; indien men zig niet overhaast, met de denkbeelden op een te hoopen, en de een door de anderen te versmooren, maar dat men aan ieder eenvoudig denkbeeld de noodige tyd verleend, om zig op zyn regte plaats vast te zetten; en hier in bestaat de kunst der onderwyzing.

„ *Acelia.* Ik zie, maar zonder daar voor te schrikken, dat dit eene gestadige oplettendheid vereischt.

„ *Meur. Lisbé.* Die oplettendheid heeft niets, dat moeijelyk of verdrietig valt. Men leeft vergenoegd in 't gezelschap der kinderen, men verliest ze nooit uit het gezicht, men spreekt ze aan op eene gemeenzame en liefderyke wyze; men gewend ze de zaken te onderzoeken en nagedagten te maken, men helpt ze met langmoedigheid hunne denkbeelden zig ontwinden, men maakt ze nooit afkeerig, door haastige en toornige woorden, of teekenen van verachting te toonen; de gestrengheid, die alleen goed is om het kwaad te verbete-

teren, wanneer het uit onachtzaamheid voortkomt, komt in den loop van de gezegde opvoeding byna nooit te ſtade; want dewyl men de natuur geene kwaade gewoontens laat aanneemen, behoeft men geene dwangmiddelen aan te wenden, om dezelve uit te roeijen.

„ *Acelia* Zou ik my niet ſchuldig maken aan onbeſcheidenheid, Mevrouw, indien ik u bad, by het geeven van uwe lesſen eenmaal tegenwoordig te zyn.

„ *Mevr. Lisbé.* Ik zal aan uwe begeerte, Mevrouw, zonder uitſtel trachten te voldoen.

„ Daar op riep Mevrouw *Lisbé* haare kinderen, die in een hoek van de kamer te zamen ſpeelden, zonder eenig gerucht te maken, zo langen tyd als dit onderhoud duurde; maar op het eerſte bevel vlogen zy in de armen van hunne moeder, met eene zo ongemaakte blydſchap, welke de liefde alleen voortbrengt; dat *Acelia* daar van aangedaan wierd, zo wel als haar Gemaal, die daar by tegenwoordig was. Kom myne kinderen, zeide Mevrouw *Lisbé*, antwoord uwe moeder op haar vragen, dewyl Mevrouw de goedheid heeft van 'er na te luisteren, om te zien wat gy geleerd hebt.

„ *Acelia* konde zig niet genoeg verwonderen, over de orde en klaarheid, welke in de vragen der moeder, en antwoorden der kinderen doorſtraalde, ten teeken, dat een en ander wel eenvoudige maar juiste denkbeelden daar van vormden, doch zy ſtond boven alles opgetogen, over de zeedigheid en bevalligheid, waar mede zy, beurt om beurt, de vragen der moeder beantwoordden, en de eensgezindheid die onder hen heerschte, en 't onderling belang dat zy alle namen om met lof te antwoorden, zynde de meest geoeffenſte uitgeſtrekt om zyn broeder of zuster, op de minſte verlegenheid by te ſtaan ". —— Het groot oogwit van *Acelia* was, haren Gemaal *Melidor* vermaek daer in te doen ſcheppen, en hem dus aen te moedigen om met haer mede te werken in 't opvoeden hunner kinderen, waer in ze ook, volgens het verdere verhael, gelukkig ſlaegde.

Papieren betreffende CH. LODEWYK VAN DAHLEM, *eertyds Luthersch Predikant, onlangs tot de Roomſche Kerk overgegaan.*

EEn Prullekraam van de laſte ſoort.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Beschouwing van de voornaamste Schriften der Deïsten, die in deeze en de voorgaande eeuwe in Engeland zyn uitgekomen, in eenige Brieven aan eenen Vriend, door den Wel Eerwaarden en zeer geleerden Heer JOHN LELAND, Doctor in de Godgeleerdheid, en Bedienaar des Godlyken Woords te Dublin; *uit het Engelsch vertaald, door* E. NOTEBOOM. *Tweede Deels IIde Stuk. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, *in groot Octavo.*

BY gelegenheid der uitgave van het Iste Deel deezes voortreffelyken Werks, als mede by het verschynen van het eerste Stuk des IIden Deels, hebben wy, naar verdiensten, tot lof daar van gesprooken (*), en wy zyn zo gelukkig van het tegenwoordig, geheel vertolkt, onzen Vaderlanderen te mogen aanpryzen. —— De Vertaalder heeft, wegens de uitgebreidheid deezes IIden Deels, het zelve in tweëen gesplitst, en maakt, in dit tweede stuk, een' aanvang met den Xden Brief, die, gelyk alle de volgende, de Schriften van den Lord Viscount BOLINGBROKE betreft. —— Den verkorten inhoud der Brieven, benevens een en ander staaltje, zullen wy onzen Leezeren voor oogen stellen.

De Xde Brief behelst een onderzoek van 't geen Lord BOLINGBROKE aangaande eene Openbaaring in 't gemeen opgeeft, hoe hy de noodzaaklykheid eener Openbaaring ontkent: waar van het tegendeel, in verscheide opzigten, wordt aangeweezen, en tevens, door het overweegen van de uitvlugten, welke die Heer maakt, getoond, dat het ontwerp van zyne Lordschap strydig is met zyn eigen gevoelen, en strekt om de nuttigheid en noodzaaklykheid van eene Godlyke Openbaaring te doen zien. In den XIden Brief overweegt en bestrydt de Eerw. LELAND Lord BOLINGBROKE's gansch vreemde voorstelling van de *Joodsche* Openbaaring, de betwiste waarheid van het Geschiedverhaal van MOSES verdeedigende. Met den XIIden Brief, gaat onze Schryver voort om den voortreffelyken inhoud van de Schriften des Ou-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* V Deel, Iste Stuk. bladz. 433, en VI Deel, Iste Stuk. bladz. 339.

Ouden Testaments, te handhaven tegen de veelvuldige smaadlyke beschimpingen van den meergemelden Lord. De XIIIde Brief gaat de verdere tegenwerpingen tegen de Boeken van MOSES, en de andere Schriften des O. Testaments, te keer, als dat de Wetten van MOSES niet stryden tegen de Wet der Natuur; in 't breede handelt onze Schryver over 't bevel om de *Canaaniten* uit te rooien, en stelt het geval van PHINEAS en MATTATHIAS, in een helder licht. In deezen Brief verdeedigt hy ook het verhaal van MOSES, aangaande de Schepping der wereld en den val des menschen, en weidt breed uit over de drangreden met welke de Wet van MOSES gestaafd is. —— Dus afgehandeld hebbende wat de *Joodsche* Openbaaring betreft, treedt hy tot het voordragen en wederleggen van de aanvallen door Lord BOLINGBROKE, op den Christlyken Godsdienst gedaan; ten dien einde behelst de XIVde Brief: hoe gunstig die Lord spreekt van den voortreffelyken aart, en het oogmerk van de oorspronglyke Christlyke Openbaaring; hoe hy verscheide tegenwerpingen der *Deïsten* tegen dezelve oppert, en nogthans den Godlyken oorsprong daar van schynt te erkennen: maar dat hy des niet tegenstaande de Leerstukken van den Christlyken Godsdienst tragt veragtlyk te maaken, en de bewyzen van deszelfs waarheid en Godlykheid haare kragt te beneemen. In het byzonder toont de Heer LELAND, dat de wet der Natuur en het Christendom niet tegen elkander stryden; dat het Euangelie geenzins eene nieuwe voorstelling is van PLATO's leer; dat het Euangelie van CHRISTUS niet strydt met dat van PAULUS. Verder doet hy in deezen Brief zien, hoe Lord BOLINGBROKE erkent, dat de wonderwerken van het Christendom, indien ze waarlyk geschied zyn, volkomene bewyzen van deszelfs Godlyk gezag opleveren; hoe hy zelf toestemt, dat de Euangelien ons een recht berigt geeven van de redenen en daaden van JESUS; maar nogthans tragt de geloofwaardigheid van dezelve te vernietigen. In tegenstellinge waar van onze Schryver, zyn voorgeeven, dat wy het oorspronglyk opstel, of anderzins plegtig bevestigde afschriften daar van in onze handen moesten hebben, onderzoekt; en toont, dat de verschillende wegen, die zyn party inslaat om rede te geeven van de voortplanting van het Christendom niet voldoen; noch ook dat het geen hy van de geringe uitwerking, die de Christlyke Godsdienst tot verbetering der menschen gehad heeft, bybrengt, iets ten nadeele bewyst. Wyders, dat het Geloof, waar op de Christlyke Godsdienst gegrond is, niet wegneemt dat dezelve op

eene voldoende zekerheid steunt. In den XVden Brief worden de tegenwerpingen tegen de Wetten en Leerstukken van het Christendom overwoogen: en in 't byzonder gehandeld over de wyze van 't voordraagen der Zedekunde in de Euangelie Schriften, over de Euangelie wet wegens de Echtscheiding en Veelwyvery: ook vervangt deeze Brief eene verdeediging der Christlyke leere van eenen Middelaar en de verlossing door het bloed van CHRISTUS; benevens eenige aanmerkingen op het zeggen van BOLINGBROKE, dat de trekken van de Leere der H. Drieëenheid by alle oude *Theistische* Philosophen gevonden worden. De XVIde en laatste Brief verdeedigt de Leer van het Christendom, nopens de toekomende vergeldingen, en stelt wyders voor oogen, hoe de eerste Christenen zeer te onregte door den Lord zwaarlyk beschuldigd worden, als mede hoe het waare Christendom geene aanvallen van deszelfs bekwaamste bestryders te vreezen heeft. —— Aan deeze Brieven hegt de Eerw. LELAND, ten besluite van dit werk, een ernstige Aanspraak, ingerigt tot de *Deïsten*, en de belyders van het Christendom.

Dit is de hoofdzaaklyke inhoud van dit Tweede Deels tweede Stuk, uit welken ruimen voorraad wy nu nog iets moeten overneemen.

Onder de tegenwerpingen, welke Lord BOLINGBROKE tegen de *Mosaïsche* Huishouding oppert, is ook deeze. „Dat de eerste grondregelen, en het geheel beloop van de *Joodsche* wetten, dat volk ontheffen van alle zedelyke pligten jeegens andere menschen. —— Dat hun geleerd worde zig zelven aan te zien voor een uitverkooren geslagt, van de andere volken der wereld onderscheiden; en verre van andere menschen verpligt te zyn, het gene die aan hun en onder elk verpligt zyn. Dit moeste noodzaaklyk ten wege brengen eene onregtvaardigheid en wreedheid in hun geheel gedrag, tot welke de wet vryheid gaf, en waar op hunne profeeten en priesters aandrongen" (*). En elders merkt Hy aan, dat de eerste grondregelen van hunnen Kerk- en burgerstaat de *ongezelligheid* zy: en dat daarom hunne zeeden en gebruiken verschillende gemaakt waren van den aart en neiging der andere menschen (†).

„ Deeze beschuldiging, schryft de Eerw. LELAND, is zwaar. Maar indien dezelve nauwkeurig ter toets gebragt word, zal deeze *ongezelligheid* enkel daar in bestaan: Dat zy door

(*) *Vol.* III. p. 290. Zie ook *Ibid.* p. 283.
(†) *Vol.* V. p. 148. Zie ook *Ibid.* p. 198.

door hunnen Godsdienst en plegtigheden van de *Heidenen* afgezonderd waren, en daar in met dezelve geene gemeenschap hadden, zo als de *Heidenen* hadden onder elkanderen; het welk ook niet zoude hebben konnen geschieden, zonder het groot oogmerk van hunne voortreffelyke instelling om verre te stooten: Dat zy geene huwelyken met de Afgodendienaars mogten aangaan; en verpligt waren zig nauwkeurig aan de waarneeming van hunne eigene wetten en gewoonten te houden; veele van welke geschikt waren om hen, buiten vermenging en vereeniging met andere volken, als een onderscheiden volk, te bewaaren. En slaan wy gaade het groot onderscheid dat 'er was tusschen hunne wetten en instellingen, en die, welke by andere volken in gebruik waren; dat de gansche wereld, buiten hen, met de Afgodery en Veelgodery als overstroomd was; en dat zy zelve zeer geneigd waren om naa te volgen de Afgodische gewoonten van hunne nabuuren, tot welke, de menschen van alle tyden zo zeer genegen zyn geweest; zo is het ligtlyk te zien, dat, indien 'er gene nauwkeurige zorge gedragen ware geweest, om hen door byzondere plegtigheden en gewoonten van andere volken te onderscheiden, en het huwelyken met hunne Afgodische nabuuren te beletten, het onmogelyk geweest zoude zyn, dat hun burgerstaat en Godsdienst, zo als die van God ingesteld was, hadden konnen bewaard blyven, en zy met der haast onder andere volken zouden vermengd geworden zyn. Waar van het gevolg geweest zoude zyn, dat zy zig vereenigd met den Godsdienst der *Heidenen*, en hunnen eigenen verlooren zouden hebben. En zo zoude het groote oogmerk van deezen voortreffelyken burgerstaat, die zo wel geschikt was om den dienst van den éénen waren God te bewaaren, in tegenstelling van de algemeen heerschende Afgodery en Veelgodery, geheel vervallen zyn: en alle volken der wereld zouden in dezelfde algemeene Afgodery zyn ingedompeld geworden, en misschien gebleven, tot op deezen dag. Want, volgens het oogmerk van de Godlyke wysheid, moeste het *Joodendom* den weg baanen, voor het Christendom. En al het gene, dat men in den *Mahommedaanschen* Godsdienst goed kan noemen, is uit een van deeze twee Godsdiensten afkomstig. Maar of schoon het Israëlitische volk verpligt ware zich zelven van andere volken onderscheiden te bewaaren, en niemand, die zig niet onderwierp aan de byzondere wetten van hunnen burgerstaat, voor een eigen en wettig lid van hun gemeenebest kon aangemerkt worden, echter waren zy niet verpligt om

hun-

hunne weldaadigheden aan die van hun eigen volk, te bepaalen. Zy wierden, door verscheide uitdrukkelyke gebooden en wetten, geleerd goedertieren en vriendelyk te zyn jeegens die van andere volken, jeegens de vreemdelingen, die door hun land reisden, of zig onder hen ophielden. Medelydende omtrent hen te zyn, en hen in alle vriendelykediensten de behulpzaame hand te bieden. Dit wierd hun niet enkel toegelaaten, maar zy wierden daar toe door hunne wet zeer krachtig en nadruklyk verpligt, waar van een ieder, die de beneeden aangehaalde plaatzen (*) onpartydig overweegt, overtuigd moet zyn. En de *Jooden* zelven merken aan, dat de gebooden, die een vriendelyk gedrag jeegens de vreemdelingen voorschryven, één- en twintig maal in de wet uitgedrukt staan ".

„ Het is enkele valschheid en lastertaal, dat de *Jooden*, volgens hunne wetten, de vryheid hadden en door hunne Profeeten aangezet wierden, om wreedheid en onrechtvaardigheid aan andere volken te pleegen; en dat zy ten aanzien van dezelve ontslaagen waren van alle zedelyke verpligtingen, van alle regelen van regtmaatigheid, trouwe en billykheid. Ook is 'er niets in hunne wetten, dat hen verpligt om anderen, wegens hunne gevoelens in het stuk van Godsdienst, te vervolgen, of te dwingen, om zig te voegen naar hunne byzondere plegtigheden. In tegendeel zy gaven aan die van andere volken, die den éénen waren God, den Schepper en Onderhouder van alles, dienden, vryheid onder hen te woonen en God in den Tempel te dienen, waar toe in denzelven eene plaats voor hun was afgezonderd: al ware het, dat zy de plegtigheden, die byzonderlyk aan hun volk voorgeschreven waren, niet waar naamen. Hoe gelukkig zou het zyn geweest, indien die regel van verdraagzaamheid by die van andere belydenissen, ten allen tyde, onderhouden ware geweest.

Dat zy zig zelven als een uitverkooren volk van God konden aanmerken, moeste hun verpligten om God voor deeze dierbaare voorrechten eerbiedig en ootmoedig te danken, en in hun verwekken den vuurigsten iever, om door de zuivere oeffening van den Godsdienst, en allerlei deugden, boven andere volken uit te munten, ten einde hun wandel met dat karakter en die voorrechten overeenkomen mogte. Indien zy daar van een misbruik maakten en trosch en stout waren, dat

(*) Lev. XIX: 34. XXV: 35. Num. XXXV: 11. Deut. X: 17, 18, 19. XXIV: 19 — 22.

dat kwaad moest niet aan de wet, maar aan hun toegeschreven worden. De menschen zyn altyd genegen geweest om ware of ingebeelde voorregten te misbruiken. De *Grieken* hielden alle andere volken der wereld voor *Barbaaren*. En PLATO, in *zyn vyfde Boek van de Wetten*, voert SOCRATES in als leerende de *Grieken*, om de *Barbaaren* voor hunne *natuurlyke vyanden* te houden, en geeft hun een voorschrift hoe zy zig jegens hen draagen moesten, dat bezwaarlyk met de gemeene regelen van menschlievenheid overeengebragt kan worden. —— De Christenen konnen het niet anders dan als hun groot voorrecht beschouwen, dat zy onderscheiden zyn van zo veele volken der wereld, die in de grootste onweetenheid en woestheid verzonken liggen. En het zoude een bewys zyn van de onverschoonlykste onopmerkzaamheid en ondankbaarheid, wanneer men verzuimde de goede voorzienigheid van God voor die groote weldaad ootmoedig te danken. Maar het staat hun daarom niet vry andere volken wreed en verachtlyk te behandelen ".

In den XVden Brief, waar in de wetten en leerstukken van het Christendom overwogen worden, vermeldt de Eerw. LELAND, dat de Heer BOLINGBROKE, aangaande de Egtscheiding, zegt, , dat, wanneer die toegelaaten wordt, de *Monogamie* (of alleen maar eene vrouwe te mogen hebben,) voor eene reedelyke instelling zoude konnen gehouden worden, maar, zonder dat, eene onnatuurlyke, ongerymde en wreede wet zy: dat dezelve ten eenemaal aanloope tegen het oogmerk van de natuur, en de beste middelen, ter vermenigvuldiging van het menschelyk geslagt, dwarsboome (*)'. Hier op merkt onze Schryver het volgende aan ".

„ De wet van *Mozes* aangaande het toelaaten van de veelwyvery en de egtscheiding, schynt Hem wonder wel te behagen, en Hy meent, dat dezelve in dit stuk veel redelyker zy, en beter over een koome met de wet der Natuur, dan het Christendom. Maar hy heeft de leere van *Mozes*, omtrent de echtscheiding, niet getrouwlyk voorgedragen. Hy zegt, de wettige reedenen van echtscheidinge waren menigvuldig ' (†), onder welke Hy ook deeze telt, wanneer een

(*) *Vol.* V: p. 163.

(†) De Vertaalder voegt hier deeze aantekening uit het *Supplement* nevens. , Het gelust hem aan te merken, dat Gods volk in dit opzigt een voorrecht hadde boven alle andere volken, de veelheid van wyven kon de echtscheiding minder noodzaaklyk gemaakt hebben: of indien de man geen welgevallen aan haar alle hadde, kon hy zig bedienen van bywyven '. Men zou hier uit moe-

een getrouwe man eens anders vrouw aantrof die Hem bevallig voorkwam, of welke hy voor hem dienstiger oordeelde om te trouwen '. Waar meede Hy te verstaan geeft, als of dit *eene wettige reeden van echtscheiding* ware, dat is, een reeden, in de oorspronkelyke wet byzonder en uitdrukkelyk gemeld; het welk valsch is. Dit was alleen eene verkeerde uitlegging van eenige *Joodsche* Meesters, die zo wel in dit, als in meer andere gevallen, den waren zin van de oorspronkelyke wet verdraaiden. Men vindt in der *Jooden* Heilige geschiedenissen geene uitdrukkelyke melding van echtscheiding, na de wet dien aangaande gemaakt, tot op den tyd van *Jezaia* en *Jeremia*, die by gelegenheid daar gewag van maaken. In laatere tyden van den *Joodschen* staat, schynen de Echtscheidingen meer in gebruik te zyn geweest, en om geringere reedenen. Of schoon 'er ook toen veelen onder de *Jooden* waren, welken die ruime uitlegging, by sommige van haare Meesters gegeven, zeer tegen de borst was. Onze Schryver spreekt van het geschil, tusschen de Schoolen van *Hillel* en *Sammeas*, over de echtscheiding ' en zegt, dat , CHRISTUS het zelve, ten voordeele van de laatste beschikt hebbe, en duidelyk maar een soort van schandelykheid, tot eene wettige reeden van echtscheidinge stelle ' (*). En Hy toont duidelyk van oordeel te zyn, dat onze Zaligmaaker hier in ongelyk hebbe. En Hy doet 'er schimpende by, *dat de wet der genade by de Christenen ouder ware, dan de wet der Natuur en die van* Mozes (†). Het gene dat 'er op volgt bestaat in veele woorden, die niet om 't lyf hebben, vermengd met zeer aanstootelyke aanmerkingen nopens de Maagd *Maria* wegens de achterdogt, die *Jozef* hadde, *dat zy reeds bezwangerd geweest mogte zyn voor Haar trouwen.* Dit geeft Hy op als eene byzonderheid, welke wy te weeten koo-

moeten denken, dat het aan het volk van God, in hunne wet zelve, toegelaaten ware veele vrouwen te hebben, en behalven die, noch bywyven, die geene echte wyven waren. Dat heeft wel plaats in de wet van *Mahomed*, in welke aan elken man toegestaan werdt vier wyven te hebben, en zo veele slavinnen, als hy onderhouden kan. Maar daar is geenzins zulk eene instelling in de wet van *Mozes*. En de bywyven van welke wy leezen in de H. Schrift, zyn in der daad echte wyven geweest, of schoon zy geen huwelyks-giften hadden. Dit blykt uit het geval van het bywyf van den *Leviet* (*Richt.* XIX). Hy word uitdrukkelyk haar *Man*, en haar Vader, meer dan eens, zyn *Schoonvader* genoemd, zie vers 3, 4, 5, 7 enz.

(*) *Vol.* V: p. 170. (†) *Ibid.* p. 171.

koomen door *Justinus Martyr*, even als of het een stuk ware van eene geheime geschiedenis, daar een ieder, die het Euangeli geleezen heeft, weet, dat de Euangelist melding maakt, zo wel van den argwaan van *Jozef*, en hoe die buiten rede was, als ook op wat wyze dezelve is wech genomen. (*Matth.* I: 18—24)".

„ Hy noemt de veelwyvery en de echtscheiding uitdrukkelyk zulke *instellingen*, *die de rede en openbaaring op haare zyde hebben*. Waar mede Hy voor een wyl schynt te erkennen, dat de wet van *Mozes* van God was, om daar uit eene voorspraak voor de veelwyvery en echtscheiding, te mogen bybrengen. En hy spreekt daar van, even of het instellingen waren, die stellig en uitdrukkelyk in de zelve voorgeschreeven, en op Godlyk gezag bevolen waren. Maar dit is het stuk niet getrouwlyk opgeven. Zy wierden op zyn hoogst alleenlyk als by oogluiking toegelaaten. De veelwyvery word in de wet van *Mozes* nergens uitdrukkelyk toegelaaten, veel min bevolen. Maar daar zyn verscheide dingen, die duidelyk eene afkeuring van dezelve mede brengen. Van dien aart is byzonder het verhaal, dat daar in gedaan word, hoe God by de eerste Schepping ééne vrouwe voor éénen man gemaakt hebbe en vast gesteld, dat deeze twee, in eene onverbreekelyke vereeniging, *een vleesch zouden zyn*. Het eerste voorbeeld van de veelwyvery, waar van *Mozes* gewag maakt, is *Lamech* een nakomeling van den Godloozen *Cain*, en die, volgens het weinige, dat van hem gezegd word, van een slegt bestaan moet geweest zyn. En of schoon Hy naderhand voorbeelden opgeve van veelwyvery onder zommigen van de *Patriarchen*, verhaalt Hy echter daar by zulke omstandigheden, die eene zeer nadeelige vertooning maaken van dat gebruik, en de gevolgen daar van. Het hoogste dat men zeggen kan is, dat dezelve in de wet niet uitdrukkelyk verboden zy. Maar daar zyn eenige wyze schikkingen bygevoegd, welke (het is waar) wel veronderstellen, dat de veelwyvery toen in eenig gebruik was, maar teffens klaarlyk schynen gericht te zyn om dezelve tegen te gaan, en de misbruiken, die daar uit te verwachten waren, te verbeteren en te beteugelen (zie *Exod.* XXI: 9, 10. *Deut.* XXI: 15, 16, 17.) De wet aangaande de echtscheiding (*Deut.* XXIV: 1—4) stelt *iet schandelyks* tot eene oorzaak van echtscheiding, het welk zommige van de *Joodsche* Meesters zelve, inzonderheid de *Caraïten*, die zig naauwkeurig aan de letter van de wet houden, verstaan van overspel of ten minsten van een oneerbaar en onkuisch gedrag. En *Mozes* onderstelt, dat eene vrouwe, door eenen scheidbrief van haaren

man

man verstooten, door een tweede huwelyk verontreinigd wierd, en beval daarom, dat het nooit in de magt van haaren eersten man zoude staan om haar wederom te neemen. Het welk kennelyk diende om dit gebruik bezwaarlyker te maaken, en langs dien weg tegen te gaan. Het is waar, de Heiland zegt (*Matth.* XIX: 8.) dat *Mozes* zulks heeft toegelaaten van wegen de hardigheid hunner herten: en het behaagt zyne Lordschap dit uit te leggen, als of Christus beweerde, „ dat God bygeloovige gebruiken als door de vingeren zag, en zelfs misdaaden toeliet, even als of het instellingen waren van zyne wet, om de hardigheid hunner herten" (*). Maar hier op mogt men toepassen, die onderscheidingen van de Rechtsgeleerden, welke Hy zelf en met goedkeuring aanhaalt, tusschen eene volkomene, en eene minder volkomen, toelaating, waar van de eene iemand recht geeft om iet te doen, en de andere iemand bevryd van straffe, als hy het doet (†). Het is de laatste soort van toelaatinge, welke omtrent de veelwyvery en echtscheiding plaats heeft, en waar van onze Heiland spreekt, wanneer Hy zegt, dat dezelve hun was toegelaaten van wegen de hardigheid hunner herten: niet als of God die begunstigde en goedkeurde: maar ze was toegelaaten in zo verre, dat 'er in de wet gene straffe daar op gesteld ware. Doch wanneer God zynen welgeliefden Zoon in de wereld zond, om het allerzuiverst en volmaaktst ontwerp van Godsdienst in te voeren, is dit gebruik veel duidelyker verbooden, dan te vooren geschied was. En in steede van eene gepaste tegenwerping te zyn tegen de wetten van het Christendom, levert het in tegendeel een bewys uit van derzelver uitmuntende voortreffelykheid; dewyl door die wetten zorge gedraagen is voor de handhaaving van het wederzydsche recht van beide de *Sexen;* tot versterking van den band der eenigheid tusschen de getrouwden, waar aan zeer veel gelegen is, om beide de ouders in de opvoeding van hunne kinderen, te beter te vereenigen; tot bevordering van de vreede en goede order in de huisgezinnen; en tot bedwang van losheid en ongebondenheid. Daar in tegendeel de veelwyvery en de menigvuldige echtscheidingen strekken om wel de helft van het menschlyk geslacht te brengen tot eene jammerlyke slaverny, dezelve te berooven van haar natuurlyk recht, de bitterste jalousiën en scheuringen in de huisgezinnen te veroorzaaken, en te verhinderen eene wel geregelde opvoeding voor de kinderen. Zy geven gelegenheid tot onnatuurlyke verminkingen, en vieren den teugel aan de on-

(*) *Vol.* V: 170. (†) *Vol.* IV: p. 151—174.

ongeregelde driften. Voor het overige zal ik alleenlyk maar aanmerken, dat een Schryver, die by niemand verdagt gehouden word van met een gunstig vooroordeel voor de wet van het Christendom ingenoomen te zyn, in eene zeer verstandige verhandeling, uit overweeging en vergelyking van het geene voor en tegen de veelwyvery en de echtscheiding konde gezegd worden, getoond heeft, dat de wet, die dezelve verbied, op beetere reedenen gegrond is, en dienstiger voor 't algemeen welzyn van het menschdom en de goede order van de Maatschappy, dan het teegenstrydig gebruik. Zie Mr. HUME's *Zeede- en Staatkundige Proeven.* Proeve XXII. over de Veelwyvery en de Echtscheiding".

Liber Deuteronomii perpetua Analysi illustratus, studio & labore NICOLAI HOLTII. Ecclesiæ Dei Ministri in Koudekerk, nunc Emeriti. Lugduni Batavorum, apud *J. Hasebroek* & Ultrajecti *A. v. Paddenburg* 1768. absque Ep. Nuncup. & Præf. 208 pp. in quarto.

Of

Ontledigende Verklaring van 't Boek Deuteronomium, door NICOLAAS HOLTIUS. *Rustend Leeraer te Koudekerk.*

DEze ontledigende Verklaring stelt den Lezer schetswyze den inhoud van het boek *Deuteronomium* voor oogen: ze ontvouwt hem het zelve in zyne Hoofd- en Onderdeelen, met onderscheidinge van ieder byzonder Lid, en aenduiding van het verband dat ieder volgend Lid met het voorgaende heeft. Het is voor de Geleerden, min of meer, op ene soortgelyke wyze uitgevoerd, als de Eerwaerde *Hartman* zyne ontledigende Verklaring over de Bybelboeken voor de min geoefenden ingericht heeft; en kan van dienst zyn, als ene handleiding, om den zamenhang der byzondere Leden, althans volgens het gevoelen van zyn Eerwaerden, te gereeder na te gaen.

Het byzonderste van dit Werk is, dat de Eerwaerde *Holtius*, zich boven al bevlytigd heeft, om de Joodsche hoofd en onderdeeling, als mede hunne zinscheidingen enz. zo veel mogelyk is, in 't oog te houden, en zyne ontlediging naer dien leidraed te schikken. Zyn Eerwaerde merkt deze Joodsche verdeeling juist wel niet aen als van ene Godlyke ingeving, doch hy spreekt 'er in zyn Voorbericht op ene zeer gunstige wyze van; en geeft niet duister te kennen, dat hy

niet vreemd is van te denken, dat dezelve onder ene byzondere schikking der Godlyke Voorzienigheid is ingevoerd. Ten minste heeft men, zynes oordeels, die verdeeling aen te merken als van ene zeer oude herkomst, en derzelver Autheuren te houden, voor echte getuigen van 't oude Joodsche Geloof; welker voetstappen men niet, dan in den uitersten nood, als men reden heeft om te vooronderstellen, dat 'er een misslag in de Copyen is ingesloopen, of iets van soortgelyk gewicht voorkomt, heeft te verlaten. En op dezen grondslag is het Werk met zo veel oplettenheid en nauwkeurigheid uitgevoerd, dat het genoegen staet te geven by hun, die ene gelyke hoogachting voor die Joodsche verdeeling hebben.

MATHO: *of Jongelings Waereld-beschouwing. In tien Zamenspraaken. Waar in de verschynsels der stoffelyke waereld beknoptelyk verklaard, en daar uit de beginsels van aen natuurlyken Godsdienst afgeleld en overtuigelyk bewezen worden. Naar de vermeerderde en verbeterde derde Uitgaave uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel 1767. *Behalven den korten Inhoud en den Bladwyzer, 376 bladzyden in groot octavo.*

ZY die het eerste Deel van dit wel doorwrochte Werk doorbladerd hebben, getuigen eenparig hun genoegen over des Schryvers handelwyze. De manier op welke PHILON zynen Leerling MATHO, in deze Zamenspraken, onderwyst, is zo natuurlyk, geleidelyk en klaer, dat ieder oplettende, zonder juist ene verhevene kundigheid te bezitten, dezelve gemaklyk konne verstaen, en gereedlyk nagaen. En 't gebruik, dat hier steeds gemaekt word van alle de voorgestelde kundigheden, om uit de schepzelen op te klimmen tot den Schepper, (dat één der gewichtigste uiteinden van de beschouwing der stoflyke waereld is,) komt hier alleszins in dien nadruk voor, dat eerbied voor 't Godlyke Opperwezen, onder 't vermeerderen van de kennis zyner Werken, het onvermydelyke gevolg ener aendachtige lezinge zy. En heeft men dit in 't eerste Deel opgemerkt, men zal 't in 't tweede niet minder gewaer worden; nadien het zelve op de eigenste wyze geschikt is, en in vele gevallen strekt, om de voorheen gemelde kundigheden in derzelver gevolgen uit te breiden, of nog nader op te helderen, en sterker te bevestigen, uit

nieu-

nieuwe kundigheden, tot welken MATHO, door 't geregeld onderwys van PHILON, in dezen opgeleid word.

Dit tweede Deel behelst de vier laetste Zamenspraken van dit Werk, die grootlyks ten onderwerp hebben, de voornaemste byzonderheden, welke in aenmerking komen, met opzicht tot den afstand, loop, onderlinge betrekking enz. der Hemelsche Lichamen en onzer Aerde; met ene ontvouwing der voortreffelyke uiteinden van een volmaekt goed, machtig en wys Wezen, in dat alles zo duidelyk doorstralende. Dit gedeelte met aendacht doorloopende leert men, of herinnert men zich, het wezenlyke der Hemelloopkunde; terwyl ons tevens onder het oog gebragt word, hoe de Ouden hunne Tydrekenkunde daer op gevestigd hebben, hoe dezelve van tyd tot tyd verbeterd is geworden, en volgens welke vaste regels men heden daer omtrent te werk kan gaen. Dit geeft onzen Schryver te gelyk aenleiding, tot het mededeelen van een bericht, over het verschil tusschen den *Ouden Styl*, eertyds ook in ons Vaderland gebruikelyk, en den *Nieuwen* of *Gregoriaenschen*, waer van men zich thans bedient. Dit onderwerp der oude en hedendaegsche Tydrekeninge word hier nauwkeurig ontvouwd, en met nevensgaende tafelen, en voorbeelden ter berekeninge van 't geen daer toe betrekkelyk is, opgehelderd, en in zodanig een licht gesteld, dat het van ene uitgebreide nuttigheid zy, ten aenzien der Tyd- en Geschiedkunde. Verder ontmoet ons hier, behalven deze en gene byzondere aenmerkingen, die ons opleiden tot ene ernstige betrachting van onzen plicht, ene nadruklyke manier van de onsterfelykheid der Ziele te bewyzen, en de dwaesheid en onbestaenbaerheid der Godverzakerye aen te toonen. —— Men kan hier uit genoegzaem afleiden, dat dit Geschrift, met het hoogste regt, in den rang der nuttigste Werken over onderwerpen van die natuur verdient geplaetst te worden; en om 'er nog een byzonder stael uit mede te deelen, zullen wy ons oog vestigen op de denkbeelden hier voorgesteld, ten aenzien van de onbepaelbare uitgestrektheid des Heel-Als, die ons met de eerbiedigste verwondering over deszelfs grooten Maker moet vervullen.

Philon zynen Leerling herinnerd hebbende, hoe 't, uit kragt van het geen ze voorheen beschouwden, zeker is, dat de Zon, indien ze op een verderen afstand geplaetst wierd, ons kleiner zou toeschynen; dat hare schynbare grootte, naer gerade wy verder van de Zon waren, ons kleiner en kleiner zou worden; zo dat ze tot in het oneindige van ons geplaetst,

ein-

eindelyk uit ons gezicht zou verdwynen; doet hem opmerken, dat ook dit plaets moest hebben, in alle andere lichamen, die de Zon in grootheid en glans mogten evenaren. MATHO dit, als uit zich zelve klaer, gereedlyk toestemmende, zo vervolgt de onderwyzende Zamenspraek indezervoege.

„ PHILON. De afstand nu der vaste starren van ons, is zo groot, dat de afstand der Zonne van de Aarde, in vergelykinge van denzelven, slegts eén punt zy.

„ MATHO. Wees zo goed van my te onderrigten, op wat grond dit zeggen rust.

„ *P.* Gy moet u voor af herinneren, dat de middellyn van de *magnus orbis*, (gelyk hy genoemd wordt) of de jaarlyksche loopweg der Aarde, volgens de algemeene rekening, van des Zons afstand, ruim 40,000 halve Aardkloots middellynen lang is; dat is ruim honderd en zestig millioenen Engelsche mylen", [of ongeveer zes en veertig millioenen mylen van 3000 Geometrische schreden of één uur gaens.]

„ Wanneer nu de Aarde in het tegenoverstaende punt van haaren jaarlykschen loopweg is, of wanneer zy eenige der vaste starren honderd en zestig millioenen mylen nader is gekomen, en van andere even ver is afgeweeken, zo schynt zy evenwel, ten haaren opzigte, niet van plaats te zyn veranderd: ook schynen de starren ten opzigte van elkanderen niet van plaats verwisseld te hebben: het welk niet geschieden kon, indien de middellyn van den jaarlykschen loopweg der Aarde eenige Evenredigheid hadde met den afstand der vaste starren.

„ *M.* Laat my dit een weinig nader overweegen. —— Indien ik duizend jaaren agter een, ieder jaar 160,000 mylen voorwaarts trok, en evenwel niet bemerken kon, dat ik eenige onbeweegelyke lichaamen, welke voor uit liggen, nader kwam, noch van andere, welke agter my zyn, verder afweek: en indien een lichaam, geduurende die geheele reize, dezelfde hoogte boven myn hoofd behield; —— dan begryp ik duidelyk, wat hier uit moet volgen; dat deeze lichaamen namelyk op een onbegrypelyken afstand van my zyn, en dat de ruimte, welke ik doorgetrokken ben, met deezen afstand niet kan vergeleeken worden: want anders zouden zy schynen, ten opzigte van elkanderen, van plaats te zyn veranderd; even gelyk de voorwerpen op eene ruime vlakte, wanneer men dezelve doortrekt, van stand veranderen.

„ *P.* Gy hebt u hier van een beter denkbeeld gevormd, dan ik u daar van kon gegeeven hebben: dit is evenwel geen verdigtsel; gy volbrengt inderdaad deeze reis, niet ééns in

dui-

duizend jaaren, maar ieder jaar tweemaal. Want gy zyt wezentlyk op den 10den Juny [te weten Oude Styl, dat is 21 Juny Nieuwe Styl,] 1000 maal 160,000 mylen verder van het noordlyk gedeelte der Hemelen, dan gy op den voorgaanden 10den [of 21sten] December waart: en evenwel kunt gy niet bemerken, dat gy ten hunnen opzigte van plaats zyt veranderd.

„ *M*. Dit leert my nu een denkbeeld maaken van den voorheen onderstelden *onmeetelyken* driehoek, wiens grondlyn is de middellyn van den jaarlykschen loopweg der Aarde; en welke beide zyden, in de Aspunten der Hemelen elkander ontmoetende, naar onze bevatting, evenwydig zyn. Waar uit wy besloten, dat de grondlyn, in vergelykinge der zyden, slegts een punt was. Het een bewys heldert het ander op (*): en

(*) Om deze opheldering te beter te doen bemerken, zullen wy dat gedeelte der onderrichtinge van PHILON, waer op in dezen geoogd word, hier nevens voegen.

„ *P*. De as der aarde wyst altyd op het aspunt des hemels; op dat punt namelyk, het welk in de dagelyksche omwentelinge der aarde onbeweegelyk schynt: want hier door koomt het, (door den onmeetbaaren afstand der hemelen,) dat de as altyd evenwydig aan zich zelven blyft.

„ *M*. Ik begryp dit niet; ik bidde u verklaar het my wat nader.

„ *P*. Ik verbeeld my dan een middellyn getrokken door den loopkring der aarde van het noorden tot het zuiden, of van het begin van *Cancer* tot aan het begin van *Capricornus*; en byaldien de as der aarde verlengd wierdt, wanneer zy aan de uiteinden is van deeze middellyn; zo zouden deeze verlengingen in het Aspunt van den hemel te zamenkoomen, en met die middellyn een driehoek maaken: dit niet tegenstaande schynt de as egter evenwydig aan zich zelven te blyven.

„ *M*. Zelfs wanneer haare verlengzels de twee zyden van een driehoek maaken?

„ *P*. In dat geval zelfs.

„ *M*. Ik kan dat niet begrypen; ten zy dan dat ik onderstelle, dat de beide zyden onmeetelyk lang zyn, en dat de middellyn van den loopkring der aarde ongemeen kort is ten opzigte van eene derzelven, of als een punt tusschen haar beide in gelegen.

„ *P*. Zo is het inderdaad gesteld.

„ *M*. Het schynt dan als of de geheele middellyn van den loopkring der aarde al zo klein is met betrekking tot den afstand der hemelen, als de halve middellyn der aarde is, ten opzigt van den afstand der Zonne.

„ *P*. Zo is 't.

„ *M*. Dat is verbaazend! Wy kunnen naauwlyks een recht denk-

En hier uit zie ik, dat wy met reden de Evenwydigheid van den As der Aarde met zich zelven vast stelden, geduurende haaren geheelen jaarlykschen loop; waar aan wy de verandering der Jaargetyden voornaamlyk zyn verschuldigd.

„ *P.* Hoe groote lichaamen moeten derhalven, dunkt u, volgens dit berigt, de vaste starren wezen, welke op zulk een verbaazenden afstand zigtbaar zyn?

„ *M.* Verbaazende klompen zekerlyk: niet kleiner *misschien* dan de Zon.

„ *P.* 'Er komt in dit geval geen *misschien* of *veelligt* te pas, MATHO; naardien men met onwraakbaare bewyzen betoogen kan, dat de Zon, op dien onmeetelyken afstand, niet grooter zou schynen dan eene der vaste starren: ja zelf niet gezien zou konnen worden, zo het niet een schynend lichaam was. Deeze lichaamen zyn evenwel zichtbaar op grooter afstanden, dan door de regels der gezigtkunde kunnen gemeeten worden. En dit is de reden ook, waarom de beste Starrekundigen, met groot recht, hebben vastgesteld, dat de *vaste Starren* verbaazend groote schynende lichaamen zyn, der Zonne in glans evenaarende: of dat zy zelve als zo veele Zonnen zyn.

„ *M.* Ik gebruikte het woord *misschien*, niet om dat ik twyfelde; want dit besluit vloeit uit het zo aanstonds gezegde voort, te weeten, dat de geheele middellyn van den jaarlykschen loopkring der Aarde, in vergelykinge van den afstand der vaste starren, slegts een punt is. Maar waarom zeide gy, dat zy zich op grooter afstand vertoonen, dan de wetten der gezigtkunde reiken?

„ *P.* Wanneer zy door een Verrekyker gezien worden, welke de voorwerpen ruim honderdmaal vergroot, schynen zy niet grooter dan voor het bloote oog; of zy vertoonen zich veel eer kleiner, maar beter afgetekend: om dat de trillende flikkering of glinstering hier door wordt weggenomen. Waar uit men dit gevolg trekt: byaldien de afstand tusschen ons en de vaste starren 99 maal kleiner was, dat zy dan even-wel

denkbeeld maaken van den afstand der Zonne; welke egter nog maar een punt is in vergelykinge van dien anderen afstand. Op dien voet moet het geheel Planeet-stelzel maar eene kleinigheid zyn, wanneer het vergeleken wordt met die ontzachlyk groote holligheid, waar aan de vaste starren flikkeren.

„ *P.* Kleiner dan een *Nootedop* in vergelyking van een ruim gewelf.

„ *M.* Ik moet dit in myn geheugen prenten, en 'er op myn gemak over denken".

wel niet grooter zouden schynen dan tegenwoordig. En vermits de breedte of middellyn der voorwerpen kleiner wordt, naar maate dat de afstand toeneemt; zo zouden de vaste starren (volgens de regels der gezigtkunde) al lang uit ons gezigt verdweenen zyn, voor dat haare afstand 99 maal grooter was geworden. Weshalven de Zon, indien zy zo verre van ons af ware als de vaste starren, slegts een lichtend punt zou schynen, dat geene breedte had; en ware het niet een lichtend lichaam, zy zou op dien afstand zelf niet gezien kunnen worden.

„ *M.* Ik heb nooit te vooren hier over eenige zwaarigheid gehad: het geen gy 'er egter nu byvoegt, geeft my een versch vermaak. En vermits de grootste lichtende lichaamen in die onmeetelyke ruimte met 'er tyd verdwynen moeten, zo kunnen derzelver verschillende schynbaare grootheden aan den verschillenden afstand gevoegelyk worden toegeschreven: ondersteld zynde namelyk dat zy allen even groot zyn.

„ *P.* Op die onderstellinge kan 'er geene andere reden voor worden uitgedagt.

„ *M.* Deeze oneindigheid van het stoffelyk Heeläl verbystert onze verbeelding, en is in den letterlyken zin onbegrypelyk!

„ *P.* Wanneer gy dit, [in de gevolgen die men hier uit kan afleiden (*),] met oplettenheid verder nagaat, zult gy iets opmerkelyks ontdekken. 's Menschen geest berust *alleen* in die uitwerkzels der Goddelyke Almagt, wier grootheid men niet kan bezeffen noch doorgronden; en wel voornamelyk dan, wanneer dezelve agt geeft op de *grootheid*, *menigte* en *wysheid* zyner werken. Want zo lang het iets meer begrypen kan, zo lang beschouwt het de Almagt als bepaald: en wyl dit laatste tegenstrydig is, zo kan de mensch slegts dan alleen in zyn onderzoek berusten, wanneer hy aan magt en wysheid geen einde kan vinden. GODS Alvermogen, uit dit byzonder oogpunt beschouwd, doet zich voor ons op als een gepast voorwerp onzer eerbiedigheid en aanbiddinge! Voorheen merkten wy aan, dat wy van het *midden* een weinig zien; maar hoe zouden wy ons te leur gesteld vinden, zo wy een der uiteinden te zien kwamen! Onze geest zou gansch misnoegd zich stille houden, vindende dat 'er niets meer na te speuren was. En daar dit een teken is van de eeuwigheid (mag ik my zo uitdrukken?) van 's menschen geest; welke moet dan de grootheid dier kragt zyn, daar wy noch het begin, noch het einde, noch de uitgestrektheid van GODS werken kunnen vinden"! *His-*

(*) Enige dier gevolgen heeft onze Autheur hier tusschen beide ontvouwd, doch ons bestek laet ons niet toe hier op staen te blyven, waerom wy dezelven hebben overgeslagen.

Historiesche Zamenspraaken, over de noodzaaklykheid van den Godsdienst in den Huwelyken Staate; als mede van de overeenkomst in Godsdienstige gevoelens tusschen de Getrouwden. Met een Aanhangzel, over de noodzaaklykheid van Godsdienstige Dienstboden te neemen en wegens het beter bestuur derzelven. Uit het Engelsch, naar den achtsten Druk vertaald. Te Amsterdam, by de Erven van F. Houttuin. *II. Deelen, met Plaaten in Octavo, 686 bladz.*

Een Roman van eenen byzonderen aart, kondigen wy hier onzen Leezeren aan. Dezelve betreft een gewigtig onderwerp, de noodzaaklykheid van den Godsdienst in den Huwelyken staate, als mede van de overeenkomst in Godsdienstige gevoelens tusschen getrouwden. Deeze twee stellingen worden hier door drie hoofd gevallen opgehelderd en van verscheide kanten beschouwd, terwyl verscheide tusschen komende geschiedenissen tot het zelfde einde strekken. Wie een ernstig tydverdryf, in 't leezen van Schriften van deezen aart zoekt, zal hier voldoening kunnen vinden. Daar wy dit Stukje ook wel durven aanraaden aan jonge lieden van beide Sexen, die veel al over 't Huwelyk, en de pligten aan dien staat verknogt, volgens den hedendaagschen trant, losbandig denken, zo zy gezegd mogen worden in 't geheel te denken.

De Vader der drie jonge Juffers, welke, in dit Werkje, de voornaamste rol speelen, versmaadde alle Godsdienstige inzigten in het Huwelyk; doch zy hadden van eene Godvrugtige Moeder op haar sterfbedde, deeze twee grondlessen ten aanziene van het Huwelyk ontvangen.

„ 1. *Nooit eenigen Man te trouwen, hoedanig zyn persoon of middelen ook mogten weezen, die ten minsten niet beleedt een Godsdienstig Man te zyn*, ten

„ 2. *Nooit eenigen Man te trouwen, hoe Godsdienstig hy ook mogt schynen, indien hy dezelfde beginzels en denkbeelden van den Godsdienst niet hadt als zy*".

Over 't opvolgen deezer twee regelen loopt de geheele Roman. De jongste Juffer, die in agt neemende, slaagde, hoe weinig het 'er ook naar geschaapen stond, uitneemend wel; terwyl de middelste Zuster, door 't verzuimen van de laatst voorgestelde les, schoon anders naar wensch, getrouwd, een ongelukkig leeven leidde: ook vondt zich de oudste Juf-

fer in een Huwelyks aanzoek ingewikkeld, welks verhaal ter opheldering van den tweeden grondregel dient.

Tot een voorbeeld der Schryfwyze ftrekke het begin der eerfte Zamenfpraak.

„ *Vader.* Wel, Dogters, gy denkt nu weinig, wie van U waarfchynlyk het eerfte zal getrouwd weezen. Wat zegt gy, Kind, (*zich tot de jongfte wendende*) ik hoop gy zyt 'er mede te vrede, dat uwe oudfte Zusters U voorgaan?

3*de Dogter.* Ja, ja, myn Heer, ik hoop dat beide myne Zusters my mogen voorgaan: ik zie in de wereld niets om my zo zeer te haasten.

Vad. Hoe? wat is de oorzaak dat gy zo fchielyk geene liefde tot de wereld hebt? Denkt gy U zelve te goed voor ieder een, of ieder een te goed voor U?

3*de Dogt.* Neen, myn Heer, ik ben zo hoogmoedig niet om het eerfte, noch zo nederig om het laatfte te denken: maar ik wensch van my zelve te denken, gelyk ik behoor.

Vad. Hoe is dat bid ik U?

3*de Dogt.* Myn Heer, my dunkt ik leef al te wel om myn ftaat voor een erger te verwisfelen, en 't is 'er geen tyd na om 'er een beter voor te krygen, derhalven begeer ik te blyven die ik ben.

Vad. Hoe? Is deeze tyd zo veel flimmer dan de voorgaande, bid ik U.

3*de Dogt.* Neen, myn Heer, dat weet ik niet: maar *ik* ben volkomen te vrede met uw eerfte voorftel, om myne Zusters voor my uit te huwelyken.

Vad. Wel, wel, en indien gy voor uwe *Zusters* gaat, zal 'er, zo 't U gelykt, hoop ik, niets kwaads bedreeven zyn; ik durf zeggen, geen uwer Zusters zal 'er om verftoord weezen. Waar op de twee Oudften zeiden, neen, neen, wy zullen het met vermaak zien, en zy gingen aan 't boerten met haare jongfte Zuster, zo dat ze haar bykans vertoornden.

Gy houdt, *zeide de Oudfte Zuster*, uwe waar zeer op geld, en valt de heele wereld aan, als of 'er niets U goed genoeg in te vinden was.

Zy zal, *vervolgde de tweede Zuster*, zich zo gemaklyk als een ander laaten overhaalen, verzeker ik haar, indien ze in ernst gevraagd wordt: *waar op zy, niet tegenftaande haar Vader tegenwoordig was, met elkander, tusfchen jok en ernst, wat te driftig begonden te fchertfen.*

3*de Dogt.* Dat mag zyn, gelyk myne ouder Zusters my leeren; ik hoop zy hebben een oogmerk my een goed voorbeeld te geeven: want *het is haar eerste werk*.

1ste Dogt. Wy weeten dat niet; indien eene goede gelegenheid U voorkomt, zult gy ze noode kunnen afslaan, en zeggen, *dat die beter dan gy zyn, moeten voorgaan.*

3de Dogt. Schoon gy beiden myne ouder Zusters zyt, vraag ik, wat gy verstaat door eene *goede gelegenheid;* mogelyk hebt gy dat niet meer overwogen dan ik, in dat woord is veel opgesloten.

1ste Dogt. O! ik zal het U met weinig woorden verklaaren: *een Man van middelen, en die U behaagt.*

2de Dogt. Neen, gy mogt het by het eerste hebben laaten berusten: wat verscheelt het hoe de Man is, als hy maar middelen heeft?

3de Dogt. Is dat het voorbeeld 't welk myne ouder Zusters voor hebben my te geeven?

Vad. Ja, en een goed voorbeeld ook, Kind.

3de Dogt. Gy zyt genegen tot boerten, myn Heer, maar ik geloof gy zoudt niet in uw schik zyn, met op die wyze eene Egtgenoot voor uwe Dogter te kiezen.

2de Dogt. Ik hoop myn Vader zou wel, *en ik ben zeker ik zou.*

3de Dogt. Dat is geen teken voor my dat gy de zaak ryplyk hebt overwoogen, gelyk ik reeds aanmerkte.

2de Dogt. Wat wilde gy meer hebben *dan ruime middelen van bestaan?* Wat legt 'er aan gelegen hoe de Man is? Ik zou een groote menigte van persoonlyke gebreken over 't hoofd zien, ten wille van rykdom.

3de Dogt. Belangende persoonlyke gebreken zou ik mogelyk niet keuriger zyn dan gy; indien 'er niet iets anders mangelde.

2de Dogt. Wat kan 'er ontbreeken, zo 'er gelds genoeg is?

3de Dogt. Niets hoop ik; wanneer myne Zuster eene keuze doet.

2de Dogt. 't Moge ook zo zyn, als gy kiest.

3de Dogt. Ik vrees dat 'er egter iets zal haperen.

2de Dogt. Wat my betreft ik zal nu niets anders onderzoeken, als ik daar van verzekerd ben.

3de Dogt. Niet! Wilde gy een Egtgenoot hebben, die geen *Godsdienst* hadt?

2de Dogt. Wat gaat my zyn *Godsdienst* aan? Hy zal een *Christen* zyn hoop ik.

3de Dogt. En wat, indien hy dat niet ware?

2de Dogt. Hy zy dan een Heiden, en is hy ryk wat raakt het eerste my?

3de Dogt. Dit is een blyk van 't geen ik te vooren zeide; dat gy de zaak niet ryplyk hebt overwoogen.

2de Dogt. Neen, in de daad, ik niet: maar ik onderstel myne jonger Zuster heeft het gedaan.

3de Dogt. Uw jonger Zuster heeft U dit noit verteld; maar my dunkt het vereischt niet veel overweegens om te zeggen, indien ik immer trouwde, ik wilde, enkel om het geld, geen Schelm, geen Heiden, geen overgegeeven Booswicht, geen Man zonder *Godsdienst*, hebben; indien gy denkt dat deeze zaaken geene tegenwerpingen zyn, en in 't geval van 't Huwelyk deeze zwaarigheden moesten overgestapt worden, moet ik U zeggen, Zuster, dat het schynt of deeze zaak U meer in 't hoofd geleegen heeft dan my, ten minsten tot een verkeerd oogmerk.

2de Dogt. Wel, dat zy zo, en dan mag daar uit volgen, dat, wanneer gy 'er ook meer op gedagt hebt, gy van myn gevoelen zyn zult.

3de Dogt. Hoe, trouwen aan een Godverzaaker! Aan een Man die geene beginzels heeft! Die GOD noch Duivel kent.

2de Dogt. Ja, ja, dat of iets anders, indien ge maar een ruim bestaan hebt, Kind. Een ruim bestaan, zal alle deeze dingen opweegen, gy zoudt hem neemen, ik verzeker het U.

3de Dogt. Neen, Zuster, niet voor alles dat ik met myne oogen kan zien.

2de Dogt. O! Gy kent uw eigen gemoed niet, voor dat het op de proef gesteld is: wy zullen U daar naa eene andere taal hooren spreeken.

3de Dogt. Ik ben nog zo niet begaan om een Egtgenoot, hoe 't ook met myne Zusters moge weezen.

Het Aanhangzel, over de Dienstbooden, is op denzelfden trant geschreeven, en behelst zeer goede aanmerkingen, wel inzonderheid over 't getuigenis geeven wegens hun gedrag. —— Doch wy wyzen den Leezer tot het Werkje zelve, naa alleen nog gezegd te hebben, dat de langwyligheid, die op sommige plaatsen gevonden wordt, eer aan te merken is als een gevolg van de schryfwyze by Zamenspraaken, dan als een wezenlyk gebrek in de behandeling der stoffe.

Hedendaagsche Historie, of Tegenwoordige Staat van Amerika. Tweede Deel. Met nieuwe Landkaarten en Afbeeldingen. Te Amsterdam by Isaak Tirion 1767. *behalven den korten inhoud en bladwyzer, 685 bladz. in groot Octavo.*

DE Beschryving van *Peru*, in 't eerste Deel aengevangen, word in dit tweede agtervolgd, en besloten: verder vind men in dit Stuk een bericht van de overige zuiderlyker landen van Amerika; te weten *Tucuman*, *Paraguay*, *Chili*, 't Land van *Magellaan* en de Eilanden in de groote *Zuid-zee*. Hier aen is gehecht ene beschryving der Bezittingen van de Kroon *Portugal*, in Amerika; naemlyk *Brazil* en het Land aen de rivier der Amazonen. Voorts die van Fransch *Guajana* en het Eiland *Cayenne*. En ten laetste een bericht van *Suriname*, de *Berbiesjes*, *Essequebo* en *Kurassau*, aen de West-indische Kompagnie der Vereenigde Nederlanden toebehoorende. —— Wy zullen mogelyk zommigen onzer Lezeren geen ondienst doen, met hun uit dit gedeelte, (zynde de natuur van 't Werk voor 't overige genoeg bekend,) onder 't oog te brengen, een beknopt bericht van de breedere beschryving van *Paraguay*, welke landstreek, met opzicht tot de latere geschiedenissen der Jesuïten, de algemeene opmerking tot zich trekt.

Dit Land, het welk zich uitstrekt om en aen de rivier van *Paraguay*, die uit het groote Meir *Xarayes*, op omtrent 18 graden Zuider breedte in Zuid-Amerika gelegen, zuidwaards loopt, en eindelyk, op ruim 30 graden, die groote breede stroom *Rio de la Plata* word, is reeds ontdekt in den jare 1526. Doch de Spanjaerden zyn weinig gevorderd in het te onderbrengen van deszelfs Inwoonders; voor dat de Jesuïten, nu omtrent anderhalve eeuw geleden, een zagter weg inslogen, om dit Volk tot gehoorzaamheid te brengen. —— Als een Bisdom aengemerkt is aen 't Aertsbisdom van *Charcas* onderhoorig, en als een Gouvernement staet het enigermate onder het Onderkoningschap van *Peru*. —— De Spaensche Volkplantingen zyn van niet veel aenbelang; de Stad *Assomption*, de verblyfplaets van den Gouverneur der Provincie, is het voornaemste; de Franciscanen zyn 'er Priesters van alle de Parochien. Maer de Volkplantingen der Zendingen, in welken geen andere Pastoors dan Jesuïten zyn, maken het grootste gedeelte der Ingezetenen van dit Bisdom uit.

Deze Zendingen bepalen zich ook niet tot dit Bisdom,

 maer

maet strekken zich ten deele nog uit in die van *Santa Cruz de la Sierra*, *Tucuman* en *Buenos Ayres*. De Jesuiten begonnen hunne prediking voor omtrent anderhalve eeuw, onder de *Guaranies*, die boven aen de rivier *Uruguay* en *Parana* woonden, en voorts wel honderd mylen hooger op in 't Land, ten Noord-westen van *Guayra*. Deze Indianen, grenzende aen de Portugesche Volkplantingen in *Brazil*, waren geduurig bloot gesteld, aen de stroperyen der Portugezen, die hen tot Slaeven in de Mynwerken en Plantagien wegvoerden. Om de nieuw-bekeerden hier voor te bewaren, besloot men dezelven, ten getale van 12000 in *Paraguay* te brengen; en men heeft 'er ene dergelyke menigte uit andere landstreken bygebragt, om ze met meer rust en in veiligheid te doen leven. Het getal der Bekeerlingen nam vervolgens gestadig toe, en men telde, in 't jaer 1734, twee en dertig vlekken of dorpen van *Guaranies*-Indianen, die over de 30000 Huisgezinnen bevatteden; ook waren 'er in dat zelfde jaer zeven Volkplantingen van bekeerde *Chiquitos*-Indianen, in het Sticht van *Santa Cruz de la Sierra*; en men was voornemens het getal der Dorpen te vermeerderen, wegens het toenemen der inwooneren. —— De Zendingen zyn omringd van Afgodische Indianen, onder welke de Jesuiten dikwils prediken, en nu en dan halen ze 'er etlyke over, die met hun na de Dorpen der Bekeerlingen gaen, aldaer onderwezen en gedoopt worden. De ene Natie der daer omstreeks wonende Indiaenen is handelbarer dan de andere, naer gerade dat ze arbeidzamer zyn; om dat ze, Christenen wordende, zich tot den arbeid moeten begeven; doch zelfs zyn 'er van de min handelbaren, die het Roomsche Geloof omhelzen, als ze, by gelegenheid, hunne Vrienden in de Dorpen der Bekeerlingen bezoeken, en hunne levenswyze beschouwen.

De Lugt dezer Landstreke is in 't algemeen vochtig en gematigd, en de grond is 'er vruchtbaar, zo in Europische als Americaensche gewassen. Men houd het Land van *Paraguay* veel al voor ene der vruchtbaerste delen van Amerika; ook vermenigvuldigt het gedierte dat men 'er in verscheide soorten vind, en zelfs het Europische Vee, zich aldaer zeer sterk. Inzonderheid word 'er veel Katoen ingezameld, daer de Indianen Stoffen en Kleedjes van weven: ook word 'er veel Tabak geteeld, en een weinig Zuiker, benevens ene groote hoeveelheid van 't Kruid van *Paraguay*, dat, zo men wil, nergens anders groeit. Met deze Koopwaren dryven de Jesuiten handel, door middel hunner Commizen, te *Santa Fe* en *Buenos Ayres*. Het

Het bestuur der Jesuïten over de Indianen is, volgens de berichten, verwonderlyk geregeld. Ieder Volkplanting heeft, behalve den *Gouverneur*, hare *Regidors* en *Alcaldes*, naer het voorbeeld der Steden in geheel *America*; en de Gouverneur wordt door de Indianen wel benoemd, maer 't is de Priester die hem bevestigt; op dat 'er geen onbekwaem persoon aengesteld worde. Ook geschied 'er geen strafoefening dan ten overstaen van den Pastoor; en de zwaerste strafoefening bestaet in zweepslagen; waer aen ze zich, uit agting voor den Pastoor, gehoorzaem onderwerpen: deze agting, zegt men, gaet zo ver, dat ze, al wierden ze zonder reden gestraft, nogtans het zouden denken verdiend te hebben; en men wil dat ze zich nauwlyks in enige zware misdaden verloopen.

Ieder Volkplanting heeft zyn byzonder wel voorzien Arsenael; en alle de Inwoonders worden, des namiddags, op de Feestdagen, op zeker plein van 't Dorp, in den wapenhandel geoefend; zynde het Volk van ieder Dorp in Kompagnien verdeeld, hebbende ieder ene eigen kleeding enz. Men begroot het gereguleerde Krygsvolk der Jesuïten, in *Paraguay*, wel op 70 à 80 duizend Man.

De Parochie-Kerken beschryft men, als boven mate prachtig; en men kan niet wel twyfelen, of de Jesuïten zullen 'er ook Schoolen opgerecht hebben, om de Wetenschappen te onderwyzen, en zorg dragen, om 'er allerleie Kunsten en Handwerken te doen oefenen.

Betreffende het Geestlyk Bestuur. Ieder Dorp heeft zyn Pastoor; die één, en zo 't Dorp zeer Volkryk is, nog een tweeden Priester tot zyne hulp heeft; wordende daer benevens bediend door zes jongens; ze maken dus een Collegie uit, waer in alle de uuren van den Kerkedienst net gereguleerd zyn. De Pastoor moet geduurig de Plantagien bezoeken, om te zien of alles wel behoorlyk gade geslagen wordt. Op zekere tyden komt hy in de Vleeschhal, om het Vleesch onder de Huisgezinnen te verdeelen. Hy heeft daer en boven de Zieken te gaen-zien, en te vernemen, of ze wel opgepast worden, en geen gebrek hebben. Door 't een en 't ander geen tyd hebbende om de overige deelen zyner Bedieninge waer te nemen, zo komt hem zyn Stedehouder te hulp. Deze houd ook dagelyks, uitgenomen op Donderdag en Zaturdag, Katechizatien; en op Zondag woonen alle de Ingezetenen den dienst by. —— De Provincialen der Orde worden geacht de verdiensten der Geestlyken best te kennen; uit dien hoofde hebben de Gouverneur en de Bisschop hun

hun regt, tot het aenstellen der Pastooren, aen dezen afgestaen; en de Provinciaal heeft alleen het regt van aenstelling. — De *Guarinies*-Indianen hebben een Superieur Generael; die omtrent in 't middelpunt der Zendinge zyn verblyf heeft; en onder hem zyn twee Vice-Superieurs, die zich omtrent de uiterste grenzen der Zendinge onthouden. Ieder Pastoor heeft, zo voor hem als voor zyne ondergeschikten, van den Koning ene jaerlyksche wedde van 300 Ryksdalers. Deze Som word den Superieur in handen gesteld, en dezelve geeft daer voor 's maendelyks aen de Pastooren, het geen zy tot voedzel en dekzel noodig hebben; zo hun verder iets ontbreekt, moeten ze zich by hem aendienen, wanneer hy 't hun bezorgt. De *Chiquitos*-Indianen, wel anderhalfmael honderd mylen noordlyker aen de grenzen van *Peru* wonende, hebben een Superieur of Provinciael op zich zelven.

Op de byzondere berichten, rakende de gesteldheid en 't bestuur van dit gewest, kan men niet volkomen staet maken; men heeft ze van de Jesuïten of van de Spanjaerden, die hier omtrent partyen zyn, en men twyfelt niet meer of de Jesuïten hebben, onder den dekmantel van Godsdienst en Onderwerping aen de Kroon van Spanje, het voordeel hunner Societeit behartigt. Geen Vreemdeling, ja zelfs geen Spanjaerd, word in hunne Volkplanting toegelaten, de Jesuïten geven voor, dat dit geschied, om de eenvoudigheid der Indianen niet weg te nemen; maer men heeft reden om te denken, dat het veel eer geschied, om het geheim van hun gebied niet te doorgronden.

Dit laetste heeft wel byzonder plaets met opzicht tot de Goud- en Zilvermynen. De Jesuïten houden staende, dat ze in het Land der Zendingen niet zyn; doch men twyfelt, op goeden grond, geenszins aen de valschheid van dit voorgeven. Men wil ook, dat de Jesuïten, om alle onderzoeking des aengaende voor te komen, steeds een vliegend legertje van 5 à 6 duizend man in 't veld houden, om op de grenzen te patrouilleeren: aen den oostkant hebben ze alles wat tot levens onderhoud kan strekken vernield, en het Land langs de Zeekust tot ene Wildernis gemaekt, om den Portugezen het indringen in 't Land te beletten. Wat den Spaenschen Gouverneur aengaet, die het Land der Zendingen, geduurende de vyf jaren, eens moet bezoeken, en het getal der Inwooneren opnemen; dezen weten zy te overreden, dat hy zich met hunne opgave te vrede houd, in het ontvangen der schattinge van 't Hoofdgeld, 't welk een Ryksdaler 's jaerlyks is, van ieder Ingezeten. Men vermoed ook,

dat

dat ze reeds een Diamant-myn in hunne magt gekregen hebben, tot groot nadeel van Portugal. —— 't Is voor 't overige uit hunne algemene handelwyze duidelyk genoeg gebleken, dat ze alleszins na de onafhanglykheid staen; en Spanje en Portugal hebben, reeds in den jare 1750, ondervonden, dat ze zeer magtig zyn; toen ze zich, door den tegenstand der Inwoonderen van *Paraguay*, genoodzaekt vonden, om van hunne bedoelde beperking der wederzydsche grensscheidingen af te staen; vermids dit niet geschieden kon, zonder dezelve op enige plaetsen door het Land der Zendingen te laten lopen, 't welk men aldaer in genen deele toestond, en met geweld verhinderde. Men wil zelfs dat één der Jesuïten, in 't jaer 1755, waerschynlyk de Superieur Generael, onder den naem van *Nikolaas den I*, zich tot Koning van *Paraguay* zou opgeworpen hebben; waer uit men besloten heeft, dat ze ene onafhanglyke heerschappy van hunne Orde aldaer wilden vestigen.

De Nieuwe Reiziger, of beschryving van de Oude en Nieuwe Waereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *IVde Deel. Te Dordrecht, by* A. Blussé, *in gr.* 8. 402 *bladz.*

MEt dit IVde Deel gaat de *Nieuwe Reiziger*, op dezelfde wyze, als in de drie voorgaande deelen (*), voort, berigt gevende van het meldenswaardigste hem in de doorgetrokke Landen, voorgekomen. Het behels: dertien Brieven, beginnende met den XLIIsten, die van de *Maldivische Eilanden* handelt; de XLIIIste loopt over het *Eiland Sumatra*; de XLIVste beschryft het *Eiland Java*; de XLVste stelt de *Eilanden Borneo, Macasser* en *de Molukken* voor oogen; de XLVIste vermeldt de *Philippynsche Eilanden*; de XLVIIste betreft de *Marianische Eilanden, Nieuw Guinée* en *Nieuw Holland*; de XLVIIIste, en de drie volgende Brieven, behelzen eene beschryving *van het Koningryk Siam*, welks *Nabuurige Koningryken* het onderwerp van den LIIsten Brief uitmaaken; over het *Koningryk Boutan* wordt in den volgenden gehandeld; de *Koningryken Tenquin* en *Cochinchina* leveren stoffe uit tot den laatsten Brief.

't Geen de Abt DE LA PORTE, in den LIIIsten Brief, van zyne inkomst in *Lassa*, de Hoofdstad van het Koningryk *Boutan*, schryft en van den Godsdienst der Inwoonde-

(*) Zie hier over *N. Vaderl. Letteroefen.* I Deel, bl. 58, 394.

deren diens lands vermeldt, zal, in deezen allen, ter proeve voor onze Leezeren dienen.

„ Voor dat wy te *Lassa* kwamen, trokken wy door een keten bergen, die op elkanderen gestapeld zyn, en welkers beschouwing verschrikkelyk is. De wegen tusschen deeze bergen zyn zo smal, dat men 'er gemeenlyk niet anders als een plaats vindt om den voet te zetten; en de afgronden, die ter regter en ter slinker zyden zyn, maaken dezelve nog gevaarlyker. In deze gevaarlyke wegen, doed men zig door de bergbewoonders draagen, en het geen U vreemt zal voorkomen, Mevrouw, is dat de Vrouwen en Dogters de vreemdelingen dezen dienst bewyzen. Wanneer zy onze Karavaan gewaar wierden, kwamen zy uit haare wooningen; en zy maakten met ons verdrag om onze persoonen, goederen en voorraad te draagen. Zy hadden een wrong op haare schouderen, aan welk een groot kussen was vast gehegt, 't geen ons tot een zitting verstrekte. Drie van deze Vrouwen losten elkanderen beurtelings af om één Man te draagen; en ons reistuig was op bokken gelaaden. Deze Vrouwen, welke de Mannen draagen, winnen niet meer als één roupy in vyf dagen; en men betaalt dezelfde prys voor iederen bok ".

„ De Inwoonders van *Boutan* bidden een God in drie Perzoonen aan; het zou een groote Godslastering onder hen zyn, wanneer men drie Goden erkende; maar in deze drie Perzoonen stellen zy een meerder en minderheid. Zy gelooven dat een derzelver Mensch geworden is, dog alleen tot zyn vermaak, en dat zyne Moeder hem uit de zyde, en niet op de gewoone wyze gebaart heeft. Zy noemen deze Persoon *Lama-Cotcho*, 't geen *God-Priester* betekent, zy hebben eenige kundigheid van de Schepping der Werelt, en zeggen dat zy door het vuur vergaan zal. Zy stellen Engelen, een Paradys en een Hel, en gelooven dat beide deze Staaten geen einde zullen hebben. Zy hebben mede een denkbeeld van een Vagevuur, dat is te zeggen een plaats, in welke de Zielen zo lang lyden moeten, tot dat zy alle haare misdaaden verzoend hebben. Zy ontsteeken waskaarsen voor de beelden van hunne Heiligen, voor welke zy uit eerbiet nederbuigen, en in welke zy een groot vertrouwen stellen. Zy doen hunne Heiligheid in de lydzaamheid, nederigheid, onthouding, mededeelzaamheid, bespiegeling en in de afzondering bestaan. Men heeft in *Asia* een beroemde Tempel, naar welke de Vreemdelingen uit een Godsdienstigen yver komen. Naby den Altaar is een gesboelte, dat van ver-

verschillende soorten van vergult en gesnede hout gemaakt, is; agter het zelve, is op een verheve plaats het beeld van een eerwaardig Man geplaatst, met een kap op het hoofd, welke na die geen gelykt die de Roomsche Priesters by plegtige gelegenheden op hebben. Op het hoofd van dit beelt ziet men een driehoek van welke de driehoeken ongelyk zyn, 't geen de Godheid verbeelt. Dit is het van alle de beelden voor welke zy den grootsten eerbied hebben, en voor welke zy de meeste wierook branden, waskaarsen ontsteeken, buigingen en nederknielingen verrigten. Wanneer zy van 't zelve eenigen gunst erlangen willen, gaan zy na den Tempel brengen 'er groote aalmoessen, en geven de Priesters of andere Lieden geld om voor hen te bidden, en voor hen omme gangen om den Tempel te doen. Zy doen dezelve op de knyen, of geheel ter aarde leggende, de armen langs het hoofd uitgestrekt, en zy tekenen met de vingers de plaats op welke hunne handen rusten. Zy heffen zig dan op en gaan eenige schreeden voort, en wanneer hunne voeten op de afgeteekende plaats zyn, zo werpen zy zig weder neder, en maaken weder nieuwe tekenen, zo lang tot dat zy den Tempel dus omgegaan zyn, en op de plaats weder komen van welke zy beginnen. Deeze omtrek is zeer lang en zy doen dezelve drie of vier maal agter elkanderen, en de weg van deezen omgang is altoos met lieden vervuld, gelyk te *Lorrette* gestadig Godsdienstige Bedevaards-reizigers op de knijen om de Kapel kruipen ".

„ In het midden van den Tempel van *Kasa*, heeft men eene uitgestrektheid die door gordynen van Lynwaat afgeschut is, in welke de Geestelyke gestadig met lezen en zingen bezig zyn. Zy vervangen elkander op bepaalde tyden, en volgens de order, die in het Klooster in agtgenomen word. Om den Tempel heeft men kleine Kapellen, welke met tralien gesloten zyn, en waar in men de doodkisten ziet welke met den naam van Heiligen gestorven zyn: want schoon dit Volk de dooden niet begraaft, zo doen zy egter dit aan de Kloosterlingen, welker leven deze uitzondering verdiend. Men heeft altoos groote lampen die om hunne graven branden, en afbeeldzels welke die genen verbeelden die hier begraven zyn ".

„ In de Maand Maart vierd men in dezen Tempel, geduurende agt dagen, een plegtig Feest, by welk een verbazende menigte Volks zig laat vinden, welke hier toe van de uiterste grenzen van het Koningryk komen. Men heeft hier zomwylen twintig duizend Kloosterlingen geteld, welke ge-

geduurende het Feest op kosten van het Klooster onderhouden wierden. Het is als dan dat de ommegangen om den Tempel met de uiterste Godsvrugt door een verbazende menigte gedaan worden: het is waar dat 'er, onder de menigte, verscheide zyn welke niet anders doen als lachen, spotten, met groote schreden voortwandelen, en nog agting voor de plaats nog welvoegelykheid voor zig zelfs betonen.

„ Wanneer men door dit Land reist, ontmoet men dikwyls, ver van de Steden en Plaatzen, die door de Wereltlyke bewoont worden, Monnike-Kloosters, in welke de Regel met alle gestrengheid in agt genomen word. Men doed hier gelofte van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid, en geen Monnik mag uit het Klooster gaan, nog veel minder buiten het zelve slapen, zonder verlof van den Oppersten. Wanneer een Monnik van misdaad overtuigd word, bind men hem met de armen aan een Kruis, aan de deur van het Klooster, en men laat hem drie dagen in dezen staat. Vervolgens maakt men zyne banden los, en men jaagt hem uit het Klooster als onwaardig om in gezelschap van de andere Monniken te leven. Het staat hem dan egter niet vry om het Ordens kleet te verlaaten en te trouwen, hy moet Monnik blyven, en van het eene Klooster naar het andere gaan om zyn brood te bedelen.

„ Deze Monniken zyn ten naasten by op dezelfde wys gekleet, als de Roomsgezinde de Apostelen in de schilderyen opschikken. Zy dragen een lange rode rok zonder mouwen, en hebben een stuk geel stof over de schouderen, met welk zy hunne armen bedekken wanneer het koud is. In ieder Klooster heeft men een Opperhooft, dat den naam van *Lama* voerd: want schoon het gemeen dezelve aan alle Kloosterlingen geeft, zoo is hunnen regten naam die van *Dara*, 't geen een graad van minderheid betekent. Het algemeen Opperhooft van alle de Priesters en Monniken van dit Koningryk werd de *Groote* of *Heilige Lama* genaamt. Het Volk gelooft dat de Geest Gods in hem woont, en het is hierom dat zy hem Heilig noemen, en zy geloven dat alle zyne beslegtingen in het stuk van den Godsdienst onfeilbaar zyn. Dezen grooten Lama leeft in de eenzaamheid en afzondering, en koomt uit zyn Klooster alleen drie of vier maalen in het Jaar, en maar eenmaal in de Stad. Hy is als dan van een talryke en pragtige stoet vergezelt. De Koning is verpligt om hem met alle de Groote van zyn Hof te vergezellen; en al het Krygsvolk is onder de Wapenen. De Priester zit te Paard, en is met een lang kleet behangen;

met een hoogen hoed op 't hoofd. Verscheide Lamaas van den eersten rang op dezelfde wys gekleet, en met een Bisschops myter op het hoofd, omringen hun Opperhoofd, zy zyn weder van mindere Kerkvoogden, en van een verbazende menigte Monniken vergezelt.

„ Wanneer de groote Lama sterft, raadplegen de andere Lamaas de Profeet, om te weten waar zyn Ziel gebleven is, of om beter te zeggen, op wien de Geest Gods rust die hem aanblies". Deezen Propheet, die volslaagen de rol van een dolleman en bedrieger speelt, als mede de verkiezing van den Opvolger des overleden *Lama's*, beschryft de Abt te breedvoerig om hem te volgen, wy zullen, 't geen hy verder meldt van 't Gezag des grooten *Lama's*, die ook den naam van *Eeuwigen Vader* of *Algemeenen Priester* draagt, dewyl men veronderstelt dat hy niet sterft maar in een ander lichaam overgaat, hier by voegen.

„ Men schryft hem alle de volmaaktheden van de Godheid toe, en vooral een onderscheide kennis van de geheimste gedagten der Ziel. Hy werd niet alleen van de Inwooners van Boutan aangebeden; maar een verbazende menigte vreemdelingen komen hem haaren eerbied bewyzen en zynen zegen ontvangen. Zy komen van de uiterste grenzen van Indiën, uit Tartaryen en uit China, en de Vorsten betoonen geen minder drift tot deze Bedevaart als hunne Onderdaanen. De Priester legt in een soort van alkovie op kussens en kostbaare Tapyten, en ontvangt de aanbiddingen zonder de minste beweging te doen. Hy groet niemand, en staat zelfs voor de Grootste Vorsten niet op. Hy legt somtyds zyn hand op het hoofd van die genen, welke zig voor hem nederbuigen; en zy gelooven als dan dat zy van alle hunne zonden gereinigt zyn. Deze bygelovigheid gaat zoo ver, dat zy zelfs zynen drek eerbied bewyzen: men verzamelt dezelve zorgvuldig, iedere maal dat deezen Man aan de behoeftens der natuur voldaan heeft; men laat dezelve drogen, maakt ze fyn, en doet ze in zakjes, welke de groote als een Heiligdom aan den hals draagen, en aan welke zy de kragt toeschryven om de ziektens te genezen, of voor te komen. De Priesters trekken een aanmerkelyk voordeel van deze tot poeder gebragten drek: Zy vullen 'er kleine doosjes mede, welke zy op de markten doen verkopen, en waar mede de fynen hunne spyzen bestroijen.

„ De Groote Lama heeft twee honderd Kerk-voogden van den eersten Rang, welke door zyn Regtsgebiet verspreid zyn, en onder zyn Gezag de Kerkelyke bedieningen oefenen.

hen. Zy vormen onderling een soort van Oppergezag, om de tugt en goede order te handhavenen. Zy bestaan uit Leden welke in waardigheid met de Roomsche Aartsbisschoppen, Bisschoppen en Priesters over een komen. Men heeft hier mede Abten, Prioren, en andere Opperhoofden om de Kloosters te bestieren. Deze Geestelyken hebben veel vermogen op den Geest van het Volk; zy hebben het zelfde Gezag over de Grooten, en alle de Rykdommen van dit Land zyn in hunne handen. Het uitstekende Gezag van het Opperhoofd der Lamaas is ongevoelig aangegroeit, gelyk dat van den Roomschen Bisschop. De Tartaarsche Vorsten hebben dat geen voor hen gedaan, 't geen Karel de Groote, en andere Vorsten voor den Roomschen Stoel deden. Hun wereltlyk Gezag wierd eerst in zeer naauwe palen beslooten, maar het breide zig zoo merkelyk uit, dat het zig aan de Vorsten zelfs geducht maakte, aan welke zy de eerste grondslagen van hunne magt verschuldigt waren. Zy hebben zedert verscheide omwentelingen ondergaan, en zyn beurtelings met het Oppergezag bekleet geweest, en van 't zelve berooft, het Koningryk Boutan wierd beurtelings door Geestlyke Vorsten en beurtelings door erflyke Koningen geregeert. Het staat tans onder een weereltlyk Vorst; maar het zou niet vreemd zyn, vermits de sterke aankleving van het Volk aan de Priesters, dat het wel ras onder het bestuur van de Kerkelyken over ging. Het Geestelyk Gezag van de Opperpriesters van Lasa, breid zig over verafgelege Koningryken uit; maar men heeft 'er telkens eenige, welke zig hunne gehoorzaamheid onttrekken, en dit Geestelyke Ryk heeft menigvuldige verminderingen ondergaan. De Groote Lama woont gemeenlyk in het voornaamste Klooster van Lasa, in welk men drie duizend Monniken telt. Men heeft vyf andere Manne-kloosters in deze Hoofdstad, en een Vrouwe-klooster, waar in zy in de grootste regelmaatigheid leven; het is aan de Nonnen niet geoorlooft om met iemand anders als met haare Bloedverwanten te spreeken. Behalven die genen welke het Klooster bewoonen, heeft men andere welke in haare huizen zich onthouden, maar den zelfden regel in agt nemen, en zekere dagen van het Jaar in het Klooster doorbrengen, om haare onderdanigheid aan de Abdis te toonen. Schoon zy dus buiten het Klooster leven, zoo weet men egter niet dat hier eenige wanorde uit ontstaat. —— Zy draagen omtrent een kleet gelyk dat der Monniken, die alle een Rozekrans van Amber of Koraal hebben, die aan hunnen gordel hangt, en zy laaten hem door hunne handen gaan, wanneer zy hunne Gebeden opzeggen.

DAVIDIS DE GORTER A. L. M. Philof. & Med. Doct. Acad. Imper. Nat. Cur. & Scient. Petropol. ut & Societ. Reg. Lond. Holm & Batav. Harlem. Sodalis, *Flora Belgica, exhibens Plantas per fœderatum Belgium crescentes. Trajecti ad Rhenum*, *apud* Abrahamum a Paddenburg, 1767. *Octavo majori*, pagg. 418.

Lyst der Gewassen welken in het vereenigd Nederland groeijen, door DAVID DE GORTER, Philosoph. en Med. Doctor enz.

NAar maate de Kruidkunde tot meerdere volmaaktheid is gekoomen, zyn ook de zogenaamde *Flora's*, dat is de beschryvingen van Gewassen, aan byzondere gedeelten van het Aardryk eigen, vermenigvuldigd, waar door de inwooners van eenig Gewest gelegenheid wordt gegeeven, om met een opslag van het oog te zien, hoe ver zich dit gedeelte der Natuurlyke Historie, ten hunnen opzichte uitstrekt. Men hadt reeds zodanige beschryvingen van eenige gedeelten van ons Nederland, doch geen volkoome van het geheel. Weshalven de Heer DE GORTER den Liefhebberen der Kruidkunde eenen aangenaamen dienst heeft gedaan van deezen arbeid op zich te neemen, en de Werken over de Kruidkunde met zulk een aangenaam Stuk, voor de Inwooners van ons Vaderland niet alleen, maar ook voor buitenlanders, die de Kruidkunde handhaaven, te vermeerderen.

De Schryver hadt in 't jaar 1745, nog te Harderwyk Professor zynde, een Gelderlandsche *Flora* uitgegeeven, en in 't jaar 1757, aan 't Hof van Rusland zynde, met een Bytvoegzel vermeerderd. In zyn Vaderland wedergekeerd, en bevindende dat die *Flora* was uitverkogt, besloot hy, in plaats van een nieuwen Druk, eene *Flora Belgica* te geeven. „ Hier in", zegt de Heer DE GORTER, „ heb Ik behalven de Planten, in de *Flora Gelro-Zutphanica* opgenoemd, allen gebragt, welken in het Werk van COMMELIN, *Catalogus Plantarum indigenarum Hollandiæ*, en in de *Flora Frisica* van DAVID MEESE geboekt staan, als ook in het *Index alter Plantarum* van den Grooten BOERHAAVE, die de inlandsche Gewassen onderscheidt met 'er zulk een teeken † by te zetten. Wy hebben evenwel *Cerastium dichotomum* enz. en eenige anderen uitgelaaten, om dat ze ons voorkoomen uitlandsche te wezen. Ik heb, daarentegen, onze *Flora* verrykt met veele anderen, met * geteekend, welken my in myne reizen door het Vaderland voorgekoomen, of door myne vrienden me-

medegedeeld zyn. —— Ik heb 'er ook eenige Gewasſen ingebragt welken tot gebruik van de keuken dienen, en op velden en akkers gekweekt worden of gemeen zyn in de tuinen, van COMMELIN opgenoemd, welken eenigzins het regt van inboorlingſchap hebben verkreegen, en bezwaarlyk van de inlandſchen kunnen afgeſcheiden worden.

„ Om de Planten in orde te ſchikken, hebbe Ik de Leerwyze van den beroemden LINNÆUS, uit de geſlachten afgeleid, gevolgd; welke tegenwoordig meest wordt geacht, en Ik my gemeenzaam gemaakt hebbe. De byzondere Onderſcheidingen en de gemeene Naamen heb Ik ook overgenomen uit de *Spec. Plantar.* Edit. 2a 1763. van dien zelfden Grooten Man, waar van Ik de bladzyden en de Nommers voor de *Species* gezet, overal heb aangehaald, en 'er ook de Nommers uit de *Flora Gelro-Zutphanica*, en de *Flora Frisica* van MEESE bygevoegd. De Verſcheidenheden heb Ik onder haare ſoorten gebragt.

„ De overige Gewasſen, van myne Voorgangers aangeteekend, welken wegens een onvoldoende beſchryving, of om dat Ik zelfs de plaatſen van derzelver voortkomst niet bezogt hadt, met geene zekerheid bepaald, of tot de *Species Plantarum* van LINNÆUS hebben konnen gebragt worden; heb Ik aan 't einde van dit Werk, in het Aanhangzel beſchreeven. Laat zy, die ze voor hun oog krygen, dezelven bepaalen. Ik geloove ondertusſchen, dat de meesten niets anders zyn dan Verſcheidenheden.

„ Eenige weinige gelykluidende naamen heb Ik maar by de Planten gevoegd, om het Werk niet, zonder noodzaaklykheid, te vergrooten. —— Doch Ik heb C. BAUHINI *Pinax* en J. BAUHINI *Historia Plantarum* overal gezet by de Gewasſen, welken van COMMELIN opgegeeven worden, die zyne alphabetiſche lyst volgens de naamen, van de gemelde Auteuren aan de Planten gegeeven, geſchikt heeft; en op dat men afbeeldingen van gemeene Planten zou konnen nazien, heb Ik by allen een of andere goede plaat aangeweezen.

„ De Nederduitſche gemeene, en by die op het land woonen, gebruiklyke naamen, welken Ik in de ſchriften van Kruidkundigen vondt, of op myne reizen hoorde, heb Ik by de Planten gevoegd, ten nutte van de zulken welken 'er aan gelegen is dezelven te weeten, en in de Latynſche taale en Kruidkunde niet zeer geoefend zyn. Doch deeze naamen verſchillen dikwils op verſcheiden plaatſen, zo dat dezelfde naam niet zelden aan verſchillende Gewasſen wordt gegeeven. —— De plaatſen waar de Gewasſen voortkoomen, heb Ik

ken uit de *Catalogus* van COMMELIN, uit de *Flora Frisica* van MEESE en uit onze *Flora Gelro Zutphanica* hier overgebragt; en 'er bygevoegd, welken my van Vrienden waren aangeweezen of door eige omwandeling door de Provincie van Utregt enz. waren bekend geworden. Alle die plaatsen heb Ik in onze Vaderlandsche taale uitgedrukt, om dat veele dorpen en vlekken, rivieren en stroomen, eige naamen hebbende, bezwaarlyk in 't Latyn kunnen uitgedrukt worden. Doch van veele inlandsche Planten, van den Grooten BOERHAAVE gemeld, welken hy of zelf verzameld, of door zyne Discipelen opgezogt gekreegen heeft, heb Ik de plaatsen der voortkomste niet konnen aanwyzen, waarom Ik by dezelven alleen dit teeken † heb gezet.

„ Dat 'er nog wel veele Gewasfen in ons Nederland overig en van onze Voorgangers zyn voorby gezien, twyfele Ik niet, wie heeft alle schuilhoeken doorkroopen? —— Ik verzoeke hierom alle kenners en liefhebbers der Kruidkunde, zo hun, op hunne landhoeven, dorpen of velden eenig inlandsch Gewas voorkoomt, hier niet gemeld, of eenig ander 't welk zeldzaam is, my zulks te willen bekend maaken, om dat de *Flora Belgica* hier door een meerdere volmaaktheid kan krygen. By de Planten, welken in de Geneeskunde gebruikt worden, en in de Apotheek-boeken der voornaamste steden van Nederland opgeteld worden, hebbe Ik de naamen welken men in de Winkels in gebruik heeft, bygevoegd; en de deelen der Gewasfen aangeweezen waar van men zich bedient, op dat de Apotheekers weeten zouden waar zy de gebruiklyke kruiden konnen verzamelen.

„ Tot slot van de inlandsche Gewasfen koomen eenige Plant-dieren, welken van onze Voorouders tot het Ryk der Gewasfen gebragt zyn. Veelen van deezen in Nederland zyn byeengezameld door de onvermoeide navorschers der natuurlyke dingen, J. BASTER en P. S. PALLAS".

Wy hebben geoordeeld onze Leezers geen beter verslag van dit Werk des Heeren DE GORTER te kunnen geeven dan hun een kort begrip van de Voorrede mede te deelen. Het Werk zelve is niet geschikt om 'er een korte schets van te kunnen opmaaken; alzo het geheel bestaat in eene optelling en ordeschikking van de Planten, welken in ons Nederland van natuure voortkoomen, waar by hier en daar eenige weinige aanmerkingen gevoegd zyn, waar mede zich de Liefhebbers der Kruidkunde zullen konnen vermaaken.

BELISARIUS. *Naar het Fransche van den Heere* MARMONTEL. *Medelid van de Fransche Akademie. Met Printverbeeldingen. Te Amsteldam, by* Pieter Meijer 1768. *Behalven het Voorwerk 324 bladzyden in octavo.*

DE Held, hier ten Toonele gevoerd, is *Belisarius*; in 't midden der zesde eeuwe, de beroemdste Veldheer van Keizer *Justinianus*; onder wiens regering hy, door zyn beleid en dapperheid, de Vyanden des Ryks verslagen, en het Gebied des Keizers bevestigd en uitgebreid heeft. Een Veldheer gevolglyk aen wien het Keizerryk in 't algemeen, en de Keizer in 't byzonder, de hoogste verplichting had; maer even dit, gelyk het voortreffelyken Mannen meermaels te beurt viel, strekte tot zyn nadeel. Zyne voorspoed, en de daer uit volgende toejuiching des Volks, maekte hem eerlang het voorwerp van veler nyd; en deze wisten ten laetsten het gemoed des Keizers met wantrouwen en vreze te vervullen; het welk ene beschuldiging van medepligtig te zyn in zeker gesmeed verraed, hoe ongegrond ook, gereedlyk ingang by den Vorst deed vinden. Dit had ten gevolge, dat *Belisarius*, van alle zyne waerdigheden beroofd en in de gevangenisse geworpen wierd; doch daer verliepen slechts enige maenden, of de belasterde Veldheer wist zyne onschuld zo duidelyk te bewyzen, dat hy wel dra ontslagen, in zyne goederen en eerampten hersteld, ter beschaminge zyner Lasteraren, de openbare eerbewyzen van een onschuldigen ontvinge. — Van deze Geschiedenis, van dien in 't ongeluk gedompelden, doch weder in geluk herstelden Veldheer, bedient zich de Heer *Marmontel* in dit Geschrift, om, als uit den mond van *Belisarius*, zo Overheden als Onderdanen, en allen menschen in 't algemeen, hunnen Burgerlyken en Godsdienstigen plicht voor te dragen.

Hy maekt in de eerste plaets den rampzaligen staet, waer toe *Belisarius* vervallen was, met de levendigste coleuren; en schetst te gelyk in hem het character van een Man, die zyn ongeluk geduldig draegt; die het hem aengedane ongelyk geenszins op zyn Vaderland wil wreeken, maer in tegendeel nog dezelfde zucht voor het welwezen des Ryks in zynen boezem voed, en ook anderen zoekt aen te spooren om dat te behartigen. — Onze Autheur schikt den leiddraed zyner geschiedenisse vervolgens op zodanig ene wyze, dat hy gelegenheid hebbe, om den Keizer *Justinianus* zelven, door middel van een Jongeling, die, op zeker toevallig gesprek

dat *Belizarius*, met de hoogste achting voor dien rampspoedigen Veldheer bezield was, in het verblyf van *Belisarius* te brengen. Dit geeft hem gelegenheid om *Belisarius* (die intusschen niet weet, dat hy tot den Keizer zelven het woord voert (*),) herhaelde onderhandelingen met dien Vorst te doen houden, over de oorzaken die een Ryk verzwakken, de middelen welke dienen om 't zelve te versterken; het geen een Vorst in zyne regering heeft in acht te nemen, om de gemoederen des Volks aen zich te verbinden, en wat hy als dan van hunne zyde kan verwachten; met een woord over 't geen kan dienen ter bevorderinge van 't algemene welzyn van een Ryk of Gemenebest. —— Eindelyk word dit Verhael besloten met ene ontdekking des Keizers, en de luisterryke herstelling van *Belisarius*.

Het ene en 't andere word hier zo manlyk, ernstig, nadruklyk, en met zulk een innemenden styl voorgedragen, dat men alleszins uitgelokt worde, om zyne aendacht te vestigen, en met gretigheid te lezen, ja 't gelezene te herlezen; om de verscheidene byzondere characters, hier en daer ingevlochten, te beter na te gaen; en de zedekundige grondbeginzels in 't beloop van dit geschrift voorgesteld, te dieper in 't gemoed in te prenten. —— Men kan, dit Werkje doorbladerende, niet wel nalaten zich te verwonderen, zo over het vernuft als over de vrymoedigheid des Schryvers, in 't naburige Vrankryk. Om hier van overtuigd te zyn, hoore men het gesprek van *Belisarius* met den Keizer, over de gewetens-vryheid der Onderdanen, welk de Heer *Marmontel* aldus doet luiden. — By gelegenheid ener aenmerkinge van *Belisarius* over de ongerymdheid van 't gedrag der Vorsten; *die deeze waereld tot een hel maaken, in den naam van een God van vrede*, zeide Justinianus.

„ Gy

(*) Deze onderstelling valt hier te gereeder, om dat de Heer *Marmontel* zich in dit Stukje bedient van een vry algemeen gevoelen; dat naemlyk de Keizer *Belisarius*, hem los latende om een opstand des volks te stuiten, in de gevangenis beide de oogen zou hebben doen uitsteken, en hem zo van alles ontbloot, dat hy zyn brood moest gaen bedelen. Schoon dit waerschynlyk eerst in de twaelfde eeuw verdicht, en als valsch te verwerpen zy; is 't gebruik hier van in een geschrift van deze natuur niet te wraken; te meer, *door het denkbeeld van den armen en bedelenden Belisarius*, (gelyk hy in zyne Voorreden zegt,) *zo gemeenzaam geworden is, dat men naauwlyks aan hem denken kan, zonder hem als zodanig eenen te beschouwen*.

„ Gy doet daar een zeer gewigtige vraag ontstaan! zy behelst niet minder dan te weeten, of een Vorst het recht heeft in zyne staaten de éénheid van leerstellingen en godsdienstoefening te vorderen. Want indien hy dit recht heeft, kan hy het op hardnekkige wederspannelingen niet oefenen dan door straf en geweld.

„ Dewyl ik ter goeder trouw handel, zeide *Belisarius*, stem ik gereedlyk toe dat alles wat invloed kan hebben op de zeden of van belang zyn voor de algemene rust het gebied van den Vorst onderworpen is, niet om te vonnissen over de waarheid en de dwaaling, maar om te vonnissen over het goede en 't kwaade dat 'er uit voortspruit: want de eerste grondregel van alle geloof, is dat God behaagen schept in order, en dat hy niets dat dezelve kan stooren goedkeurt. Wel nu, zeide de Keizer; twyfelt gy of 'er tusschen de algemeene zeden en den godsdienst een naauwe en noodzaakelyke betrekking plaats heeft? Ik erken, zeide *Belisarius*, dat 'er waarheden zyn die invloed op de zeden hebben, maar merk op dat God deeze waarheden derwyze in onze harten heeft ingedrukt, dat geen verstandig mensch aan dezelven twyffelt. In plaatse dat de geheimzinnige waarheden, die wy door de openbaaring alleen konden kennen, tot de zedekunde niet betrekkelyk zyn. Onderzoek haar behoorlyk: *God heeft dezelven van den keten onzer pligten afgescheiden, op dat 'er*, buiten de openbaaring, overal braave lieden zouden zyn. Daar nu de Voorzienigheid, de rust der samenleeving, de welvaart van het menschdom, het lot der vorstendommen, den goeden en kwaaden uitslag der ondermaansche dingen onafhangklyk gemaakt heeft van deeze verheven waarheden; waarom handelen de opperheeren niet gelyk zy? Dat deezen ter goeder trouw onderzoeken, of men, zulk of zulk een leerpunt geloovende of niet geloovende, daarom beter of erger zal zyn, zich beter of slechter burger, getrouwer of ongetrouwer onderdaan zal betoonen. Dit onderzoek zal hen ten regel verstrekken; en hier door ziet gy dat ik hen onthef van zich met een menigte verschillen te bemoeijen.

„ Ik zie, zeide de Keizer, dat gy hen alleen de zorg overlaat van het geen de belangen van het menschdom betreft; maar is 'er voor hen een heiliger pligt dan uitvoerders te zyn van de bevelen des Hemels? Ach! dat zy de uitvoerders zyner goedheid zyn! riep *Belisarius* uit, en dat zy de helsche bediening van uitvoerders zyner wraakoefening te weezen, aan de duivelen overlaaten! De goedheid zelve vordert, zeide de Keizer, dat de menschen verlicht worden, en dat de waarheid ze-

zegenpraale. Zy zal zegepraalen, zeide *Belisarius*; maar uwe wapens zyn de haare niet. Merkt gy niet, dat gy, de waarheid het zwaard in de handen geevende, het aan de dwaaling tevens schenkt? dat het, om 't zelve te gebruiken, genoeg zal zyn 't gezag in handen te hebben? en dat de vervolging van standaarden en slachtoffers veranderen zal, naar dat het gevoelen zal zyn van den sterksten? Dus heeft Anasthasius hen vervolgd, welken Justinianus beschermt; en de kinderen der geenen die toen wierden omgebragt, brengen op hun beurt de nakomelingen van hunne vervolgers om 't leven. Zie daar twee Vorsten welken dachten God te behaagen door menschenmoorden; wel nu, wie van beiden is verzekerd dat het bloed 't geen hy heeft doen stroomen aan den Opperheer behaaglyk is? In de uitgestrekte ruimten der dwaaling, is de waarheid niet meer dan een stip. Wie heeft die enkele stip gevonden? Elk een beweert dat hy zulks gedaan heeft; maar op wat grond? En geeft de klaarblyklykheid zelve hem het recht om te eisschen, met het zwaard in de vuist te eisschen, dat een ander 'er van overtuigd zy? De overtuiging komt van den Hemel of van de menschen. Indien zy van den Hemel komt, heeft zy van zich zelve een zegepraalend vermogen; indien zy van de menschen komt, heeft zy alleen het gezag dat de reden op het verstand heeft. Ieder mensch is voor zyn eigen ziel verantwoording schuldig. 't Komt derhalven aan hem en aan hem alleen toe, zich te bepaalen omtrent eene keus van welke zyn eeuwig bederf of heil afhangt. Gy wilt my noodzaaken om te denken gelyk gy? Maar zie eens hoe duur het my te staan komt, zo gy u bedriegt. Gy zelf, wiens dwaaling onschuldig kon zyn, zult gy onschuldig weezen wanneer gy my hebt doen dwaalen? Helaas! hoe komt het in de gedachten van een' sterveling, zyn geloof tot een wet te willen maaken? Duizende anderen, niet minder welmeenende, zyn verleid en bedrogen geworden. Maar al was hy zelfs onfeilbaar, ben ik verpligt hem zodanig te veronderstellen? Zo hy gelooft om dat God hem verlicht heeft, dat hy dien smeeke my ook te verlichten. Maar wat zekerheid voor hem en van my, zo hy op het getuigenis der menschen gelooft! Het eenige punt, waar omtrent alle de partyen het eens zyn, is, dat geen van hen iets begrypt van het geen zy durven bepaalen; en gy wilt my tot een misdaad rekenen te twyfelen omtrent het geen zy bepaalen! Laat het geloof van den Hemel komen, het zal bekeerlingen maaken; maar met edikten zal men nooit anders dan weerspannigen of guiten maaken. De dappere lieden zullen martelaars, de bloo-

den huichelaars worden; de dweepers van ieder party zullen losgelaaten tygers zyn. Beschouw dien wyzen Koning der Gothen, dien Theodorik, wiens regeering niet dan op het einde voor de regeering van den besten onzer Vorsten zwichte. Hy was een Ariaan; maar wel verre ván te eischen, dat men zyne gevoelens aannam, strafte hy deeze eerlooze en heiligschendige gedienstigheid in zyne gunstelingen met den dood. „ Wat zou u weerhouden van my te verraaden, zeide hy, my die slechts een mensch ben, dewyl gy om my den geenen verraad dien uwe vaders hebben aangebeden? De keizer *Konstantius* dacht even zo. Hy reekende het zyne onderdaanen nimmer tot een misdaad hunnen godsdienst getrouw te zyn; maar zyne hovelingen wierden misdaadig by hem, wanneer zy den hunnen afzweerden om hem te behaagen, en hun ziel verraadden om zyn gunst te winnen. Och! had het den Hemel behaagd dat *Justinianus*, gelyk zy, geweigerd had over de gedachten te willen heerschen! Hy heeft zich in ondoorkomelyke geschillen laaten wikkelen; zy hebben hem meer arbeids gekost dan zyn nuttigste verrichtingen. Wat hebben zy uitgewerkt? muitery, oproer en moord. Zy hebben zyn rust en de rust zyner staaten verstoord.

„ De rust der staaten hervatte de Keizer, hangt af van de eensgezindheid der gemoederen. Dit is een dubbelzinnige grondregel, dien men dikwils misbruikt, zeide *Belisarius*. De gemoederen komen nooit beter overeen, dan wanneer elk vryheid heeft, om te denken gelyk hem goeddunkt. Weet gy wat de oorzaak der jaloezy, der onverdraagzaamheid en der dwinglandy onder de verschillende gevoelens is? 't Is het belang, 't welk de Vorsten ongelukkiglyk aan dezelven verbinden; 't is de gunst die zy de eene sekte betoonen, ten nadeele en met uitsluiting van alle de strydige sekten. Niemant wil veracht, versmaad of van de voorrechten van een' getrouw' burger en onderdaan beroofd worden; en zo dikwerf men in een' staat de menschen in twee partyen schift, waar van de eene de andere van de voordeelen der samenleeving ontzet, zal de verwezen party, wat ook de beweegreden der uitsluiting zyn mag, het vaderland als haar stiefmoeder beschouwen. Het beuzelachtigste onderwerp word gewigtig, zo ras het een' wezenlyken invloed op den staat heeft. En geloof vry dat het deeze invloed is, die de partyen gaande maakt. Dat men het zelfde belang hechte aan een verschil over het getal der zandkorrelen aan den oever der zee, zo zal men denzelfden haat zien gebooren worden. De dweepery is meesttyds niet anders dan de afgunst, de begeerlykheid, de hoogmoed, de

glo-

glorizucht, de haat en de wraakzucht (a) die zich in den naam des Hemels den vryen toom geeven; en van deeze goden is het dat een bygeloovig en geweldig Vorst de onverbiddelyke dienaar word. Dat 'er eens op aarde niet te winnen zy met over den hemel te twisten; dat de yver voor de waarheid niet meer een middel zy om zyn' mededinger of zyn' vyand te bederven, om op hunnen ondergang zich te verheffen, met hunne goederen zich te verryken, een voorrecht te verkrygen, 't welk zy konden vorderen; dan zullen alle de gemoederen bedaaren, alle de sekten zich stil houden.

„ En de zaak van God zal verwaarloosd worden, zeide Justiniaan ".

„ God heeft u niet noodig om zyn zaak te handhaaven, zeide *Belisarius*. Is het uit kragt van uwe edikten dat de zon opgaat en dat de starren aan den hemel blinken? De waarheid schittert door haar' eigen luister; en men verlicht het verstand niet door de vlammen der brandstapels. God laat den Vorsten de zorg over om de daaden der menschen te beoordeelen; maar het recht om over de gedachten te vonnissen behoud hy voor zich alleen; en het bewys dat de waarheid hen niet tot scheidslieden verkooren heeft, is dat niet een van hen vry van dwaaling is ".

Indien de vryheid in het denken zonder bepaaling is, zeide de Keizer, zal de vryheid in het doen wel ras mede zo worden ".

„ Geenszins, hernam *Belisarius*: hier keert de mensch weder onder het gezag der wetten; en hoe meer dit gezag zich binnen zyne natuurlyke paalen zal besluiten, hoe minder geweld het zal behoeven te gebruiken om rust en vrede te bewaaren. De rechtvaardigheid is de grootste steun van 't gezag; en het gezag is nimmer wankelbaar dan als het van zyn grondzuil ontbloot is. Hoe wilt gy de menschen gewennen een' mensch zich tot een' God te zien opwerpen en gewapenderhand gebieden, te gelooven 't geen hy gelooft, en te denken gelyk hy denkt? Vraag onze veldheeren, of men met het zwaard overtuiging te wege brengt. Vraag hen wat de strengheid en het geweld, in Afrika over de Wandaalen geoefend, hebben uitgewerkt. Ik was in Sicilië, Salomon kwam 'er woedende en wanhoopend aan. Alles is in Afrika verlooren (zeide hy my:) de Wandaalen hebben de wapens opgevat; Karthago is ingenomen, het is aan de plondering over-

(a) „ *Privatæ causæ pietatis aguntur obtentu, & cupiditatum quisque suarum religionem habet velut pedisequam.* (Paus Leo aan den Keizer Theodosius. ")

overgelaaten; en binnen zyne muuren en in de omliggende landstreeken zwemt alles in een zee van bloed; en dat om eenige mymeraars die zelf elkander niet verstaan, en het nimmer eens zullen zyn. Indien de Keizer zich 'er mede bemoeit, indien hy edikten maakt omtrent spitsvondigheden, waar van hy niets begrypt, zo mag hy zyne geestelyken aan 't hoofd zyner legers stellen: ik voor my zie 'er van af; ik ben wanhoopig. Dus sprak die braave man tot my. Tusschen ons gezegd, hy had gelyk. De menschelyke driften zyn meer dan genoeg om een zo uitgestrekt Ryk te ontrusten, zonder dat de dweepery in 't zelve haare toorts komt zwaaijen ".

„ En wie zal de gerezen onlusten stillen? Vroeg de Keizer. De verdrietlykheid, antwoordde *Belisarius*, de verdrietlykheid van over het geen men niet verstaat te twisten, zonder dat 'er iemant naar luistert. De opmerking, met welke men de nieuwigheden heeft vereerd, heeft zo veel uitvinders van nieuwigheden voortgebragt. Dat men 'er geheel geen gewigt in stelle; wel haast zullen dezelve uit de mode geraaken; en men zal andere middelen kiezen om een' naam te maaken. Ik vergelyk alle deeze lieden by de kampvechters in het worstelperk. Indien zy alleen waren, zouden zy elkander omhelzen. Maar men beschouwt hen, en zy vermoorden elkander ".

„ In waarheid, zeide de jongeling, [die Justinianus tot *Belisarius* geleid had,] zyne redenen zouden my byna overtuigen. 't Geen my in dezelve tegenstaat, zeide de Keizer, is dat hy den yver van een' Vorst nutteloos voor den Godsdienst maakt ".

„ De Hemel hoede my hier voor, zeide *Belisarius*! Ik ben wel verzekerd, dat ik hem het onfeilbaarste middel laat om denzelven van zyn Volk te doen beminnen: door namelyk de zuiverheid van zyn geloof uit de zuiverheid zyner zeden te doen kennen; door zyne Regeering te stellen tot een voorbeeld en onderpand der waarheid, die hem verlicht en geleid. Niets is gemakkelyker dan bekeerlingen te maaken, wanneer men gelukkigen maakt; en een rechtvaardig Oppervorst alleen heeft meer vermogen op de gemoederen, dan alle de vervolgers te samen. Het is ongetwyfeld gemakkelyker de menschen te doen vermoorden, dan hen te overtuigen; maar indien de Opperheeren God afvroegen, Welke wapenen zullen wy gebruiken, om u naar behooren te doen aanbidden? En God hen met een antwoord verwaardigde, hy zou zekerlyk zeggen: *Uwe deugden* ".

Uitmuntende Verhaalen van Merkwaardige Gebeurtenissen, voorgesteld door den Heere MARMONTEL. *En volmaakt door den Schryver van den Berlynschen Wysgeer. Vercierd met Konstplaaten IIde Deel. Te Amsterdam, by* S. v. Esveldt 1768. *in Octavo* 356 *bladzyden.*

DIt tweede Deel, in denzelfden smaek als 't voorige uitgevoerd, behelst acht Verhalen; die ten tytel hebben: *De Herderinne der Alpen. De kwade Moeder. De goede Moeder. De School der Vaders. De gewaende Filosoph. Het huwelyk der Samnieten. De gelukkige Boerin* en de *Weetal.* Ieder dezer verhalen heeft zyn zedelyk doelwit, en de Heer MARMONTEL, die de gave van vertellen by uitnemenheid bezit, weet het zelve op ene bevallige en treffende wyze in 't oog te doen loopen. In 't doorbladeren van dit Stukje heeft het gesprek van den Vader der *gelukkige Boerinne* met haren Verleider, onze oplettenheid byzonder tot zich getrokken; de levendige schildery van 't verachtlyk misleiden ener onnozele Maegd hier voorgesteld, moet ieder edelaertig gemoed bekooren. Zie hier kortlyk wat 'er van de zaek zy.

Basilius, in den Krygsdienst en geschikten rang opgevoed, doch door een ongelukkig regtsgeding zynes Vaders tot lager stand gebragt, geneert zich, in onderwerpinge aen zyn lot, met den Landbouw. Ene overschone Maegd *Laurette*, zyne Dochter, is hem in den ouden dag tot troost, vermaek en ondersteuning. Een jonge Graef *Luzy*, verlieft op haer; doch het verschil van staet duld, gelyk hy naer de *mode* oordeelt, geen huwelyk, en zyn besluit, om haer in stilte te vervoeren, is wel dra gemaekt. Die onnozele Maegd, niet bestand tegen de aenslagen van den listigen Graef, ziet zich eerlang haren Vader ontroofd, en in Parys gebragt; alwaer ze., terwyl men haer in den waen brengt, dat haer Vader over haer afwezen gerust gesteld is, wel dra gewent aen ene weeldrige en wellustige levenswyze, terwyl ze den Graef oprechtlyk bemint, en van zyne hartlyke liefde verzekerd is. Na verloop van enige maenden word *Laurette* in die gerustheid gestoord, door haren Vader, die haer eerst by toeval ontdekt, en vervolgens, door zyn Vaderlyk gezag, beweegt, om 't huis van den Graef te verlaten, en zich met hem weder na 't Land te begeven; met agterlatinge van alles wat haer de Graef geschonken had. *Luzy*, in wiens afzyn dit geschied was, *Laurette* niet t'huis vindende, is ten uiterste aengedaen over haer gemis; stelt alles in 't werk wat tot harer nasporinge kan dienen, en ontdekt eindelyk, dat

Lau-

overgelaaten; en binnen zyne muur ... land. Op
landstreeken zwemt alles in een ... vaerds, en
eenige mymeraars die zelf elkar ... t geeft aen.
nimmer eens zullen zyn. Indien ... uzy en Lau
moeit, indien hy edikten maa ... harer liefde
waar van hy niets begrypt, ... t, hoe ze niet
't hoofd zyner legers stelle ... g een verdriet
ben wanhoopig. Dus sr ... m, (gelyk de
schen ons gezegd, hy ... Bazilius aen,
zyn meer dan genoeg ... et gaande, kniel-
zen, zonder dat de ... ontsteltenis vroeg
zwaaijen ".

„ En wie zal ... en eenige treeden te rug
zer. De verdr ... uzy was, vervolgde hy,) ver-
drietlykheid y ... u voor myn gezicht ".
zonder dat ... ik zal voor uwe voeten sterven, zo
ke men de ... oren spreeken ".
vinders v ... dat gy de Dogter hebt onteerd en bedur-
geen g ... u nog voor de oogen van haaren Vader ver-
geraa ...

Luzy. Ik beken myne misdaad. Zie daar myn degen; te ... *my*, maar zo gy na my geliefd te luisteren, hoope ik ter ... dat gy medelyden met my zult hebben ".

„ *Bazilius*. Helaas! zo ik zo laf, indien ik zo *wreed was als gy* geweest zyt, zo zou ik de degen aanvatten, om u loon na verdiensten te geven, (en zig daar op na *Laurette* wendende, en haar aanspreekende, vervolgde hy,) zie daar Dogter, hoe laaghertig de misdaad, en hoe laf de schaamte is, die een mensch dwingt voor de voeten van zyn mede mensch in 't stof te kruipen, en zyne verachting te verdragen "?

„ (Dit was onmogelyk te verdragen, en met fierheid opstaande, zeide) ".

„ *Luzy*. Zo ik maar alleen ondeugend was, dan zou ik, verre van u om genade te smeeken, u braveren, en myn Vrouw tegens uw wil en dank, in uw byzyn doen vervoeren. Neen; schryft dan myne verootmoediging toe aan eene beweegreden, die veel eerlyker veel edelder van natuur is; aan de *liefde*, aan de deugd zelve; aan myn verlangen om eene misslag uit te wissen, die mogelyk verschoonbaar is, maar die ik my zo gestrengelyk verwyt, om dat myn hert goed en deugdzaam is ".

„ (Daar op stelde hy alle zyne Welsprekentheid, en het geen eene tedere en oprechte liefde hem inboezemde, te werk, om zig te verontschuldigen, alles toeschryvende aan de vuurige driften der jeugd, en de dronkenschap van de drift der liefde) ".

„ *Bazilius*. De wereld is gelukkig, dat uw drift, geen begeerte na geld was; want dan zoudt gy een *Cartouche* zyn geweest".

„ *Luzy*. Een *Cartouche?* wat zeggen is dat "?

„ *Bazilius*. Ja een *Cartouche*; en waarom niet? Zou uw gemoed laag genoeg zyn van te geloven, dat de eer en onschuld van minder waarde zyn, als de rykdommen en het leven? Hebt gy u niet bediend van de zwakheid, van de onervarenheid van die ongelukkige Dogter, om haar die twee dierbaare panden te ontsteelen; en meend gy my haaren Vader, minder kwaad gedaan te hebben, dan of gy my vermoorde? Een *Cartouche* is gerabraakt, om dat hy goederen, die men missen kan, gestolen had, maar gy hebt geroofd het geen een wel opgevoede Dogter, dat een Vader, die een eerlyk man is, zonder te sterven niet verliezen konnen, en wat hebt gy dan niet verdiend? Gy zyt van adelyke afkomst, en meend een edelman te zyn, maar dit zyn de bewyzen van adeldom, waar op gy hoogmoedig zyt. In het oogenblik, dat het ongeluk my zo gevoelig trof, wanneer de booste mensch medelyden met my getoond zoude hebben, sprak gy my aan; gy scheen my te beklagen, doch zeide in uw hert: Zie deeze ongelukkige heeft niet meer dan ééne Dogter ter zyner vertroostinge behouden; dit is het eenigste goed dat de Hemel hem heeft gelaten, maar morgen zal ik hem daar van berooven. Ja, Barbaar; Ja Verrader, zie daar wat 'er in uw Ziel omging: En ik, ligtgelovige, ik verwonderde my over u, ik overlade u met zegeningen, ik smeekte den Hemel dat hy alle uwe wenschen wilde vervullen; en uwe wenschen waren om myne Dogter te verleiden! Wat zeg ik ongelukkige! Ik leverde haar aan u over, ik belaste haar u na te loopen, inderdaad om u het Goud, dat vergift, waar door gy my dagt te bederven, weder te geeven. Het was als of de Hemel my waarschouwde, dat dit een verradersch, een gevaarlyk geschenk was; dog ik weerstond die aandoening, ik bleef my verbeelden, dat gy medelydend en edelmoedig waard; dog gy waard onmedogend, bedrieglyk; en de hand, die ik zoude gekust, en met myne traanen nat gemaakt hebben, bereide zig om my 't herte uit het lyf te rukken". (*).

„ Daar op zyn rok openende, vertoonde hy alle de wonden, die hy in de verdediging van het Vaderland ontfangen had, waar na hy aldus vervolgde: ")

„ Zie daar wat man gy onteerd hebt! Ik heb meerder bloed voor

(*) Dit ziet op een geschenk, waar mede *Luzy*, daags voor 't vervoeren van *Laurette*, by gelegenheid van een hevig onweder, dat de hoop des Landmans vernietigd had, den ongelukkigen *Bazilius* ondersteunde.

voor den Staat vergoten, als 'er door uwe Aderen vloeid; maar wat hebt gy, nutteloze Edelman, ten dienste van het Vaderland uitgevoerd. Uwe daden zyn, een Vader ongelukkig te maaken! de Dogter te onteeren! myn en haar leeven te vergiftigen! Zie daar het ongelukkige slagtoffer uwer verleiding, die nu het brood, dat zy eet, in haare traanen week maakt. Opgevoed in de eenvoudigheid van een onschuldig en werkzaam leeven, zo beminde zy, 't geen zy nu haat: Gy hebt haar het werken en d'armoede ondraaglyk gemaakt; zy heeft de vreugde met de onnozelheid verloren, en zy kan de oogen, zonder schaamrood te worden, niet meer opslaan. Dog het geen my boven alles wanhopende maakt, en het geen ik u nooit zal vergeven, is, dat gy het herte myner Dogter voor my gesloten hebt; ja, gy hebt de gevoelens van de natuur in haar uitgeblust, en gemaakt, dat het gezelschap van haaren Vader haar tot een straffe verstrekt. Helaas! moogelyk..... Ik durf niet voortgaan..... Mogelyk ben ik haar hatelyk geworden".

„ Ach Vader! riep *Laurette*, op deeze woorden uit, hebbende tot nog toe gezwegen, als zynde overstelpt van schaamte en droefheid. Ach beminde Vader! zeide zy, gy straft my te wreed. Ik verdien alles, behalven het verwyt dat ik heb opgehouden u te beminnen. Dit zeggende, wierp zy zig ter aarde neder, omhelzende zyne knien. *Luzy*, zeer weemoedig geworden zynde, volgde haar voorbeeld, en knielde naast haar voor *Bazilius* neder; Eerwaarde Vader zeide hy, vergeef het my! Omhels uwe kinderen! En zo de schaker van *Laurette*, den naam van haaren Gemaal zig niet al te onwaardig gemaakt heeft, dan smeek ik u toe staan, dat zy myne wettige Gemalinne mag worden".

„ Deeze bekeering zoude een harder herte, dan dat van *Bazilius* week gemaakt hebben. Zo 'er een ander middel te vinden was, zeide hy tegen *Luzy*, om myn eer te herstellen, en beider misdaad uit te wissen, zo zou ik uwe aanbieding van de hand wyzen; maar dit is het eenigste, en daarom neem ik ze aan, meerder om uwent als om mynent wille; want ik begeer, ik verwagt niets van u, maar ik meen myn leeven, in het bewerken van mynen Wyngaard, die my nodig onderhoud verschaft, te eindigen".

Kort hier na werd het Huwelyk tusschen deze twee Gelieven voltrokken; en men wendde alle pogingen aen om *Bazilius* zyne geringe woonplaets te doen verlaten; doch vrugtloos; tot dat de Graef eindelyk een aenzienlyk Landgoed in de nabuurschap kogt, *Bazilius* overhaelde, om zyne oude dagen aldaer door te brengen, en het opzicht over die goederen aen te nemen. De oude Man behartigde aldaer het voordeel zyner kinderen, en zy genooten het volmaektste genoegen, dat een deugzame Echt kan geven.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Jacobs Worsteling met God en derselver Saalige uitkomst en gevolg. Neevens Jacobs Optogt van Sichem naa Bethel, ter betaaling syner belovte. Vertoond en verklaard in eenige Leerredenen over Gen. XXXII: 24—32. en Gen. XXXV: 1—15. Door WILHELMUS KOOLHAAS. *Professor der Oosterse Taalen en Oudheden, en Predikant te Amsteldam. Te Amsteldam* 1768. *behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 337 *bladzyden in Quarto.*

DEze aenmerklyke geschiedenis van den Aertsvader Jacob word, gelyk den beoefenaren der Bybelschriften bekend is, op zeer verschillende wyze verklaerd, naer gerade der gronden op welke de Uitleggers steunen, die, van hun als waerheden in 't algemeen aengenomen zynde, een bestendigen invloed hebben op hunne ophelderingen der byzondere gevallen. De Hoogleeraer *Koolhaas*, zich vasthoudende aen de Leere onzer Nederlandsche Kerke, en wel byzonder eenstemmig zynde met onze rechtzinnigste Leeraren, in 't denkbeeld der lichaemlyke verschyningen van Gods Zoon, in de dagen der Aertsvaderen, verklaert dit merkwaerdige voorval ook op zulk eene manier, dat het overeenkomstig zy met den gewoonen uitleg, die ons in de schriften onzer Godgeleerden meermaalen voorkomt; zo dat wy des aengaende den nieuwsgierigen Lezer hier uit niet nieuws hebbe mede te deelen. Voor 't overige echter betoont zyn Hoog Eerwaerde, in dit Werk, zeer duidelyk, dat hy geenzins de Man is, om zich enkel door 't gezag van vroegere Uitleggeren te laten leiden, maer zyn eigen oordeel gebruikt, en geen zwarigheid maekt van den gemenen weg te verlaten, als het licht der Waerheid hem, zyns oordeels, voorlicht; dat in 't ophelderen van deze en gene spreekwyzen doorstraelt. Hier van vinden we, onder anderen, een voorbeeld in zyne aenmerkingen over de beloofde Zegeningen van Abraham; welker hoofdzaeklyken inhoud wy zo terstond zullen melden, na een kort woord over de schikking van dit Geschrift gezegd te hebben.

Het behelst een aental van vier Leerredenen, over Gen. XXXII: 24—32. en zes Verhandelingen over Gen. XXXV: 1—15.

1 — 15, die hier in onderscheiden zyn. In de Leerredenen word het verhandelde met ene onderscheidende toepassing, ter versterkinge in 't geloof, en aenmoedigingé ter betrachtinge aengedrongen: en in de Verhandelingen houd onze Hoogleeraer de gewoonte van in 't slot kortlyk voor te dragen, het gebruik dat men van de overwoogen stoffe behoort te maken. Het een en 't ander is met oordeel en gemoedlyk uitgevoerd; zo dat het, naer 's Mans oogmerk, konne dienen, om *daar door tot naavolging van het Geloov, en van den Godvrugtigen wandel, in geduurige oefening van Geloov, selvsverloochening en heiligheid, van dat voornaam Voorbeeld des Geloovs,* JACOB, *bevorderd, opgewekt en gesterkt te worden.*

Wat nu aengaet de bovengemelde aenmerkingen, dezelve komen in, by gelegenheid van het verklaren van den *zegen*, op welks ontvangen JACOB zo ernstig aenstaet Gen. XXXII: 26. Hier mede begeerde JACOB, (gelyk men uit de omstandigheden der geschiedenisse, als mede uit de voorgaende en volgende handelingen des HEEREN met dien Aertsvader, kan afleiden,) een Deelgenoot en Erfgenaem te zyn van de zegeningen aen zyne Vaderen ABRAHAM en ISAAC beloofd. Dit geeft onzen Hoogleeraer aenleiding, om dese beloofde segeningen wat nader te ontvouwen.

Hy beschouwt ze eerst in 't algemeen, zo als God belooft; *Ik sal u tot eenen* GOD *zyn, ende uwen Saade naa u;* en *Ik ben u een Schild; uw seer groote Loon.* Gen. XVII: 7. en XV: 1. Dit sluit in, niet allen allerlei tydlyk en aerdsch heil, maer ook allerlei geestlyke en eeuwige segeningen. —— Dit breeder getoond hebbende, gaet hy over tot ene beschouwing der meer bysondere beloften, die tot twee te brengen zyn. De eerste is. *Ik sal u tot een groot Volk maeken, en u seegenen, en uwen naem groot maeken: en wees een seegen. Ende ik sal seegenen, die u seegenen; en sal vervloeken die u vloekt; en in u sullen alle Geslagten des Aerdryks geseegent worden.* Gen. XII: 2, 3, XVIII: 18, vergel. met XXVIII: 14, en Gal. III: 8, 9. De tweede is, dat *in synen* SAADE *alle Volkeren* of *Geslagten der Aerde souden geseegent worden:* eigenlyk, volgens de bysondere kracht van 't grondwoord, (in de buiging *Hithpahel,*) *dat se sig wegens dat* SAAD *geseegend, en wel gelukkig achten soulen; en sig dus over het selve beroemen souden.* Gen. XXII: 18 vergel. met XXVI: 4.

Deze twee beloften worden, naer 't oordeel van onzen Hoogleeraer, door de Uitleggers gemeenlyk niet genoeg onderscheiden; hy erkent wel dat de ene uit de andere voortvloeit, en dat ze veel overeenkomst met elkanderen hebben, doch

doch hy beweert tevens dat ze onderscheiden zyn. In de tweede belofte „ word bepaaldlyk aan ABRAHAM, gelyk ook naderhand aan DAVID is geschied, beloofd, dat GOD uit de vrugt syner lendenen, soo veel het Vleesch, of de menschelyke natuur aangaat, den MESSIAS, als den Bron, en Oorsprong aller *Seegeningen*, verwekken soude ". En in de eerste belofte „ word wel geene uitgedrukte melding gedaan van dat Seegenende SAAD, maar sulks word hier onderstelt. De hoofdsaakelyke inhoud komt hier op uit: dat, in gemeenschap, en met ABRAHAM, als van GOD verkooren, en gestelt zynde tot een VADER aller Geloovigen, soo uit de JOODEN, als ook uit de HEIDENEN, sy aan alle de weesentlyke *Segeningen* van het GENAADE-VERBOND, van GOD met ABRAHAM opgerigt, aandeel ontvangen souden". Het woord נברך, (staende in de Hebreeuwsche verbuiging *Niphal*,) word in de eerste belofte zeer wel overgezet door *geseegend worden*; maer in de tweede belofte leest men התברך, (in de Hebreeuwsche verbuiging *Hithpahel*,) dat zo veel zegt, als *sig te seegenen*, *sig welgeluksalig te achten*, of *te beroemen*. De onderscheidene betekenissen dier verbuigingen worden, naer 't oordeel van onzen Hoogleeraer, meermaals door de Uitleggeren niet behoorlyk gade geslagen. In den Hebreeuwschen Bybel-styl, zegt hy, hebben de woorden in *Niphal* eigenlyk *eene lydelyke beteekenis*, en de verbuiging *Hithpahel* heeft doorgaens en voornaemlyk *eene tot sig selven te rug keerende beteekenis*; welke verscheidenheid van betekenis men ook hier in 't oog dient te houden.

Ter nadere bevestiginge dier betekenisse van dit woord, in de verbuiginge *Hithpahel*, beroept hy zich op de andere plaetzen der Bybelschriften, daer dit woord aldus voorkomt; en merkt deswegens aen; „ dat dit woord GOD selve tot een voorwerp heeft, als *over en wegens welken men sig seegent, en wel geluksalig acht* ". De plaetzen daer men dit woord verder op die wyze vind, zyn Deut. XXIX: 19, Jes. LXV: 16, Jerem. IV: 2. en Ps. LXXII: 17. In de drie eerste is 't door onze Overzetters ook vertolkt *sigselven zegenen*, en 't is uit den aert der zake duidelyk, dat men 't aldaer in dien zin heeft te nemen. Wat de laetste plaets betreft, hier hebben onze Vertalers *gezegent worden*; doch de Heer *Koolhaas* is van gedachten, dat men 't hier ook gevoeglykst overzette; „ *Ende sy sullen* sig in Hem seegenen; *alle Heidenen sullen hem welgeluksalig roemen*. Naamlyk den beloofden MESSIAS, den Geestelyken en tegenbeeldigen SALOMO. Soo hebben het hier, *zegt hy*, ook sommige Uitleggers overgezet, als *Junius* en *Tremellius*, *Piscator*, *de Muis*, *Calvinus*, *Coccejus*,

Gejerus en andere ". En men kan, gelyk hy vervolgt, hier uit ligtlyk opmaken, „ dat in deeze woorden sig *in iemant te seegenen*, of *welgeluksalig te achten*, een Goddelyk voorwerp vereischt word, en eene Goddelyke eer opgesloten legt; soo dat men hem erkent, als de eenige bron, oorsaak en schenker van allerlei seegeningen, en sig dus wegens het aandeel aan hem, en aan syne seegeningen welgeluksalig acht ".

Onze Hoogleeraer voorziet wel, dat hem ligt twee tegenwerpingen gemaekt zouden konnen worden, waerom hy dezelven in ene aentekening tracht voor te komen, en ze aldus beantwoord.

De eerste word ontleend uit Hand. III: 25, daer Petrus dit woord in de lydelyke betekenis gebruikt. Men zou 'er op konnen antwoorden, dat Petrus slegts de Griekfche vertaling volgt; doch als men 't oogmerk van Petrus nagaat, kan men zien, dat hy niet doelt op de tweede, maer op de eerste belofte, in welke de lydelyke betekenis plaets heeft; en dat hy door het woord *Zaed* hier niet verstaet den *Messias*, maer het *Volk van Israël*. 't Oogmerk toch van den Apostel is niet, te toonen dat de Messias de bron en oorzaek aller zegeningen is, maer te doen opmerken, dat de Jooden en 't Zaed van Abraham *Kinderen des Verbonds* waren, gelyk hy te vooren gezegd had. Men zou derhalve hier door *in uwen zade* geschiktlyk konnen verstaen, *met uwen zade*, agtervolgens de tael van Paulus, die Gal. III: 9, deze belofte verklaert, door *gezegent te worden met den geloovigen Abraham*. In dien zin ligt ook de belofte aen Jacob, Gen. XXVIII: 14. *In u ende in uwen zade*, dat is, met u en met uwen zade, in gemeenschap daer mede, *sullen alle geslachten des aerdtbodems gezegent worden*, deel erlangen aen den zegen, als erfgenamen van die beloften des Genade-Verbonds.

Men zou hier ten tweede konnen inwerpen, dat de *Chaldeeuwsche Uitbreiders* en *Alexandrynsche Taelmannen*, dat onderscheid dier twee verbuigingen niet in acht neemen; en dit woord, zo wel in 't ene als in 't andere geval, in ene lydelyke betekenis verstaen, en door *gezegend worden* overzetten. Doch hier omtrent staet aen te merken, dat het Hebreeuwsche Dialect van den Bybel verschilt van dat der Chaldeeuwsche en Syrische sprake. In 't eerste heeft die onderscheidene betekenis dezer verbuigingen plaets, maer in de anderen word zulks niet gevonden. Ook is 'er rede om te denken, dat de Jooden, al vroeg na hunne wederkeering uit Babel, het byzondere taeleigen van den Bybel, ten minste in vele

op-

opzichten, van langzamerhand vergeten, en zich het Syrisch-Chaldeeuwsche Dialect aengewend hebben; het geen men hier en daer uit den styl der *Chaldeeuwsche Uitbreidingen* gereedlyk kan afleiden. En op ene dergelyke wyze heeft men te oordeelen over de Autheuren der *Griekſche Overzettinge.*

Voorts laet zich de Hoogleeraer by deze gelegenheid ook nog uit, over de woorden van Paulus, Gal. III: 16; waer omtrent hy de volgende aenmerking voorstelt.

„ Op deese aan ABRAHAM gedaane belovte siet ook besonderlyk en bepaaldelyk de Apostel PAULUS, in synen Briev aan de Galatiërs, Cap. III: 16. Dit beloovde SAAD van ABRAHAM alleenlyk en bepaaldelyk verstaande van dat *Geseegend*, en *Seegenend* SAAD by uitneemenheid, naamlyk CHRISTUS".

„ Dus luiden syne Woorden: *Nu soo syn de beloftenissen tot Abraham, en syne Saade gesprooken: hy segt niet; ende den Saaden, als van veelen; maar als van een: ende uwen* SAADE, *welk is* CHRISTUS".

„ Over deese plaats heb ik kortelyk deese volgende aanmerking te maaken. Verre de meeste Uitleggers, in die onderstelling zynde, dat hier de APOSTEL een seeker bewys, of demonstratie bybrengt, getrokken, of ontleent uit het enkelvoudig getal van 't Woord זרע σπέρμα, of *Saad*; om daar door te bewysen, dat hier bepaaldelyk, en alleenlyk CHRISTUS, dat beloovde SAAD by uitneemenheid moet verstaan worden, hebben sig seer veel moeite gegeeven, om de genoegsaame kragt van sulk een bewys aan te toonen, staande te houden, en te verdeedigen, tegen de Jooden, en andere ligtvaardige Vitters en beknibbelaars der Heilige Schrivten".

„ Dog ik denk, dat al het geen dien aangaande gesegt is, den Jooden, en allen anderen, geensins sal voldoen".

„ Op dat ik segge, soo als het by my legt, het voldoet my ook niet (*). Ik vinde, daar in gantsch geen kragt tot eenig bewys, waar van men met reede denken soude, dat het den Jooden soude kunnen voldoen: dog ik moet hier ook byvoegen; dat ik niet van die gedagten ben, dat hier PAULUS een argument of bewys wil bybrengen tegen de Jooden, uit het enkelvoudig getal van 't Woord SAAD: ik meen

(*) Auctores, qui præcipue hanc in rem suam navarunt operam, hic citare licet Gussetium ad Chissuk Emoen. Parte II. Cap. 90 & in Lexico ad Voc. זרע & Surenhus. in Libro καταλλαγῆς ad hunc locum.

meen dat de Apostel hier leerender, verklaarender of ophelderender wyse spreekt. Ik gelooye, dat hier althans voor deese *Jooden* en *Joodegenooten* niet soo seer sulk een bewys nodig was: dewyl dit voornaam Hoofdstuk van de Geloovleer der Vaderen, schoon wel in dien tyd seer verduisterd, en verbasterd, egter niet gelochent wierde; dat'er naamlyk sulk een Seegenend SAAD by uitneemenheid, te weeten, de MESSIAS, te syner tyd soude koomen, welke syn soude het SAAD of SOON van ABRAHAM, en wel nader bepaalt, van JUDA, en van DAVID. Had de APOSTEL noodsaak gehad, deese Grondleer te bewysen, ik denk, dat hy soude sulks eerder gedaan hebben uit de drie voorheen gemelde plaatsen, Jes. LXV: 16, Jerem. IV: 2, Ps. LXXII: 17, die in 't saaklyke van denselven inhoud zyn met de beloovde Segeningen ABRAHAMS, Gen. XXII: 18 en Cap. XXVI: 4. en daar uit ontleent, en overgenoomen zyn. Daar dit selve Grondwoord הִתְבָּרֵךְ, gelyk we betoogt hebben, een Goddelyk voorwerp vereischt, als beteekenende: *sig in*, of *wegens iemand geseegend en welgeluksalig te achten*; en dus hem als de bron en oorsprong aller weesentlyke Seegeningen te erkennen: welke eer aan geen eindig schepsel, of eenige geseegende Natie toekomt. Behalven dit bewys, kan ook deese selve Grondwaarheid ligtelyk uit veele andere getuigenissen van het Propheetisch Woord overvloediglyk beweesen worden.

Lettre à M. BONNET, *Professeur en Théologie à l'Université d'Utrecht. Par le Traducteur François de son Discours sur la Tolerance.* 1767.

Noodige Waarschouwing aan den Hollandschen Franschman, over den bovengenoemden Franschen Brief aan den Heere Professor BONNET.

Brief aan den zeer geleerden Heer N. C. *over het belang en 't gewigt der Aanmerkingen, op de Inwyings Redenvoering van den Hooggeleerden Heer* D. V. D. KEMP. *Vervat in den Brief aan den zeer geleerden Heer* T. P. *Als mede over de Ongerymdheid van de Grondbeginzelen, waar uit de Redenvoering van den Hooggeleerden Heer* G. BONNET *over de Verdraagzaamheid in dien Brief en deszelfs Voorreden beoordeeld word.* 1767.

DEze drie Stukjes behooren by den *Brief aan den Heer* T. P, waar van we onlangs gewag gemaekt hebben

ben (*); in welks Voorreden de bovengenoemde Fransche Brief ook in aenmerking genomen word; doch die ze niet leest zal 'er niet by verliezen. De *Fransche Briefschryver* behandelt zyn onderwerp luchtig, en brengt de denkbeelden der Hoogleeraren *Bonnet* en *van der Kemp* tot een uiterste, dat die Heren zelve vermoedelyk niet zouden verdedigen. De *Noodige Waarschouwing* is een raillant geschrift tegen den gemelden Brief, dat wel geestig genaemd kan worden, maer in dit geval niet uitdoet; dat de Schryver mogelyk ook niet bedoeld heeft. De *Brief aan den Heer* N. C. is in zyne soort niet kwalyk opgesteld, in 't doelwit van de gevoelens des Briefschryvers aen den Heer *T. P.* ten deele in een bespottelyk, ten deele in een hatelyk daglicht, te stellen, door dezelven ten sterkste te trekken: hoedanig ene handelwyze van dienst mag wezen om zyne party by 't gemeen zwart te maken, maer de waerheid niet bevordelyk zyn kan.

(*) *Zie boven bladz.* 329.

De wysgeerige Christen in zyne Eensaamheid. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, by A. D. Selschap *en* P. Huart 1764. *behalven de Voorreden* 125 *bladz. in gr. Octavo.*

DEze *Wysgeerige Christen* geeft hier ene reeks van bespiegelingen, in den smaek van den Eerwaerden *Hervey*, hoewel min winderig, die met stichting gelezen konnen worden, voor zo ver ze alleszins geschikt zyn, om de gedachten des Lezers op te leiden, tot eerbied voor den Schepper, Onderhouder en Bestierder van 't Heel al, en een levend bezef van zyne verplichting, tot een deugdzamen wandel. Ze zyn afgedeeld in twaelf Vertoogen, die ten opschrift hebben. *De Schepper*, *Morgengedagten*, *de Eeuwige*, *Avondgedagten*, *de Almagtige*, *de Opgaande Zonne*, *de Alweetende*, *de ondergaande Zonne*, *de hoogste Goedheid*, *de Morgen*, *de Voorzienigheid* en *de Avond*. Zie hier de *Morgengedagten*, die wy, om de kortheid van 't Vertoog, tot een stael hebben uitgekoozen, waer uit men des Autheurs schryfwyze enigermate kan leeren kennen.

„ Morgen-Gedagten ".

„ *ô Godt, gy zyt myn Godt, ik zoek u in den dageraat!* *Psalm* 63. vers 2 ".

„ Ik ontwaake! het licht van den nieuwen dag, een on-

schatbaar geschenk van myn genadigen Schepper, verlicht myn oogen, en roept my op nieuw tot de bezigheden des levens. De donkere gevaaren des akeligen nachts zyn verdweenen. Ik voele myne leden door eenen zagten slaap verkwikt. Leven en gezondheid zyn thans op nieuw myn eigendom. Een frisse vloed van levens geesten stroomt door myne Zenuwen, en spoort my tot bezigheden aan. Myne eerste bezigheid zy den Schepper geheiligt! wien anders dan Hem, behooren de eerstelingen der krachten, die zyn geschenk zyn"?

„ Wat verrukkelyke aandoeningen doorstroomen myn hart? God! myn Vader! en Opperheer! Gy Goedertierendste! Uwe milde hand schenkt my met deezen nieuwen dag een nieuw leeven, om uwe goedheid op nieuw te kunnen ondervinden, en dien edelen wellust te smaaken, dien de zalige drift der dankbaarheid aan den beminnelykten weldoener schuldig is. Ik hadde even zo weinig regt, deezen dag te moogen beleeven, als zo veele duizenden, welke in deezen nacht van hun noodlot zyn overvallen; die met de slaap de dood, en met de tyd de eeuwigheid verwisselt hebben, die ontslaapen zyn, om nimmer het licht der Zonne weêr te aanschouwen, en die niet eer zullen ontwaaken, dan na dat deeze zonne zal uitgebluscht zyn. O gy! die gisteren nog waart, wat ik heden ben, inwooners van 't *ryk* der lighaamen, en nu zyt, wat ik, wie weet hoe ras ook, zyn zal, burgers van 't ryk der geesten! O gy! onder welke veelen, misschien met aanslagen zwanger gingen, die de thans lichtende zonne ter rypheid zoude brengen, maar die door den schielyken, den onverwagten slag des doods te loor gestelt zyn! Gy! die de bitterheid van 't laatste oogenblik beproeft hebt, welke men slegts eens beproeven kan, en nu by bevinding weet, wat sterven is! Gy! die nu bevint, wat de eeuwigheid is, en van welke veelen zelfs aan haare wezenlykheid tot op het laatste oogenblik twyffelde, in 't welke haar yzeren arm naar u grypende, u aantastte, en U in den afgrond haares Oceäans met onweerstaanbaar geweld oogenbliklyk gedompelt heeft, Uwe naauwlyks verstyfde lyken zullen myne leeraars zyn. Uwe verbleekte lippen zullen my wysheid prediken. Gy zyt daar, waar ik u heden, of morgen onfeilbaar volgen moet. De oceäan heeft u in zynen onmeetbaaren schoot verzwolgen, daar ik, aan zynen slibberigen en steilen oever, met onzekere treden, nog wankelende omzwerve. Uw noodlot is voortaan vastgestelt. Gods vinger heeft u lieder oordeel in de tafel der Eeuwigheid

heid te vooren gegraveert. Een onuitwischlyk geschrift! Myn noodlot is nog onzeker. Nog staat het in myne handen, of liever in de uwe, myn God, en myn Vader! Ik leeve nog, om my tot het geluk des eeuwigen levens bekwaam te maken. Ik hoore nog de roepende stem uwer lankmoedigheid. Ik zal ze ook niet te vergeefs hooren ".

„ Ik spoede my tot de bezigheden deezes levens. Ik zal ze verrigten zonder my van u te verwyderen. Niets te doen, ja! geene gedagten in my te laaten huisvesten, waar door ik u mishaagen zoude, is myn ernstig voorneemen. De vergenoegingen die uwe goedheid my thans schenkt, wil ik, als blyken uwer genade, tot dryfveeren der Godzaligheid heiligen. Ik wil een verbond met myn zinnen maaken, dat de schyngoederen der aarde my niet zullen verblinden. Alle genegenheden myns harten zullen U alleen zyn toegewyd. Alweetend' God! Gy kent myn hart, en Gy beproeft my. Ik verlaate my veilig op uwen genadigen bystant, wanneer my de kennis myner zwakheid kleenmoedig maakt. Weer zulke verzoekingen af, die myne krachten te boven gaan! Vergeef de misslagen, die een reedlyk hart uit overhaasting begaat! en laat niet toe dat ik in zulke zonden valle, die my van de zalige hoope die ik op uwe genade vestige, zoude kunnen berooven. Ik kenne geen grooter geluk, dan U tot een genadigen Godt te hebben; ik zal niet anders, dan aldus, denken ". ——

Letterkundige Brieven ter verdediging van de Leer en Leeraars der Gereformeerde Kerk, tegen de heimelyke aanslagen in de Schriften van den Denker *en in de* Vaderlandsche Letteroefeningen. *Te Dordrecht, by* A. Blussé 1768. *In groot octavo* 101 *bladzyden.*

VAn de zes Brieven in deze Verzameling vervat zyn de vier eersten betrekkelyk tot den *Denker*, en wel bepaaldlyk tot No. 173 en 175 als mede No. 204 en 235; die ten onderwerpe hebben de manier van het Godsdienstig onderwys der Jeugd, de Rechtzinnigheid en de Verdraegzaemheid, midsgaders het gebruik van 't menschlyk oordeel in 't onderzoeken van den Godsdienst. De Briefschryver en de Denker zyn ver van eensgevoelend in deze stukken; elk loopt sterk na 't uiterste. Doch wy zullen voor tegenwoordig desaengaende niet uitweiden, en deze Brieven, als ons niet rakende, voor rekening van den *Denker* laten; om dat de

de Briefschryver ook nog iets te zeggen heeft ten laste van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*; waer op we, om onze Lezers te voldoen, wel een weinig dienen staen te blyven. — Met opzicht tot dit ons Maendwerkje komt hier alleen in aenmerking No. V. van het eerste deel der *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*, dat den Briefschryver door een Vriend is toegezonden; zynde *de anderen Stukken*, gelyk hy zegt, *nooit* door hem *gelezen*. Mogelyk is dit een geluk: dit ééne Stukje doet hem twee Brieven over onze schryf- en denkwyze in 't licht geven; welk een aental van Brieven zou 't niet geworden zyn, zo hy ze allen gelezen had! Maar misschien is 't een ongeluk: zo hy 'er meer gelezen had, was zyn verstand, mag men denken, opgehelderd, en hy beter in staet gesteld om over onze schryf- en denkwyze te oordeelen; dat hem veelligt te rug zou hebben konnen houden, of voorzichtiger hebben doen schryven. Doch dit zy zo 't zy, de Man is vol vuur, en dan kan men 't meeste van de menschen niet vergen.

De Opsteller dezer Brieven schetst zich zelven als iemand *die yvert voor de zuivere Leer onzer Kerke, voor Waarheid en Deugd*, en by wien *hier ook wat yver mêe gepaárt gaat voor het Huis van Orange en de Stadhouderlyke Regering*; en 't schynt ons toe dat we in de Brieven duidelyk zien doorstralen, dat hy wel inzonderheid tot het schryven aengezet is; door het lezen onzer gedachten over de *Wederlegging der Deïsten*, door den Eerwaerden BARUETH: waer omtrent we gezegd hebben, dat die Heer in dat geschrift *meer welmenendheid dan oordeel toont*. De hoogachting, met welke deze Briefschryver voor dien Heer aengedaen is, kan hem hier toe zeer wel aenleiding gegeven hebben, te meer daer de schryf- en denkwyze van den Opsteller dezer Brieven zo wel overeenkomt, met die van den Heer BARUETH in 't opgemelde geschrift, dat wy ons over dit Stukje op dezelfde wyze moeten uitlaten, en zeggen, *dat ook deze Schryver hier meer welmenendheid dan oordeel toont*. Echter met die byvoeging dat het woord *welmenendheid* hier te bepalen is tot 's Mans yver voor onze Gereformeerde Kerk; dewyl men anders ene *kwaedmenendheid* gewaer word met opzicht tot de Schryvers der *Vaderlandsche Letter-Oefeningen*: in zo verre hy dezelven als *Socinianen* zoekt af te malen, zonder daer toe enigen grond te hebben.

Hier op komt de groote inhoud van deze Brieven uit; en de Schryver betuigt 'er ons voor te moeten houden; waarom? om dat we zodanige gevoelens verdeedigd hebben? dit

zegt

zegt hy niet uitdrukkelyk; 't zou ook te grof geloogen zyn, en niet wel strooken met deze en gene byzonderheden in vroegere stukjes; doch die heeft onze Man niet gelezen. Hy oordeelt alleen uit dit éénе Stukje; en leid het enkel af uit onze oordeelvelling over enige Schriften in 't opgemelde vyfde Stukje. Het wezenlyke is tot deze manier van redenering te brengen. Het *Sociniaensche* gevoelen van den Bisschop *Warburton* word door de Schryvers der Vaderlandsche Letter-Oefeningen niet veroordeeld; de handelwyze van den Hoogleeraer *Lilienthal*, ten aenzien van 't Prophetische Woord, erlangt hunne goedkeuring niet; het geschrift van den Eerwaerden *Barueth* toont hun meer welmenendheid dan oordeel, en 't Werk van den Eerwaerden *de Wit* is hun zo langdradig, dat het aendachtig lezen een meer dan gemeen geduld vereische: deze drie laetstgenoemde Schryvers kanten zich ernstig tegen de *Socinianen*, en hunne Schriften worden niet geprezen. Gevolglyk, de Schryvers der Vaderlandsche Letter-Oefeningen zyn *Socinianen.* —— Jammer is 't voor den Briefschryver, dat hy zyne bewysreden niet algemeen heeft konnen maken, en zeggen. De Sociniaensche boeken worden nooit, en de Schriften die tegen de Socinianen stryden, of de Rechtzinnige Schryvers, altoos, door deze Schryvers gewraekt; gevolglyk ze zyn Socinianen. Dan zou het argument nog enigen schyn hebben; maer dit kon niet; want in dat eigenste vyfde Stukje word met lof gesproken van den Eerwaerden *Pearsall*, den Hoogleeraer *Conradi* en den Heer *Voet*, mannen van onbetwistbare rechtzinnigheid. Dit niet konnende geschieden moest het bewys zo goed gemaekt worden, als doenlyk is. Ze veroordeelen één Sociniaens geschrift niet, en ze geven te kennen dat ze over drie Geschriften, die tegen de Sociniaensche denkbeelden aenloopen, niet voldaen zyn; gevolglyk ze zyn Socinianen. —— Een krachtig argument zeker! —— Wat zou men zeggen, als wy op onze beurt dus dachten? De Schryver dezer Brieven maekt gewag van de uitgaven van *Ocellus Lucanus* en *Timeus Locrensis*; en zegt, dat de *Marquis d'Argens* deze Autheuren *met seer geleerde Aanmerkingen en Verhandelingen heeft uitgegeven*; zonder 'er een woord ter waerschouwinge by te voegen: Gevolglyk, onze Briefschryver is niet vreemd van de gevoelens, welke de *Marquis d'Argens* aldaer voorstaet; schoon hy 'er zomtyds op ene wonderlyke wyze met de Leere der Openbaringe omspringe: waer van wy ons te meer verzekerd houden, om dat we in één dezer Brieven zien, dat de Schryver niet alleen gebruik maekt van,

maer

maer zelfs stilzwygende een stukje overneemt, uit één der *schandlykste vrygeestige Schriften*, genaemd *Defense de mon Oncle:* dat zeer vreemd klinkt voor een *Verdeediger van de Leer en Leeraers der Gereformeerde Kerke.* Wy houden ons verzekerd dat zulk ene gevolgtrekking ons voor de uiterste verachting bloot zou stellen, en ieder doen denken dat dezelve geen wederleggen waerdig was.

Om de oordeelkunde van den Briefschryver nog nader te bemerken, zal 't genoeg zyn onze aendacht op een byzonder voorbeeld, waer in hy wel de meeste kracht schynt te stellen, met opzicht tot ons oordeel over *Warburton*, te vestigen. „ Wy vertrouwen, dus luid onze aenmerking, dat velen der Lezeren van *Warburtons* geschrift zich meer zullen verwonderen over de vernuftige redeneerwyze die hy hier in vele gevallen houd, dan zich op zodanig ene manier laten overtuigen; en dat zelfs zy, die met hem eens zyn, in 't denkbeeld, dat het gros der Jooden voor de Babilonische gevangenis geen denkbeeld had van een Toekomenden Staet van Beloning en Straf, velen zyner bewyzen zullen wraken". Onze Briefschryver heeft het voornaemlyk op dit laetste geladen, en zegt, dat de Schryvers hier „ onmooglyk ontgaan kunnen de gegronde verdenking; van dat sy mede eens syn met *Warburton* in het selve Denkbeeld: Want sy keuren dat Denkbeeld niet af, maar alleenlyk *veelen der Bewyzen*, die tot staving en sterking van dat Denkbeeld door *Warburton* in zyn Werk worden bygebragt. Derhalven daar blyven by hun *eenige Bewyzen* over, die sy oordeelen goed te weezen, tot staving en sterking van *Warburtons* gevoelen". Waer uit blykt dit alles? Wy spreken van tweeërleie slag van Lezers; wat regt heeft men nu om hier uit onze woorden te besluiten, dat wy eer tot de laetste dan tot de eerste soort van Lezers behooren? Konden wy, die in voorige Stukjes, (welke onze Briefschryver niet gelezen heeft,) wel getoond hebben, dat we *Warburton* meer voor een vernuftig dan een bondig Schryver houden, op zodanig ene wyze niet spreken, als we onder de eerste soort van Lezers behooren? en konden we, van de andere soort van Lezers sprekende, die zekerlyk *enige zyner bewyzen* goedkeuren, zich ten hunnen opzichte wel anders uitdrukken? Als wy zeggen dat *zulke Lezers zelfs velen zyner bewyzen zullen wraken*, sluit dit in, dat 'er by ons *enige* goede bewyzen overblyven? Iemand die meent, dat hy hier een strik gelegd heeft, welken wy niet ontgaan konnen, heeft geen oordeels genoeg om strikken te leggen.

De

De Opsteller dezer Brieven gaet voort en zegt. „ Want soo die *Letteroefenaars* in dat selve Gasthuis niet siek lagen, sy souden dat Onbybelsch Gevoelen ten eenenmale hebben afgekeurd". Dit is ten eenenmale mis. Het afkeuren of goedkeuren der gevoelens is juist de zaek niet der Letteroefenaren. Het plan dat wy ons, in deze Letteroefeningen, voorgesteld hebben, en 't geen we tot nog het beste plan van dit soort van Werkjes oordeelen, sluit dit niet in. Onpartydigheid is een hoofdvereischte, dat wy geoordeeld hebben boven al in 't oog te moeten houden: en 't staet daerom by ons vast, onze gedachten over de uitkomende Godgeleerde Schriften der Waereld mede te deelen; zonder eenige acht te slaen op de Gezindheid tot welke de Schryvers behooren, en onze oplettendheid te vestigen op de manier der uitvoeringe. De byzondere gevoelens der Schryveren, of onze byzondere gevoelens over deze en gene verschillende Godsdienstige denkbeelden, doen hier derhalve niets ter zake: de vraeg is hier voornaemlyk, of een Schryver op zyne gronden bondig redeneert, of hy zyn onderwerp, volgens zyne manier van denken, en inzicht, wel behandelt, en 't Werk dus ingericht is, dat het door menschen van enigen smaek met nut of genoegen gelezen kan worden; 't zy om te zien hoe wederzydsche partyen hun stuk beredeneren, of met andere min of meer nutte oogmerken. Dat dit ons plan is, zou de Briefschryver hebben konnen bemerken uit onze voorgaende Stukjes, zo hy dezelven gelezen had; 't welk hem dan zou hebben doen zien, dat het de zaek der Letteroefenaren niet was, *om dit Onbybelsche Gevoelen ten eenenmale af te keuren.* Men heeft dit oordeel derhalven aen te zien als 't oordeel van iemand die uit onkunde een misslag begaet; dat in zo ver te verschoonen is, als het te verschoonen is, dat men over onze schryf- en denkwyze oordeelt uit één enkeld Stukje, daer men gelegenheid heeft om dezelve door vergelyking uit omtrent honderd na te gaen. —— Laet deze verschoning zo veel gelden als ze kan, ze geeft ons echter, daer zulk ene verschoning noodig is, geen gunstige gedachten van 's Mans oordeel: we willen hem evenwel daerom nog niet geheel veronachtzamen, als hy vervolgens de Schryvers van de Letter-Oefeningen ene les geeft, hoe ze hun oordeel moesten uitbrengen. Laet ons hem hooren; een mensch kan, al toont hy in zeker geval niet veel oordeel, nog wel een goeden raed geven; een gek zelfs kan zomtyds dingen zeggen, die opmerking verdienen.

Ze moesten, volgens hem, *hun oordeel aldus hebben uitgebracht:*

bracht. „ Dat ſy vertrouwden, dat verſtandige Lezers, *alle de Bewyzen* van *Warburton* voor ſyne vreemde en onſchriftmatige ſtelling *wraken ſullen*". Dit gaet gansch niet; hier is volſtrekt gebrek van oordeel. Hy noemt ons in deze Brieven *onvoorſigtige Crityken, wier oordeelen en critiſeeren al vry meesteragtig toegaat*, zo dat hy ons ene al te groote ſtoutheid toeſchryve; en hy leert ons hier veel *onvoorzichtiger* en veel *meesteragtiger* te werk gaen. Hy wil dat we zeggen zullen, dat alle menſchen, die zo niet oordeelen over een geſchrift als wy, lieden zyn, die geen verſtand hebben. Zo ſtout zyn we niet, en we hoopen 't nooit te worden. Wy ontkennen niet, dat we nog al enige verbeelding hebben van onze oordeelkunde; anders hadden we deze Letter-Oefeningen niet ondernomen; en 't komt ons voor dat de uitgebreide en nog ſteeds toenemende goedkeuring, die ons Maendwerkje alomme ontmoet, ons hier toe te meerder grond verleent: maer we zyn verre van die verwaendheid, van te durven denken, dat wy, en zy die 't met ons eens zyn, alleen het verſtand hebben, en dat zulken die anders over een Werk oordeelen gekken zyn. Zodanig iets kan, volgens onze manier van denken, alleen vallen in menſchen, die meer welmenenheid voor hunne party dan oordeel toonen.

Wy zouden hier mede van den Briefſchryver, met wien wy ons veelligt langer opgehouden hebben, dan hy waerdig is, geheel afzien; was 't niet, dat wy 't geraden vonden, nog een kort woord te zeggen, met betrekking tot de uitdrukking op den Titel; die ons voorſtelt als zulken, welken *heimelyke aanſlagen* hebben, *tegen de Leer en Leeraars der Gereformeerde Kerk*. —— Wy laten het den Briefſchryver raden, hoe vele en welke Leden en Eerwaerde Mannen onzer Gereformeerde Kerke deel hebben in dit Maendwerkje; we zyn zo min genegen om hem hier omtrent enig licht te geven, als we zyn zin willen doen, met ene belydenis voor hem af te leggen, by mangel van welke hy ons dreigt, *ons voor Socinianen te zullen houden*. Dit zy zo, een Man die in drift is en maer één Stukje leest, kan dit ligt doen: zo zou iemand, die alleen den brief van Apostel *Jacobus* leest, de Schryvers van 't Nieuwe Testament ligt voor *Pelagianen* houden konnen: maer die bedaerder denken konnen dit geen bondig oordeelen noemen. —— Genoeg zy 't, ter beantwoordinge der bovengemelde misduidinge, by deze gelegenheid te doen opmerken, hoe vele Godgeleerde Schriften van beroemde Mannen onzer Gereformeerde Kerke, hier en daer in onze Letter-Oefeningen, met ongeveinsden lof gedacht

zyn.

zyn. De namen van *Venema*, *Hollebeek*, *Chevallier*, *Curtenius*, *Andriessen*, *Vos*, *Schacht*, *Schutte*, *Sibelius*, *Voet*, *Buurt*, *Kleman*, *Abresch*, *Martinet*, benevens die der buitenlandsche Godgeleerden, niet min ernstige bestryders der Socinianen, *Doddridge*, *Mosheim*, *Stapfer*, en die van meer anderen, zo in als buiten ons Vaderland, zyn en blyven door hunne Schriften, een ieder op zyne gronden, by ons in hoogachting. En zo zeker als 't is, dat de gedachte Werken dezer beroemde Mannen den toets van een naeuwkeurig oordeel konnen doorstaen; even zo zeker is 't, dat 'er vele Schryvers, zo wel in als buiten onze Gereformeerde Kerk, gevonden worden, die Schriften voor den dag brengen, welken dien lof niet waerdig zyn, en waer in de Schryvers *meer welmenendheid dan oordeel toonen.*

Natuurlyke Historie of uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerste Deels elfde Stuk. Vervolg der Insekten. Te Amsterdam by de Erven van* F. Houttuin. 1767.

DIt Stuk, welk met Hoofdstuk XXXVIII aanvangt, eindigt met het XLIIIste. De inhoud derzelven is; XXXVIII. „ Algemeene beschryving der Rupsen, ten opzigt van haare verschillendheden in Gestalte en Levens-manier, enz. Verdeeling derzelven, door REAUMUR in zeven Klassen, naar het getal der Pooten en andere byzonderheden: in vier Klassen door de GEER, volgens de Overwintering in de Eyertjes, in Poppen, of als Rupsen en Kapellen. Haar schaadelykheid en het vermaak daar en tegen, dat zy ons toebrengen. XXXIX. Algemeene beschryving van de Poppen of Paapjes, die door sommigen Nimfen geheeten worden, en verscheide keurige Waarneemingen van DE GEER, MUSSCHENBROEK en anderen, tot bewys van derzelver Ademhaaling, die door LYONET ontkend wordt. De manier hoe zy zig zelf ophangen, of van de Rupsen met een Bandje opgeschort, of in verscheiderley Tonnetjes en Spinzels, ja zeer veelen in de Aarde verborgen worden. Als ook hoe men het uitkomen der Kapellen grootlyks kan vervroegen of vertragen, volgens de uitvinding van REAUMUR. XL. De Eigenschappen der Kapellen in 't algemeen, en haare Verschillendheden; als ook de uit en inwendige deelen der Voort-

tee-

teeling, meest volgens de nieuwe Waarneemingen van den Heer DE GEER, inzonderheid ten opzigt van de Lugtgaatjes of Stippen door hem ontdekt. Voorts de onderscheiding en Verdeeling der Kapellen, volgens REAUMUR, ROESEL en LINNÆUS. XLI. Beschryving van 't Geslagt der Dag-Kapellen, volgens derzelver Verdeeling in zes Benden, van Trojaansche en Grieksche Ridders, Parnas-Danaus- en Nimf-Kapellen, zo geoogde als ongeoogde; benevens die Gemeene of Kleine genoemd worden, en Ongeschikte, als niet tot de gemelde t'huis gebragt zynde. XLII. Beschryving van 't Geslagt der Pylstaarten, waar onder die van sommigen Onrusten of Avond-Kapellen genoemd worden, en eenige anderen, welke, wegens de gelykheid van Gestalte, tot dit Geslagt betrokken zyn. XLIII. Beschryving van 't Geslagt der Nagt Kapellen, by sommigen Uilen genaamd, die verdeeld worden, naar dat de Sprieten, in de Mannetjes, gepluimd zyn of ongepluimd, en waar by komen de Landmeeter of Spanrups-Kapellen, ook Krammetjes getyteld; de Bladrollers, de Motten en Veer-Uiltjes; als byzondere Benden uitmaakende van dit Geslagt, tot het welke zy, wegens eenige gelykheid van Gestalte, zyn t'huis gebragt".

Den algemeenen inhoud dus opgegeeven hebbende, zullen we, gelyk wy aangaande de vorige Stukken van dit Werk gedaan hebben, eenige byzonderheden uit het zelve voorhouden, om onze Leezers te vermaaken en te beter over de behandeling zelve te doen oordeelen. In de algemeene beschyving deezer Insecten heeft onze Autenr best geoordeeld REAUMUR te volgen, „ die de Rupsen eerst in aanmerking neemt, ten opzigt van haare Gestalte, Verschillendheden en Levensmanier, vervolgens de Poppen, waar in zy veranderen, en eindelyk de Kapellen of Vlinders, door welken de Eitjes worden gelegd, daar de Rupsen uit te voorschyn koomen". De gestalte van een Rups wordt op deeze wyze beschreeven:

„ Aan de geheele Wereld is de algemeene figuur van een Rups bekend. Men weet dat dezelve het Lyf lang en smal, en rolrondagtig heeft; doch die byzonderheden, welken haar van een Worm onderscheiden, zyn zo Wereldkundig niet. Het Lyf bestaat uit twaalf Ringen, die zeer kennelyk aan elkander gevoegd en op elkander beweeglyk zyn. Voor aan den voorsten Ring zit de Kop, welke voornaamelyk bestaat uit twee ronde, Hoornagtig harde Kalotjes, waar onder, voorwaards, twee styve scherpe Nypers of Tanden den Bek maaken, dienende de Rups tot het afknaagen der Bladen,

Bloe-

Bloemen en fomtyds van de Schors of van het Hout zelf, om daar in te booren. Dit Werktuig is het, waar mede de Rupfen zulk een deerlyke verwoesting aanregten in de Bosfchen, Tuinen en Plantagiën, beneemende het Geboomte dikwils al zyn Groente en Vrugtbaarheid. Onder den Bek, in de Onderlip, is een klein Gaatje, door het welke de draad pasfeert, dien dit Infekt weet te fpinnen. De Ringen van het Lyf zyn nagenoeg van een zelfde figuur; rond van omtrek doch van onderen een weinig vlak, uitgenomen de agterfte of uiterfte, onder aan welken zich de Opening bevindt, die tot loozing van den Afgang dient. Die Ring is doorgaans van Kegelswyze figuur, met verfcheide ongelyke zyden, en aan 't end geknot. Sommigen evenwel hebben dit Lighaamsdeel, dat dikwils meer de gedaante van een Nagel heeft, niet onder de Ringen geteld, gelyk MALPIGHIUS, en dan zouden 'er maar elf zyn. De vliezigheid deezer Ringen onderfcheidt de Rupfen reeds van verfcheide andere Infecten, wier Lighaam van dergelyke Geftalte is, en ook beftaat uit twaalf Ringen, doch die harder en Hoornagtig zyn van zelfftandigheid, gelyk de Kop der Rupfen".

Volgens REAUMUR worden de Rupfen Oogen toegefchreeven, fchoon anderen dezelven ontkend hebben. Ieder Rups heeft agtien rondagtige plekjes, welken als zo veele Lugtgaatjes zyn, waar door zy ademen; 't welk beweezen wordt uit het byna oogenbliklyk fterven van de Rups, als deeze gaatjes met olie gevuld worden. De gemelde lichaamsdeelen hebben de Rupfen alle gemeen, doch in het getal der pooten zyn ze van elkander verfchillende.

Na van verfcheide foorten van Rupfen en veele byzonderheden der zelven aangemerkt te hebben gaat de Schryver over tot de Poppen of Paapjes, waar in ze veranderen om Kapellen te worden. Dit gefchiedt op veel byzondere en verfchillende wyzen, welker fommige zeer verwonderlyk zyn, en met het uiterfte beleid en overleg fchynen te gefchieden. Daar zyn 'er die zich op een behendige wyze aan hun achterfte en met den kop om laag, door middel van hun fpinzel, ergens aan ophangen zo lang zy in den ftaat van Pop zyn. Anderen verkiezen een horizontaale plaatfing, tot de verandering, en weeten zich, door hunne fpinning, zodanig eene plaatfing te geeven. Hier op volgt de verandering van Rups in Pop. Sommigen zyn naakt, anderen fpinnen zich in, en maaken Tonnetjes, gelyk men ze noemt, van hun eigen fpinzel, als een foort van zyde; van zyde met hun hair; van bladen der planten; van boomfchors, fchuitswyze,

langwerpig, en ook wel van gemengde stoffe; en van aarde boven den grond gemaakt.

De Rupsen in Poppen veranderd blyven niet alle even lang in deezen staat eer zy 'er als Kapellen of Vlinders uitkoomen. Sommigen doen dit reeds in tien, vyftien of twintig dagen; anderen niet dan na verloop van verscheide maanden, of zelfs byna van een geheel jaar. En dit verschil hangt niet enkelyk af van de byzondere eigenschap der Insecten: want de Poppen van een zelfde soort van Rupsen, hebben, naar dat zy vroeger of laater tot dien staat gekoomen zyn, eene duuring van eenige dagen of van etlyke maanden, eer zy tot Kapellen overgaan. Tot een voorbeeld hier van wordt bygebragt de Schoone Venkel Rups, die de Koninginne Pagie uitleevert. Als deeze tegen 't eind van Augustus of in 't begin van September verandert, blyft haar Pop den winter over, en het duurt negen of tien maanden eer zy een Kapel wordt; daar die zelfde Rups in de maand July veranderende, niet meer dan dertien dagen een Pop blyft. Het gunstig of ongunstig Saizoen schynt hier omtrent groote verandering te maaken. De Heer REAUMUR bevondt ook, door Proeven, dat hy het uitkoomen der Poppen, voor den natuurlyken en gewoonen tyd, door bygevoegde warmte, merkelyk kon doen vervroegen, en door een meerdere koude met de Poppen, by voorbeeld, *in* een kelder te zetten, zeer vertraagen: zo dat men op alle tyden van het jaar eenige zou konnen doen uitkoomen; maar het *zou* niet gemaklyk zyn 'er op alle tyden de kost voor te vinden.

Welke Dieren men door Kapellen of Vlinders verstaat, is genoeg bekend. Zy zyn van de Rupsen, waar uit zy zyn voortgekoomen, zeer onderscheiden door Wieken te hebben en het vermogen van te kunnen vliegen. „ Onder de gestalte van Rupsen hadden deeze Insecten een grove en vaste spyze, gelyk de Bladen der Boomen of Planten, of zelfs de Schors en het Hout gebruikt; den Staat van Poppen hadden zy, en sommigen Maanden lang, als slaapende doorgebragt, nu gevleugeld, en in volkomenheid op het Toneel verschynende, zou men mogen denken, dat zy eerst regt begonnen te leeven, en dus ook byzonder eenig voedzel noodig hadden. Men vindt 'er, ondertusschen, veelen, inzonderheid onder de Nagt-kapellen, die in 't geheel niets schynen te nuttigen, en het is ten hoogsten waarschynlyk, dat zulke Dag-kapellen, die den Winter overblyven en zig als dan hier of daar verbergen, ten minste geduurende dat Saizoen ook niets gebruiken. Anderzins moeten zy iets uit de Bloemen zuigen, dewyl zy die opzoeken en van de eene op de andere vliegen, of ook *mis-*

fchien van het Sap der Bladen, of van de Daauw, die op dezelven legt, iets nuttigen. Het fchynt dat de Voortteeling het hoofdzaakelyke oogmerk is, waar toe zy in de Wereld koomen; gelyk veelen ook, zo dra dezelve is volbragt, wel dra fterven".

Na een algemeene befchryving van deeze diertjes zegt onze Autheur. „ De verfcheidenheid der Rupfen en Kapellen is ongemeen groot. Juffr. MERIAN hadt van de inlandfche of Europifche, met die van Suriname, omtrent *twee honderd en zestig* Soorten opgegeven; doch de Heer N. STRUYCK heeft van Oost- en Westindifche, Afrikaanfche en ander uitlandfche, uit de Kabinetten van verfcheide Liefhebbers, *drie honderd agt en zeventig*, en boven dien *honderd drie en vyftig* Inlandfche, door hem zelf om en in Amfterdam verzameld, op het naauwkeurigfte doen aftekenen in haar natuurlyke Koleuren: zo dat dit een getal uitmaakt van *vyf honderd een en dertig* byzondere Soorten van Kapellen. Naderhand zyn nog verfcheide onbekende overgekoomen; hoewel LINNÆUS 'er niet meer dan *vyf honderd vyf en dertig*, in de Tiende Uitgaave van zyn Samenftel der Natuur, geteld heeft. —— Men is van ouds gewoon geweest, deeze Infekten in Dag- en Nagtkapellen te onderfcheiden, en dit maakt een aanzienlyke Hoofd-verdeeling uit".

Nu nog iet van de Kapellen in 't byzonder. Van de Danäus-Kapel, door onzen Schryver het Pieterfeelie-beestje genoemd, wordt het volgende gemeld. „ De Rups, die in grootte veel naar de Rupfen van de kleine Witjes zweemt, is byna geheel bleek groen, maar aan den Buik witagtig, en op 't uiterlyk aanzien ook kaal of glad, hoewel zy overal insgelyks bezet is met zeer korte, fyne Haairtjes. De Pop heeft een zonderlinge, en van die der Witjes zeer verfchillende geftalte. Sommigen gelyken naar een Schoenmaakers Leest, anderen hebben de beide enden fpits als een Weevers Spoel, en eenigen het eene end omgekromd, 't welk 'er de gedaante byna aan geeft van een Vogels-Kop of Schuitje. Niet minder verfcheidenheden van kleur zyn deeze Poppen onderhevig. In 't eerst lichtgroen zynde, met geele Streepen, worden zy vervolgens geheel bruin, en deeze verandering heeft trapswyze plaats. Zy zyn met een Bandje omgord, gelykerwys die van de Witjes, doch blyven, als men ze aanraakt, geheel ftyf en onbewoogen.

„ Indien de Poppen overwinteren moeten, zo is 't niet te verwonderen, dat deeze Kapelletjes niet gemeener zyn. Aan hoe veele toevallen, immers, door nat Weder en verrotting

der Kruiden, waar aan zy vastgemaakt waren, zyn zy dan niet onderhevig? Ondertusschen zyn deeze Kapelletjes, wat de Mannetjes aangaat, onder de sierlykste van Europa te tellen, en men vindt 'er naauwlyks, waar in het verschil der Sexe zodanig doorstraalt, als in deeze. Het Wyfje is van boven geheel wit, met een weinig bruin aan de tippen der voorste Wieken, op wier midden zig een zwart Vlakje als een halve Maan vertoont, dat van onderen niet minder zigtbaar is: maar van onderen zyn de agterste Wieken wonderbaarlyk fraay met groen en geel gemarmerd, dat 'er eenigermaate de gedaante aan geeft van opgesneeden Pieterselie-Kaas. Van onderen ziet men, aan de tippen der voorste Wieken, ook eenig groen. In het Mannetje, dat voorts overeenkomt met het Wyfje, is de uiterste helft der voorste Wieken, wederzyds, sierlyk Oranje Kleur. In sommigen is de tip van boven zwart, met een ry van witte Stippen, van onderen ten deele geel, ten deele blaauw, het welk de aartigheid vermeerdert, en dit Kapelletje, dat van middelbaare grootte is, tot geen klein versierzel strekken doet van de Verzamelingen. Somtyds egter, vindt men de tippen der voorste Wieken, van onderen, gelyk in de mynen, in beide Sexen, witagtig met eenig groen. Van deeze Kapellen is eene Verscheidenheid bekend, aan welke dat zwarte Maantje op de voorste Wieken ontbreekt, en die ook het Groen op de agterste Vleugelen veel minder sierlyk, in grover Vlakjes verdeeld en doffer van Kleur heeft, zynde de voorste Wieken van onderen met groen gebandeerd of gevlakt. Men noemt het zelve, gemeenlyk, het Basterd Pieterselie-Beestje".

Onder de Pylstaarten wordt de Oleander-Kapel dus beschreeven: „ Onder de schoonste Insekten, waarlyk, is dit Europische, zo wat de Kapel als de Rups belangt, te tellen. Het voert den naam van een Boomgewas, dat egter in de meeste deelen van Europa voor de Winterkoude bewaard moet worden, en tevens van Vergiftige eigenschap gerekend wordt te zyn: weshalve de Duitschers het noemen *Unbolden*, dat is Toverkruid. In 't jaar 1727, toen het een drooge Zomer was, zegt FRISCH, werdt deeze Rups op de Oleander gevonden in de meeste Tuinen, daar men deezen vreemden Boom in Bakken hieldt. ROESEL, die nergens dan by FRISCH daar melding van gevonden, en meer dan agt jaaren, te vergeefs, naar dit Insekt gezogt hadt, kreeg 'er eindelyk, in 't jaar 1748, toen het in Duitschland een taamelyk warme Zomer was, verscheiden Rupsen van, uit Eijeren, welke aldaar op de Oleander-Boomen gelegd waren, die eerlang in Kapellen

len veranderden. GEOFFROY te Parys; ja, dat nog zeldzaamer is, Doctor SCOPOLI zelfs, in Karniolie, schynen deeze Soort van Pylstaarten niet aangetroffen te hebben.

„ De Rups is ryklyk vier Duim lang, en dus, als ook wegens haare dikte, eene der grootsten onder de Europische. De Kop is, volgens FRISCH, geelagtig, met twee halve Cirkel streepen daar op, die groen zyn, en het Lyf tot voorby de Voorpooten Zwavelgeel, met een taamelyk groot rond Oog, dat Hemelsblaauw is, op ieder zyde. Voorts is het Lyf Zeegroen, met groote witte Knobbeltjes of Stippen; de middelstreep, op de Rug, roodagtig Vleesch-kleur, inzonderheid naar de Staart toe, doch met Vaalwitte Streepen aan beide zyden van de Rug. De Buik, Middelpooten en Staart, zegt hy, zyn bleekgeel: doch het Pyltje is Oranje. Hy heeft de Lugtstippen zwart met witte Ringetjes waargenomen. Dit komt naast over een met de éénе Rups van ROESEL; maar die Autheur heeft 'er gehad van verscheidene Kleuren, sommigen grootendeels Oranje, allen met de gedagte Paauwe Oogen, aan den Kop, getekend, en het Pyltje, dat in deeze Soort naar een dik, krom, Hoorntje gelykt, was altoos Oranjekleur.

„ De Rups is in 't kruipen zeer langzaam, doch eet ongemeen sterk, ja mooglyk op een dag wel eens zo veel als zy zwaar is; gelyk REAUMUR aanmerkt dat sommige Rupsen doen, zegt ROESEL. Als de Verandering nadert, worden zy bruin op de Rug en kruipen dan in de Aarde of onder de Bakken, waar in de Boomen staan, maakende zig een Tonnetje van brokjes Aarde of Bladeren. De Poppen waren, volgens FRISCH, bruin, volgens ROESEL, Oranjekleur; maar deeze laatste hadtze in een Glas, de eerste, op de natuurlyke wyze gekreegen, en beiden namen zy zwarte Lugtstippen en Streepen daar aan waar. Ruim vier Weeken na de Verandering kwam reeds de Kapel te voorschyn, die aldus door FRISCH beschreeven wordt.

„ De Kleur is donker Grasgroen; die der Sprieten bleekgeel, met korte, doch in het Mannetje wat langer Franjes. Op het Voorhoofd is, by de Halskraag, een witagtige Streep, die 'er een Zoom aan maakt. De Oogen zyn groot, met een Appel die Oranjekleurig is en by nagt als Vuur schittert. Aan de groene Halskraag is een breede Violetroode, doch zeer wit gestippelde Zoom. Op de donkergroene Rug, bezet met witte Haairtjes, is een Zeegroene, langwerpige, wit Haairige Driehoek. Van de zeven Ringen des Lighaams, van de Rug af te rekenen, is de eerste de breedste, wit, met

Streepjes van geele Franje; de andere zyn, op een donker groenen Grond, bleek of bly groen geteekend, met witagtige schuinsche Streepen, die samenloopen naar het Staartend, dat met geelagtig witte Haairtjes is bezet. Van de Tekening der Wieken, die donker Grasgroen, en bleek groen zeer aartig getekend, met witagtige geele Streepen doorweven en op sommige plaatsen met bleek Roozerood, op anderen met paarsch of Violet versierd zyn, kan men best uit de gekleurde Afbeeldingen, of uit de Kapel zelf oordeelen, welke zeer zeldzaam is en by weinige Liefhebbers gevonden wordt. Ik heb 'er tot nog toe, maar éène, en wel by den Heer STORM, in de *Hortus Medicus*, in deeze Stad, gezien".

Brief van den Heere CHAIS, Predikant van de Walsche Gemeente in 's Hage, *aan den Heere* SUTHERLAND, Medicinæ Doctor *geassocieerd met den Heere* SUTTON, *Over de Nieuwe Wyze, om de Kinderpokjes in te enten, en Antwoord van den Heer* Doctor SUTHERLAND. *Uit het Fransch vertaald, door* JOHANNES HIDDINGA, Med. Dr.

Non loquimur, sed agimus.

TERTULLIAN.

's Gravenhage, by J. Du Mee, 1768. *in groot Octavo*, 31 *bladzyden.*

Tot dit Geschrift schynt gelegenheid gegeeven te hebben dat Doctor SUTHERLAND van Londen zich in 's Hage bevindt, en aldaar een nieuwe wyze van de Kinderpokjes in te enten oefent, met byvoeging van het gebruik van zeker Geneesmiddel, 't welk door gemelden Heer zeer hoog wordt opgegeeven tot beveiliging en gelukkigen uitslag der Ingeenten, doch 't welk door hem bedekt en geheim gehouden wordt. De Eerwaarde CHAIS, die hier over met den Engelschen Doctor wel gesproken en hem aangemoedigd hadt om alles ten algemeenen nutte bloot te leggen, schryft ook tot het zelfde einde aan hem deezen brief, en stelt in denzelven verscheide vraagen voor, om door Dr. SUTHERLAND beantwoord te worden, gelyk ook geschied is.

Wy zullen onze Leezers de Vraagen van den Heer CHAIS, en de Antwoorden van Dr. SUTHERLAND, zo als dezelven hier tegen elkander overgesteld zyn, mededeelen, om dat het in dit Geschrift hier op eigenlyk aankoomt.

" 1. Vr.

„ 1. Vr. Wat is het dog, dat de Hr. SUTTON bepaalt heeft, de oude wyze van inenting te verlaten: zoo gelukkig geoefent door RANBY, zoo bondig beweezen door KIRKPATRIK, en in Groot Brittanje zoo algemeen aangenomen?

„ Antw. Hy heeft door het inenten na de oude wyze deszelvs onvolmaaktheden ontdekt.

„ 2. Vr. Wat zyn de voornaamste ongemakken, welken hy in de Kunstbewerking volgens de bovengemelde wyze heeft waargenomen?

„ Antw. De oude Inenters zoeken het pokkige vogt een uitloozing te verschaffen, door de wonden, die op de plaats der inplanting gemaakt worden. Daar werden veel insnydingen gedaan, een draad van de pokagtige etter doortrokken word 'er opgedaan. De insnydingen gaan met een verband gepaart, en hebben schyn van gewigt, 't welk in de Kinderen niet nalaat traanen te verwekken, en vreeze in de Moeders, 't geen droevige gevolgen hebben kan. De met etter doorweekte draad, bevat een menigte dezer ondeeltjes (Atomi) waar van een eenige genoeg is om de Kinderpokjes te geven. In plaats van eenvoudige puisten te veroorzaaken, maakt de insnyding doorgaans een diepe zweer, dikwils verzeld met beenbederf, duizendmaal moeilyker, dan de Kinderpokjes zelvs. Een tweede ongemak niet minder aanmerkelyk, is de onmogelykheid om te oordeelen door *inspectie* of de ziekte gevat heeft, of dat zy van een goede of quaade hoedanigheid zyn zal.

„ 3. Vr. Hoe verrigt hy deze handgreep?

„ Antw. Yder een ziet onze wyze; de lieden van de Konst volgenze na, en wy durven ons vlyen, dat hoe meer men ons zal zien werken, hoe veel te meer men onze praktyk zal toejuichen (*).

„ 4. Vr. Dewyl de gebruiklyke wyze om de ingeënte Kinderpokjes te behandelen hem onvoldoenend heeft toegeschenen, en dat hy voorgeeft zulks door een geneesmiddel waar van hy het geheim voor zig houdt, te hebben vervuld, kan hy zeggen, dat dit geneesmiddel onfylbaar is?

„ Antw. Onfylbaare middelen zyn die, waar van een lange on-

(*) Hier wordt niet gezegd hoe de bewerking geschied: doch men weet dat ze op deeze wyze verrigt wordt: men steekt de punt van een Lancet maar even in versche pokkige etter, en men ligt dan hier mede de Opperhuid op en raakt 'er de ontbloottte Huid mede aan. Daar by laat men het, zonder eenig verband. Sommigen willen dit met den punt van een speld doen, na dat hy in etter gestoken is geweest.

ondervinding de kragt heeft doen kennen, welke zy hebben, om in zekere ziektens gunftige uitwerkfels voort te brengen. In deze zin is het dat de *Kina* een onfeilbaar middel is om de aanvallen der tusfenpoozende koortfen op te houden. —— Het *Heulfap* om de pynen te verzagten. —— De *Quik* om de Venusziekte te genezen. De kragten aller dezer geneesmiddelen ondertusfen, zelfs der opgevyzelften, zyn nooit als maar opzigtelyk gebonden aan zekere fchikkingen, en omftandigheden; alle veryfchen zy gefchikt te worden, op eene gevoeglyke wyze, en door de onderregtingen van een verftandige Practizyn, die de oorzaaken der ziekte, de levensorder, de wyze om die te faamen te voegen en hoe lang hy met dezelven moet aanhouden, verftaat. De geneesmiddelen in de handen van *Sutton* en derzelver leerlingen, zyn onfylbaar, en zo het geoorloft is te oordeelen na den gelukkigen uitflag, de allerönfylbaarfte die de wereld misfchien ooit gezien heeft. Daaglyks betragten wy het geen de verftandige *Celfus* tot volmaaking zyner Konst heeft aanbevolen. . . . .

„ *Cito, tute & jucunde.*

(Dat is.)

„ *Spoedig, zeker, en op een aangenaame wyze.*

„ 5. Vr. Met wat voorgaande zorge doedt hy de geneesmiddelen voor de inenting beftieren?

„ 6. Vr. Hoe beftiert hy ze van de inenting af tot de uitbotting toe?

„ 7. Vr. Hoe van de uitbotting af tot de opdroging toe?

„ 8. Vr. Hoe van de opdroging af tot de volmaakte genezing toe?

„ Antw. Op 5, 6, 7, 8. Op deze vier vraagen kan gefchikt het zelvde antwoort gegeven worden. Na de eigen geaardheden, en de toevallen, welken de ondervinding, en een fterke oeffening alleen konnen kenbaar maken.

„ 9. Vr. Verondersteld dat de ingeënte ftof zyn uitwerkfel niet gedaan heeft, wanneer en aan wat kenmerken weet men dat, en wat fchryft hy in dit geval voor?

„ Antw. Het is onmogelyk by gefchrift de klaarblyklyke kenmerken van de indringing des venyns uitteleggen. Men dient wel onderrigt te zyn, om die te begrypen; maar zelden misfen de perfonen, behoorlyk op onze Practyk afgerigt, het venyn op de eerfte fteek mede te deelen.

„ 10. Vr.

„ 10. Vr. Is *Sutton* verzekert, dat het gebruik van zyn geneesmiddel aan de ingeënten niet eenig ongemak overlaat?

„ Antw. De boosheid zelvs heeft geen een voorbeeld van quaade gevolgen konnen bewyzen. De vreesagtige *Dimsdale* zegt zelvs van neen, maar dat hy dikwils bekommert geweest is; een zeer sterk bewys van de onvolmaaktheid zyner wetenschap.

„ 11. Vr. Is de Practyk om de ingeënten te laaten uitgaan, zelvs na de uitbotting voor *baar zelvs* niet gevaarlyk, nog bequaam om een *Volk-ziekte* te veroorzaaken?

„ Antw. UE heeft gezien, dat onze zieken van de tederste ouderdom daaglyks gedurende een allerhevigste vorst, en een der felste winters, zyn uitgegaan en genezen. Wat de *Volk-ziekte* betreft, alle vyanden van onze practyk konnen geen een voorbeeld aanwyzen, daar zy zig geopenbaart heeft: schoon dat te Londen de straaten, de schouwspeelen, de openbaare tuinen van onze zieken vervult zyn: de lieden gelyk 't betaamt, reiden in haar koetsen, de ingeënte koetsiers ryden die, en de huisbediendens verzellen haar in dezelve staat, en doen haar de koets open, de konstenaar is bezig met zyn beroep, den arbeider volgt de ploeg, en de schipper verlaat zyn riem nog roer niet.

„ 12. Vr. Waar konnen 'er geloofbaare bewyzen van de wonderbaarlyke uitslag van *zestig duizend* inentingen, door de Suttonisten verrigt, gevonden worden?

„ Antw. In de lysten der gasthuizen van de Heeren *Sutton* en haar leerlingen, open voor de beschouwing van ieder een; en, in de mond van alle onpartydigen in Groot-Brittanje ".

Dus antwoordt de Heer SUTHERLAND op de Vraagen van den Eerwaarden Heer CHAIS zo veel als hy goedvindt hem te doen weeten; en laat niet breed op te geeven van zyne practyk. Maar op den aandrang van den laatstgemelden dat Dr. SUTHERLAND alles ten nutte van het gemeen behoorde te openbaaren, antwoordt deeze

„ Onze wyze van voorbereiding, van werkstelligmaking, en 't bestier der zieke word tegenwoordig door alle geleerden en ongeleerden nagedaan; de ziel onzer konst is altoos een geheim; indien UE. den *Staat* bewegen kunt te betaalen, 't geen het waardig is, kan ik 'er voor instaan, dat den uitvinder niet lang in twyfel zal staan, het zelve gemeen te maaken. Eene diergelyke blyk van edelmoedigheid verwagtende, is het billyk dat den arbeider 't voordeel van zyn werk trekt. Wy zyn nog niet ryk genoeg, om 't geheelal een diergelyke gift te doen, hoe groot een verlange wy ook hebben om ons door de

openbaring te vereeuwigen. De gelukkige voortgang onzer practyk is zo veel als deszelvs bekendmaking. Wy zyn gereed ryken en armen ten dienst te ſtaan: wy enten met dezelvde zorg lieden van allerlei rang en ſtaat in".

Het is derhalve met den Heer SUTHERLAND en zyne medegenooten,

Quærenda pecunia primum est.

Men ziet in den eerſten van deeze twee Brieven een grooten yver tot menschlievendheid in den Eerwaarden Heer CHAIS; en in den tweeden een groote bekrompenheid in deezen tak der menſchelyke verpligtingen in Dr. SUTHERLAND en de zynen.

Chineeſche Geſchiedenis. Nevens het kort Begrip van een Chineesch Tooneelſpel, eenige Chineeſche Dichtſtukjes, en eene Verzameling van Spreekwoorden der Chineezen. Oorſpronglyk in de Chineeſche Taale beſchreeven. Daar uit in 't Engelsch overgezet, en met breedvoerige Aantekeningen verrykt. Nu in 't Nederduitsch vertaald en met koperen Plaaten verſierd. Te Amſterdam by de Erven van F. Houttyun 1767. *behalven het voorwerk en den bladwyzer* 628 *bladz. in gr. Octavo.*

Zo ooit de nieuwsgierigheid opgewekt kan worden door een zeldzaem geſchrift, en ene nieuwe manier van een Roman op te ſtellen, den aftrek van zodanig een Boek kan bevorderen, zo heeft men grond om te verwachten, dat het in dit geval plaets zal hebben. Hier word een uitgewerkte Roman, in 't Chineesch geſchreeven, in de Nederduitſche tale, aengeboden; hoedanig iets tot nog het licht niet gezien had. Ja maer, denkt misſchien deze of gene, wat zekerheid, dat dezelve waerlyk in 't Chineesch geſchreven is? en zo 't al waerheid zy, hoe is de uitvoeringe? is de Roman der lezinge waerdig? van wat nuttigheid is het uitgeven van dit Geſchrift?

De Uitgever en beſchaver der Engelſche Vertalinge draegt het character van een eerlyk Man; als zodanig een, die geen hand zou willen lenen aen bedriegeryen in enige uitgave; deze verzekert ons dat het ene echte vertaling is van een oorſpronglyk Chineesch geſchrift; en geloofwaerdige ooggetuigen bevestigen ons de wezenlykheid van 't vertaelde Engelſche Handſchrift; gelyk in het Voorbericht voor deze Nederduitſche Uitgave gemeld word. Wat de uitvoering betreft, men kan niet

niet wel verwachten, dat een geschrift, in China geschreven, zou beantwoorden, aen de oordeelkundige regelen, die men in Europa in soortgelyke-Werken in acht genomen begeert; maer schoon het stuk van die zyde beschouwd enige Critiques onderhevig mogte zyn; zo moet men echter, dit daer latende, zeggen, dat de eenheid zeer wel bewaerd word, en de byzondere gevallen meerendeels natuurlyk inkomen en wel t'zamenhangen. —— 't Onderwerp is ene gedwarsboomde Liefde, die een gewenscht Huwelyk ten einde heeft; en de Minnaer en Minnares komen voor als uitstekende voorbeelden, zo van eerlykheid als schranderheid, ter aenmoedigingе van een dergelyk gedrag, dat hier ten loflykste voorgesteld word; het welk dezen Roman, schoon niet zo levendig en hartstogtlyk als ze gemeenlyk in Europa geschreven worden, in dit opzicht zo wel lezenswaerdig maekt, als soortgelyke Europische Romans het geoordeeld worden. —— Maer het geen hier boven al in aenmerking komt, dit Stukje lezenswaerdiger, en dus de uitgave nuttiger maekt, is, dat het ons tot meerder kennis van de Chineesche Letterkunde, de Gewoontens en Zeden der Natie opleid, dan wy tot nog langs andere wegen bezaten. Een Chinees zelve schetst ons hier het character van zynen Landaert; maelt ons hunne handelwyzen, zo binnens- als buitens-huis, af; geeft ons een bericht van verscheiden byzonderheden, die ter nader ophelderinge of bevestiginge van deze en gene verhalen der Reizigeren dienen; en deelt ons ene proeve der Chineesche Letterkunde mede, die ons hunne manier van denken en schryven, ook in deze soorten van onderwerpen, bekend maekt. Dit nuttige gebruik, dat men 'er van maken kan, word nog daer en boven op ene aenmerkelyke wyze geholpen, door de breedvoerige Aenmerkingen, waer mede de Uitgever dit Stukje heeft gelieven te verryken. Daer door toch heeft men hier beknoptlyk by een verzameld, al het wetenswaerdige, dat by de beste en geloofwaerdigste Schryvers, by velen, en ook wel zulken, die niet gemeen voorkomen, rakende de opgemelde onderwerpen, verspreid gevonden word. —— Het een en 't ander maekt dat deze Chineesche Geschiedenis, 't zy uit enkele nieuwsgierigheid, of ter verstandiger beoefeninge van 't geen die Natie byzonder eigen is, met genoegen gelezen kan worden; en dus als nuttig, zelfs aen Lieden van Studie, aengeprezen mag worden.

Dus zou men met regt van deze Uitgave mogen spreken, al behelsde dezelve alleen dien Roman, op zodanig ene wyze in 't licht gebragt; en 't mag nu op des te beter grond gedaen worden, nadien men de Geschiedenis nog vergezeld heeft doen

doen gaen, van enige andere proeven der Chineesche Letterkunde; die ons een verder denkbeeld van hunne Letter-Oefeningen en denkwyze verlenen. —— Dit Byvoegzel behelst in de eerste plaets, een *Kort Begrip of de Inhoud van een Chineesch Tooneelspel vertoond te Canton in 't jaer 1719.* Voorts ene *Verhandeling van* M. Freret, *over de Dichtkonst der Chineezen*, en enige *Chineesche Dichtstukjes;* waer achter volgt, ene *Verzameling van Chineesche Spreekwoorden en korte Spreuken;* welk alles met verscheiden aenmerkingen, ten beteren verstande, nader opgehelderd word.

Zie hier sommige Spreuken uit de laetste Verzamelinge, die enigermate ter proeve konnen verstrekken.

Een dorps mond is goede medicyn. (1)

Alle de Sterren presideeren zo over 't Keizerryk van China, dat zy zich met andere landen niet bemoeijen. (2)

Een oud man zonder deugd, en een arm man zonder vlyt, zyn twee karakters met welke we noch omgang noch verschil behooren te hebben. (3)

Hy houdt een drieoorig bewys staande, of een bewys voor drie ooren. (4)

Hemel en Hel zyn in 't herte geplaatst. (5)

Zo-

„ (1) Dat is, de Raad van den eerlyken Boer komt voort uit oprechtheid, en men kan 'er op vertrouwen ".

„ (2) Dit spreekwoord toont hoe uitdermaate eenzydig de Chineezen voor hun Land zyn. De Tartaarsche Keizer *Cangbi*, was gewoon om dit vooroordeel te lachgen, en de Chineezen te verzoeken, dat zy ten minste eenige weinige Sterren verlof wilden geeven, om voor de naastbygelegene Koningryken te zorgen. De Engelsche zeggen boertende, *There are no Stars for Irish men*, dat is, *Daar zyn geen Sterren voor de Ieren* ".

„ (3) Deeze karakters worden zo overgegeven en heilloos ondersteld, dat het niet veilig is, met dezelven of te verkeeren of te twisten ".

„ (4) Dit wordt doorgaans op zulken toegepast, die wonderspreuken en onmogelyke stellingen verdedigen: en heeft zyn oorsprong van een stelling eens door den Philosoof *Sungtung* staande gehouden, die 114 jaaren voor Christus leefde, te weeten, dat ieder mensch drie ooren hadt: één inwendig en twee uitwendig ". (*)

„ (5) Dit fraai zeggen is by de Chineezen gemeen. Zo zegt ook de vermaarde Engelsche Poëet, [*Milton.*]

't Ge-

(*) Men zou hier uit enigzins mogen afleiden, dat het gevoelen, dat de menschen zo wel inwendige als uitwendige zinnen hebben, veel ouder is dan men zich gewoonlyk verbeeld.

Zo de bundel doornen, welke om den jongen boom gebonden is om dien te beschermen, al te vast gebonden is, zal hy het boomtje kneuzen (6)

't Leezen geeft den geenen die 'er zig op toeleggen, een zekere zwiet

't Gemoed is zyne eigene plaats, en in het zelve,
Kan men een Hemel of Hel, een Hel of Hemel maaken.

Par. lost. b. I. v. 254.

„ By wyze van opheldering der bovenstaande Spreuke, zullen we eenige aanhaalingen van een befaamd Chineesch Zedekundige byeen voegen ".

, Zekere persoonen klaagen ', zegt de Philozoof ME, , geen plaats van ruste te vinden. Ze zyn verdoold, zy hebben die altyd: maar daar ze te onvreden over behoorden te zyn, is dat ze een herte hebben welk een vyand is van die zelfde ruste die zy zoeken '.

, Waar toe strekken de kleederen, dan tot welvoegelykheid en warmte? Deeze man draagt een bont gewaad, meer dan duizend kroonen waardig, en denkt dat het niet goed genoeg is: hy merkt niet op dat een Kwakkel zo wel gekleed is als hy.

, Wat heeft de mensch noodig ten aanzien van voedzel, dan voedzaame spys? Hy nogtans die alle dag bediend wordt met een goed gedeelte van de smaakelykste spyzen in de grootste maaltyden, is niet vergenoegd. Een ander die op een mat slaapt, en na een sobere maaltyd een half hoosvat gemeenen drank toedrinkt, is beter te vrede dan hy.

, Wat wordt ter huisvesting vereischt, dan voor de ongenade van het weder beveiligd te zyn? Nogtans vindt zig iemant in een ruim en pragtig Paleis, welks wanden fraai gevernist zyn, kwalyk gehuisvest. Een ander is vergenoegd met een hutje zo arm en slegt, dat de deur op twee enden van touwen, die voor hengsels dienen, is opgehangen.

, In welke lugtstreek of plaats kan iemant niet vermaaklyk leeven, zo hy genoegen heeft? Voor my, een kleine bloemtuin is de beroemde valei van goud; voor my, een kleine beek is de fontein van jonge persikeboomen (*); voor my, de melody der vogelen is verrukkender dan de harmonie van een vol Concert van instrumenten; en ik agt de kleuren van zekere wolken hooger dan de schoonste schilderstukken van de waereld ".

„ (6) Meenende, dat de jeugd zo niet met onderwys en tugt gekweld moet worden, dat hun den moed beneemt ". , Sommige menschen ', zegt een Chineesch Schryver, , houden hunne kinderen zo gestadig aan hunne oefeningen, dat zy hun niet willen laaten zien noch hooren wat 'er in de waereld omgaat, waar door

(*) Hy zinspeelt hier op eenige duistere fabelen.

zwier van beschaafstheid, welke zig door alle hunne daaden verspreidt. (7)

De boom is zonder bladeren, maar de wortel leeft nog. (8)

door ze zo onnozel worden als die jongeling, wien 't gebeurde op de openbaare markt te zyn, en een Varken ziende, uitriep, *Wat een ysselyke groote Rot is dat* '!

„ (7) Deeze aanmerking, zo strydig met onze denkbeelden in Europa, is op de volgende wyze met andere woorden uitgedrukt. *De studie geeft aan een jongeling een zwier van beschaafdheid en aangenaamheid, welke zyn gezelschap beminlyk maakt.* De beschaafdheid in China bestaat in het naauwkeurig en vaardig in agt neemen van alle hunne pligtpleegingen. Deeze Plegtigheden zyn met hunne Wetten, Staatkunde en Zedekunde, zo doorvlogten, dat de hoofdzaak van hunne studien is, een grondige kennis van dezelve te verkrygen. Hier van daan is het, dat een man van letteren in China gekend kan worden, door de meerder behendigheid, met welk hy zyne buiging maakt ".

„ (8) Toepaslyk op een persoon, welke niet in de gelegenheid gesteld is, om veel deugd te vertoonen, en nogtans de zaaden van goedheid in zig kan hebben ".

BEON, *Koning van Egipte; Treurspel.* Door F. V. STEENWYK. *Te Amsteldam, by* P. Meijer 1768. *behalven het Voorbericht, enz.* 60 *bladzyden in octavo.*

De Heer *F. van Steenwyk* geeft in zyn Voorbericht te kennen, dat dit Treurspel reets gedicht is in 't jaer 1763, en dus lang voor het uitgeven der Treurspellen, *Leo* en *Amosis*; welke hy ook betuigt niet gezien te hebben, voor dat ze in 't licht verschenen zyn. Schoon 'er derhalven hier en daer trekken in voorkomen, die min of meer overeenkomst hebben met sommigen dier gemelde Toneelstukken, waer van we onlangs bericht gegeven hebben (*), men mag zich verzekerd houden, dat ze 'er niet uit ontleend zyn. „In *Leo, zegt hy*, bestaat deze overeenkomst in een' enkelen trek; en zy kan daar in niet dan louter toevallig wezen; dewyl de dichteres myn stuk zo min heeft gekent, als ik het haré. In *Amosis* is deze overeenkomst grooter. De verschyning van dat Treurspel is de reden dat deze *Beon*, die ik oordeelde *nu* of *nooit* het licht te moeten zien, veel eer te voorschyn komt dan myn oogmerk is geweest ". Men oordeele wegens deze overeenkomstige trek-

(*) *Zie boven bl.* 131. 444.

trekken uit de volgende opgave van den inhoud door dezelve te vergelyken met die van *Amosis* (*).

Het Tooneelspel vangt aen met een gesprek tusschen *Amessis*, (de dochter van *Biosis*, Koning van Egipte, en Gemalinne van *Beon*, onder den naem van *Ammozis*, den gewaenden Zoon van *Orus*, 's Vorsten Veldheer,) en hare Staetdochter *Kanope*. Het onderwerp van hun gesprek is, een opstand van enige muitelingen, die uitgestrooid hebben, dat *Biosis*, den Throon beklimmende, zyns Broeders Zoon, den Erfprins *Beon*, zo hy meende, heimelyk om hals had doen brengen; doch dat deze Prins nog leeft, en gevolglyk tot den Throon bevorderd moet worden. *Amessis* is vol moeds, vertrouwende dat haer Vader en Gemael over de muiters zal zegenpralen, en den verraderlyken laster wreeken. Doch *Kanope* maekt haer ontrust door enige bedenkingen, en openbaert haer eerlang, dat zy door derzelver Gemael gelast is, haer te bereiden, om uit zynen mond het nakend onheil te verstaen. Dit stort *Amessis* in droevige overpeinzingen, die wel dra hartgrievender worden, door de komst van haren Gemael, welke haar meld, dat het uitgestrooide gerucht maer al te gegrond is, dat zyn Vader *Orus* en hy daer op zich genoodzaekt vinden, om, in den aenstaenden slag, de zyde der zogenaemde muitelingen te kiezen. Hy verklaert haer, dat zyne liefde hem haer dit geheim doet vertrouwen, en scheurt zich uit de armen van *Amessis*, om ten stryde te trekken. Dit bericht doorsnyd haer hart, en ze bezeft wel, dat haer Gemael *Ammozis* de Erfprins *Beon* zelve is; dat dus haer Vader en haer Gemael tegen elkander staen te stryden. In 't midden harer pynigende gedachten over dit haer lot, komt *Biosis*, vergezeld van zynen gunstling *Soïsis*, by haer. De Vorst, zyne Dochter ontsteld ziende, wanende dat dit uit ongegronde vrees ontstaet, tracht haer moed in te spreken, en betuigt zyne Vyanden niet te vreezen, maer zich te verzekeren, dat hy zich, met haren Gemael en deszelfs Vader, op die muiters zal wreeken. *Amessis* kan niet nalaten hare vrees voor onheil met algemene woorden te betuigen, doch *Biosis* houd zich manmoedig. Op 't vertrek van *Amessis* echter geeft die Vorst zyne ongerustheid en wroeging te kennen aen *Soïsis*; doch deze, een vleier en opstooker, van alle deugd vervreemd, die den Vorst steeds verblind, en tot euveldaen aenzet, poogt die zwaermoedigheid te verdryven; en *Biosis* trekt voorts naar 't Leger.

In 't tweede bedryf stort *Amessis* hare hooplooze klachten uit

(*) *Zie boven bl.* 444 — 446.

uit aen *Kanope*, en intusschen komt een Overste der Lyfwacht met de tyding, dat de legers elkander aengetroffen hebben; dat een aenzienlyk gedeelte van 's Vorsten Leger tot de zyde der Vloekgenooten is overgegaen, en dat de Vorst zyn deinzende Leger al vechtende, tot onder de muuren van Memphis, heeft doen aftrekken. Hy bericht haer verder, hoe de Vorst zelf zich naer 't Hof heeft begeven, maer dat het Leger den muitelingen tegenstand blyft bieden. Terwyl *Amesſis* met *Kanope* in een onderhoud is over de deerniswaerdige aendoeningen hares gemoeds, zo ten aenzien van haren Vader als van haren Gemael; verschynt *Biosis*, die, *Kanope* hebbende doen vertrekken, *Amesſis* voorstelt, hoe hy door haren Gemael verraden is, en haer verdacht houd, van een deelgenoot des geheims te zyn; 't welk *Amesſis* op zulk ene wyze beantwoord, dat het zyn vermoeden sterkt. Midderwyl word den Vorst gemeld, dat zyn Schoonzoon in den stryd gevangen is, dat dezelve zich voor den Erfprins *Beon* uitgeeft, en naer 't Paleis geleid word; 't welk *Biosis* in woede stelt, en de tederheid van *Amesſis* ten sterkste gaende maekt. *Biosis*, door *Soïsis* aengezet, om strenge wraek te nemen, doet zynen Schoonzoon voor zich verschynen. Deze beantwoord 's Vorsten verwyting van ondankbaarheid, manmoedig, met hem onder 't oog te brengen, hoe deszelfs wreedheid tot het muiten der Grooten gelegenheid gegeven, en dit ten gevolge gehad heeft de ontdekking zyner geboorte; 't welk hem in dezen niet anders doet spreken, dan als iemand die een onbetwistbaar regt tot den Throon heeft, op welken *Biosis* onwettig de heerschappy voert.

Het derde Bedryf begint met een gesprek tusschen *Biosis* en *Soïsis*, waer in de Vorst, bezeffende dat zyn Schoonzoon waerlyk de Erfprins *Beon* konde zyn, zich wankelmoedig betoont; doch *Soïsis* hitst hem op, en hy besluit den gevangenen door bedreiging tot schuldbekentenis te brengen. Op dien eigen tyd ontvangt hy bericht, dat *Amesſis* de Hofwacht ten voordeele van haren Gemael heeft zoeken in te nemen; 't welk hem bevel doet geven om haer voor hem te doen verschynen. De Vorst, aengezet door *Soïsis*, behandelt haer strenglyk als medeplichtig aen 't verraed; en zy verdeedigt met de uiterste vrymoedigheid haren Gemael als den Erfprins *Beon*; brengende hem tevens onder 't oog het haetlyk character van zynen gunstling *Soïsis*. Ondertusschen brengt men *Biosis* tyding, dat ook de *Aertspriester* deel heeft in de t'zamenzweering, dat men hem heeft zoeken te vangen, maer hy 't ontvlucht is. *Amesſis* tracht haren Vader tot opmerkzaemheid te bewegen, doch

vrucht-

vruchtloos: hy dreigt haer met den dood van haren Gemael, en belooft haer hem in 't leven te zullen sparen, zo zy hem tot schuldbekentenis beweegt. Deze list word in een volgend gesprek met *Soïfis* bekrachtigd, en 't besluit is den gevangenen, zo 't opgemelde krachteloos zy, te dreigen met den dood zyner Gemalinne, indien hy zich niet schuldig erkenne.

Hier op ontmoeten, met den aenvang van 't vierde Bedryf, *Beon* en *Amesfis* elkander; zy geeft haren Gemael bericht van 's Vorsten voorstel, en *Beon* beweegt haer om hem liever onschuldig te zien sterven, dan valschlyk schuld bekennende in 't leven te bewaren. Ze verschynen vervolgens voor *Biofis*, en *Beon* blyft standvastig, gelyk ook *Amesfis* getrouw; zelfs als de Vorst het zo ver brengt, dat *Amesfis* oogschynlyk op 't oogenblik van 't leven sta berooft te worden, zo hy geen schuld bekenne; op de tyding dat de *Aertspriester* ook gevangen is, dringt *Biofis* dit nader aen, doch te vergeefsch; en hy besluit hen te doen vertrekken, om vervolgens feller wraek te oefenen. Voorts vleit hem *Soïfis* met ene nieuwe ontdekking, uit het gevangen nemen van den *Aertspriester*, te meer daer men een sterk besloten geschrift by hem gevonden heeft, waer in hy veel belang scheen te stellen. *Biofis* opent dat papier, erkent de hand zynes Broeders, en verstaet 'er uit, hoe die Vorst op 't einde zynes levens den Veldheer *Orus* gelast heeft zorg te dragen voor 't leven van *Beon*, zo *Biofis* naer deszelfs dood mogt staen. Dit ontzet *Biofis*, maer *Soïfis* raed hem zich van deze gelegenheid te bedienen, nu 't vloekverwantschap hun bewys mist, en een ander papier te verdichten, ter voortzettinge zyner heerschzugt. Doch hier toe is de Vorst niet over te halen. *Soïfis* ziende den Vorst bezwyken, stelt hem ene list voor, die hy goedkeurt. Men zal naemlyk *Biofis* in schyn van den Throon berooven, en *Beon* voor Vorst erkennen, en zien hoe *Beon* zich ten aenzien van *Biofis* gedrage: indien hy zich met hem verenige zal hy hem genade bewyzen; maer zo hy hem ter straffe doeme, zal de Dwingeland zich weder openbaren.

Dit bedrog word in 't laetste Bedryf in 't werk gesteld. De lyfwachten worden hier toe voorbereid, en *Soïfis* verbeeld zich gelukkig te zullen slagen, door *Beon* listig op te stooken tegen *Biofis*, met een verdichten brief. Een hoofd der lyfwachten meld *Beon*, zo als hy anderwerf voor *Biofis* staet te verschynen, in 't geheim, den zogenaemden ommekeer des Volks ten zynen voordeele, zo dat hy zich van 't Ryk moge verzekeren. Dit vervult het hart van *Beon* en *Amesfis* met vreugde;

de; *Amesis* smeekt hem om genade voor *Biosis*, en *Beon* betuigt, dat hy geen voornemen heeft om zich op *Biosis* te wreken. Maer op 't ontvangen van een brief, die hem meld, dat *Biosis* met een wreed voornemen zwanger gaet, en hem derhalve raed, om voor zyne veiligheid te zorgen, door *Biosis* om te brengen, zo ras zyne getrouwe hulp hem tot den Throon verheven zal hebben, ontsteekt zyne grimmigheid, die *Amesis* vruchtloos tegengaet. *Biosis* verschynt vervolgens, maer, met *Beon* sprekende, word hy door een Hoofd der Lyfwacht van 't geweer beroofd, en *Beon* ziet zich voor Koning erkend. *Biosis* doet ene tergende aenspraek, *Amesis* poogt *Beon* tot genade te bewegen, en deze zegt hem eindelyk de vergeving zyner euveldaden toe. *Biosis* openbaert daer op het geheim; dat deze onttrooning slechts in schyn was, terwyl het Hoofd der Lyfwacht hem weder voor Vorst erkent; doch tevens belyd die Vorst zich schuldig, en verklaert hem voor den Erfprins *Beon*; waerom hy, hem hulde doende, het Ryks-bestier aen hem overgeeft. *Beon* bezeft dat *Soësis* hem, door een verdichten brief, tegen *Biosis* heeft willen aenzetten; betuigt de regeering aen *Biosis* te laten, en zich te vergenoegen als erfgenaem. *Biosis* weigert dit, drukt zyn berouw over zyn wanbedryf ten krachtigste uit, en wyt zyn ontaert gehouden gedrag grootlyks aen den snooden verleider *Soësis*; die voorts in verzekering genomen word; terwyl men vertrekt, om de rust te herstellen, en 't Volk die blymaer te brengen, dat hun wettige Erfprins *Beon* de Heerschappy aenvaert.

In dit Toneelstuk, alleszins regelmatig ingericht, ontmoet men, zonder overtolligheid, ene genoegzame verscheidenheid van characters, die ieder in hunne soort natuurlyk voorkomen, en hunne eigene tael spreken. Het deftige en tedere vertoont zich ten sterkste, en gaet, daer 't vereischt word, onverhinderd te zamen gepaerd; ook is de styl over 't geheel manlyk en eigenaertig naer de onderwerpen geschikt: zo dat het, op het Toneel naer eisch uitgevoerd wordende, niet wel konne missen van doel te treffen; en die leering te verlevendigen, welke de Dichter zich voorgesteld, en daer het gansche stuk in deszelfs geheele verband op uitkomt, te weten

Dat niemant ooit met recht gelukkig word geacht,
Dan die den Hemel vreest, en zynen Pligt betracht.

Nos-

Noodige Onderrichting van J. NOMSZ, *omtrent verscheidene uitstrooisels, rakende zyn Treurspel* AMOSIS. *Te Amsteldam, by* J. Smit 1768. *in Octavo* 14 *bladzyden.*

DE Heer *Nomsz* klaegt in dit Stukje zeer över geruchten ten zynen nadeele, met betrekkinge tot zyn Treurspel *Amosis*. Men heeft naemlyk eerst uitgestrooid, dat hy 't uit een Fransch Tooneelstuk had overgenomen; doch hier omtrent had een misverstand plaets, en dit bemerkt zynde is dat gerucht vervallen. Dit uitstrooisel is naeuwlyks gesleeten, of men komt met ene scherper beschuldiging vóor den dag. Men wil dat hy zynen Vriend *van Steenwyk* verraden, de schoonheden van deszelfs *Beon* heimelyk gestoolen, en als eigen vinding in zyn *Amosis* openlyk uitgegeven heeft: en men grond die beschuldiging op het zeggen van den Heer *van Steenwyk* zelven, op de woorden, die we uit het voorbericht voor *Beon* in 't voorige artykel medegedeeld hebben. Hier tegen verdedigt de Heer *Nomsz* zich ernstig in dit Stukje. Hy ontkent niet *Beon* gelezen te hebben aen 't huis van zynen Vriend, maer betuigt tevens dat een aental van Kunstvrienden zyn *Amosis* reeds in 't jaer 1762 ten zynen huize gelezen hebben; en houd zich verzekerd dat *van Steenwyk* zich zal kunnen erinneren, dat hy, op 't lezen van *Beon*, al tegen hem gezegd heeft, „ in myn onderwerp is iets dat naar het uwe zweemt ". Voorts tracht hy te doen zien, dat men op het boven aengehaelde gezegde van zynen Vriend zodanig ene beschuldiging niet kan gronden; en dat hy reden heeft om vast te stellen, dat de Heer *van Steenwyk* niets van die natuur bedoelt. Uit hoofde van de overeenkomst der twee Stukken, zegt hy, moest hy het zyne *nu* of *nooit* uitgeven, „ dewyl de domme hoop hem, by latere uitgave, billyk voor zynen Copieist zou hebben gehouden ". De overeenkomst noghtans, zo als de Heer *Nomsz* verder doet opmerken, is zeer gering; de twee Tooneelstukken zyn in onderwerp en zedeleer onderscheiden, en komen slechts in enige trekken overeen: hoedanig ene overeenkomst onvermydelyk is. „ Want de onderwerpen, *gelyk hy zegt*, zyn geheel uitgeput; 'er zyn geen Treurspellen meer te maken, zonder dat men in het eene of andere Tooneelstuk valt, dewyl 'er geene Caracters of onderhandelingen meer zyn, die niet reeds geschikt en ten Tooneele gevoerd zyn ". Deze zyne verdeediging versterkt hy eindelyk, door te toonen, dat men ene uitschryving van zyne zyde niet wel mogelyk kan onderstellen, of men moest hem voor een zot houden.

den. Hy schryft om roem te behalen, en deze is onmogelyk langs dien weg te verkrygen; men kan niet denken dat hy zo onverstandig is van dit niet te zien: te minder, „ daar 't by wederzydsche Kunstvrienden bekend is, dat noch hy van *Steenwyk*, noch *Steenwyk* van hem noodig heeft te steelen; als wetende dat zy alle twee, ieder afzonderlyk, dingen gedaan hebben, die uit geene kruipende geesten of doffe vernuften kunnen voortkomen ".

't Is te hoopen dat de Liefhebbers der Tooneelkunde deze Verdeediging zullen goedkeuren; op dat men des Autheurs lust, „om de Stad eer, en de Godshuizen voordeel aan te doen", niet uitblusse. Doch wat hier van ook moge gebeuren, men heeft van hem, volgens zyne betuiging, *nooit weder één eenige letter ter zyner verdeedinge te wachten.*

De Scheepsbestierder, of proef van beschouwinge en beoefeninge, aengaende de bewegingen van het Vaertuig en Krygswendingen ter Zee. Vertaelt uit het Fransch van den Heer BOURDE DE VILLEHUET, *Bevelhebber van de Schepen der Fransche Indische Maetschappye. Met koperen platen. Te Dordrecht by* A. Blussé 1768. *behalven het Voorwerk* 469 *bladzyden in groot Octavo.*

HEt *Koninglyk Genootschap der Wetenschappen te Parys* heeft, dit Werk onderzogt hebbende, een zo volledig uittrekzel van dit Geschrift gegeven, dat wy, om den Lezer deszelfs inhoud onder 't oog te brengen, niet beter konnen doen, dan hem het hoofdzaeklyke van dat uittrekzel, zo als 't agter de Voorreden geplaetst is, mede te deelen.

Voor af gaet een algemeen bericht van de zeldzaemheid der Schriften over de Scheepsbestiering, en bekwaemheid van den Heer BOURDE, zo door beschouwing als beoefening, om dit onderwerp regtmatig te behandelen; en hier op vangt de ontvouwing van dit Werk aldus aen.

„ Na de eerste kundigheden van de aanstootinge der vloeistoffen, en de beweginge der gedrukte ligchamen, op eene eenvouwdige en gegronde manier voorgestelt te hebben, onderzoekt de Heer BOURDE op welk eene wys de drukking van den windt op de zeilen geschiedt, en welke de richting, en de ware en schynbare snelheit van het Schip, ten opzichte van den windt, zy. Hy betoogt dat de snelheden van het Schip, gelyk zyn aan de hoekmaten van de invallinge des windts op het zeil, zo lang het zeil op dezelfde wys, ten opzichte van de

de kiele, gereddert blyft; en dat, om zich te rasser van eene plaats of van eene gegevene linie te verwyderen, de raeklyn der schynbare invallinge moet zyn het dubbel der raeklyne van den hoek, dien de koers met het zeil maekt; terwyl men den hoek, gevormt door den koers en de streek, langs welke het voorwerp, waer van men zich moet verwyderen, van ons af is, aen den waren invallenden hoek gelyk maekt. By deze gelegenheit brengt hy de Tafel van den Heer *Bouguer* by, om met te grooter snelheit te leeren voortspoeden: maer hy merkt aen dat zulks zelden meer dan in een derde gedeelte dier gevallen plaets kan hebben; dewyl, in de overigen, de zeilen zich onderling te zeer zouden bedekken. Dus moeten de allernuttigste beschouwingen aen de ervarenheit onderworpen wezen, wanneer men derzelver uitgestrektheit en toepassing bepalen wil ".

„ De Heer BOURDE onderzoekt vervolgens de werking der masten en zeilen, die op het Voorschip zyn, als het blindt, de fokken, op den voormast gehyst en de stagzeilen, die by den windt zeer voordeelig zyn, en het Schip in goede bestuiringe houden, voornamelyk, als het af houden wat moeielyk is. De ervarenheit doet zien dat zy nog veel nutter zyn, dan de beschouwingen schynen aan te toonen. Alle de andere zeilen worden, op gelyke wys, in hunne gebruiken en eigenschappen, onderzocht ".

„ Het Roer is vervolgens het voorwerp van de overwegingen des Schryvers. Hy doet, door eenvouwige doch zeer natuurlyke redenen, zien, dat de hoek van 47 graden of daer omtrent, in de beoeffeninge, het allervoordeeligste is om het Schip te doen wenden, en niet die van 55 graden, waer van men, zulk eenen langen tydt, in alle de meetkundige werken, gesproken heeft; maer, volgens het gewone maeksel, kan men de roer-pen naeuwlyks 30 graden omdraeien. Verders toont de Heer BOURDE aen, dat men, in de beoefening, zich zo min als mogelyk is van het Roer moet bedienen ".

„ Het Tweede Deel van dit Werk bevat de toepassing van de Beschouwinge op de Beoeffening, benevens de betoging van de omwendingen (*evolutions*) van het Vaertuig; een stuk dat voor den Zeemann het luisterrykste is. Een bedreven Zeebevelhebber dient meester te zyn van zyn Schip, en van de elementen die het omringen, om dezelve tot zyn oogmerk te doen dienen: derhalve behoort hy de kracht en de uitwerkingen daer van wel te kennen. De eerste Voorstellen, die zich ter oplossinge aenbieden, betreffen de manier

om zich zeilrêe te maken, wanneer men den windt op den boeg heeft, en 'er geen ſtroom gaet; zich te vervaerdigen om tegens ſtroom op te zeilen; zich zeilrêe te maken, door eenen ſpring toe te ſtellen; het Schip voor of tegen den windt te wenden; op den windt te brasſen, of de zeilen zodanig tegen malkander te ſtellen, dat het Schip opgehouden wordt; eenen byligger te maken, of met een enkel zeil by den windt te houden, waer toe men niet overgaet, ten zy men door tegenwinden daer toe wordt gedwongen. Alle deze dingen zyn misſlagen onderworpen. De Heer BOURDE onderzoekt dezelven afzonderlyk, en toont ons de leerwyzen, die de minſte zwarigheden bevatten ".

„ Vervolgens gaet hy over tot de manier om jagt op een Schip te maken, en het langs den kortſten weg in te halen. Verſcheidene Meetkundigen hebben over de ſtreeken der Najaginge, en de verſchillende wyze om een Schip in te zeilen, gehandelt. De Heer BOURDE ſtelt voor het jagende Schip, wanneer het aen ly is, zyn boordt te doen wenden, telkens als het andere zich in eene loodrechte linie van deszelfs koers bevindt; maer wanneer het de loef heeft, behoort het ſtandvastig het vlugtende Schip te vervolgen, op dezelfde ſtreek, waer op het de najaging begonnen heeft. Dit is het beste middel, om malkander, in het punt der ſnydinge van beider koerſen te ontmoeten ".

„ Op de Najaging volgt de Aenklamping: ook komen de noodige verrichtingen, om te enteren of de entering te vermyden, hier op te voorſchyn. De Heer BOURDE handelt vervolgens van de Ankergronden, het ankeren in ſchoon weder, wanneer het Schip by den windt zeilt; het ankeren als men voor den windt heeft; het ankeren in onſtuimig weder; het ankeren met ſpringen, om het Schip zeer ſchielyk met eene zyde te doen wenden naer eene plaets, of naer een Schip dat men aenvallen wil. Alle deze werkingen zyn eerst beſchreven, daer na betoogt, en beſloten door ſcherpzinnige aenmerkingen, en byzonderheden, die ons zeer nuttig toeſchynen ".

„ Het Derde Deel van dit Werk, bevat verſcheidene Waarneemingen voor de Schepen, derzelver verſchillende deelen, derzelver t'ſamenſtelling, derzelver inwendige beſtiering, derzelver toetakeling, derzelver lading, den dienst ter Zee, de noodige oeffeningen tot de Scheepsbeſtieringe, de voorbereidingen tot het gevecht, het getal van het ſcheepsvolk, deszelfs verrichtingen, en meer andere onderwerpen, die voor de Zeevaert zeer gewigtig zyn. Men heeft byna niets over

over deze zaken geschreven, niet tegenstaende het belang dat men had om zulke beoeffeningen, die men niet dan door eene dikwils te laet verkregene ervarenheit, en zelden voorkomende omstandigheden, leeren kan, naer te vorsschen, te doorgronden en te volmaken. Hoe vele onvoorziene zaken zoude men uit de boeken geleert hebben, indien de Zeebevelhebbers ons hunne wetenschappen in deze kunste hadden medegedeeld, gelyk de Heer BOURDE heeft gedaen!"

„Eene der zaken, waer op de Heer BOURDE meest aendringt, is de manier om, op het juiste zeilpunt, het krachtpunt der zeilen, wel te plaetsen. Het juiste zeilpunt is dat punt, alwaer eene loodrechte linie, opgerecht op het zwaertepunt van de oppervlakte der uitwateringe, de richtlyn van de drukkinge des waters op den voorsteven, in den rechten koers, doorsnydt. Dit punt der doorsnydinge heeft in de schuinsche koersen geene plaets: ook is 'er, in dat geval, geen volmaekt mastgestel, naerdien 'er geen Schip, dat niet afdryft noch overhelt, gevonden wordt. Maer het is ten minste zeer voordeelig het krachtpunt der zeilen te plaetsen op de hoogte, alwaer eene waterpasse oppervlakte, in de middenlyn van het Schip, doorgesneden wordt, door de twee lynen, waer van wy gesproken hebben, in overweging nemende de schuinsche koersen, die men het meeste noodig heeft: en dit strekt klaerblykelyk om het mastgestel te verkorten, gelyk de Heer *Bouguer*, op verscheidene plaetsen zyner Werken, aentoont".

„Het Vierde en laetste Deel van den *Scheepsbestierder* vervat eene proef op de Krygswendingen ter Zee, verzelt van eenige platen, die de voornaemste dezer wendingen aentoonen. Men vindt daer de verdeeling der Oorlogsvloten, de Orden der Geleidingen, van den Optogt, het Gevecht, den Aftogt, de manier om de Slagorde te schikken; of dezelve te veranderen, van de eene Orde tot de andere over te gaen, 't zy dat de windt verandert, 't zy dat de toestandt der vyanden zulks vereischt; de Oorlogsvloot in hare Orden te behouden, zonder te veranderen; het gevecht te vermyden, of den vyandt daer toe te dwingen; zich om de vyanden te verdubbelen, en door dezelven heen te zeilen". De Opstellers van dit Uittrekzel merken ten slot nog aen, dat dit laetste gedeelte van dezen *Scheepsbestierder*, schoon het onderwerp der Krygswendingen ook door anderen behandeld zy, vele byzonderheden behelst, die men by anderen niet ontmoet, zo dat het ook ten dezen opzichte zyne nuttigheid hebbe.

Wy twyfelen niet of dit Werk, het welk met de goedkeuring van dat voortreffelyk Genootschap verwaerdigd is, zal ook met genoegen van onze Nederlanders doorbladerd worden; niet alleen van hun die ter Zee varen, maer ook van de zulken, die zich vermaken in 't beoefenen of bespiegelen der Scheepsbouwkunde en Zeevaert, welker invloed op het welzyn van ons Vaderland over bekend is.

Uitmuntende Verhaalen van Merkwaardige Gebeurtenissen, voorgesteld door den Heere MARMONTEL. *En volmaakt door den Schryver van den Berlynschen Wysgeer. Vercierd met Konstplaaten. IIIde Deel. Te Amsterdam, by* S. v. Esveldt 1768. *in Octavo* 353 *bladzyden.*

Dit derde en laetste Deel behelst, ten slot van dit vermaeklyk en leerzaem Geschrift, een tiental van Verhalen, die op gelyken trant als de voorigen opgesteld zyn, om de denkbeelden van Eer en Deugd op ene gevallige wyze in te boezemen, en de regels van een verstandig gedrag al spelende te leeren; waer in de Heer *Marmontel* op ene uitmuntende wyze slaegt. Hy ontvouwt ons hier, al vertellende, ene menigte van leerzame characters, terwyl hy ons doet opmerken, hoe geringe zaken de beweegraderen van zeer aenmerkelyke gebeurtenissen konnen zyn; van hoe veel belang het is, de kinderen niet geheel onkundig te laten, in de kennis dier dingen, welker onkunde een nadeeligen invloed op hun gedrag kan hebben, en hoe gevaerlyk het zy hun ydele hersenschimmen in te prenten. Hy brengt ons in deze verhalen onder 't oog, de schadelyke gevolgen van een ongebonden leven, het hatelyke van ene onverstandige eigenliefde, het verachtelyke van ene verwaende geestgesteltenis, en het tegenovergestelde van de boven alles beminnelyke Deugd; die zelfs in tegenspoed zegenpraelt, en het hart van een wreeden Dwingeland kan overwinnen; en leidt ons intusschen ook op ter overweginge, hoe we 't niet zelden meer aen een t'zamenloop van gelukkige omstandigheden, dan aen ons eigen beleid hebben toe te schryven, dat we niet tot deze of gene ongeregeldheden overgeslagen zyn; en hoe dit ons moet wederhouden van over onzen evennaesten, in zodanige omstandigheden, ten strengste te oordeelen. Hier benevens toont hy de Jeugd nog wel byzonder, met opzicht tot het Huwelyk, dat men in de Liefde zelve redelyk en op goede gronden te werk moet gaen, zo men alle twyfelmoedig-

heid,

heid, onrust en jaloezy wil vermyden, om waerlyk vergenoegd en gelukkig in den Huwelyken Staet te leven: en dat 'er, om dit heil te genieten, niet zo zeer ene driftige of luchtige, als wel ene bezadigde liefde, (die 't hart streelt, maer vry van ongerustheid en vervoering is,) en vooral ene deugdzame gemoedsgesteltenis vereischt wordt. — Dit laetste schetst hy ons, in 't voorstellen der gevallen van *Alcidonis* zo levendig af, dat we niet wel konnen nalaten, ten besluite van dit ons bericht, hier op nog een weinig staen te blyven.

Alcidonis, een Zoon van een der eerlykste en rykste burgeren van *Megare*, word door zynen Vader na *Athene* gezonden, om zich aldaer te oefenen. By zekere gelegenheid ontvangt hy hatelyke indrukzels van 't Vrouwlyk Geslacht te *Athene*, en besluit zich voor haer te wachten. Doch in den slaep verschynt hem ene Galante Tovergodin, die hem inboezemt een middelweg te houden, tusschen een al te groot vertrouwen op, en ene gehele verachting van alle Vrouwen. Zy raed hem met verstand te beminnen; en begiftigt hem met vier Flesfen, gevuld met onderscheiden vogten van verschillende kragt. Het gebruik der eerste of purpere flesse strekt om ene vuurige liefde te verwekken; dat der tweede, die met Rozenkleuren Elixer gevuld was, om iemand luchtig en alleen uit vermaek te doen beminnen; dat der derde, welke een blauw vogt in zich vervattede, om hem de liefde zonder ongerustheid of vervoering te laten smaken; en dat der laetste, zynde een witte Fles, dient, om hem weder tot zynen natuurlyken staet te brengen. *Alcidonis* ondervind, op het drinken der eerste, de uitwerking van 't vogt, en vind zich, de vervoering zyner driften erkennende, eerlang genoodzaekt zyne toevlucht tot de laetste vles te nemen: hy neemt vervolgens ene proeve van de tweede, doch moet wel dra, verdrietig wordende over alle zyne hersenschimmen, de vierde vles tot den bodem ledig drinken, om zich volkomen te herstellen; dus blyft hem alleen de derde overig, om 'er een goed gebruik van te maken.

In die omstandigheden sterft zyn Leermeester *Aristes*, welke ene jonge, zeer eerlyke, schoone en tegelyk verstandige Weduw, met name *Thelesia* nalaet; *Alcidonis* oordeelt haer ene vaste en tedere aenklevinge waerdig, en acht het nu tyd te zyn, om zig van de tot nog ongerepte vles te bedienen. Dit doende gevoelt hy terstond ene zoete en levendige warmte; ene strelende aendoening der wellust, het voorgevoel der gelukzaligheid. Hy bied eerlang *Thelesia* zyne trouw aen, doch

doch deze weigert dezelve aen te nemen, schoon ze niet ongevoelig zy voor zyne bewyzen van liefde en achting; en zyne aenhoudende pogingen om haer te bewegen, blyven vruchtloos. Na verloop van enigen tyd ontdekt *Alcidonis*, uit een onderschepten brief, dat de Vader van *Thelesia* te *Argos* in flavernye is, en zy, geen gelds genoeg bezittende om hem te lossen, zich zelve ter slavernye aenbied, om zyne Vryheid te erlangen; terwyl ze te kennen geeft, dat ze, hoe wel de gelegenheid hebbende, om Mannen te verleiden, die belang in haer zouden nemen, tot dat uiterste niet kan overgaen; om dat de slaverny haer zo schandelyk niet is als de ondeugd. —— *Alcidonis* dit verstaen hebbende besluit terstond, om na *Argos* te gaen; betaelt, daer gekomen zynde, het rantzoen des Gryzaerds, en voorziet hem van 't noodige om na *Athenen* te vertrekken.

„ Gy zult, (dus vervolgt de Heer *Marmontel* zyn verhaal,) zeide hy, hem vaar wel zeggende, *Thelesia* weder zien. Gy zyt aan haare liefde en deugd uwe vryheid verschuldigd. Het hangd maar van haar af gelukkig te zyn, en u gelukkig te maaken; maar zo de dienst, die ik u thans doe, u aangenaam is, zo beloof my uwe Dochter te zullen aanzetten om haare geboorte verburgen te houden, zo wel als uwe rampen, voor het oog van hem, die haar ten Huwelyk verzoekt. Ik ken hem; hy heeft eerbied voor haar, en zou zig bedroeven, haar schaamrood te zien worden. Indien uw weldoender ooit voor uw gezicht verschynd, zo houd de dankbaarheid in uwen boezem verburgen. Hy wil alleen by u bekend zyn. Hoe! antwoorde de ontroerde Gryzaard, myne Dogter zal nooit de hand kennen, die myne Ketenen verbroken heeft? Neen, zeide *Alcidonis*; leg nooit dien verootmoetigenden last op de schouderen van *Thelesia*. Daar zyn plichten die vernederend voor het gemoed vallen. Ik bezweer u, de edelheid en vryheid van haar Ziel niet te benadeelen. De Gryzaard beloofde dit alles aan zynen Verlosser ".

„ Hy te *Athene* zyne Dogter komende omhelzen, zo bezweek zy in zyne armen. O! myn Vader, zeide zy; wat Godheid heeft u, op myne traanen, my weder geschonken. Heeft de gierigheid van uwen Meester zich eindelyk laaten verbidden? Ja, myne Dogter, antwoorde de Gryzaard. Ik weet dat ik aan uwe liefde en deugd myne vryheid verschuldigd ben, zelfs het leven, en het onverhoopte geluk van in uwe armen te komen sterven ".

„ *Alcidonis* wedergekeerd zynde, begon *Thelesia* op nieuw aan te zetten en te bezweren, by alles wat de liefde het te-

derste

derste bezit, om hem tot Gemaal aan te neemen. De Gryzaard had niet nagelaten haar aan te zetten, om de nederigheid van haaren eersten staat verborgen te houden. Neen, had zy hem moedig geantwoord, het is minder vernederend dit te bekennen, als te verzwygen: die belang heeft om my te kennen, zal uit mynen mond verstaan, wie ik ben ".

„ Gy begeerd dan, zeide zy tegen *Alcidonis*, dat ik myn gemoed voor u zal open leggen. Zo lange ik ongelukkig ben geweest, heb ik myne droefheid in myn herte beslooten gehouden, maar gy verdiend deel in myne vreugde te neemen. Weet dat myn noodlot my in de dienstbaarheid heeft doen geb ooren worden. Men had 'er my uit verlost, maar myn Vader bleef 'er nog in zuchten. Eene weldoende Godheid heeft hem my weder geschonken: Hy is vry en bevind zig hier, gy zult hem zien. Nogtans is de smet van onze dienstbaarheid onuitwisbaar: U bekend te maaken wie wy zyn, is zo veel als u te verklaren, dat zo wel uwe eer, als myne erkentenisse, my nimmer zullen toelaten na u te luisteren ".

„ Gy hoond my *Thelesia*, zeide *Alcidonis*, vervuld van droefheid en liefde. Meend gy dat ik minder Wysgeerte, minder edelmoedigheid bezit, als eertyds *Aristes*? Hebt gy het ongeluk van uwe geboorte voor hem verburgen gehouden? Neen, zeekerlyk niet. Heeft hy de onrechtvaardigheid van de fortuin en het gemeen gevoelen niet grootmoedig veracht? Ben ik zyn leerling niet, wiens grondbeginzelen diep in myn gemoed staan geprent? Kan het schandelyk zyn deszelfs voorbeeld na te volgen, of meend gy dat ik geen deugd genoeg daar toe bezit? Het is niet de deugd antwoorde zy met een grimlachje, maar het is de voorzichtigheid, welke u ontbreekt. *Aristes* heeft tyd gehad om zig zelven te beproeven: Gy zyt niet, gelyk hy, in eenen ouderdom, wanneer men voor zig zelven kan verantwoorden, en ik wil u voor het naberouw beveiligen ".

„ *Alcidonis*, over deeze onoverwinbaare standvastigheid van *Thelesia* radeloos wordende, wierp zig voor haare voeten neder, biddende medelyden met hem te hebben. Op dit oogenblik kwam de Gryzaard, die hy uit de slaverny verlost had, te voorschyn. Ach! waarde Dogter, riep hy ontsteld zynde uit, wat zie ik? dit is hy.... dog op dit oogenblik zig het verbod van *Alcidonis* te binnen brengende, zweeg hy schielyk stil, houdende zyn gezicht op zynen Verlosser gevestigd, terwyl hy eenige traanen, die hy niet konde wederhouden over zyne wangen rolden. Hoe Vader! zeide *Thelesia*, verbaast staande; gy kend *Alcidonis*. Hy is het, zegt gy! Vervolg! Wat heeft hy gedaan? Waar hebt gy hem leeren kennen? *Alcidonis*, gy houd uwe oogen na de Aarde geslagen! Gy bloost! Myn Vader ziet u met ontroering

aan!

een! Ach! ik verstaa u beiden. Hy heeft u los gekogt; aan hem ben ik de bezitting van myn Vader verschuldigd ".

„ Is dit, zeide *Alcidonis*, den Gryzaard, die zig voor myne voeten had nedergeworpen, omhelzende; is dit 't geen gy my beloofd hebt? Vergeef het my, zeide de Gryzaard: myn hert was van verbaastheid overstelpt, en myne Dogter heeft ontdekt wat 'er in myn gemoed omging; dit is buiten myn schuld. Wel aan dan, zeide *Alcidonis*, dewyl *Thelesia* alles weet, zo verplicht die wreede Dogter van my niet tot de uiterste wanhoop te doen vervallen. Het is de bezitting van haar hand en herte die ik eische, tot loon voor het goed dat ik haar heb bezorgd en weder doen geeven ".

„ De Gryzaard daar door in zyn gemoed geraakt zynde, verweet zyne Dogter met ernst, eene ondankbaarheid, waar aan zy geenzints schuldig was, en vattende haare beevende hand, lag hy dezelve in die van zynen Verlosser. Deeze schoone hand, die gy my weigerde, zeide de verliefde *Alcidonis*, dezelve met tederheid kussende, ben ik aan uwen Vader verschuldigd. Weest getroost, antwoorde *Thelesia*, met een Vriendelyk glimlachje; gy zyt hem myne hand alleen maar verschuldigd; want myn hert heeft zig zelf geheel aan u overgegeeven ".

„ *Alcidonis*, uitgelaten zynde van vreugde, besteede het overige van den dag, in zig tot zyn vertrek na *Megare* gereed te maken. Des nachts voor zyn vertrek, leggende in een zoeten slaap, zo verscheen hem de Tovergodinne andermaal in den droom, zeggende; *Alcidonis*, bemin zonder ongerustheid; bezit zonder wansmaak; begeer om te genieten; maak jaloersen zonder het zelf te worden. Het is geen raad die ik u geef; maar het is uw noodlot dat ik u bekend maak. Gy hebt uit de Bron der volmaakte aardsche gelukzaligheid gedronken. Ik schenk aan anderen, met eene milde hand, de flesfen met Purpere en Roze-kleurde Elixer, maar de Blaauwe Fles alleen aan myne gunstelingen ".

„ Dit verdichtzel toond aan, dat de liefde en deugd ons alleen een gelukkig Huwelyk kan doen beleeven ".

NB. Indien wy ons werk, in 't byzonder, maakten op de Vertalingen te critizeeren, zo zouden veelen op de proef te ligt bevonden worden. — Die lust heeft, vergelyke deeze Vertaling met eenigen deezer Verhalen, in 't Oefenschool by *P. Meijer*.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Praktikale Verhandeling van de Christelyke Volmaaktheid. Door WILLIAM LAW, A. M. *Naar den vierden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Amsteldam by de* Erven van F. Houttuyn 1767. *behalven het voorwerk en den bladwyzer 552 bladzyden in octavo.*

HEt groote onderwerp van dit Geschrift is de Christelyke Volmaaktheid, bestaande *in eene waare betragting van alle de noodige pligten van den Godsdienst.* Deze tracht onze Autheur onderscheidenlyk te ontvouwen, met oogmerk om zyn Evennaesten tot zodanigen wandel aen te moedigen; en een ieder te doen opmerken, dat het niet genoeg is, in een laager trap, gelyk men spreekt, Godvruchtig te zyn, maer steeds moet poogen, om, middelende Gods genadewerking, tot een hooger trap van Heiligheid op te klimmen, en steeds nog volmaekter te worden.

Met dit oogwit stelt hy, na ene voorafgaende Inleiding, waer in hy toont niets te leeren, waer toe niet alle menschen in alle standen verplicht zyn, in de eerste plaetse voor, dat het enige einde van den Christelyken Godsdienst is, ons van de elenden en ongeregeldheden van dezen tegenwoordigen staet te verlossen, en te verheffen tot het zalig deelgenootschap der Godlyke natuure. Verder doet hy zien, dat die Godsdienst van ons vereischt ene geheele verandering van onze natuur, een nieuw leven geheel aen Gode toegeheiligd; ene Verlochening van de waereld en alle waereldgezindheid, en een staet van Zelfsverlochening. Hier aen hecht hy ene ontvouwing van de Noodzaeklykheid der Godlyke Genade, met aantooninge, tot welke ene reinheid des harten en heiligheid des levens ons dezelve roept, en hoe zeer ze ons daar toe verplicht. Dit afgehandeld hebbende gaet hy over, om te bewyzen, dat de Christenen tot een aenhoudend bidden en Godsdienstige ingetoogenheid geroepen, en verplicht zyn het voorbeeldlyk leven van Jesus Christus na te volgen. En eindelyk wordt dit Werkje besloten met een ernstige vermaning tot de Christelyke Volmaektheid. — De Heer *Law* stelt zyne denkbeelden met zeer veel ernst en levendigheid voor, en dringt het na-

jagen der Volmaektheid ten krachtigsten aen: en schoon men zyne Zedeleer hier en daer al te streng mogte oordeelen, zal men echter, zo men de Godsvrucht ter harte neemt, dit zyn Geschrift over 't geheel met genoegen doorbladeren. Zie hier, tot eene proeve, zyne wederlegging van hun, die zich gerust stellen met een zogenaemden lagen trap van Heiligheid, in dit leven; uit hoofde van het denkbeeld der verscheidene trappen van heerlykheid, in het toekomende leven; 't welk onze Autheur op deze wyze tegengaet:

„ Mogelyk dat men my tegenwerpt, dat de verscheidene trappen van heerlykheid in het toekomende leven klaar vooronderstellen, dat de Godvrugtige, en zulke, die behagelyk in Gods oogen zyn, evenwel veel verschillen in de maat en trap van Godvrugtigheid in dit leven. Dog dit sta ik volkomen toe, maar dit is geen bewys, dat alle menschen niet even zeer tot dezelfde Godvrugtigheid, en dezelfde Volmaaktheid geroepen worden. Misschien kan het van de allerbeste, die immer hier geleeft hebben, niet gezegt worden, dat zy hunnen pligt zo volmaakt in allerlei gevallen en omstandigheden waargenomen hebben, als zy wel zouden hebben konnen doen. Gelyk het nu niet met de Goddelyke barmhertigheid strydt dezulke tot de Gelukzaligheid aan te nemen, die in allerlei opzigten zo volmaakt niet geweest zyn, als zy wel hadden konnen wezen, niettegenstaande hy hun zulk een voorschrift van Volmaaktheid gegeven heeft; zo strydt het insgelyks niet met de Goddelyke barmhartigheid zulke aan te nemen tot onderscheide trappen van Gelukzaligheid, na mate van hun verscheide gedrag, schoon hy alle ééne algemeene wet en regel van Volmaaktheid gegeven heeft."

„ Verleende God geene vergiffenis op onze ontrouwigheden en zwakheden, zo hadden de beste onder ons geene belooning te verwagten. Hier uit blykt dan klaar, dat het vergeven van ontrouwigheden en zwakheden aan de beste zelfs niet bewyst, dat de beste tot geene andere Volmaaktheid geroepen worden, als daar zy toe gekomen zyn. Ook is het geen bewys dat God hen niet tot eene naauwe Godsvrugt roept, om dat hy hen in barmhertigheid wil aannemen, alschoon zy hier en daar in de Godvrugtigheid te kort komen. Immers in het minste niet. Zo is het ook geen bewys, als men zegt, dat alle menschen niet tot denzelfden staat van Godvrugtigheid of Volmaaktheid geroepen zyn, om dat zy tot eene verscheide trap van belooning in het toe-

toekomende leven aangenomen worden; want het sluit even zo weinig te zeggen: God beloont breukvallige en onvolmaakte menschen, daarom worden zy tot geen hooger Volmaaktheid geroepen; als te zeggen, om dat God verscheide trappen van Godvrugtigheid beloont, zo zyn daarom alle menschen niet tot één en dezelfde Godvrugtigheid geroepen. Want nadien God niemand beloonen kan, die niet eenige Gebreken heeft, zo maakt het verschil van hunne Gebreken eigentlyk hun tot onderwerpen van verschillige ontferming en belooning, schoon de regelmaat, daar zy gebrekkelyk in geweest zyn, allen even gemeen is."

„ Het blykt dan hier uit klaar, dat de verschillige trappen van heerlykheid in het toekomende leven geen meer bewys zyn, dat God eenige tot een verschilligen en lager staat van Godvrugtigheid meer dan andere zou roepen, als de vergiffenis van verscheide Zondaren tot een bewys zou dienen, dat hy hun vryheid tot dat slag van zonden gaf, en van den mensch niet eistte die te vermyden en na te laten. Want het is even zo goed een bewys, te zeggen: God vergeeft deze en gene Zondaars hunne zonden, daarom eist hy van hun niet die zonden te vermyden; als te zeggen, God beloont verscheide trappen van Godvrugtigheid, daarom roept hy elk niet tot hooger trap van Godvrugtigheid. Zo dat de verschillige trappen van heerlykheid in de toekomende Wereld geene tegenwerping altoos zyn tegen deze Leere, dat alle Christenen niet geroepen zouden zyn, tot één en dezelfde Godvrugtigheid en Volmaaktheid des harten.

„ Men zou hier evenwel nog tegen konnen inwerpen, dat alhoewel Gods Wet alle menschen tot denzelfden staat van Volmaaktheid roept, dit evenwel, indien 'er verschillige trappen van heerlykheid aan verscheide trappen van Godsvrugt gegeven worden, toont, dat de menschen behouden en zalig konnen worden, zonder dat zy na die Volmaaktheid streven, waar toe zy geroepen zyn.

„ Hier op kan men antwoorden, dat dit een valsch besluit is: want schoon het waar zyn kan, dat menschen toegelaten zullen worden tot de Gelukzaligheid, en de verscheide trappen van Gelukzaligheid, hoewel zy die volkomen Volmaaktheid niet verkregen hebben, daar zy toe geroepen zyn; zo volgt hier evenwel geenszins uit, dat iemand behouden zal worden, welke die Volmaaktheid niet heeft zoeken te verkrygen. Want daar is gewisselyk een zeer groot verschil tusschen te kort komen aan die Volmaaktheid, na dat wy ons uiterste best daar toe gedaan

hebben; en 'er niet toe te geraken, om dat men de vereiste pogingen daar toe niet aangewend heeft. De eerste kan iemand tot een hoogen trap van belooning in den hemel opvoeren, de laatste hem 'er buiten sluiten, en met dien onnutten dienstknegt werpen in de uiterste duisternis.

„ Daar blyft dan geen grond altoos voor eenig mensch om zig te vergenoegen met een lager trap van Godvrugtigheid, als genoegzaam voor hem om in den hemel te geraken, schoon hy den hoogeren trap van Gelukzaligheid niet verkreeg. Want bedenk maar, gy hoort dat 'er verscheidene trappen van heerlykheid zyn, dat zy evenredig zyn met de verscheidene standen van Godsvrugt in dit leven; gy wilt u dan wel laten vergenoegen met een lager trap van Godsvrugt, ja met den laagsten rang in den Hemel te vrede zyn; gy wilt maar alleen zo veel godsdienstigheid bezitten, als u kan behouden. Maar denk dog, hoe ydel en dwaas gy redekavelt, want hoewel God verschillige belooningen geeft, zo staat het in niemands magt die zig zelven aan te matigen. Het komt niemand toe te zeggen: ik zal zo veele Godsdienstigheid maar zoeken te verkrygen, en dan daar zulk eene belooning voor trekken. God ziet op de verschillige vermogens en zwakheden in de menschen, die zyne goedheid bewegen konnen om genadig te handelen, na hunne verschillige vordering in de heiligmaking. Ik sta u toe, dat 'er een lager trap van Godsvrugt wezen kan, die voor God in eenigen zeer welbehagelyk zyn kan. Maar denk tevens, dat schoon 'er zulk een staat van Godsvrugts plaats kan hebben, die behagelyk in de oogen Gods zyn kan; dat evenwel die van ons niet mag *verkoren worden*; zy houd straks op zodanig te wezen, als *gy ze voor u verkiest.*

„ God kan zig genadig tonen omtrent een lager trap van Godsvrugt, uit hoofde van eenige deerniswaardige omstandigheden, die dezen verzellen; maar zo ras als gy zulk een trap van Godsvrugt voor u zelven verkiest, houd de reden van ontferming en medelyden op, en ze verandert van een lager trap van Godsvrugt in een hoogen trap van Ongodsdienstigheid.

„ Zo dat hoewel 'er minder Vorderingen in de Godzaligheid gevonden worden, die evenwel eenige voor God niet mishagelyk maken, dit nogthans geen reden altoos is om zig te vergenoegen, of gerust te wezen in zulk een staat is; om dat zy niet meer zodanig een staat is, maar van eene geheel andere natuur, doordien men die zelfs gaat verkiezen en daar in berust.

„ Uit al het gezegde blykt dan klaar, dat alhoewel God verschillige trappen van Godsvrugt zal aannemen, en die met verschillende trappen van heerlykheid beloonen in het andere leven; alle Christenen des niet te min tot éëne en dezelfde Volmaaktheid geroepen, en gelykelyk verpligt zyn, om daar na te streven".

Hollandsch Rechtsgeleert Woordenboek. Getrokken uit de Werken en toegezonden Geschriften van vermaarde en kundige Rechtsgeleerde Mannen, van deeze, en voorgaande Eeuwen. Volgens het Alphabeth, van A—Z. In een compleete order te zamen gesteld, door een Genootschap van Rechtsgeleerden. En uitgegeven onder de Directie, en het opzicht van Mr. F. L. KERSTEMAN, *Professor honorair, en Practizerend Advocaat. Te Amsterdam, by* S. v. Esveld 1768. *In Folio, Eerste afgave, behelzende, behalven ene korte Voorreden; A—C. en een gedeelte van D.* 112 *bladzyden.*

Dat het doorbladeren van Woordenboeken, het zy ze algemeen zyn, of ene zekere studie in 't byzonder betreffen, iemand niet regt verstandig maekt, is ene algemene en tevens gegronde aenmerking; voor zo verre ze iemand geen geregeld onderwys verlenen, maer slechts deze en gene byzondere stukken, zonder zamenhang met de verder daer toe behoorende, ontvouwen. Dan dit neemt niet weg, dat ze echter van ene wezenlyke nuttigheid zyn, zo voor geoefende Persoonen, ter gereeder herinneringe van zommige byzonderheden; als voor anderen van gene of minder oefening, die zich geen onderscheiden zamenstel van zekere Wetenschappen eigen gemaekt hebben; en nochtans, by voorkomende gelegenheden, enige onderrichting begeren, omtrent zodanige zaken, als hun in die omstandigheden te passe komen. Dit kan, gelyk een ieder ligtlyk bemerkt, van een wezenlyk nut zyn in alle Studien; waerom ook wel uitgewerkte Woordenboeken, zo van ervarenen als van onervarenen, gemeenlyk hoog geschat worden. Maer is er ene Studie, met betrekkinge tot welke zodanig een Geschrift byzonder nuttig genaemd mag worden, 't is ongetwyfeld die der Regtsgeleerdheid; zo uit hoofde van de uitgestrektheid dier Studie zelve, en hare menigvuldige byzonderheden; als ter zake van 't wyduitgebreide belang, dat Menschen van verschillende Staten, in

in verscheiden omstandigheden, in 't kennen van 't een of 't ander Artykel daer toe behoorende, konnen hebben.

Dit nagaende, kan men niet wel anders dan 't oogmerk dier Regtsgeleerde Heren pryzen, welken zich verledigd hebben, om een Werk van die natuur te vervaerdigen; en zich ten dien einde niet alleen van hunne eigen, maer ook van elders verkregen kundigheden te bedienen, waer toe ze de verdere goedgunstigheid van alle Regtskundigen, ter meerdere volmakinge van dit hun Werk, verzoéken. —— Hun doelwit is hier by een te verzamelen, en in ene Alphabetische orde te brengen, alles wat tot de Regtspleging behoort; en wel byzonder te ontvouwen, hoe de Crimimele en Civile Actien, zo voor de Hoven van Justitie, als voor de Geregten in de Steden en ten platten Lande, volgens de hedendaegsche Practyk behandeld worden. Hoedanig een Werk, overeenkomstig met der Schryveren inzicht, dienstig kan wezen, niet alleen voor Regenten, Practizyns, Schouten, Secretarissen enz. maer ook voor Land-en Zee-Officieren, en Officianten van de Oost-en Westindische Compagnie; en voorts voor Zeehandelaren, Assuradeurs, Kooplieden en alle anderen, die 'er min of meer belang in hebben, om te weten, wat in zommige omstandigheden, naer den styl van Regten, in aenmerking genomen moet worden.

Men heeft, om het verlangen der Intekenaren te voldoen, en de verdere Intekening aen te moedigen, een gedeelte, behelzende de letters A—C, met een stuk van letter D, afgegeven; waer door men in staet gesteld is, om na te gaen, op welk ene manier zy dit stuk behandelen. — De voornaemste Artykels, welken in de Regtsgeleerdheid, onder deze letters, in aenmerking konnen komen, worden hier overwogen; en zo 'er enigen in deze, gelyk ook vervolgens in de overige letters, bevonden mogten worden overgeslagen te zyn, die zullen, ten slot van 't Werk, in een Aenhangzel gebragt worden; waer in men ook alle zodanige aenmerkingen zal plaetzen, die van tyd tot tyd onder het afdrukken, doch te laet om terstond gebruikt te konnen worden, mogten inkomen. — Ieder Artykel behelst ene verklaring van de *Terminus Artis* of het Woord en de Spreekwyze in Regten in dat geval gebruikelyk; benevens ene ontvouwing van de onderscheiden wyzen, waer in zodanig ene zaek voorkomt, en de verschillende manier, op welke ze in Regten behandeld word; waer mede, als de

na-

natuur van 't onderwerp zulks vereischt, gepaerd gaet, ene nadere opheldering, door 't bybrengen van Gewysdens en Procedures daer toe betrekkelyk, als mede van de voorschriften der noodige Instrumenten. Hier by komt nog, vooral in gevallen, die ene uitgebreider Verhandeling, ter volkomen ontvouwinge, zouden eischen, ene aenwyzing der beste Autheuren, die over zodanige onderwerpen geschreven hebben. —— Het een en 't ander maekt dit Werk van ene uitgebreide nuttigheid, te meer daer de behandeling over 't algemeen geregeld, en, naer den aert der onderwerpen, op ene duidelyke wyze voorgesteld is. Het vervolg zal ons wel eens gelegenheid geven, om op een byzonder stael van regtspleging staen te blyven, waerom wy 'er ons thans niet mede zullen ophouden; maer alleen melden 't geen onze Schryvers op 't Artykel van *Confiscatie van Goederen* aenmerken.

,, CONFISCATIE *van Goederen*, van Crimineele Delinquanten, is by *Rezolutie* of *Edict* van de *Staten* van *Holland* en *Westvriesland* van dato den 1 Mey 1732. in de Provincie van *Holland* en *Westvriesland*, en vervolgens by *Rezolutie* of *Edict* van de *Staten* van *Zeeland* van den 16 December 1735. in de Provincie van *Zeeland* afgeschaft geworden. En waarlyk de *Confiscatie* van *Goederen*, die in *Holland* en *Zeeland* plaats heeft gehad, was eene zeer hatelyke zaak, die niet te compasseeren was met de gronden van een vrye Regering, als hebbende doorgaans zyn source genomen uit een arbitraire en tirannique Regering, hebbende dezelve in de eerste tyden der vryheid van de Romeinsche Republicq geen plaats gehad, waarom de Romeinsche Burgermeester CICERO *Orat.* 29. *pro domo suâ ad Pontifices*, *pag.* 178 zegt, *tam moderata Judicia Populi Romani a Majoribus sunt constituta, ut ne pœna Capitis cum pecunia conjungatur.* En sprekende van de *Confiscatie* en Proscriptie, ingevoert ten tyde van den Dictator SYLLA, die een bloed- en geldgierig Man was, zeyd hy, *Proscriptionis miserrimum nomen illud, et omnis acerbitas Syllani temporis quid aliud habet, quam quod maxime sit insigne ad memoriam Crudelitatis.* Na doode van den Dictator SYLLA heeft de *Confiscatie* van *Goederen* wederom geen plaats gehad, tot dat JULIUS CÆSAR, de Roomsche vryheid tot deszelfs ondergang hebbende gebragt, de *Confiscatie* wederom heeft beginnen in te voeren, gelyk by SUETONIUS in de beschryving van het Leven van dien Keizer pag. 50 wordt gevonden. Zoo dat hier op een evidente wyze uit blykt,

dat zoo lang als de vryheid van de Roomsche Republicq stand heeft gegrepen, de Lyfstraf nooit gepaart is geweest met de Verbeurtenis van Goederen. Vervolgens is de *Confiscatie* van *Goederen* in 't Roomsche Ryk ingevoert, en vastgesteld by beschreeve Wetten, daar van de Titels exteeren in de Pandecten, en in de *Codex de Bonis damnatorum*, by welke de *Confiscatie* in driederley gevallen gedecerneert wiert. Zie L. I. *Pandectarum de Bonis damnatorum*. Het is egter notabel dat ten tyde van den *Keizer* TRAJANUS de *Confiscatie* is vernietigt als de Doodstraf niet wierde gedecerneert, maar alleen als tegen een Misdadiger by een relegatie wierde geanimadverteert. Zie L. I. *Pandectarum de interdictis, relegatis, & Deportatis*. Eindelyk is de *Confiscatie* van *Goederen* by de Crimineele *Ordonnantie* van den *Hertog* van ALBA van den 5 July 1570. bekragtigt, en zedert, het geen te verwonderen is, in onze Crimineele Practycq algemeenlyk aangenomen, en gevolgt geworden, tot dat by de voormelde *Rezolutien* of *Edicten* van de *Staten* van *Holland* en *Westvriesland*, mitsgaders van de *Staten* van *Zeeland* hier navolgende verandering is gemaakt, en de *Confiscatie* van *Goederen* in beide de voorn. Provincien geheellyk afgeschaft geworden."

N A B E R I G T.

Wanneer wy ons oordeel gaven over het Latynsche Werkje, *de Sympathia*, *authore* H. J. REGA, (*) zo begingen wy eenigen misslag, met te zeggen dat het zelve ons onder de gedaante van eene nieuwe Uitgaave, of liever met een nieuwen Tytel, in handel viel; dewyl de Boekverkooper *J. van Lee*, Drukker van dat Werkje, ons naderhand berigt heeft, dat het geheel op nieuws herdrukt is, met eenige verschikking om te dienen tot verbetering. Dit hebben wy, op zyn verzoek, hier wel willen plaatzen.

(*) Zie boven bladz. 439.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het Eerste Deels eerste Stuk van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig, verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

I.

Mar-

